

Jennica Thylin-Klaus

”Den finländska svenskan” 1860–1920

Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett
idéhistoriskt perspektiv

Doktorsavhandling i nordisk historia
Åbo Akademi 2012

”Den finländska svenskan”
1860–1920

”Den finländska svenskan”
1860–1920

Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett
idéhistoriskt perspektiv

Jennica Thylin-Klaus

Doktorsavhandling i nordisk historia
Åbo Akademi 2012

Omslagsbild: Brev från Karl Lindström till Ernst Lagus 22.10.1886,
Svenska litteratursällskapet i Finland

ISBN 978-952-12-2734-9 (tryckt utgåva)

ISBN 978-952-12-2735-6 (elektronisk utgåva)

Tryck: Uniprint, 2012

Ombrytning: Christel Westerlund, Ekenäs TypoGraf

INNEHÅLL

FÖRORD	7
1 INLEDNING	9
1.1 Syfte och avgränsning	12
1.1.1 Frågeställning	12
1.1.2 Avgränsning	13
1.1.3 Om nationell mobilisering	17
1.2 Metod, material och begrepp	25
1.2.1 Aktörer och nätverk.	27
1.2.2 Domäner.	29
1.2.3 Material	30
1.2.4 Begrepp	33
1.3 Forskningsläge	41
2 SPRÅKPLANERING OCH SAMHÄLLE.	45
2.1 Språkplanering och nationalism	51
2.2 Nationell mobilisering och partibildning	54
2.2.1 Den svensknationella rörelsen uppstår.	56
2.2.2 Bygdesvenskhet, kultursvenskhet och samlingsrörelse	64
2.3 Språk och språksyn – utgångspunkter för språkplaneringen	72
2.4 Intresset för det svenska språket i Finland under 1800-talet	79
2.5 Aktörerna.	83
3 IDÉER, IDEOLOGIER OCH SPRÅKLIGA SÄRDRAG	101
3.1 Tidiga inlägg om svenskan i Finland.	103
3.2 Vilka särskilda aspekter lyftes fram då diskussionen inleddes?	106
3.3 Riksdelenings betydelse för differentieringen	112
3.4 Synen på särdragen	114
3.4.1 Hugo Bergroths syn på diskussionen	115
3.4.2 Överlevnadsstrategin	120
3.4.3 Den national-liberala ståndpunkten	123
3.4.4 Skillnader mellan Finland och Sverige	138
3.5 Hugo Bergroths Finlandssvenska	145
3.5.1 Normen slås fast	147

3.5.2 Hur togs Bergroths program emot?	149
3.5.3 Utmaningen från modernisterna	151
4 MOTPOLER INOM RÄTTSTAVNINGSDEBATTEN	157
4.1 Rättstavningsdebatten i Sverige	158
4.2 Diskussionen i Finland.	164
4.2.1 A.O. Freudenthals rättskrivningslära	166
4.2.2 Synen på Finlands roll i reformarbetet.	169
4.2.3 Svenska rättstavningsällskapets Helsingforsrets.	180
4.2.4 Senatsbeslutet 1890, den ortografiska oredan tilltar.	183
5 IDEOLOGIER, IDÉSPRIDNING OCH NÄTVERK	192
5.1 Skandinavism och purism	193
5.1.1 Finländska filologer om purismen	199
5.1.2 Skandinavism, purism eller både och?	205
5.2 Minnesmärke eller meddelelsemedel?	208
5.2.1 Tradition och kontinuitet	209
5.2.2 Modernitet och funktionalism.	221
5.3 Finländska filologer i Sverige	230
5.3.1 Oskar Hultman och Hugo Pipping.	234
5.3.2 Ett ömsesidigt intresse?	242
5.4 Kopplingar till den finska språkplaneringen – isolering eller påverkan?	247
5.5 Språkpolitiska spänningar: professuren i svenska	252
6 NORMER FÖR OLIKA DOMÄNER	260
6.1 Folkskolan	266
6.2 Teatern – ”en hård för språklig ans”.	274
6.2.1 Ernst Lagus och den finländska svenskan på scenen.	280
6.2.2 På väg mot en nationalisering: debatten 1900–1916	283
6.2.3 Hugo Bergroths program för finlandssvenskan på scenen	289
7 SAMMANFATTANDE DISKUSSION	296
SUMMARY	303
Bilaga 1. Nordiska rättstavningsmötets förslag till stavningsreform	307
Bilaga 2. Rättstavningsällskapets förslag till ändringar i den svenska rättstavningen	308
Källor och litteratur	310

FÖRORD

En avhandling blir aldrig riktigt färdig. Under arbetet väcks ständigt nya frågor, som leder in på nya spännande områden – och forskare är av naturen nyfikna och låter sig gärna ledas in på stickspår. Men i något skede utgör avhandlingen ändå en helhet som kan ligga till grund för en vetenskaplig diskussion. Jag är glad att min avhandling nu nått den punkten.

Mina första två år som doktorand var jag anställd inom projektet ”Svenskt i Finland – en lång historia”, lett av professorerna Max Engman, Henrik Meinander och Nils Erik Villstrand samt fil.dr Kari Tarkiainen. Jag vill rikta ett varmt tack till projektledarna för att de gav mig chansen att komma i gång som forskare och få arbeta med ett ämne som låg mig så varmt om hjärtat. År 2006 fick jag en forskartjänst inom Historiska nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Därmed fick jag möjlighet att i flera års tid, och i en stimulerande arbetsmiljö, koncentrera mig på forskningen. Jag vill därför tacka såväl Historiska nämnden som SLS samt sällskapets forskningschef Christer Kuvaja. Jag har även haft mer kortvarig finansiering i form av stipendier från Svensk-Österbottniska Samfundet och Waldemar von Frenckells stiftelse. Dessutom finansierade Kulturfonden för Sverige och Finland mina arkivstudier i Stockholm. Jag är tacksam för dessa bidrag.

Många personer har varit till stöd och hjälp under min doktorandtid – först och främst naturligtvis min handledare, professor Nils Erik Villstrand, som genom sina goda råd och sin ständiga uppmuntran har varit av avgörande betydelse för att projektet kommit så här långt. Hjärtligt tack, Nisse! Professor emeritus Christer Laurén och fil.dr Hanna Elomaa förgranskade manuskriptet till doktorsavhandlingen, och jag är mycket tacksam för deras synpunkter. Christer Laurén har också generöst delat med sig av sitt insamlade forskningsmaterial till mig – ett särskilt tack för det!

Jag vill naturligtvis också tacka alla andra som läst hela texten eller delar av den: särskilt professor emeritus Max Engman, professor Marika Tandefelt, fil.dr Johanna Wassholm, fil.dr Charlotta af Hällström-Reijonen och fil.mag. Maren Jonasson. Fil.dr Jannika Lassus och pol.mag. Cecilia Holmström har språkgranskat delar av manuskriptet, och M.A. Linda Long har kommenterat den engelska sammanfattningen. Ett stort tack till er alla!

Jag vill även rikta ett varmt tack till alla kolleger (och samtidigt vänner) som stöttat mig under hela processen. En del av dem har arbetat tillsammans med mig på SLS – till exempel docent Henrika Tandefelt, fil.dr Jannika Lassus, fil.dr Charlotta af Hällström-Reijonen och fil.mag. Lisa Södergård. Jag vill särskilt nämna de forskare jag haft glädjen att dela rum eller ”jobblägenhet” med: fil.dr Jan Hellgren, fil.mag. Eeva-Liisa Nyqvist

och fil.mag. Sofie Henricson. Andra personer hade jag glädjen att få arbeta med under min tid i Arken (vid Åbo Akademi). Två av dem har varit särskilt viktiga: Maren Jonasson och Johanna Wassholm. Ni anar inte hur mycket ni har betytt för mig!

Bakom varje hårt arbetande doktorand står en familj och undrar om det inte är klart snart (eller säger: "Nu lämnar du in den!"). Mitt sista, men absolut inte minsta, tack går till min familj: mina föräldrar och min syster Cecilia och framför allt min man Niki och vår pojke Viktor. Ni tror på mig när jag själv tvivlar.

Den här avhandlingen tillägnas minnet av mina farföräldrar, folkskolläraren Linnéa Thylin (f. Westerlund) och director cantus Ragnar Thylin i Karleby.

Esbo, Viktordagen (den 22 mars) 2012

Jennica Thylin-Klaus

1 INLEDNING

Den 7 november 1892 hade Svenska landsmålsföreningens medlemmar samlats till möte i Helsingfors. Mötet fick stor betydelse i och med att det innebar en omorientering i föreningens verksamhet. Ända sedan grundandet 1874 hade man ägnat sig åt att, som det stod i stadgarna, ”samla och ordna allt som kan bidra till en noggrann kännedom om de svenska allmogemålen i Finland, såsom ordförråd, sägner, skrock m. m”.¹ Men nu föreslog ordföranden Axel Olof Freudenthal, som även var extraordinarie professor i svenska språket, att föreningen skulle övergå till att uppteckna ”sådana i den finländska skriftsvenskan begagnade ord och uttryck, som icke återfinnas i riksspråket i Sverige”.²

Förslaget gav upphov till en livlig diskussion, och godkändes på följande möte. Man bestämde sig för att dela in de så kallade skiljaktigheterna i fyra grupper eller klasser: ”finlandismer” (svenska särdrag, främst ord och uttryck ur dialekterna), ”fennicismer” (finska lånord), ”russicismer” (ryska lånord) och ”sveticismer” (nya ord i den bildade svenskan i Sverige vilka inte användes i Finland). Fram till oktober 1894 upptecknade medlemmarna 773 ord och uttryck: av dem var 644 finlandismer, 55 fennicismer, 39 russicismer och 35 ”sveticismer”, det vill säga svecismer.³ Arbetet utmynnade i samlingen ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’ som utkom 1902.⁴

Hur kom det sig då att man valde den här nya inriktningen? Enligt språketaren Bengt Loman berodde beslutet på de puristiska strävandena inom språkvården.⁵ Här syftar Loman såväl på den allmänna puristiska reaktionen mot lånord, även inom Norden,

¹ Herman Vendell, ’Svenska landsmålsföreningen i Finland 1892–1894’, *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* (Helsingfors 1894), s. 304–305; Herman Vendell, ’Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1891’, *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* (Helsingfors 1894), s. 4.

² Vendell, ’Svenska landsmålsföreningen i Finland 1892–1894’, s. 304–305; Svenska landsmålsföreningens protokoll 7.11.1892, Svenska landsmålsföreningens samling SLS 213 u, Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Helsingfors.

³ Vendell, ’Svenska landsmålsföreningen i Finland 1892–1894’, s. 304–305. Se till exempel Svenska landsmålsföreningens protokoll 21.11.1892 och 6.2.1893 (årsmöte), Svenska landsmålsföreningens samling SLS 213 u, SLS, Helsingfors.

⁴ A.O. Freudenthal (utg.), ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’, *Förhandlingar och uppsatser* 15, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland LI (Helsingfors 1902).

⁵ Bengt Loman, ’Uppsala tur och retur 1861–1914’, Lennart Elmevik (utg.), *Saga och sed, Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1990* (Stockholm 1991), s. 51.

som på den diskussion om särdragen i den finländska svenskan som inletts av universitetslektorn Karl Lindström år 1885, då han i *Finsk Tidskrift* publicerade en tvådelad uppsats med rubriken 'Studier på svensk språkbotten i Finland'.⁶ I uppsatsen diskuterade Lindström den regionala variationen inom det svenska riksspråket och pekade särskilt på skillnaderna mellan svenskan i de båda tidigare riksdelen.⁷ Den finländska svenskan och dess förhållande till sverigesvenskan hade visserligen tangerats också tidigare: som ett exempel kan nämnas att Freudenthal redan i slutet av 1860-talet pekat på vad han ansåg vara en bristande omsorg om det svenska språket i Finland – det var inte ovanligt att språket i finländska verk kritiserades av sverigesvenska recensenter.⁸

I särdragsdiskussionen blev förhållandet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige den centrala frågan.⁹ Temat fick också en djup kulturell och politisk dimension i och med att det aktualiserades under en period då de svenskspråkiga i Finland konsoliderades och blev den språkligt definierade grupp som i början av 1900-talet började kallas "finlandssvenskar". Samtidigt fick deras språkart beteckningen "finlandssvenska". Under denna fas aktualiserades naturligt nog ett flertal frågor kring den egna självbilden och om språkets och historiens betydelse för denna. Överlag kan man säga att 1800-talets sista decennier präglades av ett ökat intresse för det svenska språket: "Den kärlek till det svenska modersmålet, som de senare tiderna vaknat och mer och mer utbreder sig, har haft till närmaste påföljd en stegrad omvårdnad af detsamma vid dess begagnande i tal och skrift", konstaterade Freudenthal år 1871 i en recension i den svensksinnade tidningen *Vikingen*.¹⁰

Särdragen var emellertid inte den enda diskussionsfrågan som engagerade filologerna i slutet av 1800-talet, tvärtom. Det verkliga stridsäpplet var rättstavningsfrågan. År 1869 hade det hållits ett nordiskt rättstavningsmöte i Stockholm. Avsikten var bland annat att föra de nordiska språken närmare varandra, vilket kunde ske till exempel genom en svensk stavningsreform. Resultatet blev en lång och tidvis hetsig debatt som även engagerade finländska filologer och andra som intresserade sig för språket. Stavningsdebatten intensifierades i mitten på 1880-talet då Svenska rättstavningsällskapet grundades i Uppsala – enbart under åren 1885 och 1886 publicerades ett hundratal inlägg om stavningen i

⁶ Loman, 'Uppsala tur och retur 1861–1914', s. 50–51; Karl Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', *Finsk Tidskrift* 1885:II. Loman nämner här en uppsats av Lindström från 1884, men jag antar att han avser uppsatsen från 1885.

⁷ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 264–266.

⁸ A.O. Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap', *Album utgifvet af Nyländingar* IV (1868), s. 183. Artikeln var ursprungligen ett föredrag som författaren hållit på Historisk-filologiska sektionens möte i november 1867.

⁹ Jag har medvetet valt att använda begreppet *sverigesvenska* för att beteckna svenskan i Sverige överlag, trots att det inte användes under undersökningsperioden. Däremot talar jag om finländsk svenska eller svenskan i Finland, inte om finlandssvenska. Skillnaden mellan *sverigesvenska* och *finlandssvenska* är att det senare begreppet är ett resultat av en konsolideringsprocess och sammanhänger med benämningar som *Svenskefinland* och *finlandssvensk*. Samma identitetsaspekt finns inte hos begreppet *sverigesvenska*. Jag använder ibland också *sverigesvensk* för att beskriva till exempel aktörer som var verksamma i Sverige.

¹⁰ A.O. Freudenthal [”A. O. F.”], recension av *Svensk Ordbok med angifvande af ordens härledning*, *Vikingen* 23.1.1871.

Sverige och Finland.¹¹ Rättstavnings­sällskapet ställde krav på en radikal reform i fonetisk riktning och presenterade ett eget förslag till stavning (se Bilaga 2).

I grunden handlade stavningsdebatten om att två olika språksyner ställdes mot varandra. Företrädarna för den historisk-komparativa synen fann sitt ideal i historien och den gamla språkformen, vilket innebar att de såg negativt på språkutvecklingen – språklig förändring innebar ju att man avlägsnade sig från det gamla, rena språket. De utmanades av de så kallade junggrammatikerna (som hade representanter inom rättstavnings­sällskapet) som i stället var intresserade av språkförändringen. De olika uppfattningarna resulterade i två olika ideal för stavningen: härledningsprincipen och den fonetiska principen.¹² I debatten lyftes också mer allmänna samhällsrelaterade och pedagogiska argument fram, till exempel möjligheten att genom en fonetisk stavning göra det enklare för de stora massorna att tillägna sig språket och därigenom ta del av den bildning som det moderna samhället förutsatte.¹³ Det handlade med andra ord om ett slags demokratisering av språket.

En gemensam nämnare för de två språkliga diskussionerna (om särdragen respektive stavningen) var tanken om enhet. I rättstavningsdebatten betonades i det inledande skedet den skandinaviska gemenskapen – ett av målen med rättstavningsmötet 1869 var ju att närma de skandinaviska språken till varandra. Inom skandinavismen, som i sin kulturella form blev en framträdande strömning under senare delen av 1800-talet, var just idén om ”enhet” viktig. Den norska historikern Ruth Hemstad har i sin avhandling om skandinavismen visat hur man lyfte fram det skandinavistiska enhetsbegreppet till exempel i form av ”andlig enhet”, ”inre enhet” och ”yttre enhet”.¹⁴ Då det gäller det språkliga planet kan vi tala om en idé om språklig enhet. I särdragsdiskussionen var enhetstanken mycket framträdande: här handlade det om enhet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige, i form av en gemensam språknorm. Också i stavningsdebatten aktualiserades i viss utsträckning förhållandet till Sverige: hur skulle man på finländskt håll förhålla sig till såväl diskussionen som normen i Sverige? Samtidigt tog man också upp den finländska språkvårdens roll då det gällde att arbeta – eller inte arbeta – för språkliga reformer. Flera av aktörerna diskuterade såväl särdragen som rättstavningen, om än i olika omfattning och i olika sammanhang. Ett exempel är A.O. Freudenthal: jag nämnde redan att han i ett tidigt skede pekade på förhållandet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige, och han spelade också en viktig roll i stavningsdebatten genom att han utgav boken *Svensk rättskrifningslära* som användes i privatskolorna i

¹¹ Bengt Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket* (Stockholm 1986), s. 121.

¹² Se till exempel Ann-Marie Ivars, ’Förord’, Olof Mustelin, *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 664 (Helsingfors 2004), s. 7; Olof Mustelin, *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 664 (Helsingfors 2004), s. 41; Ulf Telemann, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm 2003), s. 62–63 och 78; Carl Ivar Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’, *Språkvård* 1969:4, s. 2–3.

¹³ J.A. Lundell, *Om rättstavningsfrågan. Tre föreläsningar* (Stockholm 1886), s. 1.

¹⁴ Ruth Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen* (Oslo 2008), s. 67.

Finland. Freudenthal hade själv en historisk språksyn men kom med tiden allt mer att stöda en reform i fonetisk riktning.¹⁵

1.1 Syfte och avgränsning

I det följande redogör jag för syftet med min undersökning och de avgränsningar jag gjort. Därefter placerar jag in forskningsproblemet i en såväl samhällelig som idéhistorisk kontext: jag behandlar först faktorerna bakom uppkomsten av de nationella rörelserna i Finland, och därefter diskuterar jag nationell mobilisering som forskningsobjekt.

1.1.1. Frågeställning

Syftet med min avhandling är att placera in den tidiga svenska språkplaneringen i Finland i en idéhistorisk kontext. Jag tillämpar Ulf Telemans definition av språkplanering: enligt honom innebär språkplanering ”[m]edvetna försök att påverka språket i en språkgemenskap”.¹⁶ Att definiera det idéhistoriska angreppssättet är rätt så komplicerat, det framgår tydligt till exempel av den diskussion som förs i boken *Vad är idéhistoria* (1999). Här visar redaktörerna Nils Andersson och Henrik Björck på idéhistoriens komplexitet:

Att [...] använda benämningarna ”idéhistoriker” och ”idéhistoria” är inte oproblemiskt. Idéhistoria som akademisk disciplin instiftades 1970, dess föregångare idé- och lärdomshistoria 1932. Idéer och lärdom – hur mycket innefattar inte de orden! Alltför mycket, har somliga tyckt. Mängden tänkbara studieobjekt är outtömlig, vilket skapat en och annan motsättning. Var går till exempel gränsen mellan idé och åsikt? Vad menas med lärdomshistoria och hur skiljs den från vetenskapshistoria? Låter sig folkliga föreställningar studeras?¹⁷

Genom att använda uttrycket ”ett idéhistoriskt perspektiv” i min rubrik vill jag visa att min avsikt är att studera hur olika ideologier, idéer, attityder och tänkesätt kommer till uttryck i diskussionen om språket. Jag fokuserar på följande frågor: 1) Hur kan man förstå den svenska språkplaneringen i Finland under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet mot bakgrund av den ”svensknationella” konsolideringen, det vill säga konstruktionen av en finlandssvensk identitet? 2) Vilka typer av argument fördes fram, och vilka ideologier kan vi iakta i språkdiskussionen? Hur påverkades diskussionen av strömningar som purism och skandinavism respektive traditionalism och funktionalism? I vilken utsträckning framförde man åsikter som kan ses som ett uttryck för en strävan efter en ”demokratisering av språket”? 3) Vilka slutsatser kan vi dra om aktörernas språksyn? Vad var det som styrde deras synpunkter på språket och dess framtid, och hur såg idé-spridningen mellan aktörerna ut? Kan man peka på skillnader i förhållande till Sverige?

¹⁵ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 25–26.

¹⁶ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 7.

¹⁷ Nils Andersson & Henrik Björck, 'Förord', Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm/Stehag 1999), s. 10.

Frågorna 2 och 3 går delvis in i varandra, men den senare rör sig på en mer konkret nivå där enskilda aktörer ges ett större utrymme. Då det gäller de ovan nämnda ”ismerna” vill jag betona att min avsikt inte är att placera in olika typer av argument under olika ”etiketter”, utan tanken är att de olika strömningarna ska fungera som verktyg i min analys och därmed bidra till en mer nyanserad bild av den diskussion som fördes.

Flera av de aspekter jag nämner ovan kommer till uttryck såväl inom som utanför den språkliga diskussionen, och dessutom på olika plan. Vi kan till exempel diskutera den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan på en mängd olika nivåer: vi kan tala om enskilda ord, uttal, böjning och stavning (gäller särskilt senare delen av 1800-talet). Vi kan också välja ett bredare perspektiv och reflektera över konsekvenserna av språklig enhet eller splittring för de svenskspråkiga och samtidigt väva in detta i en diskussion om det nationella – vad är en nation eller en nationalitet? Vad betyder språket för en nation? Samtidigt är de olika perspektiven kopplade till varandra: att till exempel hänvisa till det förflutna och peka på kontinuiteter kan också utgöra en viktig del av identitetskonstruktionen.

1.1.2 Avgränsning

I min undersökning fokuserar jag både på stavningsdebatten och på särdragsdiskussionen. Att jag lyfter fram den svenska samlingsrörelsen och konstruktionen av en finlandssvensk identitet innebär emellertid i praktiken att diskussionen om särdragen eller provinsialismerna ges ett större utrymme än stavningsdebatten: den förra gällde ju uttryckligen svenskan i Finland, medan den senare handlade om svenskan i allmänhet. De finländska filologernas deltagande i rättstavningsdebatten har dessutom redan skildrats av Olof Mustelin i *Stafva eller stava?* (2004). Min avsikt är i stället att bland den stora mängden inlägg lyfta fram sådana som är av särskilt intresse just med tanke på den finländska problematiken och den finländska språkvården, och som tillsammans med särdragsdiskussionen kan bidra till att skapa en övergripande bild av ”språkvårdsklimatet”. Därför redogör jag inte i någon större utsträckning för själva reformförslagen eller normerna.

Jag vill också betona att min avsikt inte är att skildra de nationella rörelserna i sig. Såväl den finsknationella som den svensknationella rörelsen har behandlats i ett flertal sammanhang. Min undersökning handlar i stället uttryckligen om relationen mellan språkplaneringen och den nationella konsolideringen på svenskt håll i Finland, i det här fallet skapandet av en identitet på språklig grund. Avsikten är därmed även att fördjupa bilden av svensketsrörelsen.

Där det utgående från materialet är möjligt har jag valt att närma mig frågan om konstruktionen av en svensk självbild – här syftar jag också på en större svenskhet än den finlandssvenska – utgående från inkluderande och exkluderande mekanismer. Ruth Hemstad har betonat skandinavismens inkluderande funktion¹⁸, men med tanke på mitt undersökningsobjekt vill jag också lyfta fram de exkluderande faktorerna eftersom de kan antas ha spelat en viktigare roll i gränslandet mellan svenskt och finskt, mellan skandinaverna eller de svenskspråkiga i Finland och ”de andra”. I en uppsats publicerad 1874 skrev A.O. Freudenthal att de skandinaviska ”folkutgreiningarna” genom sitt språk och

¹⁸ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 40.

andra gemensamma drag kunde betraktas som en enhet, en "nation", trots att det var länge sedan de utgjorde en politisk enhet. Freudenthal fortsätter:

Medvetandet härom är ingalunda minst utpräglat hos de längst österut framskjutna förposterna: med stolthet känna de sig vara i närmaste skyldskap till Skandiens folk och *svenskar* kalla de sig och vilja vara, fastän icke i den mening att en politisk återförening med fränderne vester om hafvet skulle utgöra något föremål för deras längtan.¹⁹

Jag studerar inkludering och exkludering ur ett snävt perspektiv, med fokus på de bildade aktörerna, men problematiken kunde också belysas ur ett mer "folkligt" perspektiv. Författaren Arvid Mörne skriver till exempel om att "släktled efter släktled" av nylänningar, åbolänningar, ålänningar och österbottningar har kallat sig svenskar och därmed markerat ett "motsatsförhållande till finnarna". Detta hade, enligt Mörne, inte varit fallet inom den bildade klassen, utan motsvarande idé gjorde intrång där först i och med det freudenthalska nationalitetstänkandet.²⁰ Det "folkliga" perspektivet är emellertid, som så ofta inom historisk forskning, svårare att komma åt eftersom det inte på samma sätt lämnat avtryck i källmaterialet. Här kan man också notera att Mörne inte anför några konkreta exempel på den begrepps användning han hänvisar till.

Men den ideologiska kontexten är inte bara "nationalistisk", utan det finns också andra faktorer som förtjänar att uppmärksammas. Här har jag låtit mig inspireras av Ulf Telemans som i två volymer skrivit om svensk språkvård och språkpolitik från 1500-talet fram till i dag. Den andra volymen, som han valt att kalla *Tradis och funkis*, behandlar 1800- och 1900-talet. Titeln kommer från begreppen traditionalism och funktionalism, som enligt Telemans under lång tid stått emot varandra inom språkvården.²¹ Även jag vill lyfta in frågan om det traditionella och det funktionella eller moderna, och då avser jag närmast vilken plats det förflutna tar i diskussionen och på vilket sätt man uppmärksammar moderniseringen av samhället. Då det gäller moderniseringen är jag särskilt intresserad av den process jag har valt att kalla "demokratiseringen av språket", alltså på vilket sätt man ville nå ut till de stora massorna och göra språket mer tillgängligt. Den funktionella synen på språket hänger ihop med förändringar i samhället överlag, särskilt det faktum att den läsande och skrivande skaran växte dramatiskt vilket i sin tur ställde nya krav på det språkliga uttrycket och på språkets funktion.

Vad det traditionalistiska elementet beträffar är jag intresserad av hur man i inläggen om språket hänvisar till det förflutna. Här tillämpar jag ett brett perspektiv: jag antar nämligen att historien aktualiseras i olika sammanhang, både sådana som kan karakteriseras som mer renodlat språkliga eller språkvetenskapliga, och sådana som har med de svenskspråkiga som grupp att göra. Det handlar alltså både om språkets och om språkbrukarnas historia. Jag vill i detta sammanhang betona att jag begränsar mig till det ma-

¹⁹ A.O. Freudenthal, 'Om svenskarne i Nyland', *Land och Folk. Illustrerad Tidskrift för folklistekning och reseskildringar* 1874, s. 193.

²⁰ Arvid Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (Helsingfors 1927), s. 73.

²¹ Telemans, *Tradis och funkis*.

terial som är kopplat till språkdiskussionen, och jag är väl medveten om att det finns en uppsjö inlägg om den svenska nationaliteten överlag, den svenska bosättningens historia och så vidare. Jag fokuserar emellertid främst på i vilka situationer man i frågor som gällde språket ansåg det vara befogat att också aktualisera det förgångna. Jag utgår från att det förflutna ibland användes på ett idealiserande sätt, till exempel genom att man föredrog äldre språkformer framför nyare. Samtidigt vill jag öppna upp för andra hänvisningar till historien som inte var lika värderande, men där det förflutna användes för att förklara eller motivera omständigheter i samtiden eller som ett element i skapandet av en identitet.

Som jag tidigare nämnde var en central fråga i debatten om det svenska språket i Finland förhållandet till sverigesvenskan. Hur skulle svenskan i Finland förhålla sig till svenskan i Sverige och varför? Vilka kunde följderna av enhet respektive olikhet vara? Hur skulle situationen för de svenskspråkiga i Finland påverkas? Den finlandssvenska problematiken kan belysas med ett citat av Bengt Loman:

Det är i ett modernt samhälle helt naturligt att en standardiserad språknorm, ett riksspråk, behövs och används inom förvaltning, undervisning, kyrka och massmedia på riksplanet. Vad som är påfallande i fallet Svenskfinland är att denna norm hämtats utifrån och att den innebär ett förnekande av finlandssvenskarnas rätt att utveckla sin egen nationella variant av svenska språket, som uttryck och symbol för sin egen politiska och kulturella identitet.²²

Detta påstående äger sin riktighet, särskilt ur ett lite modernare perspektiv. Samtidigt är det viktigt att notera att den tidiga diskussionen om normer utspelade sig i de svenskspråkiga delarna av Finland, inte i "Svenskfinland". De svenskspråkiga finländarna delade inte nödvändigtvis den moderna uppfattningen om vad som var "utifrån", och deras "föreställda gemenskap" kan ha sett annorlunda än "finlandssvenskarnas" vid den tid då det redan fanns ett "Svenskfinland" och då man redan talade "finlandssvenska".

I min undersökning är jag intresserad av den process som ledde fram till skapandet av den politiska och kulturella identitet som Loman talar om, och jag har därför valt att fokusera på den senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet. Denna period, eller mer specifikt tiden mellan 1890 och 1920, har av Bo Lönnqvist betecknats som avgörande för uppkomsten av "en separat finlandssvenskhet". Men redan på 1860- och 1870-talet uppstod ett behov av att skapa ett "folk" av de svenskspråkiga i Finland. I detta skede tillämpades en vokabulär som var förankrad i det förflutna, det fornskandinaviska, och till exempel vikingarna användes som symboler.²³

I början var endast den bildade klassen involverad i processen, men på 1890-talet fick den, för att citera Lönnqvist, mer "demokratiska former" då man skapade en svensk folkkultur där till exempel folkmusik och folkdans utgjorde viktiga inslag. Föreningar

²² Bengt Loman, 'Perspektiv på Bergroth', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 95.

²³ Bo Lönnqvist, 'Retoriken i den etniska mobiliseringen', Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001) s. 16–18.

och olika slag av fester bidrog till att ge spridning åt processen, som också avspeglar sig i vokabulären:

När processen är fullbordad på 1920-talet innehåller vokabulären ord som: ”modersmål, vår svenska sång, fosterland och fädernas jord, skärgård och hembygdshavet, vår svenska stam, vikingastam, broderskap, kraftig gammal svensk bygdekultur, vår svenska kultur”. Under perioden efter 1920-talet och in i nutiden betonas främst ”modersmål, vårt svenska språk och vår svenska kultur”.²⁴

I min studie fokuserar jag uttryckligen på den process och den period som ovan skildrats av Lönnqvist. Av historiska skäl kunde jag naturligtvis inleda min undersökningsperiod redan år 1809 då Finland blev en del av Ryssland eftersom detta också fick konsekvenser för den språkliga situationen. Men fokuseringen på konsolideringsprocessen och på debatten om språket leder emellertid automatiskt till en snävare avgränsning i tid. De två debatter som är i fokus inleddes under andra hälften av 1800-talet: stavningsdebatten fick sin början i och med det nordiska rättstavningsmötet i Stockholm år 1869, och diskussionen om särdragen i den finländska svenskan tog fart i mitten av 1880-talet (även om temat tangerades redan på 1860-talet). Någon omfattande redogörelse för de olika inläggen i debatterna är förstås inte möjlig i detta sammanhang, och min avsikt är heller inte att kartlägga debatterna eftersom detta arbete till viss del redan är utfört. Christer Laurén har diskuterat inläggen i diskussionen om särdragen i *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (Helsingfors 1985) och motsvarande arbete för stavningens del har som sagt utförts av Olof Mustelin i *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet* (Helsingfors 2004).²⁵

Jag avslutar min studie ungefär år 1920, vilket kan motiveras på åtminstone två sätt. För det första kan vi kring år 1920 urskilja en finlandssvensk identitet, som alltså är ett resultat av en process som inletts i mitten av 1800-talet. Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist har i sin kulturanalytiska studie av finlandssvenskheten hävdad att en konstruerad självbild i förlängningen blir något som alla medlemmar i enheten, de som delar denna självbild, måste förhålla sig till. Denna ”finlandssvenskhet” är uttryckligen ett resultat av konsolideringsprocessen, och påståendet om att man måste relatera till den är därmed korrekt från slutet av min undersökningsperiod. Vid samma tid kan vi se hur idén avspeglar sig i språkbruket: år 1921 påpekade till exempel Arvid Mörne att det var nödvändigt att i det dagliga språkbruket kunna använda en särskild beteckning för ”en finlandssvensk, språkligt-nationell enhet”. Mörne fortsätter: ”denna nödvändighet erfars numera rent instinktivt av snart sagt varje enskild finlandssvensk”.²⁶ En annan orsak till att jag valt att avsluta undersökningen kring 1920 beror på utgivningen av Hugo Bergroths bok *Finlandssvenska* (1917) som innebar att det fanns en tydlig norm för finlandssvenskan, och som kan betraktas som en mycket viktig etapp i diskussionen om finlandssvenskans förhållande till standardspråket.

²⁴ Lönnqvist, 'Retoriken i den etniska mobiliseringen', s. 18.

²⁵ Christer Laurén, *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (Helsingfors 1985); Mustelin, *Stafva eller stava*.

²⁶ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 73.

1.1.3 Om nationell mobilisering

Redan kort efter riksdelen 1809 hade svenskans ställning i Finland aktualiserats i samband med att det på ryskt håll blev ett viktigt mål att närma Finland till Ryssland, bland annat för att förebygga ett svenskt revanschförsök. Närmandet kunde ske till exempel med hjälp av språket, och det lades också fram förslag på att ersätta det svenska språket med det ryska. Med tanke på pacifieringen av Finland ansågs det trots allt vara motiverat att låta svenskan finnas kvar.²⁷ Trots att man från 1810-talet och framåt vidtog ett flertal åtgärder för att utveckla undervisningen i ryska och stärka det ryska språkets ställning fick ryskan aldrig någon framträdande position i Finland.²⁸ I stället kom det finska språket att betonas. Finskan stärktes och utvecklades – med den ryska riksdelenens goda minne, eftersom detta var ett sätt att öka avståndet till Sverige, minska det svenska inflytandet och stärka en finländsk identitet.²⁹

På 1840-talet publicerade J.V. Snellman (1806–1881) sina tankar om den finska kulturen och det finska språket, först i *Saima* 1844 och sedan i *Litteraturbladet*. Hans syn på nationaliteten var språkligt grundad, vilket till exempel framgår av hans uppsats 'I hvad förhållande står språket till nationaliteten?', som publicerades i andra häftet av *Fosterländskt album* år 1846. Där slår författaren fast att "en nation är en människoskara, som på ett egendomligt från andra särskildt vis uttrycker sig i språk". Han fortsätter: "En nation utan eget språk är ingen nation; den kan bilda ett folk, af politiska band sammanknutet, men en nation, af naturen bestämd att bilda ett afslutet för sig bestående helt, är den aldrig. Så snart en nation existerar, har den ett eget språk, och så snart ett språk finnes, tillhör det en nation."³⁰

Snellman var i sitt tänkande påverkad av Hegel, vars uppfattning hade introducerats i Finland av J.J. Tengström.³¹ Snellman hade också tagit intryck av Herder, som utvecklat tankar om hur ett folks nationalkaraktär avspeglas i till exempel folkspråket. Snellman betonade tydligt språkets funktion och språkets koppling till nationen. Detta innebar också ett krav på att den bildade (svenskspråkiga) klassen måste övergå till det finska språket – här bör man notera att Snellman inte krävde en förfinskning av den svenskspråkiga allmogen, utan det var uttryckligen de bildade som stod i fokus.³² Snellman tänkte sig en övergångsperiod av tvåspråkighet, medan G.Z. Forsman (Yrjö Koskinen (1830–1903), adlad Yrjö-Koskinen 1884), som vidareutvecklade hans nationalitetsteori, krävde en

²⁷ Max Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (Stockholm 2009), s. 249–250.

²⁸ Johanna Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G. Ehrström 1808–1835* (Åbo 2008), <http://bibbild.abo.fi/ediss/2008/WassholmJohanna.pdf> (24.1.2011), s. 166; Matti Klinge, *Finlands historia 3. Kejsartiden* (Esbo 1996), s. 68; Engman, *Ett långt farväl*, s. 252–254.

²⁹ Engman, *Ett långt farväl*, s. 256.

³⁰ J.V. Snellman, 'I hvad förhållande står språket till nationaliteten?', *Fosterländskt album* 1845:II, s. 42.

³¹ För en diskussion om Tengströms och Åboromantikernas syn på nationen, se till exempel Werner Söderhjelm, *Åboromantikerna och dess samband med utländska idéströmningar* (Borgå 1915), s. 138–171, Axel Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (Helsingfors 1921), s. 1–13 och Wassholm, s. 41–44.

³² Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm 1995), s. 15–16 och 22–23.

snabbare övergång; han önskade att man med utgångspunkt i folket skulle skapa en ny, finskspråkig, bildad klass. Detta skulle ske genom språkförordningar och en utvidgning av det finskspråkiga skolväsendet.³³

På 1860-talet blev Snellman professor vid universitetet och finanschef i senaten. Han såg till att kejsaren år 1863 godkände en språkförordning som innebar att finskan inom en period på 20 år skulle bli jämställd med svenskan som förvaltningspråk. Efter övergångsperioden skulle ämbetsverken fungera på bägge språken. Så blev det inte, utan perioden förlängdes på nytt, och det slutliga stadgandet genomfördes först 1902.³⁴

Då det gällde skolväsendet förespråkade G.Z. Forsman en omedelbar förfinskning.³⁵ År 1869 inrättades en skolstyrelse, vars chef blev baron Casimir von Kothen. Under hans ledning utarbetades en skolordning som blev klar 1872, men den tillfredsställde inte finskhetstvorna (till exempel skulle åtta av de elva läroverken i storfurstendömet vara svenskspråkiga).³⁶ Under 1870-talet expanderade ändå det finskspråkiga skolväsendet snabbt: år 1889 kom redan en majoritet av dem som skrevs in vid universitetet från finskspråkiga skolor.³⁷

Då kraven från finskt håll hårdnade och det finska inflytandet ökade uppstod en reaktion bland svenskt eller skandinaviskt sinnade personer, som samlades inom ramen för en svensknationell rörelse. Centralgestalten blev den tidigare nämnde A.O. Freudenthal, vars språkligt grundade definition av nationen eller nationaliteten blev tongivande inom de svensksinnade kretsarna. Därmed sådde han fröet till en språkligt grundad identifikation, en uppfattning om en svensk gemenskap oberoende av politiska nationsgränser.

Freudenthal definierade nationalitetsbegreppet i den nyländska studentavdelningens tidning *Nylands Dragon* åren 1859 och 1860. Lite tidigare hade frågan diskuterats i en polemik mellan *Litteraturbladet* och *Papperslyktan*. Freudenthal hänvisade till denna diskussion och skrev bland annat så här:

Om man således med prof. Snellman antager språket som nationalitetens uttryck och såsom det enda eller, kanske bättre, det hufvudsakligaste hvarefter frågan om ett folks eller en individs nationalitet kan besvaras, så följer deraf klart (hvilket äfven på Litt.bladet blifvit sagdt) att vi svenska talande Finländare ingalunda kunna kallas Finnar i nationel mening utan "Svenskar från f. d. provinsen Finland", som, jemte de egentliga Finnarne, tillsammans utgöra det Finska, eller rättare det Finländska folket. Någon menings skiljaghtighet i en så klar sak skulle väl aldrig ha kunnat uppstå, om ej i Svenskan namnet Finnar skulle beteckna så Svenska som Finska innevärnare i storfurstendömet Finland; Finländare, såsom Ryssarne kalla oss, är en vida mera egentlig benämning.³⁸

³³ Max Engman, 'Finns and Swedes in Finland', Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (Carbondale/Edwardsville 1995), s. 185.

³⁴ Se till exempel Engman, *Ett långt farväl*, s. 261.

³⁵ Hjalmar Dahl, *Finlands svenskar* (Helsingfors 1956), spalt 492–493.

³⁶ Dahl, spalt 493.

³⁷ Engman, 'Finns and Swedes in Finland', s. 189.

³⁸ A.O. Freudenthal, 'Några ord i nationalitetsfrågan II', *Nylands Dragon* 1860:3, Nylands nations arkiv NN: Hd3.10.3, Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors; se även A.O. Freudenthal, *Om svenskarnes inflytningar till Finland* (Helsingfors 1882 [1881]): "Från urminnes tid hafva på vårt språk alla invånare i Finland kallats *finnar*, med hvilket namn man altså velat beteckna dem, som

Nationaliteten (eller ibland nationen) definierades alltså, precis som inom fennomanin, på språklig grund.³⁹

Konsolideringsprocessen brukar också betecknas som en ”samlingsrörelse”, även om man då i allmänhet inte avser det allra första skedet, utan perioden från slutet av seklet framåt. Sten Högnäs noterar till exempel att det är under 1800-talets två sista decennier som ”den finlandssvenska nationalitetstanken etableras och snabbt blir en kraft att räkna med. Nu gällde det att göra hela den svenska befolkningen medveten om sin egenart och samtidigt skapa en enhet av geografiskt och socialt tämligen disparata grupper.”⁴⁰

Jag vill här knyta an till den modell av samlingsrörelsen som Bo Lönnqvist har skapat utgående från Anthony D. Smiths diskussion om konstruktionen av etniska grupper. Smith har i sin forskning pekat på en viss motsättning mellan staten och de så kallade *etnierna*, det vill säga olika etniska grupper. Medlemmarna av en etnie har en rad gemensamma drag, till exempel språk, historia, traditioner och myter om härstamning, som skiljer sig från de faktorer som utmärker en stat (till exempel statens interna och externa funktioner, olika symboler, utbildning och upprätthållande av makt). Lönnqvist har mot denna bakgrund studerat samlingsrörelsen och skapat en modell bestående av fyra element: 1) *definition*, 2) *kartläggning*, 3) *markering* och 4) *betoning av språkets centrala roll*.⁴¹

I början användes ”den svenska nationaliteten” för att beteckna de svenskspråkiga i Finland, men mot slutet av perioden ersattes denna beteckning med begreppet *finlandssvenskhet*. Kartläggningen innebar å sin sida att man studerade och beskrev språket, dialekterna och folkkulturen. Samtidigt lyfte man fram det skandinaviska förflutna, det vill säga ursprunget. Från och med 1890-talet och sekelskiftet markerades det inhemska svenska, i kontrast till det finska och sverigesvenska. Det fjärde elementet innebar att språkets roll betonades, och genom språket kunde man urskilja en egen institutionell kultur.⁴²

i detta land äro bosatte och åtnjuta medborgar rätt. Men om vi taga hänsyn till härstamningen eller rasen och fråga efter de folkslag, med hvilka Finlands invånare äro beslägtade, så finna vi snart att detta namn är såsom allmän benämning olämpligt. Ty dessa släktskapsförhållanden äro icke för hela landets folk de samma, utan den del, som talar svenska, är af samma stam, som invånarne i Sverige, den del åter, som talar finska och som kommit hit till landet österifrån, är närmast beslägtad med esterne och andra i Ryssland bosatta folkstammar” (s. 3).

³⁹ I det här sammanhanget kan det emellertid också vara på sin plats att påpeka att kopplingen mellan språk och identitet inte är självklar på ett allmänt plan, även om den uppfattas så i Finland. Michael C. Coleman har i sin jämförelse mellan Finland och Irland visat att det på den här punkten fanns viktiga skillnader mellan de två områdena: “[---] it might shock many Finns to realize that during the 19th century the vast majority of Irish people could divorce language from national identity; they did in fact throw away their ‘tiny’, ancient and precious language, often for highly pragmatic reasons. There were Irish revivalist groups, convinced of the centrality of language to identity. But by 1900, the vast majority of Irish people had become indifferent or even hostile to their language – just as they were becoming *more conscious* of their national identity as people separate from Britain.” Michael C. Coleman, ”You Might All Be Speaking Swedish Today: Language Change in 19th-century Finland and Ireland”, *Scandinavian Journal of History* 35 (2010:1), s. 55.

⁴⁰ Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 43.

⁴¹ Anthony D. Smith, *National Identity* (New York 1991), se till exempel s. 21; Bo Lönnqvist, ’Myten om den finlandssvenska familjen’, Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001), s. 27–28.

⁴² Lönnqvist, ’Myten om den finlandssvenska familjen’, s. 27–28.

Efter att den ovan beskrivna processen påbörjats inleddes också en annan, ”separatistisk, kulturellt kreativ process”. Den handlade om att man 1) skapade en litterär högkultur, med en vokabulär som betonade hembygden och ursprunget och som med tiden blev allt folkligare, 2) med början bland de nyländska studenterna skapade en organisk nation, ett folk och 3) urskilde ett eget territorium, Svenskfinland (avbildat för första gången på pärmen till *Kalender utgifven af Svenska Folkskolans vänner* 1897). Slutligen, som ett fjärde steg, blev det finlandssvenska folket ett ”politiskt och kulturellt subjekt” i det självständiga Finland.⁴³

* * *

Att studera nationella självbilder är utmanande – redan definitionen av en *nation* är mycket skiftande. Överlag kan även konstateras att den allmänna begreppsutredningen kompliceras av att nation i det engelska språket kan betyda både folk (*people*) och stat (*state*). Också inom de nordiska språken råder en viss förvirring eftersom *nationalitet* i allmänhet används för att beteckna medborgarskap.⁴⁴

Nationsbegreppet har på ett belysande sätt diskuterats av den norske forskaren Øyvind Østerud, som lyft fram tre (moderna) betydelser hos nationsbegreppet. Den första innebär att nationen betraktas som något statligt eller politiskt (”Förenade nationerna”). Den andra tolkningen är att en nation är en folkgrupp med vissa gemensamma kulturella drag – därmed är den heller inte beroende av statsgränser. De gemensamma dragen kan utgöras av till exempel historia, religion eller språk. Den tredje och sista användningen av nationsbegreppet är subjektiv och bygger på en uppfattning om att ”en folkegrupp som anser seg selv som en nasjon, eller som oppfattes slik av andre, *er en nasjon*”. Denna subjektiva syn baserar sig på en åsikt om att till exempel etniska eller språkliga gränser inte är bestående eller entydiga, och enheter som baseras på dem sammanfaller heller inte med statsgränser: stater är i allmänhet inte kulturellt homogena.⁴⁵

Den subjektiva nationsuppfattningen är delvis ett arv från den franske historikern Ernest Renan, som år 1882 publicerade sin berömda uppsats ’Qu’est-ce qu’une nation?’ (på svenska ’Hvad är en nation?’). Här hävdade Renan att en nation är en kollektiv uppfattning om att man tillhör en gemenskap snarare än ett resultat av att man utmärks av vissa gemensamma drag:

Menniskan är slaf hvarken af sin ras, af sitt språk, af sin religion, af flodernas lopp, eller af bergskedjornas riktning. En stor förening af menniskor, sund till själen och varm till hjertat, skapar ett moraliskt sjelfmedvetande, som heter en nation.⁴⁶

⁴³ Lönnqvist, ’Myten om den finlandssvenska familjen’, s. 29–30.

⁴⁴ Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (Carbondale/Edwardsville 1995), s. 12–13.

⁴⁵ Øyvind Østerud, *Hva er nasjonalisme?* (Oslo 1994), s. 17–18. Däremot uppfattas stater ofta som homogena.

⁴⁶ Ernest Renan, *Hvad är en nation? Föredrag, hållet i Sorbonne den 11 mars 1882* (Helsingfors 1882), s. 24.

Uppsatsen uppmärksammades också på svenskt håll i Finland, och recenserades i *Finsk Tidskrift* av Carl Gustaf (C.G.) Estlander.⁴⁷ Samma subjektiva definition finner man hos Max Weber i hans diskussion om förhållandet mellan staten och nationen, där staten framhålls som ett slags politisk institution medan nationen är en idé och en strävan efter gemenskap (och där de båda är beroende av varandra).⁴⁸ Renan förkastade emellertid inte alla objektiva kännetecken, och Weber har tagit in element ur alla de tre grundläggande uppfattningarna, alltså den politiska, den objektiva och den subjektiva.⁴⁹

Också Øyvind Østerud har i sin diskussion pekat på brister i både det rent subjektiva och det rent objektiva synsättet. Det är inte möjligt för vilken grupp som helst att förklara sig vara en nation och sträva efter politisk självständighet. Lika omöjligt är det att ett visst drag eller kännetecken automatiskt leder till en nationell gemenskap. Men "[e]tt fruktbart nasjonsbegrep har [...] en subjektiv kjerne", skriver Østerud.⁵⁰ Här kommer han in på synen på nationen som en "föreställd gemenskap" (*imagined community*), ett uttryck som myntats av Benedict Anderson. Med att gemenskapen är föreställd menar Anderson att en medlem av en nation, oberoende av hur liten denna är, aldrig kommer att lära känna eller komma i kontakt med mer än ett fåtal av de andra medlemmarna. Ändå finns det en föreställning om att de utgör en gemenskap.⁵¹ Här kan man dra en parallell till Ruth Hemstads forskning om skandinavismen, där hon konstaterar att det

⁴⁷ C.G. Estlander, 'Renans åsichter om hvad en nation är', *Finsk Tidskrift* 1886:II, s. 81–98.

⁴⁸ Østerud, s. 18; Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* I, hrsg. J. Winckelmann (Mohr/Tübingen 1956), s. 242–244.

⁴⁹ Østerud, s. 18–19.

⁵⁰ Østerud, s. 18–19 och 22.

⁵¹ Nationalismforskningen, som Anderson representerar, är ett omfattande område som här inte kan behandlas särskilt ingående. Jag vill ändå lyfta fram några viktiga trender för att belysa bakgrunden till det perspektiv jag knyter an till, närmare bestämt ett modernistiskt eller konstruktivistiskt sådant som är förankrat i Benedict Andersons tanke om föreställda gemenskaper. Att nationalismen ändrat form under de två senaste seklerna är ett faktum, och detsamma gäller i allra högsta grad den vetenskapliga synen på och uppfattningen om nationalismen, som genomgått en betydande utveckling efter mitten av 1900-talet. På 1960-talet utvecklades ett modernistiskt perspektiv av Karl W. Deutsch som definierade nationen som en gemensam kultur som är beroende av kommunikationssystem. Till samma ansats slöt sig senare Ernest Gellner som kopplade samman nationalism och industrialism – moderniseringen äger rum på den arena eller inom den ram som nationalstaten utgör. Karl W. Deutschs ansats har senare vidareutvecklats av forskare som velat lyfta fram mottagarnas upplevelser av det nationella budskapet, däribland Benedict Anderson. Som en motvikt till det modernistiska perspektivet har det utvecklats en etnisk ansats, företrädd av till exempel Anthony Smith, som betonar kopplingen mellan folk och nation, och som tillskriver nationalismen betydligt längre rötter tillbaka i historien. Vid sidan om den modernistiska och den etniska ansatsen finns också en historisk sådan, som främst representeras av Eric Hobsbawm som lyft fram nationalismen som en historisk tillfällighet. Han pekar på de små nationernas svårigheter att överleva i en modern värld. Nationalismen utmanas av andra fenomen, såsom ekonomi och vetenskap som inte är beroende av nationella gränser. Därmed har nationalismens betydelse minskat. Se till exempel Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London/New York 1991 [1983]), s. 6; Sverker Sörlin, 'Inledning', Elie Kedourie, *Nationalism. En studie av nationalismen som ideologi* (Stockholm 1995 [första engelska upplagan 1960]), s. 10–15; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca/New York 1983); Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge 2004 [första utgåvan 1990]) s. 163–192.

skandinaviska samarbetet realiserade den skandinaviska enheten (*fellesskap*), inte minst på ett föreställt plan: "Det skandinaviske fellesskapet ble et 'imagined community' – ikke istedenfor men i tillegg til de nasjonale fellesskapene", skriver Hemstad.⁵²

Begreppet "föreställda gemenskaper" har också tillämpats av Sue Wright, som är en av de forskare som studerat språkplanering och nationalism. Hon skriver: "Standardisation is in part a fiction. We have imagined languages in the same way that we have imagined communities."⁵³ Härmed lyfter hon fram det föreställda elementet på såväl språk- som samhällsnivå. Vi kan tala om konstruerade gränser – gränser mellan språk eller grupper som kan vara språkligt definierade. Under min undersökningsperiod innebär den nationella konsolideringen att en sådan gräns dras mellan den finska och den svenska nationaliteten i Finland samtidigt som det ställs krav på tydliga normer för det svenska språket.

Det finns alltså olika sätt att definiera en nation, och på motsvarande sätt finns det olika typer av nationalism. En klassisk indelning bygger på att man skiljer mellan östlig och västlig nationalism. Den västliga formen innebar att man strävade efter att stärka stater som redan existerade medan den östliga formen, som kan betecknas som en befrielseerörelse, innebar att man försökte skapa nationalstater utgående från principen om en nation/ett folk – en stat. I den förstnämnda formen var medborgarskapet avgörande, i den sistnämnda språket och härstamningen.⁵⁴ Finland brukar betraktas som ett slags mellanform, med inslag av både västlig och östlig nationalism.⁵⁵ Efter riksdelningen 1809 blev Finland en stat, om än inte en självständig sådan. För att citera Max Engman kan man konstatera att

staten i en mening kom före nationen, åtminstone den moderna nationen, den som skapades av folkskolan och värnplikten. Vad än finländarna var oense om (språkfrågan, arbetarfrågan, Rysslandsrelationerna) var de ense om vikten av att slå vakt om staten.⁵⁶

På detta sätt finns det tydliga likheter mellan Finland och den västliga formen av nationalism, medborgarnationalismen. En speciell omständighet i Finland var emellertid att den styrande eliten var svenskspråkig medan den stora majoriteten av invånarna var finskspråkig. Därför kom nationalismen i Finland att innefatta ett slags befrielse som var utmärkande för den östliga typen av nationalism.⁵⁷

⁵² Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 44.

⁵³ Sue Wright, *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation* (Hampshire 2004), s. 53.

⁵⁴ Max Engman, 'Historikernas folk', Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 31.

⁵⁵ Aira Kemiläinen, *Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*, *Studia Historica Jyväskyläensia III* (Jyväskylä 1964), s. 222–223; se även till exempel Engman, 'Historikernas folk', s. 31–33 och Wassholm, s. 38–40.

⁵⁶ Engman, 'Historikernas folk', s. 32.

⁵⁷ Engman, 'Historikernas folk', s. 31–32.

Den västliga nationalismen bygger med andra ord på definitionen av nationen som en politisk enhet, medan den östliga formen kan betecknas som kulturell. Den representerades i Finland av till exempel Freudenthal, som ju betonade språkets roll för den nationella identifikationen – även om han själv inte använde detta begrepp. Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist har i sin bok *Gränsfolkets barn* behandlat språkets funktion som särskiljande mellan svenskspråkiga och finskspråkiga i Finland:

Den både praktiskt och symboliskt viktigaste olikheten mellan finnar och svenskar i Finland är språket. Språken som symboler kan sedan fördjupas med etniska ursprungstankegångar av olika slag. Svenskan och svenskarna kan t.o.m. behäftas med vikingaromantik på samma sätt som finskan och finnarna kan sättas i samband med ursprunglig schamanism. När så sker omges språken och språkgrupperna av en mytbildning som har olika genomslagskraft under olika tider. Mytens attraktionskraft ligger i att den tolkas som sanning.

Språken kan också symboliskt stå för något annat än rent språkliga olikheter. Vilka dessa olikheter är och varför de framhävs kan analyseras utgående från talesätt och omdömen om representanter för den andra språkgruppen. Ur en språkgrupps inre perspektiv kan det egna språket också upphöjas till ett symbolplan, där språket står för hemkänsla och tillhörighet över huvud.⁵⁸

Ett exempel på en aspekt av språkets utvidgade och symboliska betydelse finner vi hos till exempel Freudenthal i en uppsats om de nyländska dialekterna: "[...] på samma vis som t. ex. flegmatikerns lynne afspeglar sig i hans vanligen långsamma, klanglösa tal och sangvinikerns i ett snabbt flytande och uttrycksfullt föredrag, på samma sätt tror jag äfven hvarje folk ega ett tydligt och anmärkningsvärdt uttryck för sin egendomliga karakter uti språket eller dialekten".⁵⁹ I min studie är jag särskilt intresserad av detta symbolplan, och hur det är kopplat till språkvården. Kommer symbolplanet till uttryck också i språkdiskussionen och språkvården? På vilket sätt? Hur ska språket se ut för att fungera som symbol – och en symbol för vad?

Nationalitetsbegreppet förekommer alltså ofta i mitt material, men då det gäller förståelsen av konsolideringsprocessen som helhet är även etnicitetsbegreppet av betydelse. Till exempel har Bo Lönnqvist visat på att innehållet i konsolideringsprocessen ändras från nationalism till etnicitet. Etnicitetsbegreppet innehåller dessutom en interaktionsaspekt som är viktig då det handlar om konstruktionen av "finlandssvenskheten". I det äldre materialet definieras nationen i många fall utgående från språk: ett språk motsvarar

⁵⁸ Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhövudelse i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001), s. 12.

⁵⁹ A.O. Freudenthal, 'Om tonfallet i nyländska bygdemålet', *Album utgifvet af Nyländingar* III (Helsingfors 1866), s. 39–40. Om nylänningen skrev Freudenthal: "Enkel, flärdlös och redbar, der ej lokala förhållanden haft en depraverande inverkan, är den Nyländske svensken begåfvad med ett lifligt, nästan sangviniskt lynne, så godt som uteslutande riktadt åt lifvets materiella sidor och praktiska bestyr. Dessa, isynnerhet fiskare- och sjömanna-lifvet, det det så ofta gäller att i få och snabba ord utsäga mycket, hafva påtryckt språket dess prägel af brådska och äro den yttre orsaken till de otaliga förkortningar och sammandragningar af orden och i talet, som nyss påpekades."

en nation eller nationalitet. Här finns förstås också ett kontrastivt element i och med att man drar en gräns mellan två språkgrupper, men det finns också ”djupare” kontrasteringar där symboliska element (till exempel historiska sådana) blir viktiga. Det handlar alltså om en kombination av språk och symboler.⁶⁰

Överlag flyter begreppen nationell identitet (ur icke-politisk synpunkt), språklig identitet och etnicitet samman, och min avsikt är inte att försöka dra upp några klara gränser dem emellan. Även Hanna Elomaa har pekat på svårigheten att beteckna finlandssvenskheten:

Kun puhutaan suomenruotsalaisuudesta, mitä yleiskäsitettä siitä on mahdollista käyttää? Se on kielellinen identiteetti, mutta myös jotain laajempaa. Onko kyseessä etnisyyks vai nationalismi vai jotain siltä väliltä – tai välillä etnisyyks ja välillä nationalismi? Vai onko etnisyyks vain ”epäonnistunutta” nationalismia? Entä mikä on paikallisen ja etnisen/kansallisen identiteetin välinen suhde?⁶¹

Precis som Lönnqvist har Elomaa utgått från Anthony D. Smiths kriterier för vad som utmärker en etnisk grupp. Hon anser att finlandssvenskarna från 1920-talet, då beteckningen ”finlandssvenskar” etablerats, kan betecknas som en sådan grupp. Att det ska finnas ett kollektivt namn är nämligen det första kriteriet på Smiths lista (1). De övriga är 2) en myt om ett gemensamt ursprung, 3) en gemensam historia, 4) en särpräglad, gemensam kultur, 5) en koppling till ett visst område och 6) en inbördes känsla av solidaritet (åtminstone inom det bildade skiktet).⁶² Ett annat perspektiv erbjuder Fredrik Barth i sin inledning till boken *Ethnic Groups and Boundaries*. Här betonar Barth att etniska grupper inte är givna, utan att etnicitet är en social konstruktion som uppstår i växelverkan mellan olika grupper.⁶³ Skillnaden mellan Barths och Smiths perspektiv är emellertid inte så stor som den kanske verkar: egentligen är etniciteter både konstanta och föränderliga: ”The paradox of ethnicity is its mutability in persistence, and its persistence through change”, skriver Anthony D. Smith.⁶⁴ Etniciteten är en grundsten i den mänskliga erfarenheten, men samtidigt en social konstruktion som kan ta sig varierande uttryck.⁶⁵

Då det gäller finlandssvenskarna kan man tillämpa bägge de ovannämnda perspektiven. Det handlar om en gemenskap med språket som den viktigaste enande faktorn,

⁶⁰ Se till exempel Anna-Maria Åströms uppsatser ’Är en dubbelidentitet möjlig?’, s. 45, och ’Kulturmöten och kulturell kontrastering’, s. 53, samt Bo Lönnqvists uppsats ’Retoriken i den etniska mobiliseringen’, s. 17, i Åström, Lönnqvist & Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhövudelse i kulturanalytiskt perspektiv*.

⁶¹ Hanna Elomaa, *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärryksen tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle* (Turku 2006) s. 27. ”När man talar om finlandssvenskheten, vilket allmänt begrepp kan man då använda? Den är en språklig identitet, men också något större. Handlar det om etnicitet eller nationalism eller något mittemellan – eller ibland om etnicitet och ibland om nationalism? Eller är etnicitet bara ’misslyckad’ nationalism? Och vad är förhållandet mellan lokal och etnisk/nationell identitet?”

⁶² Elomaa, s. 28; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford 1986), s. 22–31.

⁶³ Fredrik Barth, ’Introduction’, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Oslo 1969), s. 9–10.

⁶⁴ Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, s. 32.

⁶⁵ Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations* (London 1997), s. 47 och 75–76.

men denna gemenskap – eller identitet – skapas under ett upplevt yttre hot och i kontrast till ”de andra”. Men det finns också en risk med att i alltför stor utsträckning betona det etniska och behandla finlandssvenskarna som en ”etnisk minoritet”. Matti Klinge har till exempel hävdad att en sådan utgångspunkt innebär en alltför stor betoning av språket, medan andra skillnader, knutna till bland annat kultur och härstamning, inte är tillräckligt stora för att motivera en sådan kategorisering eller begreppsanvändning.⁶⁶ Samtidigt får man inte glömma det subjektiva inslaget i konstruktionen av identiteter: man kan välja att betona vissa drag eller symboler som man tillskriver en betydelse i skapandet av gemenskaper och i gränsdragningen mot de andra. Det är också det subjektiva inslaget som gör förståelsen av identiteter så komplicerad.⁶⁷

Jag har medvetet valt att här inte föra någon ingående diskussion om identitetsbegreppet. Att det är problematiskt är ett faktum, inte minst i och med att det ofta har en annan innebörd i det vardagliga språkbruket än i forskningen. Johanna Wassholm har i sin studie av E.G. Ehrström valt att tala om ”identifikation”, för att undvika de problem som förknippas med identitetsbegreppet:

Det är uppenbart att en äldre statisk syn på individen under de senaste årtiondena har ersatts av en modernare syn som i högre grad betraktar identiteterna som konstruktioner. Då samtidigt begreppet identitet bär med sig en konnotation till den äldre statiska synen, har många ansett att begreppet blir problematiskt eller rentav missvisande som analytiskt instrument.⁶⁸

I min undersökning använder jag i vissa sammanhang ändå begreppet identitet, vilket delvis beror på att begreppet ”finlandssvensk identitet” är så pass etablerat. Däremot vill jag betona att jag uttryckligen undersöker hur *konstruktionen* av denna identitet kommer till uttryck i språkdebatten.

1.2 Metod, material och begrepp

Jag har valt att ta upp såväl stavningsdebatten som diskussionen om särdragen i den finländska svenskan. Det beror på att jag anser att det är fruktbart att studera en debatt som gällde den finländska svenskan och som följaktligen främst intresserade finländska filologer och en annan debatt som gällde det svenska språket överlag, och som i hög grad intresserade sverigesvenska filologer. I stavningsdebatten har jag ändå valt att i första hand studera de finländska aktörerna – jag fokuserar ju på den finländska svenskan. Såväl initiativet till som radikaliseringen av debatten ägde rum i Sverige, men frågan

⁶⁶ Matti Klinge, 'Alla finnar är svenskar', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 46.

⁶⁷ Se till exempel Åke Sandström, 'Sökandet efter en ny svensk identitet. Om svensk självsyn och synen på Finland 1808–1860', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715 (Helsingfors/Stockholm 2008), s. 383–384.

⁶⁸ Wassholm, s. 12.

engagerade också finländska filologer. Detta möjliggör ett brett material med olika typer av argument.

Då det gäller särdragen fokuserar jag på Finland, men det är viktigt att notera att särdrag eller provinsialismer varken var eller är något unikt för just Finland, de förekommer (och förekom) på olika håll i det svenska språkområdet. Det bör också understrykas att Hugo Bergroth i *Finlandssvenska* förhöll sig kritisk till alla provinsialismer, inte bara till dem som var utmärkande för Finland. Dessutom är det viktigt att notera att diskussionen om särdragen i den finländska svenskan gällde den bildade svenskan eller det som vi i dag skulle kalla standardsvenska – inte dialekterna. Som exempel kan nämnas Ralf Saxéns avhandling *Finska lånord i östsvenska dialekter*⁶⁹ (1895) där författaren närmast intog en redovisande hållning och landsmålsföreningens samling 'Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan' där man fokuserade uttryckligen på "den bildade klassens hvardagliga talspråk", inte dialekterna.⁷⁰

Man ska heller inte glömma att det fanns en viss medvetenhet om vad som var provinsialismer också före landsmålsföreningens lista och Bergroths bok. Till exempel noterades år 1883 i en recension av Ibsens *En folkfiende* som uppförts på Svenska teatern att den svenska språkdräkten var god, men att den också innehöll några norska uttryck (i stället för svenska) samt någon provinsialism, nämligen uttrycket "till först".⁷¹ Och det finns även andra belägg: i den debatt om en inhemska nationalteater som utspelades i *Helsingfors Dagblad* våren 1862 använde signaturen "F. B." också begreppet provinsialism, av allt att döma i delvis samma betydelse som Bergroth mer än femtio år senare, nämligen som egenheter "i uttal och skick hos den svenska befolkningen i Finland". Dessa skillnader var "för att begagna ett misshagligt, men för saken betecknande ord, provincialismer".⁷² Bakom signaturen dolde sig Fredrik Berndtson (1829–1881), en journalist som på 1840-talet hade flyttat från Sverige till Finland.⁷³ Vi kan visserligen notera att Berndtson av allt att döma använder *provinsialism* i en utvidgad betydelse ("skick"), men i språkligt avseende verkar han mena samma sak som Bergroth, även om det är litet oklart om han enbart avser uttalet eller även egenheter i till exempel ordförråd och böjning.

Det finns också betydligt äldre exempel på att man tog upp särdragen. Lars Arnell, som var född i Sverige men verkade som redaktör för *Åbo Underrättelser*, kommenterade på 1830-talet också provinsialismer, bland annat tendensen att blanda ihop feminina och maskulina. I en recension av ett verk konstaterade han att språket överlag var fritt från provinsialismer, men påpekade i en not: "Någon osäkerhet om Substantivernes genera ha vi likväl tyckt oss förmärka; såsom då Strutsen och ett par andra manliga ord göras

⁶⁹ Ralf Saxén, *Finska lånord i östsvenska dialekter* (Helsingfors 1895). Avhandlingen utgavs i utvidgad form i *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv. Tidskrift utgiven på uppdrag av landsmålsföreningarna i Uppsala, Helsingfors ock Lund* XI (Stockholm 1895–1898).

⁷⁰ Freudenthal (utg.), 'Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan'.

⁷¹ 'En folkfiende', *Hufvudstadsbladet* 14.2.1883.

⁷² Fredrik Berndtson ["F. B."], 'Ännu några ord i theaterskolefrågan', *Helsingfors Dagblad* 1.5.1862.

⁷³ Birgitta Karlsson, 'Folkteatern. "Den inhemska teateridéns trojanska häst". Åren 1898–1906', *SFV-kalendern 1998* (Helsingfors 1998), s. 54–55; se även Max Engman, *Språkfrågan* (manuskript). Jag vill tacka Max Engman för att han låtit mig ta del av manuskriptet.

til qvinliga.”⁷⁴ Med denna parentes vill jag betona vikten av att inte betrakta enskilda uttalanden eller verk som isolerade företeelser, även om de kan ha haft en stor betydelse för den kommande diskussionen. Också de har en bakgrund och ett idéhistoriskt sammanhang.

1.2.1 Aktörer och nätverk

”Man kan knappast undersöka språkvården utan att också vara uppmärksam på språkvårdarna”, skriver Ulf Teleman i inledningen till sin bok *Tradis och funkis*. Han lyfter fram att språkvården bedrivs av aktörer på tre olika nivåer: den diskuterande nivån (till exempel språkfilosofer och andra språkvetare, amatörer), servicenivån (till exempel ordboksredaktörer, grammatiker och läroboksförfattare samt språkvårdsinstitutioner) och maktnivån (till exempel icke-språkvetare som politiker och tjänstemän).⁷⁵

Det är viktigt att studera aktörerna för att kunna placera in argumenten i ett större sammanhang och fördjupa förståelsen av dem. Aktörerna spelar en betydande roll då det gäller att förstå hur idéer sprids, till exempel mellan de tidigare riksdelen. Jag vill understryka att förhållandet och kontakterna mellan de svenskspråkiga på bägge sidor om havet kunde ta sig uttryck på olika sätt, på olika nivåer och i olika kretsar. I min undersökning fokuserar jag på en begränsad och bildad krets av aktörer och debatttagare. Utgångspunkten är att de spelade en viktig roll som påverkare då det finlandssvenska konstituerades, till exempel genom att deras syn på språket kom till uttryck i läroböcker och spreds till en större del av befolkningen samtidigt som allmänheten kunde ta del av bland annat recensioner av språkvetenskapliga verk i dagstidningarna.

Genom att studera aktörerna kan jag också peka på nätverk och kontakter som var viktiga för språkplaneringen. Utgående från dessa nätverk, som inte var begränsade av statsgränser, är det möjligt att skapa sig en uppfattning bland annat om hur intresset för språkliga och nationella frågor förenades och kom till uttryck i såväl debattinlägg som konkreta handlingar. Min studie av aktörerna innebär att jag låtit mig inspireras av den kvalitativa nätverksanalysen. Den har sina rötter i den så kallade Powelltraditionen, utformad av den amerikanske sociologen Walter W. Powell. Motsatsen till kvalitativ nätverksanalys är naturligtvis kvantitativ analys, som handlar om den geografiska omfattningen hos ett nätverk och om dess täthet och storlek.⁷⁶

Vad är då ett nätverk, och vad kan användningen av nätverksbegreppet tillföra? Denna fråga har aktualiserats i flera sammanhang, bland annat av Ronny Ambjörnsson som i en recension av John och William McNeils bok *Mänskliga nätverk. Världshistorien i ett nytt perspektiv* frågat sig om nätverken verkligen tillför forskningen något nytt. Orsaken till kritiken är främst att ”nätverk” blivit ett modeord och fått en utvidgad betydelse.

⁷⁴ 'Flygtig öfversigt af några i Finland tryckte arbeten år 1830', *Åbo Underrättelser* 4.5.1831. Recensionen gällde *Job uti metrisk öfversättning, jemte korta exegetiska anmärkningar och historisk inledning af Jacob Bonsdorff*; Pirkko Lilius, *The History of Scandinavian Language Studies in Finland 1828–1918*, *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* (Helsinki 2008) s. 11.

⁷⁵ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 9.

⁷⁶ Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red.), *Nätverk som social resurs. Historiska exempel* (Lund 2003), s. 18–20.

Ambjörnsson hävdar dock att nätverksbegreppet, om det används rätt, verkligen kan bidra till ny kunskap. Joachim Mickwitz, som i en artikel studerat importen av rom till Gamlakarleby ur ett nätverksperspektiv, skriver å sin sida:

Begreppet nätverk ställer det mönster som skapas av individuella och grupperelaterade kontakter i fokus – och kanske kan intresset för kontakter och relationer bryta upp den historieskrivning som i alltför hög grad präglats av nationellt sinnade historiker med en bakgrund i materialistiskt betingade klassbegrepp.⁷⁷

Nätverksbegreppet är alltså omdiskuterat inom forskningen, och det finns olika åsikter om vad ett nätverk egentligen är.⁷⁸ Den svenske historikern Jan Samuelson har noterat att diskussionen till stor del handlar om vad man egentligen ska studera: nätverkens form eller deras innehåll. Som ett exempel kan nämnas att Uppsalaforskarna Ylva Hasselberg, Leos Müller och Niklas Stenlås hävdar att man inom nätverksforskningen i alltför stor utsträckning har koncentrerat sig på de yttre formerna i stället för på själva innehållet. De vill i stället lyfta fram hur aktörerna tänkte och agerade, och hur deras inbördes relationer såg ut.⁷⁹

De ovannämnda forskarna, det vill säga Hasselberg, Müller och Stenlås, tar fasta just på den powellska traditionen där nätverken kontrasteras mot hierarkier och marknader. Marknaderna är till exempel oftast av mer kortvarig natur och mer inriktade på nyttomaximering, medan hierarkierna är mer styrda och regelbundna. Nätverken har å sin sida en ”plattare” struktur, och till skillnad från marknaderna är relationerna inom nätverk varaktiga. Kopplingarna mellan olika personer inom nätverket kan bli starkare, och positionerna är även kopplade till makt. Så till vida påminner nätverken om hierarkier, men positionerna inom ett nätverk är inte lika formella som inom en hierarki.⁸⁰ Hierarkier, marknader och nätverk kan emellertid alla betraktas som former av social organisering. I sin studie av skandinavismen tolkar Ruth Hemstad nätverksbegreppet uttryckligen som en form av social organisering, och jag har valt att ansluta mig till denna tolkning.⁸¹

Powelltraditionen har visserligen blivit föremål för ett flertal kritiska synpunkter, bland annat har den ansetts fokusera för mycket på eliterna, och dessutom har nätverksanalysen

⁷⁷ Joachim Mickwitz, 'Västindisk rom i Gamlakarleby. Ett nätverksperspektiv', *Historisk Tidskrift för Finland* 93 (2008:1), s. 86; Ronny Ambjörnsson, 'Nätverkssamhället', *Dagens Nyheter* 17.10.2005; John McNeil & William McNeil, *Mänskliga nätverk. Världshistorien i ett nytt perspektiv* (Stockholm 2006).

⁷⁸ Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 705 (Helsingfors 2008), s. 33.

⁷⁹ Ylva Hasselberg, Leos Müller & Niklas Stenlås, 'Åter till historiens nätverk', Håkan Gunneriusson (red.), *Sociala nätverk och fält*, *Opuscula historica Upsaliensia* 28 (Uppsala 2002), s. 7–31; se även Samuelson, s. 33.

⁸⁰ Hasselberg m.fl., s. 14–15; Walter W. Powell, 'Neither market nor hierarchy: network forms of organization', Grahame Thompson et al. (ed.), *Markets, Hierarchies & Networks: The Coordination of Social Life* (London/Newbury Park/New Delhi 1993 [1991]); Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 41–42; se även Samuelson, s. 33.

⁸¹ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 41.

bara tillämpats på brevmaterial. I min undersökning anser jag emellertid att den fyller ett viktigt syfte – de nätverk jag studerar består av bildade personer, och jag studerar i stor utsträckning deras relationer just på basis av brevmaterial. Ett annat problem har ansetts vara den tydliga åtskillnad som finns mellan nätverk och hierarki inom traditionen. Detta är särskilt komplicerat i och med att en del anhängare av traditionen hävdar att det finns ett hierarkiskt inslag inom alla nätverk, medan en del helt utesluter den hierarkiska aspekten. Här är det viktigt att notera att Powell själv inte utesluter hierarkin, men han menar att hierarkier inom nätverk är situationella snarare än fastslagna och formella.⁸²

1.2.2 Domäner

För att ge språkdebatten en konkret samhällsförankring har jag valt att studera två centrala språkliga domäner, närmare bestämt folkskolan och teatern. Avsikten är att undersöka på vilket sätt dessa behandlades och beaktades i diskussionen.

Folkskolan är intressant ur flera olika perspektiv. Utbildningen överlag var, för att citera Björn Hettne, Sverker Sörlin och Uffe Østergård, en viktig ”homogeniseringsapparat”. Med det här begreppet avses instanser för nationaliseringen vilka markerade gemenskap och särart.⁸³ Till de övriga homogeniseringsapparaterna hörde bland annat värnplikten.⁸⁴ Folkskolan är tydligt knuten till det moderna medborgarsamhällets framväxt – ett samhälle där alla människor skulle ha rätt att ta del av det som den svenske språkforskaren J.A. Lundell kallade en ”allmän medborgerlig bildning”. Lundells poäng var att rättstävningen måste reformeras så att det blev lättare att lära sig läsa och skriva, vilket i sin tur skulle innebära att de stora massorna också fick möjlighet att ta del av bildningen.⁸⁵ Dessutom är folkskolan intressant som en arena för förverkligandet av olika normer i och med att de fick en så stor spridning då de tillämpades i till exempel modersmålsundervisningen. Sist, men absolut inte minst, fungerade folkskolan som en arena för nationellt medvetandegörande inom de breda befolkningslagren.

Med tanke på min frågeställning är förstas modersmålsundervisningen av särskild betydelse. Sven-Erik Hansén, som har undersökt modersmålsundervisningen i folkskolan ur ett historiskt perspektiv, har konstaterat att man kan anlägga tre möjliga perspektiv på modersmålet som skolämne: det språkcentrerade, det ämnesinriktade och det samhällseliga. Med det språkcentrerade perspektivet avses till exempel vilken roll språket i allmänhet har spelat i undervisningen i en viss typ av skolor under en viss tid, medan man med det ämnesinriktade perspektivet rent konkret avser modersmålet som läroämne i skolans läroplan. Detta perspektiv kan till exempel innefatta en jämförelse mellan modersmålsundervisningen i olika länder eller mellan den svenskspråkiga och den finskspråkiga skolan i Finland. Det tredje perspektivet, det samhällseliga, står ganska nära det språkcentrerade perspektivet och utgår från modersmålet (som läroämne) samhällseliga och kulturella förutsättningar. Det handlar om ideologiska och ekonomiska motiv där den förstnämnda gruppen innefattar till exempel sociala, nationella och

⁸² Powell, s. 268–274.

⁸³ Björn Hettne, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid* (Stockholm 1998), s. 163–168.

⁸⁴ Hettne, Sörlin & Østergård, s. 172 och 183.

⁸⁵ Lundell, *Om rättstafningsfrågan*, s. 1.

medborgerliga motiv och den sistnämnda motiv som var förknippade med industrialiseringen.⁸⁶

Hanséns forskning utgör den främsta utgångspunkten för min diskussion kring folkskolan som domän. Syftet med min avhandling gör att jag fokuserar på såväl det språkinriktade som det samhälleliga perspektivet. Jag vill betona att denna kombination av perspektiv tillämpas i hela undersökningen, inte bara då det gäller modersmålsundervisningen i folkskolan. I första hand är jag intresserad av vilken plats folkskolan har i debatten. Jag undersöker alltså inte hur man i skolan anpassade sig till och lärde ut nya språknormer, även om jag ibland tangerar denna problematik.

Den andra domänen jag behandlar är teatern, som också den är intressant på flera sätt, bland annat genom att det språk som talades på scenen betraktades som en förebild för talspråket i övrigt. Teatern kom därmed att spela en viktig roll inom språkvården, vilket också framgår av följande uttalande i *Vikingen* från år 1871: "[---] utan den svenska scenen hade, så litet som hos oss blifvit gjordt för det svenska språket, detsamma icke kunnat bibehålla sig på den ståndpunkt, det nu innehar."⁸⁷ I diskussionen om scenspråket utgår jag bland annat från de riktlinjer som Hugo Bergroth presenterade år 1916 och från en äldre uppsats av Ernst Lagus (1894) där denne behandlade den finländska svenskan på scenen som ett medel i konsolideringen av det svenska språket i Finland överlag.⁸⁸ Eftersom dessa uppsatser eller "program" är betydligt mindre kända än Bergroths *Finlands-svenska*, har jag tillåtit mig en rätt så detaljerad genomgång av dem. Teaterns plats i min undersökning motiveras också genom dess betydelse på det ideologiska planet – behovet av en nationell teater lyftes fram inom såväl svensk- som finsksinnade kretsar och gav upphov till en intensiv debatt.⁸⁹

Man kunde naturligtvis också tänka sig andra domäner än folkskolan och teatern, till exempel fackspråket och förvaltningspråket. Tyvärr är materialet knappt då det gäller dessa områden under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, men jag har ändå valt att i kapitel 6 redogöra för några iakttagelser som kan bidra till att fördjupa bilden av språkdiskussionen och språkvården under den aktuella perioden.

1.2.3 Material

Mitt material utgörs till stor del av språkvårdslitteratur, tidskriftsartiklar och tidningsartiklar som utkom under min undersökningsperiod och av vilka normerna eller strävandena efter nya normer framgår. Eftersom jag inte i första hand fokuserar på den färdiga produkten, den kodifierade normen, utan på det bakomliggande arbetet och kodifieringsprocessen är allt material som dessa givit upphov till av betydelse för undersökningen. Därför har jag kompletterat mitt material med till exempel brev och mötesprotokoll.⁹⁰

⁸⁶ Sven-Erik Hansén, *Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866-1927* (Åbo 1988), s. 2–4.

⁸⁷ 'Teaterns sociala och literära betydelse', *Vikingen* 17.7.1871.

⁸⁸ Hugo Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, Scenisk konst och kultur 4 (Borgå 1917); Ernst Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', *Finsk Tidskrift* 1894:I.

⁸⁹ För en närmare redogörelse för teaterproblematiken, se Lille, s. 315–360.

⁹⁰ Avhandlingen innehåller ett stort antal citat och jag vill i det här sammanhanget göra ett påpekande angående min citatteknik. Jag har nämligen använt kursiv för att beteckna spärrad stil i

En stor del av tidskriftsartiklarna i mitt material ingår i *Finsk Tidskrift*, varför det är motiverat att i korthet nämna något om dess plats i samhällsdebatten och det ideologiska klimatet. Tidskriften började utkomma i oktober 1876, och i spetsen för projektet gick C.G. Estlander. Enligt historikern M.G. Schybergson, som skrivit en biografi över Estlander, hoppades denne på att kunna ”göra tidskriften till organ för hela det svenskspråkiga litterära Finland, oavsett politiska eller nationella skiftningar”.⁹¹ Av denna orsak försökte Estlander också värva medarbetare ur olika läger, men detta försök misslyckades. Några finsksinnade medarbetare blev det inte, vilket Axel Lille (föga överraskande med tanke på dennes egen svenska ståndpunkt) betecknat som ”en lycka”. Tidskriften uttalade ingen bestämd politisk ståndpunkt, men allmänt kan sägas att den ändå gick i en svensksinnad riktning. Den fick också en spridning i Sverige och i de övriga skandinaviska länderna och kom därmed att fungera som en spridare av kunskap om kulturarbetet på svenskt håll i Finland också utanför landets gränser.⁹²

Jag har också använt material ur andra tidskrifter, till exempel *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor*, *Svensk Tidskrift* och *Tidskrift utgifven av Pedagogiska föreningen i Finland*. Den mest okända tidskriften i sammanhanget är *Svenska Riksspråk-Förbundets tidskrift* som började utkomma i Stockholm år 1903. Som redaktör fungerade O.C. Kjellberg. Den här tidskriften har naturligtvis ett mer sverigesvenskt, eller kanske snarare allmänsvenskt, perspektiv, men också det är viktigt för den kontextuella förståelsen av språkdebatten i Finland. Vissa frågor är gemensamma, till exempel stavningen. Här är Riksspråk-Förbundets tidskrift särskilt intressant eftersom redaktören i den intar en synnerligen konservativ ståndpunkt. Av särskilt intresse för min undersökning är att Kjellberg i några sammanhang lyfter fram svenskan i Finland som ett föredöme. Tidskriften måste överlag betraktas som ett rätt så udda⁹³ inslag, men det gör den inte mindre intressant i en undersökning som denna, där avsikten uttryckligen är att reda ut på vilka olika sätt man kunde se på till exempel kopplingen mellan språket och nationen och språkplaneringens roll inom denna ram – därmed inte sagt att alla åsikter hade en förankring i bredare folk-lager eller ens hos en majoritet av de professionella språkvetarna eller de övriga deltagarna i språk- och samhällsdebatten. Någon sådan representativitet eftersträvar jag inte.

Flera av de inlägg jag studerar ingår i *Studentbladet. Organ för Finlands svenska studenter*. Tidningen började utkomma 1911, först med Artur Eklund och sedan med Hugo Ekholm som chefredaktör. De artiklar jag analyserar publicerades främst åren 1916 och 1917, då Ekholm var redaktör (han innehade denna post från 1913 till 1917). Under de första verksamhetsåren diskuterades språkvården och språkrensningen, men i ännu större utsträckning beteckningen på den svenskspråkiga befolkningen i Finland: man betonade ett flertal gånger att de svenskspråkiga inte skulle kallas ”finnar”.⁹⁴

originaltexten, och jag har även ersatt frakturstilens ”w” med enkelt v. Dessa förändringar kommenteras inte i de enskilda fallen.

⁹¹ M.G. Schybergson, *Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXI (Helsingfors 1916), s. 379–380.

⁹² Lille, s. 364–365.

⁹³ Här avser jag den ibland rentav aggressiva attityden mot förespråkarna av stavningsreformen.

⁹⁴ Se till exempel Henrik Stenbäck, *Studentblad i 100 år – Tidsspeglning och provokation* (Helsingfors 2011), s. 20–22.

Brevmaterialet spelar en viktig roll i studiet av språkvårdarnas och debattdeltagarnas koppling till ett större sammanhang och då inte enbart en samhällelig kontext utan också till andra personer med ett liknande engagemang. Samtidigt är det möjligt att studera hur idéer och tankar sprids mellan Sverige och Finland. Det är viktigt att inte begränsa sig till att betrakta språkvårdsarbetet i Finland enbart i ljuset av den utpräglad finländska samhälleliga och politiska kontexten, utan det måste också ses mot bakgrund av det motsvarande arbetet i Sverige som också det avspeglar en större europeisk idéhistorisk kontext. Då det gäller breven kan nämnas att jag bland annat har gått igenom delar av de brevsamlingar som tillhört Carl Säve och Adolf Noreen (båda professorer i Uppsala), Artur Hazelius och Ernst Lagus. De samlingar som tillhört August Sohlman och A.O. Freudenthal har jag gått igenom i sin helhet. Sammanlagt är det fråga om ett stort antal brev, enbart Freudenthals brevsamling innehåller ungefär 1 000 brev.

Perspektivet i min avhandling och mer specifikt dess konsekvenser för avgränsningen av materialet förtjänar en närmare diskussion. Normeringen av en språkvarietet kan undersökas från olika utgångspunkter, man kan till exempel från en språkvetenskaplig ståndpunkt studera hur normer kommer till uttryck i en text. Som ett exempel kan nämnas Charlotta af Hällström-Reijonens avhandling och särskilt den däri ingående artikeln ”För den heliga svenskans skull” – redigeringen av Tavaststjernas *Lille Karl* som ursprungligen publicerades i *Folkmålsstudier* år 2005. Här går af Hällström-Reijonen noggrant igenom alla ändringar som gjorts i en redigering av *Lille Karl* år 1924 jämfört med den första upplagan som utkom år 1897. Som redaktör fungerade Erik Kihlman, och af Hällström-Reijonen jämför de val som Kihlman gjort med bland annat Hugo Bergroths *Finlandssvenska* från år 1917.⁹⁵

Min avhandling är emellertid uttryckligen en historisk, eller mer specifikt en idéhistorisk, undersökning. I fokus står själva diskussionen om normerna, inte normerna *per se*, och därför innefattar undersökningen till exempel ingen komparativ analys av texter. Det här innebär att när jag till exempel undersöker teaterspråket är det inte språket i pjäserna som står i fokus (och naturligtvis inte det faktiska uttalet) utan uttryckligen diskussionen om det språkliga idealet för scenen och de ideologiska ståndpunkter som avspeglas i argumenten. Då det gäller skönlitteraturen så omfattas den förstås till viss del av den mer allmänna, principiella diskussionen om det svenska språket i Finland, men någon analys av litterära verk gör jag inte. Skönlitteraturen behandlas alltså bara till den del den aktualiseras i diskussionen, till exempel då modernisterna inom litteraturen utmanar den bergrothska normen. Enskilda författares språkbruk analyseras inte.

Mitt material är mångsidigt, men samtidigt också fragmentariskt. Åsikter om det svenska språket och dess framtid kommer till uttryck i mycket olika sammanhang. Min avsikt är därför inte att skapa en helhetsbild av den svenska språkplaneringen i Finland under undersökningsperioden, utan syftet är uttryckligen att lyfta fram viktiga teman och belysa dem mot bakgrund av ett större idéhistoriskt sammanhang. Samtidigt skapas möjligheter för vidare forskning.

⁹⁵ Charlotta af Hällström-Reijonen, ”För den heliga svenskans skull” – redigeringen av Tavaststjernas *Lille Karl*, *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi* XXXXIV (2005).

1.2.4 Begrepp

I avhandlingen förekommer ett flertal begrepp som kräver en närmare förklaring. I det här sammanhanget tar jag upp sådana begrepp som är relevanta med tanke på den diskussion jag studerar och som är problematiska då det gäller de svenskspråkiga i Finland. Till dessa hör *nation* med ett flertal närliggande begrepp samt beteckningarna på olika arter inom det svenska språket, både benämningen på det vi i dag kallar finlandssvenska och benämningar på olika stilarter eller varieteter. Eftersom språkplanering i det här fallet snarast är ett teoretiskt begrepp (som inte användes av aktörerna i materialet) behandlar jag det i samband med att jag diskuterar språkplaneringen överlag och dess kopplingar till nationsbygge och nationell konsolidering.

Nation, nationalitet, folk

Jag nämnde redan att språket på såväl finsk- som svensksinnat håll kom att spela en viktig roll i definitionen av en nation. Att just språket kan innebära en markering av den egna nationen i förhållande till omgivande nationer är särskilt intressant ur ett finländskt perspektiv. En enspråkigt finsk nation skulle ha två tydliga språkliga och statliga grannar: Sverige och svenskan respektive Ryssland och ryskan. Idén om att det i Finland existerade två nationaliteter (definierade enligt språk) gör emellertid situationen mer komplicerad: finskans ”språkgranne” svenskan är samtidigt en del av den politiska nationen Finland. För de svenskspråkiga i Finland blir det viktigt att anknyta till ”landsgrannen” Sverige – språket får alltså en förenande funktion som sträcker sig utanför de politiska (statliga) gränserna. Samtidigt markeras en skillnad till den finskspråkiga nationaliteten.

Som jag tidigare konstaterade spelade Freudenthals språkligt grundade nationsdefinition en framträdande roll inom den svensknationella rörelsen. Freudenthal slog fast att språket samlar den grupp människor som kan betecknas som en *nation*, medan ett *folk* utgörs av människor som lyder under samma överhet och lagar. Här kan man iaktta samma idé om sambandet mellan språk och nation som J.V. Snellman företrädde. Freudenthals definition fick som sagt ett stort genomslag bland de svensksinnade i Finland, trots att hans nationsbegrepp så småningom kom att bytas ut mot *nationalitet* eftersom detta ansågs vara mer lämpligt som en beteckning på en grupp människor som talade samma språk. Inom Freudenthals egen krets, den nyländska studentavdelningen, levde ”nation” kvar längre, men det slog alltså aldrig igenom på bred front. Trots försöken att skilja mellan *nation/nationalitet* och *folk* förblev *nation* för de allra flesta synonymt med *folk* och kom med tiden allt mer att stå för den statliga gemenskapen. *Folk*-begreppet blev å sin sida så småningom dubbeltydigt och användes ibland som en synonym till *nationalitet*. Som Arvid Mörne påpekar blev det möjligt att tala om ”Finlands svenska folk”. Mörne understryker dock att det inte var fråga om att man ville göra svenskarna i Finland till en separat politisk enhet, skild från den finska staten. Språkbruket berodde i stället på en strävan efter renhet i språket: ”det germanska folk klang mer svenskt än det franskspråkade nationalitet, vilket ord aldrig på samma sätt har gått den finlandssvenska befolkningen i blodet som motsvarande finska ord kansallisuuus har gjort det på sitt håll.”⁹⁶

⁹⁶ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 72–73; Lille, s. 107.

Här kan vi dra en parallell till Johann Gottfried von Herders uppfattning om folket (som kanske är den definition som fått störst spridning), nämligen att språket avgör vad som är ett folk.⁹⁷ Hos Freudental, och även Snellman, finner vi alltså samma betoning av språket, men de valde i stället att använda *nation* eller *nationalitet* för den språkliga gemenskapen. Björn Hettne m.fl. har emellertid betonat att man inte ska överdriva motsättningen eller skillnaden mellan begreppen *nation* och *folk*, trots att nationsbegreppet inledningsvis var förknippat med det politiska medborgarskapet och med franska revolutionen, medan folkbegreppet hörde ihop med idéerna om folksjälén. I språkbruket blandades dessa nämligen ofta ihop och användes i varierande betydelser.⁹⁸

Den nationella problematiken aktualiseras i materialet i ett otal fall, men jag hänvisar endast till ett fåtal sådana mer "allmänna" ställningstaganden, eftersom jag i första hand fokuserar på diskussionen om språket. Jag vill ändå lyfta fram ett par citat för att visa på vikten av de nationella begreppen eller beteckningarna och deras definitioner. Ett exempel finns i en recension av fennomannen Yrjö Koskinens (G.Z. Forsman) lärobok om Finlands historia (som väckte kraftiga reaktioner på svenskt håll). Recensionen i fråga publicerades 1874 i den svensksinnade tidningen *Vikingen*. Enligt recensenten representerade Koskinens bok en uppfattning som tyvärr vunnit stor spridning och som gick ut på att

förneka berättigandet af folkbegreppets utsträckning i vårt land längre än till den rent finska folkstammen. Allt som rör sig utom denna begränsade krets säges vara något för det finska folket främmande och sålunda har man ansett sig kunna beteckna det svenska språket och den svenska kulturen i landet med epitetet antinationela. Nationelt däremot skall endast det vara, som på ett eller annat sätt hänför sig till finskt språk och finsk befolkning.⁹⁹

Innebörden hos begreppet *nationalitet* aktualiserades i många olika sammanhang, och ofta just i *Vikingen*. Ett flertal gånger poängterades, i freudenthalsk anda, skillnaden mellan *folk* och *nationalitet*. År 1871 slog man till exempel i *Vikingen* fast att "inom den folkliga enheten äro hos oss förenade tvenne genom härstamning, språk, lynne olika nationaliteter".¹⁰⁰ De idéer *Vikingen* förespråkade möttes av hård kritik på fennomanskt håll, och redaktionen såg sig flera gånger tvungen att försvara sin ståndpunkt, bland annat genom att understryka att det inte fanns någon motsättning mellan den nationalitetsprincip man förfäktade och kärleken till fosterlandet.¹⁰¹

Ett liknande exempel på en språklig definition finner vi år 1914 hos historikern och politikern Eirik Hornborg:

Det torde vara en gifven sak, att man allmänt under begreppet språk förstår en hel nations och endast *en* nations, gemensamma, om än dialektiskt splittrade,

⁹⁷ Se till exempel Hettne, Sörlin & Østergård, s. 281–282.

⁹⁸ Hettne, Sörlin & Østergård, s. 286.

⁹⁹ 'Fäderneslandets historia i folkskolan I', *Vikingen* 24.1.1874.

¹⁰⁰ 'Några reflexioner af ofta förekommen anledning', *Vikingen* 27.1.1871.

¹⁰¹ 'Fosterlandskärlek och nationalitetssträfvanden', *Vikingen* 27.12.1871.

idiom. Härvid fattas ordet nation såsom betecknande alla, de där tala samma språk, icke såsom omfattande en och samma stats samtliga undersåtar.¹⁰²

Detta ledde vidare till följande definition av ”språk”: ”ett språk är en sammanfattning af alla de dialekter, hvilka utan särskilda studier kunna förstås af alla fullvuxna, kloka och med omdömesförmåga utrustade personer, som till modersmål hafva någon – likgiltigt hvilken – af dem.”¹⁰³

Det fanns emellertid också undantag från denna regel: på den skandinaviska halvön flöt dialekterna ihop, och det gick inte att dra skarpa gränser mellan språken – där utgick man i stället från politiska gränser och skriftspråkens utbredning. Detta kunde visserligen förklaras med att de skandinaviska språken på sätt och vis var ”spillror af ett större språk, som aldrig kom till stånd, och de hade väl ofelbart smultit ihop till ett, i händelse drottning Margaretas union blifvit varaktig”.¹⁰⁴

Efter några nedslag på andra håll i Europa återvänder Hornborg till förhållandena i Finland. Han diskuterar här ”rasblandningen” utgående från förekomsten av lånord. Då det gäller den nationella terminologin kan man här notera att Hornborg talar om svensk respektive finsk ”nationalitet” för att beteckna de svensk- respektive finskspråkiga i Finland, och han skriver också om ”tvenne nationaliteter” i Finland.¹⁰⁵ Men Hornborg använder också nationsbegreppet: “[...] om de bildade i alla land äro starkt blandade i afseende å härstamning, så gäller denna sats alldeles speciellt sådana små nationer, som länge stått i liflig beröring med numerärt starkare grannfolk – och hvilka små nationer ha ej det gjort?”¹⁰⁶ Det är svårt att veta vad Hornborg egentligen avser med ”nation” i det här sammanhanget, men det verkar som om han avser en stat eller ett land.

Som ytterligare ett exempel på en ganska komplicerad begreppsanvändning kan jag nämna Arvid Mörnes uppsats ’Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes. Några synpunkter’ som publicerades år 1900. Här talas det om den svenska respektive finska ”befolkningen”, men också om den svenska och den finska ”rasen” samt om två ”nationaliteter”. Av allt att döma är dessa synonymer. Mörne skriver även om att de svenska skolbarnen utgående från Topelius *Boken om vårt land* inte kunde få någon ordentlig kännedom om ”sin egen *stams* forntid” (min kursivering) – här fogar han alltså *stam*-begreppet till de tidigare nämnda.¹⁰⁷ I sin behandling av orsakerna till den så kallade förfinskningen lyfte Mörne bland annat fram att den svenska landsbygdsbefolkningen ofta saknade ”det slag af själfkänsla, som ligger i medvetandet af att

¹⁰² Eirik Hornborg, ’Ras, språk och nation’, *Finsk Tidskrift* 1914:I, s. 237.

¹⁰³ Hornborg, s. 237.

¹⁰⁴ Hornborg, s. 238.

¹⁰⁵ Hornborg, s. 242–246.

¹⁰⁶ Hornborg, s. 242–248.

¹⁰⁷ Arvid Mörne, ’Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes. Några synpunkter’, *Finsk Tidskrift* 1900:II, s. 233–239. Om rastänkandet på svenskt håll i Finland, se till exempel Pekka Kalevi Hämäläinen, ’Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina’, Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto, *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen arkisto 86 (Helsinki 1985), s. 407–420. Om rasideologin i allmänhet, se Ivan Hannaford, *Race: The History of an Idea in the West* (Washington D.C. 1996).

man tillhör en särskild nationalitet och i behof att vid hvarje intrång utifrån häfda sin nationalitets och sitt språks rätt”. Trots att tidningarna vunnit stor spridning var problemet inte löst: ”Hvad båtår det att tidningarna innehållit värtaliga artiklar om vår svenska nationalitet, då mången läsare icke vetat hvad nationalitet är för något” skriver Mörne.¹⁰⁸

Med tanke på min frågeställning och frågan om demokratiseringen av språket är det också intressant att notera Mörnes tankar om möjligheterna att nå ut till de bredare folklagren: detta var omöjligt såvida man inte skrev en svenska som gemene man kunde förstå: ”Skall det icke vara möjligt att skriva en svenska som alla förstå? Vi tro att detta icke allenast är möjligt utan att språket och stilen hafva mycket att vinna på en försvenskning af ordförrådet, en förenkling af skriftsättet”, menar Mörne.¹⁰⁹

Mörnes åsikter väckte föga överraskande reaktioner i den finskspråkiga pressen. I *Uusimaa* hävdades att den svenska befolkningen på landsbygden saknade vikingablod och att den var finsk.¹¹⁰ *Päivälehti* skrev å sin sida så här: ”Kokonaan keinotekoista olisi rakentaa historiantakaisen alkuperän erilaisuudelle niin sanoaksemme kaksi kansallisuudentuntoa. Puhumatta siitä, että se heikontaisi meitä kansana, niin se jos mikä olisi omiansa jouduttamaan vähälukuisemman ryhmän häviötä”. I Finland fanns plats för två språk, men inte för två nationaliteter.¹¹¹ Här används nationsbegreppet uppenbarligen på ett politiskt sätt, som nationen ”Finland”.

Och begreppsförvirringen gäller inte, som vi har sett, bara *nation* och *nationalitet*:

Begreppet folk har – tillsammans med några besläktade och i vissa fall utbytbara begrepp – i politisk retorik och inom vissa vetenskaper en mängd mer eller mindre motstridiga betydelser och konnotationer. Det räcker med att nämna några nyckelord: *demos*, *ethnos*, *natio*, *gens*, *populus*, *Volk*, *allmoge*.

Så skriver Max Engman i en antologi om begreppet *folk*.¹¹² På 1800-talet skedde en tudelning av *folk*-begreppet där man dels avsåg en politisk helhet, ”staten”, dels en kulturell-språklig helhet där härstamningen tillmättes en stor betydelse.¹¹³ Här kan vi alltså se att folkbegreppet på samma sätt som nationalitetsbegreppet kompliceras genom de två olika definitionerna: den politiska och den kulturella.

Begrepp som *nation*, *nationalitet* och *folk* skulle egentligen kräva en mycket mer omfattande diskussion än vad som är möjligt i detta sammanhang. Min avsikt är närmast att visa att begreppsanvändningen varierade, också hos en och samma författare, och att

¹⁰⁸ Mörne, ’Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes’, s. 236 och 239.

¹⁰⁹ Mörne, ’Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes’, s. 242.

¹¹⁰ ’Mikä siihen on syynä?’, *Uusimaa* 31.10.1900.

¹¹¹ ’Kieli ja kansallisuus’, *Päivälehti* 25.10.1900. ”Alldeles konstgjordt vore det att på denna olikhet i förhistoriskt ursprung uppbygga så att säga tvenne nationalitetskänslor. För att icke tala därom att detta skulle försvaga oss såsom nation, vore det om något ägnadt att påskynda den svagare folkgruppens undergång.” Översättning till svenska av Arvid Mörne i ’Svenskhet och patriotism’, *Finsk Tidskrift* 1900:II, s. 452.

¹¹² Max Engman, ’Folket – en inledning’, Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 7.

¹¹³ Engman, ’Folket – en inledning’, s. 11–12.

man därför inte får tillskriva skillnader i bruket alltför stor betydelse. Det är också viktigt att komma ihåg att de som på olika sätt deltog i diskussionen inte alltid var så ”begreppsligt medvetna”, och därför får man heller inte övertolka deras uttalanden och eventuella inkonsekvenser i dem.

Den finländska svenskan

I avhandlingen förekommer också ett flertal andra begrepp som kräver diskussion och precisering. Flera av dem har med olika arter av det svenska språket att göra. Då det gäller det som vi i dag kallar *finlandssvenska* strävar jag efter att i min undersökning använda ”den finländska svenskan” i sådana sammanhang där begreppet är tydligt knutet till samtiden, till exempel där jag diskuterar särskilda språkforskarens inställning till specifika språkdrag. Orsaken till detta är att jag vill undvika att lägga in sådana begrepp i språkvårdsdebatten som i praktiken ännu inte användes då eftersom risken i sådana fall är att begreppet i fråga för med sig tankemönster som är anakronistiska. På 1880-talet användes uttrycket ”den finländska svenskan” för det som vi i dag kallar *finlandssvenska*, och dessutom talade man om de östsvenska dialekterna (som ofta också innefattade de estlandssvenska dialekterna). I *Finsk Tidskrift* ingick år 1900 uppsatsen ’Till frågan om vår finländska svenska’ skriven av Rolf Nordenstreng¹¹⁴, och även i titeln till den tidigare nämnda samlingen ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’ (1902) av A.O. Freudenthal används som synes ”finländska svenskan”, alltså i grundform finländsk svenska. År 1912 utgav Hugo Bergroth skriften *Etthundra i det finländsk-svenska skriftspråket, särskilt tidningsspråket, förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan*. Bergroth börjar här närma sig det slutliga begreppet ”finlandssvenska” som sedan etablerades då han utgav *Finlandssvenska* år 1917.¹¹⁵

Ett närliggande begrepp är benämningen på de svenskspråkiga i Finland, det vill säga *finlandssvenskarna*. Om man använder denna benämning om den svenskspråkiga befolkningen i Finland under 1800-talets andra hälft signalerar man att det vid denna tid fanns en specifik grupp finlandssvenskar som själva också uppfattade sig som en sådan enhet. I början användes ”Finlands-svensk” (det vill säga finländsk-svensk) enbart som en mer tillfällig konstruktion, och först år 1912 inleddes en diskussion om begreppsanvändningen. I november ingick nämligen i *Studentbladet* ett inlägg av den unge språkvetaren Rolf Pipping där han skrev så här: ”Önska vi däremot beteckna oss i språkligt-nationellt hänseende, är det enda riktiga att vi kalla oss *svenskar*, inför utlandet gärna *Finlands-svenskar* eller *svenska finlänningar* (*finländare*), om man så vill. Benämningen *finne* bör däremot uteslutande användas som språkligt-nationell beteckning för de finsktalande.”¹¹⁶ Olof Mustelin, som i en uppsats undersökt just begreppet *finlandssvensk*, konstaterar att det

¹¹⁴ Rolf Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, *Finsk Tidskrift* 1900:II.

¹¹⁵ Olof Mustelin, ’Finlandssvensk’ – kring ett begrepps historia’, Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svensket i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 65; Hugo Bergroth, *Etthundra i det finländsk-svenska skriftspråket särskilt tidningsspråket, förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan* (Helsingfors 1912). För en diskussion om begreppet *finlandssvenska*, se Charlotta af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, Nordica Helsingensia 28 (Helsingfors 2012), s. 14–15.

¹¹⁶ Rolf Pipping, ’Finlänning’, *Studentbladet* 1912:11.

är oklart om man kan betrakta Pipping som den som införde ordet, men Pippings uppfattning fick ändå betydelse för den fortsatta diskussionen.¹¹⁷ På 1910-talet blev uttrycket *finlandssvensk* vanligare inom skönlitteraturen, vilket torde ha bidragit till att det i allt större utsträckning började användas också inom andra områden. Bland dem som använde ”finlandssvensk” inom prosan kan nämnas Arvid Mörne. Det kom dock att dröja fram till andra hälften av 1920-talet innan beteckningen slog igenom i större utsträckning.¹¹⁸

Användningen av begreppet *finlandssvensk* kunde emellertid också vara problematisk, det är en av aktörerna i mitt material, Oskar Hultman, ett exempel på. Hanna Elomaa har studerat hans begreppsanvändning och noterat att han använde beteckningen ”finlandssvenskar” första gången 1919, i samband med att han diskuterade ett eventuellt självstyre för den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Däremot upprepas uttrycket inte ofta i hans dagboksanteckningar. Elomaa tolkar detta som att begreppet var kopplat till en gemensam, positiv identitet, som Hultman själv ifrågasatte (han använde i allmänhet inte heller begreppet ”finländare”). I stället ville han, som var negativt inställd till det mesta som var finskt och finländskt, betrakta sig som ”svensk” – släkten härstammade från Sverige. Han kunde därför också skilja mellan sig själv just som ”svensk” och andra ”svensktalande finnar”. I det här enskilda fallet använde Hultman av allt att döma ”svensk” för att syfta på ursprung, även om man också tidigare hade betecknat de svenskspråkiga i Finland som ”svenskar”.¹¹⁹

Finlandismer och provinsialismer

Enligt Charlotta af Hällström-Reijonen är en *finlandism*

ett ord, en fras eller en struktur som bara används i finlandssvenska samt i finlandssvenska regionalspråk eller som i dem används i en annan betydelse än i svenskan i Sverige. Även uttryck som är påfallande mer frekventa i finlandssvenska och finlandssvenska regionalspråk än i svenskan i Sverige räknas till finlandismerna.¹²⁰

Finlandismerna kan dessutom delas in i olika kategorier. Om man utgår från ursprunget kan man tala om fennicism, arkaismer, russicism, germanismer och anglicismer. Till fennicismerna räknas språkdrag som tydligt är ett resultat av påverkan från finskan. Russicismerna beror å sin sida på ryskt inflytande, och germanismerna och anglicismerna har kommit in i språket från tyskan respektive engelskan. Arkaismerna är å sin sida ålderdomliga språkdrag som försvunnit ur det moderna sverigesvenska språkbruket men lever kvar i finlandssvenskan.¹²¹

¹¹⁷ Mustelin, ”Finlandssvensk’ – kring ett begrepps historia’, s. 54.

¹¹⁸ Mustelin, ”Finlandssvensk’ – kring ett begrepps historia’, s. 60 och 62–63.

¹¹⁹ Elomaa, s. 366.

¹²⁰ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 79.

¹²¹ Enligt Charlotta af Hällström-Reijonen kan finlandismerna kategoriseras enligt grammatiska kriterier, ursprung, betydelse, frekvens, funktion, gångbarhet samt enligt språkvårdens vilja eller möjlighet att påverka dem. För en diskussion om olika typer av finlandismer, se af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 79.

Under min undersökningsperiod talade man också om ”finlandismer”, men i varierande betydelse. Som jag tidigare nämnde delade landsmålsföreningen in de så kallade skiljaktigheterna i fyra grupper: finlandismer, fennicism, russicism och svecismer. Med ”finlandism” avsågs här i första hand ord och uttryck ur dialekterna, det vill säga sådana särdrag som kunde karakteriseras som ”svenska”.¹²² I uppsatsen ”Till frågan om vår finländska svenska” från år 1900 beskrev Rolf Nordenstreng finlandismer som ord av svenskt, tyskt eller romanskt ursprung. Vid sidan om finlandismer talade han om fennicism och russicism.¹²³ För att undvika missförstånd har jag valt att i allmänhet tala om till exempel ”särdrag” eller ”provinsialismer” i den finländska svenskan. När jag analyserar enskilda debattörers inlägg använder jag emellertid ofta de begrepp som dessa använde, såvida begrepps användningen inte blir dubbetydig.

Rikssvenska, sverigesvenska och högsvenska

Även användningen av övriga begrepp som *rikssvenska*, *sverigesvenska* och *högsvenska* är förknippad med vissa svårigheter, till stor del beroende på variationen i användningen av dem. *Rikssvenska* används ibland om standardspråket, ibland om den svenska som talas i Sverige. För att undvika missförstånd är det därför bäst att använda *standardsvenska* som en motsats till regionala varieteter, och *sverigesvenska* om den svenska som talas och skrivs i Sverige.¹²⁴ *Högsvenska* är en föråldrad term (som även kan uppfattas som alltför värde-laddad) och kan i de flesta fall ersättas med *standardsvenska*. *Standardspråk* definieras i *Svenska Akademiens grammatik* som ”språkvariant som kan användas av alla språkbrukare utan att förknippas med någon särskild del av språkområdet och som i allmänhet uppfattas som den mest korrekta varianten”.¹²⁵

Det är viktigt att vara medveten om den här problematiken då man läser den språk-vårdslitteratur som gavs ut under 1800-talet och början av 1900-talet. Begrepps användningen var utan tvekan komplicerad: som ett exempel kan nämnas den kritik som Adolf Noreen riktade mot en del av A.O. Freudenthals slutsatser om uttalet i en uppsats om Närpesdialekten. Freudenthal lät publicera ett svar där han bland annat påpekade att han med ”högsvenska” avsåg svenskan i Finland, inte i Sverige.¹²⁶ Då Hugo Bergroth gav ut sin bok *Finlandssvenska* såg han sig också tvungen att redogöra för sin begrepps användning, och meddelade därför att terminologin avvek från den som Rolf Nordenstreng tillämpade i sin studie ’Finländsk svenska på 1700-talet’.¹²⁷ Eftersom Nordenstreng av allt att döma ansåg att benämningen ”finländsk rikssvenska” inte var särskilt lämplig eftersom Finland inte var en del av det svenska riket, hade han valt att kalla den bildade svenskan, inklusive

¹²² Vendell, ’Svenska landsmålsföreningen i Finland 1892–1894’, s. 304–305.

¹²³ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 189–195.

¹²⁴ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 17.

¹²⁵ Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, *Svenska Akademiens grammatik I* (Stockholm 1999), s. 224. Charlotta af Hällström-Reijonen anser att standardspråket dessutom ska ha en kodifierad norm. af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 16–17.

¹²⁶ Adolf Noreen, ’A. O. Freudenthal: Über den Närpesdialekt’ (recension), *Finsk Tidskrift* 1878:II, s. 143–147; A.O. Freudenthal, ’Polemik’, *Finsk Tidskrift* 1878:II, s. 244–246.

¹²⁷ Rolf Nordenstreng, ’Finländsk svenska på 1700-talet’, *Förhandlingar och uppsatser* 16, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland LVI (Helsingfors 1903).

provincialismer, ”högsvenska”, vilket innebar att de svenskspråkiga finländarnas språk kallades ”finländsk högsvenska”. ”Rikssvenska” användes av Nordenstreng för att beteckna den svenska språknormen, alltså en ”idealsvenska”. Bergroth konstaterade emellertid att begreppen ”riksspråk” och ”rikssvenska” användes av svenska språkvetare som Noreen, Lundell, Lyttkens och Wulff som en beteckning på de bildades språk, inklusive provincialismer, i motsats till allmogemålen. Noreen talade till exempel om ”det svenska riksspråket sådant det talas och skrives i Finland”. Bergroth valde att ansluta sig till detta bruk och konstaterade att det verkade som om man i Sverige inte haft behov av en beteckning för den språkliga normen, alltså en idealsvenska som saknar provincialismer. I Sverige användes i allmänhet *högsvenska* i samma betydelse som *rikssvenska* (med undantag för Noreen som använde beteckningen ”högsvenska” för den bildade sverigesvenskan i motsats till den finländska svenskan¹²⁸). Detta innebar att Bergroth kunde använda termen ”högsvenska” för språknormen. Noreens ”högsvenska” ersattes av Bergroth med ”sverigesvenska”.¹²⁹

I det här sammanhanget är det också på sin plats att lyfta fram ett annat begrepp vars användning varierar både synkront och diakront, nämligen *dialekt*. I min studie fokuserar jag på standardspråket, men eftersom uttalanden om dialekter (folkmål, allmogemål) citeras, är det viktigt att understryka att innebörden hos dem kan vara en annan än den som vi i dag kanske uppfattar som vedertagen. I den finlandssvenska dialektforskningen uppträder ”dialekt” för första gången i titeln på prästen A.J. Hippings publicerade föredrag *Om den svenska språkdialecten i Nyland* (1846). Mot slutet av seklet började man använda *folkmål* eller sammansättningar med *mål* som efterled (*allmogemål*, *landsmål* och *bygdemål*) som en synonym till *dialekt*.¹³⁰ I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet fanns det forskare som använde ”dialekt” om det som vi i dag skulle kalla *dialektområde*. Till exempel konstaterade Freudenthal i en studie av det nyländska allmogemålet år 1870 att nyländskan är *en* dialekt, medan man i senare forskning ofta har delat in Nyland i tre områden.¹³¹ När Ralf

¹²⁸ Adolf Noreen, *Vårt språk I. Nysvensk grammatik i utförlig framställning* (Lund 1903), s. 94.

¹²⁹ Hugo Bergroth, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provincialismer i tal och skrift* (Helsingfors 1917), s. 24–26; Hugo Bergroth, ’Några finländska tillägg och randanmärkningar till Svenska Akademiens Ordbok häft 1–47’, Hugo Pipping (utg.), *Studier i nordisk filologi* 5 (Helsingfors 1914), s. 1; se även Noreen, *Vårt språk I*. I anslutning till denna diskussion kan noteras att Charlotta af Hällström-Reijonen använder ”finlandssvenska” om ett slags ”finlandssvenskt riksspråk”, med andra ord ett ”regionalt riksspråk inom det svenska språkområdet”. Se af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 15. Även Olav Ahlbäck talar om det ”finlandssvenska riksspråket”. Se Olav Ahlbäck, *Svenskan i Finland* (Stockholm 1956), s. 20–21.

¹³⁰ Som ett exempel kan nämnas A.O. Freudenthals studie *Om svenska allmogemålet i Nyland*, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten 15 (Helsingfors 1870); Gunilla Harling-Kranck, ’De finlandssvenska dialekternas regionala indelning. Förslag till gränsdragningar’, Bengt Loman (red.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion* (Åbo 1981), s. 73; om dialektbegreppet, se till exempel Caroline Sandström, ’Från ”svensk språkdialekt” till ”svenska folkmål”’, Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 177–187.

¹³¹ Freudenthal, *Om svenska allmogemålet i Nyland*, s. 36–37. Freudenthal ansåg visserligen att det nyländska allmogemålet med avseende på ”accentueringen” sammanföll i två grupper: Raseborgs västra härad respektive övriga Nyland. I samma uppsats tog han avstånd från en tidigare åsikt om att det fanns flera dialekter i Nyland. Det som han då förmodat vara olika dialekter trodde han nu enbart var ”olika egendomligheter i uttalet”.

Saxén diskuterade den gamla svenska bosättningen i Finland hävdade han att man på det svenska fastlandet kunde iaktta stora språkliga skillnader, medan de östsvenska dialekterna utgjorde ”en enda dialekt”. Detta uttalande kan verka märkligt, särskilt i och med att Saxén i samma sammanhang talar om ”Finlands svenska dialekter”, alltså flera dialekter.¹³² Detta visar att dialektbegreppet i sig är problematiskt.

1.3 Forskningsläge

Den litteratur som finns inom mitt forskningsområde består av två olika block: språkvetenskap och historia. Mitt intryck är att det finns mycket litet litteratur där ett idé-historiskt perspektiv tillämpas på skeden i det svenska språkets historia. Ofta reduceras denna bit till en kontext eller bakgrund – den genomsyrar inte framställningen och ges ingen större förklaringskraft. Detsamma gäller språkplaneringens roll i historiska framställningar. Ett undantag utgörs av den mer allmänna litteraturen om språkplanering där denna ofta ses som en viktig del av nationsbyggesprocessen.

Normeringen av finlandssvenskan har i viss mån behandlats tidigare, jag nämnde till exempel redan Christer Lauréns bok *Normer för finlandssvenskan* (1985). Laurén tillämpar visserligen ett historiskt perspektiv, men han går inte närmare in på vad han kallar ”enskilda forskares och språkvårdares insatser och deras beroende av varandra och av strömningar i tiden”. I stället fokuserar han på hur normerna vuxit fram och utvecklats i den offentliga diskussionen. För att finna allmängiltiga förklaringar har han gjort jämförelser med de språkliga förhållandena i Kanada och Norge.¹³³ Den finländska svenskan har även undersökts av Bengt Loman. Han är också den forskare som i störst utsträckning strävat efter att lyfta fram skeenden i samhället, även om detta inte är något som präglar hans framställningar. Det viktiga är att han också tagit upp förklaringar utanför det rent språkliga – här har jag låtit mig inspireras i min egen forskning. Då det gäller ny forskning om finlandssvensk språkvård vill jag särskilt nämna språkvetaren och -vårdaren Charlotta af Hällström-Reijonens doktorsavhandling *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*.¹³⁴

I den postumt utgivna boken *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet* skildrar Olof Mustelin rättstavningsdebatten i Finland i slutet av 1800-talet. I förordet konstaterar Ann-Marie Ivars att rättstavningsfrågan inte bara hade ”en snävt språklig utan i högsta grad även en social och politisk dimension, genom nystavarnas engagemang i såväl pedagogiska reformer som svenska samlingssträvanden i landet”.¹³⁵ Så långt kan man konstatera att Mustelin beträffande stavningen tillämpar ett liknande perspektiv som jag gör i fråga om språkplaneringen i en vidare bemärkelse (alltså även förhållningssättet till särdragen). Däremot lyfter Mustelin inte fram denna kontext i ljuset och diskuterar inte heller mer ingående språkvårdarnas koppling till de nationella strävandena, utan de sociala och politiska förhållandena fungerar uttryckligen som en bakgrund.

¹³² Ralf Saxén, ’Ännu några ord om svenskarnas inflyttning till Finland’, *Finsk Tidskrift* 1902:I, s. 275.

¹³³ Laurén, s. 7.

¹³⁴ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*.

¹³⁵ Ivars, ’Förord’, s. 7.

Som jag tidigare nämnde är mitt syfte också att göra nedslag i olika språkliga domäner. En av dessa domäner är modersmålsundervisningen i folkskolan, vilken på grund av skolans roll i det nationella arbetet utgör ett lämpligt, för att inte säga nödvändigt, undersökningsobjekt. I samband med att jag tog upp de olika domänerna nämnde jag Sven-Erik Hansén som undersökt hur man använde modersmålsämnet i den nationella mobiliseringen. Modersmålsundervisningen innebär en tillämpning av de normer vars tillkomstprocess jag fokuserar på i min avhandling.

Arbetet med att skapa normer för svenskan i Finland kan naturligtvis inte skiljas från det motsvarande arbete som bedrevs i Sverige, även om det ägde rum i en annan språklig kontext. Dessutom är förhållandet till sverigesvenskan en central fråga i den finländska debatten, vilket gör det viktigt att också beakta den diskussion som fördes i Sverige. Här vill jag särskilt lyfta fram Ulf Telemans belysande böcker *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* och *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (utgivna 2002 respektive 2003) varav den sistnämnda fungerat som en viktig utgångspunkt för min egen undersökning. I inledningen till den förstnämnda boken skriver Teleman:

Framväxten av ett standardiserat nationalspråk är en betydelsefull händelse i en nations historia. Konstigt nog har språkvetenskapen inte intresserat sig särskilt mycket för denna process. Man har undersökt 'svenskans historia' kort och gott, och ofta har då både skillnaden mellan standard och dialekt och mellan tal och skrift gjorts osynlig.¹³⁶

Även Teleman har reflekterat över kopplingen mellan språkvård och samhälle och ger i det inledande kapitlet i *Tradis och funkis* en översikt över de strukturella och ideologiska samhällsförändringar som påverkat svenskan under 1800- och 1900-talet. Ur ett språkvårdsperspektiv är en sådan översikt tillräcklig – den skapar en allmän förståelse för den tid i vilken arbetet med standardiseringen ägde rum. För en historiker är situationen en annan. Om syftet är att till exempel avgöra vilken roll normeringen av svenskan i Finland spelade i den nationella konsolideringen och också tvärtom, hur den nationella medvetenheten avspeglar sig i språkvården, måste dessa två element betraktas som oskiljbara. Med detta menas att språkvårdsarbetet och aktörerna inom detta ständigt måste ses som en del av ett större skeende som äger rum på många olika plan.

I min avhandling använder jag mig naturligtvis också av litteratur om de nationella strävandena i Finland, främst de svensknationella. I detta sammanhang måste först och främst nämnas Axel Lilles stora verk *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* från år 1921. Detta kompletteras med till exempel Arvid Mörnes två böcker om Axel Olof Freudenthal, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927) och *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning* (1936). Dessa verk kan emellertid inte endast betraktas som forskningslitteratur, utan det är viktigt att se dem som ett uttryck för sin samtid. Detta avspeglar sig naturligtvis i källkritiken. Bägge författarna var ut-

¹³⁶ Ulf Teleman, *Ära rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (Stockholm 2002), s. 3.

talade försvarare av svenskheten och Arvid Mörne var till exempel en stor beundrare av A.O. Freudenthal.¹³⁷

Bland övriga verk på området vill jag lyfta fram L.A. Puntilas idéhistoriska undersökning *Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty* från år 1944 och *Svenskt i Finland*, redigerad av Henrik Stenius och Max Engman och utgiven år 1983. Då det gäller enskilda aktörer har jag bland annat använt mig av olika typer av biografiskt material, som naturligtvis är av olika ålder och omfattning. Oskar Hultman befinner sig i något av en särställning i och med att han så utförligt behandlats av Hanna Elomaa i avhandlingen *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle* (2006).

Jag vill i detta sammanhang också nämna volymen *Gränsfolkets barn. Finlands-svensk marginalitet och självbildelse i kulturanalytiskt perspektiv*, författad av Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist. Denna bok har varit av stort värde för mig eftersom även jag arbetar med gränser, gränsmarkering och självbilder, både ”finlands-svenska” sådana och självbilder som utgår från en större svenskhet än den finländska.

Jag har redan nämnt Ruth Hemstads undersökning av skandinavismens betydelse för det nordiska samarbetet från 1860-talet och framåt. Tyngdpunkten ligger på slutet av unionstiden, som innebar en uppgång för rörelsen, och på unionsupplösningen, som innebar att det skandinaviska samarbetet bröt samman.¹³⁸ Hemstad behandlar emellertid inte den finländska skandinavismen, och överlag måste sägas att denna inte har fått något större utrymme i forskningen: Sverige, Norge och Danmark utgjorde kärnan i skandinavismen, medan den finländska skandinavismen måste betraktas som mer marginell. Ruth Hemstad påpekar att man började tala mer om nordiskt samarbete då Finland också inkluderades i detta.¹³⁹ Ett allmänt intryck är också att den finländska skandinavismen kommit att överskuggas av svekomanin, som ju måste betraktas som ett resultat av de skandinavistiska idéer som spreds till Finland från 1850-talet och framåt. Det är ett faktum att kopplingen mellan skandinavismen och den svensknationella rörelsen gör det svårt att skilja dem åt, och det verkar också som om samtiden ibland satte likhetstecken mellan dem. Skandinavisten Hugo Gyldén förde protokoll under den nyländska studentavdelningens möte den 27 april 1859 då nationalitetsfrågan var föremål för debatt. Han noterade: ”På alla dithörande frågor tycktes man dock icke komma överens om något nöjaktigt besvarande, utan gingo alla ifrån mötet med lika stort quantum fennomanska eller skandinaviska känslor, som de dit fört med sig.”¹⁴⁰ Här utgörs motpolerna av skandinavism och fennomani, inte svekomanin och fennomani.

¹³⁷ Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse*; Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*; Arvid Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning* (Helsingfors 1936). Dessutom kan nämnas att Mörne författade en hyllningsdikt till Freudenthal. Dikten publicerades i samlingen *Vandringens dagar. Lyrik i urval 1924–1935* (Helsingfors 1936). Se Henry Rask, ’Hymn till Nyland. Arvid Mörne och en landskapssång som tystnade’, Tom Gullberg & Kaj Sandberg (red.), *Medströms – motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman den 27 september 2005* (Helsingfors 2005), s. 327.

¹³⁸ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, se till exempel s. 15.

¹³⁹ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 20.

¹⁴⁰ Nyländska studentafdelningens protokoll 27.4.1859, Nylands nations arkiv NN: Ca1.2, NB, Helsingfors. Se även Lille, s. 105.

Genom att fokusera på den skandinavistiska rörelsen i Finland är det möjligt att få fram relevant kunskap om hur en politisk och kulturell agenda förenas inom en och samma ideologiska ram och hur dessa aspekter kommer till uttryck i ett samhälle mitt emellan öst och väst, eller mellan "Östern" och "Skandinavien", som det kunde heta i det brevmaterial jag arbetat med. Helt outforskad är den finländska skandinavismen inte, utan det finns några betydande artiklar på området författade av Runar Johansson, Hugo E. Pipping och Mikko Juva.¹⁴¹ Samtidigt är det förstås viktigt att vara medveten om att många av de frågor som gäller skandinavismen också kan fångas i studier av den svensknationella rörelsen, men jag vill ändå hävda att man genom att fokusera på skandinavismen kan komma åt något mer, inte minst en större nordisk idéhistorisk kontext.

¹⁴¹ Runar Johansson, 'Skandinavismen i Finland', Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXIV (Helsingfors 1930); Hugo E. Pipping, 'Finlands ställning till skandinavismen', *Förhandlingar och uppsatser* 34, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CLVII (Helsingfors 1921); Mikko Juva, 'Skandinavismens inverkan på de politiska strömningarna i Finland', *Historisk Tidskrift* 1957:4.

2 SPRÅKPLANERING OCH SAMHÄLLE

I inledningen tog jag upp den definition av språkplanering som Ulf Teleman hänvisat till, alltså "[m]edvetna försök att påverka språket i en språkgemenskap".¹⁴² I kapitel 2.1, "Språkplanering och nationalism", går jag närmare in på begreppet och diskuterar vad språkplanering egentligen är och vilka delområden eller faser planeringen innefattar. För att illustrera detta använder jag mig av de begrepp som Heinz Kloss introducerat och av en modell som presenterats av Einar Haugen. Jag tar också upp språkplaneringens roll inom nationalismen eller med andra ord språkets roll i konstituerandet och upprätthållandet av gemenskaper. I det följande underkapitlet, 2.2, "Nationell mobilisering och partibildning", redogör jag för de nationella rörelserna i Finland under andra delen av 1800-talet, särskilt den svenska konsolideringsprocessen. I de tre återstående underkapitlen tar jag först upp den mer språkvetenskapliga kontexten och språket i sig (vad är det man diskuterar?), och därefter redogör jag i korthet för vem som deltog i diskussionen.

Avsikten med kapitlet som helhet är att placera in språkdiskussionen i ett större sammanhang. Jag har också låtit mig inspireras av den uppdelning i strukturer och ideologiska tankemönster som gjorts av Ulf Teleman. Hans avsikt är att lyfta fram faktorer som har påverkat svenskarnas uppfattning om samhället och historien, och som också har ett samband med språkets och språkbrukets historia.¹⁴³ Teleman nämner fem olika strukturella förändringar som fick konsekvenser för den svenska språkvården. Dessa förändringar är knutna till följande områden: a) skolan och utbildningen, b) urbaniseringen och samhällsklasserna, c) demokratin och folkrörelserna, d) en större scen och e) massmedierna.¹⁴⁴ Dessa strukturer gäller visserligen Sverige, men de är lika relevanta för Finlands del, om än på lite olika sätt.

Med den första strukturella förändringen, "skolan och utbildningen", avser Teleman de viktiga förändringar som skedde inom skolväsendet under 1800-talet: man införde allmän folkskola och inrättade moderna gymnasier och läroverk. "Urbaniseringen och samhällsklasserna" anknuter i sin tur till den stora inflyttningen till städerna under 1800-talet, och "demokratin och folkrörelserna" till etableringen av partiväsendet och framväxten av folkrörelser och organisationer under 1800-talets andra hälft. Teleman använder uttrycket "en större scen" för att beskriva den "integrering av nationen" som inleddes under 1800-talet och kulminerade under 1900-talet. Den innebar ett slags centralisering

¹⁴² Teleman, *Tradis och funkis*, s. 7.

¹⁴³ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 24.

¹⁴⁴ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 12–23.

på olika nivåer i och med att människorna flyttade in till tätorterna och industrierna blev färre och större. Tiden mellan 1800 och 2000 var även den period då de moderna massmedierna utvecklades. Av stor betydelse blev också utgivningen av tidningar och böcker som tog fart efter mitten av 1800-talet.¹⁴⁵

Utöver de strukturella förändringarna har Teleman valt att lyfta fram vissa tankemönster som fick betydelse för språkvården och synen på språket, närmare bestämt a) traditionalism och modernism, b) gemenskapshorisonten, c) jämlikhet och rättvisa samt d) kollektivet och individen. Det första tankemönstret innefattar vad Teleman kallat ”tillbakablickande” respektive ”utvecklingsoptimism”. Traditionalisterna lyfte fram det förflutna, och många ägnade sig åt insamling av till exempel folkvisor, folksagor och kulturföremål. Mot denna bakgrund måste man också betrakta grundandet av Skansen i slutet av 1800-talet. Från mitten av seklet och framåt var det ändå den framåtblickande andan som dominerade. Här spelade den liberala borgarklassen en viktig roll som aktörer och mot slutet av seklet också de socialistiska rörelserna. Den positiva andan och tron på det funktionella kom att genomsyra många områden som jordbruk och industri, och standardiseringen blev central inom den moderna produktionen.¹⁴⁶

Det andra tankemönstret utgörs av vad Teleman kallar ”gemenskapshorisonten”, det vill säga till vilka gemenskaper man anser sig höra. I och med urbaniseringen kom människorna att ingå i ett mångdimensionellt system av gemenskaper. En gemenskap som blev mer framträdande under 1800-talet var den nationella, trots att Sverige redan vid ingången till 1800-talet i många avseenden var integrerat. Betoningen av den geografiska och den nationella enheten innebar bland annat att *provinsialism* ofta fick en negativ klang. Det tredje mönstret som Teleman diskuterar är jämlikhet och rättvisa som var viktiga mål för den borgerliga liberalismen, och det fjärde mönstret utgörs av kollektivet och individen. Detta innebär att den gamla traditionen av kollektiv ordning och frivillig lydnad fördes vidare inom till exempel arbetarrörelsen.¹⁴⁷

Sammanfattningsvis kan man notera att de strukturella förändringar och tankemönster som Teleman lyfter fram kan betraktas som viktiga element i det moderna samhällets framväxt – 1800-talet kom som bekant att präglas av *modernitetens* genombrott, som i sin tur innefattar både samhälleliga och ekonomiska förändringar. Lennart Berntson m.fl. konstaterar i översiktsverket *Tusen år i Europa*:

Det finns ingen enkel förklaring till denna omvandling, för den ägde rum i en komplex växelverkan med de stora naturvetenskapliga framsteg som under århundradet revolutionerade människans kunskap om världen, de nya kommunikationsmedel som gjorde det möjligt för människor att resa och transportera varor över långa avstånd samt den revolution inom framställningen och distributionen av industrivaror som utmärker den europeiska 1800-talshistorien.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 12–23.

¹⁴⁶ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 24–26.

¹⁴⁷ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 27–34.

¹⁴⁸ Lennart Berntson, Gudmundur Hálfðanarson & Henrik Jensen, *Tusen år i Europa 4, 1800–2000* (Lund 2004), s. 76.

Omvandlingen av samhället fick också betydelse för språket och språkvården. De vetenskapliga framstegen gällde även språkvetenskapen, och utvecklingen av kommunikationerna gynnade spridningen av idéer och kontakterna mellan olika akademiska miljöer. Samtidigt hamnade som sagt standardiseringen i fokus: som ett exempel kan nämnas den standardisering av tiden som blev nödvändig då järnvägsnätet utvecklades.¹⁴⁹

Men det var inte bara tiden som standardiserades – också utvecklingen inom industrin möjliggjorde massproduktion av standardiserade produkter. Industrialismen fick även betydande följder för samhällsstrukturen i och med att det uppstod en helt ny klass, arbetarklassen. Den industriella utvecklingen blåstes under av de nya tekniska innovationerna. På 1700-talet uppfann man i Storbritannien nya metoder för att framställa järn, och det billiga järnet och de nya energikällorna skapade förutsättningar för en massproduktion, särskilt inom textilindustrin. Under andra hälften av seklet gjordes en rad nya uppfinningar: ”Detta inspirerade till framtidsfantasier där maskinerna skulle öppna helt nya möjligheter till resor, där människan skulle kunna färdas under världshaven, genom rymden eller rent av i tiden”, skriver Lennart Berntson m.fl.¹⁵⁰

Det moderna samhällets framväxt gick hand i hand med en ekonomisk utveckling som karakteriserades av tre viktiga förändringar: 1) marknadsekonomins framväxt, 2) uppkomsten av nya organisationer och föreningar och 3) omdaning av den offentliga makten, det vill säga statsmakten. Rent konkret innebar dessa förändringar att jordbruksökonomi och självhushållningen ersattes av ett nytt system, att människor på ett nytt sätt samlades inom ramen för olika sammanslutningar (medborgarsamhällets uppkomst) samt att statsmakten mötte de nya utmaningarna till exempel genom att inrätta en rad nya institutioner för bland annat tull- och skatteindrivning (som i sig naturligtvis bedrivits under lång tid) och statistikföring för att inte tala om sjukhus, järnvägsstationer, skolor och så vidare. Denna utveckling innebar som helhet att också samhällslivet blev allt mer centraliserat och standardiserat.¹⁵¹

Den ovan beskrivna utvecklingen ligger alltså som grund för de tankemönster Ulf Teleman skisserat upp. De tre första tankemönstren, traditionalism och modernism, gemenskapshorisont samt jämlikhet och rättvisa, framstår som de mest relevanta för analysen av språkdebatten under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. Jag återkommer därför till dem i min framställning, särskilt i min diskussion kring språksyn och språkliga ideal och i min analys av inläggen i språkdiskussionen.

¹⁴⁹ År 1847 rekommenderade British Railway Clearing House att tiden i Greenwich skulle fungera som standardtid i landet, och i slutet av samma år följde alla brittiska tåg Greenwich-standarderna. År 1884 fattade International Meridian Conference ett beslut om att den första meridianen skulle gå vid Greenwich, vilket ledde till en standardisering av tidsmätningen över hela världen (Frankrike höll dock fast vid sitt system fram till år 1911, och Finland övergick till Greenwich-tid först år 1921). Se till exempel Berntson m.fl., s. 83; Tuulia Tuomi, *Alla tiders urverk!* Utställning på Finlands urmuseum, <http://www.kellomuseo.fi/PerusRuotsi.htm> (11.4.2007); Ulf Skinnar, Hur mycket var klockan? Införandet av normaltid i Finland, avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi 2005; Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia*, Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet 65 (Vasa 2002), s. 52–53.

¹⁵⁰ Berntson m.fl., s. 85–87.

¹⁵¹ Berntson m.fl., s. 89–91.

Trots att jag i min avhandling har valt att använda begreppet språkplanering är det viktigt att understryka att de som deltog i debatten om språket använde andra ord för sin verksamhet, till exempel språkets vård, ans eller rensning.¹⁵² I dag är det i stället vanligt att man talar om *språkplanering*, *språkpolicy* eller *språkvård*. Förhållandet mellan dem är inte okomplicerat. Charlotta af Hällström-Reijonen har i sin avhandling om finlandismer och språkvård betecknat *språkpolicy* som ett överordnat begrepp. Enligt henne omfattar språkpolycyn ”förutom den explicita språkplaneringen även alla implicita faktorer som påverkar språkplaneringen, till exempel språkideologi, språkliga attityder, språkidentitet m.m.”.¹⁵³ Det handlar alltså i hög grad om det jag beskriver med uttrycket ”språkplanering ur ett idéhistoriskt perspektiv”, eftersom jag med det också avser de implicita faktorerna. Jag anser att *språkpolicy*-begreppet är problematiskt eftersom det lätt kopplas till språkpolitik, och ”svensk språkpolitik i Finland 1860–1920” är något helt annat än den problematik som är fokus i min undersökning. Det ”svenskare” språkplanering framstår dessutom som ett mer lämpligt begrepp då det gäller min undersökningsperiod, det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, än det mer engelskklingande ”språkpolicy”.

Då det gäller språkplanering tillämpas ofta Heinz Kloss indelning i två delar: statusplanering och korpusplanering.¹⁵⁴ Här är det avgörande vilken aspekt av språket som står i fokus. Ibland talar man också om en tredje typ av planering, inlärningsplanering (*acquisition planning*)¹⁵⁵. Denna typ av språkplanering definieras av Robert McColl Millar som ”to encourage the greater knowledge, and (eventually) native use, of a language variety”.¹⁵⁶

I utredningen *Domänsförkluster i svenskan* (Svenska språknämnden) förklaras status- och korpusplanering på följande sätt:

Ett språks status syftar på språkets användning inom olika funktionsdomäner (användningsområden, sammanhang). Korpusplanering motsvarar ofta det man menar med ”språkvård”, d.v.s. vården av det svenska standardspråket: skrift, stavning, uttal, standardisering och modernisering. Statusplanering och korpusplanering kan sammanfattas med ordet språkplanering.¹⁵⁷

Här tar Svenska språknämnden (numera Språkrådet) också upp begreppet *språkvård*, som vi även finner hos Leopold (1806)¹⁵⁸, men detta blev mer allmänt förekommande först på 1900-talet. 1800-talets ”ans” och ”rykt” motsvaras närmast av just språkvård, så

¹⁵² ’ans’, *Svenska Akademiens ordbok*, <http://www.saob.se> (27.9.2007).

¹⁵³ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 18.

¹⁵⁴ Heinz Kloss, *Research Possibilities on Group Bilingualism; a Report. International Documentation and Interdisciplinary Research in the Field of Bilingualism, Biculturalism and Related Phenomena* (Quebec 1969), s. 81. Se även Francis X. Karam, ’Toward a Definition of Language Planning’, Joshua A. Fishman (ed.), *Advances in Language Planning* (The Hague/Paris 1974), s. 112.

¹⁵⁵ Se till exempel Pia Nygård, ’Språkatityder i Sverige’ (s. 63) som ingår i *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. <http://www.sweden.gov.se/content/1/c4/14/43/b849a623.pdf> (10.4.2007).

¹⁵⁶ Robert McColl Millar, *Language, Nation and Power: An Introduction* (Hampshire/New York 2005), s. 100; se även Wright, s. 1.

¹⁵⁷ Maria Falk (utredare), *Domänsförkluster i svenskan*, s. 5, http://www.sprakradet.se/servlet/GetDoc?meta_id=2316 (1.1.2012).

¹⁵⁸ ’språk’, *Svenska Akademiens ordbok*, <http://www.saob.se> (27.9.2007).

i denna undersökning är frågan närmast varför jag väljer att använda språkplanering som utgångspunkt och inte språkvård. Den diskussion jag studerar gäller visserligen främst språkvården, men det finns dimensioner som faller inom den mer övergripande språkplaneringen. Först och främst gäller detta det svenska språkets status i Finland och dess roll som bärare av en svensk kultur i landet. Språkplanering är dessutom ett begrepp som används av många forskare som studerar kopplingen mellan språk, ideologi och samhälle, även ur ett historiskt perspektiv. Jag väljer att ansluta mig till denna tradition då det gäller begreppsanvändningen, trots att undersökningen i sig hör hemma i en idéhistorisk tradition med förankringar i språkvetenskapen.

Den ovannämnda indelningen i två eller tre olika typer av planering ska inte betraktas som alltför kategorisk eller definitiv – detta har betonats av bland andra Joshua Fishman. Han påpekar att de två typerna är beroende av varandra, och att de inte ska betraktas som olika faser. Dessutom bör de inte utvecklas i väldigt olika takt. Fishman ger också ett talande exempel: om man bestämmer sig för att på universitetsnivå börja undervisa i naturvetenskap på till exempel baskiska eller frisiska spelar korpusplaneringen en viktig roll, annars blir man tvungen att låna in sådant som saknas i språket i fråga.¹⁵⁹ Här kan vi emellertid notera att Fishman inte ifrågasätter att uppdelningen sker på basis av fokus för språkplaneringen, det är snarare förhållandet mellan de två typerna av planering som han problematiserar.

Eftersom mitt undersökningsobjekt är språkplanering, utgår jag naturligtvis också från teorier om denna. Bland dem som arbetat med språkplanering kan här nämnas John Earl Joseph som utarbetat en historisk modell för processen och till exempel Sue Wright och Robert McColl Millar som studerat kopplingen mellan språkplanering och nationsbygge. Överlag kan sägas att forskningen om språkplanering ibland kommer väldigt nära nationalismforskningen eftersom planeringen måste betraktas som en del av den större process som brukar kallas nationsbygge (*nation building*).

Einar Haugen introducerade begreppet *språkplanering* i slutet av 1950-talet. Enligt honom är språkplanering ”the activity of preparing a normative orthography, grammar, and dictionary for the guidance of writers and speakers in a non-homogeneous speech community”.¹⁶⁰ Haugen har även redogjort för de olika dimensionerna av språkplaneringen på ett sätt som kommit att påverka många forskare efter honom. Han har skapat en fyrdelad modell som ser ut på följande sätt¹⁶¹:

	Norm	Funktion
Samhälle	(1) val av norm	(3) implementering
Språk	(2) kodifiering	(4) utveckling

¹⁵⁹ Joshua A. Fishman, *DO NOT Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy* (New Jersey 2006), s. 11–13 och 16.

¹⁶⁰ Einar Haugen, ’Language Planning in Modern Norway’, Joshua Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language* (The Hague 1968), s. 673.

¹⁶¹ Einar Haugen, ’The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practise’, Juan Cobarubias & Joshua A. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning: International Perspectives* (Berlin/New York/Amsterdam 1983), s. 270. På engelska betecknas stegen som 1) *selection*, 2) *codification*, 3) *implementation* och 4) *elaboration*. Se även till exempel af Hällström-Reijonen,

Den första dimensionen, valet av norm, innebär till exempel att man väljer att ersätta ett språk eller en varietet med ett annat språk eller en annan varietet. Haugen har själv studerat språkplaneringen i Norge och utvecklingen av nynorska respektive bokmål – att som i detta fall ersätta stadsmålet med landsmål är ett typiskt exempel på ett val. Orsaken till att ett val måste ske är att det finns ett visst problem, till exempel att flera normer konkurrerar med varandra.¹⁶²

Det andra steget är kodifieringen, som kan innebära allt från att man inför ett alfabet till att man skapar en grammatik och ett adekvat ordförråd. Implementeringen av normen sker genom att någon – en författare, en institution eller kanske en regering – ger spridning åt en norm. Detta kan ske med hjälp av en rad olika forum: tidningar, böcker, radio, lagar och föreskrifter. En viktig faktor är undervisningen – så länge den är förbehållen en begränsad grupp är det lätt att genomföra en viss norm, men när den, som blev fallet i det moderna samhället, blir tillgänglig för alla, blir implementeringen av normer en viktig pedagogisk fråga. Utvecklingen kan å sin sida sägas utgöra en fortsättning på genomförandet – det handlar om att anpassa normen så att den passar in i det moderna samhället.¹⁶³ Lars S. Vikør har konstaterat att de två första stegen – särskilt det allra första – genomförs en enda gång, medan de två sista stegen upprepas om och om igen.¹⁶⁴

Heinz Kloss delade inte bara in språkplaneringen i två delar – han gjorde också en indelning av olika språk utgående från hur de förhåller sig till varandra. Kloss skiljer mellan *Abstand-språk* och *Ausbau-språk*. Abstand-språken definierar han som ”language by distance” (vilket inte har något med geografiskt avstånd att göra). Ausbau-språk definieras å sin sida som ”language by development”.¹⁶⁵ Ett Abstand-språk är alltså ett självständigt språk som inte står nära andra språkformer (ett exempel kunde vara baskiskan). Den andra gruppen, Ausbau-språken, är en aning svårare att definiera. Den grundläggande idén är att ett sådant språk har utvecklats genom språkplanering.¹⁶⁶ Ursprungligen är det fråga om en dialekt som har rört sig på ett kontinuum och i något skede har börjat betraktas som ett särskilt språk.

Mellan de två typerna Abstand- och Ausbauspråk finns det också en betydande gråzon. Inom denna zon placeras sig sådana språk som av William A. Stewart betecknats

Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag, s. 22–23. Jirí V. Neustupný har å sin sida lagt till ytterligare en dimension, kultivering, som innebär ett senare skede av planeringen och har att göra med stilistiska varieteter av det nationella standardspråket. Se Joshua A. Fishman, ’Language Planning and Language Planning Research: The State of the Art’, Joshua A. Fishman (ed.), *Advances in Language Planning* (The Hague/Paris 1974), s. 15–16.

¹⁶² Haugen, ’The Implementation of Corpus Planning’, s. 270–271.

¹⁶³ Haugen, ’The Implementation of Corpus Planning’, s. 272–273; se även Einar Haugen, ’Språkrøkt-språkvård eller språkplanlegging-språkplanering? Opplegg til en debatt’, Svenska Akademien och Svenska språknämnden (utg.), *Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde* (Lund 1979), s. 114–118.

¹⁶⁴ Lars S. Vikør, *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis* (Oslo 2007, tredje upplagan), s. 109.

¹⁶⁵ Heinz Kloss, ’”Abstand Languages” and ”Ausbau Languages”’, *Anthropological Linguistics* 9:7 (1967), s. 29.

¹⁶⁶ Se till exempel Heinz Kloss, *Grundfragen der Ethnopolitik im 20. Jahrhundert. Die Sprachgemeinschaften zwischen Recht und Gewalt* (Wien 1969), s. 74–77; McColl Millar, s. 46; Wright, s. 48; af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 71.

som ”polycentriska” – på svenska talar man ofta om ”pluricentriska” språk. Enligt Stewart existerar det nämligen två olika former av standardisering: monocentrisk, som innebär att det finns en enda uppsättning allmänt accepterade normer, och polycentrisk, som innebär att det samtidigt existerar flera uppsättningar normer. När ett språk används i flera länder kan den norm som finns i ett visst land vara antingen endonormativ eller exonormativ, beroende på om den baserar sig på en utländsk eller inhemsk modell.¹⁶⁷

2.1 Språkplanering och nationalism

En viktig utgångspunkt inom såväl språkplaneringen som nationsbygget är att språket tillskrivs mer än en instrumentell roll – det ges också en viktig symbolisk funktion. William Fierman har understrukt vikten av att betrakta språkplaneringen ur såväl ett instrumentellt som ett symboliskt perspektiv, eftersom det senare i stor utsträckning påverkar möjligheterna att skapa ett effektivt språkligt instrument. De två perspektiven eller funktionerna kan också gå stick i stäv med varandra. Dessutom kan olika språkplanerare ha olika uppfattning om hurdan symbolen bör vara, och deras ståndpunkter kan i sin tur skilja sig från det övriga samhällets. Fierman exemplifierar detta på ett träffande sätt:

[...] one group of language planners in a former colony may seek to ”purify” their national language and introduce it for the first time as the medium of instruction in higher education. Another group of planners may seek to emphasize ties with the outside world and hence attempt to leave higher education in English or French, or another ”international language”; they may also prefer to ”borrow” more vocabulary from these languages. These may both be out of touch with sentiments among broad segments of the population.¹⁶⁸

I det ovanstående citatet är Fierman inne på spänningen mellan purism och internationalism (även om han själv inte använder sig av just de begreppen). Denna problematik behandlar jag närmare i min diskussion kring purismen som en eventuell pådrivande faktor i den svenska språkplaneringen i Finland. Här lyfter jag i stället fram den symboliska betydelse som står i fokus i den här avhandlingen, nämligen språkets roll i konstruktionen av identiteter och gemenskaper, särskilt nationella eller etniska sådana. Jag är medveten om att språket också kan spela en viktig roll inom andra typer av gemenskaper, till exempel sådana som är baserade på klass och ålder, men dessa typer av gemenskaper är inte i fokus i den här undersökningen.

¹⁶⁷ William A. Stewart, 'A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism', J.A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language* (The Hague/Paris 1968), s. 534; se även Mats Thelander, 'Delad vårdnad och dubbelt medborgarskap – svenskans lott under 200 år. Föredrag vid svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 2009', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 84, Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland 725 (Helsingfors 2009), s. 7.

¹⁶⁸ William Fierman, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, Contributions to the Sociology of Language 60 (Berlin/New York 1991), s. 5.

Språklig standardisering var en viktig del i uppkomsten av nationalstater, och språket innehar ett flertal betydande funktioner inom nationsbyggesprocessen. Det är viktigt som kommunikationsmedel inom det ekonomiska och politiska livet, särskilt inom ramarna för en demokratisk utveckling. Medborgarna får sin undervisning på standardspråket, och de gynnas av att lära sig detta. Dessutom är ett enhetligt språk ett medel i skapandet av en gemensam kultur. Sue Wright, som undersökt språkplaneringens betydelse under olika epoker, konstaterar: ”There is a symbolic dimension to this: to know and to use the national language is part of the definition of belonging to the nation; to speak the language is a badge of inclusion; to refuse to know the language is to refuse the community and is seen as schismatic and unpatriotic.” Wright har också konstaterat att språket har en viktig funktion i och med att det kan skapa en skillnad i förhållande till grannarna och fungera som ett argument för att ett folk utgör en särskild nation.¹⁶⁹

Kopplingen mellan språk och nation kan ledas tillbaka till den tyske 1700-talsfilosofen Johann Gottfried von Herder. Enligt honom var nationen en organisk varelse på samma sätt som en individ. Språket, det egna modersmålet, kunde därför få samma betydelse för nationen som för den enskilda individen. I Finland finner vi uttryck för denna tanke hos bland andra prästen och språkvetaren E.G. Ehrström. Ehrströms nationella och språkliga identifikation har, som jag tidigare nämnde, undersökts av Johanna Wassholm, som konstaterat att Ehrström i flera sammanhang lyfte fram språket som den viktigaste förenande faktorn i en nation. Att modersmålet och nationalspråket sammanlänkades på detta sätt innebar i förlängningen att man ansåg att en nation bara kunde ha ett språk. Wassholm understryker också att samtidigt som människorna i nationen blev mer medvetna om sitt eget språk, blev de också medvetna om andra språk, språk som för dem var främmande.¹⁷⁰ På så vis förstärktes känslan av att det fanns ett ”vi” och ett ”de”. Det handlar alltså om exkluderande och inkluderande mekanismer.

Enligt Sue Wright innebar nationalismens intåg en förändring i etableringen av språkliga normer genom att processen blev mer systematisk och ideologisk i samband med att den blev en del av nationsbygget. Samtidigt blev strävan efter språklig enhet en patriotisk plikt. Att arbeta för standardspråket blev allas angelägenhet, samtidigt som det krävdes utbildade språkvetare.¹⁷¹ De som ägnade sig åt korpusplanering hade en rad olika och delvis överlappande mål. De ville skapa en skillnad mellan det egna nationalspråket i förhållande till andra nationalspråk för att på så vis markera gränser mellan grupper eller gemenskaper. Ibland skapade de skillnad till en grupp för att samtidigt markera samhörighet med andra som betraktades som naturliga allierade eller som förebilder. Samtidigt arbetade de för att språket skulle kunna fungera inom alla områden (det vill säga domäner).¹⁷² Denna sistnämnda funktion eller egenskap hos språket kan också betecknas som *sambällsbärande*: som ett exempel kan nämnas inledningen till Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland där Ma-

¹⁶⁹ Wright, s. 42.

¹⁷⁰ Wassholm, s. 126.

¹⁷¹ Wright, s. 47–48.

¹⁷² Wright, s. 48.

rika Tandefelt skriver att "[e]tt komplett samhällsbärande språk kan användas inom alla delar av ett samhälle".¹⁷³

Under nationalismens tidevarv skedde arbetet med att skapa ett språk som kunde fungera inom alla samhällsområden uppifrån och ned, vilket måste betraktas som ovanligt – i de allra flesta fall har språkplanering som skett på det sättet misslyckats. Att den ändå blev framgångsrik under just den här perioden förklarar Wright med den ideologiska utgångspunkten, det vill säga anknytningen till just den nationalistiska ideologin: "Where people accepted nationalism they tended to adopt the national language, since it was the emblem of national communities and national pride and had acquired a symbolic function, in addition to its pragmatic role in building national communities of communication."¹⁷⁴

I de fall då de språkliga gränserna också överensstämde med de (planerade) politiska gränserna kunde språkplanerarna fokusera på att utveckla språket så att det började fungera inom alla olika domäner såsom administration, utbildning och vetenskap. Som exempel på sådana språk nämner Wright baskiska, finska, rumänska, irländska och ungerska. I de här fallen fanns det ingen orsak att ge språket funktionen av en gränsmarkör. I andra fall, till exempel i fråga om tjeckiska och norska, fanns det ett behov av att markera en skillnad i förhållande till någon annan. På det sättet kom utvecklingen mot ett Ausbauspråk att gå hand i hand med flera nationalistiska projekt under 1800-talet.¹⁷⁵ Till exempel i Norge innebar detta att Ivar Aasen genom sitt arbete eller sitt "måltreisingsprojekt" bröt med det danska skriftspråket och skapade ett norskt skriftspråk, nynorskan, som utgick från dialekterna.¹⁷⁶

Att markera gränser är en form av *differentiering*. Den nationalistiska språkplaneringen har också en annan aspekt, nämligen *kodifiering*, *standardisering* och *normering*. Här kan målet sägas vara, för att citera Einar Haugen, "minimal variation in form" och "maximal variation in function".¹⁷⁷ I praktiken innebär detta att risken för missförstånd och kommunikationsproblem ska vara så liten som möjligt, och att språket ska fungera inom alla domäner. De som arbetade för språklig enhet blev snabbt medvetna om att det var viktigt med ett stabilt skriftspråk och en klar och tydlig grammatik, böjning, ordförråd och stavning för att språket skulle vara lätt att lära sig och lätt att lära ut i skolorna. Kodifieringen och standardiseringen av stavningen kom att skötas av centrala institutitioner eller akademier.¹⁷⁸

Sue Wrights resonemang kring språkplanering och nationalism kan sägas bygga på att det finns en koppling mellan språk och identitet. Genom att ställa oss bakom denna tanke accepterar vi samtidigt att språket är mer än ett instrument för kommunikation. Denna dubbla funktion beskrivs på följande sätt av den svenske språkvetaren Ingmar Söhrman: "Språkets grundläggande funktion är inte bara – kanske inte ens främst – att

¹⁷³ Marika Tandefelt, *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland* (Helsingfors 2003), s. 11.

¹⁷⁴ Wright, s. 48.

¹⁷⁵ Wright, s. 49.

¹⁷⁶ Jens Johan Hyvik, *Språk og nasjon 1739–1868*, Norsk målreising I (Oslo 2009), s. 260.

¹⁷⁷ Einar Haugen, 'Dialect, Language and Nation', *American Anthropologist* 68 (1966), s. 931.

¹⁷⁸ Wright, s. 52–53.

vara ett kommunikationsmedel. Med språket skapar vi social kontakt och bekräftar på så sätt vår sociala identitet”. Lite senare fortsätter Söhrman: ”Den känslomässiga bindningen till ett visst språk placerar oss i en viss kultur och ger oss därmed en identitet, en vi-känsla.”¹⁷⁹

Den sociala identitet som Söhrman först beskriver uppstår i kommunikationen med andra människor, medan den andra kommer nära den ”föreställda gemenskap” som Benedict Anderson diskuterat, alltså en gemenskap som är oberoende av den direkta kontakten mellan medlemmarna.¹⁸⁰ Det är emellertid viktigt att notera att Söhrmans uttalande om språkets betydelse för identiteten är giltigt först från och med 1800-talet.

Också språkforskaren John Earl Joseph tar upp nationalismen då han diskuterar motiven bakom standardiseringen av språk. Enligt honom finns det två sådana grundläggande motiv: å ena sidan makt och social hierarki, å andra sidan ideologier som imperialism, nationalism och internationalism.¹⁸¹ Grovt taget kunde man karakterisera den första som ett strukturellt motiv och det andra som ett ideologiskt sådant. Till det senare kan vi räkna typiska eller klassiska ideologier som nationalism, men också funktionalism och traditionalism.

2.2 Nationell mobilisering och partibildning

I avsnittet ovan diskuterade jag på vilket sätt språkplanering och nationalism hänger ihop på ett allmänt plan. I detta underkapitel vill jag mer specifikt behandla de nationella rörelserna i Finland – här handlar det närmast om den struktur som Ulf Teleman kallat ”gemenskap”, men genom rörelsernas utkristallisering i partier kommer vi också in på den tredje strukturen, demokratin och folkrörelserna, som är förknippad just med parti-väsendets uppkomst.

De politiska partierna i Sverige såväl som i Finland tog form under den senare delen av 1800-talet. I Sverige genomfördes år 1866 en representationsreform som innebar att indelningen i stånd försvann – nu skulle riksdagsledamöterna väljas av hela valmanskåren (som visserligen var liten på grund av begränsningarna av rösträtten). Aktiviteten i de första valkampanjerna var emellertid låg, och dessutom saknades det partier i och med att de partier som funnits under ståndsriksdagen hade försvunnit i samband med representationsreformen. Inför valet 1869 bildades ett nytt parti, det nyliberala partiet, men den egentliga partibildningen tog fart först i slutet av 1880-talet då Sveriges socialdemokratiska arbetareparti bildades. År 1902 bildades sedan den liberala Frisinnade landsföreningen och två år senare det konservativa Allmänna valmansförbundet. Med tiden fick partierna allt fastare former och blev, för att citera Tommy Möller, ”den självklara och helt centrala plattformen för politisk verksamhet”. Debatten om rösträtt intensifierades under 1890-talet, men det kom att dröja till 1907–1909 innan en reform genomfördes som innebar att antalet väljare fördubblades. Tio år senare, 1918–1919,

¹⁷⁹ Ingmar Söhrman, *Språk, nationer och andra farligheter* (Stockholm 1997), s. 13–14.

¹⁸⁰ Anderson, s. 6.

¹⁸¹ John Earl Joseph, *Eloquence and Power: The Rise of Language Standards and Standard Languages* (London 1987), s. 43–48.

genomfördes den andra rösträttsreformen som innebar en slutlig demokratisering av det svenska styrelseskicket. Ett annat viktigt inslag i den svenska demokratiseringsprocessen blev folkrörelserna som växte fram under andra hälften av 1800-talet: väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen.¹⁸²

De finländska partierna växte å sin sida fram på språklig grund. En tidig skildring av den begynnande partibildningen finner vi i Zacharias Topelius *Finlands krönika* där författaren i juni 1863 konstaterade att partibildningen tagit fart genom en polemik. Topelius skriver:

Man såg nu redan tydligen tvenne fiendliga strömmar: 1) *Dagbladspartiet* hufvudmän Qvist och E. Berg; drabanter Linder, Lilja, E. Hisinger, A. Chydenius, G. Estlander, J. Estlander m.fl., hafvande med sig 1/3 af studenterne och Hfors yngre borgerskap m.fl. unge kapable och inkapable män som svans. Detta parti sönderfaller i a) republikaner (Qvist), b) skandinaver (Berg) och c) rysshatare, som icke veta annat än att ryssarne borde bort. – 2) *Fennomanerne* under J.W. Snellmans anförande, dernäst Y. Koskinen (Forsman), Ahlqvist med drabanterne Tikkanen och Polén o.s.v. Detta parti ansluter sig till Rd [Ryssland] som stöd och erkänner politiska föreningen sådan den är, med vilkor att finska språket framdrives.

Topelius räknar också upp två övriga åsiktsinriktningar, nämligen de ultrakonservativa och centern.¹⁸³

Vid samma tid uppstod också svensketsrörelsen som ett slags reaktion mot finskhetsrörelsen som inledningsvis leddes av J.V. Snellman. I inledningen nämnde jag i korthet Snellmans syn på nationen, en syn som baserade sig på såväl Hegels som Herders tankar kring nationen. Snellmans nationalitetsteori vidareutvecklades av G.Z. Yrjö-Koskinen, som precis som Snellman såg som det främsta målet att stärka den finska nationen. En förutsättning för detta var att den bildade klassen förfinskades.¹⁸⁴

Under kejsar Nikolaj I fanns inget utrymme för fennomanernas politiska strävanden, men situationen förändrades genom Krimkriget som följdes av ett mer liberalt klimat. I samband med att lantdagen sammanträdde år 1863, efter en paus på femtio år, öppnades nya möjligheter för en fennomansk politik. Mot denna bakgrund bör man också betrakta det språkreskript som Snellman drev igenom 1863, och som innebar att finska tillsammans med svenska skulle vara ett officiellt språk inom tjugo år (detta skedde som sagt i praktiken först 1902). Men de språkpolitiska kraven innebar inte att fennomanerna genast organiserade sig i form av ett parti, utan det dröjde fram till lantdagen 1877–1878 innan man presenterade ett tydligt program på basis av vilket det sedan utformades ett politiskt parti.¹⁸⁵

¹⁸² Tommy Möller, *Svensk politisk historia 1809–1975* (Lund 2004), s. 27–29, 37, 43–44, 52, 61 och 71.

¹⁸³ Zacharias Topelius, *Finlands krönika 1860–1878*, utg. av Rainer Knapas, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 660 (Helsingfors/Stockholm 2004), s. 95 och 98.

¹⁸⁴ Engman, 'Finns and Swedes in Finland', s. 185.

¹⁸⁵ Engman, 'Finns and Swedes in Finland', s. 185–186.

2.2.1 Den svensknationella rörelsen uppstår

Svenskhetsrörelsen uppstod alltså som en reaktion mot de allt strängare krav som ställdes på finskt håll. Det fanns också en liberal krets bestående av medlemmar av intelligentian vilka visserligen ville stärka finskans ställning, men som ändå inte anslutit sig till finskhetsrörelsen. I denna krets ingick till exempel August Schauman (1826–1896), som i slutet av 1850-talet kritiserade Snellmans syn på nationen – enligt Schauman kunde folk ”av skilda stammar och språk” känna sig som delar av en och samma nation.¹⁸⁶ Liberalernas nationalitetsteori utvecklades av Anders Chydenius (1833–1896). En nation utmärktes av en gemensam anda. En stat och en nation var inte samma sak, och nationen bestämdes inte av språket: i Finland fanns två språk, men en nation. I praktiken innebar detta att man inte direkt motsatte sig finskhetsivrarnas krav på att ersätta svenskan med finskan, detta var inget hot mot den svenska nationaliteten i landet. Däremot motsatte man sig åtgärderna eftersom de var kulturellt skadliga och baserade sig på tvång och eftersom de skulle innebära att banden till Sverige klipptes av och med dem också den kulturella gemenskapen. Trots detta höll man fast vid att det bara fanns en nationalitet i landet, och den var finsk. Därför skulle målet vara att uttrycka den svenska bildningen på det finska språket.¹⁸⁷

Det var inte bara Schauman som kritiserade Snellman, utan denne fick mothugg också på annat håll, såväl i Finland som i Sverige.¹⁸⁸ Han kritiserades bland annat av August Sohlman (1824–1874) som år 1855 i Stockholm gav ut sin lilla skrift *Det unga Finland*. Sohlman lyfte här fram betydelsen av det svenska inflytandet i Finland:

Den finska nationaliteten i Finland behöfver ännu och allt framgent detta svenska inflytande och svensk ledning; det är denna svenska inverkan, som ger finskheten ett progressivt element; vill man lösgöra sig derifrån och endast inom finska nationaliteten själf söka bestämningarne för dess utveckling och bildning, då skall finskheten snart förfalla till en stel konservatism, ett verkligt kinesiskt stillastående, som dock icke kan bli alltför långvarigt, emedan de yttre förhållandena äro sådana, att vägen till barbarism samt politisk, religiös och nationell förintelse då måste bli mycket kort. Beröfvad den upprätthållande kraft och de äggelser, som ligga i svenskhetens inflytande, skall den finska nationaliteten i Finland, i likhet med så många närbeslägtade stammar i det östliga Europa, ofelbart öfversköljas af Slavismens väldiga vågor.¹⁸⁹

Skriften trycktes på nytt på 1880-talet och kom då, enligt Axel Lille, att få ett inte obetydligt inflytande bland den svensktalande ungdomen: ”Att Sohlman med sitt åskådningsätt och sin kritik av fennomanin påverkat många varma svenskhetsivrare i vårt land är otvivelaktigt”, skriver Lille.¹⁹⁰

Sohlmans intresse för det svenska i Finland var i första hand politiskt, inte språkligt. Sohlman var född 1824 och hade studerat i Uppsala. Redan under studietiden var han

¹⁸⁶ Lille, s. 39.

¹⁸⁷ Lille, s. 42–43.

¹⁸⁸ Se till exempel Lille, s. 44–47.

¹⁸⁹ August Sohlman, *Det unga Finland. En kulturhistorisk betraktelse* (Stockholm 1855), s. 37–38.

¹⁹⁰ Lille, s. 48–49.

redaktör för en studenttidning, och han kom att ägna hela sitt liv åt pressen: han var till exempel redaktör för *Aftonbladet* från år 1857 fram till sin död 1874. L.A. Puntila har betonat att två ideologier präglade Sohlmans verksamhet: nationalismen och skandinavismen. Han deltog till exempel som frivillig i danskarnas krig mot Preussen, och betonade hela livet den skandinaviska samhörigheten.¹⁹¹ Hans nationella intresse tog sig bland annat uttryck i hans intresse för svenskhetsideologin i Finland, ett intresse som tydligt framträdde under hans sista år. Då han år 1852 grundade en nordisk tidskrift hade han en rätt så positiv inställning till det finska folket, och ansåg att dess förmåga att utstå prövningar visade på en stark karaktär. Hans studier av den finska stammens egenskaper i samma tidskrift gav dock negativa resultat och hans kritiska inställning blev allt tydligare. Den kom också till uttryck i skriften *Det unga Finland*.¹⁹²

Då Sohlman gav ut sin skrift på 1850-talet diskuterades Sveriges deltagande i kriget och möjligheterna att återfå Finland. Också Sohlman tog upp Finlands framtida ställning efter en eventuell frigörelse från Ryssland. Den lösning som han framhöll som den mest önskvärda var ”Finland såsom en självständig stat, men förenadt under gemensam regent och genom en realunion med Sverige och Norge”. Efter att ett sådant förbund ingåtts skulle det inte dröja länge förrän också Danmark anslöt sig. Denna lösning förmodades bli av stor betydelse för den svenska nationaliteten i Finland eftersom denna därmed skulle få ett ”starkt moraliskt stöd” i bandet till Skandinavien. Som ett alternativ framhöll Sohlman ”Finlands anslutning till Sverige i en helstatsförbindelse” som skulle innebära att Finland och Sverige hade en gemensam krigsmakt och delvis gemensamma finanser men en särskild finländsk minister med tillhörande departement för olika ärenden. Enligt Sohlman torde denna lösning vara enklare att förverkliga på grund av norrmännens ovilja att gå in för ett mer omfattande unionsfördrag.¹⁹³ Sohlman tillägnade för övrigt skriften den brittiskfödde professorn i engelska språket och litteraturen vid Köpenhamns universitet, George Stephens, som i ett brev tackade för dedikationen och uppmuntrade Sohlman att sprida skriften i Finland. Han pekade också på den unika chansen att vid tidpunkten i fråga skapa en nordisk konfederation.¹⁹⁴

Vid samma tid fick skandinavismen fäste i Finland bland liberalerna, även kallade de ”blodlösa”, till exempel Emil von Qvanten (1827–1903) och August Schauman. Ungefär hälften av medlemmarna i denna grupp hörde till den matematisk-naturvetenskapliga fakulteten som blivit centrum för studentradikalismen efter att studentavdelningarna förbjöds år 1852. Som helhet betraktad representerade gruppen det högsta samhällsskiktet.¹⁹⁵ I samband med Krimkriget såg ”de blodlösa” en möjlighet för Finland att lösgöra sig från Ryssland, men denna idé var naturligtvis inget man kunde agitera för i offentligheten – helt andra möjligheter hade Sohlman som var verksam i Stockholm. Här är det viktigt att notera att ”de blodlösa” skandinavism var ”politisk-liberal”, och frigörelsen från Ryssland var ett viktigt motiv, också efter Krimkrigets slut. Orsakerna

¹⁹¹ L.A. Puntila, *Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty* (Helsinki 1944) s. 49.

¹⁹² Puntila, s. 49–50.

¹⁹³ Sohlman, s. 57–58.

¹⁹⁴ Brev från George Stephens till August Sohlman 21.1.1856, August Sohlmans politiska korrespondens Ep. S 42:7, Kungliga Biblioteket (KB), Stockholm.

¹⁹⁵ Juva, s. 331–332.

var också först och främst liberala, inte nationella: ”Ingen nationell hänförelse uppbar ’de blodlösa’ skandinavistiska sympatier”, skriver Mikko Juva. I stället styrdes denna radikala krets av en kosmopolitisk liberalism, alltså sådana ideal som februarirevolutionen sått även i Finland.¹⁹⁶ Här kan noteras att denna inriktning också av åtminstone en nära samtid uppfattades som kosmopolitisk: i *Vikingen* konstaterades år 1874 att de som inte räknades till fennomanerna kunde indelas i två grupper: den kosmopolitiska som representerades av *Helsingfors Dagblad*, och den ”svenskt nationela”, alltså den som *Vikingen* själv representerade.¹⁹⁷ Här framkommer alltså att *Vikingen* inte ansåg att kosmopoliterna var finsksinnade. Mikko Juva har emellertid hävdad att det, kosmopolitismen till trots, fanns en underordnad nationalistisk idé också hos de blodlösa, och att den närmast var fennomansk, inte skandinavistisk.¹⁹⁸ Juva stöder sig här på ett uttalande av Emil von Qvanten i *Fennomani och skandinavism*:

Om, då de Skandinaviska mötena egde rum, icke Finnlands ungdom äfven strömmade till dem för att värma sig i den återväckta brödrakärlekens solsken, så skedde det ingalunda hvarken af nyck eller ens blott för det politiska nödtvångets skull, som förbjöd dem det, utan det hade en mycket djupare grund, – nämligen i medvetandet deraf, att Finland nu hade en väg för sig att vandra, att det af egen kraft måste skapa sig sjelfständig utveckling, och att den Finska nationaliteten, det Finska språket egde lika heliga, oförytterliga rättigheter dertill som hvilket annat som helst. De Svensk-talande, likasom de rent Finska, voro lika mycket bundna dervid, emedan en splittring, ett egoistiskt öfvergiftvande af hvarandra skulle i den ställning, hvori Finland befann sig, medfört bådas undergång.¹⁹⁹

von Qvantens pamflett var ett försök att förena de båda inriktningarna fennomani och skandinavism och att ge en positiv bild av fennomanin för den svenska publiken. Därför betonade han också att det var fel att fennomanerna med sina i sig berättigade krav vände sig emot svenskan i Finland. August Sohlman tog fasta på detta i sin broschyr *Det unga Finland* där han påpekade skillnaden mellan å ena sidan strävandena att höja bildningen på finskt håll, å andra sidan fennomanin. Han tog kraftigt avstånd från försöken att bland de svenskspråkiga i Finland skapa aversioner mot Sverige och allt svenskt.²⁰⁰

Även den norske professorn P.A. Munch (1810–1863) diskuterade i en studie förhållandet mellan den finska och den svenska nationaliteten i Finland. Om Munch, som var historiker och hade blivit professor vid universitetet i Oslo 1841, kan sägas att han intresserade sig för Norges och Skandinavien tidiga historia, och gav ut bland annat handlingar om nordisk medeltid och ett betydande verk om Norges historia. Enligt Munch kunde man utgående från språket dra slutsatser om förhållanden i det förflytna och om folkens historia, seder och kultur. Därmed kom språkforskningens roll att betonas, så till exempel i hans studie ’Om Finlands nationalitet og dens Forhold til den svenske’.

¹⁹⁶ Juva, s. 334–335.

¹⁹⁷ ’Också ett ord i ett omtvistadt ämne I’, *Vikingen* 14.11.1874.

¹⁹⁸ Juva, s. 335.

¹⁹⁹ Emil von Qvanten [”Peder Särkilax”], *Fennomani och skandinavism* I (Stockholm 1855), s. 52.

²⁰⁰ Puntilla, s. 41–42; Sohlman, s. 11–12.

I denna skrift begrundade han, precis som Sohlman i *Det unga Finland*, Finlands roll efter en eventuell lösgörning från Ryssland. Dessutom diskuterade han huruvida man kunde tänka sig en statsbildning baserad på finnarna, som enligt honom hörde till de tjudiska folken. En annan fråga var om finnarna hade en nationell kultur och om den kulturella nivån uppnåtts tack vare eller trots det tjudiska ursprunget. Hans slutsats, vilken han vid den här tiden inte var ensam om, var att det svenska inflytandet hade höjt finnarna till deras nuvarande nivå. Också här låg språkforskningen som grund: alla ord i finskan som hade med bildning att göra kom ursprungligen från svenskan.²⁰¹ För att rädda Finland undan det ryska inflytandet måste landet lösgöras, men någon självständig stat kunde det inte utgöra. Finland måste alltså anslutas till Sverige.²⁰²

* * *

Överlag var Finlands plats i skandinavismen ganska oklar. Sverker Sörlin skriver i sin idéhistoriska översikt *Mörkret i människan*:

Under 1800-talet bröt skandinavismen fram och tolkade den nordiska gemenskapen som primär. Argumenten var flera, främst språkliga och kulturella (Finland stod dock i stort sett utanför). Man inspirerades förutom av Kalmarunionen också av de tyska enhetssträvandena.²⁰³

Också en annan svensk historiker, Åke Sandström, kommenterar Finlands roll inom skandinavismen. Sandström konstaterar att Sverige ända sedan 1830-talet hade betraktats som ”ett rike av skandinavisk nation” men att Finlands roll i sammanhanget var betydligt mer oklar. En del av de svenska skandinavisterna betonade vikten av att också Finland blev en del av gemenskapen, medan andra prioriterade den svensk-dansk-norska unionen. Även om Finlands roll diskuterades, spelade storfurstendömet enligt Sandström en ganska undanskymd roll i debatten.²⁰⁴ Denna situation måste också betraktas som rätt så naturlig med tanke på den politiska situationen och de begränsade finländska möjligheterna till ett större skandinaviskt engagemang.

Allmänt kan sägas att skandinavismen uppstod under 1840-talet och fick ett starkt fotfäste särskilt bland studenterna. Den kom till uttryck i samband med nordiska studentmöten, till exempel den studentfest som ordnades våren 1848 i Uppsala, vid samma tid som de finländska studenterna samlades och visade sin kejsartrohet på Floradagen. Detta har av Johan Wrede betraktats som ett uttryck för de två poler som påverkade de finländska studenternas sympatier: å ena sidan kejsaren i Petersburg, å andra sidan studenterna i Uppsala:

²⁰¹ P.A. Munch, *Samlede afhandlinger, udgivne efter offentlig foranstaltning af Dr. Gustav Storm III 1851–1856* (Christiania 1875), s. 401–437; se även Puntila, s. 55–58. ”Tjuder” är en gammal beteckning på individer som tillhörde en östersjöfinsk folkgrupp. Se ’tjud’, *Svenska Akademiens ordbok*, <http://www.saob.se> (29.2.2012).

²⁰² Puntila, s. 59.

²⁰³ Sverker Sörlin, *Mörkret i människan. Europas idéhistoria 1492–1918* (Stockholm 2004), s. 302.

²⁰⁴ Åke Sandström, ’Den svenska identiteten och synen på Finland 1808–1860’, Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002), s. 200.

Man försökte tillfredsställa alla – och det lyckades! På vägen till festplatsen utanför Helsingfors uppstämades ”Sitter i högen högättad hövding” ur *Friðbiofs saga* och väl framme hälsades gästerna med mjöd ur väldiga horn, sedan hurrade man för kejsaren och vicekansler och sjöng ”Vårt land”.²⁰⁵

Också Mikko Juva betonar att skandinavismen i Finland måste förstås mot bakgrund av händelserna 1848 och det inflytande de fick till exempel i studentkretsarna. Juva skriver: ”Till den finska patriotismens tidigare ledmotiv, det konstitutionellt-konservativa och national-romantiska, fogade februarirevolutionen således ett tredje, det politisk-liberala.”²⁰⁶ Hugo E. Pipping har å sin sida betonat att man genom att fokusera på Finlands ställning till skandinavismen kan skapa sig en större insikt i nationalitetsproblemet i Finland, det vill säga motsättningen mellan det finska och det skandinaviska/svenska och hur man ansåg att Finland skulle förhålla sig till å ena sidan Sverige, å andra sidan Ryssland.²⁰⁷ Detta kunde vi beskriva i termer av inkluderande och exkluderande funktioner – inklusionen riktar sig mot det övriga Norden och särskilt Sverige, och exklusionen österut, mot Ryssland men också mot finskheten, särskilt de allt mer radikala finskhetssträvandena.

I de ”blodlösa” skandinavism betonades som sagt inte det nationella, och de drag som förekom var fennomanska. Snellman drog emellertid en gräns mellan de blodlösa nationalliberalism och fennomani i sin uppsats ’Finska emigrationen i Sverige’, som publicerades i *Litteraturbladet* 1858. Här var grundtanken att de finska frågorna skulle lösas i Finland. De blodlösa hamnade därmed i kläm mellan fennomanierna och de svenska skandinavisterna som ansåg att en finsk nationalliberalism inte var önskvärd. Detta ledde till att det blodlösa koteriet helt strök den nationella delen i sitt program och blev ett tydligt liberalt parti.²⁰⁸

Efter att skandinavismen hade, som Juva skriver, ”lösgjort sig från den vanskliga förbindelsen med nationalliberala idéer”, vann den nationellt betonade skandinavismen fotfäste i Finland.²⁰⁹ Skandinavismen blev en viktig pådrivande kraft inom den svensknationella rörelse som tog form inom den nyländska studentnationen mot slutet av 1850-talet. Här är det ändå på sin plats att påpeka att det redan tidigare, år 1852, hade uppstått en språkstrid inom den västfinska avdelningen.²¹⁰ Samma år upplöstes studentavdelningarna, men så småningom började de återuppstå som illegala sammanslutningar. Detta gällde år 1857 även den nyländska studentavdelningen, och följande vårtermin började nylänningarna ge ut tidningen *Nylands Dragon*.²¹¹

Centralgestalten inom den svensknationella rörelsen blev A.O. Freudenthal, som år 1854 inlett sina studier vid universitetet och som kom att spela en mycket framträdande

²⁰⁵ Johan Wrede, ’Den nationella romantikens tid’, Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900* (Helsingfors/Stockholm 1999), s. 240.

²⁰⁶ Juva, s. 331.

²⁰⁷ Hugo E. Pipping, ’Finlands ställning till skandinavismen’, s. 133.

²⁰⁸ Juva, s. 338–339.

²⁰⁹ Juva, s. 339.

²¹⁰ Lille, s. 87–88.

²¹¹ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 52.

roll inom den nyländska studentnationen. (Freudenthal i egenskap av filolog behandlas närmare i kapitlet om aktörerna, här fokuserar jag närmast på hans roll inom den svensknationella rörelsen.) Redan år 1858 höll Freudenthal ett anförande där han redogjorde för sin syn på den svenskspråkiga befolkningens förhållande till Skandinavien respektive finskheten. Under ett möte i april lade magister Gustaf Magnus Cederhvarf fram följande fråga för diskussion: ”Är nyländska svenska allmogens assimilation med den finska att förutse och äro vi berättigade att söka beförtra densamma?” Själv svarade Cederhvarf jakande på frågan. Det gjorde inte Freudenthal, utan på följande möte läste han upp ett anförande med rubriken ”Böra vi önska den Svenska nationalitetens undergång här i landet och dess sammansmältning med den Finska?”. Svaret var förstås nekande – i stället ansåg han att de svenskspråkiga

böra motarbeta densamma genom den svenska befolkningens höjande i bildning och genom att lära den inse att den, fastän i politiskt hänseende *ett* folk med det finska, likväl i nationelt vore en gren af den Skandinaviska stammen, emellan hvilken och den finska den sålunda skulle komma att utgöra en förbindande länk i framtiden, då Finland såsom den fjärde staten anslöte sig till Skandinavien, den enda tänkbara sjelfständiga ställning för Finland.²¹²

Här ser vi början till den freudenthalska nationalitetsdefinitionen – nationaliteten är en språkligt, inte politiskt, bestämd enhet. Han vidareutvecklade sedan sina tankar i nylänningarnas tidning *Nyländs Dragon*. Där slog han fast att man inte kunde tala om en finsk nation, bosatt i Finland. En *nation* bestod nämligen av en grupp människor som talade samma språk, medan ett *folk* utgjordes av människor som lydde under samma överhet och samma lagar. Det fanns alltså *ett folk*, som bestod av både svenskar och finnar, men *två nationer*.²¹³

Freudenthals åsikter gav upphov till en intensiv diskussion, och han mötte inledningsvis föga förståelse.²¹⁴ Tillsammans med några vänner bildade han emellertid år 1860 ett så kallat skandinaviskt koteri. Vid grundandet hade koteriet, enligt Arvid Mörne, åtminstone sex medlemmar.²¹⁵ L.A. Puntila har dragit slutsatsen att det inledningsvis räckte med att vara skandinavist för att bli medlem, men så småningom krävdes även att man var svensknationellt sinnad och tog avstånd från fennomanin.²¹⁶ I samband med att Freudenthal vistades i Alger för att tillfriskna efter en lungsjukdom försvagades koteriets ställning inom avdelningen, men de (ganska få) aktiva försvarade ändå envist sin sak.

²¹² Här enligt Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 54–55.

²¹³ Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning*, s. 46–47; Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 64–72.

²¹⁴ Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning*, s. 53.

²¹⁵ Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning*, s. 55. L.A. Puntila skriver (på s. 74) med hänvisning till Mörne att antalet medlemmar var 13, men det är oklart vad denna uppgift baserar sig på. Det är möjligt att det rör sig om ett missförstånd: i sin lista över koteriets medlemmar räknar Mörne även upp deras smeknamn. Antalet smeknamn och medlemmarnas ”riktiga namn” uppgår tillsammans till 13 stycken.

²¹⁶ Puntila, s. 74.

Efter att Freudenthal återvänt blev den svensknationella idén verkligen etablerad inom studentavdelningen.²¹⁷

För Freudenthal var beteckningen på invånarna i Finland av stor betydelse ur ett nationellt perspektiv. Till exempel i en artikel i *Nylands Dragon* år 1860 slog han fast att "Svenska talande Finländare" inte skulle kallas finnar utan "Svenskar från f. d. provinsen Finnland".²¹⁸ Här är han inne på samma linje som Sohlman, som i *Det unga Finland* hade kritiserat användningen av beteckningarna *finne* och *finsk*. Enligt Sohlman medgav dessa begrepp inte existensen av två nationaliteter i landet. Han skriver:

Någonting, som i väsentlig mån bidragit till framalstrandet och underhållandet af de fennomanska öfverdrifterna är tvetydigheten af orden *finne* och *finsk*. På samma gång som "finne" utmärker en bestämd nationalitet, sträckande sig långt utom Finlands landamären, skall det tillika utmärka detsamma som finländare, invånare i storfurstendömet Finland. På detta språkbruk grunda fennomanerna sina påståenden om *en* storfurstlig *finsk* nationalitet, oakadt Finland har och från uråldriga tider haft tvenne nationaliteter. Svensk nationalitet har existerat i landet norr om finska viken långt före den historiska tiden och långt innan begreppet Finland uppkom.²¹⁹

Begreppsanvändningen var alltså central för den nationella identifikationen (här använder jag "nationell" i en freudenthalsk, språklig betydelse), och den diskuterades i flera sammanhang. Som ytterligare ett exempel kan nämnas att Freudenthal på 1870-talet beklagade sig över den begreppsliga oredan i Sverige – vid denna tid var det fortfarande vanligt att man i Sverige inte skiljde mellan finsk- och svenskspråkiga i Finland.²²⁰ I ett brev till den sverigesvenske språkforskaren Nils Linder tog han också upp begreppen finländsk och finländare:

Ännu något vill jag tacka dig för, som du trol. själf anser vara en småsak, men i Finland eger mycken betydelse, näml. användandet af orden finländare och finländsk. Kunde språkbruket förmås att upptaga dem i st. f. de i annan än etnografisk mening oriktiga och vilseledande finne och finsk, skulle fennomanin se sig beröfvad sin bästa snara. De bägge orden, hvilka konsekvent användas af mig och mina meningsfränder, äro här ett föremål för hat, som förefaller i hög grad komiskt, men – ådagalägger deras berättigande!²²¹

²¹⁷ Puntila, s. 75–76.

²¹⁸ *Nylands Dragon* 1860:3, Nylands nations arkiv NN: Hd3.10.3. Se även Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 68–69.

²¹⁹ Sohlman, s. 13.

²²⁰ "[...] med förargelse omtalade man för mig i österbottniska skären, derifrån invånarne ofta resa öfver "åt Svergessidan", dels i handelsärenden, dels på arbetsförtjenst, det missfirmande, för hvilket man der är utsatt, i ty att man, fastän svensk, öknämnes till finne!", Freudenthal, 'Om svenskarne i Nyland', s. 208.

²²¹ Brev från A.O. Freudenthal till Nils Linder (redaktör för *Nordisk familjebok*) 24.5.1883, Redaktionen för Nordisk familjebok R 36, KB, Stockholm. Några år tidigare hade han påpekat att Linder felaktigt använt "finska munarter" för att beteckna "svenska munarter i Finland". Brev från A.O. Freudenthal till Nils Linder 12.4.1878, Redaktionen för Nordisk familjebok R 36, KB, Stockholm.

Den skandinaviskt inriktade krets som uppstod kring Freudenthal betraktade Sverige som det nationella fäderneslandet. Därmed kan man konstatera att den freudenthalska skandinavismen skiljde sig från ”de blodlösa”: dessa hade tolkat skandinavismen på ett finsk-nationellt sätt – med andra ord såg ramen för nationen annorlunda ut inom de bägge kretsarna. Att skandinavismen tog sig så olika uttryck i Finland förklaras av Mikko Juva med att den dels var en nationalistisk rörelse som lyfte fram den skandinaviska gemenskapen, dels innefattade tydliga liberala drag.²²² Också Runar Johansson konstaterar att såväl den politiska som den kulturella formen (eller en kombination av dem) vann anhängare i Finland. I Sverige fanns ett rikt offentligt liv och en allt starkare liberalism som saknade motstycke i Finland där ämbetsmannaväldet var utbrett under den tid då lantdagen inte sammanträdde. Impulserna från debatten i Sverige nådde emellertid också i viss mån Finland. Enligt Johansson kom händelserna på 1850- och 1860-talet att tydligt prägla förhållandet mellan de bägge tidigare riksdelarna. Å ena sidan vände sig Finland mer mot öster för att iakta Rysslands plats i den europeiska politiken, å andra sidan uppstod den svenska nationalitetsrörelsen i samverkan med skandinavismen.²²³ Kring år 1860 nämndes i *Nylands Dragon* målet att återförening Finland med Sverige.²²⁴

Om skandinavismen bland ”de blodlösa” skiljde sig från den freudenthalska kretsens skandinavism, så gällde det samma språkfrågan. År 1862 grundades *Helsingfors Dagblad*, ett språkrör för den liberala eller ”blodlösa” kretsen. Tidningens hållning var att språkfrågan var en underordnad fråga – denna ”dagbladism” väckte starka reaktioner bland svensketsvännerna. Oppositionen uppstod först bland de nyländska studenterna, och senare inom det svenska partiet.²²⁵ Dagbladisterna hade enligt Axel Lille ”ännu icke fått ögonen öppna för det förhållandet, att landets svenska allmoges dock bildade en från den finska särskild nationalitet, såväl till härstamning och språk som till lynne, sed och livsåskådning”.²²⁶ Inom den nyländska avdelningen var situationen en annan. Lille skriver:

Den svenska ungdomens inom den nyländska avdelningen, med A. O. Freudenthal i spetsen, oförgätliga gärning var att ha varit den första, som genom sina folkloristiska forskningar ovedersägligt har uppvisat, att här levde mera eller mindre översedd en svensk nationalitet till särskildnad från den finska. Dessa båda funno sin högre enhet i Finlands folk.²²⁷

Den åtskillnad mellan *nationalitet* och *folk* som Lille talar om gjorde Freudenthal, som tidigare nämnts, redan i slutet av 1850-talet.

Studentavdelningarna blev tillättna igen år 1868, och Freudenthal utsågs då till förste kurator för nylänningarna, en post som han innehade ända fram till år 1880. ”Hade

²²² Juva, s. 341.

²²³ Johansson, s. 217–219.

²²⁴ Se till exempel *Nylands Dragon* 1858:15, Nylands nations arkiv NN: Hd3.10.1, NB, Helsingfors; Juva, s. 340.

²²⁵ Lille, s. 55–56.

²²⁶ Lille, s. 61.

²²⁷ Lille, s. 62.

han som student varit väckelsebringaren, blev han nu såningsmannen”, skriver Anders Allardt i sin minnestekning över Freudenthal.²²⁸ Det koteri som uppstått kring denne upphörde att existera i och med att hans åsikt blev dominerande inom avdelningen, och samtidigt försvann benämningen ”det skandinaviska partiet”.²²⁹ Mot slutet av 1860-talet framträdde emellertid en stark opposition mot den freudenthalska inriktningen. I spetsen stod Axel Granfelt och E.G. Palmén.²³⁰

I en polemik mot Axel Granfelt (vars inlägg publicerades i *Morgonbladet*) utgick det svensknationella partiet från ståndpunkten att det i Finland fanns två skilda nationaliteter som båda hade rätt att bo i landet. Ingendera av dem fick betraktas som mer inhemska än den andra. Dessutom borde det vara ”en ljuf skyldighet” för bägge nationaliteterna att ”hvar på sitt håll och på sitt sätt arbeta för det fosterland som de båda ega gemensamt”.²³¹ Här kan vi för övrigt se hur ”nationalitet” används i språklig bemärkelse medan ”fosterlandet” verkar tillmätas en politisk betydelse, ungefär som Freudenthals *folk*-begrepp. Studentavdelningens ståndpunkt i språk- och nationalitetsfrågan debatterades långt in på 1870-talet. Enligt Lille handlade det då om att ”bevara den nyländska avdelningens färg såsom rent svensk”. Bakgrunden var att man var orolig över att de yngre studenterna skulle gripas av ”en missriktad finskhetsiver”.²³²

2.2.2 Bygdesvenskhet, kultursvenskhet och samlingsrörelse

I slutet av 1850-talet hade Freudenthal och hans anhängare lyft fram behovet av en folktidning för de svenskspråkiga i Finland, och i maj 1860 grundades *Folkvännen*.²³³ Tidningen innebar emellertid på många sätt en besvikelse, och det blev i stället en tidning med det fornnordiskt klingande namnet *Vikingen* som grundades år 1870 som kom att fungera som ett pressorgan för Freudenthal och hans gelikar.²³⁴ Så småningom kom gruppen kring *Vikingen* att börja betecknas som ”det svenskt nationella partiet”.²³⁵ I samband med att man hösten 1871 diskuterade behovet av en tidning som *Vikingen* kom man igen in på frågan om betydelsen av begreppen *nation* och *folk*. Det fanns två olika ståndpunkter i frågan: den ena företrädde av den nyländska avdelningens inspektor, C.G. Estlander, och den andra av kuratorn Freudenthal. I motsats till Freudenthal ville Estlander lyfta fram att begreppet *folk* alltid hade en etnografisk betydelse, medan *nation* var en statlig och politisk enhet.²³⁶

Estlander behandlade fennomanin i en uppsats i *Finsk Tidskrift* år 1882. Han konstaterade här att den måste betraktas som en del av den allmänna nationella rörelse som

²²⁸ Anders Allardt, ’Axel Olof Freudenthal’, *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1911* (Helsingfors 1911), s. 16.

²²⁹ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 134–135.

²³⁰ Lille, s. 114–116.

²³¹ ’Också ett ord i ett omtvistadt ämne I’, *Vikingen* 14.11.1874.

²³² Lille, s. 116.

²³³ För mer information om *Folkvännen*, se Markus Nylund, ”Ett vågadt projekt”. En idéhistorisk analys över grundandet och utgivningen av det i Finland svenska allmogebudet *Folkvännen* (1859–1862), avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi 2011.

²³⁴ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 175 och 197.

²³⁵ ’Också ett ord i ett omtvistadt ämne I’, *Vikingen* 14.11.1874.

²³⁶ Lille, s. 122–123.

uppträtt i Europa, men att omständigheterna i Finland var speciella i och med att fanns två grupper med olika språk och härstamning. Att den finskspråkiga befolkningen skulle avstå från finskan var otänkbart, och fennomän, som ju uppstod inom den svenskspråkiga bildade klassen, kom att bli ”ett förnekande och tillintetgörande af själva den svenska bildningen”.²³⁷ Estlander fortsätter:

Och icke nog med att man vill slita sig lös från den kultur, på hvilken landets hela utveckling hittills hvilat; vid språnget anser man sig böra sparka till denna mor, hvilken man har att tacka för sin naturliga och intellektuella bildning, liksom om man dermed skulle göra sig mer värdig den adoptivmor, i hvars armar man kastar sig.²³⁸

I denna uppsats intar ”bildningen” en central plats, inte nationen, nationaliteten eller språket i sig. Dessutom använder Estlander här ”nation” på ett annat sätt än till exempel Freudenthal då han skriver om tiden efter 1809: ”Sakförhållandet, att en språklig och etnografisk klyfta förefans mellan dem [de svenskspråkiga i Finland] och massan av nationen stod kvar, och tiden gjorde deraf ett problem, hvars lösning blef deras svåraste uppgift.”²³⁹ Här använder Estlander alltså ”nation” för att beteckna alla invånare i storfurstendömet Finland – hans användning är alltså närmast politisk/statlig.

Estlanders ståndpunkt i språk- och nationalitetsfrågorna kom i viss mån att skymma den freudenthalska nationalitetstanken.²⁴⁰ Den svensketsrörelse som företrädades av Estlander har kallats kultursvenskhet och är en av tre inriktningar av den rörelse som motsatte sig de radikala fennomanska strävandena. De övriga utgjordes av Freudenthals bygdesvenskhet och av liberalismen. Kultursvenskheten hade sitt ursprung i liberalismen, men betonade i större utsträckning språkfrågan. För Estlander var den etniska bakgrunden inte avgörande för den nationella enheten, utan i stället lyfte han fram den ”svenska bildningen”. Med detta avsågs den kulturella och juridiska tradition som härstammade från den svenska tiden. Det var inte bara kopplingen till Sverige som var viktig, utan också bandet västerut, till Europa. Det rättsarv som Estlander ville bevara var nära förknippat med frihet, ett tema som i sin tur var anknutet till exempel till tryckfriheten. Precis som dagbladisterna förespråkade Estlander en ekonomisk liberalism.²⁴¹ Han ville också verka för det finska språkets rättigheter, men han ansåg att språkreformen drevs fram alltför snabbt, samtidigt som man krävde att den bildade svenskspråkiga klassen genast skulle förfinska sig själv.²⁴² För att återknyta till diskussionen kring de olika formerna av nationalism, den västliga och den östliga, kan man konstatera att gränsen mel-

²³⁷ C.G. Estlander, ’Fennomanska studier’, *Finsk Tidskrift* 1882:I, s. 6–7.

²³⁸ Estlander, ’Fennomanska studier’, s. 8.

²³⁹ Estlander, ’Fennomanska studier’, s. 17.

²⁴⁰ Lille, s. 122 och 146; Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 147.

²⁴¹ Sven Lindman, ’Kultursvenskhet’, Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 169–173; Estlander, ’Renans åsikter om hvad en nation är’, s. 81–83.

²⁴² Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 147–149.

lan dessa två alltså också gick rakt igenom den svenskspråkiga befolkningen i landet. De två formerna kom till uttryck i å ena sidan kultursvenskheten, som betonade det rättsliga och kulturella arvet från Sverige, å andra sidan bygdesvenskheten som var förankrad i den svenskspråkiga allmogen. Det är viktigt att notera att bygdesvenskheten visserligen lyfte fram den gemenskap som det svenska folket i Finland utgjorde, men detta innebar inte att man skulle ha strävat efter att få utgöra en egen stat. Målet var i stället, som Max Engman konstaterat, ”att konstituera ett finlandssvenskt folk”.²⁴³

För att än en gång anknyta till Ulf Telemans ideologiska tankemönster kan vi alltså se att bygdesvenskheten anslöt sig till traditionalismen medan Estlanders kultursvenskhet och liberalismen tydligare anknöt till ”modernismen” i och med att de i större utsträckning beaktade de förändringar som det moderna samhället förde med sig. Diskussionen om den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan hade en stark förankring i det bygdesvenska lägret vilket hade att göra med definitionen av nationen och den föreställda gemenskap som betonades inom detta läger – en svenskhet oberoende av politiska gränser. Denna definition gick dessutom hand i hand med skandinavismen och betoningen av den kulturella anknytningen västerut, först och främst till Sverige.

Den traditionalistiska betoningen inom bygdesvenskheten knöts också samman med ett behov av att visa på en lång svensk kontinuitet i Finland. Som ett exempel kan nämnas det föredrag som Freudenthal höll på Svenska litteratursällskapet i Finland årsmöte 1888 och som även publicerades i tre delar i *Folkvännen*. Freudenthal inledde nämligen sitt anförande genom att visa på den svenska befolkningens och det svenska språkets långa historia i Finland: ”Det hade ljudit, detta språk, på vår kust långt innan hälge Erik och Birger jarl här landstego”. Språket levde vidare och förstärktes under den svenska tiden, och hade efter riksdelningen

blomstrat upp härligare än någonsin och icke minst på vår sida om mellanhafvet gifvit form och uttryck åt snilleverk, som hafva få sina likar under hela vår föregående gemensamma utvecklings långa tidsskede. Det fortfar äfven hos oss att vara det till en hög grad af fullkomlighet hunna medel, hvaraf vetenskapsmannen, skalden, den andlige och politiske vältalaren betjänar sig, på samma gång det för trehundredusen af vårt lands söner och döttrar utgör ett älskadt modersmål, brukadt i hvardagsbestyrens vimmel ej mindre än i högtidsstunderna af den mänskliga tillvarelsen.²⁴⁴

Årsmötet, där Freudenthal höll sitt föredrag, öppnades av C.G. Estlander som även han kopplade ihop historien och språket:

Äfven i språket hafva förfädren, om ock dunklare och mera summariskt än i den framfarna tidens litteratur, nedlagt sina tankar och känslor. Omedelbart och ofrivilligt blir den som begagnar sig af deras språk delaktig af deras tänke- och

²⁴³ Engman, ’Historikernas folk’, s. 32.

²⁴⁴ A.O. Freudenthal, ’En blick på svenska språkets utvecklingshistoria. Föredrag vid årsmötet den 5 februari 1888’, *Förhandlingar och uppsatser* 3, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland IX, s. 62–63.

känslösätt, hvarför ock svenskan kan betecknas som den historiska kontinuitetens oförgängligaste värn [--].²⁴⁵

Men Estlander hade tillämpat ett historiskt perspektiv betydligt tidigare än så, till exempel i en uppsats från 1856, publicerad i *Helsingfors Tidningar*. I denna uppsats tog han också avstånd från den klara kopplingen mellan språk och nationalitet i en polemik mot Yrjö Koskinen: ”Hr Y. K. har således orätt, när han uppställer som en allmän sats: att (språket och) litteraturen är nationalitetens grundval.”²⁴⁶

Sven Lindman har betraktat uppsatsen i *Helsingfors Tidningar* som ett uttryck för Estlanders ”ungdomsfenomeni”. Den innehåller en del åsikter som skilde sig från dem som Estlander senare skulle ge uttryck för, men också ställningstaganden som återfinns hos den äldre Estlander.²⁴⁷ Sven Lindman hävdar att man här kan urskilja en ambivalens mellan känslan för det svenska arvet och de fennomanskt präglade framtidsvyerna, eller mellan ett ”historiskt” och ett ”filosofiskt” synsätt. Estlander ansåg att både det finska och det svenska elementet hade ”historisk rätt” i samhället. Här kan man alltså redan iaktta den nationalitetslära som dagbladliberalerna stod för och som slogs fast i liberalernas partiprogram år 1880. Enligt Lindman höll sig Estlander till denna lära ”också som svekomansk idégivare”.²⁴⁸ Både Estlanders och dagbladisternas åsikter måste betraktas mot bakgrund av den ekonomiska utveckling som då ägde rum i samhället. Sven Lindman har påpekat att det är möjligt att man måste betrakta kultursvenskhetens blickande utåt och rädsla för instängdhet som en parallell till det vidgade internationella perspektiv som förutsattes av den tidiga industrialiseringen och beroendet av utrikes-handeln.²⁴⁹

Det internationella perspektivet blev särskilt påtagligt under det liberala 1880-talet. Sten Högnäs har i sin bok om svenskt och finskt lynne lyft fram havet som en symbol både för 1880-talet med dess öppenhet inför det kosmopolitiska och för svenskheten. Det fanns också en tendens till förening mellan svensk- och finskspråkiga kring radikala och kosmopolitiska ideal, som till stor del nådde Finland via Skandinavien, men de finskspråkiga vände sig snart mot det utpräglat finska, mot finsk ”symbolism och mystik”, en finskhet som uttrycktes av till exempel Jean Sibelius (1865–1957) och Akseli Gallen-Kallela (1865–1931).²⁵⁰ Precis som Högnäs konstaterar har valet av Hjalmar Neiglick (1860–1889) till kurator för den nyländska studentavdelningen tolkats som 1880-talsinternationalismens seger över den svensknationella linje som företrädades av till exempel Freudenthal och Axel Lille, men Högnäs har också noterat, utgående från ett tal Neiglick höll vid studenternas sommarfest den 19 juli 1889, att tonen är svensknationell,

²⁴⁵ C.G. Estlander, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årsmöte 5.2.1888, *Förhandlingar och uppsatser* 3, Skrifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet i Finland IX (Helsingfors 1888), s. XXXI.

²⁴⁶ C.G. Estlander, 'Hr Y. K. om nationalitet och språk', *Helsingfors Tidningar* 4.6.1856 och 11.6.1856.

²⁴⁷ Sven Lindman, 'Den unge C G Estlander och språkfrågan', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 521 (Helsingfors 1985), s. 8.

²⁴⁸ Lindman, 'Den unge C G Estlander och språkfrågan', s. 10.

²⁴⁹ Lindman, 'Kultursvenskhet', s. 173.

²⁵⁰ Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 31–32.

om än färgad av 1880-talets ideal. Neiglick betonade här behovet av att återknyta bandet till ursprunget, kustlandet.²⁵¹

1880-talet blev också viktigt ur partibildningssynpunkt. Kretsen kring *Vikingen* kom att utformas till ett svenskt parti, men det är viktigt att notera att denna krets inte var dominerande under decennierna fram till 1880-talet, utan de allra flesta inom den bildade (svenskspråkiga) klassen hade ett liberalt perspektiv, som alltså innebar att man betraktade språkfrågan som mer sekundär och i stället betonade en liberalisering av samhället samt Finlands konstitutionella roll.²⁵² År 1880 publicerade det liberala partiet i *Helsingfors Dagblad* ett partiprogram, författat av Leo Mechelin m.fl. Partiets anhängare lyfte fram det svenska språkets roll dels för rätt och odling, dels för kontakterna västerut.²⁵³ Det fanns förhoppningar om att det liberala partiprogrammet skulle få de stridande parterna i språkkonflikten att närma sig varandra, men försöket till försoning avvisades av bland andra Snellman som höll fast vid att den bildade klassen måste förfinskas. Detta ledde till att ett flertal svenskspråkiga som stött den liberala linjen i stället sökte sig mot de mer radikala svenskhetsivrarna, de så kallade vikingarna.²⁵⁴ Ur denna krets växte, som jag tidigare nämnt, det svenska partiet fram. Partiet deltog år 1881 med en egen lista i lantdagsvalet, och följande år grundades partiorganet *Nya Pressen*. Inför valet 1884 diskuterades också ett eget partiprogram. Från 1885 dominerade partiet i ridderskapet och adelen och från år 1888 också i borgarståndet (vid denna tid upplöstes det liberala partiet).²⁵⁵

Inom det svenska partiet finner vi såväl personer ur den freudenthalska kretsen, yngre personer och personer från det liberala partiet som ämbets- och affärsmän som engagerat sig i svensketsfrågan. Redan år 1884 hade man beslutat att inte samlas kring ett socialt program – det skulle ha varit svårt att enas kring ett sådant i och med att gruppen anhängare var så heterogen. Det fanns också olika förhållningssätt till språkfrågan: en del, däribland ”centralopinionen”, var påverkad av den liberala rörelsen. Hit hörde till exempel Axel Lille, som visserligen gick i strid med fennomanin, men samtidigt insåg behovet av att de två språken blev likaberättigade. Majoriteten inom partiet anslöt sig inte till denna moderata ståndpunkt, utan kan betecknas som ”nationellt konservativ”.²⁵⁶ Sten Högnäs har på ett träffande sätt beskrivit den utmaning man stod inför då det gällde att skapa en ny enhet, en svenskspråkig grupp, medveten om sin egenart: ”nu gällde det att visa att alla hör samman: arbetaren vid Pargas kalkberg, professorsfamiljen i Helsingfors, apotekaren i Viborg, den åländske fiskaren, lektorn i Borgå, småskollärarinnan i Munsala, änkefrun i Åbo”.²⁵⁷

Vid denna tid uppstod alltså den finlandssvenska samlingsrörelsen. Grovt taget var den ett resultat av dels den allt hetare språkfrågan på 1880-talet, dels radikaleringen av

²⁵¹ Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 39–40. Se även Matti Klinge, *Studenter och idéer. Helsingfors studentkårs historia 7* (Helsingfors 1978), s. 138.

²⁵² Se till exempel Engman, 'Finns and Swedes in Finland', s. 198.

²⁵³ Klinge, *Finlands historia* 3, s. 282 och 297; Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 44; Dahl, spalt 495–497.

²⁵⁴ Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 44; Engman, 'Finns and Swedes in Finland', s. 198.

²⁵⁵ Dahl, spalt 497–499.

²⁵⁶ Dahl, spalt 497–499.

²⁵⁷ Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 43–44.

arbetarrörelsen på 1890-talet. Stommen utgjordes av folkbildningsrörelserna: Svenska Folkskolans Vänner (grundad 1882 och med en tydlig förankring i bygdesvenskheten), ungdomsföreningarna och Arbetets Vänner.²⁵⁸ Anders G. Lindqvist, som beskrivit den finlandssvenska ungdomsföreningsrörelsen under perioden 1888–1938, konstaterar att svenskheten tidigt stod högt på agendan, särskilt i de föreningar som fanns nära språkgränsen. Till exempel Dagsmark ungdomsförening i södra Österbotten betecknade sig som en ”förpost vid språkgränsen”.²⁵⁹ Vi kan alltså notera att man anslöt sig till ett slags ”utpost-tänkande” som man också kan finna i brevmaterial från tidsperioden och som manifesterade ett utpräglat tänkande i termer av en gemenskap som har en tydlig gräns mot ”de andra”. Ett exempel på detta finner vi i ett brev från Carl Säve till Freudenthal där han betecknar denne som den ”Skandinaviska tungans yttersta utpost mot det östra barbariet”.²⁶⁰ Säve hade för övrigt ett tydligt ”nationalpolitiskt” intresse för Finland som sannolikt utvecklats ur hans intresse för de svenska folkmålen i landet.²⁶¹ Markeringen av gränser måste betecknas som ett typiskt drag inom konsolideringen av de svenskspråkiga i Finland, vilket också Bo Lönnqvist konstaterar:

Konsolideringen gick ut på att dels sammanföra dessa grupper till ett ethnos, dels separera dem från de finskspråkiga och dra upp en klar gräns mellan svenskt och finskt i Finland. [...] Det avgörande skedet för uppkomsten av en separat finlandssvenskhet är tiden 1890–1920, under vilken en egen benämning på folkgruppen, finlandssvenskar, skapas och ett eget territorium, Svenskfinland, avgränsas.²⁶²

Samtidigt som det avgörande konsolideringsskedet inleddes på svenskt håll skedde en splittring bland fennomanerna. Yrjö-Koskinen, som tagit över efter Snellman, var även han påverkad av Hegel i sin syn på nationen, men den följande generationen inom fennomanin kunde också tänka sig att skilja åt språket från nationen – för dem handlade språkfrågan närmast om en social reform. Förhållandet till Ryssland och de allt strängare ryska kraven under 1890-talet blev slutligen avgörande för en splittring av de finsksinnade i ung- respektive gammalfinnar. Gammalfinnarna gick först in för en undfallenhetspolitik, för att senare, när kraven från ryskt håll blev allt mer omfattande, välja en skarpare finländsk politik. Ungfinnarna gick å sin sida in för en konstitutionell linje, ett slags passivt motstånd. I en diskussion om språklagen 1907 utkristalliserades en tydlig

²⁵⁸ Henrik Stenius, 'Ruotsinkieliset järjestäytymisperinteet', Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987), s. 173–174.

²⁵⁹ Anders G. Lindqvist, *En folkrörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938* (Helsingfors 2006), s. 42–44.

²⁶⁰ Brev från Carl Säve till A.O. Freudenthal 29.8.1870, A.O. Freudenthals samling coll. 56.10, NB, Helsingfors. Här kan också nämnas ett brev från C. Carstens i S:t Michel, där denne skriver så här: ”Det hette väl i tiden, att jag var på riktig plats här, såsom utpost för svenskheten”. Brev från C. Carstens till A.O. Freudenthal 11.3.1893, A.O. Freudenthals samling coll. 56.2, NB, Helsingfors.

²⁶¹ Puntila, s. 48–49.

²⁶² Lönnqvist, 'Retoriken i den etniska mobiliseringen', s. 16.

skillnad mellan ung- och gammalfinnar i och med att de förra i motsats till de senare kunde acceptera ett tvåspråkigt Finland.²⁶³

Uppkomsten av den ungfinska rörelsen kom att i viss mån dämpa språkstriden på 1890-talet. Detta berodde naturligtvis också på att en del av de fennomanska kraven hade drivits igenom, och att det finska språket fått en starkare ställning.²⁶⁴ Dessutom tvingades såväl svensk- som finsksinnade att ta ställning till det uppblossade förryskningshotet. På svenskt håll gick man in för ett passivt motstånd, en inställning som alltså också ungfinnarna (och en del gammalfinnar) anslöt sig till. Resultatet blev att censuren skärptes och att ett flertal tidningar drogs in, bland dem *Nya Pressen* och *Päivälehti*.²⁶⁵ År 1902 infördes en förordning som innebar att finskan och svenskan blev jämställda inom domstolar och myndigheter.²⁶⁶

Också de politiska omvälvningarna fick konsekvenser för svenskans ställning i landet – här syftar jag främst på lantdagsreformen 1906. Svenska partiet hade dittills haft majoriteten i två av fyra stånd, ridderskapet och adeln samt borgerskapet, men i och med reformen blev antalet svenska lantdagsmän proportionellt beroende av den svenska befolkningen i landet.²⁶⁷ Hjalmar Dahl har hävdad att ”det demokratiska genombrottet” innebar att finskhetsrörelsens krav skärptes – man krävde bland annat att Helsingfors universitet skulle förfinskas. Behovet av en politisk organisering av de svenskspråkiga växte, och det gamla svenska partiet kunde inte längre ha den förenande roll som krävdes. Därför skapades år 1906 Svenska folkpartiet under ledning av Axel Lille. Enligt Dahl blev partiet av stor betydelse i och med att det med tiden

alltmer lyckades åstadkomma ett nationellt-politiskt uppvaknande bland den svenska allmogen, som i sin tur återverkat på fördjupandet av den bildade klassens svensketskänsla och medvetande om sin samhörighet med en svensk nationalitet.²⁶⁸

Svenska folkpartiet var alltså ett mycket viktigt uttryck för samlingsrörelsen – andra var till exempel Åbo Akademi och Svenska kulturfonden samt föreningen Brage.²⁶⁹

Sammantaget kan man säga att utvecklingen på såväl finskt som svenskt håll följde den modell över nationell utveckling som skapats av den tjeckiske forskaren Miroslav Hroch. Modellen innefattar tre skeden: i det första skedet deltar en liten intelligentia, i det andra skedet ansluter sig en del av borgerskapet, och i det tredje skedet blir nationalismen en massrörelse, där också bönder och arbetare ingår.²⁷⁰

²⁶³ Engman, 'Finns and Swedes in Finland', s. 186–188.

²⁶⁴ Dahl, spalt 505–508.

²⁶⁵ Dahl, spalt 505–508.

²⁶⁶ Se till exempel Mikael Reuter, 'Svenskan i Finland på 1900-talet', Ann-Marie Ivars m.fl. (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006* (Helsingfors 2006), s. 30.

²⁶⁷ Dahl, spalt 513.

²⁶⁸ Dahl, spalt 514–517.

²⁶⁹ Dahl, spalt 518–520.

²⁷⁰ Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica XXIV (Praha 1968), s. 24–26.

Vid sidan om den svenska samlingsrörelsen i Finland uppstod också en ”allsvensk” rörelse i anslutning till Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Föreningen grundades 1908, och den ledande gestalten blev Vilhelm Lundström (1869–1940), som var professor i klassiska språk vid Göteborgs högskola 1907–1936. Syftet med föreningens verksamhet var inledningsvis att stärka svenskheten i språkligt och kulturellt hänseende och arbeta för de svenskspråkiga i utlandet. År 1914 började föreningen ge ut tidskriften *Allsvensk samling*. De viktigaste målgrupperna var den svenskspråkiga befolkningen i Estland och Finland.²⁷¹ Under 1910-talet fick den allsvenska tanken allt tydligare former, och i slutet av decenniet var Lundströms intresse för Finland särskilt starkt. Han besökte år 1918 Helsingfors, Åbo och Tammerfors och träffade framträdande gestalter inom svenskhetsrörelsen. Året därpå bildades Riksföreningens första lokalavdelningar i Finland. Några år senare, 1922, reste Lundström även runt i Finland och höll föredrag. Kort därefter upphörde den allsvenska rörelsens aktiva fas. Lundström avgick 1923, och därefter inriktade man sig mer på vad Bengt Kummel betecknat som ett ”mininationalistiskt språkligt program”.²⁷²

Före och under första världskriget rådde en svensknationell stämning vid universitetet i Helsingfors – den här gången var den ledande gestalten Arvid Mörne, som återupptog den tanke som redan Freudenthal uttryckt, nämligen att de svenskspråkiga i Finland, det vill säga den svenska nationaliteten, inte fick kallas finnar. I stället skulle *finländare* användas som en beteckning på alla invånare i Finland. *Finländare* användes till exempel i *Studentbladet*, som grundats 1911, och året därpå fick ordet stöd av ett allmänt studentmöte. Efter självständigheten 1917, som igen aktualiserade de svenskspråkigas kamp för sina rättigheter, etablerades beteckningen i den svenskspråkiga pressen och därefter i det finlandssvenska språkbruket.²⁷³ Som jag tidigare nämnde etablerades också beteckningen *finlandssvenska* slutgiltigt genom Hugo Bergroths bok med samma namn. Samtidigt skapades en tydlig norm för det finlandssvenska standardspråket, en norm som nästan helt och hållet överensstämde med den sverigesvenska.

Bergroths bok för oss också över på frågor som mer specifikt har med språket att göra. De strukturer, processer och ideologier som jag här har behandlat kom att påverka både synen på och diskussionen om språket, men i det följande underkapitlet fokuserar jag mer på själva språket – vad är det egentligen man diskuterar och hur ser föremålet för språkplaneringen ut? Vilka språkliga, kulturella och politiska idéer styr språkplanernas arbete?

²⁷¹ Bengt Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen* (Åbo 1994), s. 3.

²⁷² Kummel, s. 134–135, 137 och 154–155. Bland de personer Lundström träffade i Finland kan nämnas professorerna Hugo Pipping och M.G. Schybergson. Se Vilhelm Lundström [”V. L–m.”], ’En Finlandsresa i svenskhetsärenden. En ”rapport” af Sekreteraren’, *Allsvensk Samling. Tidning utgifven af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet* 1919:1, s. 8–9.

²⁷³ Dahl, spalt 520–521.

2.3 Språk och språksyn – utgångspunkter för språkplaneringen

På 1700-talet hade Johan Ihre (1707–1780) lagt grunden för studiet av det svenska språket, men efter honom dröjde det länge, ända till mitten av 1800-talet, innan svenska forskare riktade uppmärksamhet mot språket – däremot fanns det utlänningar som tidigare studerade svenskan, till exempel dansken N.M. Petersen (1791–1862) och norrmannen P.A. Munch.²⁷⁴ Vid mitten av seklet slog den komparativa språksynen igenom bland språkforskarna i Sverige. Detta perspektiv hade sitt ursprung i upptäckten av släktskapet mellan sanskrit och flera europeiska språk, särskilt grekiska och latin. Denna upptäckt ledde vidare till teorin om den indoeuropeiska språkfamiljen och till idén om att det fanns ett gemensamt urspråk, urindoeuropeiska. Inom den komparativa forskningen såg man negativt på språkutvecklingen – idealen stod att finna i historien och den gamla språkformen.²⁷⁵

Den förste som på vetenskaplig grund ägnade sig åt släkthållandena mellan språken var dansken Rasmus Rask under de första decennierna av 1800-talet. Den förste svenske företrädaren för denna inriktning blev Johan Erik Rydqvist som bland annat gav ut det stora verket *Svenska språkets lagar* under andra hälften av seklet.²⁷⁶ Precis som i fråga om andra företrädare för den komparativa inriktningen kan Rydqvists språksyn beskrivas som historisk-romantisk – han beundrade äldre tiders språk, och ansåg att det svenska språkets guldålder infallit under den klassiska fornsvenskans epok. Rydqvist hade stor respekt för ljudlagarna: så länge den samtida svenskan kunde härledas direkt till fornsvenskan via sådana lagar var allt i sin ordning.²⁷⁷

J.E. Rydqvist var från och med år 1849 ledamot av Svenska Akademien, och som framgår av min diskussion om rättstavningsdebatten fick han också ett stort inflytande på denna post. Han fungerade som en försvarare av akademiens stavningslära från år 1801 (författad av C.G. Leopold), de som skrev grammatikor influerades av honom, och han spelade en viktig roll som pådrivande kraft vid utgivningen av den första upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (1874) där han såg till att det gamla tregenussystemet behölls oförändrat. Andra språkvetare som i hög grad delade Rydqvists uppfattning var professorerna Carl Säve och Theodor Wisén. I detta tidiga skede av den svenska språkhistoriska vetenskapen stod de skrivna texterna i fokus, och skriftspråket fungerade också som den viktigaste utgångspunkten för den språkvård som bedrevs av Rydqvist och akademien.²⁷⁸

Saara Haapamäki har noterat att man redan hos Rydqvist kan märka ett positivistiskt drag i och med att han lyfte fram sambandet mellan språkforskning och naturforskning. Denna positivism blev mycket framträdande hos den följande generationen språkforskare.²⁷⁹ Företrädarna för denna var inte i första hand intresserade av äldre språkstadier i sig,

²⁷⁴ Puntila, s. 37.

²⁷⁵ Gertrud Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande* (Lund 2005 [1996]), s. 20–23. Sanskrit uppfattades som det mest ursprungliga och fullkomliga språket. Se Saara Haapamäki, *Studier i svensk grammatikhistoria* (Åbo 2002), s. 184.

²⁷⁶ Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 21–22; Haapamäki, s. 191–194.

²⁷⁷ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 62–63.

²⁷⁸ Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 73 och 89; Teleman, *Tradis och funkis*, s. 63.

²⁷⁹ Haapamäki, s. 193.

utan av själva språkförändringen.²⁸⁰ Sätet för den nya inriktningen fanns från år 1875 i Leipzig där det fanns en grupp unga forskare som kallade sin inriktning junggrammatik. Junggrammatikerna hade en annan syn på språkförändring än företrädarna för den komparativa eller historisk-komparativa skolan – de såg inte förändringen som ett förfall utan som ett naturligt skeende. Dessutom intresserade de sig också för det talade språket och dialekterna, medan komparatisterna fokuserade på det skrivna språket.²⁸¹ Av särskild vikt är att de, för att citera Saara Haapamäki, inte betraktade språket ”som en separat själslig eller naturlig organism utan som en av människans livsyttningar och därför som oskiljbart från henne”.²⁸²

Carl Frängsmyr har betecknat junggrammatiken som ett slags ”positivism inom språkvetenskapen” i och med att junggrammatikerna i sina studier lät sig inspireras av naturvetenskapen. Skillnader mellan olika språk var ett resultat av ljudlagarna och berodde inte till exempel på skillnader i nationalkaraktär. Klyftan mellan den junggrammatiska språksynen och Rydqvists romantiska språksyn var stor.²⁸³ Ett exempel på förskjutningen i språksynen kan man ana i en engelskspråkig översikt över den svenska filologin som Uppsalafilologen Fredrik Tamm lät publicera i slutet av 1870-talet. Här nämnde Tamm naturligtvis Rydqvists *Svenska språkets lagar*, och han hävdade att verket var av stor betydelse inom filologin. Samtidigt konstaterade han också att den fjärde volymen inte var så tillfredsställande ur ett vetenskapligt perspektiv eftersom Rydqvist där var tydligt påverkad av det grimmska perspektivet. Enligt Tamm kunde man med utgångspunkt i vad han kallade ”modern criticism” göra en del invändningar mot Rydqvists arbete, men han ifrågasatte inte dess värde i sig.²⁸⁴

Bengt Loman har å sin sida hävdad att Rydqvist ett flertal gånger gick till överdrift i sin strävan efter att basera språkvården på en historisk språksyn. Han blev också hårt kritiserad av den yngre generationen filologer, men precis som Loman konstaterar gjorde han en viktig insats då han till exempel lyckades bringa större klarhet i den svenska ordböjningen – faktum är att han inte alltid strängt följde den historiska principen, utan också lät sig påverkas av bruket och av en vilja att skapa klarhet och konsekvens i de grammatiska strukturerna.²⁸⁵

I det här sammanhanget bör det också noteras att junggrammatikerna själva mycket starkt betonade skillnaden till den tidigare generationen. Saara Haapamäki skriver: ”[...] det upprorstillstånd som kännetecknar de sista decennierna av 1800-talets språkvetenskap har i stor utsträckning sin upprinnelse i en generationsstrid. Den junggrammatiska rörelsen vill med eftertryck betona sitt avståndstagande från de närmast föregående språkvetenskapliga traditionerna.” Trots att junggrammatikerna lyfte fram det samtida talspråket, kom många av dem att ägna sig åt språkhistoria, så i praktiken var skillnaden inte så stor som junggrammatikerna själva hävdade.²⁸⁶

²⁸⁰ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 64.

²⁸¹ Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 22–23.

²⁸² Haapamäki, s. 218.

²⁸³ Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916* 2:2 (Uppsala 2010), s. 194.

²⁸⁴ Fredrik Tamm, *Swedish Philology*, Philological Society (1877), s. 7–8.

²⁸⁵ Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 73.

²⁸⁶ Haapamäki, s. 217 och 219.

Det verkliga genombrottet för den svenska lingvistikens som en modern vetenskap kom på 1880-talet med den generation som företrädde av Esaias Tegnér d.y., Adolf Noreen och Axel Kock: ”Därmed slöt epoken Rydqvist”, skriver Bengt Loman.²⁸⁷ Den nya inriktningen var särskilt stark vid Uppsala universitet där många inspirerades av den junggrammatiska skolan.²⁸⁸ Adolf Noreen hade under 1870-talet vistats i Leipzig, varefter han gav ut verken *Altrländische Grammatik* (1884) och *Altschwedische Grammatik* (1904) som båda präglades av junggrammatiken. Axel Kock var å sin sida särskilt inriktad på ljudhistoria och gav bland annat ut *Svensk ljudhistoria* 1–5²⁸⁹. En annan representant för den nya inriktningen var J.A. Lundell som skapade det svenska landsmålsalfabetet. Detta innebar att ett omfattande studium av dialekterna, särskilt deras fonetik, inleddes.²⁹⁰ Också allmänheten kunde ta del av de nya tankarna: som ett exempel kan nämnas ett referat av det nordiska filologmötet som hölls år 1881 i Kristiania. Referatet publicerades i *Morgonbladet* och innehöll en sammanfattning av ett föredrag som hållits av Lundell. Bland de viktigaste ”teserna” lyfte man fram ett påstående som kan anses vara av vikt också med tanke på min frågeställning:

Upptagandet af dialektord i litteraturspråket har sin enda naturliga begränsning i språkets uppgift som meddelelsemedel, d. v. s. hvarje ord är godt i samma mån det tydligt uttrycker den talandes mening, fattligt för den, till hvilken han vänder sig. ”Provinzialism” är blott sådant som ej begripes utom en viss landsända. Om någon vill använda sådana med risk att icke förstås, vore hans ensak. Kritiken eger blott tillse, att ur folkmålen upptagna ord få den form, som öfverensstämmer med litteraturspråkets lagar. Detta är icke att ”göra” språk, utan naturlig utveckling.²⁹¹

Synen på språkets förändring, som också tangeras i citatet ovan, är viktig i denna undersökning eftersom den i hög grad påverkar hur man ser på enskilda drag i språket, närmare bestämt vilket språkligt ideal dessa ställs emot. Till exempel John Earl Joseph behandlar förändringen som en viktig pådrivande kraft inom språklig standardisering:

[--] it is demonstrable beyond any possibility of exclusion that language is in a constant state of change. This change is visible when one compares written documents from different historical periods; it is audible in its synchronic manifestation, linguistic variation; and it obviously threatens the structural stability that is necessary for language to exist and operate.²⁹²

Ibland kan man i materialet tydligt se hur olika språksyner ställdes emot varandra. Och det var inte bara synen på språklig förändring i sig som delade opinionerna utan också

²⁸⁷ Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 100.

²⁸⁸ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 64.

²⁸⁹ Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 23.

²⁹⁰ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 64.

²⁹¹ ’Nordiska filologmötet i Kristiania’, *Morgonbladet* 20.8.1881.

²⁹² Joseph, s. 25–28.

språkets eventuella symboliska funktion och dess koppling till nationaliteten. Ett tydligt exempel på detta finner vi i en artikel i *Vikingen* i september 1871:

”Språket utgör endast ett kommunikationsmedel människor emellan; dess betydelse måste därför uppfattas helt och hållet ur praktisk synpunkt. Kännedom af detsamma är eftersträfvansvärd i den mån det med större eller mindre fullkomlighet fyller sin uppgift att förmedla beröringen inom och emellan folken.” Så säger man från ena hållet. Från det andra hör man åter: ”en nations språk är densammans dyrbaraste tillhörighet; deri afspeglar sig dess hela egendomlighet; all magt ligger därför på dess kännedom och utbildning.”

Mot hvarandra stå dessa tvenne uppfattningar.

För skribenten i *Vikingen* var valet uppenbarligen enkelt: den förstnämnda tolkningen beskrevs som ytlig och krass och den senare som korrekt, även om det fanns en risk att den ledde till överdrifter, till ett ”språkraseri” och till att varje fråga gjordes till en språkfråga.²⁹³

I min undersökning står det samtida språket i fokus, det vill säga den språkliga verklighet som omgav de aktörer som förekommer i undersökningen. Samtidigt innefattar ju språkplaneringen ett framtidsperspektiv, på samma sätt som all annan planering. De frågor som uppstår är därmed: Hur ser språket ut och hur förhåller det sig till de språkliga idealen? Vilka drag i språket överensstämmer med dessa ideal, och vilka gör det inte? Bör de senare motarbetas och i så fall hur?

För att närma sig dessa frågor är det viktigt att först klargöra hur det svenska språket såg ut under undersökningsperioden – vad var utgångspunkten för diskussionen? Här är det motiverat att göra en uppdelning av språket i det skrivna respektive det talade språket eftersom de standardiserades vid olika tidpunkter och under olika förutsättningar.

Det svenska skriftspråket standardiserades tidigare än det talade språket. Erik Wellander konstaterade i sitt standardverk *Riktig svenska* (som utkom första gången 1939) att man på 1600-talet kan iaktta en större enhetlighet inom skriftspråket. Denna standardiseringsprocess fortsatte under 1700-talet för att fullbordas på 1800-talet. Skriftspråket utvecklades under inflytande särskilt från dialekterna i Mälardalen, men det har aldrig avspeglat någon viss dialekt. I stället har det påverkats av många olika dialekter men också av helt andra språk, och dessutom har det varit föremål för olika former av reglering.²⁹⁴

Svenska Akademien kom att spela en viktig roll i standardiseringen av skriftspråket. Redan då akademien grundades år 1786 stod det klart att ett viktigt syfte var att utarbeta en ordbok och en grammatik. Däremot visade sig dessa projekt vara betydligt mer krävande än man först hade föreställt sig. Den första insatsen kom därför att gälla stavningen där det rådde brist på tydliga normer. För att motarbeta förvirringen fick akademiledamoten Carl Gustaf af Leopold i uppdrag att utforma nya regler för stavningen, och år 1801 publicerades hans avhandling om den svenska stavningen. Den främsta nyheten var den försvenskade stavningen av franska lånord, till exempel *flöjt*, *löjtnant* och *direk-*

²⁹³ 'Språkets betydelse för nationel bildning', *Vikingen* 25.9.1871.

²⁹⁴ Erik Wellander, *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård* (Stockholm 1939), s. 12.

tör. Avhandlingen spreds till höga tjänstemän och framstående personer. Då det gäller stavningen blev särskilt författaren Carl Jonas Love Almqvists arbete av stor betydelse. Det utmynnade nämligen i en rättstavningslära (baserad på Leopolds avhandling) och kom i stor utsträckning att användas i skolorna. Almqvists bok utkom i hela 19 upplagor mellan åren 1829 och 1881.²⁹⁵ Den leopoldska normen blev alltså långlivad: den kom att ifrågasättas först i samband med rättstavningsmötet år 1869, vilket jag återkommer till i kapitel 4.

Trots att jag i den här avhandlingen behandlar stavningen och särdragen är det värt att notera att det också skedde andra förändringar inom språket under min undersökningsperiod, till exempel i fråga om böjningen av såväl verb som svaga substantiv. Som ett exempel kan nämnas personböjningen av verb, som försvarades av företrädarna för den historiska skolan, medan junggrammatikerna ville avskaffa den. Inom skönlitteraturen och pressen levde pluralformerna ändå vidare, och i praktiken dröjde det ända fram till 1930-talet innan de skönlitterära författarna övergav dem. Tidningarna följde efter under 1940-talet – här kan det också påpekas att man i *Svenska Akademiens ordbok* frångick pluralformerna av verb först år 1976. Jag har emellertid valt att inte behandla dessa förändringar mer ingående här, utan vill i stället hänvisa till Gertrud Petterssons översikt i *Svenska språket under sjuhundra år*.²⁹⁶

Skriftspråket var alltså i hög grad standardiserat i början av 1800-talet (här bör man visserligen notera att detta inte innebar att språket inte längre förändrades, utan att det fanns en enhetlig norm). Då det gällde talspråket var situationen en annan. Här utgörs den centrala frågan av uppkomsten av ett riksspråk, det vill säga ett slags motsats till dialekterna. Det verkar visserligen redan i början av 1800-talet ha funnits något slags ”nationellt svenskt talspråk”, som Ulf Teleman har valt att kalla det. Detta språk användes av den bildade klassen, men Teleman poängterar att det är svårt att veta hur enhetligt det var och i vilken utsträckning det var påverkat av dialekterna. En viktig poäng är också att det är svårt att klargöra i vilken utsträckning de mer bildade invånarna i provinsstäderna kunde anpassa sitt språk efter den bildade klassen i Stockholm och andra städer.²⁹⁷

Mot slutet av 1800-talet började man kalla det någorlunda enhetliga nationella talspråket ”riksspråk”. Ulf Teleman påpekar att ingen forskning gjorts kring utvecklingen av detta riksspråk, men han lyfter fram tre faktorer som hade betydelse för processen. För det första fanns det redan ett skriftspråk som var standardiserat och som kunde fungera som en förebild också för det talade språket, och för det andra talade de bildade klasserna i Stockholm och kanske också på andra håll ett rätt så enhetligt talspråk. Den tredje faktorn har att göra med framväxten av det moderna samhället, det vill säga en ”nationell integrationsprocess” som bland annat innebar att kommunikationerna blev bättre samtidigt som urbaniseringen tilltog.²⁹⁸

När Erik Wellander gav ut *Riktig svenska* år 1939 var utvecklingen mot ett rikstalspråk ändå inte helt fullbordad. Allmänt kan sägas att processen påverkades av flera olika fak-

²⁹⁵ Se till exempel Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 146–147.

²⁹⁶ Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 156–162 och 163–164.

²⁹⁷ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 40.

²⁹⁸ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 40–41.

torer, däribland undervisningen, spridningen av böcker och framför allt radion. Wellander lyfte också fram att utvecklingen av ett rikstalspråk var förknippad med den förändrade synen på språket. Tidigare hade det talade språket varit det primära, men dessa roller hade i stor utsträckning kastats om och det skrivna språket kom därmed att fungera som en förebild för det talade språket.²⁹⁹

Här är det på sin plats att också lyfta fram skillnader i den språkliga utvecklingen i Finland och Sverige. Först och främst hade de svenska dialekterna levt kvar på ett annat sätt i Finland än i Sverige, vilket bland annat berodde på att den svenska befolkningen i Finland levt rätt så åtskild från den sverigesvenska och inte tagit del av de snabba förändringar som skett inom det svenska språket i Sverige under 1800-talet. De svenska dialekterna i Finland var dessutom mer arkaiska än dialekterna i Sverige, vilket medförde att det var svårare för många svenskspråkiga i Finland att anpassa sig efter de nya ideal som fördes fram i Sverige. En annan orsak till skillnaderna i den språkliga utvecklingen var att den obligatoriska folkskolan infördes senare i Finland än i Sverige.³⁰⁰ Folkskolan i Finland skapades genom folkskolförordningen 1866 men blev obligatorisk först på 1920-talet. I Sverige hade den allmänna folkskolan införts redan år 1842, men det kom att dröja fram till slutet av seklet innan den blev heltäckande.³⁰¹

Riksdeleningen förändrade på längre sikt villkoren för det svenska språket i Finland. Fram till den hade finskan varit ett minoritetsspråk i det svenska riket, men år 1809/1812 blev det finska språket ett majoritetsspråk i storfurstendömet Finland: ungefär 80 procent av invånarna hade finska som modersmål. Det fanns naturligtvis både finsk- och svenskspråkig allmoge i landet, men i övrigt hade de två språken väldigt olika ställning. Det finska språket användes i kyrkan och inom den lägre förvaltningen – ofta i muntliga sammanhang. Man kunde säga att svenskan å sin sida hade en dubbel funktion: den talades av allmogen, och samtidigt fanns det ett svenskt ”högsspråk” som utvecklats för förvaltning, kultur och bildning.³⁰² Här är det viktigt att notera att svenskan dessutom lyckades behålla eller till och med stärka sin ställning fram till slutet av 1800-talet. Max Engman skriver:

Svenskan hävdade sin ställning på olika plan, vilket endast indirekt hade att göra med svenskan som ämbetspråk [sic] eller den svenskspråkiga befolkningen. Det var länge en naturlig följd av att förvaltningen, den skriftliga kommunikationen, volymen av böcker och tidningar samt skolväsendet expanderade.³⁰³

Man kan alltså konstatera att riksdeleningen inte fick några omedelbara konsekvenser för det svenska språkets ställning i Finland, men förutsättningarna förändrades. De täta kontakterna mellan Åbo och Stockholm hade på 1600- och 1700-talet bidragit till att det vuxit fram ett svenskt riksspråk med inslag från skriftspråket, det talade högsspråket

²⁹⁹ Wellander, s. 13–14.

³⁰⁰ Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 73. "Avskildheten" blev påtaglig först efter riksdeleningen.

³⁰¹ Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 73; Hansén, *Folkets språk i folkets skola*, s. 1; Teleman, *Tradis och funkis*, s. 12.

³⁰² Engman, *Ett långt farväl*, s. 248.

³⁰³ Engman, *Ett långt farväl*, s. 255.

i Stockholm och gammal Åbodialekt. Ann-Marie Ivars har påpekat att det vid den här tiden inte var någon större skillnad mellan det bildade talspråket i Sverige och i Finland (närmast Åbo), utan talspråket var överallt regionalt färgat.³⁰⁴

Även om det inte skedde några snabba omvälvningar på det språkliga planet fick de förändringar som skedde efter riksdelningen med bland annat bytet av centralort från Åbo till Helsingfors så småningom betydelse för den fortsatta språkliga utvecklingen. Detta berodde inte minst på att kontakterna med Sverige ändrade karaktär och med tiden också på den kraftiga inflyttningen till den nya centralorten Helsingfors och den sammansmältning av dialekter och språkliga förändring som denna inflyttning medförde.³⁰⁵ Det här var inget unikt för Helsingfors, utan det handlar snarast om ett tidstypiskt fenomen. Till exempel har Ulla-Britt Kotsinas beskrivit hur Stockholmspråket på motsvarande sätt påverkades av förändringarna i samhället, särskilt inflyttningen och industrialiseringen.³⁰⁶ För Finlands och Helsingfors del var det alltså fråga om en kombination dels av en omorientering som var en direkt följd av riksdelningen, dels av en utveckling som var typisk för perioden.

Att det fanns skillnader i uttalet mellan den finländska svenskan och sverigesvenskan hade noterats redan under den senare delen av 1700-talet, och i en uppsats publicerad år 1903 hävdade Rolf Nordenstreng att många särdrag i den finländska svenskan uppkommit redan före riksdelningen, och att det därmed fanns också andra orsaker till differentieringen, bland annat ett konservativt drag hos den finländska svenskan.³⁰⁷ De språkliga konsekvenserna av riksdelningen och utvecklingen därefter var också något som togs upp av andra som deltog i diskussionen om den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan. Då detta sker har vi emellertid redan hunnit fram till slutet av 1800-talet då en rad olika faktorer, främst finskans frammarsch, frågan om den svenska nationalitetens språkliga och kulturella identitet och de nya språkvetenskapliga strömningarna aktualiserade behovet av såväl en svensk samlingsrörelse som en norm för svenskan i Finland och ett klarläggande av dess relation till den bildade svenskan väster om Bottniska viken. Denna fråga behandlas närmare i kapitel 3, som handlar om diskussionen om särdragen och den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan. Men innan jag går över till denna problematik är det viktigt att skapa sig en bild av intresset för det svenska språket *per se* i Finland under 1800-talet. Detta gör det möjligt att placera in de konkreta språkdiskussionerna inte bara i ett ”nationellt” sammanhang, utan också i en mer vetenskaplig kontext.

³⁰⁴ Ann-Marie Ivars, 'Svenskan i Finland på 1800-talet', Ann-Marie Ivars, Mikael Reuter, Pia Westerberg & Ulla Ådahl-Sundgren (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006* (Helsingfors 2006), s. 21.

³⁰⁵ Ahlbäck, *Svenskan i Finland*, s. 29–30.

³⁰⁶ Ulla-Britt Kotsinas, 'Stockholmspråk i förändring', Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*, Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41 (Lund 1988), s. 137–146.

³⁰⁷ Ivars, 'Svenskan i Finland på 1800-talet', s. 21; Nordenstreng, 'Finländsk svenska på 1700-talet', s. 21–23 och 80.

2.4 Intresset för det svenska språket i Finland under 1800-talet

Ofta omtalas A.O. Freudenthals inlägg 'Om svensk språkkunskap' från 1867/1868 som en tidig kommentar till den finländska svenskan. Detta är helt korrekt, men som till exempel Helena Solstrand-Pipping har visat finns det också äldre inlägg.³⁰⁸ 'Om svensk språkkunskap' innehåller däremot en värdering av svenskan i Finland som jag vill hävda saknas i de tidigare kommentarerna. En av dessa är Anders Wareljus uppsats 'Bidrag till Finlands kännedom i ethnografiskt afseende', som publicerades i Finska litteratursällskapets tidskrift *Suomi* år 1847. På tio sidor behandlade författaren svenskarna i Finland med avseende på språkförhållanden, klädedräkt och liknande. Han skrev till exempel att Helsingfors var en samlingsort för finnar, ryssar, svenskar, tyskar m.fl., och att svenskan var det allmännaste språket i staden.³⁰⁹ Då det gäller Österbotten gick Wareljus in på konflikterna mellan svensk- och finskspråkiga (eller "Svenskar" och "Finnar", som han skrev):

De Österbottniska Svenskarne skilja sig i allmänhet ifrån Finnarne genom skarpare locala gränser än de Nyländska, ja man träffar i Österbotten i en by rena Svenskar och i en annan närmast derpå följande, rena Finnar. Detta härflyter af det agg och den ovilja som de skilda nationerna här hysa, och alltid hyst mot hvarandra.³¹⁰

I fråga om den finländska svenskan konstaterade Wareljus att det hade kommit in ord från finskan, men att den hade "många egenheter" som "hänvisa hvarken till Finskan eller till språket vesterom Bottniska viken". Något mer detaljerat omdöme om den språkliga varieteten gav han inte. Noteras kan däremot att han gav en kort och kärnfull karakteristik av de svenskspråkiga i Finland, eller rättare sagt "[v]åra Svenskar", som enligt honom i allmänhet var kända som "något lifligare och ostadigare till lynnet, samt såsom mera kitsliga mot prester och embetsmän än Finnarne". I fråga om näringar och vardagsliv fanns det dock inga större skillnader mellan "dessa båda nationer".³¹¹ Här kan man, med tanke på min tidigare diskussion om begrepps användningen, lägga märke till att också Wareljus gjorde åtskillnad mellan en svensk och en finsk nation i Finland.

Tidigare i detta kapitel diskuterade jag kortfattat språkforskningen överlag på 1800-talet och junggrammatikens genombrott mot slutet av seklet. I det här avsnittet vill jag återkomma till denna fråga, men ur ett mer finländskt perspektiv. Hur såg språkforskningen ut i Finland under 1800-talet och i början av 1900-talet? Vilka områden intresserade forskarna? Min avsikt är här att peka på allmänna trender med relevans för min undersökning – för en mer detaljerad diskussion kring den tidiga språkforskningen hänvisar jag till Pirkko Lilius bok *The History of Scandinavian Language Studies in Finland 1828–1918*.

³⁰⁸ Helena Solstrand-Pipping, 'Finlandssvenskan i går, i dag och i morgon', *Språkbruk* 1993:3.

³⁰⁹ Anders Wareljus, 'Bidrag till Finlands kännedom i ethnografiskt afseende', *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen* 1847 (1848), s. 115.

³¹⁰ Wareljus, s. 116–117.

³¹¹ Wareljus, s. 120.

Pirkko Lilius har visat att det redan bland forskarna vid Kungliga akademien i Åbo fanns ett intresse för det svenska språket, även om detta intresse i strikt mening inte kan betraktas som filologiskt. I stället kunde det handla om att stärka svenskans ställning – fokus låg alltså mer på språkets användning.³¹² Under första hälften av 1800-talet tilldrog sig svenskan (både i Finland och i Sverige) forskarnas intresse. I början låg fokus på grammatiska beskrivningar av den bildade, samtida svenskan. Som ett exempel på denna inriktning kan nämnas Frans Petter von Knorrings arbete *Språkforskningar* som utkom i två delar på 1840- och 1850-talet.³¹³ En annan inriktning utgjordes av ortsbekrivningarna som inkluderade språk och ortnamn, men precis som Lilius har noterat var de inte i första hand filologiska till sin natur, även om de kan bidra med intressant information om till exempel synen på språket.³¹⁴

Under den senare delen av 1800-talet slog dialektforskningen igenom på allvar. Den första egentliga dialektforskaren var A.O. Freudenthal, som i sitt arbete var tydligt influerad av Uppsalaprofessorn Carl Säve. Den historisk-komparativa skola denne tillhörde ansåg att den filologiska forskningen hade tre mål: för det första skulle man använda den traditionella filologins metoder för att beskriva de gamla skandinaviska språken genom att redigera och översätta gamla texter, oftast isländska sagor och svenska landslagar. Det andra målet innebar att man skulle utforska och förklara ortnamnen. Det tredje målet fokuserade på utforskningen av dialekterna: dessa skulle beskrivas och jämföras med andra dialekter i Skandinavien.³¹⁵

Freudenthals verksamhet kom först och främst att inriktas på de två senare målen, även om han i viss utsträckning också intresserade sig för fornnordiskan (här kan främst nämnas hans avhandling som var en översättning av *Einar Skålaglams Vellekla*³¹⁶). I stället intresserade han sig för utforskningen av de svenska dialekterna och ortnamnen i Finland. Då det gällde de senare utgick han i stor utsträckning från en modell som skapats av den danske forskaren N.M. Petersen. I Freudenthals fall var en viktig fråga huruvida ortnamnen i grunden var finska eller svenska (se närmare min diskussion kring traditionalism i språkdiskussionen). I fråga om dialekterna var han i stället klart påverkad av Säve, men han lyfte själv också fram betydelsen av det arbete som utförts av J.E. Rydqvist i *Svenska språkets lagar*.³¹⁷ På 1880-talet tog Freudenthal, precis som ett flertal andra forskare, till sig den norenska (junggrammatiska) metoden att jämföra dialektord med ord ur standardspråket. Detta tillvägagångssätt tillämpade han till exempel i sin studie av Vörådialekten.³¹⁸

Freudenthal bidrog också till att intresset för kartläggningen av dialekterna spred sig. Alldeles i början av min avhandling visade jag på den omorientering som skedde inom landsmålsföreningens verksamhet i början av 1890-talet. Föreningen hade alltså

³¹² Lilius, s. 9.

³¹³ Frans Peter von Knorring, *Språk-forskningar* (Stockholm 1844); Lilius, s. 9.

³¹⁴ Lilius, s. 11.

³¹⁵ Lilius, s. 23.

³¹⁶ A.O. Freudenthal, *Einar Skålaglams Vellekla öfversatt och förklarad* (Helsingfors 1865).

³¹⁷ Lilius, s. 23–25; Freudenthal, 'Om svenska allmogemålet i Nyland', s. 1–110 (inledningen).

³¹⁸ A.O. Freudenthal, *Vöråmålet. Ljud- och formlära. Ordlista med register, språkprof*, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XII (Helsingfors 1889).

grundats 1874, och kom i slutet av seklet att spela en betydande roll i uppteckandet av provinsialismer eller särdrag i svenskan i Finland. Under de första decennierna hade verksamheten emellertid en annan inriktning i och med att man fokuserade på svenska folkmål i Finland, ordstäv, sagor och så vidare. Det historiska perspektivet var tydligt, vilket hade ett samband med A.O. Freudenthals intresse för ortnamn och dialekter. Det var också Freudenthal som våren 1874 skickade ut en inbjudan till de nyländska, västfinska och österbottniska studentavdelningarna i avsikt att samla intresserade för att grunda en landsmålsförening. Behovet av en sådan förening motiverades bland annat med att man genom att studera dialekterna i Finland, som betecknades som mycket ”förnartade”, hoppades kunna lämna ett viktigt bidrag till den nordiska språkvetenskapen. Det kommande arbetet tillskrevs också en fosterländsk betydelse.³¹⁹ Då landsföreningen varit verksam i ungefär ett decennium skrev en skribent i *Nya Pressen* att det var glädjande att se att intresset för bygdemålen ökat och att forskning i de samma bedrevs vid landsmålsföreningarna. Detta var ett tecken på att ”en sant *fosterländsk ande* genomtränger den studerande ungdomen”.³²⁰

Men låt oss återvända till år 1874 och grundandet av föreningen. Freudenthals inbjudan resulterade i att 19 ”akademiske medborgare” infann sig och beslutade att grunda Svenska landsmålsföreningen i Finland. Till ordförande utsågs Freudenthal, som vid denna tidpunkt var docent i fornnordiska språket och antikviteterna vid universitetet i Helsingfors. Freudenthal förklarade att föreningen inte måste begränsa sig till Finland – också till exempel estlandssvenskan kunde bli föremål för undersökning. På det tredje mötet, som hölls den 17 maj, läste han upp en berättelse om hur landsmålsföreningarna organiserats i Uppsala, särskilt den som bildats av studenter som hörde till Småländska nationen. Det konstaterades att intresset för dialektforskning var stort vid Uppsala universitet och att detta var något som var värt att efterfölja.³²¹

Landsmålsföreningarna var på många sätt ett tidstypiskt fenomen. Enligt Fredrik Tamm, som år 1877 publicerade en uppsats om studiet av svenska språket, hade grundandet av landsmålsföreningar från och med år 1872 inneburit ett lyft för den svenska dialektforskningen. Idén hade uppstått just vid Uppsala universitet, där det i slutet av decenniet fanns tolv föreningar med totalt över trehundra medlemmar. Föreningarnas verksamhet baserade sig på insamling av dialektmaterial. Tamm skriver:

It is evident that such a union of educated young men, who were born in the provinces, have passed a great deal of their childhood and youth there, and go back to their homes for several months every year, must be well qualified to bring together rich and reliable materials for a scientific study of the dialects of their respective provinces. Not a few of the students are themselves children of the people.³²²

³¹⁹ Vendell, 'Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1891', s. 1–2; A.O. Freudenthal ['A. O. F.'], 'Om svenska landsmålsföreningar', *Vikingen* 2.5.1874.

³²⁰ ”L. R.”, 'Literatur. Svenska språkets Ljudlära och Beteckningslära jämte en Afhandling om Aksent af J. A. Lyttkens och F. A. Wulff', *Nya Pressen* 2.11.1885.

³²¹ Vendell, 'Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1891', s. 2–3. Se även Freudenthal, 'Om svenska landsmålsföreningar'.

³²² Tamm, s. 14.

I sin översikt nämnde Tamm också föreningarna i Helsingfors och Lund. Att grundandet av landsmålsföreningen i Helsingfors ansågs vara av intresse också i Sverige framgår av ett brev från Freudenthal till Nils Linder (som var redaktör för *Nordisk familjebok*). I ett *post scriptum* skriver Freudenthal: ”En nyhet, som säkert skall fåna Er, är att jag här har en Svensk landsmålsförening i gång. Vi sammanträda en kväll hvar vecka och ha redan samlingar om flere tusen dialektord [---]”.³²³

Dialektforskningen ansågs också ha ett nationellt syfte: jag nämnde redan att landsmålsföreningens tidiga arbete tillskrevs en fosterländsk betydelse, och överlag kan man säga att studiet av de svenska dialekterna i Finland hade en nära koppling till det nationella medvetandegörandet, eller som Olav Ahlbäck skriver:

Dialektstudiet har allt sedan slutet av 1800-talet fått stort rum inom språkvetenskapen. Vid sidan av det rent vetenskapliga intresset har alltid, och i särskilt hög grad under den första tiden, stått ett historiskt-antikvariskt intresse. Man såg i folkmålsstudiet ett värdefullt hjälpmedel vid utforskandet av hembygdens bebyggelse- och odlingshistoria. För svenskarna i Finland har därtill kommit rent nationella syften. Det är ingen tillfällighet att den svenska nationalitetsrörelsens skapare i Finland, Axel Olof Freudenthal, även var Svenska landsmålsföreningens grundare och författare till flere arbeten rörande finlands- och estlandssvenska dialekter.³²⁴

Dialektforskningen kan också placeras in i ett större sammanhang och knyts till ett mer allmänt intresse för folket och det folkliga. Ett intressant perspektiv erbjuder här Max Engmans diskussion kring folklivsforskningens framväxt i samband med ”massbildningens, massdemokratins och massnationalismens genombrott”. Engman konstaterar att ”folket” då hamnade i fokus inom flera vetenskaper. Man undersökte allt från språk och sägner till föremål och historia. Förutom att allt detta var av vetenskapligt intresse fanns det också ett annat syfte av mer politisk art: genom att lyfta fram folksjälens skulle man väcka nationalandan.³²⁵ Då de så kallade folkvetenskaperna växte fram präglades de av ett starkt historiskt synsätt, och därför blev kontinuiteten och traditionen viktiga. Man sökte gamla kulturdrag särskilt hos bondebefolkningen, och idealiseringen av det gamla innebar samtidigt att förändring betraktades som något negativt. Detta gällde också synen på språket:

Språkforskarna försökte samla in och bevara de uråldrigaste dragen av folkets språk, medan samtida expressiva och hybrida språk sågs som avarter. Helsingforsslangen uppfattades inte som ett folkmål, trots att de professorer som vandrade mellan universitetet och litteratursällskapen i Helsingfors varje dag hörde

³²³ Brev från A.O. Freudenthal till Nils Linder 19.11.1874, Redaktionen för *Nordisk familjebok* R 36, KB, Stockholm.

³²⁴ Olav Ahlbäck, ’Folkmålen’, Finn E. Sommerschild (red.), *Den svenska folkstammen i Finland* (Helsingfors 1940), s. 223.

³²⁵ Engman, ’Folket – en inledning’, s. 9.

den omkring sig, talad av personer som otvivelaktigt hörde till folket enligt vilken social definition som helst.³²⁶

Ett exempel på detta är just den ovannämnda landsmålsföreningen, som tillkom på initiativ av Freudenthal som även deltog i grundandet av Svenska litteratursällskapet, och han blev därmed en av de ”vandrande professorer” som Max Engman nämner i citatet ovan.

2.5 Aktörerna

Ett sekel har svunnit hän sedan den man föddes, som väckte nationalitetskänslan till liv hos Finlands svenska befolkning. Det har visat sig att hans länge missaktade tankar om vårt modersmål, vår nationalitet, vår samhörighet med Norden och vår ställning i vårt eget land voro ett groningskraftigt utsäde, vars frukter framtiden fick skörda. Allt, som i våra dagar är innehåll och kärna i den finländska svenskheten, har sitt ursprung i hans livsgärning.³²⁷

Så inleder Arvid Mörne sin biografi över Axel Olof Freudenthal. Freudenthal är, som redan framgått, en av aktörerna i mitt material, det vill säga en av dem som i olika sammanhang diskuterade det svenska språket i Finland under undersökningsperioden.

En idéhistorisk undersökning av en diskussion förutsätter inte bara att denna placeras in i ett ideologiskt sammanhang. Lika viktigt är att lyfta fram aktörerna, det vill säga i mitt fall de personer som deltog i diskussionen och förde fram sina åsikter om till exempel språkets väsen och framtid. Aktörerna kan också studeras i förhållande till varandra, alltså ur ett nätverksinriktat perspektiv. På så vis kan man också försöka komma åt idéspridningsprocesser och influenser inom aktörsgruppen. Att i detalj gå in på de personer som förekommer i materialet och skapa en helhetsbild av deras kontakter med varandra är en alltför omfattande uppgift – min avsikt är i stället att ge en överblick och peka på exempel på hur idéer och åsikter utbyttes och spreds. I mitt fall handlar det om en ganska begränsad mängd aktörer, om man fokuserar på språkforskarna/språkvetarna samt de representanter för andra discipliner som diskuterade svenska språket. Men man ska heller inte glömma bort de lekmän som till exempel skrev inlägg i dagstidningar och som säkerligen diskuterade språket i sådana forum som inte lämnat spår i källmaterialet.

Frågan om vilka personer som ska betraktas som aktörer är inte okomplicerad. Valet blir till viss del subjektivt, särskilt när det gäller personer som bara stod för något enstaka inlägg. Min avsikt är därför inte att lyfta fram samtliga personer som deltog i diskussio-

³²⁶ Engman, 'Folket – en inledning', s. 14–15. Här kan man dra en parallell till Oddmund Løkensgard Hoels diskussion om synen på språket i de norska städerna: ”I hovudstadseliten i målrørsla kan me identifisera eit nytt og meir positivt syn på bydialektane i åra kring hundreårsskiftet. Ikkje minst gjorde ei rekkje små og store bymålsgranskingar at ein no fekk augo opp for at lågstatusdialektane i byane hadde sterke fellestrekk med bygdemåla ikring byane og at dei såleis kunne reknast som 'norske' dialektar.” Se Oddmund Løkensgard Hoel, *Mål og modernisering 1868–1940*, Norsk målreising II (Oslo 2011), s. 449.

³²⁷ Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning*, s. 11.

nen, utan att fokusera på dem vars texter jag själv använt mig av i min studie. Det handlar inte om en stor mängd personer, utan om en liten, bildad krets, främst med förankring i språkvetenskapen. Då det gäller de sverigesvenska debattdeltagarna har jag valt ut några få personer som fungerade som auktoriteter även i Finland. De behöver emellertid inte specifikt ha uttalat sig om svenskan i Finland, utan tanken är att de på ett eller annat sätt påverkade de finländska aktörerna och diskussionen i Finland. På den här punkten är min avgränsning utan tvekan skarp.

De flesta aktörer i mitt material är finländska filologer, närmare bestämt (i åldersordning) A.O. Freudenthal (1836–1911), Elis Lagerblad (1845–1928), Ernst Lagus (1859–1923), Karl Lindström (1859–1892), Oskar Hultman (1862–1929), Hugo Pipping (1864–1944), Hugo Bergroth (1866–1937), Ralf Saxén (1868–1932) och Rolf Nordenstreng (1878–1964).

Utöver dessa filologer deltog till exempel juristen R.F. von Willebrand (1858–1935), historikerna M.G. Schybergson (1851–1925) och Bruno Lesch (1888–1945) samt litteraturforskaren Valfrid Vasenius (1848–1928) i debatten. Också C.G. Estlander (1834–1910) uttalade sig om svenskan i Finland, och detsamma gällde den unga, blivande författaren Hagar Olsson (1893–1978) och bibliotekarien på universitetsbiblioteket Georg Schauman (1870–1930) samt studenten Alice Cronwall (1892–1959).

Som framgår av denna uppräknings uppvisar aktörerna en stor åldersmässig spridning. Till den äldsta gruppen kan man räkna Estlander, Freudenthal och Lagerblad, Vasenius samt eventuellt också Schybergson. Nästan alla de övriga placerar sig åldersmässigt någonstans i mitten, medan Nordenstreng och framför allt Lesch, Olsson och Cronwall utmärker sig genom sin unga ålder: vi kan till exempel notera att Rolf Nordenstreng endast var sju år gammal då Karl Lindström inledde diskussionen om särdragen i den finländska svenskan, och bara 22 respektive 25 år när han publicerade två av sina inlägg om svenskan i Finland. Lesch var hela tio år yngre och publicerade sina inlägg efter att *Finlandssvenska* utkommit, och Olsson var endast 23 år gammal år 1916 när hon i *Studentbladet* kommenterade språkvården.

Alla de ovannämnda personerna deltog, på olika sätt, i debatten om det svenska språkets väsen och framtid. Förutom dessa enskilda aktörer fanns det förstås också sällskap och institutioner som deltog i språkplaneringen (och en del av dem som nämndes ovan fungerade också som pådrivande krafter inom dessa institutioner). I diskussionen om stavningsdebatten tar jag till exempel upp Svenska Akademiens roll som en konservativ kraft, tydligt påverkad av akademiledamoten Rydqvist. Bland dem som företrädde en reform finner vi också såväl enskilda aktörer som institutioner eller föreningar, framför allt Svenska rättstavningsällskapet i Uppsala och Folkskolläraryöreningen. Då det gäller särdragen kan man främst lyfta fram Svenska landsmålsföreningen, som gjorde en viktig insats i det inledande skedet av kartläggningen.

Den äldste finländske aktören är alltså A.O. Freudenthal, som jag även nämnde i samband med min diskussion om den svensknationella rörelsen. Freudenthal är intressant ur flera olika perspektiv, inte minst genom att han hade en pionjärsroll på såväl det nationella som det språkliga området. Han föddes år 1836 på Pickala gård i Sjundeå och flyttade som 11-åring till Helsingfors med sin mor. Hösten 1854 inledde han sina studier vid universitetet i Helsingfors, och som jag tidigare nämnt kom han under sin studietid

att engagera sig inom den nyländska studentavdelningen och inom det skandinavistiska ”koteriet”. Våren 1859 avlade han sin kandidatexamen med laudatursvitsord i latin och grekiska och promoverades till magister året därpå.³²⁸

Efter sin examen reste Freudenthal med sin gode vän Hugo Gyldén till Sverige, där han bland annat besökte sin mors hemtrakter i Dalarna, men också Uppsala, där han kom i kontakt med professor Carl Säve som samma år blivit den förste professorn i nordiska språk i Sverige. Han återvände kort därefter till Sverige, och tillbringade studieåret 1861–1862 i Uppsala. Därmed inledde han en tradition: att åka till Sverige, och främst Uppsala, för att studera blev mycket vanligt bland språkstudenter under den senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet.³²⁹

Bengt Loman har diskuterat på vilket sätt Freudenthal påverkades i sitt vetenskapliga arbete av Carl Säve och de andra forskarna i Uppsala. I en uppsats belyser Loman hur Freudenthal befann sig mitt emellan två olika strömningar, den litterärhistoriska ståndpunkten (företräd av Säve och Rydqvist) och den modernare, rationella ståndpunkten (företräd av Noreen).³³⁰ Att Säve fick ett mycket stort inflytande över Freudenthal är uppenbart: i förordet till avhandlingen *Om svenska allmogemålet i Nyland* skrev Freudenthal följande hyllning till sin lärare och förebild:

Undertecknad, som äfven ett år hade äran räkna sig till dessa lärjungars antal, – såsom minne af hvilken för honom oförgätliga tid han velat pryda första sidan af denna afhandling med sin forne lärares namn – har från svenska allmogemålets östligaste utmark velat sända detta bidrag till vårt språks historia.³³¹

Freudenthal hade för avsikt att fortsätta sina studier i Köpenhamn, men insjuknade och blev tvungen att vistas ett år i Alger som konvalescent. Efter hemkomsten till Helsingfors dök det upp nya hinder. Först dröjde det nästan ett år innan Freudenthal fick Carl Säves (visserligen mycket positiva) utlåtande om licentiatavhandlingen *Einar Skålaglams Vellekla*, som var en förutsättning för att han skulle kunna utnämnas till docent. Säve hade tillfrågats eftersom det inte fanns någon i Finland som var kompetent att bedöma arbetet. Freudenthal skrev till Säve:

Herrar professorer här äro något flata öfver hela saken, men sådan är en af fenomanins frukter, att, oaktadt svenska språket nu i hundraårens varit kulturens

³²⁸ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 45–50; Lars-Folke Landgrén, 'Axel Olof Freudenthal', Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 279–281.

³²⁹ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 63–64; Loman, 'Uppsala tur och retur', s. 45–46.

³³⁰ Det fanns även en tredje ståndpunkt, den naturhistoriska, som företrädades av Säves efterträdare Mårten Richert. Den innebar att man lät språket utvecklas fritt. Bengt Loman, 'Axel Olof Freudenthal. Finlands första professor i svenska språket och litteraturen', *Folkmålsstudier*, Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 1985, s. 15 och 23–24. Uppsatsen hade hållits som ett föredrag på föreningens jubileumsmöte 1982.

³³¹ Freudenthal, *Om svenska allmogemålet i Nyland*, s. IV; se även Loman, 'Axel Olof Freudenthal', s. 16.

modersmål i detta land, ingen enda finnes, som ens något så när skulle känna till den nordiska språkvetenskapen eller vara kapabel att bedöma ett arbete, som faller inom dess område!³³²

När utlåtandet från Säve äntligen kom hade Freudenthal blivit indragen i ett pressmål på grund av att han i *Folkvännen* anklagat en präst för ämbetsmissbruk.³³³ Ärendet avgjordes i senatens justitiedepartement, där bland andra G.Z. Forsman (senare Yrjö-Koskinen) och Matthias Akiander, enligt Arvid Mörne bäge fiender till Freudenthal, ansåg att denne inte kunde föreslås till docent. Efter en utdragen process kunde Freudenthal ändå i november 1866 utnämnas till docent i det nya ämnet ”fornnordiska språket och antikiteterna”. Men, som Mörne skriver, väckte Yrjö-Koskinens agerande ”en outplånlig bitterhet i hans sinne”.³³⁴ Det verkar också som om Freudenthal blev föremål för smutskastning; i samband med turerna kring docenturen hade någon påstått att han var orsak till att studenterna inte skickat några representanter till den ryska tronföljarens (och samtidigt universitetets kanslers) begravning, trots att konsistoriet så önskat. Påståendet saknade grund, och tystades genast ned i konsistoriet. Diskussionen var emellertid så häftig att Forsman, som enligt Freudenthal uppträdde som en av dennes ”värste vedersakare”, steg upp och avlägsnade sig. Om planerna på docenturen hade gått om intet, hade Freudenthal sannolikt sökt sig till Uppsala.³³⁵ Så blev det emellertid inte: i december 1866 kunde Freudenthal meddela sin forne lärare Carl Säve i Uppsala att han äntligen utnämnts till docent.³³⁶

Vägen till en professur blev än mer komplicerad – här var det själva inrättandet av professuren som blev en långdragen process. Eftersom man i denna debatt kan urskilja ett flertal intressanta tankar om såväl språkets betydelse för den svenskspråkiga nationaliteten i landet som om språket i sig självt, har jag valt att behandla frågan i ett separat underkapitel (5.5). Den tidvis hätska debatten ledde till att det slutligen inrättades en extraordinarie professur, och tjänsten innehades av Freudenthal från inrättandet år 1878 fram till hans pensionering 1904. År 1908 omvandlades den till en ordinarie tjänst.

³³² Brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 31.5.1865, Carl Säves samling G 267d, Uppsala universitetsbibliotek (UUB), Uppsala. I brevet informerade Freudenthal Säve om att fakulteten beslutat be honom om ett utlåtande om avhandlingen.

³³³ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 121–122 och 132–133; se även brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 12.2.1866, Carl Säves samling G 267d, UUB, Uppsala.

³³⁴ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 132–133. Akiander var professor i ryska språket. I ett brev till Carl Säve berättar Freudenthal att ingen krävt att Forsman skulle suspenderas under den tid denne själv stod under åtal i ett pressmål. Enligt Freudenthal friades Forsman sedan i högsta instans. Brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 12.2.1866; se även brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 12.3.1866, Carl Säves samling G 267d, UUB, Uppsala.

³³⁵ Brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 12.3.1866. Angående den eventuella flytten skriver Freudenthal: ”Bra svårt skulle det likväl kännas att öfvergifva mitt fosterland, äfven om det sker för att utbyta det emot mina föräldrars: jag hoppas derföre allt ännu att min rättvisa sak ändock slutligen skall segra.”

³³⁶ Brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 9.12.1866, Carl Säves samling G 267d, UUB, Uppsala.

Utgående från Freudenthals omfattande brevsamling kan man skapa sig en bild av hans kontakter, både privata och yrkesmässiga. Jag har särskilt fäst uppmärksamhet vid hans sverigesvenska kontakter – de är viktiga med tanke på hur liten den svenska språkforskningen ändå var i Finland. Freudenthal var inte en resande person: jag har inte funnit något belägg för att han skulle ha rest utomlands efter Uppsalavistelsen och tiden i Alger. Även Arvid Mörne hävdar att resan till Uppsala, Köpenhamn och Alger var hans enda utlandsresa. Men denna korta tid kom som sagt ändå att inleda en tradition, och den var alldeles säkert viktig också för Freudenthal personligen och för hans eget arbete i och med att han då kom i konkret kontakt med andra som ägnade sig åt att forska i det svenska språket (något motsvarande sammanhang fanns ju då inte i Finland).

I Helsingfors var det alltså Freudenthal som axlade lärarrollen, först som docent och senare som professor. Undervisningen kunde ske under varierande former, och var inte alltid begränsad till läsåret och universitetet: också sommarmånaderna kunde användas för studier och materialinsamling. Freudenthal vistades om somrarna på Bullers gård i östra Nyland, och under somrarna 1867 och 1868, då han var docent i nordiska språk, hade han sällskap av den unge studenten (sedermera läraren) Elis Lagerblad. Tillvaron på Bullers präglades av allt att döma av både nytta och nöje: fiske och bad på morgonen och studier under återstoden av dagen. Freudenthal satt och ordnade sina anteckningar som han gjort då han talat med sina informanter, eller skrev på vetenskapliga avhandlingar. Dessutom handledde han Lagerblad i isländska och fornisländska. Det samma gällde en annan student, Ivar Othman, som den ena sommaren, av allt att döma 1867, vistades på Bullers tillsammans med Lagerblad och Freudenthal. På kvällarna satt de tillsammans med värden och hans familj och tecknade ned historier och antecknade språkdrag i Strömforsdialekten.³³⁷

Under lång tid spelade Freudenthal en framträdande roll inom Nyländska avdelningen vid universitetet. År 1868 utsågs han till den då legaliserade avdelningens förste kurator, och innehade denna post ända fram till år 1880, då han kallades till hedersledamot. Han verkade även som avdelningens inspektör. Freudenthal hade också en aktiv roll inom flera institutioner och föreningar: han var till exempel med om att grunda både Svenska litteratursällskapet i Finland (1885) och Svenska folkskolans vänner (1882) och hade betydande poster inom dessa. Trots att Freudenthal betraktas som ”skaparen av den svenska nationalitetsrörelsen i Finland” valde han ganska tidigt att satsa på det vetenskapliga arbetet och tog inte del i det som Lars-Folke Landgrén betecknat som ”den aktiva kampen för svenskheten”. Däremot fanns det flera som valde att gå i hans fotspår och fortsätta kämpa för svenskheten på aktivt plan.³³⁸

³³⁷ Som kuriosita kan nämnas att husbonden Arves hustru födde en son sommaren 1868, men barnet blev så sjukt att det blev aktuellt med nöddop. Det var alltför lång väg till Strömfors prästgård, så Freudenthal erbjöd sig att förrätta dopet. Lagerblad betecknar honom som en religiös man, som alltid hade med sig förutom den vetenskapliga litteraturen också en Bibel och en psalmbok. Pojken döptes till Gustav Adolf, och blev ”frisk och duktig”. Då man i trakten fick höra om dopet kom flera mödrar till Bullers och bad Freudenthal döpa deras barn. Se Elis Lagerblad, ’Bullersminnen’, *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1922* (Helsingfors 1922), s. 36–42. För en kortfattad översikt över Freudenthals liv, se Allardt, s. 16.

³³⁸ Landgrén, s. 279–281.

Det var emellertid inte bara på det mer politiska området som Freudenthal fick efterföljare. Genom sitt arbete som lärare och vetenskapsman lockade han också studenter som ville fördjupa sig i det svenska språket.³³⁹ Bland Freudenthal-eleverna finner vi till exempel Oskar Hultman, Hugo Bergroth och Karl Lindström. Den förstnämnde, Oskar Hultman, hade inlett sina studier vid universitetet år 1881 och studerade i flera repris i Uppsala. Under studietiden utvecklade han ett starkt engagemang för det svenska i Finland, och förblev svensksinnad livet ut. Han var ledamot av styrelsen för Svenska litteratursällskapet i Finland, och ägnade sig även med stort intresse åt att utforska sin hembygd, västra Nyland. När man skulle utse en efterträdare till Freudenthal var Hultman en av två starka kandidater – den andre var Hugo Pipping, som också blev den som fick professuren 1907. Året därpå utnämndes Pipping till professor i nordisk filologi, en post som han innehade fram till år 1929. Oskar Hultman å sin sida utnämndes till extraordinarie professor i svenska språket och litteraturen och innehade denna tjänst i 20 år, mellan 1909 och 1929. Precis som Hultman hade också Hugo Pipping studerat i Uppsala, men han bedrev även studier i Kiel, vilket var betydligt mer ovanligt. Pipping innehade dessutom en docentur i Göteborg mellan åren 1903 och 1907. I Finland var han aktiv inom ett flertal föreningar, däribland de tidigare nämnda Svenska landsmålsföreningen och Svenska litteratursällskapet i Finland.³⁴⁰

Förutom professuren i Helsingfors fanns det också ett universitetslektorat, som hade inrättats genom Freudenthals försorg. Den förste lektorn var Karl Lindström, som var född i Sverige och hade flyttat till Helsingfors med sin familj 1872. Han avlade magisterexamen 1886 och fick fyra år senare anställning som lektor.³⁴¹ Han hann emellertid inte inneha lektoratet mer än ett par år – han avled redan 1892, i en ålder av endast 33 år. Lindströms tjänst innehades en kort period av Herman Vendell (1853–1907) som efterträddes av Hugo Bergroth. Denne innehade lektoratet i hela 41 år, från 1893 till 1934, och var dessutom bibliotekarie vid Helsingfors stadsbibliotek åren 1892–1907.³⁴²

Även Hugo Bergroth var engagerad i Svenska landsmålsföreningens arbete. Han planerade också att skriva en avhandling om åländska dialekter och gjorde studie- och insamlingsresor till Åland 1889–1890. Tanken var att han skulle arbeta vidare med materialet under sina studier i Uppsala våren 1890. Projektet rann emellertid ut i sanden eftersom Anton Karsten hösten 1891 lade fram sin avhandling om Kökarmålet. Bergroth

³³⁹ Lilius, s. 63.

³⁴⁰ Elomaa, s. 14–15, 49, 83–84 och 88; Olav Panelius, *Hugo Pipping*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 353 (Helsingfors 1955), se till exempel s. 38–44, 110, 122–123 och 194–207; Loman, 'Uppsala tur och retur', s. 45–46 och 49–50; se även *Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1908:39 (Helsingfors 1909). Enligt förordningen skulle innehavaren av professuren vara skyldig att särskilt "meddela undervisning i svenska språket och litteraturen".

³⁴¹ Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 33, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 365 (Helsingfors 1958) s. 33; Helsingfors universitets studentmatrikel, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/1853-1899/henkilo.php?id=20285> (18.1.2012).

³⁴² Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', s. 10–11; Helsingfors universitets studentmatrikel, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/1853-1899/henkilo.php?id=21460> (21.2.2011).

ansåg att Karstens arbete påminde alltför mycket om hans eget, vilket gjorde att han tapade intresset för projektet.³⁴³

Redan i början av 1890-talet visade Bergroth ett intresse för provinsialismer i svenskan i Finland: han recenserade bland annat Uppsalaforskaren J.A. Lundells svenska ordlista där denne upptog en mängd ord som han betecknade som utmärkande för den finländska svenskan. Bergroth var mån om att också få ett sverigesvenskt perspektiv, och reste därför till Lund tre gånger mellan åren 1910 och 1912 för att jämföra sitt material med det material som låg till grund för *Svenska Akademiens ordbok*. I början av året 1914 vistades han dessutom i Uppsala, där han diskuterade sina upptäckter med en grupp yngre språkforskare. Även i Finland lät han andra forskare gå igenom materialet, som han också jämförde med landsmålsföreningens lista.³⁴⁴ På 1910- och 1920-talet publicerade Bergroth en rad uppsatser och böcker där han behandlade provinsialismerna och det finlandssvenska språkbruket.³⁴⁵ Rolf Pipping har i en minnesruna över Bergroth nämnt att lektoratet vid universitetet befäste hans roll och auktoritet som språkman. I denna egenskap valdes han även in i Svenska litteratursällskapets styrelse och i delegationen för

³⁴³ Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', s. 13–15; se även Lilius, s. 104. I ett brev till modern Charlotta Kristina Bergroth skrev Bergroth så här om Karsten och hans projekt: "I hvarje fall är det mycket möjligt att han endera dagen har en afhandling färdig, om Kökarmålet, och behandlar han därjämte sin hemtrakt Föglö, så tar han nästan från mig mitt ämne, då språkdifferenserna ej äro så stora på Åland. Att döma af Freudenthals uppgifter hade Karsten icke gjort några synnerliga samlingar på Åland, och att han tänkte på en afhandling kunde man icke ana." I brevet ger Bergroth överlag ett nedstämt intryck och hävdar att hans vistelse i Uppsala varit onödig i och med att han fått ägna så mycket tid åt sin ansökan om ett lektorat i Helsingfors och åt att förbättra sina kunskaper i finska. Brev från Hugo Bergroth till Charlotta Kristina Bergroth 24.3.1890, Hugo Bergroth-sällskapets arkiv SLSA 1007.1, SLS, Helsingfors; om insamlingsresan på Åland sommaren 1889, se brev från Hugo Bergroth till Charlotta Kristina Bergroth 7.6.1889, 20.6.1889, 8.7.1889, 20.7.1889, 5.8.1889, 18.8.1889 och 26.8.1889, Hugo Bergroth-sällskapets arkiv SLSA 1007.1, SLS, Helsingfors.

³⁴⁴ Lilius, s. 104–107; Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', s. 15 och 34–35. Pipping noterar att det saknas uppgifter om Bergroths arbetsplaner för perioden 1896–1910.

³⁴⁵ Se Hugo Bergroth, 'Apropå ett felrim hos Runeberg', *Språk och stil* 10 (1911), s. 145–148; 'Om finländsk-svenska apiko-gingivaler', *Svenska landsmålens Fästskrift till H. F. Feilberg* (Stockholm 1911), s. 237–241; *Ethundra i det finländsk-svenska skriftspråket, särskilt tidningsspråket förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan*; 'Några finländska tillägg och randanmärkingar till Svenska Akademiens Ordbok häft. 1–47'; 'Våra provinsialismer, inledningsföreläsning hållen vid de akademiska sommarkurserna i Åbo 1914', *Frågor för dagen* 3 (Borgå 1915); 'Ett nytt svenskt ordboksarbete', *Nya Argus* 9 (1916), s. 15–18; 'Det svenska scenspråket i Finland. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1917', *Förhandlingar och uppsatser* 30, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXIV (Helsingfors 1917), s. 321–340; *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland; Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift; Högsvenska. Korfattad hjälpredda vid undervisningen i modersmålet* (Helsingfors 1918); 'Genmäle', *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 55 (1918), s. 225–229; 'Om kvantitetsförhållandena i den bildade finlandssvenskan', Hugo Pipping (utg.), *Studier i nordisk filologi* 13, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 162 (Helsingfors 1922); 'Den bildade finlandssvenskan', Gabriel Nikander (utg.), *Det svenska Finland. Folket och odlingen*. Första bandet (Helsingfors 1922), s. 311–321; *Svensk uttalslära med särskilt beaktande av skiljaktigheterna mellan det finländska och det högsvenska ljudskicket till undervisningens tjänst och för självstudium* (Helsingfors 1924).

Svenska teatern i Helsingfors (1913–1936). Han verkade som vice ordförande i nästan tjugo år, och var även språkgranskare och språkinstruktör vid teatern 1916–1921.³⁴⁶

Eftersom det bara fanns en professur och ett universitetslektorat, blev unga forskare tvungna att söka sig bort från universitetet, ofta till skolvärlden. En av dem var Ralf Saxén, som undervisade i svenska vid ett flertal skolor innan han blev överlärare i svenska och finska vid Svenska Normallyceum i Helsingfors (1907–1918).³⁴⁷ Saxén var född i Kankaanpää i Satakunda (som alltså var en finskspråkig ort). Efter sin studentexamen 1886 inledde han studier vid universitetet i Helsingfors. Han var en aktiv medlem av Svenska landsmålsföreningen, och använde delvis föreningens material i sin doktorsavhandling om finska lånord i de östsvenska dialekterna.³⁴⁸

Som forskare kom Saxén att spela en viktig roll då det gällde studiet av de svenska ortnamnen i Finland. Ortnamn var överlag ett av de viktigaste områdena inom den skandinaviska filologin från 1850-talet och framåt, och även Freudenthal hade publicerat några uppsatser på temat. Något större intresse tilldrog sig inte ortnamnen bland de finländska filologerna, men i början av 1900-talet kom framför allt Saxén och T.E. Karsten (1870–1942) att göra betydande insatser på området, och de diskuterade även varandras arbeten. Inom några år publicerade de två forskarna flera bidrag på området. Som exempel kan nämnas Saxéns undersökning *Den svenska bosättingens ålder i Finland belyst av ortnamnen* (1901) och Karstens uppsats 'Strödda bidrag till vår ortnamnsforskning' (1903).³⁴⁹

Efter sekelskiftet var intresset för det samtida språket svagt: bland de få som visade intresse för temat nämner Pirkko Lilius Hugo Bergroth, Bruno Sjöros och Ann-Mari Nordman. Denna brist påpekades också av Ralf Saxén i uppsatsen 'Vår finländska svenska' från 1918. Men samma år noterade han ändå att de nationella strömningarna påverkade såväl den svenska som den finska språkforskningen i Finland och gjorde att man på svenskt håll var mån om att utmönstra finska inslag ur språket, medan de finskspråkiga strävade efter att rensa ut svecismer. "Such a social climate was an ideal setting for any initiative that might promote people's knowledge of their mother tongue and efforts to maintain standards of the languages in question", konstaterar Lilius. Hon påpekar också att detta intresse kom att fördela sig på två områden: pedagogiska studier respektive översikter över särdragen i den finländska svenskan. Ralf Saxén kom särskilt att utmärka sig på det förstnämnda området genom att skriva båda finska och svenska textböcker för svenskspråkiga skolor samt svenska textböcker för finska skolor. Men Saxén intresserade sig också för särdragen, och recenserade såväl landsmålsföreningens lista som Rolf Nordenstrengs uppsats om finländsk svenska på 1700-talet i *Finsk Tidskrift* (se diskussionen om särdragen).³⁵⁰

Rolf Nordenstreng behandlade svenskan i Finland i några olika sammanhang kring sekelskiftet, men han är inte främst känd för sina bedrifter på språkvetenskapens område. Efter sin magisterexamen år 1900 flyttade Nordenstreng till Sverige och fortsatte sina studier i Uppsala där han år 1905 avlade licentiatexamen. Fyra år senare blev han svensk

³⁴⁶ Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', s. 10. Bergroth var ledamot av Svenska litteratursällskapets styrelse i två omgångar, 1912–1921 och 1923–1935.

³⁴⁷ Lilius, s. 63.

³⁴⁸ Lilius, s. 90.

³⁴⁹ Lilius, s. 89–100.

³⁵⁰ Lilius, s. 100–103. Lilius behandlar närmare Saxéns läroböcker.

medborgare. Han föreläste ofta, och deltog i utgivandet av tidningar och tidskrifter. Han utgav även fornsagor och publicerade uppsatser i bland annat *Finsk Tidskrift*, *Ord och bild*, *Svensk Tidskrift* samt *Det nya Sverige*.³⁵¹ Nordenstreng intresserade sig särskilt för rasfrågor, och diskuterade skillnaden mellan svensk och finsk ras i till exempel boken *Finnarna som ras, folk och kulturbärare*:

Finnen är drömmare, fantast, inåtvänd, grubblare, skådare; han är sällan nytosynt, driftig, företagsam och rådsnar.

I vad mån ha dessa lynnesdrag samband med hjärnskälens rymd och form, anletsdragen, kroppsbyggnaden m. m.? Äro de kanske till större eller mindre grad naturliga hos varje yrvaket, omoget folk, och gå de med större mognad bort? Faktum är att de icke ha yppat sig i de svenska bygderna, där folkbildningsarbetet icke är äldre och där det nationella väckelsearbetet är ändå färskare.³⁵²

Nordenstrengs produktion på rasteorins område måste förstås mot bakgrund av det stora intresse för rasfrågor som rådde i Sverige på 1920-talet: bland de främsta teoretikerna finner vi Herman Lundborg i Uppsala. Nordenstreng medverkade även i Lundborgs och F.J. Linders *The Racial Characters of the Swedish Nation* (i serien *Anthropologia Suecica*) som utkom år 1926 (Nordenstrengs bidrag handlade om finnar och samer i Sverige).³⁵³

Aktörgruppen i min undersökning innefattar såväl filologer som icke-filologer. Man bör emellertid inte dra en alltför skarp gräns mellan dessa, eftersom det finns aktörer som bytte inriktning eller som hade ett utpräglat intresse för och även insikter i det svenska språket, trots att de representerade en annan disciplin. Ett exempel på ett typiskt ”gränsfall” är Ernst Lagus, som inledningsvis ägnade sig åt grekiska och latin. Han skrev en historisk doktorsavhandling om undervisningen i dessa språk i Finland, men kom därefter att ägna sig åt det svenska språket. Precis som den tidigare nämnde Saxén arbetade Lagus länge som lärare: han var lärare och föreståndare i Privata svenska flickskolan i Helsingfors i mer än 35 år. Lagus hade också ett uttalat folkloristiskt intresse, och utgav det stora verket *Nylands svenska folkvisor*. Han var en av initiativtagarna till Svenska litteratursällskapet i Finland och satt också i sällskapets styrelse. Vad Lagus vetenskapliga intressen beträffar kan nämnas att han beundrade Runeberg och forskade i dennes författarskap.³⁵⁴

³⁵¹ 'Nordenstreng, Rolf', Göran Lindblad, *Vem är det? Svensk biografisk handbok 1925* (Stockholm 1924), s. 550.

³⁵² Rolf Nordenstreng, *Finnarna som ras, folk och kulturbärare 2. Den nutida finska kulturen och det finska folklynnnet*, Studentföreningen Verdandis småskrifter 267 (Stockholm 1923), s. 46–47.

³⁵³ 'Nordenstreng, Rolf', Göran Lindblad, *Vem är det? Svensk biografisk handbok 1925*, s. 550; Aira Kemiläinen, *Finns in the Shadow of the "Aryan": Race Theories and Racism*, *Studia Historica* 59 (Helsinki 1998), s. 152 och 155; Rolf Nordenstreng, *Skapnad och skaplymne. Hur vårt yttre röjer vårt inre* (Stockholm 1929); Rolf Nordenstreng, *Människoraserna och deras uppkomst enligt den nyaste biologiens rön* (Stockholm 1933); Helsingfors universitets studentmatrikel, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=24702> (21.2.2011).

³⁵⁴ Gånge Rolf (V.K.E. Wichmann), 'Ernst Lagus', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1923* (Helsingfors 1923), s. 152–153. Se även 'Ernst Vilhelm Lagus', N. Lindén (et al.) (utg.), *Nordisk familjebok* 15 (Stockholm 1911), spalt 896.

Reinhold (R.F) von Willebrand var å sin sida jurist, men behandlade det svenska språket i ett flertal inlägg och hör därför till aktörsgruppen i den här undersökningen. von Willebrand hade avlagt magisterexamen vid den historisk-filologiska sektionen vid universitetet år 1882 men inledde därefter studier i juridik. År 1888 blev han juris utriusquekandidat och två år senare vicehäradshövding.³⁵⁵ På 1880-talet började han skriva för *Finsk Tidskrift* och blev år 1895 utgivare tillsammans med M.G. Schybergson. Under en lång tid, mellan 1907 och 1931, var han ensam utgivare. Hans insatser för den svenska kulturen i Finland gjorde att han invaldes i Svenska litteratursällskapet i Finland styrelse (1899–1918).³⁵⁶

Till de övriga ”icke-filologerna” i mitt material hör M.G. Schybergson, Bruno Lesch och Valfrid Vasenius. De två förstnämnda var historiker: Schybergson verkade i drygt 40 år (1883–1924) som extraordinarie professor i allmän historia vid universitetet i Helsingfors. Han skrev ett flertal betydande verk om Finlands historia samt ett flertal biografier, bland annat över C.G. Estlander (1916). Schybergson deltog även i stiftandet av Svenska litteratursällskapet i Finland och var sällskapets ordförande mellan åren 1897 och 1923.³⁵⁷ Bruno Lesch å sin sida disputerade 1924 och var mellan åren 1919 och 1927 föreståndare för Högre svenska läroverket i Helsingfors. Under perioden 1927–1945 var han professor i historia och statskunskap samt rektor vid Svenska handelshögskolan (tf. professor 1927–1934).³⁵⁸

Även C.G. Estlander hör till ”icke-filologerna” i material, även om han i sin vetenskapliga gärning i viss mån också rörde sig på filologins område. Då det gäller just svenskan i Finland (språket i sig) gjorde han några intressanta uttalanden som motiverar att han behandlas som en aktör i min studie. Estlander var prästson från Lappfjärd i Österbotten och skrevs in vid universitetet år 1850.³⁵⁹ Precis som många andra studenter ur denna generation påverkades han av stormän som Runeberg, Lönnrot och Snellman. År 1857 valdes Estlander till ordförande för Österbottniska studentavdelningen vid universitetet. Vid den här tiden var han påverkad av den snellmanska fennomanin, och talade för en förfinskning av den bildade klassen. Han kom emellertid så småningom att ändra åsikt. Han kunde inte acceptera tanken på en enspråkig nation, utan föredrog en mer historiskt grundad syn på nationen (i enlighet med den uppfattning Ernest Rénan uttryckte). En sådan nation kunde också vara tvåspråkig.³⁶⁰

³⁵⁵ Kenth Sjöblom, ’Reinhold Felix von Willebrand’, Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 974.

³⁵⁶ Sjöblom, s. 975–976. von Willebrand var även aktiv på idrottens område: han var till exempel en av grundarna av Finlands olympiska kommitté och även kommitténs förste ordförande. Därmed fungerade han också som Finlands representant i Internationella olympiska kommittén. R.F. von Willebrand var riksdagsman inom adelsståndet.

³⁵⁷ ’Schybergson, M.G.’, *Uppslagsverket Finland*, <http://www.uppslagsverket.fi> (24.2.2012).

³⁵⁸ ’Lesch, Bruno’, *Uppslagsverket Finland*, <http://www.uppslagsverket.fi> (24.2.2012).

³⁵⁹ Helsingfors universitets studentmatrikel, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=16821> (10.8.2011).

³⁶⁰ Johan Wrede, ’Carl Gustaf Estlander’, Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 244–245.

Under den senare delen av 1800-talet, som präglades av det finska språkets framrykning, betonade Estlander att både finska och svenska var nödvändiga för nationen. Han representerade den så kallade kultursvenskheten, som enligt Johan Wrede ”byggde på tanken att nationens enhet vilade på en gemensam historisk patriotisk erfarenhet och solidaritet, en gemensam rättstradition och ett medborgarsamhälle med utvecklade institutioner”. Också Estlander ansåg att språket hade en sammanhållande funktion, men han tillskrev det inte samma betydelse som Freudenthal eller Snellman, utan betonade i stället vikten av den politiska historien och kulturen. Johan Wrede skriver: ”Ironiskt nog kom Estlander att på finskt håll allmänt uppfattas som ärkesvekomanden framom andra.” Orsaken var antagligen att han upprepade gånger opponerade sig mot G.Z. Forsmans (Yrjö-Koskinens) uppfattning om ”det svenska väldet” som en tid av förtryck av den finska nationen. Han blev också tvungen att försvara sig, och publicerade år 1887 en omdiskuterad uppsats med rubriken ”Min ställning i språkfrågan” i *Finsk Tidskrift*.³⁶¹ I uppsatsen argumenterade han för att en radikalt genomförd enspråkighet skulle medföra stor skada för nationen.³⁶²

C.G. Estlander blev år 1868 professor i estetik och nyare litteratur, och verkade dessutom bland annat som lantdagsman, tidningsredaktör och litteraturkritiker. Som litteraturforskare intresserade han sig för till exempel fransk, spansk och nordisk folkdiktning. Han insåg kulturlivets betydelse för samhällsutvecklingen, och arbetade aktivt för att inrätta nya institutioner och utveckla pressen. Han var år 1862 med om att grunda *Helsingfors Dagblad* och grundade år 1876 *Finsk Tidskrift* (och verkade som dess redaktör fram till 1886). Han gjorde en rad viktiga insatser på konstens och utbildningens område: han inrättade till exempel en slöjdskola i Helsingfors och en rad kommittéer för utbildningen. Dessutom var han engagerad i olika medborgarorganisationer och satt i styrelsen för Svenska teatern. Estlander hade även en viktig roll vid grundandet av Svenska litteratursällskapet i Finland, och verkade som sällskapets ordförande från grundandet år 1885 till år 1897.³⁶³

Som senare framgår ifrågasatte Estlander i slutet av 1800-talet en alltför strikt anpassning efter det sverigesvenska riksspråket. Efter att ”språkrengningsarbetet” på allvar inletts på 1910-talet framfördes i några fall betydligt kraftigare kritik än så, särskilt av den unga Hagar Olsson. Hon var född i Gustafs 1893, och hennes far arbetade som präst på Åland där familjen bodde fram till 1906, då de flyttade till Räisälä på Karelska näset. Olsson gick i skola i Viborg, och blev student 1913. Åren 1915–1916 studerade hon vid universitetet i Helsingfors, men avbröt studierna för att ägna sig åt sitt författarskap och sitt journalistiska arbete. Hon debuterade 1916 med romanen *Lars Thorman och döden*. Hagar Olsson var såväl en uppmärksam litteraturkritiker som en av den litterära modernismens mest framträdande gestalter i Finland. Hon skrev såväl romaner och noveller som teaterpjäser – bland romanerna kan nämnas *Chitambo* (1933) och *Träsnidaren och döden* (1940).³⁶⁴

³⁶¹ Wrede, 'Carl Gustaf Estlander', s. 245–246.

³⁶² Wrede, 'Carl Gustaf Estlander', s. 245–246; C.G. Estlander, 'Min ställning i språkfrågan', *Finsk Tidskrift* 1887:I, s. 274–288.

³⁶³ Wrede, 'Carl Gustaf Estlander', s. 246–247.

³⁶⁴ Se till exempel Olof Enckell, *Den unga Hagar Olsson* (Helsingfors 1949), s. 12–14.

Ungefär samtidigt som Hagar Olsson kritiserade den bergrothska normen framfördes liknande åsikter av Georg Schauman, som var bibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Helsingfors. Schauman disputerade 1911, men satsade inte på en forskarbana utan valde i stället biblioteksväsendet: han arbetade (på olika befattningar) vid universitetsbiblioteket i Helsingfors från 1889 till 1930. De sista tolv åren (fram till sin död 1930) var han överbibliotekarie. Schauman var ledamot för ridderskapet och adeln i nästan tio år, och därefter riksdagsman under många år. Vid sidan om sitt arbete på biblioteket publicerade han ett flertal historiska undersökningar i vilka han bland annat behandlade frihetstiden och förändringarna efter år 1809. Schauman var liberal och förespråkade framsteg, och även om han efter 1905 engagerade sig i den ungsvenska gruppen kom hans åsikter i flera fall att sticka ut, inte minst eftersom de stred mot den linje som drevs av de konservativa R.A. Wrede och V.M. von Born. Schauman förnekade inte språkfrågans betydelse, men däremot motsatte han sig att andra frågor hamnade i skymundan på grund av den. Dessutom var Schauman en uttalad republikan, vilket skilde honom från majoriteten inom Svenska folkpartiet. Trots sin avvikande hållning hörde Schauman till de mest inflytelserika personerna i partiet, även om han representerade en liten vänsterfraktion.³⁶⁵

Georg Schaumans inlägg om ”språkrensningen”, publicerade i *Studentbladet*, fick inte gå oemotsagda: den bergrothska språkvårdslinjen försvarades bestämt av Alice Cronwall, som hade skrivits in vid universitetets historisk-filologiska sektion år 1911 och avlade kandidatexamen 1920.³⁶⁶ Hon avlade senare magisterexamen vid Åbo Akademi och blev bibliotekarie vid stadsbiblioteket i Åbo.³⁶⁷

* * *

Utöver de finländska aktörerna förekommer det naturligtvis flera sverigesvenska språkforskare i mitt material. Dessa är främst J.E. Rydqvist (1800–1877), Carl Säve (1812–1876), Artur Hazelius (1833–1901), Esaias Tegnér d.y. (1843–1928), J.A. (Johan August) Lundell (1851–1940), Adolf Noreen (1854–1925) och Ruben G:son (Gustafsson) Berg (1876–1948). Om vi jämför dessa två grupper (den finländska och den sverigesvenska) åldersmässigt så kan vi notera att Rydqvist och Säve placeras sig i en egen kategori, medan Hazelius och Tegnér tillhör samma åldersklass som Freudenthal och Lagerblad. Noreen placeras sig rätt så nära den ”stora” gruppen, det vill säga von Willebrand, Lagus, Lindström, Hultman, Pipping och Bergroth, medan Berg tillhör den yngsta gruppen.

I min diskussion om språksynen nämnde jag redan J.E. Rydqvist, som från slutet av 1840-talet var ledamot av Svenska Akademien och hade ett konservativt inflytande på akademiens arbete.³⁶⁸ Egentligen saknade Rydqvist formell utbildning som språkforskare:

³⁶⁵ Vesa Vares, ’Georg Schauman’, Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 4. Republiken M–Ö*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:4 (Helsingfors/Stockholm 2011), s. 1376–1379.

³⁶⁶ Helsingfors universitets studentmatrikel 1908–1912 Bb 6, Helsingfors universitets centralarkiv (HUA), Helsingfors.

³⁶⁷ ’Alice Cronwall’, databasen Manusam, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), <http://trip.abo.fi/aadb/manusam/> (17.2.2012); Alice Cronwalls samling D 59/23, ÅAB, Åbo.

³⁶⁸ Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 73, 89; Teleman, *Tradis och funkis*, s. 63.

han hade studerat vid Uppsala universitet, men språkvetenskapen var vid den tiden ingen utvecklad gren vid universitetet. Rydqvists inriktning blev i stället litteraturforskning. År 1827 hade han börjat arbeta som bibliotekarie vid Kungliga Biblioteket i Stockholm och var dessutom verksam som publicist och litteraturkritiker. Under en resa träffade han Jacob Grimm i Göttingen 1837 och lät sig influeras av honom. Grimm var intresserad av det svenska språket och den svenska kulturen, och tog upp bristen på en mer detaljerad beskrivning av det svenska språket. På 1840-talet gick Rydqvist över från litteraturvetenskapen till språkvetenskapen. I sin språksyn tog han starka intryck av just Grimm, och dennes *Deutsche Grammatik* blev en viktig förebild för Rydqvists eget storverk *Svenska språkets lagar*.³⁶⁹

Bland övriga språkforskare som delade Rydqvists historiska syn på språket kan nämnas professor Carl Säve, som var Freudenthals lärare under dennes vistelse i Uppsala.³⁷⁰ Säve var född på Gotland, och kom också att i sitt språkvetenskapliga arbete intressera sig för gotländskan. Säve blev den förste professorn i nordiska språk i Uppsala – professuren hade inrättats år 1859 som ett resultat av ett mödosamt arbete, utfört bland annat av studentkåren. Han innehade professuren fram till sin död 1876. Enligt Säve hade språkvetenskapen ett utpräglat fosterländskt drag, och det var också något som han förmedlade till sina elever. Som idégivare fick han en stor betydelse för den svenska språk- och fornforskningen. Han hade också ett rätt så starkt intresse för Finland, men som L.A. Puntila har påpekat var detta intresse snarast språkvetenskapligt och nationalpolitiskt, inte utrikespolitiskt i egentlig mening. Puntila anser också att Säves intresse för Finland åtminstone delvis var ett resultat av att man fått upp ögonen för den svenska bosättningen i Estland. Men det finns också tecken som tyder på att han 1852 i Köpenhamn skulle ha träffat Henrik August Reinholm, som samlade in material om den finska folkulturen, och år 1856 Henrik August Wrede, som då besökte Sverige. Dessutom torde den diskussion om Finlands ställning som fördes under Krimkriget också ha påverkat honom. Ännu större betydelse verkar ändå en resa till Finland 1857 ha haft: då vistades Säve tre veckor i Åbo.³⁷¹ Carl Säve hade en bror, P.A. Säve (1811–1887), som var fornforskare. År 1855 hade denne föreslagit att någon från Uppsala skulle resa och undersöka de svenska språkområdena i Österbotten och Nyland. Detta tänkta projekt kan också knytas till de studier i estlandssvenskan som bröderna Säve då ägnade sig åt. Det verkar som om Säve själv hade haft för avsikt att åta sig uppdraget, men av någons orsak blev resan inte av, och ingen annan svensk forskare reste heller till Finland för att utföra de planerade studierna.³⁷²

Både Freudenthal och Säve förenade språkforskarens roll med nationalpolitikernas. För Säve var målet att utforska de svenska dialekterna i Finland ett led i arbetet för att bevara svenskheten i Finland. Genom ett sådant studium ”höjes det Svenska medvetandet hos Eder och motståndskraften stärkes emot den Östliga uselheten och barbarismen!”, skrev

³⁶⁹ Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 89–90. Om den historisk-komparativa inriktningen och Grimms grammatik, se Haapamäki, s. 183–191.

³⁷⁰ Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 45.

³⁷¹ Puntila, s. 44–46.

³⁷² Puntila, s. 46. Om P.A. Säve och hans arbete, se Ulf Palmfelt, *Per Arvid Säves möten med människor och sägner. Folkloristiska aspekter på ett gotländskt arkivmaterial* (Stockholm 1994), särskilt s. 37–95.

Säve i ett brev till Freudenthal i maj 1867.³⁷³ Freudenthal blev ju också den som på allvar tog itu med detta arbete, och har därför även betecknats som den förste dialektforskaren i Finland.³⁷⁴ Säves intresse för att väcka en svensk nationalkänsla i Finland kan åtminstone delvis ha varit ett resultat av hans vistelse i Åbo. Samtidigt bottnade det i en nationell väckelse som på 1840-talet uppstått bland bildade i Sverige, och som tog sig uttryck också på språkvetenskapens område.³⁷⁵

Även Artur Hazelius studerade i Uppsala, och med tanke på hur Freudenthals och Hazelius verksamhet skulle utformas kan man notera att de hade flera gemensamma drag. De spelade båda en viktig roll i rättstavningsfrågan, och de hade båda en förankring i ett skandinaviskt tänkesätt och ett historiskt intresse. Denna inriktning på det förflutna måste förstås mot bakgrund av den traditionalism och det intresse för den gemensamma nordiska historien som växte fram under 1800-talet, med Götiska förbundet (grundat 1811) som ett tidigt exempel.³⁷⁶ Att beundran för den nordiska forntiden också smittade av sig på dem som senare deltog i debatten om språket är uppenbart. Som ett exempel kan nämnas ett studentmöte i Uppsala år 1856, då studenter från Sverige, Danmark och Norge samlades vid gravhögarna i Gamla Uppsala. Bland studenterna fanns det förhoppningar om ett politiskt enat Norden, och trots att detta förblev en utopi kom mötet ändå att påverka många av deltagarna för resten av deras liv.³⁷⁷

Bland dem som deltog i studentmötet finner vi just Artur Hazelius, som i sin verksamhet kombinerade historiska och pedagogiska intressen. År 1873 inrättade han ett skandinaviskt folklivsmuseum, den "Skandinavisk-etnografiska samlingen". Hazelius hade ett tydligt pedagogiskt mål med sin insamling av föremål: han ville att den stora allmänheten skulle få möjlighet att bekanta sig med dem genom miljöer som skapades med skyltdockor och föremål.³⁷⁸ Samlingen hörde till de första museerna i Sverige.³⁷⁹ Att Hazelius valde att kalla sitt projekt "Skandinavisk-etnografiska" samlingen var förstås ingen slump utan ska förstås mot bakgrund av den kulturella skandinavismen. Visserligen innebar 1870-talet en passivare period i skandinavismens historia, men Hazelius arbete måste ändå betraktas som ett resultat av vad Ruth Hemstad kallat en "praktisk orienterad skandinavism" som vidtog efter 1864 och varade fram till början av 1870-talet.³⁸⁰

³⁷³ Puntila, s. 47; Brev från Carl Säve till Freudenthal 26.5.1867, A.O. Freudenthals samling coll. 56.10, NB, Helsingfors.

³⁷⁴ Se till exempel Lilius, s. 30.

³⁷⁵ Puntila, s. 48.

³⁷⁶ Se till exempel Anna Wallette, *Sagans svenskar. Symen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år* (Malmö 2004), s. 223. Torkel Molin, som har studerat Götiska förbundets protokoll, har kunnat iaktta hur en ny bild av svenskarna och Sverige konstruerades. Se Torkel Molin, *Den rätta tidens mått. Götiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet* (Umeå 2003).

³⁷⁷ Se till exempel Maja Hagerman, *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* (Stockholm 2006), s. 259.

³⁷⁸ Hagerman, s. 251–253.

³⁷⁹ Sverker Sörlin, 'Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet', Hans Medelius, Bengt Nyström & Elisabet Stavenow Hidemark (red.), *Nordiska museet under 125 år* (Stockholm 1998), s. 17–18.

³⁸⁰ Hemstad, *Fra Indian summer til nordisk vinter*, s. 17.

Hazelius samlingar bytte år 1880 namn till Nordiska museet.³⁸¹ Bygget av museet, som blev en av de största byggnaderna i Sverige, inleddes år 1888 och krävde enorma donationer från många olika håll.³⁸² Insamlingen av medel hade ju inletts långt tidigare, vilket också framgår av brevväxlingen mellan Freudenthal och Hazelius: i början av 1880-talet åtog sig Freudenthal att i egenskap av ombud i Finland samla in medel till museet.³⁸³ År 1907 öppnades den nya museibygnaden på Djurgården i Stockholm, men då hade Hazelius redan gått ur tiden: han avled 1902 och fick sin gravplats på Skansen, friluftsmuseet som han själv tagit initiativ till och som invigdes år 1891.³⁸⁴

Mitt under sitt intensiva arbete med att få museibyget att gå ihop hade Hazelius alltså bestämt sig för att grunda Skansen, som av Sten Rentzhog har betecknats som något av en ”urmoder till alla senare friluftsmuseer”.³⁸⁵ Hazelius fick chansen att köpa ett lämpligt område, och bara sju månader efter köpet, i oktober 1891, invigdes det nya friluftsmuseet. Rentzhog beskriver Skansen på följande sätt:

Det stora med Hazelius nya museum var att han samlade vanliga människors föremål, det egna landets folkliga kulturutveckling, först bondekulturen, men snart föremål från alla samhällsklasser, från adeln till de allra fattigaste. Det blev en enorm framgång, som ledde till en demokratisering av historien, och blev en förebild för grundandet av folklivsmuseer och etnografiska museer i många länder.³⁸⁶

Hazelius hade som avsikt att nå ut till den bredare publiken, och därför rekonstruerade han verklighetstroga miljöer och förlängde öppettiderna.³⁸⁷

Hazelius hade alltså en tydlig pedagogisk ambition med sina museiprojekt, och han gjorde också andra insatser på det pedagogiska området. År 1868 gavs *Läsebok för folkskolan* ut, och eftersom den spreds över hela landet fick den ett stort inflytande. Hazelius var den som främst gjorde urvalet av texter som till stor del var författade av personer som Geijer, Atterbom, Tegnér och Stagnelius. Boken innehöll också isländska sagor. Hazelius gav själv också ut ett komplement till boken, *Fosterländsk läsning för barn och ungdom*.³⁸⁸ Hazelius var även något av en pionjär inom språkforskningen – han hade disputerat i Uppsala år 1860 med en avhandling om Havamal.³⁸⁹ Han, precis som en del finländska språkforskare (till exempel Herman Vendell), intresserade sig även för estlandssvenskarna. Hazelius bedrev dock inte egna studier på ort och ställe, utan han använde sig av kontakter med tysken Carl Russwurm som redan år 1855 hade givit ut en monografi om estlandssvenskarna. Russwurm lät församlingspräster samlas in bygdedräkter och

³⁸¹ Sörlin, 'Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet', s. 18.

³⁸² Sten Rentzhog, *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen* (Stockholm 2007), s. 16.

³⁸³ Brev från A.O. Freudenthal till Artur Hazelius 20.11.1880 och 3.12.1881, Artur Hazelius samling E2b, Nordiska museets arkiv (NMA), Stockholm.

³⁸⁴ Sörlin, 'Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet', s. 18.

³⁸⁵ Rentzhog, s. 1.

³⁸⁶ Rentzhog, s. 15–16.

³⁸⁷ Rentzhog, s. 16.

³⁸⁸ Hagerman, s. 257.

³⁸⁹ Sörlin, 'Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet', s. 24.

allmogeföremål som sedan fraktades till Stockholm. Hazelius tog emot fem försändelser från Estland mellan åren 1873 och 1877. Det fanns också planer på att ställa ut en stuga från Estland på Skansen, men de gick av någon anledning i stöpet.³⁹⁰

Artur Hazelius var en av dem som engagerade sig i arbetet för en stavningsreform. Det gäller i princip alla sverigesvenska aktörer i materialet, däribland Esaias Tegnér d.y. Tegnér var språkforskare och professor i österländska språk vid Lunds universitet mellan åren 1879 och 1908. År 1882 valdes han in i Svenska Akademien och var chef för redaktionen för *Svenska Akademiens ordbok* 1913–1919.³⁹¹ Tegnér deltog i stavningsdebatten bland annat genom skriften *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, där han vände sig emot en alltför radikal och hastig stavningsreform och utvecklade en så kallad samhörighetslag för stavningen.

Den stavning som Tegnér kritiserade företrädde av bland andra J.A. Lundell som sedermera var professor i slaviska språk vid Uppsala universitet 1891–1916 (inledningsvis som extraordinarie). Som jag nämnde i samband med min översikt över 1800-talets språkforskning var Lundell intresserad av dialekternas ljudlära (på 1880-talet var han docent i fonetik) och skapade ett landsmålsalfabet. Han var även redaktör för tidskriften *Nyare bidrag till kännedomen af svenska landsmål*. Lundell engagerade sig från början som nystavare, vilket säkerligen hängde ihop med hans intresse för pedagogiska reformer, men senare drog han sig ur sällskapet.³⁹²

Den främste företrädaren för nystavningen var ändå Adolf Noreen, som hade inlett sina studier vid Uppsala universitet år 1871. Fem år senare utgav han, tillsammans med Eugène Schwartz, den äldre Västgöotalagen. Noreen disputerade år 1877 med en avhandling om ljudläran i Fryksdalsmålet och utnämndes samma år till docent i nordiska språk. Han skötte i flera år professuren i svenska och nordiska språk och utnämndes 1887 till ordinarie professor i det senare ämnet. Han utgav flera betydelsefulla verk på bland annat dialektforskningens och etymologins områden. Det finns flera exempel på att Noreen ansågs vara en ovanligt skicklig föreläsare, bland annat i *Svenskt biografiskt handlexikon* från 1906:

N. utmärker sig både såsom föreläsare och skriftställare för ett i hög grad ledigt och underhållande framställningssätt. ”Hans stil är lika klar och liflig som hans tanke, och den präglas af en kvickhet utan anspråksfullhet, men outtröttligt flödande, skapad icke blott af skarpsinne, men af en uppfriskande, ungdomlig optimism”. Också har han förstått att vinna en talrik skara lärjungar, däribland flera med framstående begåfning.³⁹³

³⁹⁰ Här enligt Ruth Laidmets, Utvecklingen av estlandssvenskarnas nationalitetskänsla och finlandssvenskarnas eventuella roll i den. Kulturella kontakter mellan estlandssvenskar och finlandssvenskar 1850–1940, avhandling pro gradu, Tartu universitet 2005, s. 49–50.

³⁹¹ 'Esaias Tegnér', *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> (21.1.2012).

³⁹² 'Lundell, Johan August', Göran Lindblad, *Vem är det? Svensk biografisk handbok 1925* (Stockholm 1924), s. 484. Se även Esaias Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning* (Uppsala 1886), s. 6–7.

³⁹³ 'Noreen, Adolf Gotthard', Herman Hofberg m.fl., *Svenskt biografiskt handlexikon 2. Alfabetiskt ordnade lefnadsteckningar af Sveriges namnkunniga män och kvinnor från reformationen till nuvarande tid*, andra omarbetade upplagan (Stockholm 1906), s. 214.

Noreen var en flitig författare och gav ut samlingsbanden *Spridda studier* 1895 och 1903, grammatiska läroböcker, bland annat *Svensk språklära I* från 1881 (tillsammans med Eugène Schwartz), *Altisländische Grammatik* (1884) och *Altswedische Grammatik* (1904).³⁹⁴

Den svenske språkforskare i mitt material som i störst utsträckning intresserade sig för svenskan i Finland var Ruben Gustafsson (G:son) Berg, som disputerade 1903 och verkade som docent i nysvensk stilistik vid Stockholms högskola mellan 1906 och 1920. Tillsammans med Bengt Hesselman och Olof Östergren grundade han tidskriften *Språk och stil*, och han var även en av initiativtagarna bakom Svenska Vitterhetssamfundet. Han utgav verk av bland andra Fröding och Carl Jonas Love Almqvist och gav ut en kommenterad utgåva av J.L. Runebergs *Fänrik Ståls sägner*. Dessutom skrev han en del litteraturvetenskapliga verk, till exempel om Almqvist. I vissa sammanhang använde han pseudonymen Lennart Hennings.³⁹⁵

* * *

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de finländska aktörerna inte bara delade intresset för det svenska språket, utan för de flesta av dem var detta intresse sammanvävt med ett engagemang för den svenska kulturen i Finland. Som ett exempel kan nämnas att flera av dem, däribland Freudenthal, Hultman och Lagus, var engagerade i Svenska litteratursällskapet i Finland. Intresset för det svenska språket och kulturen framgår av många olika sammanhang, men som ett exempel kan nämnas Raseborgsfesten³⁹⁶ i augusti 1882 där Axel Lille lyfte fram de långa traditioner som den svenskspråkiga allmogen hade i Finland och där Oskar Hultman, som året innan hade blivit student, betonade att det pågick en strid: ”Man har sagt, att den nation, som öfvergifver sine fäders minnen, seder och språk, begår ett andligt sjelfmord. Det är vår hembygds andliga död, dess andliga bestånd den striden gället.” Vid Raseborgsfesten två år senare, 1884, hölls festtalet av Ernst Lagus som också lyfte fram en mer allmän finländsk nationalism inom vilken de svenskspråkiga kunde fungera som en förebild genom att värna om sitt ”älskade land” men också om sitt språk.³⁹⁷ I avsnittet om den svensknationella rörelsen nämnde jag att det före Freudenthals utlandsvistelse hade funnits ett ”skandinaviskt parti” i Helsingfors, men då Freudenthal återvände till Helsingfors hade denna benämning försvunnit och

³⁹⁴ Se till exempel ’Noreen, Adolf’, Göran Lindblad, *Vem är det? Svensk biografisk handbok 1925* (Stockholm 1924), s. 556 och ’Adolf Noreen’, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> (30.1.2012).

³⁹⁵ Se till exempel ’Ruben G:son Berg’, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> (30.1.2012). Uppsatsen ’Språkliga iakttagelser i K. A. Tavaststjernas arbeten’ är undertecknad ”Lennart Hennings”.

³⁹⁶ Detta var den första folkfesten som ordnades vid Raseborg. Som arrangörer fungerade unga akademiker från Nyland. I *Vestra Nyland* uttrycktes en förhoppning om att ”den vackra idén att söka på ett förtroligt och anslående sätt närma allmogen till den bildade klassen, i förening med Raseborgs historiska minnen och naturskönhet, skall vara mäktig nog att till festen locka en talrik människoskara”. Intäkterna skulle tillfalla Snappertuna folkbibliotek. *Vestra Nyland* 18.8.1882; Raseborgs festspel, Raseborgs slott, <http://www.raseborg.org/raseborg/festspel/rase-historik/> (20.1.2012).

³⁹⁷ Här enligt Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 140–143.

nya ledande namn inom avdelningen hade dykt upp. Bland dem fanns just Ernst Lagus.³⁹⁸ Med tanke på att flera aktörer alltså hade ett utpräglat intresse och engagemang för den svenska nationaliteten eller kulturen i Finland är det viktigt att försöka klarlägga i vilken utsträckning detta tog sig uttryck i deras tankar om det svenska språket.

³⁹⁸ Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 134–135.

3 IDÉER, IDEOLOGIER OCH SPRÅKLIGA SÄRDRAG

Som jag nämnt i ett flertal sammanhang behandlar jag två språkdiskussioner, varav den ena gäller särdragen (provinsialismerna) och den andra stavningen. I det här kapitlet fokuserar jag på den förstnämnda, och min avsikt är att se på vilka frågor som intresserade aktörerna, vilka olika typer av argument som fördes fram och hur dessa kan förklaras och eventuellt knyts till den nationella problematiken, det vill säga frågor i anslutning till den ”svenska nationalitetens” framtid i Finland. Jag vill betona att min avsikt inte är att placera in argument i olika kategorier utan snarare att peka på tendenser och på så vis ge en bild av rådande tänkesätt inom språkplaneringen.

Med ”diskussionen om särdragen” avser jag den diskussion som inleddes år 1885 av lektorn Karl Lindström och som drygt tre decennier senare resulterade i utgivandet av Hugo Bergroths bok *Finlandssvenska*. Genom Bergroths program etablerades en norm för svenskan i Finland: med några få undantag, däribland uttalet, skulle finlandssvenskan följa den bildade sverigesvenskan. Att dra en gräns vid utgivandet av *Finlandssvenska* är ändå inte helt självklart – diskussionen avslutades inte i och med *Finlandssvenska*, även om den ledde till ett visst avbrott.³⁹⁹ Dess betydelse för etableringen av en tydlig norm var ändå så stor att den kan anses utgöra en slutpunkt för den ”tidiga” diskussionen om språket.

För att ge framställningen om särdragen en klarare struktur har jag valt att utgå från följande frågor: 1) Vilka särskilda aspekter lyftes fram då diskussionen inleddes? 2) När ansåg man att särdragen uppstått, och vilken roll tillmättes riksdelningen i utvecklingen? 3) Fanns det olika åsikter om särdragen? 4) Hur såg man på behovet av en tydlig norm för svenskan i Finland, och vilken roll spelade Bergroths *Finlandssvenska*?

Innan jag går närmare in på diskussionen om särdragen är det ändå motiverat att i korthet behandla de inlägg om svenskan i Finland som gjordes före 1880-talet. De är nämligen intressanta eftersom man kan anta att de har en annan karaktär än senare inlägg som sannolikt påverkats av både förändringarna inom språkvetenskapen (det vill säga synen på språket och språklig förändring) och av den framväxande svenska samlingsrörelsen i Finland. Jag anser också att det är viktigt att nämna de tidiga inläggen för att undvika att ge en bild av att svenskan i Finland ”upptäcks” först under min undersökningsperiod.

Frågan om det ”finlandssvenska” riks- eller standardspråkets uppkomst är komplicerad – det handlar om en lång utveckling, med början i medeltiden och med Åbo som

³⁹⁹ Laurén, s. 57.

ett viktigt centrum. Det lokala finländska standardspråket påverkades av ett flertal olika faktorer: stadsspråket tog intryck från dialekterna i omgivningen (så skedde senare också i 1800-talets Helsingfors), och det svenska skriftspråket påverkade framväxten av ett standardspråk. Då det gäller Åbo är det också viktigt att lyfta fram alla de ämbetsmän, präster, studenter och lärare som under den svenska tiden kom från Sverige och lade sin prägel på Åbosvenskan.⁴⁰⁰

Enligt den svenske språketvaren Carl Ivar Ståhle växte det senast på 1700-talet fram ett bildat finlandssvenskt talspråk. Denna slutsats baserar sig på en studie av brev och dagböcker som författats av Johan Henrik Kellgren och Carl August Ehrensvärd under 1700-talets senare del. Kellgren var poet och kunglig handsekreterare och hade arbetat som informator i Åbotrakten medan sjömilitären Ehrensvärd var uppvuxen på Sveaborg. I sin studie kom Ståhle fram till att de två herrarnas språk inte innehöll finlandismer, och hade varit fullt gångbart även i Stockholm. Därmed antog Ståhle också att det bildade svenska talspråk som växte fram i Finland var mer påverkat av det bildade Stockholmspråket än av de svenska dialekterna i Finland.⁴⁰¹

Nils Erik Villstrand har, precis som språketvaren Gun Widmark, utgått från Sven Hof's indelning i offentligt och privat talspråk, där det senare också kunde delas in i två typer, umgängestal som talades av eliten, respektive dialekter som talades av ”vanligt folk”. Umgängesspråket var visserligen lokalt färgat, men påminde mer om det offentliga språket än om dialekterna. Det språk som talades i Åbo passar väl in i de kategorier som skissats upp av Hof: det fanns ett talspråk som höll sig nära skriftspråket, men också ett umgängesspråk som var färgat av den svenska som talades i Stockholm.⁴⁰² Villstrand för även en diskussion kring vilka faktorer som gjorde att en person genom sitt språk kunde knytas till Finland. Han hänvisar bland annat till Göran Magnus Sprengtportens minnesanteckningar om sin studietid vid Karlberg utanför Stockholm, i vilka Sprengtporten noterar att klasskamraterna uppmärksammat att han talade en annorlunda svenska. Även Gustaf Mauritz Armfelt, som deltog i uppfostran av kronprinsen Gustav Adolf (senare Gustav IV Adolf) ansågs ha ett sjungande finskt tonfall som också smittade av sig på den unge adepten.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Oskar Hultman, 'Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland. Föredrag vid Svenska Litteratursällskapet årshögtid den 5 febr. 1914', *Förhandlingar och uppsatser* 27, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXV (Helsingfors 1914), s. 238–240; Ahlbäck, *Svenskan i Finland*, s. 18–29; se även Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, Finlands svenska historia 2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 110–111.

⁴⁰¹ Carl Ivar Ståhle, 'Stockholmspråket och finlandssvenskan', *Folkmålstudier* 27 (Åbo 1981), s. 2–3.

⁴⁰² Villstrand, *Riksdelen*, s. 111–112; Gun Widmark, *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000* (Uppsala 2000), s. 46–48.

⁴⁰³ Villstrand, *Riksdelen*, s. 112–113; se även Stig Ramel, *Göran Magnus Sprengtporten. Förvärdaren och patrioterna* (Stockholm 2003), s. 25–26 och Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige. Årad statsgrundare i Finland* (Stockholm 1997), s. 39.

3.1 Tidiga inlägg om svenskan i Finland

Som jag tidigare nämnde hamnade särdragen i fokus först under 1800-talets sista decennier, men det finns betydligt äldre belägg för att man uppfattade att svenskan i Finland skiljde sig från svenskan i Sverige. Då handlade det, föga förvånande, om uttalet – skillnader i uttal kan ju iakttas lätt, också av lekmän, och kräver inga komparativa studier. Exempel på detta är de ovannämnda kommentarerna angående Sprengtportens och Armfelts uttal.

Språkvetaren Helena Solstrand har diskuterat tidiga inlägg om svenskan i Finland, och precis som Nils Erik Villstrand har hon lyft fram till exempel Sven Hof, som år 1753 påpekade skillnader i accentförhållandena.⁴⁰⁴ Bland övriga tidiga inlägg kan främst nämnas A.J. Hippings uppsats *Om svenska språkdialecten i Nyland* (1846)⁴⁰⁵ där författaren tog upp två aspekter av uttalet: kortstavigheten och den musikaliska accenten. Uttalskillnaderna påpekades lite senare också av J.E. Rydqvist i *Svenska språkets lagar* samt av A.O. Freudenthal i avhandlingen *Om svenska allmogemålet i Nyland* (1870) och senare i *Svensk rättskrifningslära* från 1881, där han till exempel skrev att den bildade svenskan i Finland bara hade akut accent, vilket skilde den från svenskan i Sverige.⁴⁰⁶ År 1847 publicerade Anders Wärelius uppsatsen 'Bidrag till Finlands kändedom i ethnografiskt afseende' i Finska litteratursällskapets tidskrift *Suomi*. Där konstaterade Wärelius som jag tidigare nämnde att svenskan i Finland påverkats av det finska språket men att den också hade "många egenheter" som varken hade med sverigesvenskan eller finskan att göra.⁴⁰⁷ Noteras kan att Wärelius perspektiv är deskriptivt, inte normativt. I tidningspressen kan man ungefär vid samma tid finna tecken på ett gryende intresse för det svenska i Finland. I april 1848 publicerades i Vasatidningen *Ilmarinen* en tvådelad artikel med rubriken "Till fosterlandsvänner". Artikeln var författad av J.O.I. Rancken, rektor vid lyceet i Vasa. Han konstaterade att svenskan i Finland efter riksdelningen kommit att utvecklas i en egen riktning så att den mer än sverigesvenskan närmade sig fornisländskan:

Genom afsöndring från det egentliga Sverige har dessas [de svenskspråkigas i Finland] språk varit nödsakadt att taga sin egen utveckling; det har ej heller varit något, som just påskyndat densamma, hvarföre vi af otaliga exempel kunna se, att det vida mer än den nuvarande Svenskan närmar sig den forna Norräna tungan, Isländskan, likaså i flera afseenden tydligare framhåller [sic] sin slägt-skap med de Germaniska, ur samma stam utgångna språken [...].⁴⁰⁸

Artikeln var ursprungligen anonym – Rancken medgav först 1874 att det var han som var författaren. Ulrika Wolf-Knuts har i sin översikt över Rancken som folklorist noterat att denne i och med uppropet i *Ilmarinen* blev den förste som gick ut och i offentligheten

⁴⁰⁴ Solstrand-Pipping, s. 5.

⁴⁰⁵ And. Joh. Hipping, *Om svenska språkdialecten i Nyland*, Föredr. För Vet. Soc. D. 29 april 1846 (Helsingfors 1846).

⁴⁰⁶ Solstrand-Pipping, s. 5.

⁴⁰⁷ Wärelius, s. 120.

⁴⁰⁸ J.O.I. Rancken, 'Till Fosterlandsvänner' (senare delen), *Ilmarinen* 5.4.1848.

efterlyste en insamling och dokumentation av folklig kultur bland den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Rancken ansåg att den svenska kulturen i Finland fungerade som en länk mellan svensk och finsk kultur, och betraktade den därför som ett viktigt undersökningsobjekt.⁴⁰⁹

Då man behandlar tidiga inlägg om svenskan i Finland är det viktigt att nämna A.O. Freudenthals uppsats 'Om svensk språkkunskap. Särdeles med afseende på Finland'. Uppsatsen, som publicerades 1868, var egentligen ett föredrag som Freudenthal hållit året innan. Inledningen är tydligt traditionalistisk, och författaren hyllar den fornnordiska språkformens förträfflighet och renhet:

Det behöfves icke stor beläsenhet i den fornnordiska litteraturen för att finna huru i många afseenden öfverlägset vårt nuvarande modersmål det språk är, hvaruppå dessa gamla sagor, qväden och lagar äro affattade. Den nordiska språkmalmen i all sin ursprungliga renhet ligger här öfverallt i dagen, obemängd af dessa till följe af nyare tiders politiska förhållanden och dåraktiga efterhärminingslust inkomma [sic] främmande språkelementer, hvilka ofta utan all hänsyn till de nordiska språkens egendomliga lagar och förhållanden blifvit desamma påtvungna.⁴¹⁰

Kort därefter lyfter han ändå fram några företräden hos det moderna språket:

I vår åt det rent praktiska hållet så oändligen långt framskridna tid kan därför den fördel aldrig nog högt uppskattas, som de nu lefvande språken tillvunnit sig, att nämligen med långt färre och enklare medel än stamspråken uppnå samma ändamål: talets begriplighet.⁴¹¹

Freudenthal fortsätter, och sammanfattar konsekvenserna för språkvården så här:

Men ju mera praktisk och bestyrksam vår tid är, desto större omsorg må det egnas deråt att språket icke må träda denna riktning hämmande i vägen och förden skull må ordning, reda och konsekvens råda i språket ej mindre än i lifvet.

Freudenthals perspektiv måste betecknas som puristiskt: lånorden betecknas som "objudna snyltgäster" som kunde bytas ut mot ord antingen ur fornspråket eller ur dialekterna. Rätt så många av dem var visserligen alltför etablerade för att kunna utmönstras utan problem, och en del fungerade som kulturord och förtjänade därför sin plats. Lånorden var emellertid inte språkets värsta fiende: det var i stället språkbruket: "skenfagert är dess utseende, lömskt dess angrepp och i mörkret smyger dess gång", skriver författaren.⁴¹² Han fortsätter:

⁴⁰⁹ Ulrika Wolf-Knuts, 'Johan Oskar Immanuel Rancken – den finlandssvenska folkloristikens fader', Carsten Bregenhøj (red.), *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker*, Meddelanden från Folkkultursarkivet 18 (Helsingfors 2001), s. 12–13.

⁴¹⁰ Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap', s. 166.

⁴¹¹ Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap', s. 168.

⁴¹² Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap', s. 169.

I stöd af språkbruket skriver den ene si, den andre så och ofta nog begge två uppåt väggarna; på grund af språkbruket användas de mest oegentliga konstruktionssätt och som en härold för språkbrukets stormakt tror sig snart sagt hvarje skolpojke kunna spela rolen af en mästare öfver svenska språkets lagar.⁴¹³

Genom att särskilt lyfta fram problemen och förvirringen inom rättstavningen föregick Freudenthal den debatt som skulle bryta ut något år senare, efter rättstavningsmötet 1869. Efter en diskussion kring fel och inkonsekvenser i språkbruket avslutar Freudenthal sitt inlägg med några reflektioner kring svenskan i Finland. Han är inte nådig i sin dom, utan slår fast att under senare tid ”knappt nog något mera betydande svenskt arbete här utgifvits, mot hvars svenska icke grundade anmärkningar blifvit gjorda i recensioner i Sverige”.⁴¹⁴

I uppsatsen från år 1868 behandlar Freudenthal egentligen inte själva provinsialismerna, men han tar ändå upp några omständigheter som är typiska för Finland. Han lyfter fram fel och inkonsekvenser i det svenska språket överlag, och pekar för Finlands del på tendensen att omvandla stark verbböjning till svag (till exempel *sjunkte* i stället för *sjönk*) och svaga maskuliner till svaga femininer (till exempel *timma* i stället för *timme*). Ett felaktigt bruk av pronomenet *sin* i stället för *hans*, *hennes*, *dess* och *deras* kunde iaktas i både Finland och Sverige. Däremot verkade användningen av pronomenet *hvaradera* vara särskilt problematisk i Finland.⁴¹⁵ En viktig poäng då det gäller Freudenthals syn på svenskt och finländskt språkbruk är att det är svårt att veta hur han tänkte i termer av sverigesvenskt och ”finlandssvenskt” språkbruk. Hans inlägg är trots allt tidigt, och placerar sig i en tid då det samtida standardspråket inte uppmärksammats i forskningen.

Att denna reservation är viktig stöds till exempel av en ännu tidigare uppsats av Freudenthal. Uppsatsen som jag nyss citerade, ’Om svensk språkkunskap’, publicerades alltså 1868, men baserade sig på ett föredrag som hållits 1867. Bara ett år tidigare, år 1866, skrev Freudenthal så här i en uppsats om uttalet i de nyländska dialekterna: ”[...] hvem uppfattar icke genast den olikhet i uttal, som så bestämdt skiljer svenskan i öster och svenskan i vester om Östersjön och Bottenhafvet från hvarandra och det ehuru de begge idiomerna så till ordförråd som till former äro hvarandra fullkomligt lika?”⁴¹⁶ Det här kan framstå som ett överraskande uttalande. Men som jag nämnde är det viktigt att komma ihåg att man vid den här tiden ännu inte gjort några jämförande studier av det bildade språket i Sverige och i Finland, så Freudenthal utgick från sina studier av folkmålen (även om han talade om ”svenskan i Finland” och ”svenskan i Sverige”) och då var variationerna betydande i hela det svenska språkområdet, inte bara mellan finländskt och svenskt. Referensramarna var helt enkelt annorlunda än i dag.

⁴¹³ Freudenthal, ’Om svensk språkkunskap’, s. 170.

⁴¹⁴ Freudenthal, ’Om svensk språkkunskap’, s. 183.

⁴¹⁵ Freudenthal, ’Om svensk språkkunskap’, s. 177–181.

⁴¹⁶ Freudenthal, ’Om tonfallet i nyländska bygdemålet’, s. 34.

3.2 Vilka särskilda aspekter lyftes fram då diskussionen inleddes?

Freudenthals uppsats (1868) med uppmaningen till aktiv språkvård följdes inte av någon omedelbar debatt, utan den egentliga diskussionen om särdragen inleddes först i mitten på 1880-talet, närmare bestämt år 1885. Den som då tog initiativet var universitetslektorn Karl Lindström som i *Finsk Tidskrift* lät publicera en tvådelad artikel med rubriken 'Studier på svensk språkbotten i Finland'. Med hänvisning till de sverigesvenska språkforskarna Adolf Noreen och Eugène Schwartz poängterade Lindström att det svenska riksspråket, det vill säga den svenska som talades av den bildade klassen i hela riket, inte alls var enhetligt utan hade regionala varianter. Här är det intressant att notera att Lindström betonade att också den svenskspråkiga befolkningen i Finland språkligt sett måste räknas till "hela riket".⁴¹⁷ "Rike" får alltså här en dubbel betydelse – det står inte bara för den politiska enheten (staten) Sverige utan också för en större svensk språkgemenskap.

Lindström lyfte särskilt fram skillnaderna mellan svenskan i de båda tidigare riksdelarna och pekade på att "det hos de bildade i vårt land gängse språkbruket ofta och i mycket [är] olika det i Sverige rådande". Även om ämnet behandlats tidigare fanns det ingen övergripande framställning om särdragen i den finländska svenskan (ljudförhållandena var dock mer undersökta). Avvikelser i uttal var lätta att iakta både för svenskar och för finländare, men då det gällde ordens böjning och betydelse var situationen en annan: de var "vida svårare att upptäcka för en infödd, såvida han ej någon längre tid vistats i Sverige eller på annat sätt blifvit uppmärksamgjord på dem". Därför borde särdragen undersökas av en sverigesvensk som flyttat till Finland.⁴¹⁸

Karl Lindström delade upp särdragen i två grupper: för det första direkta fel som borde motarbetas så att de inte skulle få fäste i skriftspråket, och för det andra drag där svenskan i Finland var "lika berättigad" eller stod på minst lika god språkhistorisk grund som svenskan i Sverige. Man kan notera att Lindström främst lyfte fram särdrag i det talade språket, även om han också gav exempel ur skriftspråket: han hävdade nämligen att de flesta avvikelser förekom just i talspråket, men att det fanns rätt så många exempel på att de också vunnit insteg i skriftspråket, särskilt hos yngre skribenter.⁴¹⁹ Lindström antog att särdragen skulle öka i takt med att Finland "aflägsnar sig från det gamla moderlandet" och de litterära influenserna därifrån minskade. Särdragen uppstod som ett resultat av dels påverkan från allmogemålet, dels inflytande från "det andra inhemska språket".⁴²⁰

I början av den andra delen av uppsatsen hänvisade Lindström till Freudenthals uppsats 1868, och kunde konstatera att många av de följer av vanvården som Freudenthal talat om hade uteblivit tack vare dennes arbete på området. Mycket återstod ändå fortfarande att göra då det gällde att sprida en teoretisk kännedom om språket och dess lagar:

Utän en sådan kunskap kunna lätt oegentligheter uppkomma och rotfästa sig synnerligast inom ett språkområdes gränsmarker, hvilka i följd af sin aflägsenhet

⁴¹⁷ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 264.

⁴¹⁸ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 264–265. Då det gällde ljudförhållandena hänvisade Lindström till andra upplagan av A.O. Freudenthals *Svensk rättskrifningslära* (1884).

⁴¹⁹ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 266.

⁴²⁰ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 264–266.

från de centralorter, där språkutvecklingens gång regleras, lättare undandraga sig detta inflytande och gå egna vägar.⁴²¹

Detta var alltså något som borde motarbetas – på den punkten var Lindström alldeles tydlig, även om han avslutade sin uppsats med att konstatera att den finländska svenskan ”i enstaka fall” kunde få ”göra sin röst hörd”. I vilka situationer detta kunde ske var en viktig fråga, både ur ett språkvetenskapligt perspektiv och från en litterär och pedagogisk synvinkel.⁴²²

Två år senare, år 1887, höll Karl Lindström på Pedagogiska föreningens möte ett föredrag med rubriken ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de avvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’. Föredraget publicerades följande år, 1888, som en uppsats i *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland*. Inlägget är särskilt intressant eftersom Lindström här diskuterade både sverigesvenska och finländska uppfattningar på ett överskådligt sätt. Han konstaterade att det inte bedrivits särskilt mycket forskning i ämnet, men att det kunde slås fast att det förekom en rad avvikelser mellan den finländska svenskan och det svenska riksspråket. Lindström citerade den svenske filologen J.A. Lundell som fäst uppmärksamhet vid avvikelserna. Dessa behandlades också av språkforskaren August Fredrik Schagerström, som noterat att skillnaderna överensstämde med språkutvecklingens lagar och att det gick att finna motsvarigheter i andra språk, till exempel engelskan. Särskilt intressant är att Lindström ansåg att man i Sverige varit alltför tolerant inställd till avvikelserna och felaktigheterna i en del finländska arbeten.⁴²³ Jag återkommer senare till den eventuella diskrepansen mellan Finland och Sverige då det gäller språkforskarnas åsikter om särdragen.

Lindström konstaterade själv att det var tänkbart att en viss del av ett språkområde skiljde sig från de övriga, och detta kunde också gälla Finland. I och med riksdelen kunde man också säga att grunden var lagd för en sådan utveckling – även om Lindström inte ville säga att det var önskvärt att svenskan i Finland gick sin egen väg. Hans poäng var att förutsättningarna för en sådan utveckling fanns, och han pekade särskilt på två omständigheter som påverkade den finländska svenskan: inflytandet från dialekterna eller ”våra i hög grad egendomliga och fornartade landsmål” och kontakterna med det finska språket. Lindström hävdade till och med att idén om att det svenska språket skulle förbli oförändrat i Finland utgick från en ”alldeles falsk och oberättigad ståndpunkt och vittnar om föga insikt i språkutvecklingens lagar och föga kunskap om de faktorer, som vid denna utveckling äro värksamma”. Enligt Lindström var det i princip ingen i Sverige som givit uttryck för en sådan ståndpunkt – tvärtom, de flesta visade förståelse för

⁴²¹ Karl Lindström, ’Studier på svensk språkbotten i Finland II’, *Finsk Tidskrift* 1885:II, s. 452.

⁴²² Lindström, ’Studier på svensk språkbotten i Finland II’, s. 462.

⁴²³ Karl Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de avvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, *Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland* 25 (1888), s. 167–168; J.A. Lundell, Recension av L. W. Fagerlunds bok *Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar*. I *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklied*. *Tidskrift utgifven på uppdrag af landsmålsföreningarne i Uppsala, Helsingfors och Lund*, första bandet (Stockholm 1879–1881), s. 729; August Schagerström, ’I rättstafningsfrågan’, *Pedagogisk tidskrift* 22 (1886), s. 59–60.

utvecklingen, med undantag för den mer konservative Nils Linder. Efter att än en gång ha konstaterat att differentieringen var helt naturlig och väntad, drog Lindström ändå slutsatsen ”att vi i det längsta böra arbeta på att vårt språk följer svenska riksspråket i spåren”.⁴²⁴ Samtidigt hävdade han att en differentiering, såvida den inte gick att hejda, ändå knappast skulle få alltför dramatiska följder. Den svenskspråkiga bildade klassen kunde klara av att uppbära ett ”i viss mån självständigt och från moderlandets svenska frigjort språk”.⁴²⁵

Lindströms inlägg är intressanta på flera sätt, inte bara för att de inledde en diskussion om svenskan i Finland. De avspeglar också utvecklingen inom språkvetenskapen och den förändrade synen på språket. Här kan man igen dra en parallell till Freudenthals föredrag och uppsats från 1867/1868: där betraktade han språket som en ”organism, den der lefver och verkar i enlighet med egna, i harmoni med hvarandra stående lagar”.⁴²⁶ Här var han, som också Christer Laurén påpekat, påverkad av naturvetenskapliga tänkesätt som vunnit mark under 1800-talet, inte minst genom Darwins insatser. Men Laurén har också pekat på en intressant motsättning i den freudenthalska argumentationen: ett renodlat naturvetenskapligt perspektiv skulle innebära att alla språkvårdande insatser, alltså all påverkan på den levande organismen, vore av ondo. Freudenthal drog sig ändå inte för att uppmana till aktiv språkvård. Han hör alltså snarast hemma i det som ibland kallats den litterärhistoriska skolan, alltså den historiskt inriktade syn som företrädades av till exempel Carl Säve och J.E. Rydqvist.⁴²⁷ Karl Lindströms syn på språket är emellertid betydligt modernare, vilket är ett resultat av den utveckling som skett under 1870- och 1880-talet till följd av att till exempel Adolf Noreen och Esaias Tegnér d.y. fört fram en rationell syn på språket. I sin uppsats om modersmålsundervisningen betraktade Lindström språket som ett socialt fenomen då han lyfte fram olika orsaker till förekomsten av särdrag, till exempel yrke, samhällsställning, bildning och ålder.⁴²⁸

Lindströms diskussion om särdragen bidrog till att öka intresset för desamma. Diskussionen ledde också till konkreta åtgärder: under 1800-talets sista decennium började filologerna allt mer ägna sig åt att studera och kartlägga skillnaderna mellan den bildade finländska svenskan och den bildade sverigesvenskan. I början kallade man särdragen enbart ”fennicism”, men så småningom blev kategoriseringen av särdragen och terminologin mer specifik. Man beaktade särdragens utbredning (svecismer respektive finlandismer), deras etymologiska ursprung (russicism, fennicism och så vidare) och deras bruklighet. Det visade sig emellertid inte vara helt enkelt att slå fast vilka ord som skulle betraktas som finlandismer, och det rådde en betydande osäkerhet om vilka språkvårdande slutsatser man kunde dra.⁴²⁹

⁴²⁴ Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', s. 170–171.

⁴²⁵ Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', s. 175.

⁴²⁶ Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap', s. 168.

⁴²⁷ Laurén, s. 8–9.

⁴²⁸ Laurén, s. 12; Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', s. 169.

⁴²⁹ Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 78.

Karl Lindström hade pekat på att en sverigesvensk kunde vara bäst lämpad att studera avvikelserna i svenskan i Finland. Denna tanke fanns också hos Oskar Hultman som i samband med Svenska litteratursällskapets styrelsemöte i december 1898 föreslog att man skulle bevilja 4 000 eller 5 000 mark i stipendium till en person från Sverige som skulle vistas i Finland och studera den finländska svenskan och sedan ge ut ett arbete om skiljaktigheterna mellan denna och riksspråket ”som gjorde slut, om ej på våra provinsialismer, så dock på det tillstånd af famlande osäkerhet, hvori alla de bland oss nu befinna sig, som *vilja* skrifva godt svenskt riksspråk”.⁴³⁰

Det blev också en sverigesvensk som tog itu med kartläggningen, nämligen Ruben G:son Berg som studerade såväl Runebergs som Tavaststjernas språkbruk. På basis av dessa arbeten samt Rietz ordbok⁴³¹, Ralf Saxéns avhandling *Finska länord i östsvenska dialekter* (publicerad i utvidgad form i *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv* XI) och Freudenthals *Skiljaktigheter* publicerade han även en lista på avvikelser.⁴³² Förteckningen kommenterades sedan av den svenske språkforskaren Emil Olson (1876–1937), som vid den här tiden ingick i redaktionen för *Svenska Akademiens ordbok* (år 1917 skulle han utnämnas till professor i nordiska språk i Lund). I sin inledning konstaterade Olson att den finländska svenskan var ett såväl intressant som aktuellt forskningsområde. Här kan man notera att Olson ansåg att Berg använde begreppet ”finlandism” i alltför vid betydelse: Berg tog nämligen också upp benämningar på till exempel en del administrativa och rättsliga institutioner som finlandismer, trots att institutionerna i fråga inte hade några direkta motsvarigheter i Sverige. Dessutom hade Berg som finlandismer betraktat också sådana avvikelser som bara påträffats någon enstaka gång – här ansåg Olson å sin sida att en finlandism borde vara ett språkdrag som var någorlunda ”konstant” i Finland och numera obrukligt i Sverige (alternativt ett uppenbart inlån från svenskan i Finland).⁴³³

I samma nummer av *Språk och stil* kommenterade Berg själv ’Lexikaliska bidrag’, bland annat utgående från de synpunkter han brevlades fått från lektorn vid seminariet i Nykarleby, K.J. Hagfors. Den korta kommentaren är intressant eftersom man här kan ana en spänning mellan Berg och Freudenthal:

⁴³⁰ Oskar Hultman, förslag inlämnat till Svenska litteratursällskapet i Finland och behandlat på styrelsemötet 15.12.1898, *Förhandlingar och uppsatser* 12, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXXIX (Helsingfors 1899), s. LXVIII–LXX.

⁴³¹ Här avses Johan Ernst Rietz, *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket* (Lund 1867, ny upplaga 1877).

⁴³² Ruben G:son Berg [”Lennart Hennings”], ’Språkliga iakttagelser i K. A. Tavaststjernas arbeten’, *Finsk Tidskrift* 1899:II; Ruben G:son Berg, ’Runebergs språkbruk’, *Pedagogisk tidskrift* 36 (1900); Ruben G:son Berg, ’Lexikaliska bidrag till finländskan i våra dar’, *Språk och stil* 3 (Uppsala 1903–1904); Ralf Saxén, ’Finska länord i östsvenska dialekter’, *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv* XI; Freudenthal (utg.), ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’. Uppsatsen om Tavaststjernas språkbruk kommenterades av R.F. von Willebrand som betecknade den som intressant och hoppades att den skulle inleda en systematisk undersökning av den finländska ”högsvenskan”. Se R.F. von Willebrand [”R. v. W.”], ’Anmärkningar till ovanstående’, *Finsk Tidskrift* 1899:II, s. 207–211.

⁴³³ Emil Olson, ’Några anmärkningar till R. G:son Bergs ”Lexikaliska bidrag till finländskan i våra dar”’, *Språk och stil* 5 (Uppsala 1905), s. 138–140.

För den händelse jag skulle komma att någon mer gång sysselsätta mig med finländskt språkbruk – något som nu förefaller mig mycket osannolikt af flera skäl – vill jag här göra en generell påpekning. F. d. professor A. O. Freudenthal har i *Finsk tidskrift* LVI: 448 bland annat anmärkt mot mig, att i mina Lex. bidr. ”nybildningar af särskilda [??] författare uppgifvas som finlandismer”. Anmärkningen är oriktig och måste bero på något misstag. Jag har icke kallat dem ”finlandismer”, men väl räknat dem till ”finländskan”. Ord och ordformer, som citerats från finländsk litteratur, författad af finländare, äro naturligtvis ”finländska”, vare sig de äro individualismer eller idiotismer. Jag har antecknat hvad som synt mig påfallande och inbjudit till granskning af mina anteckningar för att få uttrönt, huruvida resp. ord äro vanliga eller enstaka. Någon ärelystnad att öka ”antalet finlandismer” med vare sig 100 eller 1000 nya har jag inte hyst; det är mig veterligen likgiltigt, om de äro flera eller färre; det gäller ju bara att fastställa *hvilka* de äro. Härvid få vi hjälpas åt allt fortfarande, ty ”Landsmålsföreningens förteckning” är kvalitativt som kvantitativt endast en ringa insats, vid hvilken man ej kan bli stående.⁴³⁴

Med ”Landsmålsföreningens förteckning” avsåg Berg alltså samlingen ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’ som utkom 1902 och innehöll olika drag i ordförråd och böjning som upptecknats vid föreningens möten åren 1893–1899.⁴³⁵ Och Berg var inte den ende som kritiserade listan. Det gjorde till exempel också Ralf Saxén i en granskning i *Finsk Tidskrift* (i detta sammanhang kommenterade Saxén även Rolf Nordenstrengs uppsats ’Finländsk svenska på 1700-talet’). Saxén lyfte här fram att landsföreningens lista var långt ifrån fullständig – det saknades en stor mängd ord och uttryck som användes i talspråket. Enligt Saxén berodde detta på att varje ord utsatts för mycket noggrann kritik innan det tagits med i förteckningen. Saxén ansåg att man borde ha följt en annan princip och strävat efter att ta med så många exempel som möjligt. Freudenthal borde heller inte, enligt Saxén, ha nöjt sig med utgivarens roll, utan han borde också ha utfört en vetenskaplig granskning av materialet. Saxén reagerade särskilt på den bristfälliga behandlingen av fennicismerna. Dessutom borde man ha upptagit alla stilarter i svenskan och ägnat mer uppmärksamhet åt att förklara orden och uttrycken. Men trots kritiken erkände han att föreningens lista fyllde en lucka, och dessutom lyfte han som en styrka fram att professor Noreen och docent Otto von Friesen (1870–1942) gått igenom förteckningen, vilket ökade dess tillförlitlighet.⁴³⁶

I samma nummer av *Finsk Tidskrift* lät A.O. Freudenthal publicera ett genmäle, där han försvarade urvalskriterierna och hävdade att den lägre stilen inte helt förbisetts, även om ord och uttryck som var ”rätt oanständiga” uteslutits. Han frågade sig även varför Saxén inte tidigare tagit upp denna ”massa” ord och uttryck som han ansåg saknades i landsmålsföreningens lista. Dessutom verkar det som om frågan om finskt inflytande var särskilt svår att enas om. Freudenthal såg gärna att en för ändamålet kompetent person åtog sig att undersöka finskans inflytande. Han antog också att svenska läsare kunde

⁴³⁴ Ruben G:son Berg, ’Finländska anteckningar’ (ingår i kategorin ”Smärre bidrag”), *Språk och stil* 5 (Uppsala 1905), s. 99–100.

⁴³⁵ Freudenthal (utg.), ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’.

⁴³⁶ Ralf Saxén, ’Finländsk svenska’, *Finsk Tidskrift* 1904:I, s. 299–306.

undvara ”de för dem obegripliga finska orden och uttrycken”, vilket föranledde Saxén att i ytterligare ett inlägg betona att han hade ”en helt annan uppfattning om de svenska vetenskapsmännens kända grundlighet och intresse för allt som kan vara af betydelse vid en frågas afgörande”.⁴³⁷

Som jag nämnde i början av avhandlingen innebar Svenska landsmålsföreningens insamling av särdrag en nyorientering, eftersom man tidigare ägnat sig åt att samla in bland annat ord och uttryck ur dialekterna. Bengt Loman har ansett att den nya inriktningen var ett resultat av puristisk påverkan, alltså ett resultat av ett mer ideologiskt inflytande.⁴³⁸ En annan orsak (som inte står i konflikt med den förstnämnda) kan ha varit att man ville få fram mer information om den moderna svenskan, och då särskilt i fråga om det bildade språket. Här fanns nämligen en uppenbar brist som berodde på att man tidigare fokuserat på gamla språkformer och dialekter. Som ett exempel på detta kan nämnas att en skribent i *Nya Pressen* år 1885 konstaterade att landsmälen blivit föremål för omfattande forskning, medan det bildade uttalet rönt föga uppmärksamhet. Många ansåg fortfarande att det inte fanns något bildat talspråk, utan att de bildade egentligen talade bygdemål som påverkats av skriftspråket.⁴³⁹ Och ännu år 1908 noterade Ralf Saxén i sin recension av en knapp fjärdedel av Adolf Noreens stora verk *Vårt språk* att man hittills i liten utsträckning intresserat sig för riksspråket. I stället hade ljudhistorien och dialekterna stått i fokus.⁴⁴⁰

Samma problem togs upp av Rolf Nordenstreng i början av 1900-talet då han beklagade sig över att nysvenskan inte blivit tillräckligt undersökt, medan utforskningen av allmogemålen varit noggrann. ”Högsvenskans” olika varianter hade hamnat i skymundan, och det återstod fortfarande att besvara frågan ”vad är svenskt riksspråk”. Den finländska svenskan hade så många särdrag att den väckte både lekmännens och språkvetarnas intresse, och man var ganska enig om att den inte kunde betraktas som rikssvenska. En studie av de finländska särdragen kunde enligt Nordenstreng utgå från två olika utgångspunkter: antingen studerade man i vilken mån språkmaterialet i Finland skiljde sig från det sverigesvenska (detta arbete hade bedrivits av Svenska landsmålsföreningen och resultaten skulle inom kort publiceras), eller så undersökte man särdragens karaktär, uppkomst och ålder. I sin uppsats valde Nordenstreng det sistnämnda perspektivet, och hans utgångspunkt var att visa att många av särdragen uppkommit redan före riksdeleningen 1809: han hävdade att han funnit ungefär ett hundratal provinsialismer i Finland under Porthans tid, och antog att antalet var betydligt större än så. Dessutom ifrågasatte han att det finska språket haft så stort inflytande på svenskan i Finland, det var också möjligt att ett ord som såg ut som ett inlån från finskan egentligen hade spritts från svenskan till finskan.⁴⁴¹

⁴³⁷ A.O. Freudenthal, ’Genmäle till d:r R. Saxéns uppsats ”Finländsk svenska”’, *Finsk Tidskrift* 1904:I; Ralf Saxén, ’Polemik’, Svar till prof. A. O. Freudenthal’, *Finsk Tidskrift* 1904:II, s. 80.

⁴³⁸ Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 82.

⁴³⁹ ”L. R.”, ’Literatur. Svenska språkets Ljudlära och Beteckningslära jämte en Afhandling om Aksent af J. A. Lyttkens och F. A. Wulff’, *Nya Pressen* 2.11.1885.

⁴⁴⁰ Ralf Saxén, ’Ett storverk på den nysvenska språkforskningens område’ (recension av delar av Adolf Noreens verk *Vårt språk*), *Finsk Tidskrift* 1908:I, s. 37–38.

⁴⁴¹ Nordenstreng, ’Finländsk svenska på 1700-talet’, s. 21–23 och 33–34. Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) var professor vid akademien i Åbo från 1777. ’Henrik Gabriel Porthan’, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> (15.3.2012).

3.3 Riksdelningens betydelse för differentieringen

I den ovannämnda uppsatsen kom Rolf Nordenstreng alltså in på frågan om vid vilken tidpunkt skillnaderna mellan den finländska svenskan och sverigesvenskan blivit särskilt uppenbara. Uppsatsen recenserades sedan i *Hufvudstadsbladet* av K.J. Hagfors. Enligt Nordenstreng var riksdelningen inte så avgörande för differentieringen: i stället ville han lyfta fram betydelsen av den kulturella isoleringen. Hagfors kunde hålla med om detta, men han frågade sig samtidigt om inte isoleringen överlag tilltagit efter 1809, även om kommunikationerna visserligen varit goda de senaste decennierna. Hagfors var även av annan åsikt angående förekomsten och bruket av vissa ord och uttryck som Nordenstreng tagit upp. Det allmänna intrycket är att Hagfors var mer insatt i ordförrådet i till exempel de österbottniska dialekterna än Nordenstreng. Hagfors skriver också att mycket tydde på att Nordenstreng inte var tillräckligt insatt i det svenska språket i Finland – Nordenstreng vistades i Uppsala och hade tytt sig till vad han själv kallade ”levvande källor” där. Att han utnyttjat dessa källor på ett bra sätt erkände också Hagfors, men han var kritiskt inställd till Nordenstrengs kunskaper i de svenska dialekterna i Finland, särskilt de österbottniska.⁴⁴² Rolf Nordenstrengs inlägg kommenterades även av Ralf Saxén, som i motsats till Nordenstreng ansåg att de flesta finlandismer (inklusive fennicism och russicism) uppkommit efter 1809. Ett undantag utgjordes förstås av de ord och uttryck som inte längre användes i Sverige, med andra ord arkaismerna.⁴⁴³

Frågan om riksdelningens betydelse intresserade också andra som deltog i diskussionen, till exempel R.F. von Willebrand som i uppsatsen 'Om språkets förändring' från år 1898 utgick från professor Axel Kocks verk med samma namn där Kock framhöll betydelsen av händelserna år 1809. Kock ansåg att skillnaderna mellan den finländska svenskan och den bildade svenskan i Sverige bekräftade den gamla ”lagen” om att ”upplösning af politiska eller sociala band framkallar språksplittring”.⁴⁴⁴ Detta påstående ifrågasattes av von Willebrand, även om han medgav att riksdelningen haft en viss inverkan. von Willebrand betonade i stället betydelsen av den sociala skilsmässan, eller egentligen en kombination av sociala och politiska faktorer. Efter riksdelningen tillsattes ämbeten och tjänster inte längre med sverigesvenskar vilket minskade det sverigesvenska inflytandet, och dessutom minskade kommunikationerna mellan de tidigare riksdelarna.⁴⁴⁵ Nu hade situationen emellertid förändrats. von Willebrand lyfte fram de förbättrade kommunikationerna och de omfattande kontakterna på det ”andliga området”: Finland var av stor betydelse för de sverigesvenska förlagen, och dessutom ordnades till exempel kongresser som möjliggjorde ett större umgänge mellan invånare bosatta på olika sidor om Bottniska viken. von Willebrand pekade dessutom på den allt starkare svenska industrin som torde

⁴⁴² K.J. Hagfors, 'Finländsk svenska'. Recension av Rolf Nordenstrengs uppsats 'Finländsk svenska på 1700-talet', *Hufvudstadsbladet* 30.11.1903. Här kan man dra en parallell till Hugo Pipping, som år 1892 hävdade att han endast i enstaka fall kunde lämna uppgifter om uttalet på andra ställen än i Helsingfors. Hugo Pipping, 'Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 119.

⁴⁴³ Saxén, 'Finländsk svenska', s. 306.

⁴⁴⁴ Axel Kock, *Om språkets förändring*, Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola III (Göteborg 1896), s. 131.

⁴⁴⁵ R. F. von Willebrand, 'Om språkets förändring', *Finsk Tidskrift* 1898:I, s. 337–339.

ha förbättrat de kommersiella relationerna mellan Finland och Sverige. Hans slutsats blev att allt detta motverkade den finländska svenskans isolering.⁴⁴⁶

R.F. von Willebrands uttalanden om ämbetsmännen efter riksdelningen måste emellertid jämföras med nyare forskningsresultat, framförda av Jan Samuelson. Enligt denne minskade rörligheten mellan olika regioner i det svenska riket under 1700-talet. Riksdelningen fick ingen avgörande betydelse då det gäller ämbetsmännens flyttningar. Samuelson påpekar att ämbetsmännen genom sina befattningar var knutna till en viss region, och hade ingen anledning att på grund av riksdelningen lämna sina tjänster, oberoende av om de råkade finnas i Sverige eller i Finland. Tvärtom kunde en flytt ha varit ekonomiskt oklok. Efter riksdelningen ökade dessutom karriärmöjligheterna i Finland då förvaltningen växte och lönerna steg.⁴⁴⁷ Man ska alltså vara försiktig med att dra en alltför skarp gräns vid året 1809, även om von Willebrands uttalande är riktigt ur ett lite längre perspektiv. Överlag måste diskussionen om riksdelningens betydelse betraktas i ljuset av modernare forskning som lyft fram kontinuiteten efter 1809 – här avser jag särskilt Torkel Jansson som i sin bok *Rikssprängningen som kom av sig* lyft fram de många gemensamma dragen i utvecklingen i Finland och Sverige efter 1809 och Max Engman som talat om ett ”långt farväl” för att visa hur det svenska arvet levde vidare i Finland efter riksdelningen.⁴⁴⁸

Två decennier efter von Willebrand tog också Hugo Bergroth upp konsekvenserna av riksdelningen. Precis som von Willebrand betonade Bergroth att många särdrag funnits redan under den svenska tiden. Bergroth konstaterade att ”intresset hos de styrande i Sverige för vårt land icke kunde vara lika stort som för de nära liggande rent svenska landskapen, och att sverigessvenskarnas förbindelser med stamfränderna i Finland inte på långt när voro så livliga som deras förbindelser inbördes”. De geografiska förhållandena motverkade alltså en konsolidering mellan de båda språkliga varieteterna, men som en motvikt fungerade enligt Bergroth den politiska samhörigheten som bland annat innebar att många tjänstemän och innehavare av höga ämbeten i Finland kom från Sverige, och dessa utbildade i sin tur de lägre tjänstemännen och prästerna i landet. I praktiken innebar detta att den bildade svenskan i Finland under andra hälften av 1700-talet inte innehöll särskilt mycket fler provinsialismer än den bildade svenskan i Sverige. Allt detta förändrades i och med händelserna år 1809 som på längre sikt också kom att påverka det svenska språket i Finland genom att detta allt mer avlägsnade sig från sverigesvenskan.⁴⁴⁹

Precis som von Willebrand lyfte Bergroth fram de förbättrade kommunikationerna, men han underströk att besöken i Sverige var mer tillfälliga och kortvariga än under den tid då många studenter från Finland sökte sig till universitet i Sverige. De svenskar som nu kom till Finland var heller inte ämbetsmän eller professorer utan affärsmän, och de finländska lagarna stiftades inte längre på de svenska riksdagarna.⁴⁵⁰ I en uppsats från år

⁴⁴⁶ von Willebrand, 'Om språkets förändring', s. 339.

⁴⁴⁷ Samuelson, s. 145–151 och 191.

⁴⁴⁸ Torkel Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809* (Stockholm 2009); Engman, *Ett långt farväl*.

⁴⁴⁹ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 7–9.

⁴⁵⁰ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 7–9.

1922 förklarade Bergroth den rika förekomsten av dialektala drag i finlandssvenskan i början av 1900-talet med att Svenskfinland var den mest avsidet belägna delen av det gamla svenska språkområdet och dessutom den del som var mest utsatt för inflytande från andra språk, alltså finska och ryska. Bergroth noterade dessutom att den ökning av provinsiella särdrag som skett i finlandssvenskan berodde på att den politiska gemenskapen var bruten: ”Ty med statlig samhörighet följer en kulturell gemenskap av helt annan och vida innerligare art än den, som är rådande mellan tvenne folk av samma stam vilka icke äro politiskt förenade.”⁴⁵¹

Tidpunkten för uppkomsten av ett säreget finländskt riksspråk intresserade alltså filologerna. Det är också ganska naturligt att just riksdelningens betydelse diskuteras – den innebar ju att ett många sekler gammalt band till Sverige bröts och att de svenskspråkiga i Finland hamnade i en ny situation. Men också den tidigare utvecklingen, den som jag nämnde i inledningen till detta kapitel, intresserade filologerna. Till exempel i ett festtal i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtid år 1914 behandlade Oskar Hultman den tidiga bildade talsvenskan i Finland, och jag nämnde redan Rolf Nordenstrengs uppsats ’Finländsk svenska på 1700-talet’ från 1903. Men det ”deskriptiva” intresset för den finländska svenskan aktualiserade också ett ”normativt” sådant – hur skulle man förhålla sig till att svenskan i Finland utvecklades i en annan riktning än svenskan i Sverige?

3.4 Synen på särdragen

En av de frågor jag valt att fokusera på i min undersökning är huruvida det fanns olika åsikter om hur svenskan i Finland skulle förhålla sig till svenskan i Sverige, eller med andra ord om, och i så fall i vilken utsträckning, man kunde acceptera en särskild norm för Finland. Jag har bland annat utgått från en diskussion som förts av språkvetaren Bengt Loman. I sin uppsats ’Perspektiv på Bergroth’ skriver Loman nämligen att det fanns ett slags national-liberal ståndpunkt som innebar att man försvarade den finlandssvenska egenarten. Den kritiserades starkt av dem som betonade vikten av enhet i det svenska språket. Denna strävan innebar att man dels motsatte sig de så kallade ismerna, dels gick in för ett mer politiskt försvar mot finskans allt mer dominerande ställning. Kravet på enhet i språket underströks av de svenskspråkigas politiska ställning i Finland: den kulturella anknytningen till Sverige blev en överlevnadsstrategi.⁴⁵² Lomans indelning är inte kategorisk, men den utgör en bra utgångspunkt för en diskussion kring ståndpunkter. Jag har också utgått från Lomans begrepps användning, och betecknar därför den ståndpunkt som försvarade en språklig självständighet som ”national-liberal”, även om detta begrepp i vissa avseenden är problematiskt. Den motsatta ståndpunkten – betonandet av en gemensam norm – kallar jag ”överlevnadsstrategi”. Även Hugo Bergroth talade om två olika ståndpunkter, och jag har i följande avsnitt valt att fokusera på såväl hans diskussion kring ståndpunkterna som hans uppfattning om diskussionen överlag.

⁴⁵¹ Bergroth, ’Den bildade finlandssvenskan’, s. 312.

⁴⁵² Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 79.

3.4.1 Hugo Bergroths syn på diskussionen

I Hugo Bergroths *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917) finner man ungefär samma indelning som Bengt Loman gjort. I inledningen skiljer Bergroth nämligen mellan en ståndpunkt som innebar att den språkliga enheten betonades och att provinsialismerna betraktades som direkta fel, och en annan ståndpunkt vars anhängare värnade om provinsialismerna och betraktade dem som ”dyrbara skatter, framsprungna ur den specifikt finländsksvenska folksjälen”. Det fanns visserligen också ”förmedlande” ståndpunkter mellan dessa två, men de karakteriserades enligt Bergroth av en osäkerhet som berodde på bristande kunskap i ämnet. Bergroth åtog sig därför att försöka finna en lösning som ”försonar motsatserna och tillfredsställer varje berättigat krav”.⁴⁵³

I ett föredrag som Bergroth höll på Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1917 gav han ytterligare en intressant inblick i uppfattningarna om differentieringen. Här slog han fast att den svenska nationaliteten i slutet av 1800-talet inte på samma sätt som hundra år tidigare kände att den hörde samman med den svenska nationen i Sverige, och att den upplevde att dess rätt att leva i Finland var beroende av egna insatser för fosterlandet.

Det är då också fullt förklarligt, att när frågan om det svenska språkets utveckling och gestaltning i vårt land för omkring trettio år sedan först bragtes på tal, man på de flesta håll bestämt hävdade också vår rätt till *språklig* självständighet. ”Svenskan i Finland”, säger en av vår svenska odlings märkesmän på den tiden, ”är ett allmänt bildat talspråk, och om hon än icke kan kallas ett riksspråk, eftersom Finland självt icke är ett rike, så eger hon dock sin fulla självbestämningssrätt”. Och dessa ord torde återge den allmännaste meningen vid den här tiden.

Den gör onekligen ett manligt, sympatiskt intryck, denna då så allmänna och ännu delvis fortlevande stolta språkliga självmedvetenhet, denna bestämda vägran att betrakta som oriktigt vad som är allmänt språkbruk här men obrukligt i Sverige. Men förrän vi ställa oss på denna ståndpunkt, måste vi göra oss reda för konsekvenserna därav; och det är detta man hos oss icke alltid gjort och gör.⁴⁵⁴

De som nu (alltså kring 1917) förespråkade rätten till språklig självständighet var enligt Bergroth närmast att betrakta som ”ropandes röster i öknen”. Här syftade han av allt att döma på de kritiska inlägg som Hagar Olsson och Valfrid Vasenius hade låtit publicera i *Studentbladet* och som hade just rubrikerna ’En ropandes röst i öknen’ samt ’Ännu en ropandes röst’ (jag återkommer senare till Olsson och Vasenius).

I *Finlandssvenska* slog Bergroth alltså fast att det kring år 1917 fanns två ståndpunkter, och i festtalet hävdade han att den ståndpunkt som jag betecknar som national-liberal var dominerande när debatten inleddes på 1880-talet, men att situationen kring år 1917 var i det närmaste omvänd. Med utgångspunkt i dessa uttalanden har jag gått igenom mitt material för att försöka spåra olika synsätt och få en bild av hur utbredda de var i förhål-

⁴⁵³ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 1–2.

⁴⁵⁴ Bergroth, ’Det svenska scenspråket i Finland’, s. 324.

lande till varandra. Jag är också intresserad av huruvida eventuella meningsskiljaktigheter kan tänkas avspegla skillnader mellan olika generationer, och om de i någon utsträckning kan betraktas som genrebundna. Av särskilt intresse är på vilket sätt den nationella problematiken påverkar argumenteringen.

Då det gäller de två synsättens utbredning har det visat sig vara svårt att dra några klara slutsatser. Bengt Loman betraktar den ståndpunkt som betonade enhet som ”en kraftig motströmning” till den national-liberala ståndpunkten, men detta säger egentligen inte så mycket om det inbördes ”styrkeförhållandet”. I *Finlandssvenska* 1917 tar Hugo Bergroth heller inte ställning till relationen mellan de två ståndpunkterna – av hans kommentar att döma kunde de vara lika starka. I talet som citerades hävdade han emellertid att den språkliga ”självmedvetenheten” var ”delvis fortlevande”, men också att strävan efter språklig självständighet var mycket sällsynt. Det finns alltså anledning att studera inlägg som publicerats mellan 1885 och 1917 för att se om man där kan ana några förskjutningar.

I mars 1911 lät Bergroth i *Hufvudstadsbladet* publicera en tvådelad artikel där han sammanfattade den diskussion som dittills förts. Han konstaterade då att de flesta var eniga om att till exempel slangord och vulgära uttryck, särskilt sådana som kommit in i svenskan från finskan eller ryskan, borde motarbetas. Men sådana former, ord och liknande som inte ”stöta den bildade genom sin vulgära eller osvenska klang” gav upphov till olika åsikter:

Å ena sidan anser man, att vi ej ha någon anledning att uppgifva uttryck, som förläna vårt språk dess säregna färg och som påträffas i våra bättre författares arbeten. [...] Och man framhåller, att vår svenska ”af de kompetentaste auktoriteter i Sverige” erkännes som en ”finländsk form af svenskt riksspråk”. – Å andra sidan åter betraktas vårt språks fortgående differentiering från högsvenskan som en fara, så hotande och allvarsam, att man anser sig ej ett ögonblick böra tveka att afstå t. o. m. från användandet af våra rent svenska provinsialismer, blott därigenom modersmålet hindras att nedsjunka till en mer eller mindre obegripelig dialekt.⁴⁵⁵

Denna uppdelning i två ståndpunkter påminner om den som Bergroth gjorde i inledningen till *Finlandssvenska* sex år senare. Däremot gör Bergroth i sin tidigare text, från 1911, ett intressant tillägg. Han skriver nämligen så här: ”Äfven vännerna af den säregna finländska språkformen erkänna naturligtvis, att en alltför långt gående differentiering icke är önskelig. De synas blott anse, att ingen egentlig fara ännu föreligger [...]” Företrädarna för den här ståndpunkten hävdade att de flesta avvikelser, med undantag för uttalet, gällde den lägre stilen, slangen. Man borde alltså bara avlägsna dessa ord och uttryck och se till att nya sådana inte trängde in i språket, så var allt ”godt och väl”.⁴⁵⁶

Enligt Bergroth var detta synsätt det kanske mest utbredda i landet, men det var inte riktigt. Orsaken är av särskilt intresse: Bergroth hävdar nämligen att uppfattningen

⁴⁵⁵ Hugo Bergroth, ”Vårt språk I”, *Hufvudstadsbladet* 19.3.1911.

⁴⁵⁶ Bergroth, ”Vårt språk I”.

grundade sig på den lista över särdrag som sammanställts av landsmålsföreningen och publicerats år 1902. En stor del av dessa särdrag var just slangord och vardagliga uttryck, vilket ledde till en föreställning om att det bildade språket inte avvek så mycket från svenskan i Sverige. I verkligheten fanns det många fler särdrag än de som upptecknats av föreningen, det ansåg också den svenske filologen Ruben G:son Berg.⁴⁵⁷ Berg kom till Helsingfors 1898 och 1902, och hade åtminstone i samband med det senare besöket kontakt med Oskar Hultman och Hugo Pipping. Han påpekade då att han inte var nöjd med landsmålsföreningens lista och sade sig ha kommit till Helsingfors ”för att höra sig för ang. utsikterna att få förläggare till ett arbete ang. finländska svenskan, som han funderade på att ge ut”.⁴⁵⁸ I samband med besöket i Helsingfors föreläste Berg i universitetets solennitetssal om Fröding. Efter föredraget diskuterade Oskar Hultman med von Willebrand (antagligen R.F.), Berg och Georg Schauman. Den förre tog upp Bergs planer på att studera den finländska svenskan, och uttryckte en förhoppning om att Hultman skulle ta upp sitt gamla förslag på nytt på litteratursällskapets möte, denna gång förhoppningsvis med ”bättre framgång”.⁴⁵⁹ Här syftade von Willebrand på att Hultman tidigare föreslagit att Svenska litteratursällskapet skulle bevilja ett stipendium åt en sverigesvensk filolog som skulle kartlägga skillnaderna mellan den finländska svenskan och sverigesvenskan.⁴⁶⁰

Antagandet om att det saknades många särdrag i listan fick enligt Bergroth även stöd om man studerade *Svenska Akademiens ordbok* (under utgivning). I de häften som redan utkommit fanns långt fler finländska särdrag än i de förteckningar som tidigare gjorts, inklusive landsmålsföreningens.⁴⁶¹ Hugo Bergroth noterade särskilt att många högst vanliga ord och uttryck användes i andra betydelse i Finland än i Sverige – och det i ”den mest vårdade skrift, i Argus-författarnas finaste tirader och i vår bästa normalprosa”.⁴⁶² Han hade dessutom noterat att brukligheten hos en stor del av dessa uttryck i *Svenska Akademiens ordbok* hade kommenterats med ”numera blott i Finland” eller ”numera nästan blott i Finland”. Det handlade alltså inte om nybildningar, utan om gamla ord och uttryck som levt kvar i Finland, med andra ord så kallade arkaismer. Att så många gamla drag bevarats i språket i Finland hade enligt Bergroth att göra med en så kallad passiv differentiering som innebar att svenskan i Finland inte deltagit i den utveckling som ”högsvenskan” genomgått. Den passiva differentieringen var betydligt mer problematisk än den aktiva (som innebar att man till exempel skapade nya ord och uttryck). Visserligen lade man i Finland också märke till de fall där svenskan i Sverige utvecklades positivt, alltså genom bildande av nya uttryck, men det var betydligt svårare att notera utvecklingen i en negativ riktning, alltså då ord och uttryck dog ut. Om det verkligen var så att

⁴⁵⁷ Se även Berg, ’Finländska anteckningar’, s. 100.

⁴⁵⁸ Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 51; Oskar Hultmans dagbok 12.2.1902, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁴⁵⁹ Oskar Hultmans dagbok 14.2.1902, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁴⁶⁰ Hultman, förslag inlämnat till Svenska litteratursällskapet och behandlat på styrelsemötet 15.12.1898, s. LXVIII–LXX.

⁴⁶¹ Bergroth, ’Vårt språk I’.

⁴⁶² Som exempel ger Bergroth ord som *aldrig*, *allddeles* och *allt*.

antalet särdrag var betydligt fler än man tidigare känt till och att många av dem var ett resultat av en utveckling som var svår att iaktta,

då äro vi väl ock tvungna att erkänna, att vårt språk hotas af en fara som vi måste söka genom aktiva åtgärder bekämpa: faran att nedsjunka till en dialekt, till ett särskildt språk, och som sådant gå en säker död till mötes. Låt vara att faran ingalunda är öfverhängande; detta är intet skäl att bida tills den blir det. Då är det för sent att göra något. Ty kampen mot språkutvecklingen är en svår kamp – för mången ter den sig hopplös – och den kräfver lång tid, ja den måste pågå oafåtligt.

Dessutom var det viktigt att fästa särskild uppmärksamhet vid de rådande språkliga förhållandena som påskyndade differentieringen, nämligen att finskan blivit det första språket och de svenska handlingarna blivit översättningar.⁴⁶³

I den andra delen av artikeln kom Bergroth in på de praktiska åtgärderna. Han formulerade här också ett program för språkvården, nämligen att ”*söka utmönstra alla de former, konstruktioner, ord och uttryck, som afvika från stadgadt högsvenskt språkbruk*”. Det räckte inte med att bara avlägsna fennicismen och dialektala ord. Bergroth var visserligen medveten om det problematiska i att utmönstra sådana ord och uttryck som var ”gamal god svenska”, men han underströk att det inte var någon idé att tro att man skulle kunna få svenskarna att använda dem: ”Ropa vi än aldrig så högt, att det är vi som ha rätt i det eller det specifika fallet, så skall ingen höra oss, om ej möjligen en och annan filolog. Språket i Sverige skall gå sin gång, utan att bekymra sig om oss.” Det fanns visserligen ingen orsak att ta till sig alla nyheter som dök upp i Sverige, men genast man märkte att ett visst uttryck inte förstods eller användes i Sverige, eller bara användes provinsiellt, så skulle det avlägsnas ur svenskan i Finland och ersättas med en ”högsvensk” motsvarighet. Att denna princip inte kunde tillämpas på alla områden var Bergroth väl medveten om: han lyfte själv fram det vardagliga talspråket och underströk dessutom att en författare kunde välja att göra undantag i fråga om enstaka detaljer – detta stred inte mot en allmän strävan efter att skriva ”ren högsvenska”. ”Vi kunna någon gång tillåta oss att skriva finländska af princip; men vi få ej göra det af håglöshet, och vi borde ej göra det af okunnighet”, skriver Bergroth.⁴⁶⁴ Vi kan alltså notera att Bergroth i sin artikel från 1911 lade grunden för det program han några år senare skulle formulera i sin ”antibarbarus” *Finlandssvenska*.

För att återgå till frågan om ståndpunkterna kan man säga att Bergroth ger följande bild av utvecklingen: 1) på 1880-talet var den national-liberala ståndpunkten av allt att döma dominerande, 2) år 1911 var den national-liberala ståndpunkten troligen dominerande, men med modifikationen att differentieringen inte fick gå alltför långt samt 3) år 1917 fanns det två olika ståndpunkter, men den national-liberala ståndpunkten var ovanlig. Här bör man visserligen notera att uttalandet om 1880-talet gjordes ungefär tre decennier senare.

⁴⁶³ Bergroth, 'Vårt språk I'.

⁴⁶⁴ Bergroth, 'Vårt språk II', *Hufvudstadsbladet* 27.3.1911.

För att få en bättre bild av utvecklingen är det motiverat att se på hur Bergroth framställde själva diskussionen om provinsialismerna eller finlandismerna, och om det är möjligt att där finna några förklaringar. I den första delen av sin artikel från 1911 gav Bergroth en kortfattad översikt över den diskussion som därefter förts. Han konstaterade att det var just Karl Lindström som ett kvartssekel tidigare tagit initiativet genom sina ”banbrytande” uppsatser i *Finsk Tidskrift*. Frågan uppmärksammades allmänt i Finland, men väckte också intresse i Sverige. Under perioden mellan 1886 och 1905 publicerades en rad bidrag till kännedomen om svenskan i Finland och dessutom ett flertal inlägg i frågan om huruvida man skulle anpassa sig efter svenskan i Sverige.⁴⁶⁵ Vi kan alltså notera att svenskan i Finland diskuterades i såväl deskriptiva som normativa inlägg. Intressant nog konstaterar Bergroth att åtminstone inom litteraturen ”så godt som fullständig tystnad rådt i fråga om finländskan och dess berättigande” under de senaste fem åren (här avser han alltså perioden från 1905 eller 1906 fram till 1911). Bergroth hade emellertid under den allra senaste tiden kunnat finna tecken på ett intresse i den periodiska pressen.⁴⁶⁶

Här kan det vara skäl att återknyta till Bergroths tidigare refererade uttalande om att många ansåg att de flesta avvikelser bara gällde den lägre stilen, och att det inte fanns någon risk för en verklig differentiering. Han hävdade som sagt att denna slutsats berodde på landsmålsföreningens lista. Man kan därför fråga sig om det svaga intresset för särdragen under perioden 1905–1911 också kan ha berott på listan i fråga: om man uppfattade att det inte förelåg någon fara, är det rimligt att diskussionen om särdragen också mattades av. Det måste i så fall ha varit ett annat resultat än de som arbetat med förteckningen tänkt sig.

Bergroths skildring av diskussionens utveckling kan jämföras med några uttalanden av Rolf Nordenstreng. Denne publicerade två uppsatser om svenskan i Finland, ’Till frågan om vår finländska svenska’, som utkom 1900, och ’Finländsk svenska på 1700-talet’, som publicerades 1903. I den förstnämnda hävdade han att skillnaderna mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige överlag ”icke tilldragit sig så stort intresse, som det skulle förtjäna”, och den allmänna bristen på intresse för språket karakteriserades som rent av ”oförsvärlig”. Efter att R.F. von Willebrand behandlat frågan i en uppsats våren 1898 hade inga tidnings- eller tidskriftsartiklar publicerats på temat.⁴⁶⁷ Men läser vi den senare uppsatsen får vi en annan bild. Här lyfter Nordenstreng fram behovet av att studera de mer perifera varianterna av högsvenskan: ”En af dessa periferiska språkvarianter uppvisar så många och så utpräglade särmärken, att den redan länge ådragit sig icke blott språkforskarens, utan äfven menige mans uppmärksamhet. Jag åsyftar naturligtvis mitt hemlands språk, den finländska svenskan.”⁴⁶⁸

Nordenstrengs uttalanden tyder på att intresset skulle ha blommat upp just under 1900-talets allra första år. Det betyder att de publikationer som utkommit vid sekelskiftet givit upphov till en livligare diskussion: här syftar jag närmast på den första uppsatsen av Nordenstreng, men också på Ruben G:son Bergs uppsatser om Tavaststjernas respek-

⁴⁶⁵ Bergroth, ’Vårt språk I’.

⁴⁶⁶ Bergroth, ’Vårt språk I’.

⁴⁶⁷ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 184–185.

⁴⁶⁸ Nordenstreng, ’Finländsk svenska på 1700-talet’, s. 21.

tive Runebergs språkbruk (publicerade 1899 och 1900).⁴⁶⁹ Svenska landsmålsföreningens lista hade ännu inte utkommit då Nordenstreng skrev sin andra uppsats, så det intresse han omtalar kan inte ha varit ett resultat av denna. Samtidigt måste det betraktas som märkligt att intresset först ökar märkbart, för att sedan, för att hänvisa till Bergroth, nästan vara försvunnet mellan 1905/1906 och 1911. Och om det verkligen var så, är det motiverat att fråga sig vilken roll landsmålsföreningens lista egentligen spelade.

3.4.2 Överlevnadsstrategin

Christer Laurén har tidigare konstaterat att man vid sekelskiftet var tämligen överens om att svenskan i Finland skulle följa den sverigesvenska normen. Den så kallade överlevnadsstrategin var med andra ord dominerande. Då det gäller denna ståndpunkt är en av de allra tydligaste företrädarna den tidigare nämnde R.F. von Willebrand. Han tog avstånd från försvaret av provinsialismerna och hävdade att det var ett uttryck för en stolthet som han önskade att man kunde lägga åt sidan: ”Komme vi bara därhän så vore redan mycket vunnet. Att bibehålla vår svenska såsom kulturspråk, hvilket den aldrig kan bli under fortgående deviation från rikssvenskan, det är hufvudsaken, lifsfrågan för vår odling.”⁴⁷⁰ För att fördjupa bilden av överlevnadsstrategin tillåter jag mig här en ganska ingående behandling av von Willebrands uppsats ’Våra böcker och vårt språk’. Redan tidigt i texten gör han en kraftig och till och med lite provokativ markering av sin ståndpunkt:

I hvad mån vår politiskt-nationella tillvaro kräver den svenska odlingens bevarande, skall jag inte här söka utreda. Frågan är, alla kommentarier förutan, alltför klar för dem som vilja förstå den. Till dem, som det icke vilja, vänder jag mig ej med dessa rader.⁴⁷¹

von Willebrand vill i sin text betona kopplingen mellan språket och det andliga livet – med det senare avses närmast kulturen. Om språket hämmas i sin ”utvecklingsgång”, så drabbas också det andliga livet. Det här innebär alltså en fara för kulturen, och i den situationen befann sig nu svenskan i Finland: ”Den geografiska isoleringen, de svenskatalandes ringa numerär och finskans påträngande grannskap – för att nu inte tala om annat, som dock hade alla anspråk på att omtalas – göra saken solklar.”⁴⁷² Dessutom hade ingen folkgrupp i världen ”uppehållit sin tillvaro under mera tryckande omständigheter än den svenska nationaliteten i vår tids Finland”. För att i fortsättningen kunna garantera det andliga livet måste man ”bevara förmågan att tala och skriva verklig svenska”. Härefter gör Willebrand en intressant kommentar angående språknormen. Han skriver:

Hvad som är verklig svenska, afgöres i detta tungomåls enspråkiga hufvudland. Låtom oss inte tvista om den saken. Hvad batar det oss om vi, slående oss för vårt bröst, högljudt bedyra att ett och annat som vi oss emellan tala och skriva,

⁴⁶⁹ Berg, ’Språkliga iakttagelser i K. A. Tavaststjernas arbeten’ och ’Runebergs språkbruk’.

⁴⁷⁰ R.F. von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, *Finsk Tidskrift* 1903:I, s. 459.

⁴⁷¹ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 451.

⁴⁷² von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 451–452.

men ingen människa i Sverige begriper, är svenska. I bästa fall inbringar det oss ett intyget af någon språkprofessor att så verkligen förhåller sig, och den stora svenska allmänheten, som inte består af vetenskapsmän, skall då måhända, om den vill vara höflig, svara: ”Jaså, gubevars, kanske det är svenska.”⁴⁷³

Att sverigesvenskarna skulle lära sig denna svenska var inte rimligt, men de svenskspråkiga i Finland behövde ändå svenskarna. Efter detta konstaterande drar von Willebrand en slutsats som på många sätt utgör kärnan i överlevnadsstrategin:

Vårt språk behöfver för sin utveckling och därmed för möjligheten af fortsatt tillvaro i Finland ovillkorligen det intimaste samband med språket i Sverige. Differentieringen, gynnad af läget, politiken och allt det andra, blir, om den fortgår, dess död. En finländsk svenska, så pass afvikande från riksspråket att den gör skäl för benämningen dialekt, skall sakna all existensmöjlighet, och förtjänar väl för öfrigt knappast tillvaron.⁴⁷⁴

Någon möjlighet att skapa en separat finländsk norm såg von Willebrand inte.

Också studenten Alice Cronwall talade varmt för ett närmande mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige och anslöt sig tydligt till överlevnadsstrategin. Hon behandlade provinsialismerna i bland annat inlägget ’Provinsialismerna i skrift- och talspråket’, publicerat i *Studentbladet* 1916. Här noterade hon att det handlade om en ofta diskuterad fråga. Av särskilt intresse är hennes beskrivning av försvaret av provinsialismerna:

[--] Men många finnas, som, oaktat de väl veta ett uttrycks högsvenska motsvarighet, av princip fortfarande använda finlandismen, emedan de finna den ”mera karaktäristisk”, ”behändigare”, ”fiffigare”, ”uttrycksfullare”, som orden lyda, än det högsvenska uttrycket.

En del ansåg att man bara i skriven text måste hålla sig till det riktiga, men i vardagligt tal kunde man uttrycka sig som man ville, bara man blev förstådd. Vissa ansåg å sin sida att det var ett slags ”svenskhetssnobberi” att bara godkänna uttryck som var etablerade i Sverige. Utgående från Alice Cronwalls skildring får man uppfattningen att försvaret av finlandismerna till stor del handlade om ett försvar av det egna språkbruket. Kommentaren om ”snobberi”, visar att frågan kanske kan ha haft sociala konnotationer. Cronwall själv fördömde användningen av finlandismer, och betonade att språkrenningsarbetet inte grundade sig på ”efterapningsbegär” eller på att man ansåg att vissa ord inte var ”fina” nog, utan på en rädsla för differentiering och andlig isolering. Hon påpekade också att språkbruket inte var en privatsak – man utövade alltid någon form av påverkan på sin omgivning.⁴⁷⁵

En annan uttalande representant för överlevnadsstrategin var Oskar Hultman, som tog upp frågan i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtid år 1914 då han talade

⁴⁷³ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 452.

⁴⁷⁴ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 453.

⁴⁷⁵ Alice Cronwall, ’Provinsialismerna i skrift- och talspråket’, *Studentbladet* 1916:10; om språk-vårdsdiskussionen i *Studentbladet*, se även Stenbäck, s. 23–25.

om ”den bildade talsvenskan” i Finland. Det här inlägget är av särskilt intresse eftersom det uttryckligen handlar om det talade språket: den största delen av diskussionen under min undersökningsperiod handlade om det skrivna språket (även om finlandismer naturligtvis förekommer i både tal och skrift). Det finns visserligen några undantag: i sin *Rättstafningslära* från 1887 noterade till exempel Karl Lindström att *e*-och *ä*-ljuden var problematiska för till exempel finländare och upplänningar. Han hade valt att inte upphäva skillnaden, ”ty tillsvidare bör och måste väl *riksspråkets uttal* vara det *ideal*, till hvilket alla med svenskt modersmål så vidt möjligt böra sträfvä”.⁴⁷⁶ Som ett annat exempel i sammanhanget kan nämnas Karl Lindströms och I.A. Heikels *Svensk grammatik* (andra upplagan utkom 1899) där läsaren kunde bekanta sig med en text om ordspråk och samtidigt lära sig uttala orden i texten på ett korrekt sätt: till exempel skulle man uttala *någonsin* med långt *å*-ljud och *folk* med ”skarpt l-ljud”, inte med ”tjockt finskt l”.⁴⁷⁷

Men en längre diskussion om talspråket finner vi alltså i Hultmans föredrag från 1914. Han inledde här med ett konstaterande om att man i rätt så stor utsträckning uppmärksammat regionala skiljaktigheter i den skrivna svenskan, men att sådana förekom i ännu högre grad i talspråket. Och man behövde inte gå till dialekterna för att finna variationer, utan sådana fanns också i det bildade talspråket, särskilt den lite ledigare varianten:

[...] ju mindre det [språket] avser att vara ett *allmänt* meddelelsemedel, dess flere avsteg från sin högsta, överallt vedertagna form, dess flere lokala divergenser tillåter det sig. Mången ser häri ett missförhållande, vars grund är världsloshet och bristande bildning. Men den språkvetenskapligt bildade vet, att det inom ett språk finnes flere språk och att det naturliga vardagsspråket är fullkomligt lika ”riktigt” som språket i den store skaldens dikter.⁴⁷⁸

Här sätter alltså Hultman fokus på språkets funktion, och ger därmed uttryck för ett modernt sätt att betrakta språket och dess uppgift.

Enligt Hultman var den bildade talsvenskans lokala egenart tydligare i Finland än i något område i Sverige, och på grund av de stora skillnaderna hade man ofta betraktat svenskan i Finland som ”en särskild avart av den i Sverige talade”.⁴⁷⁹ Intressant nog noterade Hultman emellertid att det inom den bildade svenskan i Finland förekom ganska små skillnader: ”Den bildade talsvenskan i Finland står alltså gentemot både rikssvenskan och den inhemska lägre befolkningens språk som ett i sig avslutet helt.”⁴⁸⁰ Efter detta konstaterande gick Hultman över till att diskutera när denna form av svenskan egentligen hade uppstått (denna diskussion nämnde jag i ett tidigare sammanhang då jag tog upp frågan om när särdragen uppstått – före eller efter 1809). I slutet av sitt anförande återkom Hultman till den fråga som var så central inom särdragsdiskussionen överlag:

⁴⁷⁶ Företal ur Karl Lindström, *Rättstafningslära* (Helsingfors 1887).

⁴⁷⁷ Karl Lindström & I. A. Heikel, *Svensk grammatik*, andra upplagan (Helsingfors 1899), s. 2.

⁴⁷⁸ Hultman, ’Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland’, s. 231.

⁴⁷⁹ Hultman, ’Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland’, s. 232.

⁴⁸⁰ Hultman, ’Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland’, s. 232.

”Skall den klyfta, som redan finnes där, allt mera vidgas?”. Om inga åtgärder vidtogs skulle skillnaderna utan tvekan öka. Men Hultman ansåg inte att det var rätt att försöka få samtalspråket att helt likna den bildade talsvenskan i Sverige: ”Ett dylikt försök skulle innebära ett våldförande av samtalspråkets innersta väsen och därför vara på förhand dömt att misslyckas.” Däremot ville han lägga fokus uttryckligen på ”de högre” arterna: förutom skrift- och lässpråket också det språk som användes till exempel i föredrag. Denna form av talspråk skulle i så stor utsträckning som möjligt följa det sverigesvenska idealet. Och eftersom samtalspråket följde efter den högre stilen, skulle det ”då av sig själv småningom [...] utvecklas i en riktning, som icke avlägsnar oss från våra stamfränder, utan för oss närmare dem”.⁴⁸¹ Och Hultmans slutsats blev ett skarpt ställningstagande med förankring i den nationella problematiken:

Må vi söka genomföra detta verk utan att låta förvillia oss av den falska patriotism, som mer än en gång har upprest sig emot att vi skulle utom Finlands gränser söka normerna för vårt språk. Om det är någon sak, där finsk nationalism har ingen talan, är det väl denna; om det är något vår svenska bör sträva till, är det väl att vara *svensk*.⁴⁸²

Hultmans egen uppfattning var alldeles klar. Men vem var det som förespråkade en finländsk norm för svenskan? Och hur motiverade dessa personer sin åsikt?

3.4.3 Den national-liberala ståndpunkten

Även om den överlevnadsstrategi som till exempel Bergroth, von Willebrand och Hultman företrädde fick ett stort genomslag och överlag dominerar i mitt material (om än med vissa variationer) finns det några intressanta undantag. Ett av dem är C.G. Estlander, som i två inlägg gav uttryck för ett annorlunda perspektiv på svenskan i Finland. Det handlar om två uttalanden i tal i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtider 1888 och 1896. I det förstnämnda talet hänvisade Estlander till ”den kris svenskan för närvarande genomgår” och menade att det framförts önskemål om att man borde iaktta en ”afvaktande eller konservativ hållning”. Estlander fortsätter:

Men å andra sidan må svenskans ställning i Finland icke uppfattas som osjälfständig i förhållande till språkutvecklingen i Sverge; vi hafva detta modersmål, såväl som alt annat från svenska tiden, till arf och eget, med rätt att behandla det så, som vår lynnesart och våra andliga intressen det bjuda, med skyldighet allenast att, i enlighet härmed, vårda det väl. De säregna vilkor, hvarunder det svenska bildningspråket fortlevver i landet, måste få göra sig gällande i dess behandling samt tillgodoses vid undervisningen. Icke blott den historiska läse- och läroboken, utan äfven modersmålets grammatik måste skrivas ur vår synpunkt, och ett åsidosättande af detta behof kunde måhända med tiden läggas Svenska Litteratursällskapet till last.⁴⁸³

⁴⁸¹ Hultman, 'Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland', s. 248.

⁴⁸² Hultman, 'Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland', s. 249.

⁴⁸³ Estlander, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årsmöte 5.2.1888, s. XXXI.

Det andra uttalandet om förhållandet mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland gjorde Estlander under Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1896 då han diskuterade betydelsen av händelserna 1809 för litteraturen och språket. Han tog också upp differentieringen mellan svenskan i de båda tidigare riksdelarna och konstaterade att det var helt naturligt att det uppstod skillnader mellan det svenska skriftspråket i Finland och i Sverige:

Det är för vårt samhälls- och statsbehof, liksom det är för *våra* tankars och känslors literära uttryckande svenskan här brukas, och om äfven fördelen att få kurs i Sverige underhåller bemödandet att följa där rådande språkbruk, då det gäller den mera skönliterära produktionen, finnes detta intresse icke i afseende å det praktiska och dagliga behofvet. [...] Sina egna fonder har vårt svenska skriftspråk i det bildade talspråket, som ju under normala förhållanden ensamt vore bestämmande för skriftspråket. Och talspråket är det som närmast underliggert de kraftiga inflytelser, hvilka framkalla differentiering från det i Sverige brukliga, uti uttal, i gehör, i ordens bruk och begagnande. Så säregna som förhållandena äro för det bildade svenska talspråkets utveckling i Finland, särdeles det intima umgänget med finskan å ena och våra bygdemål å andra sidan, kan icke undvikas att ju en småningom tilltagande afvikelse uppkommer äfven i skriftspråket. Det är icke heller på öfverensstämmelsen med riksspråket i Sverige som vikten ligger, utan därpå att vårt språk är bildadt, i och för sig logiskt och rätt, på ett smidigt och korrekt sätt återger våra tankars och känslors rörelser.

Eftersom svenskan i Finland var knuten till stat, samhälle och bildning så kunde den, enligt Estlander, inte betecknas som en dialekt. Tvärtom fanns det ett bildat finländskt talspråk som visserligen inte kunde kallas riksspråk eftersom Finland inte var ett rike, men som ändå skulle ha en självständig bestämmanderätt. Denna rätt var emellertid direkt beroende av språkets användning i statslivet och undervisningen.⁴⁸⁴

Vi kan konstatera att Estlander utgick från en funktionell ståndpunkt – det var språkets praktiska användning inom olika områden (det vill säga det som vi i dag skulle kalla domäner) som förklarade differentieringen. Det måste sägas att Estlander genom sitt försvar av den finländska egenarten skiljer sig från majoriteten av dem som deltog i diskussionen. Precis som många andra slog han fast att det var naturligt att det skedde en differentiering mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland, men till skillnad från dem tog han inte direkt ställning till hur denna differentiering skulle bemötas. Han konstaterade visserligen att motarbetandet av differentieringen var lika naturligt som differentieringen själv, men hävdade också att det i det dagliga livet inte fanns något behov av att rätta språket efter sverigesvenskan.⁴⁸⁵

Hur ska vi då tolka Estlanders synpunkter? Det är svårt att dra några mer generella slutsatser, men man bör ändå lyfta fram skillnaden mellan bygde- och kultursvenskhet som en möjlig förklaring eller åtminstone bidragande faktor. Detta antagande styrks av

⁴⁸⁴ C.G. Estlander, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1896, *Förhandlingar och uppsatser* 10, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXXIV (Helsingfors 1897), s. XXXIV–XXXVI.

⁴⁸⁵ Estlander, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1896, s. XXXV.

att Estlander lyfte fram dels det finländska samhälls- och statslivet, dels arvet från Sverige medan han i detta sammanhang inte gick närmare in på utvecklingens konsekvenser för den svenska befolkningen (eller ”nationaliteten”) i Finland. Torsten Steinby har å sin sida betonat att Estlanders åsikter måste förstås mot bakgrund av hans tankar om det svenska språkets framtid i Finland. Miste svenskan sin ställning i samhällslivet skulle den bli helt beroende av sverigesvenskan.⁴⁸⁶ Även Charlotta af Hällström-Reijonen har i sin översikt över språkvårdsdiskussionen anslutit sig till denna tolkning av Estlanders uttalande.⁴⁸⁷ Det är också viktigt att notera att Estlander gjorde sitt uttalande redan 1896, vilket kan ha en viss inverkan. Han kunde därmed inte positionera sig i förhållande till den bergrothska normen, men det kunde å andra sidan heller inte till exempel Lindström eller von Willebrand, som ändå båda förespråkade språklig enhet.

Vid Svenska litteratursällskapets årshögtid tre år senare, år 1899, framförde historikern M.G. Schybergson sina tankar kring svenskan i Finland. Han ansåg att det var omöjligt och orätt att fördöma och motarbeta alla avvikelser eftersom man inte kunde styra talspråket på det sättet och eftersom skriftspråket då riskerade att bli alltför reglerat: ”Vårt nationallynne, vårt sätt att tänka och känna betinga därutöfver ej sällan ett annat framställningssätt, en annan literär stil än den, som i Sverige, isynnerhet på senare tider, velat göra sig gällande.” Schybergson pekade dock på en typ av språklig differentiering som måste betraktas som direkt skadlig, närmare bestämt inflytandet från det finska språket. I den finländska svenskan förekom det uttryck som ”äro främmande för svenskans lynne och på intet sätt ange egendomliga föreställningar”.⁴⁸⁸

Schybergsons uttalande måste betraktas som särskilt intressant eftersom han anspelar på att en ny stil gjort sig gällande i Sverige och att denna stil på något sätt kommit att markera en skillnad mellan det svenska och det ”finlandssvenska” folklynnat – här var det alltså förändringar i Sverige, inte i Finland, som gav upphov till en klyfta. Är då Schybergsons uttalande ett uttryck för en språklig konservatism eller kan det finnas andra förklaringar? Tyvärr ger han inga konkreta exempel på problem med den nya ”stilen”. Däremot lyfter han fram Zacharias Topelius som trots vissa egenheter i sitt språkbruk betraktats som en ”mästare i svenskans stilistiska behandling”.⁴⁸⁹ Vi kan alltså hos Schybergson ana en idealisering av den äldre litteraturen, men något svar på frågan om vilka drag i den nyare stilen i Sverige som inte uttryckte det svenska folklynnat i Finland får vi inte, och Schybergson går heller inte in på skillnaderna mellan det ”finlandssvenska” och det svenska folklynnat, vilket är beklagligt eftersom ett sådant resonemang kunde kasta ljus över hur han såg på svenskheten som helhet (det vill säga en övergripande svensk föreställd gemenskap i förhållande till separata svenskheter på bägge sidor om Bottniska viken).

⁴⁸⁶ Torsten Steinby, ’Carl Gustaf Estlanders festtal i Svenska litteratursällskapet’, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 521 (Helsingfors 1985), s. 358–360.

⁴⁸⁷ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 46.

⁴⁸⁸ M.G. Schybergson, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1899, *Förhandlingar och uppsatser* 13, Skrifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XLV (Helsingfors 1900), s. VII–VIII.

⁴⁸⁹ Schybergson, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1899, s. VII.

Det är överlag svårt att få en klar bild av den mer national-liberala ståndpunkten i förhållande till överlevnadsstrategin, och det gäller även de två ståndpunkternas utbredning. En orsak är att det trots allt handlar om ett begränsat antal uttalanden, och några av dem är dessutom mer eller mindre motstridiga. År 1915 publicerade till exempel signaturen ”Österbottning” ett intressant inlägg där han hävdade att det fanns ”språkliga oavhängighetsmän, vilka med envishet fasthålla finländsk språktradition och i vått och torrt följa den”.⁴⁹⁰ Denna inställning kunde alltså tolkas som en ”national-liberal” strategi. ”Österbottnings” uttalande kan emellertid jämföras med följande konstaterande av R.F. von Willebrand från 1903:

Jag har länge märkt att man hos oss inte mycket håller på sådana ord och uttryck, som man vet vara provinsialismer eller fel. Det är vanligtvis blott när man attackeras för någonting man aldrig tänkt vara orätt, för någon kär, invand språklig hemsynd, som man blir stolt och pockar på det inhemska rätt.⁴⁹¹

I det här fallet verkar det alltså inte handla om någon mer omfattande ”national-liberal strategi”, utan om ett försvar av enskilda språkdrag. von Willebrand var inne på samma linje i uppsatsen ’Om språkets förändring’, publicerad några år tidigare. Där skrev han att han inte så sällan hört sägas att det inte lönade sig att på konstgjord väg försöka styra språkets utveckling. Man använde sig av ”vetenskapliga” bevis och hänvisade till Adolf Noreens uppsats ’Om språkriktigheten’. von Willebrand underströk dock att ”det icke gripes till Noreen för systematiskt främjande af *alla* våra provinsialismer”, utan försvaret gällde oftast enskilda drag i det egna språkbruket.⁴⁹² I fråga om de rent *svenska* provinsialismerna var situationen en annan – de uppfattades nämligen ofta som språkliga resurser. von Willebrand hade själv stor förståelse för denna uppfattning, men betonade att det var viktigt att avstå också från de svenska särdragen för att motverka differentieringen.⁴⁹³ von Willebrands uttalande visar att det kan vara problematiskt att studera inställningen till provinsialismerna på ett allmänt plan och att det finns orsak att skilja mellan olika typer av särdrag. Frågan kompliceras ytterligare av att provinsialismer i det egna språkbruket uppenbarligen kunde utgöra en separat, godtagbar kategori. Denna grupp ”individuellt vedertagna” provinsialismer varierade naturligtvis mellan olika personer.

Trots att von Willebrand nämner försvaret av särdragen är det alltså tveksamt om man på basis av hans uttalanden kan tala om en egentlig strategi. Uttalandet av signaturen ”Österbottning” pekar mer i den riktningen, även om man inte ska dra alltför långtgående slutsatser baserat på ett enda uttalande. Skillnaden i tid är ändå intressant: von Willebrands artiklar är betydligt äldre (1898 respektive 1903), och man kunde därför (i enlighet med den trend jag skissat upp utgående från Bergroths uttalanden) ha antagit att den national-liberala ståndpunkten skulle vara starkare än vid tiden 1915–1917. En möjlighet är förstås, som jag tidigare nämnde, att landsmålsföreningens lista hade ett slags ”lugnande” effekt på diskussionen och att en del personer under 1900-talets

⁴⁹⁰ ”Österbottning”, ’Språkreformer och -vinningar’, *Vasabladet* 8.8.1915.

⁴⁹¹ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 459.

⁴⁹² von Willebrand, ’Om språkets förändring’, s. 345–346.

⁴⁹³ von Willebrand, ’Om språkets förändring’, s. 348–350.

första decennium inte såg någon större anledning att ingripa i språkbruket. Dessutom är det viktigt att vara medveten om att det kan ha funnits geografiska skillnader mellan till exempel Helsingfors och Österbotten, men mitt material möjliggör inte en sådan jämförelse.

Ett inlägg som däremot stöder Bergroths tidigare nämnda uttalande om att försvaret av den finländska svenskans egenart var utbrett när debatten inleddes står att finna i *Allsvensk samling*, det vill säga den tidskrift som gavs ut av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. År 1916 recenserade Vilhelm Lundström Bergroths *Våra provinsialismer* som utkommit året innan. I recensionen berättade Lundström att han 26 år tidigare – med andra ord omkring 1890 – besökt Finland för första gången. Under besöket hade Lundström träffat

mer än en, som trodde på och rent af hoppades på en sådan utveckling af det svenska språket i Finland, att det skulle till slut bli ett särskildt nordiskt språk vid sidan af rikssvenskan liksom norskan och danskan... En yttring och en bland de mest säregna af den åskådning, som i Finland så länge var en helig trossats och som genom Topelius fått sina mest snillrikt naiva uttryck i litteraturen, nämligen att Finland sedan hedenhös och till dato varit en inom sig nationellt slutet, från Sverige särskild enhet, där allt var "finskt" och där de "finnar", som råkade tala svenska, kanske mest af alla borde betona sin särskildhet såsom "finnar" från Sverige och svenskarne!⁴⁹⁴

Intressant nog skrev Lundström att den ovannämnda uppfattningen numera var ovanlig, vilket berodde på att de nationella och kulturella "begreppen" klarnat snabbare än någon kunnat förvänta sig tio år tidigare. Med detta menade han att det blivit ovanligare att man blandade ihop begreppen "finne" och "finlandssvensk". Och Lundström fortsätter: "Och någon, som nu skulle önska en 'utveckling' af finlandssvenskan till ett särskildt språk, torde knappast stå att uppdrifva." I stället hade man bland finlandssvenskarna gått in för att motarbeta den språkliga differentieringen, en rörelse som av Lundström betecknades som "allsvensk". Lundström betraktade Bergroths bok som ett mycket välkommet bidrag till arbetet mot differentieringen.⁴⁹⁵

Det går med andra ord att hitta uttalanden om ett försvar av den finlandssvenska egenarten – i vilken utsträckning det handlar om en verklig strategi är dock mera oklart. Men går det att finna *representanter* för detta synsätt? För att närma mig denna fråga har jag valt att mer ingående studera några inlägg som framstår som litet mer tillåtande än Bergroths i fråga om särdragen. Jag har även utgått från den tidigare nämnda uppsatsen av Bengt Loman, där författaren lyfter fram personer som han anser att i någon mån givit uttryck för en mer "national-liberal" uppfattning. En av dem är svensken Ruben G:son Berg. Som jag tidigare nämnt behandlade Berg svenskan i Finland i flera sammanhang. Han undersökte ett brett material, och redovisade sina resultat i inledningen till sin

⁴⁹⁴ Vilhelm Lundström ["V. Lm."], recension av Hugo Bergroths bok *Våra provinsialismer* (Helsingfors 1915), *Allsvensk Samling. Tidsning utgifven af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet* 1916:4.

⁴⁹⁵ Lundström, recension av Hugo Bergroths *Våra provinsialismer*.

studie av K.A. Tavaststjernas språk. Kopplingen till Tavaststjerna gör att Berg i sin argumentering tar hänsyn till det personliga uttrycket i texterna, alltså att Tavaststjerna så att säga har ”rätt” att använda sig av provinsialismer eftersom de hör till hans personliga stil. I det här fallet verkar Bergs ståndpunkt alltså vara knuten till den skönlitterära genren.

Ett liknande resonemang finner vi i en anmälan av Tavaststjernas pjäs *Affärer* som framförts på Svenska teatern. I slutet av recensionen kommenterade skribenten språket i pjäsen. Han påpekade att språket kritiserats i anmälningar, men han ansåg att ”den svenska vi skriva i vårt land har inom vissa gränser sitt berättigande. Den uttrycker nemligen mera korrekt våra tankar, vårt sätt att uppfatta och försvarar således som provincialism väl sin plats”. Däremot kritiserade skribenten de ”råa” orden och uttrycken i pjäsen.⁴⁹⁶ Skribentens uttalande i recensionen kan tyckas vara ett uttryck för den national-liberala ståndpunkten. Även det är dock knutet till Tavaststjernas språkbruk, vilket kunde vara ett tecken på att den national-liberala ståndpunkten i viss mån var genrebunden. Den här frågan är så till vida problematisk i och med att synpunkter som uttalats i anknytning till en litterär verksamhet som Tavaststjernas inte okritiskt kan jämföras med mer allmänna synpunkter på det svenska språkets i Finland väsen och framtid, alltså mer renodlade strategier.

Språkvetaren Charlotta af Hällström-Reijonen har konstaterat att Tavaststjernas språk ofta blev föremål för kritik.⁴⁹⁷ Det är en av orsakerna till att hon har valt att studera Tavaststjernas prosaverk mot bakgrund av det så kallade förlagsargumentet eller med andra ord ”en argumentering för att finlandssvensk skönlitteratur måste vara skriven på en korrekt svenska utan finlandssvenska särdrag för att godtas i Sverige; detta för att inte försvara försäljningen av finlandssvensk litteratur i Sverige”.⁴⁹⁸ af Hällström-Reijonen ägnar sig i sin studie åt skönlitteraturen, och undersöker synen på finlandssvenskan utgående från en indelning i konformister, offensiva och isolationister. Till gruppen konformister räknas personer som anser att svenskan i skönlitteraturen ska se likadan ut i Finland och i Sverige. De offensiva talar å sin sida för att publiken i Sverige ska ”utsättas” för finlandssvenska särdrag. Ibland kan ordlistor bifogas för att underlätta läsningen. Den tredje och sista gruppen, isolationisterna, ser den finlandssvenska skönlitteraturen som en finlandssvensk företeelse, och något behov av att anpassa den till det sverigesvenska språkbruket finns därmed inte.⁴⁹⁹

Charlotta af Hällström-Reijonen har noterat att den konformistiska ståndpunkten verkar ha varit dominerande såväl under 1800-talets senare hälft som under 1900-talet. Offensiva argument blir vanligare från mitten av 1900-talet, och det gäller även isolationistiska sådana, även om de är rätt så få. Det så kallade förlagsargumentet har haft ett stort inflytande under lång tid, ända från och med Hugo Bergroth (och i viss mån också tidigare). Samtidigt har af Hällström-Reijonen pekat på att man på 1900-talet allt oftare ansåg att språkriktighetsargument inte skulle få styra skönlitteraturen.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ ”X.”, ’Litteratur. K. A. Tavaststjerna. Affärer. Skådespel i fem akter. W. Söderström. Borgå’, *Finland* 27.3.1890.

⁴⁹⁷ Se till exempel af Hällström-Reijonen, ”För den heliga svenskans skull”, s. 15.

⁴⁹⁸ Charlotta af Hällström-Reijonen, ’Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog. Det sverigesvenska förlagsargumentet i finlandssvensk språkvård’, *Språk och stil* 17 2007, s. 155.

⁴⁹⁹ af Hällström-Reijonen, ’Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog’, s. 156.

⁵⁰⁰ af Hällström-Reijonen, ’Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog’, s. 172–173.

Bergroth gav själv uttryck för förlagsargumentet i den andra upplagan av *Finlandssvenska*, där han skrev att förläggare i Sverige inte ville köpa in finländska manuskript om de inte fick låta göra ändringar i manuskriptet. Korrigeringarna blev problematiska för författaren eftersom de ibland ledde till direkta förvanskningar av innehållet. Frågan var hur man skulle hantera denna situation. Bergroths ståndpunkt var klar: ”Det finnes, förefaller det, blott ett sätt: *författaren måste lära sig att skriva högsvenska.*”⁵⁰¹

Diskussionen om förlagsargumentet är i första hand relevant för en senare tidsperiod än den jag undersöker, även om frågan också behandlades tidigare. År 1903 publicerade till exempel Rolf Nordenstreng ett inlägg på temat, där han bland annat kritiserade Rafael Lindqvists översättningar.⁵⁰² Man kan också dra paralleller mellan af Hällström-Reijonens indelning av ståndpunkter angående skönlitteraturen och min mer idéhistoriskt förankrade uppdelning i överlevnadsstrategi respektive språklig national-liberalism. En aning förenklat kan sägas att överlevnadsstrategin motsvaras av konformisterna. Hos de offensiva och isolationisterna kan vi iakttä olik grad av national-liberala drag. Till exempel talade Rolf Nordenstreng om möjligheten att finländska särdrag togs upp också i det sverigesvenska språkbruket, vilket i viss mån påminner om den offensiva ståndpunkten.

Det är tydligt att skönlitteraturen intar en speciell plats i diskussionen i och med den spänning som otvivelaktigt uppstår mellan språkvården och litteraturen. Clas Zilliacus har på ett träffande sätt skildrat den bergrothska normens inverkan på det litterära skapandet: ”På den finlandssvenska författarens axel placerar Bergroth en symbolisk silkesapa, som med åtbörder visar att dess sittplats gör konst. Så blir skrivandet en påpassad akt.”⁵⁰³ På motsvarande sätt som man ansåg att teatern skulle fungera som en språklig förebild, krävde man att författarna skulle representera ett slags språkligt ideal och att de skulle vårda den finlandssvenska bildningen. Erik Andersson har hävdade att detta krav å ena sidan kanske fick dem att ”fullborda” detta ideal, snarare än att gå sina egna vägar, å andra sidan eventuellt väckte motreaktioner som tog sig uttryck i att de modernistiska författarna ignorerade de språkliga konventionerna.⁵⁰⁴ I viss mån är den national-liberala ståndpunkten alltså genrebunden och knuten till det personliga uttrycket.

Det finns också exempel på att målet för språkplaneringen var detsamma, men att metoderna kunde skilja sig åt en aning. Som ett exempel kan igen nämnas Rolf Nordenstreng, som Bengt Loman också nämner som en av dem som försvarade den finländska svenskans egenart.⁵⁰⁵ I uppsatsen ’Till frågan om vår finländska svenska’ från år 1900 betonade Nordenstreng att svenskan i Finland inte fick bli oförståelig för personer från Sverige men samtidigt ansåg han att många finlandismer (ord av svenskt, tyskt eller romanskt ursprung) var användbara och kunde upptas i den bildade svenskan i Sverige. Det största hotet utgjordes dock av fennicism och russicism. På denna

⁵⁰¹ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 20–21.

⁵⁰² Rolf Nordenstreng, ’Finlands svenska litteratur och bokmarknaden i Sverige’, *Hufvudstadsbladet* 12.4.1903; se även Rafael Lindqvist, ’Herr Rolf Nordenstreng – den ”kompetente granskaren”’, *Hufvudstadsbladet* 17.4.1903.

⁵⁰³ Clas Zilliacus, ’Finlandssvensk litteratur’, Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 15.

⁵⁰⁴ Erik Andersson, ’Språkvård genom litteratur’, Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 22.

⁵⁰⁵ Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 79.

punkt efterlyste Nordenstreng en högre grad av ”purism”.⁵⁰⁶ Det är viktigt att notera att Nordenstrengs idé om att en del finlandismer kunde vinna terräng också i Sverige på intet sätt stred mot tanken om enhet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige (han ansåg även att en del svecismer med fördel kunde tas upp i det finländska språkbruket). Hans poäng var i stället att påverkan över Bottniska viken skulle ske i båda riktningarna. För Nordenstreng, precis som för flera andra, var alltså det *svenska* avgörande – det var påverkan från finskan och ryskan som var förkastlig.

När Rolf Nordenstreng betraktade de svenska särdragen som en tillgång och de finska som ett hot innebar det en markering mellan å ena sidan svenskheten, å andra sidan finskheten. Denna hållning tog sig också uttryck i hans kritik av Kocks och von Willebrands begreppsanvändning: ”Prof. Kock kallar oss konsekvent ’finnar’ och vårt språk ’finsksvenska’”, skriver Nordenstreng. Det senare uttrycket, finsksvenska, användes också av von Willebrand. Nordenstreng hyste ingen förståelse för argumentet att de finskspråkiga och de svenskspråkiga hade ett gemensamt fosterland och därför var finnar. Att de flesta svenskspråkiga också hade mer eller mindre ”finskt blod i ådrorna” var heller inte en god motivering: ”Resonnerar man på det sättet, så borde man också säga, att Dumas och Puschkin voro negrer eller att Benjamin Harrison, Clevelands företrädare som Förenta Staternas president, är indian. Och vi själva komme att tillhöra de flesta olika nationaliteter. Nej, det går inte!” Nordenstreng fortsätter:

Det kan kanske vara skäl att tillägga, att denna protest mot användningen av ordet ”finnar” som namn på *alla* finländare på intet vis grundar sig på någon animositet mot finnarna (i detta ords egentliga och riktiga bemärkelse); men då ju ingen förnekar nationalitetsskillnaden hos oss, är det väl icke skäl att i språket utplåna den.

Även ordet *finsksvenska* kritiserades av Nordenstreng eftersom svenskan i Finland inte var en förfinskad svenska.⁵⁰⁷

Enligt Nordenstreng fanns det heller inte någon anledning att arbeta bort det finländska uttalet eftersom det inte var ett resultat av finskt inflytande – uttalet i Finland var lika ”svenskt” som uttalet i Sverige.⁵⁰⁸ Här kan vi se en tydlig röd tråd i Nordenstrengs resonemang: det är ursprunget och ”svenskheten” som är avgörande. Han tar också upp språkets betydelse för den svenska kulturen i Finland:

Frågan om vår finländska högsvenskas framtid är dock alltför viktig för att få lämnas obeaktad. Den rör ingalunda filologerna allena, den rör tvärtom oss allesammans. Det är en märkelig inkonsekvens af de personer, som anse svenska språkets fortlefvande i vårt land som ett livsvillkor för vår kultur, att tro sig göra nog genom att arbeta för lagparagrafer och folkbildning, men bry sig föga om själva språket som sådant.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 185 och 189–195.

⁵⁰⁷ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 185–186.

⁵⁰⁸ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 189.

⁵⁰⁹ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 185.

Nordenstreng var tillåtande mot en hel del av finlandismerna och betraktade många av dem som ”ofarliga”.⁵¹⁰ Därmed kunde man tänka sig att han placerar sig inom en national-liberal falang. Jag vill ändå betona vikten av att problematisera denna inriktning och visa att företrädarna för de två synsätten kan ha så gott som samma mål: en ömsesidig förståelse mellan sverigesvenskarna och de svenskspråkiga i Finland, trots att metoderna kan skilja sig från varandra. Nordenstrengs tankar innebär inte att han förespråkar en differentiering, och då han tar upp användbara finlandismer diskuterar han också sverigesvenskarnas möjlighet att förstå dem – på den punkten har han en rätt så funktionell språksyn. Nordenstreng var inte ensam om att i större utsträckning acceptera just svenska särdrag; vi kan finna ett liknande uttalande i en uppsats av R.F. von Willebrand från år 1903: ”För våra verkligen svenska provinsord hyser jag all sympati, ehuru jag ej ett ögonblick tvekar att efter förmåga afstå från deras användande och uppmana andra därtill, blott för att motverka differentieringen.”⁵¹¹ von Willebrand var, som jag tidigare nämnde, en tydlig företrädare för överlevnadsstrategin. Även i dagspressen finns flera exempel på att man försvarade just ”svenska” särdrag. Dessutom kan nämnas att professor O.M. Reuter uttalade en sådan åsikt i en diskussion i Skriftställarelogen i november 1893.⁵¹²

Bengt Loman har också lyft fram Ralf Saxéns påpekande om att en språkrensning innebar praktiska problem och dessutom medförde att man ”våldförde sig på elevernas modersmål”.⁵¹³ Detta uttalande ingår i uppsatsen ’Finländsk svenska’ (1904) där Saxén granskade och kommenterade landsmålsföreningens ’Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan’ och Rolf Nordenstrengs uppsats ’Finländsk svenska på 1700-talet’. I avslutningen kommenterade Saxén också den diskussion som förts kring provinsialismerna och åsikten om att den finländska svenskan gjort det svårt att sälja finländska böcker i Sverige. Enligt Saxén fanns det antagligen andra orsaker till detta, men han slog ändå fast att ”det i hvarje fall måste anses önskligt, att den språkliga differentieringen inskränkes till sitt minsta möjliga”.⁵¹⁴ Här kan det noteras att Saxén ändå på det övergripande planet ansåg det vara viktigt att motarbeta differentieringen. Problemen med att ur elevernas språk försöka avlägsna alla finlandismer knöt han dessutom främst till uttalet, även om han också hävdade att vissa finlandismer inte borde stämplas som fel, särskilt inte eftersom eleverna kunde stöta på dem hos stora författare som Runeberg (ett exempel var infinitivformen *måsta*).

I uppsatsen ’Språkförbättring och framtidssvenska’ (1918) behandlade Saxén boken *Framtidssvenska*, författad av Gustaf Cederschiöld. Här förespråkade Saxén visserligen ett inhemskt språk, men med det menade han att svenska ord borde prioriteras framför utländska lånord. Saxén tog emellertid inte ställning specifikt till den finländska svenskan. Det gjorde han däremot i sin recension av *Finlandssvenska* där han höll med om den allmänna principen men i enskilda fall riktade kritik mot Bergroth. Han poängterade till exempel att Bergroths arbete gav ”sverigessvenskarna en skev bild av vårt provinsidiom”

⁵¹⁰ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 190.

⁵¹¹ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 459.

⁵¹² ’Skriftställarelogen’, *Hufvudstadsbladet* 25.11.1893.

⁵¹³ Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 79; Saxén, ’Finländsk svenska’, s. 312.

⁵¹⁴ Saxén, ’Finländsk svenska’, s. 312.

genom att författaren inte bara höll sig till ”den *egentliga finlandssvenskan*” utan också tog upp till exempel dialektala ord eller ”grova språkfel” som inte var allmänt utbredda bland finlandssvenskarna.⁵¹⁵

Närmast en national-liberal ståndpunkt kom Saxén då han ansåg att ”en hel del av våra provinsialismer är av den natur, att de ej äro någon fara för vårt språks renhet – i synnerhet som många av dem äro kända i vissa trakter av Sverige – utan tvärtom synas vara verkliga vinningar”. Bland dessa ord räknade Saxén upp *gräfta*, *skrinna*, *driusnö* och *menföre*. Här kommer Saxén alltså ganska nära de tankar som fördes fram av Nordenstreng något decennium tidigare. De provinsialismer som Bergroth försvarade är betydligt färre till antalet, men jag anser ändå att Saxén inte stod så långt från Bergroth att han i grunden kunde sägas företräda en annan ståndpunkt. Då det gäller skolundervisningen konstaterade Saxén att man där måste koncentrera sig på ett ”anfall på de flaste utväxterna i vårt språk”, medan detaljerna kunde bearbetas inom litteraturen. Sammanfattningsvis måste alltså konstateras att Saxén visserligen var mer tillåtande än Bergroth, men i grund och botten delade han dennes uppfattning, vilket han också själv betonade.⁵¹⁶

En viktig fråga är om man kan knyta den ena eller andra ståndpunkten till antingen yngre eller äldre personer, alltså om åsikterna på något sätt var generationsbundna. I sitt program för den finländska svenskan på scenen, publicerat 1917, hävdade Bergroth att

det inom den äldre nu levande generationen av finlandssvenskar ännu finnes många som anse det naturligt och riktigt, ja till och med nödvändigt, att vi i vår litterära och konstnärliga verksamhet *även betjena oss av vårt eget idiom*, att sålunda också på vår svenska scen talas ett visserligen i nödig mån förädlad men i alla fall *rent finlandssvenskt högspråk*.

Orsaken var att man efter riksdeleningen allt mer börjat känna att man inte längre andligt sett hörde ihop med Sverige. I stället ville man lyfta fram det ”finländskt nationella”.⁵¹⁷ Några mer detaljerade uppgifter än så ger Bergroth inte.

I det tidigare nämnda föredraget om språket vid teatern (även det från 1917), hävdade Bergroth att åtminstone den yngre generationen av finlandssvenskar insett betydelsen av att vårda språket och närma det till den högsvenska normen.⁵¹⁸ Bruno Lesch var inne på samma linje som Bergroth när han i en artikel i *Östsvensk Tidskrift* behandlade det första häftet av *Finlandssvenska*. Han godkände programmet i boken men antydde att det kunde finnas en skillnad mellan yngre och äldre läsare. Enligt Lesch var det nämligen möjligt att ”någon av de äldre” skulle komma att gå igenom sverigesvensk litteratur och leta efter uttryck som Bergroth betraktade som finländska. Därför underströk Lesch, precis som Bergroth gjort i andra sammanhang, att avsikten var att jämföra finlandssvenskan uttryckligen med högspråket.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Ralf Saxén, 'Vår finländska svenska', *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 55 (1918), s. 74.

⁵¹⁶ Saxén, 'Vår finländska svenska', s. 75.

⁵¹⁷ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 10–11.

⁵¹⁸ Bergroth, 'Det svenska scenspråket i Finland', s. 325.

⁵¹⁹ Bruno Lesch, 'Finlandssvenska och högspråk', *Östsvensk Tidskrift* 1917:6.

Litet mer, och delvis motsatt, information kan vi få till exempel ur en artikel publicerad i *Viborgs Nyheter* den 17 februari 1917. Där konstateras att man de senaste åren kunnat märka en ”allvarlig sträfvän” efter att närma den finländska svenskan till svenskan i Sverige, särskilt genom Hugo Bergroths försorg. Därefter konstaterar skribenten emellertid att ”man inom studentkretsar häfdat vår rätt att tala vårt eget svenska mål oberoende af den högsvenska, som utbildats i Sverige. Denna åsikt har äfven fått en förespråkare i universitetsbibliotekarien Georg Schauman, som varnar för alla språkremsningsöfverdrifter”.⁵²⁰

Georg Schauman hade vid den här tiden berört språkvården i några olika sammanhang, till exempel i en text om C.G. Estlander, publicerad i *Nya Argus* i november 1916:

Allt vad han skrivit – på ett par undantag när – har han offentliggjort i Finland, ja, till och med hans språk var specifikt finlands-svenskt, fullt av dessa provinssialismer vilka våra små skolmästare nu, med lektor Bergroths ordlista i handen eller i huvudet, förebrå sina farbröder.⁵²¹

Inlägget bemöttes av *Studentbladet*:

Yttrandet visar att även stora bibliotekarier kunna ha sina döda punkter. Likväl skrivs alla böckerna, som de vårda, såsom känt på språk! Om en bok tränger djupt och när många, beror det också på språkets beskaffenhet i olika avseenden. Och då människornas tungomål varit, är och förblir deras främsta kulturbärare, är det inte givet, att språkkritiken har en lägre uppgift än t. ex. litteraturkritiken. Inte håller är det säkert, att lektor Bergroths lilla ordlista är enda grundval för den finländska språkkritiken.⁵²²

Georg Schauman tangerade också språkvården i den lilla uppsatsen ’Ståndscirkulation och nationalitet’ som han lät publicera i *Nya Argus* i slutet av år 1916, kort efter texten om Estlander:

Men svensketskänslans stärkande får icke ske på bekostnad av samhörighetskänslan med de finska i landet. Och det måste vara *arbete* och icke fraser eller övermod i rörelsen. Det är nu så förfärligt mycket namn- och etikettkult och språkremseri och rassnobberi med i spelet. När har man sett någonting fruktbart i filologernas knoppar? Och vart komma vi med rasbiologernas funderingar?⁵²³

Schauman mötte igen kritik, även denna gång i *Studentbladet*, där Alice Cronwall lät publicera ett inlägg i vilket hon kritiserade uttrycket ”språkremseri”, och hävdade att det handlade om ett aktivt och positivt arbete som inte kunde liknas vid vare sig etikettkult eller rassnobberi.⁵²⁴ Georg Schauman svarade å sin sida att han inte motsatte sig strävanden-

⁵²⁰ ’Finlandssvenskan’, *Viborgs Nyheter* 17.2.1917.

⁵²¹ Georg Schauman, ’Carl Gustaf Estlanders minne’, *Nya Argus* 1916:21, s. 184.

⁵²² ’Dåligt språk’, *Studentbladet* 1916:27, s. 263.

⁵²³ Georg Schauman, ’Ståndscirkulation och nationalitet’, *Nya Argus* 1916:23, s. 203.

⁵²⁴ Alice Cronwall, ”Språkremseri”, *Studentbladet* 1917:1, s. 2.

det efter att rätta svenskan i Finland efter svenskan i Sverige: poängen var att detta inte fick ske genom något slags tvång, som ledde till att språket blev tillgjort och konstlat.⁵²⁵ Men *Studentbladet* kontrade: ”Det är isynnerhet efter 1809 som vårt finländska språk småningom blivit långt efter rikssvenskarnas. Med den bergrothska bibeln som satsbräde kunna vi med ett språng ta fatt en sekellång utveckling. Vilken tjusning är inte detta för unga, spänstiga vador!”⁵²⁶

Georg Schauman framstår som något av ett undantag i debatten, vilket stämmer ganska väl överens med den bild som Vesa Vares tecknat – enligt denne var Schauman en ”avvikare inom den finlandssvenska politiken och samhällseliten”. Han var inte lika konservativ och svensknationell som ledningen och majoriteten inom Svenska folkpartiet.⁵²⁷

Men den allra kraftigaste kritiken kom inte från Georg Schauman utan från den unga Hagar Olsson. År 1916 publicerade hon inlägget ’En ropandes röst i öknen’ i *Studentbladet* där hon talade om ett ”Sverigeskryperi” och ansåg att finlandismerna var utsatta för en hetsjakt. Olssons inlägg utgjorde helt klart det mest hätska angreppet på Bergroth och hans ståndpunkt. Hennes kritik gällde naturligtvis inte *Finlandssvenska* eftersom denna utgavs först året därpå, utan hon diskuterade Bergroths lilla skrift *Våra provinsialismer* som utkommit 1915.⁵²⁸ Jag återkommer till Hagar Olssons kritik när jag behandlar modernisternas inställning till den bergrothska normen, men här kan sägas att hennes inlägg genast bemöttes av redaktören för *Studentbladet*, där denne starkt ifrågasatte hennes åsikter.⁵²⁹

Bemötandet fick uppenbarligen litteraturforskaren Valfrid Vasenius att reagera och ta Olsson i försvar: ”Fröken Hagar Olsson har för sitt varmhjärtade, klarsynta och vidsynta väckelserop fått en farbroderlig skrapa av redaktionen”, konstaterade Vasenius. Han drog sig heller inte för att sätta redaktören på plats: ”För min del har jag vandrat på dessa områden under loppet av ett halvt sekel, och jag bildade mig min åsikt i saken åtskilliga år innan farbror föddes.” Vad ”kökssvenskan” gällde ansåg Vasenius att Bergroths språkvårdande åtgärder var befogade, men då det gällde ord och uttryck som ”*det bildade språkmedvetandet* hos oss känner och erkänner såsom tillhörande vår ’högsvenska’” var situationen en annan. Här hänvisade Vasenius till den ändamålsenlighetsprincip som formulerats av Esaias Tegnér d.y. och vidareutvecklats av Adolf Noreen, i Vasenius tolkning ”riktigt är vad som, lättast givet, av den förevarande publiken lättast och säkrast uppfattas”. Det innebar att de flesta finlandismer måste betraktas som *riktiga*: ”Ty de inställa sig för den skrivande utan allt besvär och väcka hos de läsande – i ganska talrika fall även hos svenskar – just de föreställningar, känslor och associationer som med dem avses.” En ”översättning” till rikssvenska som inte uppfattades på samma sätt blev därmed oriktig.

⁵²⁵ Georg Schauman, ’Språkrenseriet’, *Studentbladet* 1917:3, s. 22–23.

⁵²⁶ ”’En förnuftig gräns’”, *Studentbladet* 1917:4.

⁵²⁷ Vares, s. 1376.

⁵²⁸ Hagar Olsson, ’En ropandes röst i öknen’, *Studentbladet* 1916:26; se även Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 89–90.

⁵²⁹ ’Redaktionens tillägg’, *Studentbladet* 1916:26.

Härefter gav Vasenius ett konkret exempel, nämligen ordet ”kokko”:

Vad en *kokko* är, det vet var och en – även en svensk som läst Runeberg – och med ordet associerar sig den ljuvliga midsommarstämningen. Nu vill farbror i stället ha *midsommarbål*. Men då har farbror säkert aldrig byggt någon kokko – vilket jag har gjort sommar efter sommar – eljest visste han att en sådan alls inte är något *bål*, utan en *stapel* (såsom även Runeberg kallar den).⁵³⁰

Enligt Vasenius var det oriktigt att kalla sådana ord och uttryck finlandismer, vilka förekommit i bibelspråket och i flera sekler varit kända i Sverige. Många av finlandismerna hade tidigare ingått i rikssvenskan och förekom också hos stora författare i Sverige. Även om de inte för tillfället var allmänna i Sverige, kunde de när som helst bli det igen. Vasenius ansåg att Bergroth och andra med honom inte alls arbetade för språkriktigheten utan drev politik: ”De vilja ha oss att skriva *oriktigt*, blott för att vara svenskarna – och ingalunda de bästa bland dem – till behag eller få ryggstöd av dem.” Denna strategi skulle döma det svenska språket i Finland att ”leva en tiggares liv och dö en stackares död – och en död i förtid”.⁵³¹

Valfrid Vasenius inlägg är intressant ur flera olika synpunkter. Han hänvisar till Tegnérs och Noreens ändamålsenlighetsprincip då det gäller särdragen, vilket är ovanligt – i allmänhet diskuterades denna princip i samband med rättstavningsfrågan. På den här punkten är Vasenius alltså i det närmaste funktionalist. Men hans uttalande visar också på den starka kopplingen mellan å ena sidan synen på särdragen, å andra sidan det personliga språkbruket. Exempel *kokko* verkar i hans fall dessutom ha ett nostalgiskt värde. Hans uttalande är också ett av flera exempel på respekten för de stora författarnas, i det här fallet Runebergs, språk. Det framstår här nästan som otänkbart att Runebergs språkbruk skulle innehålla oriktiga ord och uttryck. Detta var ingen ovanlig tanke: här vill jag hänvisa till en betydligt äldre uppsats av Ernst Lagus (1886) där denne sade sig ha hört ”att den enda regel för ämneskrifningen elever vid ett visst lärovärk i detta land erhållit, från och med 4:de t. o. m. 7 de [sic] klassen, varit: ’skrif som Runeberg, så skrifver ni väl!’”.⁵³² Just inom rättstavningsdebatten blev den respekterade litteraturen föremål för diskussion. På Pedagogiska föreningens möte i april 1885 såg sig Elis Lagerblad tvungen att påpeka att bruket varierade hos såväl Topelius som Runeberg.⁵³³

Vasenius syn på vad som är en finlandism är också intressant – den innebär i praktiken att arkaismer måste betraktas som korrekta eftersom man ju aldrig kan veta om de igen kommer att vinna spridning i den bildade svenskan i Sverige. Enligt Vasenius gick Bergroth och andra för långt i sin iver att arbeta för en överensstämmelse mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige då de ville utmönstra ord och uttryck som måste betraktas som riktiga. Detta resonemang för tankarna till R.F. von Willebrand, som uppmanade

⁵³⁰ Valfrid Vasenius, ’Ännu en ropandes röst’, *Studentbladet* 1916:27.

⁵³¹ Vasenius, ’Ännu en ropandes röst’.

⁵³² Ernst Lagus, ’Om rättskrifningsläran i våra skolor’, *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 23 (1886), s. 45.

⁵³³ August Ramsay, ’Referat af Pedagogiska föreningens förhandlingar. Centralafdelningen den 24 april 1885’, *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 23 (1886), s. 56.

människor att också överge rent svenska provinsialismer för att följa sverigesvenskan och garantera att det svenska språket och den svenska kulturen i Finland överlevde. I just det här fallet var det alltså inte fråga om någon ”dold agenda” (vilket man lätt kan tro när man läser Vasenius), utan von Willebrand erkände att de svenska särdragen intog en särställning och förstod också varför en del önskade behålla dem i språket. Däremot ansåg han att de måste offras för den övergripande strategins skull.

* * *

En genomgång av materialet visar att det uppenbarligen fanns olika sätt att se på den finländska svenskan och på särdragen, men en närmare analys ger upphov till följande, högst centrala fråga: kan vi verkligen jämföra de två ståndpunkterna med varandra? Det finns nämligen en hel del som tyder på att strävan efter enhet, som samtidigt blir en ”överlevnadsstrategi”, verkligen var en mer övergripande strategi medan ”national-liberala” åsikter ofta handlade om enskilda språkdrag (av allt att döma ofta sådana som ingick i det egna språkbruket) eller en viss typ av finlandismer – företrädesvis svenska sådana. Man kunde kritisera Bergroth på vissa punkter (genom att försvara vissa särdrag) men ändå i grunden dela hans uppfattning. Så gjorde till exempel Ralf Saxén men också Hugo Pipping, vilket framgår av mitt avsnitt om *Finlandssvenska*.

Det verkar också finnas en skillnad mellan filologer och icke-filologer. De finländska filologer som var insatta i ämnet förespråkade enhet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige, medan motsatta synpunkter är svåra att upptäcka i materialet. De få, utpräglat kritiska inlägg som finns kom från personer som inte var språkforskare eller språkvetare. Här bör särskilt nämnas Hagar Olsson och Valfrid Vasenius, men det samma gällde även C.G. Estlander, Georg Schauman och M.G. Schybergson – dessa personer är visserligen inte lika kritiska som Olsson och Vasenius. Till exempel ställde sig Schauman avvisande till överdrifter i språkrensningsarbetet, men uppgav att han inte i sig hade något emot arbetet med att föra svenskan i Finland närmare svenskan i Sverige. Samtidigt ska man vara medveten om att inte heller von Willebrand, som mycket tydligt företrädde överlevnadsstrategin, var språkvetare. Någon skarp gräns handlar det alltså inte om.

Att det finns så få uttryck för den national-liberala ståndpunkten trots att den sägs ha varit så utbredd, särskilt i ett tidigt skede, kan delvis bero på att de som ansåg att svenskan i Finland inte behövde anpassas efter svenskan i Sverige tillhörde en grupp som inte i samma utsträckning deltog i den offentliga debatten. Kanske handlade det om lekmän? Samtidigt skrev ju von Willebrand att företrädarna för en mer liberal inställning hänvisade till Noreen, så det måste i alla fall ha handlat om en bildad krets, om än inte språkvetare.⁵³⁴ Detta stämmer i så fall väl in på den ovannämnda gruppen.

Men om en annan ståndpunkt än den bergrothska verkligen varit etablerad i bildade kretsar borde detta rimligtvis också ha avspeglats i reaktionerna efter utgivandet av *Finlandssvenska*. Christer Laurén har emellertid konstaterat att frågan i mycket liten utsträckning diskuterades under 1920- och 1930-talet.⁵³⁵ I en recension av *Finlands-*

⁵³⁴ von Willebrand, 'Om språkets förändring', s. 345–346.

⁵³⁵ Laurén, s. 57.

svenska konstaterar också Ralf Saxén att den ståndpunkt som Bergroth förespråkar verkar ha blivit allmänt omfattad.⁵³⁶ Det är därför troligt att Bergroth hade rätt när han i sitt föredrag från 1917 hävdade att det var sällsynt att någon förespråkade språklig självständighet gentemot Sverige. Man kan naturligtvis fråga sig varför han inte gjorde det i inledningen till *Finlandssvenska*, där han bara talar om två olika synsätt. Det är inte omöjligt att den uppställning Bergroth gjorde i *Finlandssvenska* måste betraktas som ett retoriskt grepp: han talar om två ytterligheter och markerar därefter sin position som ett slags medlare.

Ett annat problem är att Bergroth inte ger några särskilt ingående uppgifter om den ”national-liberala” ståndpunkten, trots att han i ett sammanhang hävdade att den var dominerande trettio år före utgivandet av *Finlandssvenska*, alltså då diskussionen inleddes mot slutet av 1880-talet. I sitt festtal i Svenska litteratursällskapet nämner han visserligen att en av märkesmännen omkring trettio år tidigare hade understrukit att svenskan i Finland borde ha ”självbestämningsrätt”. Här syftar han på C.G. Estlander, vilket torde ha varit självklart för åhörarna. Jag är emellertid tveksam till att betrakta Estlanders uttalande som ett bevis på att ståndpunkten var dominerande, även om Estlander i sig var en framträdande person. Rolf Pipping kommenterar Bergroths uttalande i sin minnesteckning över denne, men han nöjer sig med att utgående från Bergroths utsaga konstatera ”[d]ock funnos i Finland personer som sågo denna språkrenningssträvan med vilja”. Pipping anför emellertid inga nya belegg utan hänvisar bara till Bergroths egen diskussion.⁵³⁷ Man kan också notera att Lindström, då han inledde diskussionen 1885, inte nämnde att det fanns en etablerad uppfattning om att svenskan i Finland skulle få gå sin egen väg – han tog över huvud taget inte ställning till några ståndpunkter i frågan.⁵³⁸ Den national-liberala ståndpunkten är alltså som mest osynlig i det inledande skedet, när den borde ha haft sin största utbredning.

Att man i allt större utsträckning började argumentera för en anslutning till den sverigesvenska eller högsvenska normen kan betraktas som en ökad medvetenhet dels om möjligheterna att påverka språket och bedriva en aktiv språkvård, dels om farorna med en differentiering och isolering av språket. Att man tidigare i första hand verkligen hade argumenterat för en språklig självständighet i förhållande till Sverige är betydligt svårare att bevisa. Vilhelm Lundströms uttalande tyder visserligen på att så var fallet, men några sådana tidiga uttalanden har jag inte funnit (i så fall är det närmast fråga om Estlander, men någon verklig strategi förespråkar han inte, även om han är tillåtande). Frågan är om man verkligen argumenterade för en utveckling mot ett separat språk, eller om det snarast handlade om att man inte såg behovet av att ingripa, alltså att det i första hand rörde sig om en passivitet inför den pågående utvecklingen, inte om ett aktivt ställningstagande.

I det här sammanhanget är det också viktigt att notera att det antagligen fanns skillnader i vad olika skribenter uppfattade som olika ståndpunkter. Som jag tidigare nämnde skrev Bergroth i en artikel att också de som förespråkade en separat finländsk språknorm erkände att differentieringen inte fick gå för långt. De ansåg emellertid att det ännu inte

⁵³⁶ Saxén, 'Vår finländska svenska', s. 74.

⁵³⁷ Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', s. 36.

⁵³⁸ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland' I och II.

förelåg någon fara. Tydligt fick den ”säregna” språkformen inte bli alltför säregen. Här verkar det handla om olika uppfattningar om var gränsen för en godtagbar differentiering går, inte om en grundläggande meningsskiljaktighet. Man kan också fråga sig om en del av de uttalanden i national-liberal riktning som jag behandlat i det här avsnittet alls kan betraktas som en fortsättning på den ståndpunkt som kanske var dominerande på 1880-talet. De framstår nämligen i stället som direkta reaktioner på ett språkrenningsarbete som man anser gått för långt.

3.4.4 Skillnader mellan Finland och Sverige

En av de frågor som jag tidigare lyfte fram gällde eventuella skillnader mellan svenska och finländska filologer. Ett mycket bra material utgörs här av en tidigare nämnd artikel av Karl Lindström från år 1888. I artikeln jämförde Lindström olika ståndpunkter just bland skribenter i Sverige och i Finland. Han konstaterade att ämnet inte i någon större utsträckning varit föremål för undersökningar, men däremot hade man rätt så ofta konstaterat att det faktiskt fanns avvikelser i språket. Lindström hänvisade till Uppsalafilologen J.A. Lundell som i en recension skrivit: ”[...] finnlandismer träffar man, tror jag, flere eller färre, hos alla svenska författare i Finnland, äfven hos RONEBERG ock TOPELIUS, ock jag vill icke göra hr F. [L.W. Fagerlund] ansvarig för dem, utan anmärker dem mest i teoretiskt intresse.”⁵³⁹ Här kan man dra en parallell till Ruben G:son Berg, som i sin studie av just Runebergs språkbruk slog fast att ”Runebergs språkbruk i högre grad än hvad man merendels plägar anta – och i tryck påstått – skiljer sig från det rikssvenska”.⁵⁴⁰ Lindström nämner förstås inte Berg, som gav ut sina texter först kring sekelskiftet och alldeles i början av 1900-talet, men däremot till exempel Nils Linder som tangerat frågan i sin bok *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*.⁵⁴¹ För Finlands del lyfte Lindström bland annat fram Freudenthals rättskrivningslära och den egna artikeln ’Studier på svensk språkbotten i Finland’,⁵⁴²

Karl Lindström konstaterade att de svenska författarna, med något enda undantag, verkade hysa en förståelse för att svenskan i Finland utvecklades i en egen riktning. Lindström nämner visserligen att Nils Linder är konservativ och ”förhåller sig afvärande gent emot de finländska afvikelserna”, men han är också den ende.⁵⁴³ Noteras kan att Linders konservatism inte bara verkar gälla differentieringen, utan också stavningen, och att detta litet tidigare, år 1886, noterats av just Lindström. Denne hade nämligen recenserat den andra och omarbetade upplagan av Linders *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* och i sin i övrigt positiva recension noterat att Linder ”står stilla och tyckes vilja förblifva stående” då det gällde rättskrivningen – däremot betecknade

⁵³⁹ Lundell, Recension av L.W. Fagerlunds bok *Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar*, s. 729; se även Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, s. 167.

⁵⁴⁰ Berg, ’Runebergs språkbruk’, s. 69.

⁵⁴¹ Nils Linder, *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (Stockholm 1886, andra omarbetade upplagan), se till exempel s. 29, 85, 132, 154 och 184.

⁵⁴² Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, s. 168.

⁵⁴³ Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, s. 171.

Lindström honom som liberal och rationell i frågor som hade med språkets utveckling att göra.⁵⁴⁴ Den första upplagan av Linders bok hade recenserats av Freudenthal två år tidigare, och även denne hade betecknat författaren som konservativ i rättskrivningsfrågan.⁵⁴⁵

Men då det gäller provinsialismerna betraktades Linder alltså som ett undantag (i Sverige). Som ett exempel på ett annat perspektiv hänvisade Lindström till ett uttalande av professor Nyblom i samband med att denne granskat *Finsk Tidskrift*. I en uppsats om ”finsk-svensk” litteratur skrev Nyblom så här: ”Någon gång framträder en egendomlighet, som är ovan för ett öra på denna sidan om Bottenhafvet och vittnar om finskt landsmål; men i stället för att störa, är en sådan egendomlighet snarare en krydda, som visar originalitet i språkutvecklingen och är både förklarlig och tillätlig hos en själfständig ymp af svenskan på främmande mark.”⁵⁴⁶

En liknande diskussion finner vi hos August Schagerström – intressant nog handlar det här om rättstavningsdebatten. I en uppsats, publicerad i *Pedagogisk tidskrift* 1886, diskuterade han rättstavnings-sällskapets reformförslag, bland annat att *j*-ljud ska betecknas med *j*, inte *dj* (till exempel *djup*). Schagerström pekade på att två olika argument förts fram av dem som motsatte sig denna reform. Å ena sidan hävdade man att uttalet av *dj* i vårdat språk förekom på flera håll i Sverige. Detta påstående ifrågasattes av rättstavnings-sällskapet. Det andra argumentet var att hela den svenska befolkningen i Finland uttalade *d* framför *j*. Schagerström hyste emellertid ingen förståelse för denna synpunkt:

Om icke finnarne ega bundsförvandter i någon svensk landsände, utgör detta likväl icke någon tillräcklig anledning för oss svenskar att bibehålla ett i Sverige stumt och därför betydelselöst tecken. Vår östra granne har faktiskt gjort två folk af ett, och språkutvecklingens lagar komma förr eller senare att af det enhetliga svenska språket göra två systerspråk, ett svenskt-svenskt och ett finskt-svenskt. Därtill kan man redan spåra vissa ansatser (se Lindströms artikel i finsk tidskrift 1885, s. 264, 452), och en dylik klyfning har sin fulla analogi i norskan och danskan, samt i engelskan på ömse sidor om atlanten. Är det nu så, att hela Sveriges befolkning har stumt *d*, men Finland hörbart, ha hvarken svenskar eller finnar något gagn af att i skrift upprätthålla en likhet, som i uttalet försvunnit.⁵⁴⁷

Här börjar man alltså närma sig en ”national-liberal” ståndpunkt, men det finns en viktig skillnad. För det första är de svenska språkforskarnas ståndpunkt endast förknippad med en förståelse för vad Lindström kallar ”språkutvecklingens lagar” i allmänhet: det handlar inte om strategier för nationell överlevnad utan om en förståelse för att språket förändras då det påverkas av andra språk eller dialekter. Denna förståelse står inte på något sätt i konflikt med att man ändå förespråkar enhet, detta är Karl Lindström själv ett exempel

⁵⁴⁴ Karl Lindström, recension av andra upplagan av Nils Linders bok *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (1886), *Finsk Tidskrift* 1886:II, s. 380–382.

⁵⁴⁵ A.O. Freudenthal, recension av första upplagan av Nils Linders bok *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (1882), *Finsk Tidskrift* 1884:I, s. 393.

⁵⁴⁶ Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, s. 171; C.R. Nyblom, ’Finsk-svensk litteratur’, *Nordisk Tidskrift* 1878, s. 802.

⁵⁴⁷ Schagerström, ’I rättstafningsfrågan’, s. 59–60.

på. Enligt honom måste man sträva efter enhet mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland, trots att det var naturligt att det skedde en differentiering: ”Den lilla svenska nationaliteten i Finland skulle ej vinna på att språkligt isolera sig, och språkförbistringen inom landet skulle antagligen genom ett sträfvande i detta syfte ytterligare ökas.”⁵⁴⁸

Att de sverigesvenska språkforskarna i regel inte kritiserade differentieringen är intressant. Någon entydig förklaring är svår att ge, men det förefaller sannolikt att nationalitets- eller överlevnadsaspekten spelade in. Forskarna i Sverige (särskilt generationen efter Carl Säve) hade kanske inte samma insikt eller engagemang i den svensknationella rörelsen och de utmaningar den svenska nationaliteten i Finland stod inför. Detta kan ha bidragit till att de kunnat diskutera problematiken ur en ”striktare” språkvetenskaplig synpunkt: språk utvecklas och förändras, så även det svenska språket. De hade inte samma behov av att ta ställning till frågor utanför det språkliga, till exempel frågor om den svenska nationalitetens fortbestånd i Finland. Detta antagande finner, som tidigare nämnts, stöd i en uppsats av R.F. von Willebrand, där denne beklagade sig över att man försvarade provinsiella drag i det egna språkbruket genom att hänvisa till Adolf Noreens uppsats ’Om språkriktighet’. Enligt von Willebrand hade denna uppsats varit till direkt skada i Finland:

Fullkomligt på sin plats inom vetenskapen och angifvande en fullt försvarlig, objektiv ståndpunkt gentemot svenskans utveckling i Sverige, där fara ej behöfver förväntas af att språket går sin egen väg, har den hos oss missbrukats till sanktion äfven af inadvartenser och själfsväld. ”Eftersom det allmänt sägs så, så är det rätt”, heter det, och så slår man sig för sitt bröst med Noreen, ifall ej annat hjälper.⁵⁴⁹

Detta innebär att jag i stället för att peka på en skillnad mellan två olika ståndpunkter vill lyfta fram en diskrepans mellan teori och praktik, där teorin utgörs av den vetenskapliga synen på språket som något föränderligt och praktiken av en strävan efter att motverka denna förändring. Detta antagande får stöd av ett uttalande av R.F. von Willebrand som dragit paralleller till Norge och norrmännens arbete med att separera sitt skriftspråk från danskan. De svenskspråkiga i Finland befann sig emellertid i en annan situation. von Willebrand skriver:

Vore vi ett enspråkigt folk, som själf bestämde sina öden, så såge äfven jag saken annorlunda. Då finge man gärna göra gällande regeln att ett språk skall få utveckla sig på sina naturliga banor, att så som det ”allmänt” säges, så är det rätt, m. fl. dylika teorier, som rättvisligen anföras på tal om utvecklingen i Sverige, men med vår fruktansvärdt ”praktiska” språkfråga inte ha något att göra. Vi fattiga trehundrausen *kunna* icke utveckla åt oss ett eget språk, äfven om vi ville det, hvilket vi icke göra. Åtminstone inte tillräckligt många af oss, för att det blefve något af, äfven om förhållandena voro gynnsammare än de äro.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, s. 171.

⁵⁴⁹ von Willebrand, ’Om språkets förändring’, s. 346.

⁵⁵⁰ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 453–454.

Vi kan alltså iaktta en skillnad mellan finländska och svenska filologer, där de förstnämnda i betydligt högre grad tar ställning till de praktiska konsekvenserna av en språklig differentiering. Man kan också tänka sig att det fanns en skillnad mellan filologer och icke-filologer. Ett sådant exempel finner vi hos Rolf Nordenstreng. I sin uppsats 'Finländsk svenska på 1700-talet' skriver han så här:

Den, som någon tid vistats i Sverge och iakttagit den beklagliga fördomsfullhet, hvarmed flertalet svenskar betraktar alla afvikelser från deras språkbruk, kan visserligen känna sig frestad att försöka utrota alla dessa finländska egendomligheter; men ett sådant utrotningsarbete skulle dock göra mera skada än nytta.⁵⁵¹

Än mer intressant är hans tillägg till detta uttalande (i en fotnot):

Det är på samma gång en plikt och ett nöje för mig att kraftigt betona, att åtminstone Uppsalafilologerna äro fria från denna språkliga vidskeplighet; tvärtom karakteriseras den Noreenska skolan af en sund och fördomsfri syn på saken; min anmärkning gäller icke-filologerna.⁵⁵²

Adolf Noreen gav år 1903 ut det första bandet av sitt stora verk *Vårt språk*. Här behandlade han bland annat riksspråk och dialekter, och i det sammanhanget beaktade han också finländska särdrag. Ralf Saxén gör här följande intressanta anmärkning:

Beträffande ljudläran må här för öfrigt ur finländsk synpunkt påpekas, att arbetet alltid ägnar uppmärksamhet äfven åt vårt språkbruk, både högsvenskan och dialekterna, och att förf. ej tyckes godkänna åsikten, att Sveriges riksspråk allt fortfarande i alla afseenden bör utgöra normen för den finländska svenskan. Han anser nämligen de s. k. stockholmsrimmen (*veta: vata, sett: lätt*) ännu icke tillhöra riksspråket, men synes mena att man går för långt, om man ej ens för den finländska svenskans vidkommande vill godkänna dylika rim.⁵⁵³

I ett annat sammanhang manade Noreen ändå till uppmärksamhet då det gällde ord och ordformer. År 1914 besökte han nämligen Åbo och intervjuades av en journalist om den finländska svenskan. Han kunde då ge ett exempel ur verkligheten: Då man skulle besätta en professur vid Uppsala universitet hade man också bett en finländsk expert om ett utlåtande. I detta utlåtande använde experten i fråga ordet "återhämta" på ett sätt som fick läsarna att tro att han ville återta ett uttalande han tidigare gjort. I *Dagens Press* sammanfattade man Noreens uttalande på följande sätt: "Var mycket noggrann beträffande ordmaterialet och ordformerna, men bråka icke med den rikssvenska accenten." Under intervjun diskuterades även en inhemsk teater (se min diskussion om domänerna).⁵⁵⁴ Här betonade Noreen alltså den ömsesidiga förståelsen.

⁵⁵¹ Nordenstreng, 'Finländsk svenska på 1700-talet', s. 83.

⁵⁵² Nordenstreng, 'Finländsk svenska på 1700-talet', s. 83.

⁵⁵³ Saxén, 'Ett storverk på den nysvenska språkforskningens område', s. 37–38.

⁵⁵⁴ 'Finländsk svenska och rikssvenska. En intervju med professor Noreen', *Hufvudstadsbladet* 6.4.1914; 'Prof. Noreen om vår inhemska svenska scen', *Dagens Press* 6.4.1914.

I samband med Noreens besök i Finland uppstod det också en intressant menings-skiljakthet mellan honom och Oskar Hultman. Incidenten skildras även kortfattat av Bengt Loman i uppsatsen 'Uppsala tur och retur'. Jag har här valt att citera Oskar Hultmans dagboksanteckningar nästan i sin helhet då det gäller besöket i Finland, eftersom de ger en intressant bild av spänningar mellan en del av aktörerna. Noreen hade tidigare bidragit till att Hultman inte tilldelades professuren i svenska språket (efter Freudenthal), vilket torde vara orsaken till Hultmans genomgående negativa attityd mot honom. Händelserna utspelade sig den 7 april och den 8 april 1914.

7 april, tisdag

[---] Kände mig mycket trött och misslynt; till det senare bidrog icke litet, att Pipping i går telefonerat att Noreen anländer hit i dag. P. anmodade mig om att under två timmar i morgon förmiddag, medan P. deltar i ett konsistoriesammanträde, tjänstgöra som ciceron åt N. (!) Dessutom bjöds jag på middag till P. i morgon kl. 6. Utom att jag ej hade den minsta längtan att sammanträffa med Noreen, som bevisat mig så litet vänskap (åtminstone då det gällt handling och icke ord), hindrades vi av dessa tillställningar att i morgon resa till Ekenäs, vilket vi mycket glatt oss åt. [---]

8 april, onsdag

[---] Jag ringdes upp per telefon vid 11-tiden: det var Noreen. Han sade sig av Pipping ha hört, att jag ville visa honom statsarkivet, bad mig bestämma någon plats, där vi kunde träffas, och föreslog själv – platsen utanför Katolska kyrkan. ”Jag skulle ha gjort visit hos dig, men de säga här hos Pippings, att din bostad ligger alldeles åt ett annat håll – ” Måttligt förtjust över denna artiga avsikt och över artigheten att rekvirera mig ”alldeles åt ett annat håll”, utanför sin egen port, föreslog jag att vi i stället skulle träffas kl. 12 vid springbrunnen på Salutorget. Jag gick ock dit, beledsagad nästan ända fram av Emmy [Hultmans hustru]. Noreen infann sig ock nästan på slaget och vi skakade hand och yttrade naturligtvis mycken glädje över återseendet. Han var betydligt skrynkligare än då vi sist – för omkr. 15 år sedan – råkades. Vi vandrade i väg till statsarkivet; han talade om sin hälsa, som varit dålig under de senaste åren – magsår han lidit av och som när som helst kunna recidivera. Sedan blev det fråga om mina arbeten, som han passade på att smickra mig för – och slutligen om befordringsfrågan i Lund, som mycket tycktes intressera honom. Han tycktes bli mycket nöjd, då jag sade att jag, om jag varit sakkunnig, satt Beckman i andra rummet, närmast efter Hesselman. Kock gick han värre åt och ville påstå, att han i en replikskrivelse på Hesselmans och Beckmans besvär uttalat sig ärerörligt om Pipping och mig, i det han nämligen bestritt att vi skulle varit opartiska domare, då vi båda vore ”anstuckna av den uppsaliensiska smittan” (Så har naturligtvis Kock inte skrivit!). Vi fortsatte, efter att ha vandrat ett par slag av och an på Nikolaig. mellan Senatstorget och Kyrkog., till statsarkivet. Där gingo vi in i Hausens rum och sutto en längre stund och pratade med honom. Hausen högg gladeligen lös mot ”Staaffliberalerna”, utan att ha en aning om att Noreen själv är en av dem. Därefter visade H. arkivet åt oss. Då det var gjort, togo vi avsked. Pipping hade telefonerat, att han väntade N. utanför universitetet, och N. var mycket orolig över att P. skulle få vänta. Vid vandringen dit märkte jag, att N.

var misslynt synbarligen över de beska sanningar han fått höra av Hausen och till någon ringa del även av mig. Vi träffade mycket riktigt P. på Senatstorget utanför universitetet, jämte magister Einar Pontan, som dock föravskedade sig från oss, efter att ha med Noreen talat några ord om det samkväm i Nyländska avdelningen, vari N. i går kväll deltagit. Noreen, Pipping och jag följdes åt till Fabiansg., utanför "Gambrini"; där föravskedade Pipping mig och gick in med sin gäst till det "kaffekonsistorium", som lär hava hållits där och till vilket han inbjudit N. Jag vandrade hemåt; sammanträffandet med Noreen hade icke återuppväckt min gamla beundran och tillgivenhet för honom, vilken varit definitivt avsmnad sedan hans fega och mot mig så föga vänskapliga uppträdande 1906. [---] Något efter kl. 5 började jag göra toalett och ungefär 20 minuter före kl. 6 vandrade jag till Pippings bostad, Ulrikasg. 1. Ingen av gästerna hade anlänt; Pipping och Noreen sutto och pratade i den förres rum. Jag började tala om en intervju N. givit en medarbetare i Åbo Underrättelser och vari han bl.a. yttrat, att vi inte böra "bråka" med våra ljud utan endast eftersträva korrekthet i fr. om ordformer och ordval. Jag menade att vi nog måste bråka med ljuden, och förmodade att N. aldrig hört t.ex. de hos oss vanliga finska l- r- och s-ljuden i all deras avskvärdhet. Han tog dem i försvar – "vad gör det?" Fru Pipping, som emellertid kommit in, höll (eget nog) med mig och sade att de ha all möda att hindra, att deras lilla flicka i skolan lägger sig till med dylika ljud. Noreen såg misslynt ut, väl mest för att min opposition visade att det är slut med min blinda beundran för allt vad han säger och tycker. Gästerna samlades nu hastigt: statsr. Hjelt, prof [otydligt] And. Donner, Heikel, Schybergson, Westermarck; Hausen, prof. Karsten, Sjöroos, Hugo Bergroth, Julio Reuter. Man steg in i matsalen. Jag fick inte precis någon hedersplats: ytterst på högra flygeln från värden räknat, dock inte vid själva bordsändan (där satt min högra granne, Sjöroos). Mitt emot mig hade jag prof. Karsten, till vänster om mig prof. Heikel. Mitt emot denne, mellan Karsten och Noreen, satt Schybergson. Middagen var föga olik andra dylika, god mat och oklanderliga viner. Efter densamma drog man sig in i Pippings rum, där man sedan stannade under flere timmar. Det serverades först kaffe och konjak etc., sedan whisky. Jag trängde mig med flit icke fram till Noreen, som var omsvärmad av en hop av de andra gästerna. Han hade hållit ett utomordentligt varmt tal till värdfolket, prisande dem bl.a. för att de voro sådana vänner, som äro det ända till livets slut och inte upphöra att hålla av en. Jag såg häri, kanske med orätt, en pik åt mig; ifall det var det, misstog han sig nog inte, vad mina känslor för honom beträffar. Han kom emellertid slutligen till mig och pratade rätt länge med mig och med dem, som stodo bredvid mig, d. v. s. Schybergson, Hausen och Pipping. Pipping hade berättat för mig att N. sagt sig inte veta, huru han skulle kunna skaffa sig "Ekenäs stads dombok", som vi sett på statsarkivet och jag hade påstått inte fanns i bokhandeln. Jag frågade nu, om vi inte finge förära den åt honom och upplyste honom även om att han missförstått mig; "boken fanns väl ej i bokhandeln i Uppsala", hade jag sagt. Han tycktes sätta värde på presenten och började igen tala om att han borde göra visit hos mig för att lära känna min fru; men tyvärr hade Westermarck slagit embargo på honom för morgondagens förmiddag, och middagstiden skulle han resa. Jag upplyste om att det i alla fall inte skulle gått för sig, då jag i morgon bittida ämnar resa bort. Hans min uttryckte tydligt, att han tyckte sig ha fått

en skopa vatten över sig, och det blev knappast bättre, då Pipping skyndade att upplysa honom om, att jag tänkt resa redan i dag, men skjutit upp resan en dag för att få träffa honom. Han lämnade mig kort därpå, och vi talade ej vidare vid varandra förr än vi, någon halvtimme därefter sade farväl åt varandra. Jag sade ”Det var roligt att jag fick träffa dig”. Han sade ingenting, och vårt avsked lämnade i kylighet föga övrigt att önska. Jag vandrade hem, missnöjd med att ha förlorat en dag, som jag kunnat skänka åt mina Ekenäsforskningar. Klockan var väl närmare 11. Hemkommen åt jag kvällsvard, läste tidningar och lade mig på vanlig tid.⁵⁵⁵

Citatet ovan är belysande på flera sätt. Man märker tydligt spänningen mellan Hultman och Noreen, eller åtminstone till en början snarast Hultmans kluvenhet inför uppdraget att fungera som ciceron åt Noreen. I bakgrunden fanns som sagt händelserna 1906, då Pipping besegrade Hultman i kampen om professuren. I detta sammanhang hade Noreen utsetts till sakkunnig men av sagt sig uppdraget.⁵⁵⁶ Kocks påstående om att Hultman och Pipping drabbats av den ”uppsaliensiska smittan” visar å sin sida dels på spänningar inom det svenska forskarsamfundet, dels på att man verkligen uppfattade att Hultman och Pipping tillhörde ett nätverk förankrat i just Uppsala – däremot har Hultman naturligtvis rätt i att Kock inte kan ha uttryckt sig precis så i sin skrivelse. Mötet med Reinhold Hausen på Statsarkivet (nuvarande Riksarkivet) visar å sin sida på politiska spänningar: han kritiserar den liberala strömningen i Sverige, och Noreen blir uppenbarligen illa berörd. Skildringen av middagen är såtillvida belysande genom att den visar vilken tät och liten krets aktörer det handlar om: här möter vi flera av dem som figurerar i debatten om den finländska svenskan, till exempel Hugo Bergroth.

Genom citatet får vi även en ovanlig inblick i diskussionen kring intervjun i *Åbo Underrättelser*, där Noreen uttalat sig ganska tillåtande om det finländska uttalet. Här opponerar sig Hultman, och vi kan notera att han lyfter fram det *finska* uttalet som avskryvt, vilket passar väl ihop med hans påvisade tendens att fördöma uttryckligen finska inslag i språket, en tendens som jag vill hävda delvis är förankrad i omständigheter utanför det språkvetenskapliga fältet. Överlag hyste Hultman starka aversioner mot allt finskt, det framgår tydligt av hans dagboksanteckningar och diskuteras även av Hanna Elomaa i *Idylliä etsimässä*.⁵⁵⁷

* * *

Med utgångspunkt i de eventuella skillnaderna mellan en svensk och en finländsk syn på de finländska särdragen är det på sin plats att knyta an till den modernare forskningen

⁵⁵⁵ Oskar Hultmans dagbok 7.4. och 8.4.1914, Slakten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁵⁵⁶ Panelius, s. 119; brev från Fridolf Gustafsson till Adolf Noreen (å Historisk-filologiska sektionens vägnar) 7.2.1906 och brev från Fridolf Gustafsson till Adolf Noreen 1.3.1906, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala. Det förstnämnda brevet innehåller själva förfrågan, och i det sistnämnda kommenterar Gustafsson Noreens beslut att tacka nej: ”Mycket smärtade mig Ditt afslag”, skriver Gustafsson och beklagar att Noreen övergav dem ”i denna kvistiga angelägenhet”. Axel Kock åtog sig uppdraget, men Gustafsson hoppades att Noreen ändå skulle överväga saken igen.

⁵⁵⁷ Elomaa, se särskilt s. 347–365.

kring språkplaneringen och dess mekanismer. I inledningen citerade jag Sue Wright, som bland annat studerat kopplingen mellan nationalism och språkplanering. Wright skriver att accepterandet av en gemensam norm, också före nationalismen, varit en socialt sammanhållande faktor ("social glue"). Under nationalismens tidevarv skedde emellertid en viktig förändring: "the process becomes systematic and ideological in nation building, and the refinement and homogenisation of the language and its dissemination throughout the nation a patriotic duty".⁵⁵⁸ I fallet svenskan i Finland innebar detta alltså att arbetet med att motarbeta differentieringen och betona samhörigheten med svenskan (och svenskarna) i Sverige blev en viktig del av det svensknationella medvetandegörandet. Samtidigt är det viktigt att betona att också den sverigesvenska språkplaneringen påverkades av "nationella" drivkrafter: här avser jag den puristiska strömningen inom språkvården som bland annat innebar att man motarbetade danismerna i språket.

Att nationella argument knyts ihop med språkplaneringen är alltså inget unikt för svenskan i Finland. Däremot är det speciellt att "det nationella" knyts till svenskheten i första hand – språket blir alltså en viktigare faktor än den politiska enheten. Här blir den "patriotiska plikten" försvaret av den svenska nationaliteten i Finland och dess framtid. En naturlig differentiering äger rum till exempel när språkgemenskaper växer men också när en del av en språkgemenskap lösgörs genom i Finlands fall riksdelen 1809. Även om språkvetarna insåg varför det skedde en differentiering valde de allra flesta att argumentera för en norm som var *gemensam för hela språkgemenskapen*. För att hänvisa till den moderna begrepps användningen inom forskningen kring pluricentriska språk handlar det alltså om att man närmast gick inför monocentrism – inte pluricentrism.

3.5 Hugo Bergroths Finlandssvenska

I samband med att svenskan i Finland diskuterades lyfte man också fram behovet av en aktiv språkvård och en tydlig norm. Som ett exempel kan nämnas att Gustaf (Guss) Mattsson år 1910 beklagade sig över att det inte fanns någon som ägnade sig åt "ett systematiskt arbete för svensk språkrenhet i Finland".⁵⁵⁹ Fem år senare, 1915, efterlyste signaturen T. S-n i *Hufvudstadsbladet* ett arbete som kunde fungera som ett stöd i strävan efter att föra svenskan i Finland i önskad riktning. Visserligen hade det svenska tidningsmannaförbundet några år tidigare utgivit "en mindre språkkatekes", och under de senaste åren hade man kunnat iakttä en snabb utveckling tack vare Bergroths korta anvisningar som uppmärksammats och följts av Svenska publicistförbundet. Allmänheten påverkades i sin tur av språket i tidningarna. Men alla fel kom man inte åt: "I äldre och nyare böcker, i tidningar, i domstolsutslag och öfriga offentliga handlingar vimlar den finländska nu-

⁵⁵⁸ Wright, s. 47.

⁵⁵⁹ Gustaf Mattsson, 'Svenskt kulturarbete i Finland II. Författarekåren', *Argus* 1910:22, s. 201. Mattsson lyfte fram behovet av en svensk förening för skriftställare i Finland. Den skriftstäl-larloge som existerade var passiv, och därför hade Svenska skriftställareföreningen grundats, men inte heller denna inledde någon aktiv verksamhet. För att gjuta liv i verksamheten riktade Mattsson ett konkret förslag till föreningen i fråga: han önskade att medlemmarna skulle åta sig språkretningsarbetet.

svenskan af fel, och dessa äro gifvetvis ännu talrikare i affärskorrespondensen, i privata bref och i talspråket.” Därför behövdes nu en bra handbok.⁵⁶⁰

Det är uppenbart att många under 1910-talet upplevde ett behov av en ”antibarbarus” som *Finlandssvenska* i takt med att man med oro noterade skillnaderna mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige. Bergroth skrev själv redan 1911 att en viktig uppgift var att göra allmänheten medveten om särdragen i den finländska svenskan: någon enhetlig sammanställning fanns det inte vid den här tiden, utan särdragen behandlades i ett flertal olika publikationer som alla inte hade tillgång till. Framställningarna uppvisade också en rad brister då det gällde principen för urvalet, och dessutom var de ofullständiga.⁵⁶¹

I februari 1916 publicerade Bruno Lesch en uppsats i *Studentbladet*, där han konstaterade att diskussionen om särdragen de senaste åren varit mycket livlig och lett till ”påtagliga resultat”: ”Inte nog med att nödvändigheten av ett närmande till rikssvenskan allmänt betonats – kravet har även fått sin tillämpning i litteraturen.”⁵⁶² I det här sammanhanget ville Lesch särskilt uppmärksamma talspråket, som ditills försumrats i diskussionen – detta trots att Noreen grundade sitt påstående om att det fanns en särskild ”finsk-svensk” form av riksspråket just på avvikelser i ljudläran. Man borde alltså uppmärksamma talspråket och skapa en normering som dels borde vara ”av förebyggande art, hindra en fortsatt av finskan påverkad utveckling, dels åter avse ett framåtskridande i syfte att upphinna sverigesvenskan för att sedan kunna hålla jämna steg med denna”.⁵⁶³

Följande år, 1917, pekade Bruno Lesch igen på bristerna i svenskan i Finland. I en artikel i *Hälsning till sydvästra Finlands svenska allmoge* hävdade han att de språkliga förhållandena i Finland var ”bedrövliga”. Han syftade inte på förekomsten av finlandismer i allmänhet, eftersom många av dem kunde betraktas som goda, svenska ord och uttryck, utan på inlån från finskan. De finska lånorden kunde betraktas ur två olika perspektiv: antingen som ”ett faktum av vetenskapligt intresse” eller så ”känner man sig såsom medborgare manad att vidtaga åtgärder i syfte att avlägsna missförhållandet”. Lesch betonade att också den som ibland kunde erkänna lånord måste ta avstånd från inlånen från finskan, eftersom de vidgade ”den redan nu alltför stora klyftan mellan vår finländska svenska och riksspråket”. Det var viktigt att minska skillnaderna mellan dessa ”för den allsvenska samlingens skull”.⁵⁶⁴ I och med detta uttalande anslöt sig Lesch med all önskvärd tydlighet till den så kallade överlevnadsstrategin och tillskrev, precis som Vilhelm Lundström i ett annat sammanhang, arbetet mot differentieringen en allsvensk betydelse.

Strävan efter att rensa ut provinsialismerna måste också förstås mot bakgrund av en mer allmän reaktion mot det språkliga förfallet. I en artikel i *Östra Nyland* den 13 mars 1915 fäste författaren uppmärksamhet vid försämringen av språket och hänvisade till en svensk artikel på temat som publicerats också i flera finländska tidningar. I skrivelsen i *Östra Nyland* lyftes kopplingen mellan språk och kulturnivå fram: språkets förfall hängde

⁵⁶⁰ ”T. S-n.”, ’Ett önskemål rörande svenska språkets ans’, *Hufvudstadsbladet* 6.11.1915.

⁵⁶¹ Bergroth, ’Vårt språk II’.

⁵⁶² Bruno Lesch, ’Normer för vårt talspråk’, *Studentbladet* 1916:5, s. 41.

⁵⁶³ Lesch, ’Normer för vårt talspråk’, s. 41.

⁵⁶⁴ Bruno Lesch, ’Tala svenska!’, *Hälsning till sydvästra Finlands svenska allmoge* 1917 (Åbo 1916), s. 6–7.

ihop med ett förfall inom kulturen. Enligt artikelförfattaren måste man arbeta för att skapa överensstämmelse mellan svenskan i Finland och den bildade sverigesvenskan. Detta arbete måste bedrivas på alla plan, inte bara av filologer utan också i till exempel skolan och tidningspressen. ”Just emedan vi äro så få, måste vi tillse, att vårt språk så mycket som möjligt öfverensstämmer med den vårdade rikssvenskan, ty själfallet kunna vi icke uppbära en egen från Sverges afvikande kultur.” Däremot gällde det att vara vaksam så att man i Finland inte efterapade ”en tillfällig dekadans hos rikssvenskan”.⁵⁶⁵

3.5.1 Normen slås fast

Hugo Bergroth behandlade provinsialismerna i flera sammanhang, bland annat i skriften *Etthundra i det finländsk-svenska skriftspråket särskilt tidningspråket, förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan* (1912), men hans stora verk på området, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*, utkom 1917. Elva år senare, 1928, utgavs den andra och reviderade upplagan. Redan 1918 hade Bergroth utgivit en förkortad version för skolan, nämligen *Högsvenska*, som utkom i flera nya upplagor, den sista så sent som på 1970-talet. Bergroth baserade sina slutsatser på material som samlats in dels av landsmålsföreningen, dels av finländska och svenska språkforskare. I fokus stod de bildades språk, inte dialekterna, vilket Bergroth tydligt betonade.

Lite förenklat kan man säga att Bergroths metod gick ut på att räkna upp de provinsialismer som han (eller någon annan) upptäckt i språkbruket. Därefter angav han den standardsvenska motsvarigheten, och rekommenderade att man använde den. I praktiken kunde det se ut på följande sätt:

Det enkla *söka* har i finlandssvenskan icke blott bet. ”gå och leta efter ett föremål utan att ännu ha funnit det”; det betyder även ”söka tills man funnit”. I hög-språket åter användes enkelt *söka* blott i den förra bemärkelsen och konstrueras då i regeln med prep. *efter* (”han söker sin hatt”, eller hellre ”han söker efter sin hatt”). I den senare betydelsen (söka tills man funnit) brukar högspråket uttr. *söka rätt på något*. Ex.: finl. ”han frös om fötterna, men brydde sig inte om att söka sina strumpor och skor”, högsv.: att *söka rätt på* sina strumpor och skor. – Men dessutom är att märka, att högsvenskan i dessa fall (d. v. s. i bet. ”försöka finna något om vilket man ej (säkert) vet var det finns”) hellre nyttjar *leta* än *söka*: han *letar efter* sin hatt, han *letade rätt på* tändstickorna och strök eld.⁵⁶⁶

Som jag tidigare nämnde talade Bergroth i inledningen till *Finlandssvenska* om två olika ståndpunkter: en del personer betraktade alla särdrag som fel, medan andra ansåg att provinsialismerna var ”skatter” och uttryck för den finlandssvenska folksjälen. Mittemellan dessa två ytterligheter fanns också så kallade förmedlande ståndpunkter. Bergroth ville själv komma med en lösning som skulle försona de två ytterligheterna. Efter att ha

⁵⁶⁵ ’Språkets förfall’, *Östra Nyland* 13.3.1915.

⁵⁶⁶ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 228. I en not påpekade han att ”söka någon” i betydelsen ”söka träffa någon” (”vem söker ni?”) naturligtvis var högspråk (det vill säga standardspråk). Om framställningen i *Finlandssvenska*, se till exempel Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 83–89.

diskuterat språklig förändring som fenomen och finlandssvenskans situation slog han fast att målet för språkvården måste vara att motarbeta den splittrande kraften i språkutvecklingen utan att samtidigt hindra den skapande.

I Bergroths argumentering var överlevnadsargumentet uttalat: han konstaterade nämligen att den finländska svenskan höll på att avskärmas från sverigesvenskan, och att detta i förlängningen kunde leda till att svenskan i Finland inte mer betraktades som svenska, vilket i sin tur skulle innebära att ”vår nationalitet sålunda är dödsdömd”. Därför poängterade Bergroth att det i Finland fanns ett särskilt behov av att arbeta för att föra svenskan i landet närmare ”högsvenskan”.⁵⁶⁷ I ett tal på Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1917 konstaterade han:

Att den svenska nationaliteten i Finland, trots sin numeriska underlägsenhet, och oaktat dess politiska maktställning uppgivits, ännu utgör en så betydande faktor i landets liv, beror väsentligen därpå, att den är svensk, att dess modersmål är ett språk som uppbär en gammal hög kultur. Kommer den dag, då vårt språk och vår odling icke längre kunna kallas svenska, då är utan tvivel vårt öde beseglade, då betyda vi intet mer.⁵⁶⁸

Bergroth behandlade också det finlandssvenska uttalet, och även om han kom med en del rekommendationer – han ansåg till exempel att man i Finland borde ha ett mer energiskt uttal – så underströk han att det för en svenskspråkig finländare var omöjligt att tillägna sig den sverigesvenska accenten. När det gäller uttalet var han alltså rätt så tillåtande. Annat var det med skillnader i ordförrådet eller ordböjningen: ord och uttryck som inte användes av en majoritet av de bildade i Sverige betraktades som provinsialismer och skulle rensas ut ur språkbruket.⁵⁶⁹

Överlag brukar man anse att Bergroth genom sina böcker haft ett mycket stort inflytande på den finlandssvenska språkvården under 1900-talet, men precis som Mikael Reuter konstaterat är det svårt att säga exakt hur stor inverkan på själva språkbruket har varit:

Det är alltså svårt att säga hur stor direkt effekt på språkbruket Bergroths böcker *Finlandssvenska* och *Högsvenska* har haft, även om inverkan säkert har varit betydande. Däremot är det ställt utom allt tvivel att de har haft en avgörande betydelse för synen på språkvård och språkriktighet samt för medvetenheten om de finlandssvenska särdragen och om fördelarna av att finlandssvenskan utvecklas i takt med sverigesvenskan och bevaras som en form av svenskt riksspråk. Bergroths ande har hela seklet svävat över modersmålsundervisningen i de svenska skolorna i Finland och präglat den svenska språkvården.⁵⁷⁰

Det kom egentligen att dröja fram till 1950-talet innan man började kritisera Bergroths program – då hävdade man att det haft en hämmande inverkan på den finlandssvenska

⁵⁶⁷ Bergroth, *Högsvenska*, s. 2–3.

⁵⁶⁸ Bergroth, 'Det svenska scenspråket i Finland', s. 325.

⁵⁶⁹ Se till exempel Bergroth, 'Det svenska scenspråket i Finland', s. 330; Bergroth, 'Inledning', *Finlandssvenska*, s. 1–27.

⁵⁷⁰ Reuter, s. 38.

litteraturen.⁵⁷¹ Denna diskussion omfattas inte av min undersökning, men däremot vill jag lyfta fram några inlägg som publicerades kort efter att *Finlandssvenska* utkommit.

3.5.2 Hur togs Bergroths program emot?

År 1917 publicerade Bruno Lesch en lång artikel om svenskan i Finland i *Östsvensk Tidskrift*. Orsaken var att det första häftet av Bergroths *Finlandssvenska* kommit ut. Han konstaterade där att diskussionen om finlandismerna pågått i mer än trettio år – av allt att döma ansåg även han att diskussionen inletts i mitten på 1880-talet, alltså då Karl Lindström publicerade sin tvådelade artikel i *Finsk Tidskrift*. Under denna tidsperiod hade man börjat ställa allt högre krav på normer för såväl tal- som skriftspråket. Det hade också uppstått ett stort material kring temat, ett material som bara varit åtkomligt för ”den vetenskapligt intresserade” och ”även av honom endast med svårighet kunnat behärskas, splittrat som det varit i en mängd facktidskrifter och andra svåråtkomliga publikationer”. Därför hade behovet av en monografi för den bildade allmänheten varit stort. Dessutom, skrev Lesch, var det kanske inte en tillfällighet att Bergroths arbete utkom i en tid ”som utmärker sig för en kraftig nationell uppräckning bland de svenske i vårt land”. När Lesch skrev sin recension hade de två första kapitlen av Bergroths bok utkommit. Lesch antog att särskilt det första kapitlet, som behandlade uttalet, skulle tilldra sig stor uppmärksamhet ”i det där föreskrivas regler på ett område, där vanvården icke blott varit tradition utan även haft sina ivriga försvarare”. Överlag konstaterar Lesch att Bergroths reformkrav är moderata och att ”[m]ycket ensidig måste den vara, som icke kan godkänna bokens tendens”.⁵⁷²

I *Viborgs Nyheter* den 17 februari 1917 konstaterades att man de senaste åren kunnat märka en ”allvarlig sträfvän” efter att närma den finländska svenskan till svenskan i Sverige, särskilt genom Hugo Bergroths försorg. Skribenten uttryckte en förhoppning om att skiljaktigheterna mellan finlandssvenskan och sverigesvenskan skulle utredas, och att Bergroths bok skulle bli flitigt använd. Samtidigt underströk han att man inte helt kunde

uppgifva vår särskilda finländska egenart, ej heller vare sig kunna eller vilja vi lämna bort vårt egendomliga östsvenska sätt att uttala modersmålet, men hvad vi böra sträffa till är att låta vårt östsvenska idiom ljuda klangskönt, rent och felfritt såväl från scenens tiljor som från talarens tribun. Det är också därhän lektor Bergroth vill föra oss, och på vägen till detta mål skall hans bok om Finlands svenska otvivelaktigt blifva oss en god och värderad vägledare.⁵⁷³

Diskussionen om finlandssvenskan var inte avslutad efter utgivandet av *Finlandssvenska*, men det övergripande intrycket är att den ändrade karaktär eftersom det nu fanns en ”norm” att ta ställning till. Ett intressant inlägg stod Ralf Saxén för år 1918. Saxéns syn på språket var modern: han ansåg att språket var en ”förvärfvad egendom” och en ”konstprodukt”. Enligt Saxén var det möjligt att genom ett medvetet arbete påverka språket i

⁵⁷¹ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 61.

⁵⁷² Lesch, *Finlandssvenska och högspråk*, s. 43–45.

⁵⁷³ *Viborgs Nyheter* 17.2.1917.

en viss riktning.⁵⁷⁴ Saxén får alltså här representera den förändring som skett i synen på språket under min undersökningsperiod, en förändring som visserligen kom till uttryck redan hos till exempel Karl Lindström.

I sin artikel pekade Saxén på skillnaden mellan det lediga talspråket och skriftspråket, särskilt det skrivna språk som användes i till exempel vetenskaplig och populärvetenskaplig framställning. Detta språk, normalprosan, hade i större utsträckning varit påverkat av utländskt inflytande. Det ledde till att det blev svårare att tillägna sig ”högsspråket”, som Saxén kallade det, och att detta ”högsspråk” skapade en mur mellan olika samhällsklasser. Enligt Saxén kunde inte ens en ökad bildning motverka detta eftersom det utländska inflytandet var så starkt – skriftspråket kunde knappast mer bli ”hela den svenska nationens egendom”. Vad som krävdes var alltså en reformering av skriftspråket som skulle innebära att det närmade sig det talade språket eller mer specifikt ”det högtidliga vårdade föredragsspråket”. Saxén talade inte för att alla inlån skulle avlägnas ur språket, men han ansåg att där det var möjligt att ersätta ett utländskt ord med ett inhemskt skulle detta göras. Överdrifter borde emellertid undvikas. Det är intressant att notera att Saxén då han talade om ”inhemska” språkmöjligheter avsåg möjligheterna att ersätta utländska ord med svenska motsvarigheter – det inhemska står inte här för det specifikt finländska utan för det allmänt svenska. Överlag kan sägas att Saxén förespråkade en språkrensning, och han lyfte fram allmogemålen som en viktig källa för nya ord och uttryck.⁵⁷⁵

Men det höjdes också några kritiska röster, även efter att *Finlandssvenska* utkommit. År 1924 hävdade signaturen ”A. E.”, sannolikt Artur Eklund, i *Studentbladet* att det blivit för mycket jagande efter språkfel, särskilt finlandismer. Han konstaterade att en del finlandismer visserligen var förkastliga eftersom de var osvenska eller onödiga, medan andra var värdefulla i egenskap av arkaismer eller för att de innehöll en särskild betydelsenysans. Problemet var att man tenderade att förbise detta. Intressant nog sade sig Eklund också ha hört att man i Sverige läste Bergroths bok ”som fan tolkar bibeln”, för att hitta speciella och annorlunda uttryck. Huruvida detta stämde visste Eklund inte, men han ansåg att det var fullt möjligt eftersom många finlandismer var överlägsna sina rikssvenska motsvarigheter, till exempel genom att vara mer pregnanta eller färgstarka.⁵⁷⁶

Eklunds inlägg innehåller flera intressanta uttalanden. Han anser att temat (finlandismerna) är ”tämligen uttröskat”: jakten på språkfel sägs ha blivit en ”mani”. Med tanke på min undersökning är det viktigt att lägga märke till att Eklund här också hänvisar till ”otaliga muntliga uttalanden” – dessa har jag ingen möjlighet att komma åt. Eklund skriver också att han redan långt tidigare, ”innan den stora språkrensningsrörelsen vidtagit”, fäst sig vid vissa märkliga, språkkritiska uttalanden i bokrecensioner.⁵⁷⁷ Här vore det intressant att veta vilken tid Eklund avser – en rimlig gissning är att det handlar om början av 1910-talet. Eklund var själv född 1880, och kan alltså inte ha följt med de ti-

⁵⁷⁴ Ralf Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', *Finsk Tidskrift* 1918:II, s. 401.

⁵⁷⁵ Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', s. 401–404.

⁵⁷⁶ Artur Eklund, 'Språkgranskning', *Studentbladet* 1924:6. Eklund ger uttryck för en konservativ språksyn när han konstaterar att ”endast narrar tro sig hava gjort en fin stilistisk upptäckt, när de sätta predikatet i singularis, fastän subjektet står i pluralis”.

⁵⁷⁷ Eklund, 'Språkgranskning'.

digaste inläggen eller landsmålsföreningens arbete. Åren 1911–1912 fungerade han som *Studentbladets* förste redaktör, 1913 blev han redaktör för *Idrottsbladet* och från 1915 och framåt var han verksam inom dagspressen (*Dagens Press*, *Svenska tidningen*, *Hufvudstadsbladet* och *Svenska Pressen*).⁵⁷⁸ Att just 1910-talet blev en genombrottstid för diskussionen stöds också av andra uttalanden – och det verkar till och med som att man ansåg att diskussionen *uppstått* först då. Så här skrev till exempel *Studentbladets* redaktör år 1917 i en kommentar till Georg Schaumans kritik:

Det är inte skäl att tala om ”överdrifter och utväxter i våra språkrensningssträvanden”, då rörelsen uppstått först under de allra senaste åren och ännu så litet åtgjorts. Men man kan förstå att en och ann finner sitt lugn stört, då lektor Bergroth leder in en flod i ett augiasstall som stått fridlyst i hundra år.⁵⁷⁹

Här omtalas ingen Lindström, ingen von Willebrand, ingen Nordenstreng och ingen Ruben G:son Berg. Och därmed infinner sig en mycket viktig fråga: upplevde man diskussionen som ny på 1910-talet? Borde vi alltså tala om diskussionerna om särdragen i den finländska svenskan? Eller handlar det snarare om att man på 1910-talet gick in i ett mer praktiskt skede, med konkreta anvisningar för hur man skulle använda språket? En möjlighet är att diskussionen om en inhemska, nationell teater kan ha bidragit till ett ökat intresse för språk och språkvård (den utspelade ju sig till stor del just under 1910-talet). Att den finländska svenskan på scenen hamnade i fokus ställde naturligtvis också krav på språkvården. Och som vi kommer att se knöts frågan om teaterspråket också till samlingsrörelsen. Vi kan därför inte utesluta att till exempel lantdagsreformen 1906 och grundandet av Svenska folkpartiet också vände blickarna mot språket, kanske på ett nytt sätt.

3.5.3 Utmaningen från modernisterna

I *Studentbladet* finner vi det mest hätska angreppet på Bergroth och hans ståndpunkt. År 1916 skrev den unga Hagar Olsson inlägget ’En ropandes röst i öknen’ i *Studentbladet* där hon talade om ett ”Sverigeskryperi” och hävdade att finlandismerna var utsatta för en hetsjakt. Som jag tidigare nämnt gällde Olssons kritik Bergroths lilla skrift ’Våra provinsialismer’ som utkommit 1915.⁵⁸⁰ Olsson skrev så här:

Varför är allt, som i språkligt hänseende skapas här hemma hos oss, av noll och intet värde, ifall det ej sanktioneras i Sverige? Varför måste Sveriges språk ständigt vara och förbli en norm för oss? Vi ha ju vårt eget fosterland, vår egen kultur, varför våga vi ej ha vårt eget språk?

Bakgrunden till Olssons ställningstagande står att finna i bland annat hennes åsikt i nationalitetsfrågan – enligt henne var de svenskspråkiga i Finland inte svenskar, på samma

⁵⁷⁸ ’Eklund, Artur’, *Uppslagsverket Finland*, <http://www.uppslagsverket.fi> (20.1.2012).

⁵⁷⁹ ”’En förnuftig gräns’”, *Studentbladet* 1917:4, s. 33.

⁵⁸⁰ Olsson, ’En ropandes röst i öknen’; Bergroth, *Våra provinsialismer*; se även Loman, ’Perspektiv på Bergroth’, s. 89–90.

sätt som norrmännen varken var svenskar eller danskar. Någon förståelse för talet om ”andlig isolering” hyste Olsson inte i och med att det fanns stora kulturspråk som kunde användas. Eftersom det var just de bildade som hade kontakt med varandra utgjorde språket inget problem i kommunikationen.⁵⁸¹

Hagar Olsson var ändå på många sätt ett undantag. Att hon faktiskt betraktades som ett sådant framgår av redaktionens kommentar till hennes inlägg där man förklarade att hon knappast kunde tas på allvar: ”Fröken Olsson behöver knappast frukta någon bannlysningsbulla. Men väl att inte bli tagen på allvar, och det är värre! Men så kan det gå, när man ger sig in på områden, där man inte vandrat förr: man far lätt vilse.” Vad beträffade den egna språkliga grund som Olsson förespråkade skrev man från redaktionens sida:

grunden är det rena svenska allmogemålet, lika svenskt hos oss som i Sverige. Därför äro Åland och Nyland landsändar i det svenska språkområdet alldeles på samma sätt som Värmland och Gottland. Ja, nylänningen och ålänningen stå till språket närmare Sverges hjärta än gottlänningen och skåningen göra det. Låt oss då stå fasta på den grunden, den ädlaste germanska språkgrund som finns. På sidan lurar fördärvet.⁵⁸²

Dessutom betonade redaktionen att det var fantasier att tro att man kunde skydda sig mot vad man kallade den ”finska mordlusten” genom att resa en språklig mur mellan ”oss och västern”.⁵⁸³

Redaktör för *Studentbladet* var vid den här tiden (1913–1917) Hugo Ekholm (senare Ekhammar) som året innan (1915) disputerat på en avhandling om medeltidssvenska. Ekholm var en hängiven svensketsivrare som hade en orubblig syn på det svenska språket: han vägrade till exempel att använda lånord som velociped eller cykel, utan talade i stället om ”trampkärra”.⁵⁸⁴ Mot denna bakgrund är det föga förvånande att Olssons åsikter inte föll i god jord. Noteras kan för övrigt också att signaturen ”Lucas” i *Dagens Press* reagerade på att Hagar Olssons inlägg var tryckt med mindre punktstorlek än redaktionens svar.⁵⁸⁵

I den här polemiken kan man se ett tydligt exempel på en kollision mellan inklusion och exklusion, eller mellan två föreställda gemenskaper. Olssons gemenskap är finländsk eller finlandssvensk, medan redaktionens gemenskap är svensk. Det är intressant att notera att man får söka sig utanför det språkvetenskapliga professionaliserade fältet för att finna en utpräglad representant för denna ”national-liberala” syn (Olsson kritiserades ju också för att hon uttalat sig om ett område som hon inte behärskade). Därför uppstår också frågan om det är hennes nationella ställningstagande som smittar av sig på hennes språksyn, vilket, tillsammans med hennes roll som ”icke-språkvetare”, i så fall gör det svårt att tolka hennes resonemang till exempel utgående från samtidens vetenskapligt

⁵⁸¹ Olsson, 'En ropandes röst i öknen'

⁵⁸² 'Redaktionens tillägg', *Studentbladet* 1916:26.

⁵⁸³ 'Redaktionens tillägg', *Studentbladet* 1916:26

⁵⁸⁴ 'Ekhammar, Hugo', *Uppslagsverket Finland*, <http://www.uppslagsverket.fi> (20.1.2012); "'Under torparsolen" av Hugo Ekhammar', *Svenska Pressen* 16.12.1922; Hans Ruin, 'Svenskhetens Don Quijote', *Dagens Nyheter* 20.2.1955.

⁵⁸⁵ "Lucas", 'Dagens text', *Dagens Press* 21.11.1916.

grundade uppfattningar om språklig förändring. Hennes åsikter var knappast baserade på den typen av vetenskapliga insikter.

Hagar Olssons kritik förklaras även genom hennes anknytning till den modernistiska traditionen inom skönlitteraturen. Olsson har också kallats ”modernistgenerationens främsta förkämpe”⁵⁸⁶, även om hon då inlägget i *Studentbladet* publicerades fortfarande studerade vid universitetet och bara stod på tröskeln till sitt författarskap. Vid denna tid debuterade hon med *Lars Thorman och döden*, som också recenserades i *Studentbladet* av Axel Grönvik. Recensionen är intressant eftersom Grönvik här också kommenterar Olssons tidigare inlägg i *Studentbladet*:

P. S. I en bokanmälan brukar man ägna några ord åt språket. Men då frk Olsson varit diplomatisk nog att publicera sin artikel om den osvenska svenskans berättigande förrän hennes bok kom ut, så har hon på förhand fritagit sig från varje beskyllning att icke skriva svenska. Förty gör anmälnaren klokast i att icke alls inlåta sig på kapitlet.⁵⁸⁷

Precis som Clas Zilliacus har konstaterat var modernisterna regellösa i förhållande till den bergrothska normen, och en del av dem, däribland Olsson, hade en tvåspråkig bakgrund.⁵⁸⁸ Hon tillbringade dessutom sina tonår i Viborg, som var en flerspråkig stad. Roger Holmström beskriver omgivningen så här: ”Viborg är under hennes skoltid Finlands mest kosmopolitiska stad och hennes tonårsmiljö präglas av mötet mellan svenskt och finskt, samt ryskt, tyskt och baltiskt i det dåtida Karelen. Nära inom räckhåll ligger det ännu mera kosmopolitiska Sankt Petersburg som ett kulturellt sjudande ymnighetshorn.”⁵⁸⁹ Enligt Olof Enckell var det just Olssons kosmopolitiska intressen som utlöste reaktionen mot de svensknationella strömningar som fanns inom de akademiska kretsarna i Helsingfors. Utgående från Olssons text i *Studentbladet* skriver Enckell: ”Den inställning, som Hagar Olsson redan i sin tidiga ungdom företrädde, kan tolkas såsom ett varsel om den större obundenhet i förhållandet till nationalitetsproblemen, som i allmänhet skulle känneteckna tjugotalets modernister.” Han betonar emellertid att man ska tolka denna reaktion som ett resultat av sociologiska faktorer snarare än ideologiska sådana. Olsson, precis som Edith Södergran och Elmer Diktonius, ”hade ingen möjlighet att känna sig som representanter för specifikt finlandssvenska kultur- och livsvärden”.⁵⁹⁰

Här kan man också notera ett (i det här sammanhanget visserligen sent) uttalande av Hugo Pipping som inte gäller den bergrothska normen explicit men handlar om mo-

⁵⁸⁶ 'Hagar Olsson', *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> (31.3.2008).

⁵⁸⁷ Axel Grönvik, 'Hagar Olssons bok', *Studentbladet* 1917:1, s. 4.

⁵⁸⁸ Zilliacus, 'Finlandssvensk litteratur', s. 15.

⁵⁸⁹ Roger Holmström, *Hagar Olsson och den öppna horisonten. Liv och diktning 1920–1945* (Helsingfors 1993), s. 15; om flerspråkigheten i Viborg genom historien, se Marika Tandefelt (red.), *Viborgs fyra språk under sju sekel* (Helsingfors 2002).

⁵⁹⁰ Enckell, s. 18–19. Julia Tidigs undersöker i sin kommande doktorsavhandling flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa. Tidigs lyfter fram spänningen mellan å ena sidan språknormerna och det nationella programmet, å andra sidan flerspråkigheten i de analyserade texterna. Julia Tidigs, *Flerspråkighet i Finlands svenska litteratur: Jac. Ahrenberg och Elmer Diktonius* (u.u.).

dernisternas syn på den språkliga normen. Pipping ville hejda språkets sönderfall och motarbeta en språklig klyfta mellan nutid och framtid. Men han väntade sig också kritik från just modernisternas håll och antog att de skulle bemöta hans förslag med att hänvisa till att varje individ måste få ha ”sin tonskala och sitt ordförråd”. Pipping hävdade å sin sida att ingen språkvårdare försökt komma åt individualiteten i språket, och att den alltid kommer till uttryck. Det rådande skriftspråket anpassar sig smidigt efter individens krav.⁵⁹¹

Hagar Olssons syn på det nationella var alltså en helt annan än den freudenthalska, som så tydligt betonade bandet västerut, till Sverige. På den punkten var hon i egenskap av författare inget undantag: Sven Willner har kunnat konstatera att det överlag var få skönlitterära författare som tog till sig den freudenthalska nationalitetssynen.⁵⁹² Ett undantag utgjordes av Arvid Mörne, som hyste en djup beundran för Freudenthal. Willner skriver:

I övrigt kom Freudenthal inte att verka särskilt inspirerande på de finlandssvenska författarna, knappast ens indirekt, genom de uppteckningar av folkvisor, ballader, sagor, ordspråk och gåtor som hans lärjungar satte i gång med. Det var som om författarna, i varje fall de författare som har gått in i litteraturhistorien och i dag kan göra anspråk på att bli kallade levande klassiker, skulle ha varit fullständigt opåverkade av de finlandssvenska folkrörelser, som på ett eller annat sätt hade sina rötter i Freudenthals nationalitetsidéer.⁵⁹³

Samtidigt pekar Willner på att det vid sidan om det som han betecknar som huvudfåran inom finlandssvensk litteratur (till exempel Wecksell, Tavaststjerna, euterpisterna och modernisterna) fanns författare med en tydligare förankring i de finlandssvenska folkrörelserna. Till dem räknar Willner till exempel Gånge Rolf och Alexander Slotte. Gemensamt för de flesta av dem var att de var verksamma på annat håll än i Helsingfors.⁵⁹⁴

Även om få författare alltså inspirerades av Freudenthal, så påverkades de på 1910-talet av den språkrensning som Freudenthal-eleven Bergroth genomförde. Såväl kritikerna som den läsande allmänheten förväntade sig att språket i skönlitteraturen skulle vara vårdat.⁵⁹⁵ Det var alltså denna förväntning som modernisterna, och bland dem Hagar Olsson, tog fasta på och utmanade. I det här sammanhanget är det viktigt att lyfta fram just modernisternas syn på kopplingen till Sverige, alltså det band som på många sätt utgjorde grunden för den freudenthalska nationalitetssynen. Olssons inlägg utgör ju en tydlig markering: ”varför våga vi ej ha vårt eget språk?”. Sven Willner har noterat att

⁵⁹¹ Hugo Pipping, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1931, *Förhandlingar Ny Följd* 7, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXIX (Helsingfors 1931), s. 92.

⁵⁹² Sven Willner, 'De finlandssvenska författarna och nationalitetsfrågan', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 269.

⁵⁹³ Willner, s. 269.

⁵⁹⁴ Willner, s. 269.

⁵⁹⁵ Arne Toftegaard-Pedersen, *Urbana odysseer. Helsingfors, staden och 1910-talets finlandssvenska prosa* (Helsingfors 2007), s. 43–44.

Gunnar Castrén, som i en artikel behandlat Sveriges roll i den finlandssvenska lyriken (1926) inte ens nämner modernisterna. Willner konstaterar: ”De [modernisterna] tyckte sig inte ha någonting att hämta från eller beundra i Sverige och i den litteratur som på deras tid skrevs i Sverige.”⁵⁹⁶

* * *

Trots att Bergroths program alltså ibland kritiserades, också av språkvetare, gällde kritiken oftast enskilda punkter eller så kallade överdrifter. Överlag fick *Finlandssvenska* ett stort genomslag inom den finlandssvenska språkvården, och kan betraktas som en direkt fortsättning på de överlevnadsstrategier som dominerade redan vid sekelskiftet och som fördes fram också efter att *Finlandssvenska* utkommit. Ett mycket typiskt exempel finner vi just hos Arvid Mörne, som år 1924 i en uppsats behandlade idén om att Svenska dagen skulle kallas Alla svenscars dag (så hade man gjort i ett upprop från Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet). I detta upprop kallades finlandssvenskarna ”landsmän”, vilket enligt Mörne inte skulle uppfattas som att Finland inte vore finlandssvenskarnas fosterland, eller finnarnas deras landsmän: ”Men väl förutsätter det att Sverige, rasens och språkets urhem inte får, inte kan för oss vara ett främmande land”. Den svenska nationaliteten i Finland kunde finna räddning i ett närmare förhållande med Sverige, påpekade Mörne. Han var mycket kritisk mot vården av det svenska språket i Finland:

Alltsen den tid man överhuvudtaget kan börja att tala om medveten svenskhet hos Finlands svenskar har vårt *språks* bevarande betraktats som det givna huvudvillkoret för våra nationella strävanden. Men likafullt ha vi härvidlag underlåtit att gå till grunden med uppgiften och vår kärlek till modersmålet har varit av ett högst egendomligt slag. Svenska språket har under årtionden till den grad vanvårdats i Finland att tillochmed annars goda författares böcker ännu så sent som på 1890-talet med fullt skäl av den rikssvenska läskretsen stämplats som onjutbara i språkligt hänseende. Just vi finlandssvenskar, som alltid fört svenskheten på tungan, ha i verkligheten förlorat sinnet för den svenska arten, den svenska klangen i vårt språk. Finskpåverkade ord, former och ordasätt ha massvis fått intränga både i det talade och skrivna språket och det måste förlåtas våra stamfränder västerom havet, i fall de inte alltid av vårt tal kunnat sluta att vi verkligen äro svenskar.⁵⁹⁷

I Riksföreningens upprop hade man använt uttrycket ”trohet mot Sverige”, vilket Mörne tog fasta på i sin uppsats – i hans argumentering blir trohet ”liktydigt med ett språkligt närmande till moderlandet, där vårt gemensamma tungomåls renhet av självklara skäl vårdats så ojämförligt mycket bättre än här”.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Willner, s. 270.

⁵⁹⁷ Arvid Mörne, 'Sverige och Svenskfinland', *Svenskbygden* 1924:1, s. 2. Delar av texten publicerades även i Arvid Mörne, 'Sverige, Svenskfinland och den allsvenska samlingen' (1924), *På fnländsk grund. Uppsatser och tal från tre årtionden* (Helsingfors 1927), s. 201.

⁵⁹⁸ Mörne, 'Sverige och Svenskfinland', s. 2.

För att återknyta till Kloss modell över de två typerna Abstand- och Ausbauspråk kan man konstatera att den väg man med Bergroth i spetsen valde innebar att finlandssvenskan inte utvecklats till ett separat språk. Den kan med andra ord inte betraktas som ett Abstand-språk i förhållande till svenskan i Sverige. Frågan om Ausbau är mer komplex, och behandlas av Charlotta af Hällström-Reijonen. Hon anser att man måste ta ställning till två frågor: a) Har finlandssvenskan en egen standardvarietet och subvarieteter? och b) Vilken standardvarietet definieras finlandssvenskan enligt? Enligt af Hällström-Reijonen kan den första frågan besvaras jakande, medan det andra kriteriet inte uppfylls: ”finlandssvenskan definieras inte enligt den finlandssvenska standardvarieteteten”.⁵⁹⁹ Det handlar alltså i första hand om definitioner. Här kan man också notera att det finns olika tolkningar både inom och utanför språkvetenskapen.⁶⁰⁰

Bedömningen av vad som är ett Ausbau- respektive ett Abstandspråk är utan tvekan subjektiv. I ett tidigare sammanhang nämnde jag att William A. Stewart pekat på att det dessutom finns en gräzon mellan de två ytterligheterna, och i denna placerar sig språk som enligt Stewart är polycentriska (eller pluricentriska), det vill säga har flera normer. Han skiljer också mellan endonormativa och exonormativa språk, beroende på om normen utgår från en utländsk eller inhemsk modell.⁶⁰¹ Mot denna bakgrund kan man konstatera att man i den finlandssvenska språkvården verkligen knutit an till en utländsk modell, men en sådan tolkning riskerar enligt mig att överdriva betydelsen av de politiska statsgränserna. De flesta aktörer ansåg knappast att normen kom ”utifrån”, utan precis som Karl Lindström i ett sammanhang konstaterat måste man i rent språkligt hänseende också räkna de svenskspråkiga i Finland till resten av ”riket”.⁶⁰² Här avsåg han alltså det svenska språkområdet.

⁵⁹⁹ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 72 och 77; se även Leila Mattfolk, *Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan*, Nordica Helsingiensia 26 (Helsingfors 2011), s. 67.

⁶⁰⁰ af Hällström-Reijonen hänvisar till exempel till Christina Melin-Köpiläs avhandling, där denna hävdar att det finns ett separat, skrivet, finlandssvenskt standardspråk. Melin-Köpiläs tolkning gav upphov till en debatt om huruvida man verkligen kan betrakta finlandssvenskan som ett separat språk. Se af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 72–74 samt Christina Melin-Köpilä, *Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter*, Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41 (Uppsala 2006).

⁶⁰¹ Stewart, 'A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism', s. 534.

⁶⁰² Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 264.

4 MOTPOLER INOM RÄTTSTAVNINGSDEBATTEN

Tidigare konstaterades att Carl Gustaf af Leopolds rättstavningsavhandling, utgiven på initiativ av Svenska Akademien, fick stor spridning under första hälften av 1800-talet. Men efter mitten av seklet tog debatten om stavningen fart på allvar. Orsaken var dels att man börjat uppfatta de undantag som Leopold förtecknade som ett problem i folkundervisningen, dels att en del språkvetare börjat intressera sig för en mer ljudenlig stavning. Detta berodde i sin tur på att fonetiken etablerat sig som en vetenskap och studiet av dialekter blivit mer systematiskt.⁶⁰³ Som tidigare framkom hade också en ny strömning, skandinavismen, börjat göra sig gällande vid mitten av 1800-talet, och den kom åtminstone alldeles i början att färga diskussionen. Orsakerna till att stavningen aktualiserades stod alltså delvis att finna inom framstegen inom språkvetenskapen men också i de behov som fanns inom folkundervisningen som i sin tur måste betraktas som ett led i en större demokratiseringsprocess där också de breda folklagren fick del av en bildning som tidigare varit förbehållen ett litet befolkningsskikt. En tredje viktig faktor var ideologisk – här avser jag just skandinavismens inflytande på den tidiga debatten.

Eftersom det redan finns en del redogörelser för själva debatten är min avsikt med detta kapitel att först kortfattat skildra själva diskussionen och därefter fokusera mer på allmänna tendenser och på kopplingen till det idéhistoriska sammanhanget. Det föregående kapitlet handlade i stor utsträckning om den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan. Frågan om huruvida språknormen i Finland skulle överensstämma med den sverigesvenska normen kommer i viss mån också till uttryck i debatten om rättstavningen. Eftersom diskussionen handlade om förhållandet mellan tal och skrift, kände språkvetarna och debattörerna i Finland ibland sig manade att lyfta fram det finländska uttalet och dess eventuella återspeglning i ortografin. Frågan om den språkliga enheten var emellertid inte på något sätt dominerande, i stället var det rättstavningsreformens sociala och pedagogiska betydelse som betonades. En annan intressant fråga är de finländska debatttagarnas och språkvårdarnas syn på sin egen roll: hur såg de på sina möjligheter att skapa normer för det svenska språket som helhet, alltså i förhållande till den sverigesvenska språkvården? Ansåg man sig ha ”rätt” att i Finland arbeta för en ny stavning, kanske till och med innan den slagit igenom i Sverige? Eftersom frågan om rättstavningen engagerade såväl finländska som svenska filologer erbjuder den också en möjlighet att studera kontakter mellan dessa (på ett annat sätt än diskussionen om särdragen som av naturliga skäl främst diskuterades av finländare).

⁶⁰³ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 77–78.

4.1 Rättstavningsdebatten i Sverige

Rättstavningsdebatten inleddes genom ett rättstavningsmöte som arrangerades i Stockholm 1869.⁶⁰⁴ I mötet deltog sammanlagt 17 personer från Sverige, Danmark och Norge: vetenskapsmän, lärare, författare och publicister.⁶⁰⁵ De kom från de fyra universitetsstäderna Köpenhamn, Kristiania, Lund och Uppsala samt från Stockholm och hade valts ut i samband med olika möten och utgående från olika principer. I Lund och Uppsala var det universitetsrektorerna som hade utsett mötesdeltagarna. Precis som till exempel Carl Ivar Ståhle har noterat var det direkt uppseendeväckande att Svenska Akademien inte fanns företrädd bland deltagarna.⁶⁰⁶ Hur man egentligen resonerade kring akademien är svårt att veta. Under mötet i Uppsala konstaterades att också representanter från Stockholm borde delta, och man vände sig därför till Nordiska nationalföreningen i Stockholm eftersom man ”af flere skäl icke ansåg sig böra omfatta ett annat vid samma tillfälle väkt förslag att med en sådan anhållan vända sig till Svenska akademien”.⁶⁰⁷ Här kan man notera att mötet i Uppsala faktiskt leddes av universitetets rektor V.E. Svedelius, som själv var ledamot av Svenska Akademien.⁶⁰⁸

Om akademien hade inbjudits, hade den antagligen representerats av J.E. Rydqvist, och han skulle ha skilt sig från resten av deltagarna som var ganska unga och rätt så radikala. Rydqvist skulle ha argumenterat för bruket och härledningen som utgångspunkter, och därmed kunde han förväntas ”katastrofalt splittra en mödosamt förberedd enighet”.⁶⁰⁹ Då man samlades i Stockholm hade man nämligen redan meddelat varandra sina viktigaste ståndpunkter, och även om norrmän och danskar hade olika sätt att se på det dansk-norska skriftspråket så var man överens på de två grundläggande punkterna och förutsättningarna för strävandena, nämligen den samnordiska principen och ljudenligheten.⁶¹⁰ På mötet lyfte man därmed fram behovet av ett ökat skandinaviskt samarbete på ortografins område och betonade också vikten av en svensk stavningsreform.⁶¹¹

Mötet, som varade i sex dagar, inleddes den 25 juli. Den 2 augusti publicerades mötets förslag i *Aftonbladet*. Det hade redigerats av Artur Hazelius, som fungerade som mötets sekreterare. Som Ståhle har noterat innehöll *Nya Dagligt Allehanda* redan samma dag en artikel med rubriken ’Protest emot språkkongressen’, och därmed var polemiken

⁶⁰⁴ Se till exempel Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’.

⁶⁰⁵ Följande personer deltog: *Köpenhamn*: docenterna och de nordiska filologerna Sven Grundtvig och K.J. Lyngby, professor S.B. Thrige, pastor Joh. Kok. *Kristiania*: historikern, politikern och professorn L.K. Daa, Henrik Ibsen, överlärarna Knud Knudsen och J. Lökke. *Lund*: docenten K.F. Söderwall och professor T. Wisén (nordiska filologer), adjunkt C.E. Schweder. *Uppsala*: docent M.B. Richert och professor C.F. Säve (nordiska filologer), professor C.G. Malmström (historiker). *Stockholm*: lektor Artur Hazelius, redaktören A. Sohlman (från *Aftonbladet*), bibliotekarien H.O. Wieselgren (redaktör för *Ny Illustrerad Tidning*). Se Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’, s. 2.

⁶⁰⁶ Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’, s. 2.

⁶⁰⁷ Artur Hazelius, *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för Nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningsättet jämte berättelse om mötet* (Stockholm 1871), s. 5.

⁶⁰⁸ Hazelius, *Om svensk rättstafning 2*, s. 4.

⁶⁰⁹ Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’, s. 2.

⁶¹⁰ Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’, s. 2–3.

⁶¹¹ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 13.

inledd.⁶¹² Inledningsvis fanns det inget annat publicerat förslag än det som ingått i *Aftonbladet*, och det var också det som J.E. Rydqvist kritiserade i *Ljudlagar och skriflagar* från 1870.⁶¹³ Carl Ivar Ståhle gör en alldeles korrekt bedömning när han beskriver Rydqvists skrift som ”en regelrätt pamflett, full av smädelser, missförstånd och bristande vilja att förstå”.⁶¹⁴ En som reagerade starkt på den kritik Rydqvist framförde var Carl Säve som i ett brev till Freudenthal skrev att ”den eljest så humane mannen nu nästan utfar i rent ovet mot oss stackars ledamöter uti den Skandinaviska rättskrifnings-kommitteen[.] Men så går det stundom, när fåfången öfvergått till sjelfförgudning!”.⁶¹⁵ Rydqvist fick ändå ett stort stöd bland de konservativa i Sverige, även om det fanns enstaka personer som gav ut läroböcker med förändringar i enlighet med den fonetiska principen och några tidningar och tidskrifter samt flera vetenskapsmän som anslöt sig till mötesförslaget.⁶¹⁶

Samma år, 1870, gav Hazelius ut *Om rättstafningens grunder* där han argumenterade för en uttalsenlig stavning. Han ställde upp tre möjliga utgångspunkter för stavningen: uttalet var den främsta, därefter följde härledningen och sist bruket. Dessutom formulerade han regeln om att ett visst tecken alltid ska utmärka ett och samma ljud.⁶¹⁷ Hans sansade och artiga sätt att bemöta Rydqvists kritik var enligt Ståhle en orsak till att människor blev positivt inställda till reformförslagen.⁶¹⁸ Samtidigt undgick Hazelius inte helt att visa på svaga punkter i Rydqvists resonemang: denne hade tidigare ansett att stavningen *fv* för att beteckna *v*-ljudet var ”en barbarism, som hvarken Danskar eller Norrmän låtit komma sig till last”, men då samma beteckning hotade att få stryka på foten hävdade att den var ”en fana för dem som nitälska för Svenska bruk och traditioner”.⁶¹⁹ Här kan för övrigt nämnas att stavningen *fv* togs upp också av Freudenthal i den tidiga uppsatsen ’Om svensk språkkunskap’, där han betecknade den som ett ”missfoster”: i danskan och norskan användes enbart *v* och i fornnordiskan hade man använt enbart *f*, men svenskan hade tagit in bägge. Han misstänkte dock att det skulle dröja flera mansåldrar innan man lyckades avlägsna denna oriktighet – i dag vet vi att det dröjde knappt fyra decennier innan reformen var genomförd på pappret.⁶²⁰

År 1871 sammanfattade Hazelius i *Om svensk rättstafning 2* i 15 punkter rättstavningsmötets förslag och presenterade dessutom ett förslag till hur reformen skulle genomdrivas.⁶²¹ Mötet hade givit två olika förslag, varav det ena betecknades som ett övergångsförslag som kunde genomföras genast (se Bilaga 1).⁶²² Avsikten var alltså att genomföra förändringarna i två etapper. Grundprincipen var att ett ljud alltid skulle betecknas

⁶¹² Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning’, s. 3.

⁶¹³ J.E. Rydqvist, *Ljudlagar och skriflagar* (Stockholm 1870).

⁶¹⁴ Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning’, s. 3.

⁶¹⁵ Brev från Carl Säve till A.O. Freudenthal 29.8.1870.

⁶¹⁶ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 15.

⁶¹⁷ Artur Hazelius, *Om svensk rättstafning 1. Om rättstafningens grunder* (Stockholm 1870).

⁶¹⁸ Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning’, s. 4.

⁶¹⁹ Hazelius, *Om svensk rättstafning 1*, s. 132–133. Se även Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning’, s. 4.

⁶²⁰ Freudenthal, ’Om svensk språkkunskap’, s. 176.

⁶²¹ Hazelius, *Om svensk rättstafning 2*.

⁶²² Hazelius, *Om svensk rättstafning 2*, s. 219. Se även Karl Lindström, ’Rättstafningsfrågan i Sverige’, *Finsk Tidskrift* 1888:I, s. 9 och Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning’, s. 4.

med en och samma bokstav. Till en början ville man därmed minska användningen av *e* som beteckning för *ä*-ljud och *o* som beteckning för *å*-ljud. Dessutom ville man avskaffa *q* och *th* som tecken för *k* respektive *t*. Som ett andra steg ville man avlägsna *f* och *fv* som tecken för *v*-ljud, byta ut *x* mot *ks* och avskaffa dubbelteckning av konsonant i orden *at*, *ok*, *til* och *up*.⁶²³

Frågan om *e* och *ä* hörde till dem som väckte störst förvirring, inte minst på grund av att det var svårt att enas om hur vissa ord verkligen uttalades. Man fick därför också ta stöd av etymologin. I ungefär 210 fall (det vill säga ord) föreslogs en ändring från *e* till *ä*. Förslaget blev framgångsrikt: bara 30 av dessa ord behöll sin gamla stavning. Carl Ivar Ståhle har emellertid noterat att *ä*-reformen var mindre lyckad ur ett nordiskt perspektiv: överensstämmelsen mellan svenskt och danskt skriftspråk hade varit betydligt större om man inte genomfört några ändringar i någotdera språket. ”Den goda tanken förfuskades i och med att man överlämnade åt de enskilda språken att förverkliga den var på sitt sätt, ett konkret exempel på vikten av ett intimt nordiskt samarbete i språkliga frågor”, skriver Ståhle.⁶²⁴ Även om jag återkommer till debatten i Finland kan man redan här notera att det också i Finland var stavningen av *e*- och *ä*-ljudet som väckte mest debatt. Frågan togs till exempel upp av I. Uschakoff i *Finsk Tidskrift* år 1883, där författaren kritiserade mötets förslag på denna punkt.⁶²⁵ Uschakoffs inlägg har av Mustelin räknats som det dittills kanske mest seriösa ställningstagandet mot mötets principer.⁶²⁶

Det kom att dröja länge innan reformerna genomfördes. En framgång röntes visserligen på ett publicistmöte i augusti 1871, där fjorton tidningar var representerade. Ingen uttalade någon protest mot förslaget, och elva av dem uppgav att de var villiga att beakta förslaget gällande *ä* och *å*. Annat var det med *Svenska Akademiens ordlista*, som utkom första gången 1874. Den följde helt de principer Rydqvist förfäktat i *Ljudlagar och skriflagar*, och dessutom kunde den fungera som en tydlig auktoritet i till exempel undervisningen.⁶²⁷ Ordlistans konservatism väckte naturligtvis ont blod bland reformivrarna, och gav upphov till en intensiv debatt som varade resten av seklet. De inblandade bestod dels av reformivrare som förespråkade en ljudenlig stavning, dels av traditionalister som i princip förespråkade den norm som akademien slagit fast i början av 1800-talet.⁶²⁸ Det handlade alltså i grund och botten om två diametrala principer: den fonetiska principen och härledningsprincipen.⁶²⁹

Den nordiska idé som präglade rättstavningsmötet 1869 kom under 1880-talet allt mer att överskuggas av ljudenlighetsprincipen. En viktig orsak var det allt större vetenskapliga

⁶²³ Hazelius, *Om svensk rättstafning* 2, s. 219–221 (sammanfattning av förslaget); Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 148.

⁶²⁴ Ståhle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning', s. 4–5.

⁶²⁵ I. Uschakoff [”J. U.”], 'Om e och ä såsom ljudtecken i svenska språket. Ett inlägg i en dagens fråga', *Finsk Tidskrift* 1883:I, s. 285–297. Notera att uppsatsen är undertecknad ”J. U.”. Mustelin tillskriver ändå texten I. Uschakoff. Det torde alltså handla om Ivan Uschakoff, som studerade vid universitetet från 1880 och som senare blev överlärare i tyska och franska vid Svenska normallyceum. Någon ”J. Uschakoff” finns inte upptagen i universitetets studentmatrikel.

⁶²⁶ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 39.

⁶²⁷ Ståhle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstafning', s. 5.

⁶²⁸ Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 148.

⁶²⁹ Se till exempel Ernst Lagus, 'Om rättskrifningsläran i våra skolor', s. 48.

intresset för det talade språket – som ett exempel kan nämnas att man i Uppsala år 1882 inrättade den första lärostolen i fonetik (med J.A. Lundell som innehavare).⁶³⁰ Samtidigt blev pedagogiska frågor allt viktigare. År 1880 grundades Sveriges allmänna folkskollära-reförening, som också kom att arbeta för en mer ljudenlig stavning. I mitten på 1880-talet intensifierades diskussionen, och enbart åren 1884–1885 lades flera olika förslag fram. Folkskollärarna arbetade aktivt för en reform i ljudenlig riktning, Lyttkens och Wulff behandlade temat⁶³¹, och J.A. Lundell föreläste i Uppsala och Stockholm om behovet av en fonetisk stavning (föreläsningarna publicerades 1886 i *Om rättstafningsfrågan*). I Uppsala grundades år 1885 Svenska rättstavnings-sällskapet, vilket innebar en radikalisering av den fonetiska principen. Nystavaren och junggrammatikern Adolf Noreen fungerade som ordförande och J.A. Lundell som sekreterare. Året därpå började de ge ut skriften *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor*, som utkom fram till 1899.⁶³² Noteras kan att Lundell ganska snart på grund av meningsskiljaktigheter utträdde ur sällskapets styrelse. Enligt Esaias Tegnér d.y. tog Lundell avstånd från sällskapet eftersom han ansåg att en del av reformkraven gick för långt.⁶³³

Här går jag inte närmare in på de olika förslagen, men det kan konstateras att de följde den princip som redan Hazelius slagit fast: att ett ljud alltid betecknas med en och samma bokstav. Då förslagen presenterades hade Svenska Akademien redan hunnit ge ut en andra upplaga av *SAOL* (1880), som i princip helt överensstämde med den första upplagan från 1874. Det hade visserligen skett en för rättstavningsdebatten relevant förändring i akademiens sammansättning: Rydqvist hade gått bort 1877 och efterträts av Theodor Wisén (1835–1892). Denne hade deltagit i mötet i Stockholm 1869, men det verkar ändå som om han övertagit Rydqvists hållning i rättstavningsfrågan. En annan och uppenbarligen viktigare förändring skedde år 1882 då Esaias Tegnér d.y. utsågs till ledamot av Svenska Akademien. Genom hans tillträde förändrades förutsättningarna i och med att han förespråkade en reform av rättstavningen. Det är ändå viktigt att notera att den reform han hoppades på var betydligt mer måttlig än den radikala reform som förespråkades av till exempel nystavarna i Uppsala.⁶³⁴ Tegnér presenterade sin ståndpunkt i *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning* som publicerades 1886. Här riktade han kritik mot det förslag som förts fram av uppsaliensarna. Tegnér förespråkade en långsammare reform och utvecklade en så kallad samhörighetslag⁶³⁵ som innebar att ”likartade begrepp, uttryckta med likartade ljud, skrivas

⁶³⁰ Stähle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 6.

⁶³¹ Ivar Adolf Lyttkens & Fredrik Wulff, *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent* (Lund 1885); se även Ivar Adolf Lyttkens & Fredrik Wulff, *Om grunderna för ändringar uti Svenska språkets rättskrivning* (Lund 1886).

⁶³² Stähle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 6. I ett brev till Freudenthal betecknade Adolf Noreen Lundells föreläsningar som inledningen på ”rättskrifningsfälttåget”. Brev från Adolf Noreen till A.O. Freudenthal 6.11.1885, A.O. Freudenthals samling coll. 56.7, NB, Helsingfors.

⁶³³ Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, s. 7.

⁶³⁴ Stähle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 6–7.

⁶³⁵ Carl Ivar Stähle har noterat att samhörighetslagen också kunde betecknas som en morfematisk princip, eftersom den innebär att varje morfem (den minsta betydelsebärande enheten) behåller sin stavning oberoende av den fonetiska omgivningen. Man skulle alltså inte skriva *ljuv-ljuvt*, utan *ljuv-ljuvt*.

så långt möjligt är på samma sätt”.⁶³⁶ Som Carl Ivar Ståhle intressant nog noterat var Tegnér i princip den ende som på 1880-talet lyfte fram de samnordiska ståndpunkter som rättstavningsmötet betonat.⁶³⁷

Som jag tidigare nämnde grundades Svenska rättstavningsällskapet i Uppsala 1885, och dess tidskrift *Nystavaren* blev redan från det första numret skådeplats för en intensiv polemik mellan Noreen och Tegnér. Noreen hade en rationell språksyn, som visserligen byggde vidare på den ändamålsenlighetsprincip som formulerats av Tegnér redan år 1874, då denne hade konstaterat att det språk är bäst ”som lättast givet lättast förstås”. I Noreens version fick principen en annan utformning: ”bäst är den språkform som med nödig tydlighet förenar största möjliga enkelhet”. Detta blev också principen för 1880-talets nystavningsprogram. Nystavarna ansåg att man i skolan inte skulle lära ut skriftspråket som ett nytt språk, utan i stället borde det ske en översättning av tal till skrift med hjälp av enkla regler. Därmed blev språket lätt att lära sig.⁶³⁸ Adolf Noreen kunde inte acceptera den ”principiella utgångspunkten” i Tegnér’s resonemang. Tegnér hävdade att han var en vän av reformer, men enligt Noreen var det uppenbart för läsaren att han försvarade det rådande bruket. Noreen drog här en parallell till Rydqvist: ”Rydqvist var ock intresserad för stafningsreformer, så länge han själf fick föreslå dem; när andra förslag framkommo, blef han den, som ifrigast förfäktade det beståendes ’rätt’.”⁶³⁹ Tegnér och sällskapet var visserligen ense om att det behövdes en rättstavningsreform, men frågan var vem som skulle genomföra den. Noreen lyfte fram lärarna, medan Tegnér betonade vetenskapsmännens roll. Jag återkommer till detta meningsutbyte då jag diskuterar folk-skolans plats i språkdiskussionen.

Nystavarna lyfte alltså fram reformens fördelar för folkundervisningen och möjligheten att nå ut till hela befolkningen. J.A. Lundell betonade att rättstavningsfrågan var en pedagogisk fråga och en uppfostringsfråga, och ”folkets uppfostran bestämmer dess framtid”. Av särskilt intresse är att Lundell också betecknade rättstavningsfrågan som en social fråga: han ansåg att stavsättet var avgörande för om den stora massan svenskar skulle tillägna sig ”den allmänna medborgerliga bildning, som det nutida samhället af hvar och en kräver”.⁶⁴⁰

Då den sjätte upplagan av *SAOL* utkom år 1889 hade man infört flera av de förslag som förts fram på rättstavningsmötet 20 år tidigare. Till exempel lades *kv* fram som alternativ till *qv* i ord som *kvinna* och *kvarn*. I november samma år utfärdades en

⁶³⁶ Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, s. 31. Ernst Lagus kommenterade (under signaturen ”Dargar”) Tegnér’s bok och hävdade att denne i egenskap av medlem av Svenska Akademien var ”skyldig att, om han icke vill bryta med traditjonen i denna institutjon, intaga en reserverad, konservativ hållning vis-a-vis ’modärna’ nyheter på ett äller annat område”. Se Ernst Lagus [”Dargar”], ’Den svenska rättstavningsrefarmer’, *Verdandi V. Strödda blad utgifna af föreningen Verdandi* (1887), s. 46. *Verdandi* utgavs av en förening med samma namn. Enligt Olof Mustelin bestod föreningen av en grupp ungdomar som sinsemellan var nära vänner. Den ledande gestalten var just Ernst Lagus. Se Mustelin, *Stafiva eller stava*, s. 13.

⁶³⁷ Ståhle, ’Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning’, s. 7.

⁶³⁸ Se till exempel Teleman, *Tradis och funkis*, s. 66–67 och 80.

⁶³⁹ Adolf Noreen, ’Professor Es. Tegnér och rättstavningsfrågan’, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 11–12.

⁶⁴⁰ Lundell, *Om rättstavningsfrågan*, s. 1.

kunglig förordning om att ordlistan skulle fungera som officiell norm för stavningsundervisningen i skolorna. Därmed fick också Svenska Akademien en aktiv roll i reformeringen av stavningen. Den följande upplagan, som utkom 1900, blev emellertid en stor besvikelse för reformvännerna i och med att man valt att införa så små förändringar. Det dröjde också innan den godkändes som norm i undervisningen i Sverige. År 1903 lämnade Folkskolläraforeningen in en ansökan till Kungl. majt. om att den sjunde upplagan inte utan förändringar skulle införas som norm, utan man önskade göra vissa tillägg, till exempel att det skulle vara tillåtet att byta ut *dt* mot *t* eller *tt* och att *v*-ljudet skulle betecknas med *v*, inte med *hv*, *fv* eller *f*. Förslaget ledde inte till önskat resultat, och nya petitioner inlämnades. Läget förändrades när nystavaren Fridtjuf Berg blev ecklesiastikminister 1905. Året därpå skrev han under ett kungligt cirkulär som innebar att den sjunde upplagan av *SAOL* lades som grund för undervisningen, men med vissa förändringar som överensstämde med det tidigare nämnda förslaget som lagts fram av folkskollärarna. *T*-ljudet började betecknas med *t*, och *v*-ljudet med *v*. Reformen väckte starka reaktioner, till exempel bland flera av Svenska Akademiens ledamöter. Carl Ivar Ståhle har noterat att protester framfördes av till exempel historikern Carl Gustaf Malmström (1822–1912), som fungerat som ordförande under rättstavningsmötet 1869. År 1908 inlämnades en petition med över 40 000 namn mot reformen, men den avslogs. I stället bestämdes år 1912 att den nya stavningen också skulle tillämpas i officiella skrivelser och publikationer.⁶⁴¹

Att stavningsreformen infördes 1906 innebar inte att diskussionen var över, och alla började inte genast tillämpa den reformerade stavningen. Enligt Ståhle verkar det som om det gick en gräns någonstans kring mitten av 1890-talet: de som var födda före denna tidpunkt fortsatte ofta att stava på gammalt sätt, åtminstone för en tid, medan yngre personer använde den nya stavningen. I läroböcker i svenska användes den nya stavningen redan från och med hösten 1906 och i andra ämnen från 1908. På 1910-talet följde pressen efter (till exempel övergick *Dagens Nyheter* år 1913 och *Svenska Dagbladet* 1918 till nystavningen). Noteras kan att den konservativa *Nya Dagligt Allehanda* övergick till nystavning först på 1920-talet. Samma mönster kan iakttas då det gäller fackpressen: språkvetenskapliga och mer moderna tidskrifter övergick först till nystavning. Vad gäller *Svenska Akademiens ordlista* så dröjde det ända till 1950 innan den helt och hållet överensstämde med den nya stavningen, och året därpå återfick den sin ställning som norm för stavningen.⁶⁴²

Så långt om debatten i Sverige – men hur såg det ut i Finland? I vilken utsträckning följde man här med diskussionen, och fanns det några särskilda aspekter man måste ta hänsyn till då det handlade om svenskan i Finland?

⁶⁴¹ Ståhle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 7–8.

⁶⁴² Ståhle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 9–10; Petersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 149.

4.2 Diskussionen i Finland

Efter rättstavningsmötet 1869 dröjde det flera år innan intresset för rättstavningsfrågor vaknade i Finland. Olof Mustelin konstaterar att det är först vid mitten av 1870-talet som man kan märka att den fonetiska ståndpunkten börjar få fotfäste här. Detta gällde också A.O. Freudenthal, som i början ställt sig avvisande till den fonetiska principen men som mer och mer kommit att omfatta rättstavningsmötets förslag. Som ett exempel på utvecklingen i fonetisk riktning kan ytterligare nämnas att *Folkvännen*, en tidning som utgavs med stöd från den nyländska studentavdelningen, från år 1874 började tillämpa övergångsförslaget. Kort därefter övergick också *Borgåbladet* till de nya principerna, och därmed hade nystavningen fått ett fotfäste i pressen.⁶⁴³

Det finns dock några exempel på att man också i Finland i ett tidigare skede uppmärksammat rättstavningsfrågan. Till dem som då riktade uppmärksamheten mot frågan hörde Freudenthal, som tog upp temat i den tidigare nämnda uppsatsen 'Om svensk språkkunskap' (1868). Som jag tidigare nämnt pekade han i denna text på behovet av en aktiv språkvård. Han konstaterade också att rättskrivningen var särskilt problematisk. Genom att man lät språkbruket styra alltför mycket blev stavningen lidande: i stället borde man utgå från härledningen – här kan vi iakttä samma uppfattning som vi finner hos Rydqvist. Genom att gå till fornspråket kunde en del av de ortografiska problemen lösas, hävdade Freudenthal.⁶⁴⁴

Freudenthal återkom till stavningen i en recension av J.E. Rydqvists *Ljudlagar och skriflagar* (ingick i det stora verket *Svenska språkets lagar*, fjärde delen 1868/1870) och Artur Hazelius *Om svensk rättskrifning*. Recensionen publicerades i september 1870 i *Helsingfors Dagblad*.⁶⁴⁵ Freudenthal noterade här att Rydqvist i alltför hög grad låtit sig påverkas av rättstavningsmötets förslag, i och med att *Ljudlagar och skriflagar* genomsyrades av en polemisk ton som saknades i de övriga delarna av verket. Orsaken var antagligen både ett missnöje med att man på ett möte, och i synnerhet ett skandinaviskt sådant, hade fattat beslut om den svenska rättstavningen och även om själva åtgärderna. Freudenthal pekade också, precis som Hazelius, på att Rydqvist tidigare förklarat att stavningen *fv* var en barbarism, men nu ansåg samma *fv* ”vara oss för tillfället nyttigt att kunna under den främmande stormlöpningen på vårt stafsätt tjena till fana för dem, som nitälska för svenska bruk och traditioner”.⁶⁴⁶ Intressant nog fortsätter Freudenthal så här: ”I likhet med hr Hazelius tro vi ’icke många skola finnas, som ur vetenskapens synpunkt vilja ställa sig under en sådan fana.’” Hazelius å sin sida stödde reformer i fonetisk riktning, men han ville inte helt ta avstånd från den historiska utvecklingens betydelse, utan i stället förespråkade han en ”historisk-fonetisk” ståndpunkt. Etymologin skulle ha rätt att ”blygsamt uppträda såsom hjälparinna åt den fonetiska grundsatsen”. Bruket skulle emellertid inte få fungera som grundsats. Trots att Freudenthal ansåg att Hazelius verk var skrivet med ”insigt och talang” kunde han inte understöda den fonetiska ståndpunkten

⁶⁴³ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 20–21 och 24.

⁶⁴⁴ Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap'; Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 16–17.

⁶⁴⁵ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 18.

⁶⁴⁶ A.O. Freudenthal, recension av Rydqvists *Ljudlagar och skriflagar* i *Helsingfors Dagblad* 30.9. 1870.

eftersom den skulle innebära en alltför stor omvälvning. I stället lyfte han fram härledningen som den ledande principen.⁶⁴⁷

Olof Mustelin påpekar att Freudenthal i en recension av *Svensk ordbok* (med anonym författare) ett halvår tidigare inte kritiserat Rydqvists *Svenska språkets lagar*, utan i stället lyft fram boken som föredömlig. Här bör man emellertid notera att datumet är felaktigt: recensionen publicerades den 23 januari 1871, inte 1870 (i januari 1870 hade *Vikingen* överhuvudtaget inte börjat utkomma). I sin recension betonade Freudenthal att man nu i Sverige börjat intressera sig mer för språket, men i Finland var likgiltigheten fortfarande stor. Ja, Freudenthal talade inte bara om intresse, utan om ”kärlek till det svenska modersmålet”. Denna kärlek hade lett till en mer omfattande vård av språket – i Sverige: ”Vi tala här naturligtvis om förhållandet i Sverige. Hos oss i Finland går allt för det mesta ännu den gamla lunken, börjande från högskolan och allt nedåt”, påpekade Freudenthal i en not. Recensionen var för övrigt mycket kritisk, och Freudenthal reagerade starkt mot att författaren påstod sig ha utgått från Rydqvists arbete, trots att den recenserade ordboken var bemängd med brister.⁶⁴⁸

Det finns också några andra tidiga exempel på debatt. En skribent i *Vikingen* förespråkade en reform i fonetisk riktning i ett inlägg den 30 mars 1872⁶⁴⁹, och i början av maj lät samma tidning publicera en kritisk kommentar till den förstnämnda texten där man lyfte fram de problem som var förknippade med ett upphöjande av uttalet som norm för stavningen. För det första måste man fråga sig var man kunde hitta ett sådant ”normaluttal”, som skriften kunde basera sig på. Man noterade även att det fanns svenska dialekter, också i Finland, som hade klarare och mer regelbundna ljudförhållanden än det bildade talspråket, men ”uttalsteorins kämpar” önskade ändå att de bildades uttal skulle fungera som rättesnöre. *Vikingen* påpekade därför att också de bildades uttal varierade stort, även om variationen var mindre än dialekternas. Dessutom var de bildades uttal påverkat av skriftspråket ”i följd hvaraf den tillämnade regulatorn i ganska många fall är ett barn af hvad, som nu skall regleras”. Och om en författare gjort ett språkfel, och detta vunnit inträde i talspråket, kunde det ursprungliga felet väl inte plötsligt kunna betraktas som lag.⁶⁵⁰

I anslutning till frågan om enskilda författares språkbruk är det här motiverat att nämna Elis Lagerblads tvådelade recension av Zacharias Topelius *Boken om vårt land*, vars tredje upplaga utkom 1879, bara drygt tre år efter den första upplagan. ”Ett arbete med så vidsträckt spridning kan icke annat än utöfva ett högst betydande inflytande och kräfver derfor stor uppmärksamhet”, skrev Lagerblad i inledningen av sin recension. Han ansåg att innehållet betonats på bekostnad av formen, så att boken måste betecknas som en ”geografisk-historisk läsebok”, inte en lärobok i modersmålet. I och med att den skulle användas i de lägre klasserna kunde man ha förväntat sig en mycket genomtänkt ortografi, men så var det inte. I företalet hävdade Topelius att han med några undantag följde *Svenska Akademiens ordlista*, men Lagerblad kunde visa på en utbredd inkonsekvens. Undantagen var ”så många och väsendtliga, att man knappast kan fatta, hvarutin-

⁶⁴⁷ Freudenthal, recension av J.E. Rydqvists *Ljudlagar och skriflagar*.

⁶⁴⁸ A.O. Freudenthal, recension av *Svensk ordbok* (anonym författare) i *Vikingen* 23.1.1871.

⁶⁴⁹ 'Några ord om rättstafning', *Vikingen* 30.3.1872.

⁶⁵⁰ 'Några ord om svensk rättskrifning', *Vikingen* 4.5.1872.

nan ordlistans skrifsed blifvit iakttagen”.⁶⁵¹ Det fanns bland annat många exempel på att Topelius betecknade *ä*-ljudet på ett annat sätt än det som rekommenderats i ordlistan:

Man kunde häri varsna en benägenhet hos författaren att ansluta sig till den fonetiska principen i rättstafningen, om man icke toges ur denna illusion genom att finna sådana ord som *vexa, herrlig, gret, belg*, i hvilka ordlistan antingen har endast *ä* eller tillåter val mellan *ä* och *e*, för att icke tala om de ord, i hvilka ofonetiska stafning läseboken öfverensstämmer med ordlistan.⁶⁵²

En annan fråga var om det moderna talspråket skulle fungera som förebild eller om man skulle välja talspråket vid någon annan tidpunkt. Den ovannämnda skribenten i *Vikingen* påpekade att uttal förändras, och eftersom det skulle ta tid innan reformen var genomförd, skulle uttalet då inte längre vara det samma som när arbetet inleddes (av samma orsak kunde man heller inte utgå från uttalet i äldre tider). Problemen med den fonetiska principen var alltså många. Skribenten förfäktade i stället den historiska språkforskningen och härledningen som ett alternativ till den fonetiska principen. Man skulle vårda och utveckla skriftspråket så att det kunde höja nivån på det bildade talspråket. Först då kunde man inleda en växelverkan mellan dessa två, och i det skedet kunde uttalet också bli vägledande för skriftspråket.⁶⁵³

4.2.1 A.O. Freudenthals rättskrivningslära

Då Hugo Bergroth år 1901 sammanfattade rättstavningsdebatten hävdade han att de som deltagit i mötet 1869 varit försiktiga och att förslaget snabbt fått ”alla framstegsvänners kraftiga understöd”. Här uppstod emellertid en skillnad mellan Sverige och Finland. I Sverige blev striden om stavningen hård: ”[v]issa lärda herrar bekämpade häftigt nyheterna, så obetydliga de än voro.” I Finland kunde man däremot genomföra reformen ”utan buller och bång”. Det berodde på att det här bara fanns en enda auktoritet på området: A.O. Freudenthal.⁶⁵⁴

Freudenthal och Hazelius påminde så till vida om varandra att de båda var engagerade i såväl språkliga som nationella frågor. Det framgår till exempel av deras korrespondens. I ett brev från Freudenthal till Hazelius, daterat den 4 mars 1875, riktade den förre uppmärksamheten mot bristen på goda läroböcker, författade enligt den fonetiska principen. Freudenthal underströk i synnerhet vikten av att nå ut med de nya principerna till den stora allmänheten. Problemet var särskilt påtagligt för till exempel lärarna i lyceerna som saknade en bra lärobok, och Freudenthal hoppades därför att Hazelius skulle åta sig uppgiften att utge en fonetisk rättskrivningslära. I samma brev nämner Freudenthal också sina avsikter att studera estlandssvenskan och estlandssvenskarna, ”denna spillra af

⁶⁵¹ Elis Lagerblad, recension (del I) av Zacharias Topelius *Boken om vårt land* (tredje upplagan, 1879), *Finsk Tidskrift* 1879:I, s. 507–509, 513.

⁶⁵² Lagerblad, recension (del I) av Zacharias Topelius *Boken om vårt land*, s. 513–514.

⁶⁵³ 'Några ord om svensk rättskrifning', *Vikingen* 4.5.1872.

⁶⁵⁴ Hugo Bergroth, 'Ett par ord om vår rättstafning', *Kalender utgifven av Svenska Folkskolans Vänner 1901* (Helsingfors 1901), s. 137–138.

vår nationalitet i österns utkant”⁶⁵⁵, ett uttalande som betonar den kulturella identiteten mer än den politiska och som stämmer väl överens med Freudenthals romantiska syn på nationen. Det är en aning oklart hurvida Hazelius och Freudenthal kände varandra sedan tidigare: Oskar Hultman antar i en minnesteckning över Freudenthal att de kände varandra sedan länge tillbaka, och även Bengt Loman skriver att Hazelius var ”Freudenthals vän från Uppsala-åren”.⁶⁵⁶ Olof Mustelin har emellertid, baserat på ett brev från Freudenthal till Hazelius daterat den 3 december 1881, dragit slutsatsen att de inte träffats personligen.⁶⁵⁷ Mustelins iakttagelse är korrekt: i brevet skriver Freudenthal uttryckligen ”[e]huru förhållandena gjort, att vi icke personligen sammanträffat, tar jag mig dock friheten att på grund af redan mångårig brefväxling anse Eder för en gammal bekant och anhåller fördenskull, enligt loflig svensk sed, om införande oss emellan af tilltalsordet ’du’.”⁶⁵⁸

Under 1870-talet hade Freudenthal börjat orientera sig i en mer fonetisk riktning, och år 1881 utkom hans *Svensk rättskrifningslära*⁶⁵⁹. En orsak till att Freudenthal gav ut boken i fråga var att han undervisade teologie studenter (många av dem finskspråkiga) i svenska. Freudenthal fick (föga överraskande) stöd från *Folkvännen*, som redan 1874 delvis börjat tillämpa övergångsförslaget och som efter att den andra upplagan av rättskrivningsläran utkommit rekommenderade alla, och särskilt lärarna, att följa den freudenthalska stavningen.⁶⁶⁰ Tonen i *Folkvännen* är högstämd: här är språket mycket mer än ett medel för kommunikation, eller ett meddelelsemedel: ”Ett eget språk, ett eget hem och ett eget land – se där tre af en människas dyrbaraste ägodelar här på jorden, och af dem är ändå språket det med ägaren innerligast förenade.”⁶⁶¹

Freudenthals rättskrivningslära utkom alltså 1881, och jämte *Svensk språklära* (första häftet)⁶⁶² som samma år utgavs av Schwartz och Noreen blev den av stor betydelse för införandet av det nya skrivsättet. Freudenthals bok var utarbetad särskilt för undervisningen vid universitetet, där författaren själv arbetade som extraordinarie professor i svenska språket och litteraturen. Rättskrivningsläran utkom senare i fem nya upplagor och redigerades i en mer fonetisk riktning. Den bidrog därigenom till att nystavningen blev allt vanligare i skolorna och i pressen. År 1883 bestämde folkskollärarna i Helsing-

⁶⁵⁵ Brev från A.O. Freudenthal till Artur Hazelius 4.3.1875, Artur Hazelius samling E2b, NMA, Stockholm.

⁶⁵⁶ Oskar Hultman, ’Nekrolog över Axel Olof Freudenthal’, *Arkiv för nordisk filologi* ny följd 25 (1913), s. 97; Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 51.

⁶⁵⁷ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 21.

⁶⁵⁸ Brev från A.O. Freudenthal till Artur Hazelius 3.12.1881.

⁶⁵⁹ A.O. Freudenthal, *Svensk rättskrifningslära, på grundvalen af nordiska rättstafningsmöters öfvergångsförslag och med särskildt afseende på Finland* (Helsingfors 1881).

⁶⁶⁰ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 22–25. I ett brev till C.G. Estlander 1878 nämnde Freudenthal att han undervisade ungefär trettio studenter i svenska språket. De flesta av dem var finskspråkiga teologer. Brev från A.O. Freudenthal till C.G. Estlander 8.9.1878, C.G. Estlanders samling SLSA 252.3, SLS, Helsingfors.

⁶⁶¹ ’I bokhandeln’, *Folkvännen* 9.12.1884.

⁶⁶² Eugène Schwartz & Adolf Noreen, *Svensk språklära för högre undervisning och till självstudium I* (Stockholm 1881).

fors att man i stadens folkskolor skulle tillämpa den freudenthalska ortografin. Detta underlättades av att Freudenthal kort därefter gav ut en övningsbok.⁶⁶³

Från den freudenthalska stavningen var steget ändå långt till den radikala nystavning som förespråkades bland annat av en del Uppsalafilologer, till exempel Adolf Noreen. Det kan illustreras med hjälp av ett brev från Freudenthal till Noreen, daterat den 26 oktober 1885. Freudenthal kommenterar här Noreens uppsats 'Om språkriktighet'. Freudenthal skriver att han inte ändrat åsikt i frågan dels eftersom han inte heller tidigare varit särskilt radikal, dels eftersom han inte övertygats av Noreens argument. Noreen hade kritiserat anhängarna av den så kallade litterär-historiska ståndpunkten för bristande konsekvens, men Freudenthal ansåg att detta var vanligt också bland nystavarna. Freudenthal hade hört att reformsträvandena höll på att intensifieras i Uppsala, men han befarade att "medlet" inte var det rätta, trots att han hyste sympatier för reformivrarna. Han lyfte i stället fram övergångsförslaget som höll på att etableras i Finland tack vare sin "moderation".⁶⁶⁴

Eftersom Freudenthal inte själv deltog i den intensifierade debatten måste detta brev betecknas som särskilt intressant eftersom det ger en bild av hur han såg på de mer radikala nystavningssträvandena. Han ansåg fortfarande att den historiska ståndpunkten hade fördelar, trots att han i praktiken anslutit sig till dem som förespråkade reformer. På den här punkten skilde han sig från flera av de yngre språkmännen i Helsingfors som förespråkade en mer radikal nystavning, till exempel Ernst Lagus. I motsats till bland andra Freudenthal fanns Lagus också bland medlemmarna då Svenska rättstavningsällskapet Helsingfors krets grundades år 1887. Kretsen utgjorde en filial till Uppsalasällskapet, och behandlas närmare i kapitlet om aktörer och idéspridning.

Även om den freudenthalska rättstavningen fick en betydande spridning, blev rättsskrivningsläran också föremål för en del kritik. Olof Mustelin hänvisar till exempel till en diskussion inom Pedagogiska föreningens filialavdelning i Åbo, där de flesta ansåg att härledningen borde prioriteras framför den fonetiska principen. Freudenthal såg sig också manad att skicka ett brev med en kommentar till föreningen där han försvarade sin ståndpunkt. Här kan man notera att Freudenthal i sitt svar också kom in på de pedagogiska aspekterna – intressant nog hävdade han att han inte var särskilt insatt i dem (han undervisade ju inte barn) – men han sade sig ha märkt att många pedagoger förespråkade den fonetiska principen.⁶⁶⁵

Överlag växte intresset för rättstavningen under 1880-talet, och särskilt i mitten och slutet av decenniet var diskussionen flitig: "Få spörsmål hava under de senaste tiderna blivit så grundligt dryftade som frågan om den svenska rättstavningen", hävdade Ernst Lagus år 1887.⁶⁶⁶ Samtidigt började allt fler tidningar tillämpa den freudenthalska stavningen: bland dem kan nämnas *Östra Nyland*, *Vasa Tidning* och *Nya Pressen*.⁶⁶⁷

⁶⁶³ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 25, 28 och 34.

⁶⁶⁴ Brev från A.O. Freudenthal till Adolf Noreen 26.10.1885, Adolf Noreens samling G 185h, UUB, Uppsala.

⁶⁶⁵ Brevutkast till Pedagogiska centralavdelningen i Åbo 20.1.1882, A.O. Freudenthals brevsamling coll. 56.12, NB, Helsingfors.

⁶⁶⁶ Lagus, 'Den svenska rättstavningsrefärmen', s. 38.

⁶⁶⁷ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 29.

I debatten i Finland kan man också finna tankar om den finländska språkvårdens roll, vilket är intressant eftersom man genom dem åtminstone till viss del kan skapa sig en bild av hur man såg på den finländska svenskan i förhållande till sverigesvenskan, eller kanske snarare på finländarnas rätt att uttala sig och eventuellt till och med gå i bräschen i frågor som berörde hela det svenska språkområdet, inte endast Finland. Och hur såg man på en stävning som skulle basera sig på uttalet: fanns det speciella finländska omständigheter att ta hänsyn till?

4.2.2 Synen på Finlands roll i reformarbetet

Då *Vikingen* införde den nya ortografin år 1874 fick man utstå en del kritik, bland annat på grund av att man vidtagit en sådan åtgärd innan de stora sverigesvenska dagstidningarna tagit steget. Kritiken väckte reaktioner:

Med andra ord, vi blifva på denna sidan bottenhafvet beröfvade allt eget initiativ, dömda till en osjälständighet, som måste blifva så mycket mer tryckande, som det medvetande står klart, att det är vetenskapen och dess idkare, som på ifrågavarande område fastställa lagen, medan tidnings männens uppgift i de flesta fall blir att rödja vägen för densamma i den stora allmänhetens medvetande.⁶⁶⁸

Man hänvisade alltså till en övertygelse om att reformen skulle komma att tillämpas praktiskt också i pressen.⁶⁶⁹ Man behövde inte misströsta om huruvida det skulle gå att genomföra en reform av det svenska språket: språket hade genom historien genomgått flera betydande förändringar. Rättstavningsreformen kopplades till allmänna rensningssträvanden inom språket:

Rydcqvists storartade språkrensningsarbete ”svenska språkets lagar” har beredt rum för nya sträfvandena [sic] för vår rättskrifnings förbättring, hvilka trots allt motstånd engång skola nå det åsyftade målet. Ty vi ha lyckligvis hunnit den tid, då ingen behöfver misströsta om det förnuftigas seger.⁶⁷⁰

I fråga om rättstavningsreformen vände man sig emellertid kraftigt mot Rydcqvists ståndpunkt och kritiserade hans angrepp på rättstavningsmötets övergångsförslag.⁶⁷¹

Då det gäller den freudenthalska rättskrivningsläran är det viktigt att notera att tillägget i titeln, ”särskildt med afseende på Finland” inte ska tolkas som att Freudenthal tänkte sig en särskild rättskrivningsnorm för den svenskspråkiga befolkningen i Finland. I stället handlar det om att han utgick från den finländska svenskan i sitt resonemang – hans perspektiv var uttryckligen finländskt. Redan i den inledande meningen skriver han:

Då man omsider äfven hos oss börjat egna det svenska modersmålet större omvårdnad och, särskildt hvad språkets rätta behandling i skrift vidkommer, funnit

⁶⁶⁸ 'I rättskrifnings frågan', *Vikingen* 10.10.1874.

⁶⁶⁹ 'I rättskrifnings frågan', *Vikingen* 10.10.1874.

⁶⁷⁰ 'I rättskrifnings frågan' (forts.), *Vikingen* 17.10.1874.

⁶⁷¹ 'I rättskrifnings frågan' (forts.), *Vikingen* 31.10.1874.

att det icke gärna går an numera att skriva efter godtycke eller själfgjorda regler, men vid den brytning mellan det gamla och det nya, som kännetecknar den närvarande öfvergångsperioden i den svenska rättskrifningen, ofta tvekar mellan det ena och det andra skrifsättet, har tiden synt vara inne att genom utgifvande af en med särskildt afseende på Finland utarbetad rättskrifningslära tillgodose behovet af vägledning.⁶⁷²

Författaren motiverade behovet av boken med att de rättskrivningsläror som på senare tid givits ut i Sverige och som för närvarande användes i Finland inte var tillräckligt goda. Freudenthal konstaterade emellertid ”med nöje” att den ljudenliga eller fonetiska principen börjat få ett allt starkare fäste.⁶⁷³ I själva framställningen kan man finna hänvisningar till bruket i Finland – detta gäller till exempel särskrivningar som ”Elisabets gatan” och liknande. Också skillnaden i accentförhållandena i Finland och Sverige utreds, liksom kortstavigheten i allmogemålen och skillnaden mellan *e*- och *ä*-ljud. Vad de sistnämnda beträffar betonade Freudenthal att det finländska uttalet inte fick avspegla sig i stavningen eftersom skriftspråket i så fall ”blefve betydligt olika på ömse sidor om Bottenhafvet”.⁶⁷⁴ Detta är ett tydligt exempel på hur han beaktade det finländska i sitt program: som en utgångspunkt, inte som en förutsättning för en separat stavningsnorm. Dessutom förfäktar han den tanke om språklig enhet som skulle bli dominerande inom diskussionen om särdragen, som inleddes några år senare. Att Freudenthal faktiskt beaktade också den finländska svenskan lyftes fram som en styrka av flera språkmän, däribland Ernst Lagus och Elis Lagerblad.⁶⁷⁵ Lagus var för övrigt en av de ivrigaste finländska förespråkarna för en fonetisk stavning. I en uppsats, publicerad 1887, konstaterade han om Artur Hazelius arbete att ”[d]et är de frön, vilka det utsådde, som nu börjat gro, varijenom man även kann håppas på en ganska snar refärm av vårt kära modersmåls stavning”.⁶⁷⁶

Titeln på Freudenthals rättskrivningslära väckte ändå en del reaktioner – här avser jag alltså tillägget ”med särskildt afseende på Finland”. I *Åbo Tidning* den 9 november 1883 kommenterades i ledarinlägget just detta tillägg, och man frågade sig vad Freudenthal riktigt avsåg:

Man skulle deraf kunna draga den slutsatsen, att författaren vela säga, att svenskarne i Finland på grund af sitt i flere fall afvikande uttal borde ega en skild rättskrifning. Detta blefve ju också en följd af det ensidiga framhållandet af ljudenlighetsgrundsatsen, hvilken konsekvent tillämpad borde leda än längre, så att åtminstone hvarje landskap skulle erhålla sin egen rättskrifning.

Skribenten (Ernst Rönnbäck eller Gustaf Cygnaeus) påpekade visserligen att detta var orimligt, och dessutom visade Freudenthals framställning att det heller inte varit avsikten, men han ville ändå göra denna anmärkning. Dessutom ville han varna för ”pro-

⁶⁷² Freudenthal, *Svensk rättskrifningslära*, s. 3.

⁶⁷³ Freudenthal, *Svensk rättskrifningslära*, s. 3.

⁶⁷⁴ Freudenthal, *Svensk rättskrifningslära*, s. 11–14.

⁶⁷⁵ Elis Lagerblad [”E. L.”], ’Några ord i rättskrifningsfrågan’, *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 20 (1883), s. 48; Lagus, ’Om rättskrivningsläran i våra skolor’, s. 51.

⁶⁷⁶ Lagus, ’Den svenska rättstavningsrefärmen’, s. 40.

vinsiela egendomligheter” i uttalet vilka kunde leda till oriktigheter.⁶⁷⁷ Olof Mustelin konstaterar att denna synpunkt är tidig med tanke på att det vid den här tiden inte pågick någon diskussion om eller något studium av särdragen i svenskan i Finland.⁶⁷⁸ Det är en korrekt iakttagelse, även om vi ska vara medvetna om att man också tidigare hade något slags uppfattning om vad som var ”provinsiellt”. Med tanke på särdragsdebatten är det emellertid viktigt att minnas denna tidiga ”medvetenhet” även om den är vag och svår att komma åt med hjälp av materialet. Skribenten i *Åbo Tidning* valde att förorda en användning av Freudenthals stavning. Också den här gången uppstod en diskussion: signaturen ”l-r-l” kritiserade den fonetiska stavningen i två inlägg.⁶⁷⁹

Den svensksinnade tidningen *Östra Nyland* hade varit en av de första som recense- rade Freudenthals rättskrivningslära – i mycket positiva ordalag.⁶⁸⁰ Man antog att boken skulle hälsas med glädje överallt ”där svenskt språk talas och hålles i ära”. Genom rättstavningsmötet 1869 hade man uppväckts ur den långa ”felskrifningssömnen”, men mötet hade följts av stor förvirring på stavningens område. Också Finlands roll berördes:

Ehuru olägenheterna af den vacklande rättskrifningen, lika som själftva reform- arbetet, närmast berört våra stamförvandter i Svea land, hafva, såsom naturligt är, icke de svensktalande på denna sidan om Bottenhafvet kunnat förblifva lik- giltiga åskådare af arbetet och striden. Man har på många håll här sökt ”draga ett strå till stacken”, men den nödiga fackinsigten och ledningen har i allmänhet saknats.⁶⁸¹

Därför måste den nya rättskrivningsläran, författad av ”det svenska språkets målsman i detta land” betraktas som ett viktigt inlägg. Freudenthal berömdes särskilt för att ha tagit upp ”åtskilliga bestämda egendomligheter i uttalet hos de bildade i vårt land”. Härefter drog skribenten intressant nog en slutsats om skillnaden mellan svenskt och finländskt uttal:

Utan att eftersträfvå någon originalitet i språkligt hänseende i förhållande til Sverigesbon, anse vi dock att uttalsförändringar, sådana hvarje lefvande språk undergå, äro lika berättigade i vårt land, som i Sverige, och att vi i detta afse- ende, lika som man där uppställer ett ”riksspråk” såsom norm för uttalet, äfven här ega rätt att tala om ett ”landsspråk”, i förhållande till hvilket enskilda trak- ters eller folkklassers egendomliga uttal vore att räknas såsom provincialismer.⁶⁸²

I detta uttalande finner vi liknande tankar som några år senare skulle dyka upp i diskus- sionen om särdragen: man är medveten om att alla levande språk genomgår förändringar, och man ser sig nödgad att betona att man inte eftersträvar någon finländsk egenart, trots

⁶⁷⁷ *Åbo Tidning* 9.11.1883.

⁶⁷⁸ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 37.

⁶⁷⁹ ”l-r-l”, ’Från allmänheten. Några rättskrifningsfrågor’, *Åbo Tidning* 20.11.1883 och ’Från all- mänheten’, *Åbo Tidning* 28.11.1883.

⁶⁸⁰ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 29.

⁶⁸¹ ’Böcker’, *Östra Nyland* 10.12.1881.

⁶⁸² ’Böcker’, *Östra Nyland* 10.12.1881.

att man samtidigt lyfter fram en finländsk bildad motsvarighet till riksspråket. Det bör dock understrykas att det i det här fallet handlar om uttalet, inte om till exempel ordförord och böjning. Som jag tidigare konstaterade var det just uttalskillnaderna som man tidigast reagerade på, inte minst eftersom de var så lätta att notera. Uttalandet gör dock att vi kan placera in Karl Lindströms tankar om särdragen 1885 i en lite större kontext: även om han var den som inledde diskussionen om den finländska svenskan var hans och hans efterföljares tankar inte unika, utan kan ses som en fortsättning på åsikter som dryftats lite tidigare, i samband med rättstavningsdebatten. Denna omständighet uppmärksammas i allmänhet inte då man diskuterar särdragsdebatten.

Ett halvår senare behandlades rättstavningsfrågan igen i *Östra Nyland*. Denna diskussion är särskilt belysande eftersom den har tydliga beröringspunkter med den nationella problematiken. Man hänvisade nämligen nu till ett uttalande i lantdagen av ”en utaf detta språks värsta vedersakare i vårt land”, Agaton Meurman (1826–1909). Denne hade hävdat att det inte fanns två personer som skrev svenska på samma sätt, och han ville dessutom knyta förvirringen till den extraordinarie professuren vid universitetet. Här avsåg han av allt att döma Freudenthals rättskrivningslära. *Östra Nyland* tog dock bestämt parti för Freudenthal, och ville dessutom lyfta fram det föränderliga i språket: nu befann man sig i början av en ny period som utmärktes av att man dels försökte avlägsna en mängd utländska ord och former ur språket, dels försökte reformera stavningen.⁶⁸³

Detta försvar bemöttes snart av signaturen ”Irene”, som i sin tur försvarade Svenska Akademiens konservativa ståndpunkt. Av särskilt intresse är att hon ansåg att man i Finland inte fick blanda sig i reformarbetet: den nya reformen hade inte blivit allmänt antagen i Sverige ”och destomindre bordt finna förespråkare i Finland, då svenskarne [i Sverige] nog torde reda sig i afseende å rättstafningen, våra reformlystne förutan”. Utvecklingen fick heller inte vara var mans sak. Man skulle utgå från etablerade författares bruk – och detta bruk skulle inte ”nagelfaras af hvarje sjelffrådig och inbillsk knutskrifvare” (med knutskrivare avsåg ”Irene” ändå inte redaktionen för *Östra Nyland* eller Freudenthal, det såg hon noga till att klargöra).⁶⁸⁴ ”Irenes” inlägg bemöttes i samma nummer, vilket föranledde henne att skicka in ett nytt brev till tidningen. Brevet publicerades lördagen den 23 september 1882. Hon utvecklade här sin ståndpunkt och betonade igen det oriktiga i att från finländskt håll arbeta för en reform av stavningen:

Jag antyde redan senast, att det föreföll mig bra besynnerligt, om man här i Finland ville företaga sig den tacklösa mödan att lära våra goda grannar i vester, huru de rätt bör skrifva sitt modersmål. Men en sådan tacklös möda gör sig den, som genom utgifvande af en bok eller ett tidningsblad företar sig att arbeta för nyskrifvarnes i Sverige språkreformer. Hafva vi icke nog med ordnandet af våra egna språkangelägenheter och med utkämpande eller biläggande af de strider, som dessa stundom förorsaka, utan att vi ännu dertill skulle behöfva kasta oss in i strider, som alldeles icke angå oss eller i hvilka, om vi nödvändigt vilja vara med om dem, vi åtminstone icke borde sälla oss till upprosmakarne.⁶⁸⁵

⁶⁸³ 'Svenska språkets rättstafning', *Östra Nyland* 14.6.1882.

⁶⁸⁴ "Irene", 'Bref till Red. af Östra Nyland', *Östra Nyland* 8.7.1882.

⁶⁸⁵ 'Ännu ett bref från Irene', *Östra Nyland* 23.9.1882.

Brevet innehåller en rad anmärkningar – särskilt kan nämnas hennes påpekande om att en reform skulle innebära att man måste trycka om de gamla skaldernas och författarnas verk. Också den här gången svarade redaktionen i samma nummer. ”Irene” kritiserades för sin konservatism, och för att inte stå på ”vetenskaplighetens ståndpunkt”. Och vad de finländska reformsträvandena beträffade hade man en alldeles tydlig åsikt:

Det är svenskarnes i Finland (vi må nu vara till antalet 30000 eller 300,000) likaså väl som deras i Sverige, icke allenast rättighet utan skyldighet att vårda sitt modersmål och arbeta för dess framsteg. Vi få således icke vänta att förbättringar i vårt språks rättstafning skola vara antagna af hvarenda man i Sverige först, innan vi här antaga dem.

Dessutom fanns det nu i Finland ”icke så få” personer som hade tillägnat sig vetenskaplig insikt i det svenska språket. Vad de gamla skalderna beträffade var ”Irenes” oro obefogad: då man tidigare genomfört ändringar i stavningen hade man heller inte varit tvungen att ge ut deras verk på nytt – om man ville ge ut enskilda stycken, riktade till ”menige man”, skulle de visserligen inte förlora på att tryckas i enlighet med reformen.⁶⁸⁶

Det är oklart vem denna ”Irene” egentligen var, men det ryktades om att det handlade om Emma Irene Åström (1847–1934), den första kvinnliga magistern i Finland. I ett brev från Arvid Nyberg, som arbetade på *Östra Nyland*, till Freudenthal hävdar Nyberg emellertid att det inte handlade om ”magister Åström” utan om någon Borgåbo. Han ansåg sig ha skäl att ”misstänka det prosten Lindfors är med i spelet”.⁶⁸⁷

Som Olof Mustelin har konstaterat hade diskussionen till stor del förts i dagspressen, och i viss utsträckning hade den behandlat de pedagogiska följderna – ett exempel utgörs av Elis Lagerblads tidigare nämnda recension av Topelius *Boken om vårt land*, publicerad i *Finsk Tidskrift* år 1879.⁶⁸⁸ Några år senare återkom Lagerblad till rättstavningsfrågans pedagogiska betydelse i en uppsats i *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland*. Vad gäller innehållet hänvisar jag till Olof Mustelins diskussion – jag återkommer också till de pedagogiska aspekterna i kapitlet om domänerna. Här är det av särskilt intresse att Lagerblad påpekade att den stora allmänheten i Finland hade mindre kunskap om rättstavningsfrågan än man hade i Sverige, trots att frågan här hade en särskild betydelse.⁶⁸⁹ Här syftade Lagerblad på undervisningen i svenska i finska skolor: det finska språket vilade på fonetisk grund, och den svenska rättstavningen med alla sina undantag blev svår för de finskspråkiga eleverna att ta till sig.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ 'Ännu ett bref från Irene', *Östra Nyland* 23.9.1882.

⁶⁸⁷ Brev från Arvid Nyberg till A.O. Freudenthal 16.9.1882, A.O. Freudenthals samling coll. 56.8, NB, Helsingfors. Olof Mustelin hänvisar å sin sida till ett brev från Oskar Hultman till Frithiof Hultman, daterat i oktober 1882, där Hultman skrev att Freudenthal sagt sig veta att det var några personer i Borgå som ”hade kokat ihop smörjan”. Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 30. Av allt att döma kom denna uppgift alltså ursprungligen från Nyberg i Lovisa.

⁶⁸⁸ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 32–33, Lagerblad, 'Boken om vårt land' del I och 'Boken om vårt land' del II, recension av Zacharias Topelius *Boken om vårt land*. Del II ingick i *Finsk Tidskrift* 1879:II.

⁶⁸⁹ Lagerblad, 'Några ord i rättskrifningsfrågan', s. 47–48.

⁶⁹⁰ Lagerblad, 'Några ord i rättskrifningsfrågan', s. 57–58.

Också Ernst Lagus behandlade stavningen i skolorna i ett utförligt inlägg, 'Om rätt-skrifningsläran i våra skolor', som han höll som ett föredrag på Pedagogiska föreningens möte. Jag återkommer även till detta inlägg i min diskussion om domänerna. I det här sammanhanget kan det dock påpekas att Lagus föredrag följdes av en diskussion där en av mötesdeltagarna, överläraren i historia Henrik Melander, ville lyfta fram att man borde följa "Svenska akademins ordlista eller annan svensk auktoritet". En annan mötesdeltagare, doktor Neovius, hävdade att man borde vänta tills den fonetiska principen fått större spridning, och tills vidare följa ordlistan. "Särskildt passar det ej för oss i Finland att i detta afseende gå i spetsen för en reform", sammanfattade han.⁶⁹¹

Även tidningen *Finland* ansåg att man i Finland inte skulle försöka påverka rättstavningsfrågans utveckling: "Vår andel i den svenska litteraturen och vår svenska befolkning här äro alltför ringa, för att vi böra anse oss ha något ord med i laget", skrev *Finland*. Man anklagade också Freudenthal för att utnyttja sin ställning och tvinga studenterna att använda hans "förmedlingsortografi". Man lyfte även fram den svenskspråkiga allmogen – vilket signaturen "el" naturligtvis inte lät passera utan en ironisk kommentar (att den fennomanska *Finland* började gå den svenskspråkiga allmogens ärenden var tydligen för svårt att svälja) och betonade att den ju inte talade "litteraturspråket", så i allmogens fall kunde skriftspråket inte återspegla uttalet.⁶⁹²

En intressant fråga i det här sammanhanget är i vilken utsträckning *Finland* reagerade på att man från finländskt håll tog del i normeringsarbetet, eller om problemet snarare var att det var just Freudenthal och kretsen kring honom som gjorde det. Den nationella frågan var så central att jag vågar påstå att problemet i stor utsträckning var att de som förespråkade en stavningsreform var svensksinnade och ingick i kretsen kring Freudenthal. Som jag tidigare nämnde ansåg Bergroth att reformen infördes lättare i Finland i och med att det bara fanns en verklig auktoritet på området, men frågan är om inte detta också kan ha givit uppstod till motstånd som snarare berodde på Freudenthal som person och anknytningen till den svensknationella rörelsen än på stavningen i sig. Att den ideologiska kontexten måste beaktas är ett faktum – precis som Ann-Marie Ivars har konstaterat utgående från Mustelins diskussion om stavningsdebatten var många av de finländska nystavarna elever till Freudenthal och även själva engagerade i föreningar med anknytning till de nationella samlingssträvandena.⁶⁹³ Till dessa föreningar hörde Svenska litteratursällskapet i Finland – flera av de ledande gestalterna inom sällskapet var också anknutna till Rättstavnings-sällskapet. Inom Svenska litteratursällskapet var det särskilt vice ordförande Freudenthal som tog upp stavningen till diskussion, men också sällskapets ordförande, C.G. Estlander, uttalade sig i frågan i ett tal på årshögtiden 1890. Estlander var tveksam till reformförslagen och betonade att man i Finland borde ha förhållit sig avvaktande, och han lyfte som en lycklig om-

⁶⁹¹ Ramsay, 'Referat af Pedagogiska föreningens förhandlingar', s. 55–57.

⁶⁹² 'Den nya svenska rättsskrifningen', *Finland* 25.3.1886; Ernst Lagus ["el"], 'Ägget vill lära hönan att värpa', *Nya Pressen* 28.3.1886.

⁶⁹³ Ivars, 'Förord', s. 8.

ständighet fram det faktum att de svenska språkstudierna i landet letts i en moderat riktning.⁶⁹⁴

Uttalandet i *Finland*, citerat ovan, var en del i en hätsk debatt som utspelade sig våren 1886. I denna debatt syns tydligt de nationalpolitiska spänningarna. Bakgrunden till meningsutbytet var att Svenska folkskolans vänner år 1886 givit ut en läsebok där den freudenthalska ortografin tillämpades.⁶⁹⁵ Boken kritiserades starkt i *Finland*, där det framhölls att det fanns vad man kunde kalla en dold agenda: det handlade inte bara om att ge ut en bok med Freudenthals ortografi. Den ”stora och ädla fosterländska tanke om ett endrägtigt folk” som präglade Topelius *Boken om vårt land* saknades i den nya läseboken.⁶⁹⁶ Den debatt som följde visar tydligt hur diskussionen påverkades av språkfrågan och den nationella problematiken: ”Tonen till Finlands visa har nu, såsom mången gång förut, angifvits af den trogna kamraten i fennomani och svenskhetshat, Uusi Suometar”, konstaterades kort därefter i *Nya Pressen*. Och man fortsatte:

Finlands ståtliga ledare går hand i hand med en tidigare uppsats af Uusi Suometars Matti. När två så sanningskära vänner leda hvarandra, må det väl bli något utaf. Matti ger sina läsare en lektion i svensk ortografi och opponerar sig emot vår svenska professors åsigter. Det är vackert af Matti att hjälpa honom.⁶⁹⁷

”Mattis” och *Finlands* kritik handlade inte bara om ortografin, utan om en rad andra omständigheter: de hävdade som sagt att man i den nya boken inte talade om ett gemensamt fosterland. ”Matti” ansåg att man utgått från ”vikingarne” som enligt honom ville vara ”svenska finländare eller finländska svenskar”. Skribenten i *Nya Pressen* konstaterade därför att det var svårt att få fennomannerna att förstå att ”finländsk” faktiskt betecknade det som berörde hela Finland och dess folk.⁶⁹⁸

Och som redan framkom återkom *Finland* alltså till temat i artikeln ’Den nya svenska rättskrifningen’ (utgående från ett brev från Karl Lindström till Ernst Lagus kan man dra slutsatsen att skribenten var den fennomanske politikern Waldemar Eneberg⁶⁹⁹). Denne hävdade bland annat att man i Finland inte hade rätt att blanda sig i diskussionen eftersom den svenska litteraturen i Finland var så liten och antalet svenskspråkiga så få. Dessutom ansåg han att Freudenthal utnyttjat sin ställning för att så att säga tvinga den yngre generationen att tillämpa hans ortografi.⁷⁰⁰ Freudenthal publicerade ett kortfattat svar där han underströk att han som lärare vid universitetet hade rätt att bedriva undervisning i enlighet med sin egen övertygelse.⁷⁰¹

⁶⁹⁴ C.G. Estlander, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid 5.2.1890, *Förhandlingar och uppsatser* 5, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XVIII (Helsingfors 1891), s. XXXIII–XXXVI; Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 103–105. Estlanders inlägg måste betecknas som svårtolkat.

⁶⁹⁵ Viktor Öhberg, *Läsebok för folkskolans två lägre årsafdelningar* (Helsingfors 1886).

⁶⁹⁶ ’Litterär närgångenhet’, *Finland* 17.3.1886.

⁶⁹⁷ ’Literärt gendarmeri’, *Nya Pressen* 19.3.1886.

⁶⁹⁸ ’Literärt gendarmeri’, *Nya Pressen* 19.3.1886.

⁶⁹⁹ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 49; brev från Karl Lindström till Ernst Lagus 22.10.1886, Ernst Lagus samling 623.4, SLS, Helsingfors.

⁷⁰⁰ ’Den nya svenska rättskrifningen’, *Finland* 25.3.1886.

⁷⁰¹ A.O. Freudenthal, ’Från allmänheten’, *Finland* 28.3.1886.

Inte heller signaturen ”el”, det vill säga Ernst Lagus, skrädde orden i sin kritik av inläggen i *Finland*:

Stackars kristligt-sedligt-nationella Finland! Den var riktigt ledsen igen sista torsdag. I ilskan öfver svenska folkskolans vänners senaste vackra publikation hade det värda bladet på Bebådelsedagen kokat ihop en ragout i – svenska rättstafningsfrågan (hm!), som var kryddad med peppar och ättika och alla slags bäska kryddor som funnos på kontoret att tillgå för tillfället. Det vore synd att med tystnad förbigå en sådan artikel, der öfvermodet och den gallsprängda konservatismen fira en så lysande seger. Det kan ju vara lärorikt att se, huru ägget vill lära hönan att värpa.⁷⁰²

Mustelin fångar problematiken mycket väl när han konstaterar att ”[d]e på svenska utgivna tidningarnas allmänpolitiska hållning avspeglades överhuvudtaget ganska tydligt i deras ställningsfråganden i rättstafningsfrågan”.⁷⁰³

Två dagar efter att Ernst Lagus publicerat sin skarpa kritik lät *Finland* citera ett brev från Nils Linder i Sverige till Zacharias Topelius. I brevet uppmanade Linder Topelius att inte tillämpa övergångsförslaget i sina skolböcker. Linder ansåg visserligen att mötet gjort en viktig insats då det lyft fram ljudenligheten som den viktigaste principen inom rättstafningen. Många ansedda språkforskare hade också godkänt förslaget i dess helhet – här nämnde Linder till exempel Noreen och Freudenthal. Däremot fanns det en del problem då det gällde själva tillämpningen av förslaget. Inom den stora allmänheten var det endast ett fåtal som stödde reformen, och flera språkforskare hade även valt att följa Svenska Akademiens stafning, däribland professor Wisén och adjunkten Söderwall i Lund (som båda hade deltagit i rättstafningsmötet 1869). I skolorna i Sverige hade reformen inte fått något större genomslag. Den enda läseboken som följde mötets förslag var Artur Hazelius bok *Fosterländsk läsning*, och den tillämpades inte i någon större utsträckning. Linder beskrev situationen som problematisk, inte minst med tanke på undervisningen. Däremot lyfte han fram att ”det enskilda meningsutbytet” numera var betydligt mer sansat än på 1870-talet. Här syftade Linder rimligtvis på debatten mellan Hazelius och Rydqvist. Och *Finland* passade på att i en not inflika: ”Dr Linder kunde ur N. Pressen för den 28 dennes erfara, huru pass sansadt ’den fäderneärfda kulturens’ målsmän här i landet lärt sig att behandla denna fråga.” Här syftade man förstås på det ovan citerade inlägget av Ernst Lagus. Linder pekade också på problemet med att mötet hade försökt genomföra en så omfattande reform:

Litet hvar börjar ock inse orimligheten af att sjuutton personer (nio svenskar fyra norrmän och fyra danskar) skulle kunna på sex dagar utstaka planen för en så väldig revolution, i synnerhet, då, enligt hvad man mycket väl vet, ännu vid mötets första sammanträde ingen mer än Richert var fullkomligt viss i sitt sinne ens om sjelfva utgångspunkten. Särskildt voro både Säve och Hazelius starka härledningskarlar, och den förre afvek *aldrig* från sin, i mycket betydlig mån, på

⁷⁰² Lagus, ’Ägget vill lära hönan att värpa’.

⁷⁰³ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 50.

ordens härledning, d. v. s. utseende i fornnordiska skrifter, grundade stafning, ehuru han godkände den nyuppställda principen och utan reservation deltog i mötets beslut.

Dessutom betonade Linder att beslutet inte slagit igenom vare sig i Norge eller i Danmark. Av de svenska mötesdeltagarna var det bara Hazelius och Richert som konsekvent tillämpat mötets övergångsförslag. På det här sättet ville Linder visa att det inte alls var så som man på senare tid börjat hävda, att alla språkforskare ställde sig bakom förslaget.⁷⁰⁴ Ernst Lagus återkom till frågan i *Nya Pressen* den 12 april: enligt honom var det med nöje ”som vi upptagit den af dr Linder kastade stridshandsken, äfven om den honom ovetande hamnat på det offentliga ordets stridsfält”. Lagus beklagade att Linder skiljde mellan teori och praktik:

Skulle hr Linder i praktiken tillämpa sina sunda teorier, så skulle icke vi nystafvare hafva behöft bland våra motståndare inregistrera en man med hr Linders kapacitet. [---] Det förefaller oss, som skulle hr Linder ”kasta bort barnet med badvattnet”, då han i princip pläderar för den fonetiska principen, men anser att den ej bör tillämpas i praktiken.

Linder hade alldeles rätt i att man i statsskolorna i Sverige fortfarande använde Sundéns rättskrivningslära (som inte följde övergångsförslaget), men Lagus ville också lyfta fram två skillnader mellan Sverige och Finland:

[...] för det första är skolorna i Sverige mera konservativa än de hos oss; för det andra har staten der numera tagit saken om hand och torde snat [sic] nog på ett radikalt sätt göra slut på all sjuklig konservatism och för det tredje äro vi i Finland icke bundna att följa dåliga föredömen i Sverige.

Av de respekterade vetenskapsmän som enligt Linder inte antagit övergångsförslaget hade ändå flera börjat tillämpa delar av det, och därmed hade de kommit att skilja sig från Svenska Akademiens stavsätt.⁷⁰⁵

Genom brevväxlingen mellan A.O. Freudenthal och Nils Linder kan vi få ytterligare en intressant inblick i debatten. I ett brev till Freudenthal, daterat den 21 april 1886, skrev Linder att han läst Freudenthals polemiska uppsats i rättstavningsfrågan (av allt att döma hade Freudenthal skickat den till honom). Linder hade tydligen fått för sig att ”el” stod för Freudenthal. Han ville därför påpeka för denne att han inte sagt att man inte *alls* borde genomföra ändringar i stavningen, bara att ändringarna inte borde göras enligt 1869 års förslag. Dessutom tillade han: ”Det var skada att statsrådet Topelius icke offentliggjorde allt hvad mitt bref till honom innehåller om rättstavningsfrågan. Jag yttrade mig deri äfven och i ganska bestämda ordalag om ordlistan och den principlöshet, som deri

⁷⁰⁴ ’Om den nya svenska rättskrifningen’, *Finland* 30.3.1886.

⁷⁰⁵ ’Ännu en gång rättskrifningsfrågan’, *Nya Pressen* 12.4.1886.

är förhållande i åtskilliga fall.⁷⁰⁶ I svaret från Freudenthal, daterat den 25 april 1886, upplyste denne om att "el" inte var Freudenthal själv utan en ung magister i Helsingfors. Och i ett *post scriptum* skrev Freudenthal: "Att Topelius, den råfven, höll inne med dina yttranden om Ordlistan, men lät offentliggöra det öfriga, är icke egnadt att här väcka förundran."⁷⁰⁷

Och frågan var långt ifrån slutbehandlad. I en insändare i *Nya Pressen* den 11 maj 1886 vände sig signaturen "M. A." (enligt Olof Mustelin handlar det om Mathilda Asp) mot att det nyligen i tidningen publicerats tre inlägg till stöd för Uppsalastavningen. Två av dem var signerade "el" (se ovan) och en "K L-m" (det senare torde rimligtvis stå för Karl Lindström). Asp reagerade starkt på de beskyllningar som hon insåg att "el" framfört i sin första artikel:

Hufvudändamålet med denna min gensaga är att protestera mot beskyllningen, att motståndet mot "nystafvarne" skulle dikteras endast af "sjuklig konservatism", blandad med fennomansk illvillja för det svenska språket, såsom hr *el* söker framhålla i sina [sic] första artikel.

I stället ansåg Asp att de flesta som motarbetade den radikala fonetiska stavningen gjorde det av "kärlek till sitt dyrbara modersmål och aktning för det sunda vettet." I denna insändare märks för övrigt igen att titeln på Freudenthals rättskrivningslära vållat huvudbry:

hvad syftar hr Freudenthal på annat än en eftergift i de ord, som stå att läsa på permen af hans bok: "med särskildt afseende på Finland". Vi skola altså med vår fonetik komma in på en annan stråt än Sverige? Fåneri! Våra barn skola efter hundrade år stafva ordet strand = ranta och stuga = tupa enligt alt mera fenniseradt uttal.⁷⁰⁸

Men i vilken utsträckning tog man upp det finländska uttalet i debatten? Om man jämför diskussionen i Finland och i Sverige kan man notera att det på bägge håll var särskilt stavningen av *e-* och *ä-ljudet* som väckte debatt. Frågan togs, som jag tidigare nämnt, till exempel upp av I. Uschakoff i *Finsk Tidskrift* år 1883, men också av Karl Lindström som noterade att införandet av *ä* i en del fall inte gjorde stavningen mer ljudenlig då det gällde den finländska svenskan. Intressant nog återknöt han här till förhållandet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige på ett mer allmänt plan:

Men [sic, läs: Med] hvad vi här sagt hafva vi ej velat, vare sig i detta eller andra afseenden, förorda en på det finländska uttalet baserad skild ortografi. Långt därifrån. Ur bildningsintressenas synpunkt är det önskligt, ja tilsvärdare nödigt att vi i hufvudsak låta vår skrift följa Sverges i spåren.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Brev från Nils Linder till A.O. Freudenthal 21.4.1886, A.O. Freudenthals samling coll. 56.6, NB, Helsingfors.

⁷⁰⁷ Brevutkast från A.O. Freudenthal till Nils Linder 25.4.1886, A.O. Freudenthals samling coll. 56.12, NB, Helsingfors.

⁷⁰⁸ Mathilda Asp ["M. A."], 'Svenska eller abrakadabra', *Nya Pressen* 11.5.1886.

⁷⁰⁹ Karl Lindström, 'Svenska akademien och rättstafningsfrågan', *Finsk Tidskrift* 1889:II, s. 374.

Också Hugo Bergroth noterade problemet med *e-* och *ä-*ljudet i sin översikt över rättstavningsdebatten, publicerad 1901. Här konstaterade han inledningsvis att strävan efter en mer ljudenlig stavning både i Finland och i Sverige skadades av att de som förespråkade reformer inte anslöt sig till rättstavningsmötets program, vilket ledde till att det uppstod många olika stavningssätt. Rättstavningsällskapet i Uppsala förespråkade en helt ljudenlig stavning, men deras ståndpunkt vann inte något allmänt stöd. Det fanns också en annan grupp som inte följde en lika ljudenlig stavning som nystavarna utan valde att till exempel skriva *av* i stället för *af*, *ritt* i stället för *ridt* och *quarn* i stället för *quarn*, men i övrigt använde den gamla stavningen. Till dessa kom en tredje och större grupp som följde rättstavningsmötets förslag, och en annan som bestod av gammalstavare. Den sista och kanske största gruppen bestod av personer som inte följde någon princip alls utan skrev enligt eget tycke. Enligt Bergroth var det just denna grupp som orsakade mest problem i Finland.⁷¹⁰ Ytterligare en orsak till splittringen var att man i Finland hade svårt att ta till sig Freudenthals teckning av *ä-*ljudet eftersom man inte uppfattade någon skillnad i uttalet av till exempel *plätt* och *fett*. Man ansåg därför att de skulle stavas med *ä*: *plätt* och *fätt*.⁷¹¹

Vissa egenheter i det finländska uttalet kommenterades också av Fridolf Gustafsson i Svenska landsmålsföreningens samling *Finländska bidrag till svensk språk- och folkleksforskning*. Hans iakttagelser gällde den finländska tendensen till kortstavighet. Gustafsson tog till exempel upp att man i det bildade uttalet i Finland brukade skilja mellan hjälperbet *ha* och verbet *har* (med possessiv betydelse). Han hade tidigare påpekat denna skillnad för några filologer och blivit ifrågasatt, men ville nu på nytt, trots att han var en ”dilettant”, ta upp frågan i landsmålsföreningens publikation (Gustafsson var inte nordisk filolog utan professor i romersk litteratur). Han avslutade sin korta redogörelse med ett ortografiskt förslag som innebar att *och* borde skrivas *o* eftersom det torde vara vanligt att man också Sverige utelämnade konsonantljudet. Dessutom lade han fram ett förslag om att *är* i enlighet med det finländska uttalet skulle skrivas *e* för att förenkla rättstavningen.⁷¹²

I det här sammanhanget bör man också lyfta fram föredraget ’Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland’ som Hugo Pipping haft för avsikt att hålla på rättstavningsmötet i Stockholm 1892. På grund av en kolerakarantän kunde Pipping emellertid inte delta. Föredraget publicerades sedan som en uppsats i *Nystavaren*. Här påpekar Pipping att de förslag till nystavning som lagts fram i Sverige inte beaktade minoriteten. Han kom därför med flera egna förslag som han ansåg skulle tillfredsställa både majoriteten, sverigesvenskarna, och minoriteten, de svenskspråkiga i Finland. Det övergripande syftet med dessa förslag framgår tydligt av Pippings avslutning: ”Om det kan anses, at jag opokalad oroat den rikssvenska majoriteten, mo det dok ihogkomas, at jag felat ike av klandersjuka, utan led av en varm önskan, at den ortografi, som engong viner seger i

⁷¹⁰ Bergroth, ’Ett par ord om vår rättstafning’, s. 138–139.

⁷¹¹ Bergroth, ’Ett par ord om vår rättstafning’, s. 139–140. Det är för mig oklart varför Bergroth förespråkade en stavning med *ä*.

⁷¹² Fridolf Gustafsson, ’Ur talsvenskan i Finland. Med ett ortografiskt förslag’, *Finländska bidrag till svensk språk- och folkleksforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* (Helsingfors 1894), s. 55–58.

Sverje, mote bliva användbar even i Finland.”⁷¹³ Här är det viktigt att notera att Pipping ville fästa uppmärksamheten vid de svenskspråkiga i Finland och deras möjligheter att ta till sig och tillämpa den ortografi som utarbetades i Sverige. Det handlade inte endast om att välja att följa eller inte följa den svenska ortografin, utan Pipping lyfte i stället fram den nya ortografins lämplighet för Finland. Tilläggs kan att Pipping fokuserade på den bildade Helsingforsvenskan, eftersom han bara i ett fåtal andra fall ansåg sig kunna lämna säkra uppgifter. Det verkar som om han i viss utsträckning diskuterat uppsatsen med Hugo Bergroth, detta framgår av diskussionen om det finländska *sjē*-ljudet.⁷¹⁴ Hugo Pipping påpekade också att han var medveten om att minoriteten inte kunde fastslå normen för majoriteten, men eftersom han då det gällde såväl rättstavningsfrågan som andra spörsmål hade noterat en välvilja gentemot de svenskspråkiga och svenskan i Finland vågade han hoppas på att majoriteten skulle gå minoriteten till mötes i sådana fall som inte innebar några ”nemverda upofringar”.⁷¹⁵

4.2.3 Svenska rättstavningsällskapets Helsingforskrets

I samband med att jag diskuterade rättstavningsdebatten i Sverige tog jag även upp Svenska rättstavningsällskapet, som grundades i Uppsala 1885. Föreningen blev en samlingspunkt för dem som förespråkade en radikal fonetisk stavning.⁷¹⁶ Rent konkret gick grundandet av föreningen till så att en grupp bestående av bland andra Adolf Noreen och J.A. Lundell den 28 november 1885 sammankallade ett sällskap på Gästrik-Hälsing nation i Uppsala för att diskutera ett förslag till en reform av den svenska rättstavningen (se Bilaga 2). På mötet gick man igenom reformförslaget punkt för punkt, varefter man behandlade stadgarna för det nya sällskapet, Svenska rättstavningsällskapet. Slutligen antecknade sig 43 personer som medlemmar av sällskapet som samtidigt konstituerade sig. Därefter hölls det första mötet, och de närvarande utsåg en styrelse bestående av docenterna Noreen, Lundell, Schagerström och Brate.⁷¹⁷ Ordförande i sällskapet blev Adolf Noreen, vars finländska kontakter spelade en betydande roll för grundandet av Svenska rättstavningsällskapets Helsingforskrets den 28 oktober 1887. Helsingforskretsen var en av flera underavdelningar till Uppsalasällskapet, och kretsar bildades också till exempel i Stockholm och Lund men även på mindre orter som Delsbo i Hälsingland.⁷¹⁸

Orsaken till att Helsingforskretsen grundades var dels det intresse för stavningsreformer som uppstått i Finland, dels impulserna från den allt radikalare debatten i Sverige. Under hösten 1886 hade Karl Lindström vistats i Uppsala tillsammans med ett par studiekamrater som även de förespråkade nystavningen. De tre ynglingarna hade bedrivit

⁷¹³ Hugo Pipping, 'Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland'.

⁷¹⁴ Hugo Pipping, 'Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland', s. 119 och 125.

⁷¹⁵ Hugo Pipping, 'Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland', s. 137.

⁷¹⁶ Stähle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 6; Teleman, *Tradis och funkis*, s. 66.

⁷¹⁷ Svenska rättstavningsällskapets protokoll 28.11.1885, Svenska rättstavningsällskapets samling U 2069p, UUB, Uppsala.

⁷¹⁸ Svenska rättstavningsällskapets protokoll 27.9.1888, Svenska rättstavningsällskapets samling U 2069p, UUB, Uppsala.

språkstudier och lärt känna dem som var engagerade i föreningen i Uppsala, däribland Adolf Noreen.⁷¹⁹ I ett brev till Ernst Lagus berättade Lindström om sina kontakter med ”rättstafningsreformens vildaste förkämpar”. Han nämnde även Noreens tanke om att en krets skulle bildas i Finland. Lindström hade uppmanat Noreen att ta kontakt med Elis Lagerblad och be honom ta initiativ till en sådan krets. Lindström hade hänvisat till Lagerblad bland annat eftersom denne var lärare i normallyceet och sekreterare i Svenska litteratursällskapet.⁷²⁰

Elis Lagerblad var emellertid inte intresserad av att gå i bräsch för en Helsingforsfilial. I stället framstod Lindström själv som mer lämpad. I ett brev till Freudenthal förklarade Lagerblad att han inte ville ”frångå det af dig inslagna betänksammare förfaringsättet” som han också förespråkade i offentligheten.⁷²¹ I ett brev till Adolf Noreen skrev Lagerblad att han, i motsats till rättstavnings-sällskapet, ansåg att reformen borde genomföras ”småningom”, inte ”med ett slag”. Eftersom målet ändå var detsamma, så betonade han att han understödde idén i sig och var villig att arbeta för den. I samma brev konstaterade Lagerblad att man med skolstyrelsens stöd hoppades att Freudenthals rättskrivningslära skulle antas som norm i alla skolor, vilket i så fall skulle bereda väg för den fonetiska principens genomförande i Finland. Tidningen *Nystavaren* var inte särskilt känd i Finland – så vitt Lagerblad visste var det endast han själv och Freudenthal som hade den. Den senare hade för övrigt uppmanats av Estlander (som i rättstavningsfrågan betecknades som ”mycket konservativ”) att skriva ett inlägg om rättskrivningsfrågan i *Finsk Tidskrift*. Efter att inlägget publicerats skulle tidskriften övergå till att tillämpa G.A. Åbergs⁷²² ortografi, som baserade sig på den freudenthalska stavningen. Freudenthal hade tills vidare inte haft möjlighet att utföra uppdraget, men från år 1887 skulle Estlander ersättas som ansvarig utgivare av professor Fridolf Gustafsson (1853–1924, ansvarig utgivare 1887–1895), som var betydligt mer välvilligt inställd till reformen. Detta torde enligt Lagerblad också bidra till att reformen genomfördes i tidskriften.⁷²³

Grundandet av Helsingforskretsen skedde på basis av en paragraf i Uppsalasällskapets stadgar där det stod att så snart det fanns tio medlemmar i sällskapet på en ort skulle dessa inrätta en krets och välja ordförande, sekreterare och kassör för tre år. Olof Mustelin konstaterar att man uppenbarligen gjorde ett undantag i Helsingfors där det sannolikt inte fanns medlemmar i staden. I stället utgick man från hur många som visade intresse för en förening som denna.⁷²⁴ Det konstituerande mötet hade sammankallats av Karl Lindström som också fungerade som mötesordförande. I protokollet antecknades att

⁷¹⁹ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 83.

⁷²⁰ Brev från Karl Lindström till Ernst Lagus 22.10.1886; Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 84.

⁷²¹ Brev från Elis Lagerblad till A.O. Freudenthal 18.11.1886, A.O. Freudenthals samling coll. 56.5, NB, Helsingfors.

⁷²² G.A. Åberg, *Svensk ordlista för rättskrifning enligt e.o. prof. A. Freudenthals rättskrivningslära* (Helsingfors 1886). Redan samma år utkom den andra, utvidgade upplagan.

⁷²³ Brev från Elis Lagerblad till Adolf Noreen 27.10.1886, Adolf Noreens samling G 185m, UUB, Uppsala.

⁷²⁴ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 81.

elva personer anmälde sig som medlemmar. Samtliga betecknades som ”teoretiska”⁷²⁵. Detta gällde även de medlemmar som senare anslöt sig till sällskapet. Orsaken sadades vara att många av dem var lärare och därför ansåg sig tvungna att ”vidblifva det rådande stafsättet” och att de tyckte att det vore alltför problematiskt att växla mellan olika stavsätt. Det poängterades även att medlemmarna saknade den auktoritet som hade krävts om man ville driva igenom en helt fonetisk stavningsprincip.⁷²⁶ Det fanns emellertid en förhoppning, till exempel hos Karl Lindström, att detta skulle ändras. Lindström hade ju inte ens själv anslutit sig som ”praktisk medlem”. I ett brev till Adolf Noreen skrev han:

Då man som jag dagligen skall rätta svenska skripta, vågar man knappast själf börja skrifva efter ett annat stafningsätt. Ena timmen ett, andra timmen ett annat: det blefve mer än min svaga hjärna skulle tåla. Skulle jag likväl i en framtid komma att publicera något, så skall jag ej underlåta att begagna sällskapets stafningsätt för att sålunda främja den goda saken i någon mån.⁷²⁷

Till sällskapets förste ordförande valdes professor Ivar A. Heikel, till vice ordförande fil. mag. Albin Lönnbeck och till sekreterare Karl Lindström. Sällskapets stadgar har av allt att döma inte bevarats, men enligt Mustelin överensstämde de antagligen med Uppsala-sällskapets (som ofta kallades överstyrelsen) stadgar. I praktiken kom Helsingforskretsen att åtnjuta en betydande frihet, men vad olika formaliteter beträffade stod den i kontakt med Uppsala.⁷²⁸

Helsingforskretsen är också intressant ur ett aktörsperspektiv. Som jag tidigare nämnde är kretsen av aktörer ganska begränsad: flera av dem som engagerade sig i rättstavningsfrågan tog också del i diskussionen om svenskan i Finland och dess förhållande till sverigesvenskan. Det finns ytterligare en dimension som jag tangerade i ett tidigare sammanhang och som kanske är allra viktigast ur ett idéhistoriskt perspektiv:

Att märka är, att flera av de ledande bland ”nystavarna” i Finland inte blott var elever till Axel Olof Freudenthal utan även drivande krafter inom de sammanlutningar och kottierier, som vid ungefär samma tid strävade att ge innehåll åt de finlandssvenska samlingssträvandena.⁷²⁹

⁷²⁵ I en förteckning över Rättstavnings-sällskapets medlemmar år 1886 står det ”pr.” efter en del av medlemmarna. Förkortningen står för ”praktisk medlem” och innebär att medlemmen i fråga ”ämnar för egen del praktiskt tillämpa sällskapets stavning”. Motsatsen är de teoretiska medlemmarna, det vill säga de som stödde sällskapet men som av olika skäl inte själva tillämpade sällskapets ortografi. *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 187.

⁷²⁶ Svenska rättstavnings-sällskapets Helsingforskrets protokoll 28.10.1887, Svenska rättstavnings-sällskapets Helsingforskrets samling A:2, ÅAB, Åbo; Treårsberättelse från 28.10.1890, Svenska rättstavnings-sällskapets Helsingforskrets samling A:2, ÅAB, Åbo; Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 81–82.

⁷²⁷ Brev från Karl Lindström till Adolf Noreen 15.1.1888, Adolf Noreens samling G 1850, UUB, Uppsala.

⁷²⁸ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 82.

⁷²⁹ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 131.

Detta faktum gör att jag har ansett det vara motiverat att låta avhandlingen omfatta också rättstavningsdebatten, trots att den har behandlats tidigare. På så sätt blir bilden av diskussionen mer komplett, och det blir intressantare (men kanske inte enklare) att försöka spåra aktörernas motiv i arbetet för det svenska språket.

Hösten 1890 kontaktade Helsingforskretsens överstyrelsen i Uppsala med ett förslag om att man skulle ordna ett nytt rättstavningsmöte. Förslaget bifölls, och det slogs fast att mötet skulle ordnas sommaren 1891, men av olika orsaker sköts det upp till sensommaren 1892. På grund av en kolerakarantän förhindrades de flesta av Helsingforskretsens medlemmar från att delta.⁷³⁰ I berättelsen från mötet noterades att det anordnades främst tack vare ett initiativ från sällskapet ”finska krets”, och att det därför var mycket beklagligt att de flesta av finländarna förhindrats att närvara.⁷³¹ En av de få finländare som deltog var kretsens ordförande I.A. Heikel som utgående från det låga antalet deltagare kunde konstatera att intresset för frågan hade avtagit i Sverige.⁷³² Hugo Bergroth hade haft för avsikt att hålla ett föredrag med rubriken ’I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finnland inom litteraturen ock prässen sedan 1869?’, men föredraget fick i stället läsas upp av Heikel.

4.2.4 Senatsbeslutet 1890, den ortografiska oredan tilltar

I en översikt över debatten som Hugo Bergroth gjorde 1901 konstaterade han att situationen på 1880- och 1890-talet varit synnerligen förvirrad på grund av dels de olika åsikterna och fraktionerna, dels regeringsbesluten.⁷³³ För att belysa förvirringen vill jag anföra ett exempel från början av året 1889. Då publicerades en skrivelse i *Wiborgsbladet* där man med förvåning noterade att skolöverinspektören Streng under en inspektionsresa till statsskolorna bannlyst användningen av Freudenthals rättskrivningslära och i stället bestämt att en rättskrivningslära av D.A. Sundén⁷³⁴ skulle användas. Eftersom redaktionen för *Wiborgsbladet* inte hört att samma åtgärd skulle ha vidtagits vid andra läroverk än i Viborg ville man kraftigt ifrågasätta Strengs beslut – inte minst eftersom denne inte ansågs vara kompetent att ta ställning till undervisningen i svenska språket (han var matematiker). Man förundrades också över att en enskild inspektör kunde fatta ett sådant beslut. På redaktionen kände man ännu inte till huruvida Strengs beslut fått stöd från resten av skolöverstyrelsen, men i så fall ansåg man att styrelsen handlat fel. Redaktionen pekade på en rad orsaker till att använda Freudenthals bok, bland annat hänvisade man till att författaren var det svenska språkets främste målsman i Finland. Dessutom undrade man om Streng och skolöverstyrelsen var medvetna om att det snart skulle utkomma en ny upplaga av *SAOL*, och den skulle i stor utsträckning följa den freudenthalska stavningen. Därmed skulle den stavning Streng nu bestämt att man skulle tillämpa i Viborg

⁷³⁰ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 108–110.

⁷³¹ ’Berättelse över förhandlingarna vid rättstavningsmötet i Stockholm den 17 ock 18 augusti 1892’, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 47.

⁷³² Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 110–111.

⁷³³ Bergroth, ’Ett par ord om vår rättstafning’, s. 139–141.

⁷³⁴ D.A. Sundén, *Svensk rättskrivningslära* (Stockholm 1870). Sundéns lära var ett försök till kompromiss mellan den fonetiska principen och härledningsprincipen (författaren redogjorde för sin ståndpunkt i inledningen till den femte och sjätte upplagan). Den sistnämnda utkom 1880.

förbjudas i Sverige: Streng hade alltså slagit fast att man i Viborg skulle stava annorlunda än i resten i landet, och dessutom utgå från en ordlista som redan fördömts av dem som författat den, alltså Svenska Akademien!⁷³⁵

Wiborgsbladets kritik mot inspektören bemöttes i *Östra Finland* av signaturen ”skollärare”, som betonade att överstyrelsens chef i samband med ett besök i Viborg i november 1887 föreskrivit att man successivt borde införa SAOL som norm, och att Sundéns svenska grammatik i övrigt skulle följas. Och om det verkligen stämde att det skulle utkomma en ny upplaga (som i stor utsträckning överensstämde med den freudenthalska ortografin) skulle denna naturligtvis tillämpas i alla statsskolor. Då det gällde kritiken av inspektörens kompetens att dra slutsatser angående det svenska språket ansåg skribenten att det handlade om personangrepp och ”sladder”.⁷³⁶

År 1889 utkom så den sjätte upplagan av SAOL, där man tagit ett litet steg i ljudenlig riktning genom att godkänna vissa dubbelformer: till exempel *lämna* och *lemna* och *släkt* och *slägt*. Upplagan blev ändå på många sätt en besvikelse – både konservativa och nystavare hade haft höga förväntningar på ordlistan. En del förändringar i fonetisk riktning hade gjorts, men det fanns också en hel del undantag och alternativa former som gav upphov till en störande inkonsekvens.⁷³⁷ Enligt Olof Mustelin välkomnade man på vissa håll visserligen förändringarna i ordlistan, men samtidigt var man rädd att den skulle få status som norm, vilket också skedde: genom regeringspåbud förklarades ordlistan fungera som norm för rättstavningen såväl i Finland som i Sverige. I Sverige bestämdes att man från och med läsåret 1890–1891 skulle tillämpa SAOL som utgångspunkt i rättskrivningen i alla skolor. I Finland gällde beslutet endast de statliga skolorna men till beslutet lades ett tillägg om att man i de fall då ordlistan tog upp alternativa former skulle välja de som dittills varit brukliga (vilket naturligtvis inte var lätt att avgöra med tanke på vilken ordning som rätt inom rättskrivningen).⁷³⁸

Var då bakgrunden till beslutet? Inom överstyrelsen för skolväsendet hade man flera gånger tagit upp problemen inom stavningen, också innan SAOL 1889 utkom. I november 1889 togs frågan upp på nytt. Behandlingen motiverades med utgångspunkt i undervisningen:

I följd af det i Sverige under senaste decennium allt ifrigare bedrifna reformarbetet inom rättskrifningens område har en viss osäkerhet och vacklan gjort sig gällande, som isynnerhet visat sig oläglig för skolundervisningen.⁷³⁹

Tidigare hade skolorna i allmänhet använt D.A. Sundéns rättskrivningslära, men då den omarbetats i allt mer fonetisk riktning hade en del skolor, för att slippa ständiga förändringar, valt att helt övergå till Freudenthals rättskrivningslära. Denna tillämpades även

⁷³⁵ 'Skolöverstyrelsens eller en öfverinspektors beslut?', *Wiborgsbladet* 25.1.1889. Också Henrik Backlund i Viborg behandlade Strengs besök i ett brev till Freudenthal. Brev från Henrik Backlund till A.O. Freudenthal 7.1.1889, A.O. Freudenthals samling coll. 56.1, NB, Helsingfors.

⁷³⁶ ”Skollärare”, ’Bemötande’, *Östra Finland* 11.2.1889.

⁷³⁷ Lindström, ’Svenska akademien och rättstafningsfrågan’, s. 364–376.

⁷³⁸ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 97.

⁷³⁹ Överstyrelsen för skolväsendet till HKM 1.11.1889, Öfverstyrelsens för skolväsendet i Finland brefbok för År 1889, Överstyrelsen för skolväsendet III Da 5, RA, Helsingfors.

vid de skriftliga övningarna i svenska språket vid universitetet. Överstyrelsen hade flera gånger haft för avsikt att reglera stavningen, men projektet hade stupat på att det inte fanns någon rättskrivningslära som överensstämde med Svenska Akademiens ortografi. Efter att den nya upplagan av ordlistan utkommit sommaren 1889 önskade överstyrelsen göra den till norm, men det visade sig vara svårt. Man hade kunnat notera att ordlistan var ett övergångsförslag, och ansåg att det fanns tre möjliga sätt att tillämpa den på. Antingen kunde man följa det beteckningsätt som överensstämde mest med tidigare upplagor (och lägga till en del ord stavade enligt den fonetiska principen), eller så kunde man välja de egentliga uppslagsord som markerats med fet stil (vilket medförde en med tanke på undervisningen besvärlig vacklan mellan olika skrivsätt). En tredje möjlighet, som också visade sig vara den rimligaste, var att följa de mest fonetiska formerna i listan. Inom överstyrelsen antog man att detta skrivsätt snart skulle vinna större spridning, och dessutom överensstämde det i hög grad med den freudenthalska stavningen. Man beslutade därför att följa den freudenthalska ortografin, men ställde samtidigt några villkor: man förväntade sig att Freudenthal i kommande upplagor skulle införa sådana ändringar som uppfattades som nödvändiga och avstå från ändringar som avvek från det vedertagna bruket.⁷⁴⁰

Något enhälligt beslut var det inte fråga om. Två ledamöter, överdirektören Lorenz Lindelöf och inspektören för folkskolorna, magister Wilhelm Floman, inlämnade en reservation där de betonade att Svenska Akademien borde vara den enda auktoriteten då det gällde behandlingen av det svenska språket. I de fall ordlistan innehöll alternativa former, skulle det "hittills brukliga" användas i undervisningen. I väntan på en lärobok i ämnet skulle undervisningen meddelas "företrädesvis praktiskt efter lärarens muntliga framställning".⁷⁴¹

Härefter tog ekonomiedepartementets ledamöter ställning i frågan. Yrjö-Koskinen meddelade att han stödde Lindelöfs förslag, och han fick medhåll av flera andra ledamöter.⁷⁴² Ekonomiedepartementet ignorerade därför överstyrelsens förslag.⁷⁴³ Beslutet gällde statsskolorna: i privata skolor tillämpades den freudenthalska ortografin fram till sekelskiftet. Först efter att den sjunde upplagan av ordlistan utkommit år 1900 började den användas också i privata skolor.⁷⁴⁴

Senatsbeslutet gjorde alltså oredan än värre. Eftersom det i den sjätte upplagan av *SAOL* införts en del ljudenliga former, ansåg till exempel Hugo Bergroth att man kunde ha förväntat sig att den sjunde upplagan skulle innehålla endast de mer ljudenliga formerna och därmed nästan helt överensstämma med den freudenthalska stavningen. Därför borde skolorna enligt honom ha tillämpat antingen Freudenthals stavning eller de nyare stavningsformerna i 1889 års ordlista. Så blev det emellertid inte: "vederbörandes förbittring mot 'nystafvarne', som kommit all villervalla åstad, var för stor för att lämna rum för en smula eftertanke och akademins *äldre* stafningsformer påbjödos." I

⁷⁴⁰ Överstyrelsen för skolväsendet till HKM 1.11.1889; se även Engman, *Språkfrågan* (manuskript).

⁷⁴¹ 'Reservation', bilaga till Överstyrelsen för skolväsendet till HKM 1.11.1889.

⁷⁴² Ecklesiastikexpeditionens betänkande 19.12.1889 De 82, Senatens arkiv, RA, Helsingfors.

⁷⁴³ Ekonomiedepartementets protokoll Ca 393 (mikrofilm: Sen 529), 5.2.1890, Senatens arkiv, RA, Helsingfors; Engman, *Språkfrågan* (manuskript).

⁷⁴⁴ Laurén, s. 25.

praktiken ledde senatsbeslutet till att läroboksförfattarna blev tvungna att ge ut dubbla upplagor: en med ”statsortografin” och en med den freudenthalska stavningen. ”Och statsskolornas elever ha haft tillfredsställelsen att få lära sig en stafning, som, frånsedt läroböckerna, icke finnes tillämpad i ett enda svenskt litteraturalster”, sammanfattade Bergroth.⁷⁴⁵

Även i Sverige var förvirringen stor. Vid rättstavningsmötet i Stockholm 1892 beklagade sig rektor Carl von Friesen över att den senaste upplagan av *SAOL* föreskrivits som norm vid läroverken:

Den enhet i modersmålets stavning, man därijenom velat åstadkåmma, hade icke vunnits; förbistringen hade endast blivit värre än förut. Särskilt ämbetsvärken använde, märkvärdigt nog, icke det för lärovärken påbudna stavsättet, ja icke en gång eklesiastikdepartementet i skrivelser till lärovärken, varijenom eksämpelvis det oresonliga förhållandet kämme att äga rum, att lärjungarna i de av detta departement utfärdade ämnesupplifterna för studäntskrivningarna finge se använd en stavning, som samma myndighet förbjudit dem själva att begångna.⁷⁴⁶

Här kommer vi också in på en eventuell skillnad mellan utvecklingen i Finland och Sverige. I december 1890 lät nämligen ordföranden i Svenska rättstavnings-sällskapets Helsingforskrets I.A. Heikel och kretsens sekreterare Karl Lindström publicera ett brev i bland annat tidningen *Finland*. Här tog de upp att följderna av *SAOL* 1889 inte blivit lika tydliga i Finland som i Sverige. Det berodde på att man i Finland i rätt så stor utsträckning tillämpade Freudenthals rättskrivningslära, som betecknades som ”moderat-fonetisk”. Den kunde därför inte undanträngas av ordlistan, som på många sätt stod den freudenthalska nära, men i fråga om en del detaljer skiljde sig från denna. Dessutom hade senaten bestämt att man i statsskolorna skulle tillämpa en stavning som i mån av möjlighet höll sig till ”det gamla”. Följden av denna bestämmelse var att ”en bestämd skillnad håller på att uppstå emellan det allmännaste skrifsättet i Sverige och ortografin i vårt land – en skillnad som ingen annan än de personer, hvilka icke äro skyldiga att åtylta nämnda senatsedikt, förmå motarbete”.⁷⁴⁷ Här kan vi notera att tillämpningen av den freudenthalska stavningen alltså blev ett sätt att motarbete en differentiering mellan Finland och Sverige.

Heikel och Lindström stannade emellertid inte bara vid en jämförelse mellan Finland och Sverige, utan de pekade också på utvecklingen i andra länder: i Tyskland, England och Frankrike bedrevs också ett arbete för en förenklad ortografi: ”Denna mäktiga rörelse icke endast uppbäres af lysande vetenskapliga namn: den genomandas af en sund och drifvande demokratisk tendens, hvadan den nya ortografin, framtidens ljudenliga skrifsätt, i Tyskland erhållit namnet Volksortographie.” Heikel och Lindström uppmanade nu tidningen att övergå till någondera stavningen: den freudenthalska eller akademiens mer

⁷⁴⁵ Bergroth, 'Ett par ord om vår rättstafning', s. 140–141.

⁷⁴⁶ 'Berättelse över förhandlingarna vid rättstavningsmötet i Stockholm den 17 ock 18 augusti 1892', s. 45–46.

⁷⁴⁷ 'Till Rättskrifningsfrågan', *Finland* 20.12.1890.

fonetiska stavning, det vill säga de mer ljudenliga alternativen i ordlistan (bägge principerna beskrevs som moderata).⁷⁴⁸

År 1891, året efter att Heikel och Lindström författat sitt brev till pressen, publicerade Ernst Lagus i *Nystavaren* en översikt över rättstavningsdebatten i Finland. Här vill jag särskilt fästa uppmärksamheten vid Lagus resonemang kring senatsbeslutet. Frågan om vilken stavning som skulle fungera som norm i statsskolorna hade först behandlats i skolöverstyrelsen, där åsikterna var delade. Överstyrelsens ordförande, statsrådet Lorenz Lindelöf, betecknades av Lagus som ”en i många stycken utmärkt man, men i ortografiska frågor utan sans”. Med andra ord – Lindelöf motsatte sig reformer på ortografins område. Överinspektören för språkundervisningen, Carl Synnerberg, som för övrigt fungerade som utgivare av Pedagogiska föreningens tidskrift, var en vän av den freudenthalska stavningen och stödde en övergång till reformerad stavning. Den diskussion som uppstod i överstyrelsen hade fått ordföranden, som befann sig i minoritet, att skjuta ärendet vidare till senaten, ”ett enligt min åsikt rent av baråckt förslag”, poängterade Lagus. Han skrädde heller inte orden när han utvärderade senatens kompetens att fatta beslut i ortografiska frågor:

Man skall veta, huru vår senat är sammansatt, för att riktigt förstå det ursinniga uti att yrka på dess ingripande såsom auktoritet i rättstavningsfrågor. Den utjöres till icke ringa del av f. d. jeneraler, som vistats en stor del av sitt liv i Ryssland, samt av f. d. administrativa tjänstemän ock håvrrättshärrar, som troligtvis aldrig äfter slutad skolgång egnat en tanke åt en så ”betydelslös” fråga som den angående ortografen. Endast ett par av senatens ledamöter hava tjänat jenom graderna på så sätt, att de kunna förmodas hava någon inblick uti i fråga varande spörsmål. Sakens utgång var klar, då den hänsjöts till detta forum. Eklesiastiksjäf är f. d. profässor YRJÖ KOSKINEN (hette ejäntligen Georg Forsman), det svensk-fiäntliga partiets fanatiska ledare. Det är ju svårt att ransaka järtan ock njurar, men det är dock en händelse, som ser ut som en tanke, att det var *han* som jenomdrev beslutet, att ”Svenska akademins ordlista bör läggas till bas för rättskrivningen i skolorna, ock att där alternativa skrivsätt i ordlistan finnas upptagna, *det hittills brukliga* vid undervisningen skall bibehållas”.⁷⁴⁹

Här ser vi alltså ett exempel på att rättskrivningsfrågan kom att länkas till motsättningarna mellan finsk- och svensksinnade, något som ibland också framkommer i de brev jag har undersökt. Att Yrjö-Koskinen och Freudenthal inte drog jämnt måste betraktas som en självklarhet, och genom senatsbeslutet underminerades den freudenthalska stavningen, som av många nystavare sågs som en övergång mot en ännu mer reformerad stavning.

Det är naturligtvis svårt att veta vilka motiv Yrjö-Koskinen hade i frågan, men att senatsbeslutet ledde till en betydande inkonsekvens i fråga om den svenska rättstavningsnormen är ett faktum. Det är naturligt att alternativet, den freudenthalska ortografen, försvarades av kretsen kring Freudenthal, så visst förefaller det troligt att den nationella

⁷⁴⁸ ’Till Rättskrifningsfrågan’, *Finland* 20.12.1890.

⁷⁴⁹ Ernst Lagus, ’Rättstavningsfrågan i Finnland’, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* III (1889–1891), s. 188.

problematiken och motsättningen mellan svensk- och finsksinnade spelade in. I det här sammanhanget kan också nämnas att Svenska litteratursällskapet år 1887 hade ansökt om statsunderstöd för sitt folkloristiska arbete, men nekats bidrag – trots att Finska litteratursällskapet redan under lång tid hade fått bidrag för sitt motsvarande arbete. ”Senatens negativa inställning som väckte uppseende, dikterades främst av chefen för ecklesiastikexpeditionen (”undervisningsministern”) Georg Zakarias Yrjö-Koskinen”, har Torsten Steinby konstaterat.⁷⁵⁰ Det fanns flera orsaker till motsättningarna mellan Yrjö-Koskinen och svenskhetsvännerna. Oskar Hultman har i sin dagbok skildrat hur hans gode vän, statsarkivarien Reinhold Hausen, glädde sig över Koskinens död 1903: ”H. hade varit dödsfiende till Yrjö Koskinen, och också denne hade, påstod H., hatat honom tillbaka af hjärtans grund.”⁷⁵¹

Dessutom är det värt att notera att Yrjö-Koskinen (tidigare Forsman) och Freudenthal varit indragna i en konflikt med koppling till ett pressmål. Som jag tidigare nämnde hade Freudenthal anklagat en präst för ämbetsmissbruk, men detta kunde inte bevisas och det hela utvecklades till en lång process som till slut avgjordes i senatens justitiedepartement. Forsman och M. Akiander (professor i ryska språket och litteraturen 1853–1867) utnyttjade konflikten för att hävda att Freudenthal inte kunde utses till docent. Genom ett ingripande från vicekansler Indrenius kunde Freudenthal ändå tilldelas docenturen, men Forsmans agerande väckte ändå bitterhet hos honom. Freudenthal utnämndes till docent i november 1866, men han fick vänta tolv år på professuren. Att det dröjde så länge berodde enligt Mörne på dels ”likgiltigheten och motsträvigheten hos många liberalt sinnade med svenskt modersmål”, dels på de finsksinnades motstånd.⁷⁵² Mot denna bakgrund är det motiverat att anta att också personliga hänsyn vägde in då senaten fattade sitt beslut – därmed inte sagt att beslutet varit ett annat om någon annan än Freudenthal hade utarbetat den alternativa ortografin på basis av rättstavningsmötets övergångsförslag. I brev till Carl Säve skildrade Freudenthal själv turerna kring docenturen, och det framgår tydligt att frågan hade en stark språkpolitisk koppling. Efter att konsistoriet hade förkastat invändningarna som grundade sig på hans inblandning i pressmålet försökte ”herrar fennomaner” förtala honom hos såväl Indrenius som hos universitetets t.f. kansler Armfelt. Enligt Freudenthal utmålades han ”såsom ultraskandinav och afgjord fiende till våra bestående politiska förhållanden”.⁷⁵³

Det måste betecknas som lätt ironiskt att Yrjö-Koskinen var med och fattade ett beslut som garanterade att stavningen av det svenska språket i Finland följde den sverigesvenska normen – denna strävan var ju i övrigt framträdande bland dem som delade Freudenthals syn på den svenska nationaliteten. Sven-Erik Hansén har till exempel hävdats att beslutet markerade orienteringen mot Sverige.⁷⁵⁴ Men frågan är mer komplicerad än så: som jag

⁷⁵⁰ Steinby, ’Carl Gustaf Estlanders festtal i Svenska litteratursällskapet’, s. 355.

⁷⁵¹ Oskar Hultmans dagbok 22.11.1903, Slakten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo; se även Elovmaa, s. 349.

⁷⁵² Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 132–133.

⁷⁵³ Brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 9.12.1866.

⁷⁵⁴ Sven-Erik Hansén, ’Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan – likriktning och differentiering’, Siv Björklund, Merja Koskela & Marianne Nordman (red.), *Språk som formar vår(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen* (Vasa 2003), s. 94–95.

nys diskuterade hävdade I.A. Heikel och Karl Lindström att senatsbeslutet om att tillämpa de äldre formerna innebar att skillnaden mellan Finland och Sverige ökade. Tolkningen beror alltså på om man betraktar beslutet som helhet – att *SAOL* skulle fungera som rättesnöre – eller detaljnivån, det vill säga att man skulle använda de äldre formerna i ordlistan.

År 1892 publicerade Hugo Bergroth en uppsats i *Nystavaren* där han fokuserade på vilket genomslag nystavningen hade haft i litteraturen och pressen. Det handlade om det föredrag som Bergroth inte fått möjlighet att hålla på rättstavningsmötet i Stockholm. Uppsatsen ger en rätt så täckande bild av hur långt nystavningssträvandena nått i landet. Den statistik som Bergroth presenterade var sammanställd på uppdrag av Helsingforskretsen. Av Bergroths uttalanden att döma saknades en motsvarande sammanställning för Sveriges del. Detta, tillsammans med det faktum att det var Helsingforskretsen som tagit initiativ till ett nytt möte, visar att kretsens arbete måste betecknas som aktivt. Bergroth konstaterade att det fanns märkbara skillnader mellan Finland och Sverige i och med att man i Finland inte på samma sätt fört fram konkurrerande förslag som i Sverige. Bergroths material omfattade akademiska avhandlingar som lagts fram vid Helsingfors universitet åren 1871–1891 (här finner man de tidigaste exemplen på en reformerad ortografi), tidningar och tidskrifter fram till 1892, skönlitteratur 1886–1891, läroböcker 1886–1891 och all litteratur som givits ut under året 1891. Här finns det inte utrymme att i detalj redogöra för Bergroths iakttagelser, men några allmänna konstateranden kan ändå göras.

Enligt Bergroth kom det att dröja innan någon beaktade det förslag som mötet presenterat år 1869. Först ut var professorn O. Donner (1835–1909) som tillämpade förslaget (och gjorde några egna ortografiska ändringar) i en avhandling som han gav ut år 1872. Av särskild betydelse blev den tidigare nämnda rättskrivningsläran som gavs ut av Freudenthal år 1881 – då Bergroth skrev sitt anförande hade fem upplagor utkommit. Rättskrivningsläran började användas vid universitetet och så småningom också i privata skolor, särskilt vid de läroverk som grundades i Helsingfors. Redan på 1870-talet hade ett par tidningar börjat att åtminstone delvis tillämpa den nya stavningen – detta gällde, som jag tidigare nämnde, från och med 1874 *Folkvännen*. År 1876 gick tidningen över till att helt tillämpa den freudenthalska stavningen.⁷⁵⁵

Att senaten slagit fast att den ”hittills brukliga” formen skulle användas orsakade oreda. Tidigare hade det bara funnits en form av nystavning i Finland, nämligen den freudenthalska, men nu uppstod en ny variant i och med att det gavs ut en del läroböcker som i huvudsak följde den gamla stavningen men där det skett några reformer av ortografin. Nu fanns det alltså tre olika sätt att stava (gammalstavningen inräknad). Noteras kan att ingen ännu tillämpat rättstavnings­sällskapetets förslag i Finland.⁷⁵⁶

Vad kom då Bergroth fram till då han gick igenom sitt material? Majoriteten av de svenska tidningarna i Finland hade gått över till den freudenthalska ortografin, och sär-

⁷⁵⁵ Hugo Bergroth, ’I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finnland inom litteraturen och prässen sedan 1869?’, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 51–52.

⁷⁵⁶ Bergroth, ’I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finnland inom litteraturen och prässen sedan 1869?’, s. 53.

skilt snabb hade utvecklingen varit de senaste åren. Detsamma gällde tidskrifterna, även om majoriteten inte var lika tydlig. Inom skönlitteraturen fanns ungefär lika många verk utgivna med nystavning som med gammalstavning. Här gör Bergroth en intressant notering: ”Ock tillika kårer man under fund med det märklige faktum – må damerna ursäktas min oartighet – att gammalstavarne nästan uteslutande äro författarinnor, nystavarne åter mästadels av manligt tjön.”⁷⁵⁷ Att förklara detta till synes märklige förhållande är förstås inte lätt, men en rimlig förklaring kunde vara att nystavningen hade sitt starkaste fäste inom de manliga nätverken i anslutning till universiteten och att de kvinnliga skribenterna inte på samma sätt integrerats i reformsträvandena. Bergroths påpekande kommenterades emellertid av Otto Hoppe som konstaterade att den mest långtgående nystavningen i Sverige förekom hos en kvinnlig författare.⁷⁵⁸

Inom läroboksgenren hade utvecklingen gått mot nystavning, fram till att senaten utfärdade sitt påbud. Nu var en klar majoritet av de läroböcker som utgavs skrivna med den stavning som senaten förordade. Vad avhandlingarna beträffade kunde man iakta en tydlig utveckling till förmån för nystavningen, särskilt under senare tid, trots att verken med nystavning ännu utgjorde en rätt så klar minoritet. Slutligen hade Bergroth undersökt all litteratur som utgivits under året 1891. Resultatet var att gammalstavningen fortfarande dominerade lätt, men om man utelämnade läroböckerna var fördelningen tämligen jämn. Bergroths slutsats blev att nystavningen snabbt vunnit terräng i Finland. En förklaring till detta var den auktoritet som Freudenthals rättskrivningslära åtnjutit, vilket hade gjort att utvecklingen blivit relativt enhetlig.⁷⁵⁹

En intressant kommentar till Bergroths inlägg finner vi hos Rolf Pipping, som kommenterade problematiken nästan sjuttio år senare. I en artikel om Bergroth skriver Pipping:

Så intagna av den ensidiga ljudenlighetsprincipen och så ivriga för dess tillämpning som Bergroth och andra nystavare vid denna tid voro, är det förklarligt, att han hoppas på seger i hemlandet för Freudenthals stavning och beklagar Senatens påbud om stavning enligt sjätte upplagan av Svenska Akademiens *Ordlista*, ehuru dess stavning måste anses såsom den dämra i Sverige officiella. En sådan kulturpolitiskt oklok underskattning av sverigesvenskt språkbruk hade Bergroth övervunnit, när han upptog sin kamp mot finlandismerna.⁷⁶⁰

Av Pippings uttalande kan man dra slutsatsen att det som var kulturpolitiskt klokt var att betona enheten med Sverige, och att Bergroth i ett tidigare skede (när han argumenterade för den freudenthalska stavningen) hade varit av annan åsikt. Enligt Pipping hade Bergroth genom att stöda den freudenthalska stavningen markerat en skillnad i förhållande till den svenska normen. Här förbiser Pipping emellertid att Freudenthal

⁷⁵⁷ Bergroth, 'I vilken utsträckning har nystavningen vunnit terräng i Finland inom litteraturen och prässen sedan 1869?', s. 54–57.

⁷⁵⁸ Kommentar av Otto Hoppe i Bergroth, 'I vilken utsträckning har nystavningen vunnit terräng i Finland inom litteraturen och prässen sedan 1869?', s. 63.

⁷⁵⁹ Bergroth, 'I vilken utsträckning har nystavningen vunnit terräng i Finland inom litteraturen och prässen sedan 1869?', s. 58–61.

⁷⁶⁰ Rolf Pipping, 'Hugo Bergroth', s. 19.

baserade sin ortografi på det övergångsförslag som rättstavningsmötet 1869 utarbetat. Att Bergroth anslöt sig till den innebar inte att han avlägsnade sig från utvecklingen i Sverige. Bergroths tanke var alltså lika ”svensk” som den strategi som han valde i fråga om finlandismerna. Freudenthals avsikt var aldrig att skapa en separat ortografi för Finland, i stället tog han fasta på vissa aspekter i det finländska språket som måste beaktas vid genomförandet av den reformerade stavningen. Den överlevnadsstrategi som Bergroth tillämpade i *Finlandssvenska* var alltså också synlig tidigare i hans syn på stavningen, men den svenska praktik han anslöt sig till var inte akademins utan nystavarnas.

Den ortografiska förvirringen i slutet av seklet gjorde att det ställdes allt större krav på enhetlighet, och även reformvännerna kunde tänka sig att avstå från vissa förändringar bara man kunde finna en enhetlig norm. En reformering av statsortografin skedde genom den sjunde upplagan av *SAOL* (1900), där nästan alla gamla stavningsformer avlägsnats. Detta innebar att statsortografin nästan helt överensstämde med den freudenthalska stavningen och rättstavningsmötets förslag.⁷⁶¹ Bergroth betecknade förändringarna som små (*qv* hade avskaffats, *k* hade ersatt *g* framför avledningsändelsen *-t* och *ä* hade blivit vanligare som beteckning för *ä*-ljudet). Det viktigaste var ändå att det nu fanns ett tydligt reformprogram.⁷⁶² Som Mustelin påpekar följde man i Finland också i fortsättningen med den diskussion som fördes i Sverige där nya förslag ibland framfördes.⁷⁶³

⁷⁶¹ Skillnaden mellan den freudenthalska stavningen och *SAOL* var att man i *SAOL* betecknade långt medljud med dubbel konsonant framför ändelserna *-t* och *-d*, medan Freudenthal rekommenderade enkelt tecken. Bergroth, 'Ett par ord om vår rättstafning', s. 142.

⁷⁶² Bergroth, 'Ett par ord om vår rättstafning', s. 141–142.

⁷⁶³ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 130.

5 IDEOLOGIER, IDÉSPRIDNING OCH NÄTVERK

I en uppsats om de finländska filologernas sverigesvenska kontakter har Bengt Loman lyft fram att en orsak till att man började intressera sig för särdragen var den puristiska debatt som då pågick. Enligt Loman utgjorde denna samtidigt en motreaktion mot skandinavismens välvilliga inställning till inlån från andra nordiska språk.⁷⁶⁴ I det här kapitlet går jag närmare in på såväl skandinavismen som purismen och deras roll som pådrivande faktorer i den svenska språkvården i Finland. Då det gäller purismens inflytande tar jag bland annat upp hur språkvårdarna själva såg på den: upplevde de att det fanns ett samband mellan purismen som strömning och arbetet med att minska avståndet till svenskan i Sverige? Skandinavismen är å sin sida relevant inte bara för sin möjliga inverkan på normeringen av språket, utan också i och med att den tidiga svensknationella rörelsen hade sina rötter i den. Dessutom vistades ett flertal finländska språkforskare i Uppsala kring sekelskiftet 1900, då skandinavismen upplevde ett starkt uppsving. Förutom skandinavism och purism behandlar jag här även ett av de ”tankemönster” som Ulf Teleman lyft fram, närmare bestämt ”traditionalism och modernism”, men eftersom jag anser att modernismbegreppet är problematiskt i det här avseendet väljer jag i stället att använda begreppet funktionalism.⁷⁶⁵ Rent konkret handlar det om skillnaden mellan att å ena sidan ge språket en symbolisk betydelse och se det som ett ”arv” eller ”minnesmärke”, å andra sidan betrakta det mer renodlat som ett medel för kommunikation.

Innan jag går vidare vill jag emellertid problematisera frågan om vad som kan eller ska betraktas som en ideologi inom språkvården och språkplaneringen. Ulf Teleman har till exempel i sin diskussion om purismen talat om en ”funktionell” syn i förhållande till mer ”ideologiskt” styrda argument.⁷⁶⁶ Samtidigt kan man argumentera för att också funktionalismen är ideologisk. Jag hävdar därför att det är viktigt att notera skillnaden mellan olika nivåer av ideologier. Då Teleman i det nämnda exemplet talar om ideologiska argument avser han av allt att döma nationalistiska sådana. Nationalismen är ju en av de ”klassiska” ideologierna, som också aktualiseras i språkdiskussionen. Däremot kan man inte anse att ”funktionalismen” är en sådan, även om den är förankrad i ett mer allmänt, modernitetsvänligt synsätt. Det uppstår alltså en viss obalans mellan dessa, och jag antar att det är orsaken till att Teleman i den nämnda passagen inte betecknar den

⁷⁶⁴ Loman, 'Uppsala tur och retur', s. 50–51.

⁷⁶⁵ Med detta avser jag att ”modernism” oftast används om en strömning inom till exempel litteraturen.

⁷⁶⁶ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 166–168.

funktionella synen som ideologisk, även om det ur ett språkplaneringsperspektiv kunde vara motiverat.

Förutom att diskutera språk och ideologi vill jag i det här kapitlet också lyfta fram aktörerna. Jag har valt att göra det utgående från två konkreta exempel: Hugo Pipping och Oskar Hultman, som båda deltog i diskussionen om svenskan i Finland. Genom dessa två personer kommer jag in på en mer allmän diskussion om nätverkens betydelse och om kontakterna mellan finländska och svenska språkvårdare. Och eftersom det är uppenbart att kontakterna västerut var viktiga för de finländska filologerna, vill jag också undersöka om man i diskussionen beaktade den finska språkplaneringen på något sätt, och i så fall hur.

Avslutningsvis tar jag upp frågan om inrättandet av en professur i svenska språket. Detta tema är intressant eftersom vi här kan se hur frågan om professuren kopplas ihop med mer allmänna tankar om det svenska språkets situation och framtid i Finland – rent konkret handlar det om att språkvård och språkpolitik möts.

5.1 Skandinavism och purism

Av tradition har man ansett att skandinavismen, eller åtminstone den politiska formen av den, dog ut i samband med det dansk-tyska (preussiska) kriget 1864. Ruth Hemstad har emellertid visat att skandinavismen var livskraftig också senare, och att den hade en sen blomstringsperiod kring sekelskiftet 1900. Hemstad har i sin avhandling delat in skandinavismen och det skandinaviska samarbetet i följande fem faser eller perioder: 1) 1830-talet till 1864, 2) 1864 till 1871, 3) 1870-talet till 1890-talet, 4) 1895 till 1904 och 5) 1905 till 1912/20. Den första perioden karakteriseras av studentmötena, det politiska målet att skapa en skandinavisk union och av de dansk-tyska krigerna (1848–1851 och 1864). Under den här tiden lades grunden för det skandinaviska samarbetet. Den andra perioden präglas dels av den politiska skandinavismens sammanbrott till följd av kriget 1864, dels av den praktiska skandinavismens uppblomstring. Det skandinaviska samarbetet fick en framträdande roll inom en rad olika områden inom samhället, vilket tog sig uttryck bland annat i olika återkommande möten. Den följande fasen, 1870-talet till 1890-talet, betecknas av Hemstad som ett slags mellanfas när skandinavistiska idéer spelade en undanskymd roll. Under den fjärde fasen, åren kring sekelskiftet, upplevde skandinavismen emellertid ett kraftigt uppsving. Detta märks till exempel i det stora antalet möten och i att det överlag skedde en ideologisering av det skandinaviska samarbetet. Ruth Hemstad har därför betecknat perioden som en ”indiansommar”, det vill säga en sen blomstringsperiod. Unionsupplösningen 1905 innebar emellertid ett kraftigt avbräck för såväl skandinavismen i sig som det skandinaviska samarbetet och ledde till en ”nordisk vinter”.⁷⁶⁷ Händelserna innebar slutet för skandinavismen som ”alternativt og komplementært nasjonalt prosjekt”.⁷⁶⁸ I Sverige kan man efter unionsupplösningen snarast tala om en ”anti-skandinavism”: de så kallade nyskandinavisterna, som förespråkade

⁷⁶⁷ Hemstad, *Fra Indian summer til nordisk vinter*, s. 16–19.

⁷⁶⁸ Hemstad, *Fra Indian summer til nordisk vinter*, s. 413.

skandinavismen under den sena blomstringen, blev snabbt anti-skandinavister och gick in för att bygga upp en egen, svensk nationalkänsla. Anti-skandinavismen tog sig uttryck på flera olika plan: i begrepps användningen, i samarbetet (till exempel i föreningarna), och på både individ- och nätverksnivå.⁷⁶⁹

Den finländska skandinavism som låg till grund för den svensknationella rörelsen (och som jag tidigare diskuterade) placerar sig alltså i den första fasen. Denna period är också viktig med tanke på den tidiga skandinavistiska påverkan på språkplaneringen. Under den tidigare delen av seklet bidrog ökade kulturella kontakter mellan Sverige och Danmark till att vissa svenska författare tog in danska ord i sitt språk ("danismer"). Bland dessa författare kan nämnas Esaias Tegnér (d.ä., 1782–1846) och senare särskilt O.P. Sturzenbecker (1811–1869). Överlag var ändå det danska inflytandet på det svenska ordförrådet begränsat.⁷⁷⁰ I stället var det danskarna som drev på en språkligt inriktad skandinavism – här kan särskilt nämnas N.M. Petersen som på 1840-talet lade fram en plan för ett gemensamt nordiskt skriftspråk med utgångspunkt i en gemensam ortografi.⁷⁷¹ Det danska intresset för skandinaviskt samarbete på språkets område kan åtminstone delvis förklaras med det starka trycket från Tyskland.⁷⁷²

På svenskt håll fick skandinavismen en företrädare i C.J.L. Almqvist, som föreslog en rad reformer i skandinavistisk riktning, varav flera fokuserade på undervisningen av barnen i skolorna. Också den tidigare nämnde August Sohlman stödde en språklig skandinavism och var positivt inställd till vissa inlån från danskan. Överlag fanns det ändå rätt så få förespråkare för den språkliga skandinavismen i Sverige: i allmänhet var man mer intresserad av att finna material i folkspråket än att ta in nya ord från danskan.⁷⁷³

Rättstavningsmötet 1869 blev ändå en tydlig manifestering av de skandinavistiska strävandena. Mötet – och även N.M. Petersens visioner – kan ses som exempel på ett slags "pedagogisk skandinavism". Som sekreterare vid rättstavningsmötet fungerade Artur Hazelius, som också var den som presenterade övergångsförslaget i skrift. Att Hazelius var påverkad av den skandinaviska rörelsen är ett faktum. Som jag tidigare nämnde hörde han till dem som deltagit i det skandinavistiskt färgade nordiska studentmötet i Uppsala 1856, och påverkats av tongångarna där: "Han fördes med av skandinavismens starka stämningståg", konstaterades det i en nekrolog över Hazelius, publicerad i Svenska folkskolans vänners kalender för år 1925.⁷⁷⁴ Som jag nämnde i min redogörelse för aktörerna hade Hazelius också uttalade pedagogiska intressen.

Men även om det skandinavistiska motivet var uttalat på rättstavningsmötet kom skandinavismen att spela en undanskymd roll i den diskussion som följde. Det var bara Esaias Tegnér d.y. som senare knöt an till reformernas betydelse för den skandinaviska gemenskapen. Det verkar som om andra motiv tog överhanden, bland annat ett mer

⁷⁶⁹ Hemstad, *Fra Indian summer til nordisk vinter*, s. 318.

⁷⁷⁰ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 176.

⁷⁷¹ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 176–177.

⁷⁷² Bengt Loman, 'Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren', *Språk i Norden 1982* (Stockholm 1982), s. 47.

⁷⁷³ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 177.

⁷⁷⁴ Signe Strömborg, 'Artur Hazelius, en svenskhetens storman', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1925* (Helsingfors 1925), s. 95.

renodlat funktionellt eller pedagogiskt perspektiv.⁷⁷⁵ Överlag mattades den samnordiska språkplaneringen av under senare delen av 1800-talet. Enligt Bengt Loman var en av orsakerna att man insåg de praktiska svårigheterna med att föra de nordiska språken närmare varandra. Dessutom gjorde Norges strävan efter att språkligt gå sin egen väg det svårt att arbeta för språklig enhet i Norden.⁷⁷⁶

I Sverige fick de skandinavistiska strävandena ge plats för en allt mer radikal purism. Men innan jag går över till hur purismen tog sig uttryck i språkvården och -debatten kan det vara på sin plats med en definition. En sådan finns till exempel i *Nationalencyklopedin* där purism definieras som ”strävan efter renhet i ett eller annat avseende”. Inom språkvetenskapen är purismen

en inriktning som går ut på att hindra inlån av främmande språkelement till det egna språket. I stället för att låna ord från andra språk söker man skapa nya ord med det egna språkets tillgångar eller vidga betydelsen hos existerande ord eller återuppväcka gamla inhemska ord som gått ur bruk och ge dem en ny användning. En mer strikt puristisk hållning kan vidare sträva efter att mönstra ut redan inlånade element ur språket.⁷⁷⁷

Lika giltig är den definition Karl Lindström hänvisade till år 1889, enligt vilken purism innebär

sträfvandet att söka ur ett språk utrensade främmande ord, som i detsamma upptagits, samt att söka ersätta dessa genom nya af inhemskt ursprung. Målsmännen för detta sträfvande benämnas *purister* eller, som de sina tendenser likmätigt föredraga att kallas, *språkrensare*.⁷⁷⁸

I den här definitionen fokuserar Lindström alltså på ord och uttryck som redan finns i språket, det vill säga det som i *Nationalencyklopedin* betecknas som en striktare form av purism. En närliggande men modernare definition har gjorts av språkvetaren E. Annamalai: ”Purism in language then may be defined in terms of the opening and closure of sources for enrichment [...]. Purism is the opening of the native sources and the closure of the non-native sources.”⁷⁷⁹

Purism handlar om en strävan efter ”renhet” i språket, vilken är knuten till en uppdelning i internt och externt (eller inhemskt och utländskt). Samtidigt bör man vara medveten om att man med uttrycket ”renhet” inte alltid avsåg inhemskt eller utländskt, det kunde också handla om korrekthet. Ett exempel på detta finns i *Vikingen* år 1873,

⁷⁷⁵ Ståhle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', s. 7.

⁷⁷⁶ Loman, 'Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren', s. 49–50; se även Solstrand-Pipping, s. 5.

⁷⁷⁷ 'Purism', *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> (11.3.2007).

⁷⁷⁸ Karl Lindström, 'Purismen. Historisk öfverblick', *Finsk Tidskrift* 1889:I, s. 241.

⁷⁷⁹ Här enligt Björn H. Jernudd, 'The texture of language purism: an introduction', Björn H. Jernudd & Michael J. Shapiro, *The Politics of Language Purism*, Contributions to the Sociology of Language 54 (ed. Joshua A. Fishman) (Berlin/New York 1989), s. 4. Definitionen ingår ursprungligen i E. Annamalai, 'Movement for Linguistic Purism: The Case of Tamil', E. Annamalai (ed.), *Language Movements in India* (Mysore 1979), s. 36.

där signaturen ”Valdemar”, som ansvarade för det återkommande inslaget ’Ett och annat ur dagens språklåda’, skrev att han mottagit en insändare från en vän av språkets ”renhet” som bett honom påpeka några språkliga brister i Pedagogiska föreningens anmälan av *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland*. Det handlade om att man skrivit ”plan” i stället för ”planen”, ”nemligen” i stället för ”nämligen” eller ”nämligen” samt ”postarvodet” i stället för ”postarfvodet”. Att just denna förening gjort sig skyldig till sådana fel betraktades som anmärkningsvärt.⁷⁸⁰ I det här fallet handlade det alltså inte om en konflikt mellan utländskt och inhemskt, utan om vad som ansågs vara korrekt svenska.

Men då man talar om renhet i puristisk bemärkelse handlar det om en markering av ” eget ” och ” andras ”. Här kommer vi in på en diskussion om gränsernas betydelse inom språkplaneringen, ett tema som har behandlats bland annat av språkforskaren Robert McColl Millar. Han har konstaterat att det i samband med korpusplaneringen sker en diskussion bland språkplanerarna och inom språkgemenskapen överlag om olika faktorer som anses hota språket. Dessa faktorer, eller faror, kan vara både interna och externa. Ibland anses en fara vara så stor att man väljer att gå in för puristiska metoder, medan man i andra fall väljer lindrigare åtgärder.⁷⁸¹

Purismen och frågan om ett ”rent” språk är komplexa – det har till exempel Bengt Loman visat i sin belysande översikt över Svenska Akademiens tidiga språkvårdande verksamhet. Här handlade det i grund och botten om att definiera ”språkets renhet”. De som har inträtt i akademien har nämligen ofta talat just om denna renhet, men på lite olika sätt. Axel von Fersen (1755–1810) kopplade språkets renhet till ”dess fordna rikedom och styrka”, medan Anders von Höpken (1712–1789), som höll det första inträdestalet, hävdade det motsatta: språkets renhet hade inte alltid med de gamla skrifterna att göra, och innebar inte att man igen skulle börja använda gamla ord. I stället skulle man arbeta för språkets renhet genom att skapa regler och normer utgående från det gällande språkbruket. Precis som Loman hävdar kom denna sistnämnda tanke att betyda mer för det praktiska arbete som bedrivits i akademiens namn än den ”den puristiska arkaiserande linjen”.⁷⁸² Också Gustaf III talade om språkets renhet i sitt instiftelseetal, och det verkar som om renheten för honom var förknippad med klarhet, alltså en förmåga att uttrycka sig klart och tydligt. Detta kan betraktas som en tredje definition av språklig renhet.⁷⁸³

Purismen var inget nytt fenomen under 1800-talet: också under de tidigare seklerna hade man fört fram puristiska synpunkter, ofta ganska lika dem som förekommer i materialet från 1800-talet. I fokus stod lånorden: först de franska och tyska och sedan de danska. Inlåningen från franskan avtog visserligen under 1800-talet, men kritiken mot de franska lånorden förblev stark. Av allt att döma berodde det på att man upplevde de franska orden som särskilt främmande. Under 1800-talet var inlåningen från tyskan starkare, men här var situationen en annan än i fråga om de franska lånorden. Eftersom man under medeltiden lånat in ett stort antal tyska ord fanns det redan ett mönster enligt vilket nyare ord kunde assimileras. Därmed blev de också svårare att upptäcka, vilket en

⁷⁸⁰ ”Valdemar”, ’Ett och annat ur dagens språklåda’, *Vikingen* 9.4.1873.

⁷⁸¹ McColl Millar, s. 102–103.

⁷⁸² Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 5–6.

⁷⁸³ Loman, ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”, s. 6.

del språkvårdare reagerade mot. Då det gäller det ”ideologiska” motståndet mot tyska lånord har Ulf Teleman pekat på två viktiga faktorer. För det första ansåg J.E. Rydqvist och andra som bekant att den klassiska fornsvenskan var det svenska språkets guldålder, och därmed betraktade de den yngre fornsvenskan med sitt stora antal tyska inlån som en lägre stående variant. Också skandinavismen och stödet till Danmark i konflikten mot Preussen gjorde att motståndet mot tyska lånord förstärktes – här handlar det alltså om 1860- och 1870-talet.⁷⁸⁴

De som kraftigast argumenterade mot inlåningen från tyskan var Artur Hazelius och Viktor Rydberg. Hazelius hörde till dem som varnade för att de tyska lånorden inte såg tillräckligt främmande ut och lätt tog sig in i det svenska språket. Precis som till exempel Ulf Teleman har konstaterat var Rydberg driven av en stark historisk patriotism, och han vände sig mot både tyska och romanska ord. Han utförde ett digert arbete med att ersätta lånorden med inhemska motsvarigheter, men något större genomslag fick arbetet inte, även om enstaka ord lever kvar i språkbruket. Större framgång fick hans arbete med att rensa ut tyska prefix och suffix, till exempel prefixen *be-* och *er-* respektive suffix som *-ande* och *-het*.⁷⁸⁵

Kampen mot de tyska lånorden blev inte särskilt långvarig – den mattades av i och med att den språkhistoriska skolan ersattes av nya, mer funktionalistiskt inriktade strömningar. Här kan särskilt nämnas Esaias Tegnér's (d.y.) ställningstagande i uppsatsen 'Om språk och nationalitet' där författaren ifrågasatte den starka kopplingen mellan språk och nationalitet.⁷⁸⁶ Därmed slog han undan benen för den ideologiskt (nationalistiskt) grundade purismen, och i stället kom man att betona vikten av att avlägsna främmande ord ur språket bara i sådana fall då de fungerade sämre.⁷⁸⁷

Esaias Tegnér's skrift togs emot med blandade känslor av den finländska pressen. Tegnér lyfte ju fram språket som en konventionell skapelse, ett resultat av en överenskomelse människor emellan. Därför var det heller inte rätt att söka en ”själ” i språket. Enligt Tegnér var språket inte avgörande för nationaliteten, vilket till exempel *Vikingen* reagerade mot.⁷⁸⁸ Då det gällde purismen, det vill säga utrensandet av främmande ord, ansåg Tegnér att man inte borde avlägsna främmande ord ur språket på grund av att de var just främmande och osvenska, utan för att de var opraktiska.⁷⁸⁹

I oktober 1874 behandlade *Vikingen* rättstavningsfrågan i en serie artiklar. I den sista av dem ville man också ta upp en annan viktig språkfråga, nämligen språkreningen som aktualiserats just genom Tegnér's uppsats 'Om språk och nationalitet'. *Vikingen* kunde inte till alla delar understöda Tegnér's resonemang, vilket sades bero på en annan upp-

⁷⁸⁴ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 170–175.

⁷⁸⁵ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 173–175.

⁷⁸⁶ Esaias Tegnér, 'Om språk och nationalitet', *Svensk Tidskrift* 1874:II, se till exempel s. 107.

⁷⁸⁷ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 175–176.

⁷⁸⁸ 'Literatur. Om språk och nationalitet af Esaias Tegnér', *Vikingen* 12.9.1874, 'Literatur. Om språk och nationalitet af Esaias Tegnér' (forts.), *Vikingen* 19.9.1874, 'Med anledning af hr E. Tegnér's uppsats om språk och nationalitet', *Vikingen* 26.9.1874.

⁷⁸⁹ Tegnér, 'Om språk och nationalitet', s. 126; 'Literatur. Om språk och nationalitet af Esaias Tegnér', *Vikingen* 12.9.1874, 'Literatur. Om språk och nationalitet af Esaias Tegnér' (forts.), *Vikingen* 19.9.1874, 'Med anledning af hr E. Tegnér's uppsats om språk och nationalitet', *Vikingen* 26.9.1874.

fattning om språkets koppling till nationaliteten. Om språket var den form genom vilken nationaliteten tog sig uttryck var det viktigt att vårda det: ”Ty vanvårdas densamma, ligger det nära till hands, att dess innehåll, nationaliteten i samma mon skall blifva ringaktad.” Men hur långt skulle man gå i språkrensningensivern? Att rensa ut gamla etablerade ord för att de till exempel kommit från tyskan var inte rimligt. Däremot borde man fokusera på sådana utländska ord som bara användes av den bildade klassen – därigenom blev språket tillgängligt för hela nationen. *Vikingen* behandlade inte specifikt särdrag i den finländska svenskan, utan diskussionen om lånorden verkar gälla det svenska språket överlag.⁷⁹⁰

Då man diskuterar ”ideologisk” påverkan är det, precis som Teleman skriver, viktigt att komma ihåg att det sällan är språkvårdarna själva som lånar in ord eller bildar nya ord – detta sker ofta spontant i kommunikationen människor emellan. Ett undantag utgjordes av Viktor Rydberg, som alltså själv aktivt gick in och försökte etablera gamla ord och uttryck i språket. Rydberg stod för en ideologisk syn, som närmast måste betecknas som nationalistisk, men ofta är det svårt att skilja mellan denna utgångspunkt och den funktionella syn som företrädades av till exempel Adolf Noreen. Enligt Teleman verkar det dessutom som om till synes ”funktionella” argument bottnade i ett ”ideologiskt” ställningstagande. De funktionella argumenten utgick från de krav som kommunikationen ställde: ”det skulle uttrycka något som behövde sägas men som endast med besvär kunde uttryckas med befintliga ord, det måste vara lätt att uttala, stava och böja och inte riskera att missförstås etc.”⁷⁹¹

Enligt Ulf Teleman hände det också att de funktionella och de ideologiska (i bemärkelsen nationalistiska) argumenten hamnade i konflikt med varandra. Det berodde på att puristerna ville att de ord som var inlånade från ett annat språk verkligen skulle se främmande ut och ha ett uttal som signalerade att de inte var svenska, vilket funktionalisterna inte kunde acceptera. Oftast fungerade de bägge argumenten ändå väl tillsammans:

Det låg något ursvenskt i många funktionalistiska språkvårdares förkärlek för de korta verbalabstrakterna som *sug, mot, spring, tänk*. Dessa upplevdes som korta och praktiska men framför allt hade de en kärvt fornnordisk prägel som skilde dem från senare tiders dominerande mönster för sådana ord på *-ning, -ande, -else, -tion*.⁷⁹²

Men vilka uttryck tog sig purismen i Finland? Enligt Bengt Loman kom den alltså också att avspegla sig i den finländska språkvården då man gick in för en ”högsvensk” norm, ett språk utan finlandismer:

Finlandssvensk språkvård följde efter den rikssvenska i dess strävan att utmönstra främmande stoff och att hålla svenska språket rent. Den rikssvenska debat-

⁷⁹⁰ ’I rättskrifnings frågan’ (forts.), *Vikingen* 31.10.1874.

⁷⁹¹ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 166–168.

⁷⁹² Teleman, *Tradis och funkis*, s. 168.

ten om danismerna bildade en lämplig grogrund även för den finlandssvenska språkvårdens inriktning på ett högsvenskt ideal, fritt från ”finlandismer”.⁷⁹³

Det är naturligt att den sverigesvenska purismen också avspeglade sig i den finländska synen på språket, men frågan är på vilket sätt den gjorde det och vilka andra faktorer som spelade in.

5.1.1 *Finländska filologer om purismen*

Karl Lindström, som inledde den egentliga diskussionen om särdragen, uttryckte en förståelse för att svenskan i Finland utvecklades i en annan riktning än svenskan i Sverige eftersom detta var helt i linje med språkutvecklingens lagar, men han betonade ändå vikten av enhet. Christer Laurén har därför konstaterat att Lindström var ”medveten om purismens betydelse i nationalismens tjänst”.⁷⁹⁴ Men hur resonerade Lindström och andra aktörer själva kring purismens betydelse? Placerade de in diskussionen om särdragen i en puristisk kontext?

Karl Lindström behandlade den svenska purismen i en uppsats i *Finsk Tidskrift* år 1889, alltså fyra år efter att han i samma tidskrift tagit upp den finländska svenskan i förhållande till sverigesvenskan. Han inledde med en historisk överblick, där han bland annat drog paralleller mellan purismen, eller språkrenseriet, och vad han kallade ”den nationella odlingens uppblomstring”. Intresset för språkrensning hade alltid varit särskilt stort bland sådana personer som i det samma sett ”ett fosterländskt och därför lofvärdt sträfvande”. Värnandet om det nationella hade tagit sig uttryck i ett fälttåg mot utländska ord i språket. Den svenska purismens banbrytare blev Stjernhjelm, som följdes inte bara av språkforskare utan också av fosterlandsvänner.⁷⁹⁵ Lindström berömde denna tidiga purism och hävdade att den verkligen gagnat det svenska språket. Däremot var han betydligt mer kritisk mot den senare och mer radikala purismen, som stärkts av de nationella strävandena och som främst riktat sig mot inflytandet från danskan och tyskan.⁷⁹⁶

Lindström nämnde just J.E. Rydqvist som en av företrädarna för den dansk- och tyskfiendliga purismen. Lindströms diskussion kring Rydqvists agenda är särskilt intressant: först citerar han Rydqvist då denne hävdade att man inte kunde förflytta sig till det förflutna och avlägsna allt främmande ur språket, men sedan konstaterar han att Rydqvist i praktiken inte var lika liberal utan behandlade lånorden ”ganska omildt”. Bland andra företrädare för den sena och radikala purismen lyfte Lindström fram Artur Hazelius och särskilt Viktor Rydberg. De hade emellertid inte fått bli oemotsagda: till exempel hade Esaias Tegnér d.y. pekat på det oförnuftiga i att ur språket försöka avlägsna redan etablerade ord bara för att de för något sekel sedan kommit från Tyskland. Också Adolf Noreen hade pekat på fördelarna med att låna in ord från andra språk för att skapa nyansrikedom.⁷⁹⁷ Här kan vi alltså iakttä en kollision mellan två olika uppfattningar om språket i

⁷⁹³ Loman, 'Perspektiv på Bergroth, s. 82–83; Loman, 'Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren', s. 49–55.

⁷⁹⁴ Laurén, s. 12.

⁷⁹⁵ Lindström, 'Purismen', s. 241–242.

⁷⁹⁶ Lindström, 'Purismen', s. 244 och 246.

⁷⁹⁷ Lindström, 'Purismen', s. 244–246.

sig: företrädare för en rationell och funktionell språksyn utmanar purister med en tydlig ideologisk eller nationalistisk ståndpunkt.

Efter att ha givit en översikt över purismen i bland annat Tyskland och Norge och i korthet kommenterat det finska språket där produktionen av nya ord i stor utsträckning styrts av de puristiska tankarna, gick Lindström över till en kritisk diskussion kring purismen. Trots att den under vissa omständigheter kunde försvaras ansåg han ändå att den vilade på ”falska förutsättningar”.⁷⁹⁸ Här vill jag särskilt lyfta fram Lindströms syn på kopplingen mellan purism och nationalism:

Puristerna tro sig genom sitt arbete värna det nationella i språket. Detta är en villfarelse. Ett språks nationella skaplynne utplånas icke genom att det upptager låneord. På detta sätt hafva alla språk mer eller mindre riktat sig; med nya begrepp hafva inkommit nya ord, och sedan dessa en gång, som oftast är fallet, till uttal och form förändrats i öfverensstämmelse med det lånade språkets fordringar, blifva de dettas egendom och tillhöra dess ordförråd likasåväl som ord, hvilka från hedenhös funnits i språket. Ja en stor del af dem förloras så sitt främlingsstycke, att de endast af språkvetenskapsmannen igenkännas som främlingar.⁷⁹⁹

Som jag tidigare nämnde kunde Lindström visserligen acceptera purismen under vissa förhållanden: han poängterade till exempel att den i Danmark blivit ”ett kraftigt vapen i fosterlandsvännens hand”.⁸⁰⁰ Överlag var han ändå kritisk. Det finns skäl att särskilt notera den sista meningen i det längre citatet ovan där Lindström poängterade att många lånord av de allra flesta uppfattades som inhemska. Han upplevde själv inte detta som ett problem – här var han alltså närmast funktionalistisk i sin språksyn; de nationalistiskt drivna puristerna var överlag måna om att främmande ord också skulle se främmande ut.

Att Karl Lindström i flera avseenden hade en modern och funktionell syn på språket är uppenbart. I kapitlet om särdragen tog jag upp hans uppsatser om svenskan i Finland och noterade där att han tillägnat sig en modern uppfattning om språket som en skapelse eller konstruktion. Han motiverade också sin diskussion om finlandismerna med att frågan hade en praktisk betydelse såväl för litteraturen som för undervisningen.⁸⁰¹ Också i hans genomgång av olika finlandismer kan man iaktta ett funktionalistiskt perspektiv: till exempel ansåg han att verbet ”skrinna” fyllde en brist i språket (och dessutom förekom det i poesin, särskilt den Runebergiska). På motsvarande sätt försvarade Lindström ”kälka” (åka kälke) och ”kräfta” (fiska kräftor). Uttrycket ”fått i” tyckte han också fyllde ett behov (”klockan är en kvart fått i tolf”), och även detta uttryck stod ”på gammal nordisk grund”. Intressant nog antog Lindström att det sistnämnda uttrycket ändå knappast utan motstånd skulle ta sig in i standardspråket eftersom det bland svenskarna fanns en viss konservatism då det gällde att uppta ord och uttryck ur fornspråket eller dialekterna, även om orden i fråga måste betraktas som ändamålsenliga. ”Däremot hafva

⁷⁹⁸ Lindström, 'Purismen', s. 246–248.

⁷⁹⁹ Lindström, 'Purismen', s. 248–249.

⁸⁰⁰ Lindström, 'Purismen', s. 251.

⁸⁰¹ Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 267.

främlingar från utländska språk aldrig haft skäl att beklaga sig öfver bristande gästfrihet”, konstaterade han.⁸⁰²

Några år senare, 1893, diskuterade A.O. Freudenthal purismen i ett föredrag på Svenska litteratursällskapets årsmöte. Han talade då bland annat om dialekternas ordskatt, ”i hvilken tidens puristiska sträfvanden funno en outtömlig hjälpkälla”. Detta citat hör hemma i en diskussion kring den tidiga språkforskningen och studiet av dialekter. I början var det få som insåg värdet av dialekterna, men bland dem som gjorde det nämnde Freudenthal Stiernhielm, Tiällman och Ihre, och han uttryckte även en beundran för deras ”fosterländska sinnelag”. I början av 1800-talet hade grunden lagts för ”den svenska nationella språkforskningen”, och med tiden blev svenskan med alla sina dialekter föremål för forskning, inte bara i Sverige utan också i Finland.⁸⁰³ Freudenthal knöt dock inte purismen till diskussionen om särdragen i den finländska svenskan, vilket antagligen berodde på att man ganska nyligen börjat intressera sig för dessa. Man befann sig dessutom i ett deskriptivt skede: landsmålsföreningen hade bara inlett arbetet med att samla in och förteckna särdrag. Strategierna skulle ännu utformas.

År 1898 tog R.F. von Willebrand upp purismen i sin uppsats ’Om språkets förändring’. Här hänvisade han till en publikationsserie med ”populärt vetenskapliga föreläsningar” som hållits vid Göteborgs högskola. I serien ingick bland annat professor Gustaf Cederschiölds *Om svenskan som skriftspråk* och professor Axel Kocks *Om språkets förändring*.⁸⁰⁴ Den senare berörde också språkförhållandena i Finland. Med utgångspunkt i Kocks diskussion kring språkblandning och lånord tog von Willebrand upp de puristiska strävandena i Sverige. Han konstaterade att inlåningen ibland varit tendentiös och berott på ”beklaglig härmningslust”, och därför måste de puristiska strävandena tillskrivas ett värde. Han noterade dock att det var svårt att uppfinna eller återinföra motsvarigheter till de inlånade orden, och det fanns heller inget som garanterade att de nya orden verkligen blev etablerade. von Willebrand förmodade till exempel att många av de ord som införts av Viktor Rydberg skulle komma att försvinna ur språket, och att många sådana ord som Rydberg och andra purister försökt utmönstra ur språket ändå skulle finnas kvar: ”Slik utmönstring medför så lätt faran att språket verkligen plundras på en ressur, och det finner sig den mera praktiska och instinktivt dömande än teoretiserande allmänheten icke uti.” Orsaken var att det egentligen inte existerar några synonymer i språket: om man avlägsnar ord som av någon anledning kommit in i språket, blir detta samtidigt fattigare.⁸⁰⁵

R.F. von Willebrand återkom senare till purismen i uppsatsen ’Våra böcker och vårt språk’, som jag tidigare citerade i min diskussion om olika ståndpunkter. I uppsatsen betonade han kopplingen mellan språk och kultur och tog klart ställning mot en differentiering mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige: som jag tidigare nämnt var

⁸⁰² Lindström, ’Studier på svensk språkbotten i Finland II’, s. 460.

⁸⁰³ A.O. Freudenthal, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årsmöte 5.2.1893, *Förhandlingar och uppsatser* 7, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XXIV (Helsingfors 1893), s. LXIII–LXIV.

⁸⁰⁴ Kock, *Om språkets förändring*; Gustaf Cederschiöld, *Om svenskan som skriftspråk*, Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola IV (Göteborg 1897).

⁸⁰⁵ von Willebrand, ’Om språkets förändring’, s. 331–335.

von Willebrand utan tvekan en företrädare för den så kallade överlevnadsstrategin, som kopplade samman enhet inom språket med den svenska nationalitetens och det svenska språkets framtid i Finland. Efter att ha konstaterat att svenskan i Finland inte skulle kunna existera i framtiden om den blev alltför olik svenskan i Sverige, slog von Willebrand fast att en differentierad finländsk svenska skulle sakna ”grundvalen af litteratur” och

skall aldrig skapa någon sådan, redan af det skälet att inte hundra, inte tio bland oss skola befinnas fullt ense om giltigheten af dess egendomligheter vare sig i lexikaliskt eller formellt afseende. Och detta icke på grund af trilskhet från envetna puristers sida, utan helt enkelt emedan vi inte gemensamt uppbära och vidkännas hvad som kan ge vårt språk karaktären af verklig dialekt.⁸⁰⁶

Om jag förstår von Willebrand rätt handlar det alltså om bristen på en enda, allmänt accepterad norm. Någon sådan skulle heller inte uppstå, särskilt inte eftersom de svenskspråkiga i Finland var så starkt påverkade av den svenska litteraturen. Det vore svårt att enas om avvikelserna och skapa en egen norm.⁸⁰⁷ Det viktiga i det här sammanhanget är emellertid att von Willebrand verkligen kopplar samman purismen med diskussionen om särdragen. Däremot går han inte närmare in på vad den puristiska ståndpunkten i det här fallet egentligen innebär – är purism i det här fallet en strävan efter fullständig överensstämmelse med den bildade svenskan i Sverige? En liknande koppling finner vi för övrigt också i en betydligt senare tidningsartikel, från 1923, där en icke namngiven skribent ansåg att man i fråga om ord och ordformer måste vara purist, annars skulle finlandssvenskan bli svår att förstå för en sverigesvensk.⁸⁰⁸ Detta påminner om Rolf Nordenstrengs resonemang i uppsatsen ’Till frågan om vår finländska svenska’ från år 1900 där han uttryckligen efterlyste en ”betydligare grad av purism” då det gällde finskans och ryskans inflytande på det svenska språket i Finland.⁸⁰⁹

Nordenstreng behandlade också purismen och dess följder i andra sammanhang, till exempel i uppsatsen ’Kråkspråk och svenska’. Uppsatsen handlade inte specifikt om svenskan i Finland, även om han i inledningen kritiserade den. Svenskan i Sverige var inte mycket bättre, trots att man där inte var utsatt för daglig påverkan från finskan. Problemet var i stället att man inte kände kärlek till språket.⁸¹⁰

Rolf Nordenstreng vände sig särskilt mot den kraftiga inlåningen i språket: ”Svenskans största fara har varit att spåra ur och bli en lågtysk munart; och ännu är den faran icke helt och hållet öfver.” Han ville ändå inte kalla sig purist: ”Jag har läst, hört, talat och skrivit för mycket nyisländska för att vara purist – spåren skrämna – men jag reser udd och egg mot låt-gå-systemet i fråga om lånord, enkannerligen tyska sådana.”⁸¹¹ Hans kritik handlade uttryckligen om det tyska inflytandet på språket, ett inflytande som ofta var osynligt för allmänheten. Då man ville avlägsna till exempel franska lånord ur språket

⁸⁰⁶ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 453.

⁸⁰⁷ von Willebrand, ’Våra böcker och vårt språk’, s. 453.

⁸⁰⁸ ’Språkets vård’, *Kotka Nyheter* 10.11.1923.

⁸⁰⁹ Nordenstreng, ’Till frågan om vår finländska svenska’, s. 195.

⁸¹⁰ Rolf Nordenstreng, ’Kråkspråk och svenska. Några principspörsmål rörande långods och nybildningar i vårt språk’, *Svensk Tidskrift* 1917, s. 277.

⁸¹¹ Nordenstreng, ’Kråkspråk och svenska’, s. 278–279.

för att de var främmande, hände det inte sällan att alternativet var ett tyskt lånord som inte såg lika främmande ut som sin franska motsvarighet.⁸¹²

I uppsatsen 'Språkförbättring och framtidssvenska' hänvisade Ralf Saxén till just Nordenstreng och lyfte fram dennes uttalande om att det är ointressant huruvida ett ord är inhemskt eller lånat bara det fungerar så till vida att det är lätt att uttala, klart uttrycker ett visst begrepp, kan användas i sammansättningar och avledningar, inte låter osvenskt eller är vilseledande.⁸¹³ Här framstår Nordenstreng alltså som en verklig funktionalist. Det uttalande Ralf Saxén hänvisar till utgör den fjärde regeln i Nordenstrengs sammanställning av kriterier för ett bra ord. De övriga är 1) att orden ska vara så korta som möjligt, 2) att de ska vara lätta att uttala, 3) att de så klart och tydligt som möjligt ska uttrycka ett begrepp (ju fler begrepp ett ord uttrycker, desto sämre), 5) att utländska ord som har ett visst "stämningsvärde" kan behållas, 6) att ord som uttrycker eller har att göra med "sambandsmedel" gärna ska vara internationella, till exempel *telefon* och *biljett* (såvida de är smidiga) och 7) om ett ord är skapat på svenskt "språkvirke" och på svenskt "sätt", då är det svenskt, oberoende av om det har utländska förebilder.⁸¹⁴ Ser man till dessa regler var Nordenstrengs perspektiv alltså i det närmaste funktionalistiskt. Beaktar man däremot uppsatsen som helhet blir intrycket mera kluvet: han utgick nämligen genast i inledningen från en strof av Bertel Gripenberg och skrev att språket "onekligen [är] vår andliga rustning mot främmande folk, oumbärlig äfven i djupaste fred, om vi vilja hålla oss uppe som nation".⁸¹⁵ Det verkar också som om Nordenstreng anade att hans kritik mot det tyska inflytandet kunde ges politiska eller ideologiska konnotationer. Han såg sig därför tvungen att betona att hans åsikter inte på något sätt var politiskt grundade, utan att han uttryckligen talade om språket i sig:

För mig står det alldeles klart, att traska vi på i de tyska ullstrumporna som nu, bär det förr eller senare rakt in i Berlin. Däremot hotar oss ingen allvarsam språklig fara från Frankrike. Det är inte politik jag talar nu. Där håller jag mig strängt neutral och ogillar egentligen alla parter. Men gäller det vårt språk – då vill jag hålla Tyskland på längsta möjliga afstånd, under det att jag gärna ser franska gäster.⁸¹⁶

Men visst var Nordenstrengs språksyn också nationalistiskt driven i den meningen att han tillskrev språket en avgörande betydelse för nationaliteten. År 1916 skrev han i uppsatsen 'Riktlinjer för svensk språkförbättring':

Af alla de band, som hålla det svenska folket samman, är språket det starkaste, och därtill är det ett af de få ting, som i denna splittringens tid kunna bilda medelpunkt för nationell samling i ordets vidsträcktaste och bästa mening.⁸¹⁷

⁸¹² Nordenstreng, 'Kråkspråk och svenska', s. 278–279.

⁸¹³ Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', s. 405–406; se även Nordenstreng, 'Kråkspråk och svenska', s. 280–285.

⁸¹⁴ Nordenstreng, 'Kråkspråk och svenska', s. 280–284.

⁸¹⁵ Nordenstreng, 'Kråkspråk och svenska', s. 277.

⁸¹⁶ Nordenstreng, 'Kråkspråk och svenska', s. 279–280.

⁸¹⁷ Rolf Nordenstreng, 'Riktlinjer för svensk språkförbättring', *Svensk Tidsskrift* 1916, s. 490.

I de två ovannämnda uppsatserna, 'Kråkspråk och svenska' respektive 'Riktlinjer för svensk språkförbättring', ägnade Nordenstreng alltså ingen uppmärksamhet åt specifikt den finländska svenskan. Det hade han emellertid gjort många år tidigare, i två uppsatser publicerade kring sekelskiftet 1900. Här kan man också notera att Nordenstreng, då han publicerade uppsatserna i *Svensk Tidskrift*, hade bott många år i Sverige.

Överlag kan man konstatera att åtminstone en del finländska filologer, till exempel Nordenstreng och Lindström, var kritiskt inställda till purismen som fenomen eller rörelse. Ändå förespråkade de – visserligen på olika sätt – ett närmande mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige. I Lindströms fall handlade det om ett beaktande av de praktiska omständigheterna: differentieringen var visserligen fullt naturlig, men kunde samtidigt leda till att de svenskspråkiga i Finland språkligt sett blev isolerade och att språkförbistringen i landet ökade.⁸¹⁸ I sin kritik av purismen gick Lindström inte närmare in på just svenskan i Finland, utan hans försvar av lånorden gällde det svenska språket (och andra språk) som helhet, alltså det svenska standardspråket. Rolf Nordenstreng ansåg å sin sida att en del ord och uttryck som var typiskt finländska kunde användas också i Sverige, däremot skulle man akta sig för provinsialismer av finskt eller ryskt ursprung. Om svenskan i Finland blev obegriplig för personer från Sverige innebar detta en urartning, och särskilt allvarligt var det om denna urartning berodde på finskt inflytande. I så fall skulle svenskan i Finland bli isolerad och förlora sin förmåga att fungera som "brygga för den västerländska kulturen".⁸¹⁹

Trots att både Lindström och Nordenstreng behandlade purismen rätt så utförligt tog de inte in den finländska svenskan i diskussionen (notera dock Nordenstrengs korta kommentar om purismen i fråga om finska och ryska i uppsatsen 'Till frågan om vår finländska svenska', som jag hänvisade till tidigare). Då det gäller Lindström är detta rätt så väntat: han diskuterade ju purismen vid en tid då intresset för den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan precis höll på att vakna, så det är därför orimligt att han skulle ha kunnat placera in till exempel överlevnadsstrategin i ett större ideologiskt sammanhang och knyta den till puristiska strävanden i tiden. Nordenstreng diskuterade det tyska inflytandet betydligt senare, samma år som den första upplagan av *Finlandssvenska* utkom (1917). Hans forum var emellertid sverigesvenskt, och dessutom hade han bott i Sverige sedan sekelskiftet, så det är möjligt att problematiken inte var lika aktuell för honom, även om han kring sekelskiftet intresserat sig för specifikt den finländska svenskan.

En som däremot befann sig i en finländsk kontext var skolmannen Ralf Saxén, som år 1918 tog upp lånorden i svenskan och behovet av att skapa ett mer inhemskt språk. Detta gällde särskilt skriftspråket, där det utländska inflytandet var påtagligt.⁸²⁰ I detta sammanhang kan noteras att Saxén kallade arbetet med att ersätta utländska ord och uttryck med svenska motsvarigheter "språkremsning".⁸²¹ I sin diskussion knöt Saxén inte utrensandet av provinsialismer till själva språkremsningen, även om han i något samman-

⁸¹⁸ Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', s. 171.

⁸¹⁹ Nordenstreng, 'Till frågan om vår finländska svenska', s. 185, 195 och 198.

⁸²⁰ Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', s. 402.

⁸²¹ Se till exempel Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', s. 405.

hang kom in på svenskan i Finland. Men då handlade det om var man kunde hitta goda inhemska ord eller former: enligt Saxén kunde man i finlandssvenskan hitta användbara verbalabstrakter som *bespar* i stället för *besparing* och *bogser* i stället för *bogsering*. Han betonade att dessa inte borde dömas ut bara för att de tills vidare inte var ”högspråkliga”.⁸²² Saxén ansåg att det var viktigt att ta till vara äldre former, eftersom de kunde ha andra betydelsenyanser. Därför borde också ”utrotningskriget” mot finlandismerna och andra provinsialismer föras med ”en viss urskillning” (de var ofta arkaismer).⁸²³ Här blir de finlandssvenska särdragen alltså en resurs i språkplaneringen, inte enbart ett föremål för språkrensande åtgärder.

5.1.2 Skandinavism, purism eller både och?

Det är inte alldeles lätt att avgöra i vilken utsträckning just purismen bidrog till framväxten av den norm som etablerades av Bergroth, och som var resultatet av en diskussion som åtminstone i viss mån förts sedan 1880-talet, om än med varierande intensitet. Pirkko Lilius har beskrivit Bergroths arbete som puristiskt: ”Bergroth’s work on identifying the features peculiar to Finland Swedish had a clear purist purpose: he wanted to weed out all the features from Finland Swedish that made it different from the Swedish spoken in Sweden.”⁸²⁴ Också Christer Laurén betecknar Bergroth som purist, i och med att han ”med vissa begränsningar motarbetar finlandssvenska särdrag”. Däremot poängterar Laurén att Bergroth ansåg att man i svenskan i Finland kunde behålla de nasala vokalerna i uttalet av en del franska lånord, till exempel *embellera* och *ensemble* eftersom de uppfattades som mer vårdade.⁸²⁵ Denna åsikt kritiserades för övrigt av Bruno Sjöros, som påpekade att man i allmänhet inte gjorde så i Sverige.⁸²⁶

Om vi med ”purism” i fallet svenskan i Finland avser en anslutning till den sverigesvenska normen är Bergroth mycket riktigt purist. Samtidigt finns det skäl att vara en aning försiktig med att alltför kraftigt betona purismens roll som pådrivande faktor: det kan hända att man i stället borde lyfta fram ett ökat allmänt intresse för det svenska språket och vården av det samma (där purismen naturligtvis ingick som en viktig del). Vi får inte glömma bort att stavningen diskuterades ivrigt vid samma tid som man fick upp ögonen för särdragen, och jag vill hävda att man också måste betrakta stavningsdebatten som en viktig inspirationskälla, inte minst eftersom den också innefattade frågor som hade specifikt med den finländska svenskan att göra (till exempel frågan om det finländska uttalet och om den finländska språkvårdens roll). Stavningsdebatten innebar helt enkelt att man i större utsträckning började reflektera kring såväl det svenska språket överlag som kring den finländska svenskan. Här kan det också vara på sin plats att understryka att min undersökningsperiod är relativt lång, och att det kan vara problematiskt

⁸²² Saxén, ’Språkförbättring och framtidssvenska’, s. 415.

⁸²³ Saxén, ’Språkförbättring och framtidssvenska’, s. 402.

⁸²⁴ Lilius, s. 107.

⁸²⁵ Laurén, s. 56; Bergroth, ’Det svenska scenspråket i Finland’, s. 382: ”I franska lånord som ännu inte fullt införlivats med språket, bibehålla vi med rätta det franska *ou*-ljudet och franska nasalvokaler: *toujour*, *partout*, *embellera*, *timbre*, *l’hombre*, icke, såsom i Sverige vanligen säges, *tujur*, *partu*, *angbellera*, *tängber*, *longber* eller *lomber*.”

⁸²⁶ Bruno Sjöros, ’Högsvenskt och finlandssvenskt uttal’, *Nya Argus* 1925:4, s. 48.

att behandla diskussionen om svenskan i Finland som en enda debatt. Det handlar trots allt om mer än trettio år (räknat från Lindströms uppsats), vilket dels innebär att man mot slutet av perioden hade betydligt mer kunskap om den finländska svenskan än i början, dels att det ideologiska sammanhanget och synen på det svenska i Finland hunnit förändras.

Det är sannolikt att de som diskuterade uttryckligen ”purismen” avsåg just utmönstrandet av utländska ord och kanske främst den purism som bedrevs i Sverige. Man diskuterade helt enkelt purismen ur samma perspektiv som de svenska forskarna, och utvidgade inte diskussionen till att omfatta också finlandismerna. Dessa hade utan tvekan fått en komplicerad roll i denna diskussion: här handlade det ju inte bara om utländska ord, utan också om helt svenska sådana, med rötter i allmogemålen.

Att de aktörer jag behandlade i föregående avsnitt själva i allmänhet inte betecknade diskussionen om finlandismerna som ”puristisk” behöver förstås inte innebära att de inte var påverkade av purismen. En sådan påverkan kan naturligtvis förekomma utan att aktörerna explicit nämner detta i sitt material. Men min avsikt är att peka på att det också fanns en rad andra omständigheter som aktualiserade behovet av en tydlig norm. Under den senare delen av min undersökningsperiod utgjordes en sådan faktor av skapandet av en nationell, svenskspråkig teater, där teaterspråkets roll som förebild krävde en klar norm. Dessutom finns det flera exempel på att värden av språket knöts till den nationella mobiliseringen på ett mer allmänt plan. I *Vikingen* konstaterades till exempel redan i april 1874 att ett språkligt förfall och likgiltigheten inför värden av detsamma brukade vara ett tecken på ett ”tillbakagående i nationellt hänseende”. Motsatsen var däremot ett tecken på ”ett vaket nationalmedvetande”. I just det här fallet användes detta som ett argument för en större satsning på svenskundervisningen i läroverken.⁸²⁷

Svårigheterna med att placera in argument i olika kategorier och att tolka dem i till exempel en puristisk kontext är emellertid inte unika för svenskan i Finland. Som jag tidigare nämnde har Ulf Teleman diskuterat samma problem beträffande sverigesvenskan och konstaterat att det är svårt att dra gränser mellan å ena sidan känslomässiga eller ideologiska, å andra sidan funktionalistiska argument. Enligt honom är det möjligt att ”de funktionella argumenten ofta var till för att dölja ett i grunden emotionellt ståndpunktstagande”.⁸²⁸ Detta kunde gälla till exempel den tidigare nämnda ”tyskfientliga” uppsatsen av Rolf Nordenstreng.

Det ideologiska eller emotionella ställningstagandet motsvaras i Finland ofta av idén om den svenska nationalitetens koppling till svenskarna i Sverige. Denna idé manifesterades också i språkvården genom att man betonade behovet av en gemensam norm. Men om purismen i Sverige delvis var en reaktion mot skandinavismen, är sambandet lite mer komplicerat för Finlands del. Den starka kopplingen till Sverige och sverigesvenskan betonades av skandinavismen och den svensknationella mobiliseringen och stärktes av de hotbilder som den framväxande finskheten gav upphov till. Det är rimligt att anta att skandinavismen för många stod för just anknytningen till Sverige. Här vill jag lyfta fram ett citat ur ett brev från den hängivne skandinavisten Hugo Gylden till vännen Freundenthal:

⁸²⁷ 'Den svenska språkundervisningen i våra läroverk', *Vikingen* 11.4.1874.

⁸²⁸ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 167.

Af de tre folken Svenskar, Norrmän och Danskar, ställer jag de förra obetingadt främst och har den största sympati för dem. Hvad de andra vidkommer, så måste man medgifva, att de vid sidan af mycket godt dock hafva mera graverande skuggsidor att uppvisa än Svenskerne.⁸²⁹

Detta är naturligtvis bara *ett* exempel, och ska inte tillskrivas alltför stor betydelse, men det är ändå ganska naturligt att bandet till Sverige var annorlunda, både genom det gemensamma språket och genom den gemensamma historien.

Ett liknande (men betydligt senare) exempel finner vi i ett tal som Hugo E. Pipping höll i samband med en studentfest den 6 maj 1920. Här bör man notera att det handlar om den tidigare nämnde Hugo Pippings son. I sitt tal lyfte denne fram bandet mellan Finland och Sverige, särskilt den speciella kopplingen mellan dessa två länder: ”Huru mycket mera sanna och oreflekterade äro icke våra känslor för Sverige, våra fäders fosterland, än för Danmark, Norge eller vilket annat land som helst, huru högt vi än skatta det.”⁸³⁰ Det finns också skäl att uppmärksamma tidpunkten för talet: vid den här tiden hade bandet mellan Finland och Sverige aktualiserats av den ”olycksaliga” Ålandsfrågan. I sitt tal anknyt Pipping också till den långa diskussionen om den svenska bosättningen i Finland:

Nu kommer emellertid en aktad vetenskapsman och säger, att vi alls inga svenskar äro, utan en säregen nationalitet, något slags östgermaner. Även om han hade rätt, vilket ju på avgörande grunder förnekas, så förstår jag icke nödvändigheten av att upprätthålla en sådan distinktion. Om Finlands svenskar litet förr eller senare skilde sig från de stora germanska, respektive svenska bosättningsområdena, om de kommo hit som urgermaner eller svenskar gör till saken ringa mot det faktum att vi i detta nu och sedan århundraden på svenskt spåk [sic] dyrka svensk kultur. Jag kan icke fatta den nationalistiska fåfänga, som finner sin egelse i talet om denna vår påstådda härkomst. Tvärtom har den omständigheten alltid varit ägnad att förskräcka mig, att vi på grund av isolerat läge och ofta missriktad patriotism i någon mån råkat på sidan om den allmänna svenska kulturutvecklingen. Vadan annars alla svårigheter med våra s. k. provinsialismer?⁸³¹

Här kan man alltså lägga märke till att Pipping också knöt an till frågan om särdragen, och såg dem som ett uttryck för en kulturell differentiering. Vad han avsåg med uttrycket ”alla svårigheter” är förstås inte lätt att veta, men ämnet hade ju aktualiserats några år tidigare i och med utgivningen av Bergroths *Finlandssvenska*.

Om det arbete som skulle bli ”finlandssvensk språkvård” var influerat av den puristiska strömningen i Sverige så kan man också hävda att det hade sina rötter i skandina-

⁸²⁹ Brev från Hugo Gylden till A.O. Freudenthal 13.9.1868, A.O. Freudenthals samling coll. 56.4, NB, Helsingfors.

⁸³⁰ Hugo E. Pipping, ’Sverige och Finland’, *Studentbladet* 1920:12, s. 122–123.

⁸³¹ Hugo E. Pipping, ’Sverige och Finland’. Den ”aktade vetenskapsmannen” var T.E. Karsten som i sitt föredrag ’Den fjärde nordgermanska nationaliteten’ i föreningen Brage (publicerat som *Varifrån har Finlands svensktalande befolkning kommit*) argumenterat för att det inte fanns någon ursprungligen svensk nationalitet i Finland, utan att de svenskspråkiga härstammade från en grupp som invandrat till Östersjöområdet under den yngre stenåldern och därefter utvecklats till germaner och senare till ”östgermaner”.

vismen, som för Finlands del framför allt innebar kopplingen till Sverige. Tidigare i det här kapitlet nämnde jag att idén om en nordisk språklig gemenskap hade sitt ursprung i Danmark där man upplevde ett tryck från den tyska expansionen. Här kan vi alltså ana en hotbild liknande den som senare lyftes fram av de svenskspråkiga i Finland. För många av de svensksinnade i Finland kom anknytningen till Sverige att spela en viktig roll för den egna identiteten eller självbilden, och ibland framställdes den till och med som en nödvändighet för att den svenska nationaliteten i Finland skulle fortsätta existera. Detta är en problematik som mycket tydligt avspeglar sig i debatten om provinsialismerna. Anknytningen västerut förstärktes dessutom rent konkret genom kontakterna till språkvetare i Uppsala genom att de möjliggjorde ett utbyte av tankar och idéer.

5.2 Minnesmärke eller meddelelsemedel?

I purismen fanns ett tydligt historiskt eller traditionalistiskt element – vi såg till exempel redan hur Viktor Rydberg tog in ord ur fornsvenskan för att ersätta utländska lånord. Det utmanades av ett modernare, funktionalistiskt synsätt där språkets symboliska funktion inte lyftes fram på samma sätt – språket betraktades i stället främst som ett medel i kommunikationen människor emellan. Den norska forskaren Endre Brunstad har hävdad att denna spänning varit framträdande inom såväl den svenska purismen som inom svensk språknormering överlag: ett historiskt perspektiv med en tydligt symbolisk betoning har ställts mot rationella argument.⁸³²

Ibland är spänningen mellan å ena sidan det traditionella, å andra sidan det rationella eller funktionalistiska perspektivet tydlig, men ibland blandas de samman och blir svåra att skilja från varandra. Förhållandet mellan de två synsätten problematiserades även av samtiden. Som ett exempel kan nämnas filosofen Hans Ruins (1891–1980) inlägg i *Östsvensk Tidskrift* 1917:

Det kan lätt synas besynnerligt detta att man lägger så mycken vikt vid det språk, man fått i arv. Vad synnerlig betydelse ligger väl slutligen däri, vilket språk man talar, vad yttre form ens tankar få? Som uttrycksmedel är väl det ena språket lika gott som det andra, tjänar sitt ändamål lika bra?

Ja, förhölle det sig så att språket vore blott ett uttrycksmedel, en samling tillfälliga tecken på ting och förlopp, ett register beteckningar på föremålen, så då vore det nog likgiltigt inom vilket register man hölle sig. Det väsentliga skulle inte beröras därav, sinnesarten, väsensmärket. Den andliga utveckling, som var man genomgår i livet, skulle fortgå lika organiskt för det.

Men så enkel ligger inte saken. Språket är långt ifrån blott ett förråd av döda tecken. Ett samband är det mellan förr och nu, en linje som rinner upp i det längesen förgångna och pekar ut mot framtiden. I språket uppbevaras kärnan av en väldig utveckling, förfädrens från hedenhös till våra dagar tillkämpade erfarenhet i jordiska och himmelska ting. Deras ande fortlever i orden vi tala,

⁸³² Endre Brunstad, 'Mellom rasjonalitet og patriotisme. Om svensk purisme', Helge Sandøy, Randi Brodersen & Endre Brunstad (red.), *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*, Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet 15 (Volda 2003), s. 147.

yterlinjerna av deras liv ha ristats in däri. Där vilar den kunskap, som en hård erfarenhet risat till liv, där ligga samlade de värden som givit kraften att slå åt stålspända viljor.

Enligt Ruin var språket ”långt ifrån blott ett samtalsmedel”, utan i stället ”folkets andliga utstrålning”, som upprätthöll och förde vidare folkandan. Den nationalism som byggde på ras var enligt Ruin förkastlig eftersom den ofta utmynnade i ett förtryck av andra människor. En språkligt grundad nationalism var däremot god och fruktsam, men förutsatte också att man höll språket rent och var försiktig med att ta in element utifrån.⁸³³

Följande avsnitt inleds med en mer allmän diskussion om betydelsen av tradition och kontinuitet i den svenska identitetskonstruktionen i Finland. Därefter tar jag upp några exempel på hur traditionalismen kom till uttryck i synen på språket. För detta ändamål har jag bland annat studerat en sverigesvensk tidskrift, *Svenska Riksspråk-Förbundets tidskrift*, som är intressant genom att den dels är mycket traditionalistisk i sitt förhållningssätt till språket och samhället överlag, dels lyfter fram svenskan i Finland som överlägsen svenskan i Sverige.

5.2.1 Tradition och kontinuitet

Ty med sanning har det sagts:
*vårt språk är äfven vår historia.*⁸³⁴

Vid den tid då den svensknationella rörelsen uppstod och utvecklades var det historiska perspektivet uttalat såväl i synen på samhället som inom olika idéinriktningar. Historien tillmättes en stor förklaringskraft, inte minst inom nationsbygget där den konstruerades med hjälp av olika institutioner. Intresset för historia omfattade allt från lokalhistoria, minnesmärken och folkets historia till betydande personer. I konstruktionen av den nationella historien spelade insamlingar, utgrävningar och arkivstudier en mycket viktig roll.⁸³⁵

Ett utpräglat exempel på historiens betydelse för den nationella identiteten utgörs av frågan om den svenska respektive den finska bosättningens ålder i Finland. Att frågan aktualiserades berodde också på att ”folket” hade hamnat i fokus för olika former av intresse. I detta sammanhang blev också språkforskningen ett viktigt verktyg med vilket man försökte skapa sig en bild av den tidiga inflyttningen. Bland dem som deltog i debatten om inflyttningen och bosättningen fanns Ralf Saxén, som hävdade att de svenskspråkiga i Finland härstammade från individer som under och efter vikingatiden bosatt sig i Finland.⁸³⁶ Saxéns ståndpunkt kritiserades av Robert Norrby, som stödde sig på Freudenthals tolkning att en del svenska ortnamn i Finland innehöll hedniska gudanamn:

⁸³³ Hans Ruin, 'Språket I', *Östsvensk tidskrift* 1917:6, s. 41.

⁸³⁴ Freudenthal, *Om svenskarnes inflyttningar till Finland*, s. 14.

⁸³⁵ Rainer Knapas, '1800-talet – institutionernas födelse', Satu Itkonen & Kaija Kaitavuori (red.), *Våra nationella kulturinstitutioner* (Helsingfors 2007), s. 11–12.

⁸³⁶ Ralf Saxén, 'Ännu några ord om svenskarnas inflyttning till Finland', s. 272–275.

Då röddes här bygd, då gick enligt folksäggen ”fareld” kring landet att utrota de ”drakaormar”, med hvilka skogarne voro uppfylde och af hvilka en och annan ännu tros i stenrösen rufva öfver dyrbara jordgömmor; då höll ”Ramunder hin unge” här sina strider med jättarne, hvarom folkvisan sjunger och sägen ännu mångenstädes talar; då namngaf man slutligen det *nya landet* (Nyland) och mången bonde, som blotade till Oden eller Tor, kallade sin gård efter endera, såsom namnet än i dag värtaligt vitnar.⁸³⁷

Freudenthals intresse för bosättningen hade ett klart samband med dialektforskningen. Han publicerade sina resultat på området vid en tid då den komparativa forskningen var dominerande i Norden. Den gick ut på att undersöka släktskap mellan språk. Precis som Ann-Marie Ivars har hävdad blev dialektforskningen ett redskap för att komma åt frågorna kring den tidiga svenska bosättningen i Finland.⁸³⁸

Ralf Saxén kunde emellertid inte acceptera Robert Norrbys tolkning. Eftersom han utgick från språket, kunde han inte dra slutsatser om tidigare tidsperioder, och han ville inte kalla den tidiga befolkningen ”svensk”. Han kunde nämligen inte finna några bevis för att de svenska dialekterna utgjorde en fortsättning på ett germanskt språk som talats i Finland under stenåldern.⁸³⁹

T.E. Karsten hävdade å sin sida att det skett en germansk inflyttning till Finland redan under det andra årtusendet f.Kr.⁸⁴⁰ Denna tolkning fick omfattande konsekvenser för synen på kopplingen mellan svenskspråkiga i Finland och i Sverige:

Den svenska nationaliteten i Finland är som sådan alltså ingen ”på främmande kust” planterad gren af det sverigessvenska folket. Den har egna, djupa och fasta rötter i Finlands jord, är här uppvuxen och fostrad: en produkt af vår historiska utveckling. Och häri ligger dess styrka och dess trygghet.⁸⁴¹

Oskar Hultman reagerade kraftigt mot Karstens ståndpunkt – enligt Hultman fanns det ett flertal bevis för att den svenskspråkiga befolkningen i Finland var en gren av det svenska folket. Detta kunde bevisas bland annat genom att studera ortnamnen men också de svenska folkmålen i Finland – det bildade finlandssvenska språket kunde man

⁸³⁷ A.O. Freudenthal, ’Öfversigt af östra Nylands fasta fornlemningar’, *Vikingen* 9.5.1874. Texten är ett utdrag ur en uppsats som publicerats i finska fornminnesföreningens tidskrift. Se även Robert Norrby, ’Hvad har D:r Saxén med ortnamnens hjälp bevisat om den svenska befolkningens ålder i Finland?’, *Finsk Tidskrift* 1902:I, s. 406–416.

⁸³⁸ Ann-Marie Ivars, ’Vad säger dialekterna om bebyggelsehistorien?’, Ann-Marie Ivars & Lena Huldén, *När kom svenskarna till Finland?*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646 (Helsingfors 2002), s. 81; se även Ahlbäck, ’Folkmålen’, s. 223.

⁸³⁹ Saxén, ’Ännu några ord om svenskarnas inflyttning till Finland’, s. 272–275.

⁸⁴⁰ T.E. Karsten, *Varifrån har Finlands svensktalande befolkning kommit? Den fjärde nordgermanska nationaliteten* (föredrag hållet vid föreningen Brages årsfest 28.2.1920); T.E. Karsten, ’Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst I’, *Finsk Tidskrift* 1920:II och ’Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst II’, *Finsk Tidskrift* 1920:II.

⁸⁴¹ Karsten, ’Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst II’, s. 323.

inte utgå från, eftersom ”de inhemska beståndsdelarna för det mesta fått vika för andra, i senare tid från Sverige införda”.⁸⁴²

Debatten mellan Karsten och Hultman blev intensiv och avslutades utan att kontrahenterna enats.⁸⁴³ Överlag ställde sig forskarna emellertid kritiska till Karsten, vars teorier inte uppfattades som trovärdiga, men han fick stöd av en del entusiaster som tilltalades av idén om att det fanns ett svenskt ”urhem” i Finland. Vid den här tiden var Ålandsfrågan brännande, och Karstens föredrag hade distribuerats bland annat i Frankrike för att man där skulle vinna stöd för den finländska saken.⁸⁴⁴ Här finns det också orsak att notera att Karstens slutsatser var problematiska för den allsvenska rörelsen med Vilhelm Lundström i spetsen. Idén om att de svenskspråkiga utgjorde en fjärde nordgermansk nationalitet vid sidan om de skandinaviska nationaliteterna passade dåligt in i den allsvenska ideologin. Bengt Kummel har även påpekat att Karstens teorier försvårade det allsvenska arbetet på grund av att de urholkade finländarnas sympatier med sverigesvenskarna.⁸⁴⁵

Frågan om bosättningen var som sagt delvis ett resultat av att *folket* hamnat i fokus för det vetenskapliga intresset. Redan på 1870-talet hade man till exempel i *Vikingen* flera gånger framhållit hur viktigt det var att den svenska befolkningen i Finland och dess förflutna blev föremål för vetenskapliga studier – här syftade man bland annat på traditioner och språk:

Vi hafva upprepade gånger påpekat att det är nödvändigt äfven för den svenska befolkningen i vårt land att taga vara på hela det arf af nationela egendomligheter densamma från förfädren fått emottaga. Det är tydligt, att derigenom icke allenast ett nationelt, utan äfven ett kulturhistoriskt intresse af stor betydelse afses.⁸⁴⁶

Just i det här sammanhanget var det folkdräkterna som stod i fokus: man hade i den svenska pressen kunnat läsa om att Artur Hazelius höll på att sammanställa en samling med svenska och övriga skandinaviska folkdräkter. *Vikingen* hoppades att det också i Finland skulle finnas personer som intresserade sig för projektet, och att samlingen skulle omfatta också svenska folkdräkter från Finland.⁸⁴⁷ Motsvarande förhoppningar om att

⁸⁴² Oskar Hultman, 'Härstamma Finlands svenskar från Sverige', *Finsk Tidskrift* 1920:I, s. 435–440; om bebyggelsehistoria och dialektforskning, se till exempel Ivars, 'Vad säger dialekterna om bebyggelsehistorien?', s. 81–98. Om den moderna uppfattningen konstaterar Ivars (s. 96): "Som vi har sett är dialektforskarna ense när det gäller frågan om dialekternas ursprung: svenska språket kom till Finland med nybyggare från Uppsverige, främst Mälardalskapen Uppland och Södermanland. Något helt entydigt svar på frågan *När kom svenskarna till Finland?* har forskningen däremot inte kommit fram till."

⁸⁴³ Lilius, s. 98–99; Oskar Hultman, 'Finlandssvenskarnas härkomst. En replik till prof. Karsten', *Finsk Tidskrift* 1921:II, s. 3–69; T.E. Karsten, 'Finlandssvenskarnas härkomst. Ett svar till prof. O. F. Hultman', *Finsk Tidskrift* 1921:II, s. 158–176.

⁸⁴⁴ Lena Huldén, 'När kommo svenskarna till Finland', Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646 (Helsingfors 2002), s. 22–23.

⁸⁴⁵ Kummel, s. 100–101.

⁸⁴⁶ *Vikingen* 4.1.1873.

⁸⁴⁷ *Vikingen* 4.1.1873. Då det gäller de finlandssvenska folkdräkterna kom föreningen Brage senare att spela en framträdande roll: se till exempel Maria Schulman, 'Brages folkdräkter – tidlösa i 100 år?', Bo Lönnqvist, Anne Bergman & Yrsa Lindqvist (red.), *Brage 100 år. Arv-förmedling-förvand-*

ägna de svenska traditionerna i Finland uppmärksamhet förekom också i andra sammanhang, till exempel i tidningen *Österbotten*:

Skall något räddas af dessa gamla traditioner undan glömskan, så bör detta ske just i vår tid, ty i en kommande tid blifver det sannolikt för sent. Erfarenheten har nemligen visat, att så länge ett folk, en allmoge, lefver ett mera afskildt lif, sålänge bevaras också forntidens historier i troget minne, men sedan folket kommer i en lifligare beröring med menskligheten i allmänhet försvinna och utdö dessa gamla sagor och berättelser. Vi tro att svenska allmogen i vårt land nu står vid denna vändpunkt i sitt lif.⁸⁴⁸

Här ansåg skribenten alltså att man befann sig i ett avgörande skede, inne i en moderniseringsprocess, som samtidigt utgjorde ett hot mot de gamla traditionerna. Värnandet om det traditionella – bandet till det förflutna – blev på många sätt en reaktion mot moderniseringen.

Svenska landsmålsföreningens arbete är ett utmärkt exempel på den ”kartläggningsiver” som uppstod under den senare delen av 1800-talet. Insamlingsarbetet blev en del av konstruktionen av det svenska i Finland. Föreningens grundare, A.O. Freudenthal, kan sägas representera ett historiskt perspektiv såväl i synen på språket som i arbetet för den svenska nationaliteten: Anders Allardt har visat hur Freudenthal tidigt insåg ”att vår svenska allmoge genom växlande tidsskiften i språk, seder och bruk, saga och sång bevarat mycket av det, som våra förfäder tänkt och känt bäst. Att bärga dessa en tidigare folkkulturs skatter undan glömskan och förgängelsen låg honom varmt om hjärtat [---]”. Allardt målar upp hur Freudenthal väckte ett engagemang hos de unga som engagerade sig i arbetet för att ”inbärga den egna stammens andliga kvarlätenkap, nedärvd från förgångna tider”. Ramen för arbetet blev just landsmålsföreningen.⁸⁴⁹

Som flera gånger framkommit representerade Freudenthal en historisk inriktning inom språkvetenskapen. Inom samma tradition finner vi Freudenthals lärare i Uppsala, Carl Säve, och den flera gånger nämnde J.E. Rydqvist. Inom samma ”skola” kan vi också placera puristen Viktor Rydberg. Som framgick av diskussionen om stavningen var Rydqvist också en representant för den konservativa linje som dominerade inom Svenska Akademien. Däremot ska man inte vilsledas att tro att Rydqvist och akademien förespråkade ”arkaiserande” åtgärder – precis som Ulf Teleman har hävdad handlade det snarare om att respektera och beakta de texter som redan var skrivna, alltså nationallitteraturen (som visserligen i stor utsträckning följde Leopolds rekommendationer från 1801).⁸⁵⁰ Freudenthal befann sig å sin sida i en lite besvärlig situation då det gällde det språkvetenskapliga arbetet. Han hade studerat i Sverige innan den nya språkvetenskap-

ling, Brages årsskrift 1991–2006 (Helsingfors 2006), s. 66–79; allmänt om föreningens syften, se Otto Andersson, ’Brage, en vetenskaplig och kulturell uppgift. Föredrag hållet vid föreningen Brages möte den 4 november 1906’, *Årsskrift I. Utgifven af föreningen Brage 1906* (Helsingfors 1907), s. 11–19.

⁸⁴⁸ ’Om folksagan och traditionen’, *Österbotten* 15.3.1873, se även ’Om folksagan och traditionen’ i *Vikingen* 19.3.1873 där inlägget i *Österbotten* kommenteras i positiva ordalag.

⁸⁴⁹ Allardt, s. 18.

⁸⁵⁰ Se till exempel Teleman, *Tradis och funkis*, s. 62–63.

liga inriktningen slog igenom på 1870- och 1880-talet, och enligt efterträdaren Hugo Pipping kunde Freudenthal dels på grund av det geografiska avståndet, dels till följd av sin egen läggning inte helt komma i kontakt med de nya strömningarna, trots att han bemödade sig och även beundrade företrädarna för den nya inriktningen.⁸⁵¹ Samtidigt bör man notera att det var genom Freudenthals förtjänst som en reformerad om än moderat nystavning vann spridning på svenskt håll i Finland.

A.O. Freudenthal var alltså verksam både före och efter det vetenskapliga paradigmskifte som ägde rum på 1870- och 1880-talet. Även om brytningen i den vetenskapliga synen var tydlig, framstår flera av de inlägg som publicerades under den senare delen av 1800-talet som uttryck för såväl ett mer känslomässigt och nostalgiskt perspektiv som för ett funktionalistiskt synsätt. Som ett exempel kan nämnas ett inlägg i *Folkvännen* där Freudenthals rättskrivningslära (andra upplagan) kommenterades och där det historiska perspektivet var uttalat:

Vårt svenska modersmål har liksom alla levande spåk[sic] undergått en mängd förändringar alt ifrån hedenhös, då det enkelt och kraftigt klingade från våre förfäders läppar och till den tid, då det var bemängdt med utländska ord, inkomna från tyskan och franskan, samt tils den dag som är, då det åter söker komma till sig själft, afklädande sig onödigt långods och sökande bilda den enklaste och mest tydliga dräkten för tankar och känslor.⁸⁵²

Här idealiseras alltså i "Rydqvists anda" den äldre språkformen samtidigt som man uttrycker en föreställning om att språket har ett "eget självt", det är alltså inte bara en konstprodukt. Men vi kan också iakttä en mer funktionalistisk infallsvinkel: språket ska på ett så tydligt sätt som möjligt förmedla ett budskap. Det ursprungliga och genuina blir samtidigt det mest funktionella.

Gränsdragningen mellan funktionalism och en till exempel nationalistiskt driven språkideologi är långt ifrån enkel. Men det finns också inlägg som kan betraktas som utpräglade exempel på den ena eller den andra ståndpunkten. Ett sådant exempel, som är ideologiskt och mer specifikt traditionalistiskt präglat, utgörs av den sverigesvenska (och i dag tämligen okända) tidskriften *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift*, som började utges 1906, tre år efter att själva förbundet grundats av O.C. Kjellberg. Av allt att döma upphörde utgivningen redan 1911.⁸⁵³

Orsaken till att jag lyfter fram just denna tidskrift är dels att den utgör ett typexempel på språklig traditionalism, dels att redaktören i flera sammanhang behandlar eller omnämner svenskan i Finland – som ett föredöme. Syftet med tidskriften var uttalat konservativt:

⁸⁵¹ Hugo Pipping, 'Axel Olof Freudenthal', *Förhandlingar och uppsatser* 25, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CV (Helsingfors 1912), s. 282.

⁸⁵² 'I bokhandeln', *Folkvännen* 9.12.1884.

⁸⁵³ I databasen Libris, som är den gemensamma katalogen för de svenska forskningsbiblioteken, är slutåret 1911 visserligen markerat med frågetecken. <http://libris.kb.se/bib/1904843> (14.8.2011).

Alla som nitälska för svenskt språk, kultur och fosterland äro välkomna som medarbetare i denna tidskrift, hvilken afser att odla och adla vårt modersmål, arbeta för dess frigörelse och utveckling, mot efterapning och inveckling, ancillism, barbarism och soloicism, samt i allmänhet i vårt språk föra det sunda förnuftets talan, med ett ord förverkliga Gustaf III:s ord till Svenska Akademien, uttalade vid dess instiftande men numera förgätna: ”Edert angelägnaste göromål vare att arbeta uppå Svenska språkets *renhet, styrka och höghet.*”

Likasm Skansen utgör en samlingsort för det reella Sverige, skall denna tidskrift blifva en sådan för ett ideellt Sverige, grundvalen för det reellas bestånd, förkofran och framtid, med ett ord medelpunkten för nationell sträfvan i språk, tänkesätt, kultur och seder.⁸⁵⁴

Syftet med Riksspråk-Förbundet kan betecknas som puristiskt – detta framgår tydligt av uppsatsen ’Har Riksspråk-Förbundets idé vunnit framgång?’ som publicerades i förbundets tidskrift år 1907. Denna framställning är särskilt intressant mot bakgrund av den diskussion om kopplingen mellan språk och nation eller nationalitet som jag tidigare fört. I uppsatsen konstaterades nämligen att idén om att ”språket har intet med nationaliteten att skaffa” var ”ett blindt hugskott”, som tillskrevs Esaias Tegnér d.y. som trettio år tidigare i sin uppsats ’Om språk och nationalitet’ ifrågasatt Viktor Rydbergs ståndpunkt. De ”osunda och opatriotiska” irrlärorna levde vidare hos Adolf Noreen i Uppsala, Gustaf Cederschiöld i Göteborg och deras kretsar. Det framgår tydligt att Noreens välvilliga inställning till lånord väckt stor irritation hos författaren. Inte heller Svenska Akademien gick fri – den beskyldes för ”språkförkättring i fosterlandsfientligt syfte”, och det framkom tydligt att akademien i olika utlåtanden uppvisat en fientlig inställning till förbundet.⁸⁵⁵

Med tanke på min fokusering på svenskan i Finland är det av särskilt intresse att O.C. Kjellberg hävdade att svenskan utomlands ofta var bättre än svenskan i Sverige: detta gällde till exempel Amerika, Frankrike och Finland.⁸⁵⁶ I det sistnämnda fallet baserade sig (den mycket enkla) analysen bland annat på ett privatbrev från ”en finne”. Om denne konstaterades att han av allt att döma inte var någon skriftställare, vilket ansågs göra brevet än mer lämpligt som utgångspunkt. Efter att ha citerat brevet konstaterade redaktören Kjellberg bara följande: ”I ofvanstående bref finnes knappast någon anmärkning att göra mot behandlingen af svenska språket”.⁸⁵⁷ Här kan nämnas att brevet är skrivet i upprörd ton och behandlar de omvälvningar som skribenten kunde iaktta i landet. Han oroar sig över rösträttsreformen (som ”trycker ner höjderna och de bildade elementen för att rycka upp bottenheten”) och arbetarrörelsen. Han ondgör sig över finskhetsrörelsen och de röda gardena och förfasar sig över hoten mot det svenska språket.⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ O.C. Kjellberg, förord, *Svenska-Riksspråk-Förbundets Tidskrift* (1906:1), s. 2.

⁸⁵⁵ O.C. Kjellberg, ’Har Riksspråk-Förbundets idé vunnit framgång?’, *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 193–194.

⁸⁵⁶ Kjellberg, ’Har Riksspråk-Förbundets idé vunnit framgång?’, s. 195–196.

⁸⁵⁷ O.C. Kjellberg, ’Svenska språket i utlandet. B) Svenska språket i Finland’, *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:4, s. 165.

⁸⁵⁸ Brev till redaktionen, ingår i Kjellberg, ’Svenska språket i utlandet. B) Svenska språket i Finland’, s. 161–165.

Genom den konservativa hållningen i brevet lämpade det sig antagligen ypperligt för publicering i Riksspråk-Förbundets tidskrift. O.C. Kjellberg hyste inga sympatier för vänsterrörelsen, däremot konstaterade han i en diskussion om den socialistiska litteraturen att den språkligt sett verkade vara på en hög nivå: "Våra socialister synas hafva varit för mycket upptagna med andra snedsprång för att hinna med bedrägeriet och förfalskningarne i svenska språket".⁸⁵⁹ Med "hög nivå" avsåg Kjellberg alltså av allt att döma att språkbruket var konservativt eller rätt så fritt från utländsk påverkan.

Det är tydligt att Kjellberg beundrade svenskan i Finland – den fick också fungera som exempel i en artikel med rubriken 'Svenska språket i embetsverken'. Syftet var även denna gång att jämföra svenskan i Sverige med svenskan i utlandet. Kjellberg skrev att den svenska kurialstilen ännu tio år tidigare varit ren och "oblandad", men att situationen nu var en annan – språket hade börjat bli allt mer osvenskt och obegripligt. Efter en lång rad exempel på vad som enligt Kjellberg var förkastligt språkbruk, konstaterade han att man för att finna ett renare språkområde fick vända sig till utlandet – och utlandet var i detta fall Finland. Inledningsvis citerar Kjellberg ungefär tre sidor (!) ur en handling med rubriken 'Förslag till ny förordning och stat' (om förvaltningen av järnvägarna). Citatet kompletteras med fem noter. I den första förklaras "adjoin" (från ryskan). I den andra kommenteras uttrycket "med mindre än att sakkunnig person [...]" – här konstateras att man i svenskan slarvat bort "än att" i denna konstruktion. I den tredje noten noteras att "åhvälvas" är en fennicism och betyder "påbördas". I den fjärde noten kommenteras adjektivet "utslitande", som enligt Kjellberg är korrekt svenska men som i Sverige ersatts av "upprifvande" (från tyskans *aureibend*). Slutligen, i den femte noten, förklaras "tjänsteår" (i Sverige "tjenstår"). Några kritiska kommentarer är det alltså inte fråga om – tvärtom. Efter det långa citatet följer en kommentar som måste anses som mycket relevant och som jag därför citerar i sin helhet:

Då svenskan i Sverige vimlar af nygermanismer, så finnes här faktiskt icke en enda, hvarförutom hållhakarne i språket, partiklarne, bindebokstäfverna (*s, e, mfl.*), infinitmärket *att*, konjunktionerna (*ex. såväl*) som, mm. som i nysvenskan sitter så löst, att det oftast ramlar ut, ingenstädes saknas i denna akt. Någon skall kanske göra invändningar mot de långa perioderna, ett vanligt klander i våra dagar, då man ständigt ropar på korta meningar. Detta är ett fullkomligt misstag. Deraf skulle ju följa, att barnets små satsstumpar bevisa fullkomlighet i stil! Tvärtom är det den långa, tänjda perioden, som bevisar kontinuitet i tänkandet, styrka och logisk konsekvens hos tanken. Men tanken i vår tid är genom brist på system så försvagad, att den endast kan smälta det sönderhackade. Derfor glömmes man också på nästa rad hvad man skref i den föregående, såsom vi nyss påvisat.⁸⁶⁰

Det som Kjellberg lyfter fram som styrkor i det finländska ämbetspråket är alltså typiskt ålderdomliga drag.

⁸⁵⁹ O.C. Kjellberg, 'Språket i de nedre samhällslagren', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:4, s. 188.

⁸⁶⁰ O.C. Kjellberg, 'Svenska språket i embetsverken', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 248–255.

Efter ämbetspråket övergick Kjellberg till att analysera texter ur *Hufvudstadsbladet*. Kjellberg skriver: ”Då svenskan i Finland är så att säga inklämd mellan två språk (finskan och ryskan) kunde man vänta sig ett sämre, men såsom vi nu få se, är resultatet ett motsatt. Äfven öfversättningssvenskan i Finland är så öfverlägsen den i Sverige, att de ej kunna jemföras”.⁸⁶¹ Därefter citeras en kortare text med rubriken ’Mordet på hamnchefen amiral Kusmitsch’ som till största delen bestod av ett översatt stycke ur tidningen *Novoje Vremja*. I en not konstateras att ”yttra” i Sverige trängts ut av ”uttala sig” (från tyskans *sich aussprechen*).⁸⁶² I övrigt låter Kjellberg citatet tala för sig självt. Då det gäller Kjellbergs syn på svenskan i Finland kan vi alltså notera att arkaismer inte upplevs som ett problem – snarare tvärtom. Det avgörande verkar vara om ord och uttryck är svenska eller osvenska, och ett svenskt ålderdomligt ord är helt klart att föredra framför ett nytt som inlånats från till exempel tyskan. Här kan vi igen dra en parallell till min diskussion kring Rolf Nordenstrengs syn på särdragen i den finländska svenskan. En närläsning av hans inlägg visade att det ”svenska” var avgörande – ord och uttryck som kom från finskan och ryskan betraktades som ”farliga”, medan särdrag av svenskt ursprung (till exempel från dialekterna) betraktades som en tillgång som gärna kunde upptas också i det sverigesvenska språkbruket. Det handlar alltså om språklig purism, men av central betydelse är också kopplingen mellan språk och nation – i den svenska nationen ska man använda att rent, svenskt språk.

År 1908 fortsatte Kjellberg sin diskussion om den finländska svenskan. Genom ytterligare exempel ville han visa ”huru ojemförligt högre svenskan i Finland står öfver vår svenska i Sverige”. I detta syfte granskade Kjellberg fyra olika texter, ’Tsar Nikolai dekret’ (1906), ’Tsarens upplösningsukas’ (1906), ’Telefonen som tittskåp’ och ’Ett upprop’ (till ett kristligt studentmöte i Nyslott, 1906). Endast det sista exemplet var ursprungligen författat på svenska, de övriga var översättningar. Tyvärr låter Kjellberg exemplen nästan helt och hållet tala för sig själva. Den första texten kommenteras inte alls. I den andra texten ingår en parentes efter ordet ”lindra” (folkets bördor) där Kjellberg påpekar att man i Sverige numera skulle skriva ”aflägsna”, efter tyskans *entfernen*. I en not efter uttrycket ”sämst lottade” hävdar Kjellberg att man i Sverige skulle skriva ”ställda”, efter tyskans *gestellt*. I en annan not konstateras om ordet ”fastslå” att det är en danism som via Sverige spridit sig till Finland.⁸⁶³ I den tredje texten, om telefonen, ingår en not med påpekandet att ”utfärda” i Sverige ersatts av ”utställa” från tyskans *ausstellen*, och en annan not där Kjellberg hävdar att ”utnyttjande”, från tyskans *ausnutzen*, också ”insmugit sig i Finland” i stället för ”användning” eller ”tillämpning”.⁸⁶⁴ Det sista exemplet, uppropet, kommenteras på följande sätt: ”Här synes hvilken himmelsvid skilnad, som förefinnes mellan den underhaltiga upppropssvenskan i Sverige och den goda svenska [sic] i Finland.” Sammanfattningen lyder:

Man märker att finnen ännu sätter sin ära i att uttrycka sig väl på ett både högt och rent språk, och han kan och gör det äfven. Hans språk är derföre icke på

⁸⁶¹ Kjellberg, ’Svenska språket i embetsverken’, s. 255.

⁸⁶² Kjellberg, ’Svenska språket i embetsverken’, s. 256.

⁸⁶³ O.C. Kjellberg, ’Svenskan i Finland’ (forts.), *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1908:1, s. 12–14.

⁸⁶⁴ Kjellberg, ’Svenskan i Finland’ (forts.), s. 14–15.

långt när så upprifvet, vacklande och ostadigt som svenskens, hvilken numera yfves öfver ett rätt, krystadt och onaturligt språk. Man tycker sig i dessa artiklar läsa 1870-talets väggfasta svenska. Hvad som bidrager till denna fasthet är, såsom vi nyss påpekat, 'hållhakarne' i språket.⁸⁶⁵

I ett senare sammanhang, då han redogjorde för den petition mot rättstavningsreformen som lämnats in, gick Kjellberg så långt att han hävdade att språkfrågan borde hänskjutas till Finland och Amerika, "der man ännu känner svenska språket".⁸⁶⁶

Stavningsreformen (av år 1906) och dess förkämpar blev ofta föremål för skarp kritik i Kjellbergs texter. Fridtjuf Berg, som genomdrivit reformen, kallades en politisk äventyrare som grävde det svenska språkets grav. Idén om att underlätta inläringen verkar Kjellberg inte ha hyst någon som helst förståelse för – i stället hävdade han att man lyfte bördan från ungdomen till de gamla som nu så att säga måste gå i skola på nytt:

[---] halfva Sverige skall på gamla dagar på nytt draga på en börda, som hittills i rimligheten namn varit buren af ungdomen i skolorna, hvars sak det alltid varit att undervisa; ungdomen skall numera intet göra af kärlek och aktning, eller för vinnande af kärlek och aktning för sitt eget modersmål. Man skall ej stanna inför, man skall gå tank- och taktlöst förbi den gamla fäderneborgen, detta vårt äldsta, stoltaste och herrligaste fornminne [---].

Den reformerade svenskan beskrevs som ett tjuv- och pöbelspråk.⁸⁶⁷ O.C. Kjellberg arbetade även aktivt för att samla in namn för en petition mot reformen. I petitionstexten gjordes klart att syftet var att skydda det svenska modersmålet, "vårt äldsta, stoltaste och herrligaste minnesmärke".⁸⁶⁸ Genom petitionen hoppades de undertecknade att reformen skulle upphävas. Kjellberg ger också några exempel på personer som undertecknat petitionen. Noteras kan att språkvetarna lyser med sin frånvaro. I stället finner vi personer som amiral af Klintberg, kommandör Ahlgren, major Adelsköld, advokatfiskal Ljungberg, viceamiralerna Christerson och Peyron, konteramiralerna Hägg, Olsen och Lennman med flera. På listan finns även en greve, några baroner och två operasångerskor.⁸⁶⁹ Utan att närmare känna till de enskilda personerna vågar man dra slutsatsen att det inte handlar om personer med insikter i de nya strömningarna inom språkvetenskapen, utan om företrädare för en allmänt konservativ fraktion av samhället.

I Kjellbergs resonemang fick språket alltså en starkt symbolisk betydelse – det sades till och med vara ett "minnesmärke". Språket betraktades som en länk till det förflutna och ansågs bära på ett visst innehåll, kanske något som kunde betraktas som en "frusen" del av historien som blev åtkomlig för samtiden just genom språket. Det är denna historiska språksyn som hade utmanats av junggrammatikerna (och nystavarna).

⁸⁶⁵ Kjellberg, 'Svenskan i Finland' (forts.), s. 16.

⁸⁶⁶ O.C. Kjellberg, 'Striden om svenska språket', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1908:1, s. 24.

⁸⁶⁷ O.C. Kjellberg, 'Ett nytt räddningsförsök', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 227.

⁸⁶⁸ Kjellberg, 'Ett nytt räddningsförsök', s. 228–229.

⁸⁶⁹ Kjellberg, 'Ett nytt räddningsförsök', s. 231.

En aning förenklat kan man säga att två tänkta funktioner hos språket – den symboliska och den funktionella – ställdes mot varandra. Den senare lyftes fram för att den ansågs uppfylla det behov som uppstått i det allt mer moderniserade samhället. Det här för oss också vidare till en annan diskussion, nämligen det jag betecknat som en ”demokratisering” av språket: den nya stavningen ansågs av reformvännerna vara lättare att lära sig, vilket innebar att språket blev varje medborgares egendom, inte bara elitens. Detta möjliggjorde i sin tur ett bredare deltagande på den politiska arenan. Egentligen handlade det alltså om en demokratisering både *av* och *med hjälp av* språket.

I Riksspråk-Förbundets tidskrift kan man också finna exempel på en ”kollision” mellan två olika uppfattningar om språket. Redaktören lät nämligen även publicera en del av de kritiska brev han mottagit (och drog sig inte för att på ett ställvis direkt hånfullt sätt kommentera dessa). Ett av breven var skrivet av en student i Bygdeå, Axel Sandström, som kritiskt kommenterade förbundets stadgar. Hans brev citerades på följande sätt i tidskriften: ”Har stadgeförfattaren läst G. Cederschiölds bok: *Svenskan som skriftspråk?* Ett medelelse medel (!) kan väl aldrig utgöra ett hemvist. Är icke Sverige en civiliserad nation?”⁸⁷⁰ Här ställs alltså språkets funktion som ett instrument för kommunikationen mot en annan funktion, knuten till den egna identiteten och den (ärorika) historien.

I Kjellbergs skrivelser framkommer en tydlig misstänksamhet mot det som är främmande. Han kritiserade ”xenomanien”, det vill säga främlingsvurmen, och då avsåg han inte endast främmande element i språket – han vände sig mot allt utländskt, också till exempel företag. Trots den extrema inställningen lyckades Kjellberg tydligen ändå locka medlemmar till sitt förbund. Uppenbarligen måste den grundläggande tanken, att värna det svenska och att understryka kopplingen mellan språk och nationalitet, ha uppvägt de mer absurda inslagen i förbundets tidskrift – i slutet av år 1907 uppgav man sig ha omkring 1 500 medlemmar. Då publicerades också en lista på nya medlemmar, omfattande totalt 273 stycken. Av de nya medlemmarna var endast tre finländare, nämligen ryttmästaren M. Calonius från Helsingfors, doktorn i medicin och kirurgi Carl von Heideken från Åbo och grosshandlaren Elis Alfred Stenberg från Helsingfors. Ingen av dessa var alltså språkvetare, och detta gäller också alla andra nya medlemmar – de tillhörde borgerskapet eller adeln men de var i allmänhet inte akademiker.⁸⁷¹ O.C. Kjellberg uppgav själv att de flesta av förbundets medlemmar var adelsmän.⁸⁷²

Kjellbergs synpunkter på de utländska inslagen i språket och samhället är radikala och iögonenfallande. Han kritiserar till exempel den sjunde upplagan av *SAOL* för att vara ”en simpel abklatschung af tyskan och detta i dess mest afskräckande och anskrämliga gestalt – judetyskan”.⁸⁷³ Mot bakgrund av kritiken av *SAOL* är det intressant att notera att

⁸⁷⁰ O.C. Kjellberg, ’Redogörelsen’ (forts. från årg. 1), *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 260. Utopstecknet är antagligen ett redaktionellt tillägg med anledning av stavningen av meddelelsamedel.

⁸⁷¹ O.C. Kjellberg, ’Nyförvärfvade ledamöter’, *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 236–240.

⁸⁷² O.C. Kjellberg, ’Redogörelsen’, s. 263.

⁸⁷³ O.C. Kjellberg, ’Redogörelse för Svenska Riksspråk-Förbundet och dess verksamhet’, *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1906:1, s. 4–5. Redogörelsen är egentligen en separat skrift i

Kjellberg faktiskt tog upp frågan i samband med att han träffade professor K.F. Söderwall (1842–1924), som ledde akademiens ordboksarbete.⁸⁷⁴ Bland annat framförde han att elva främmande språk fanns representerade i listan, men att det var fråga om ”det sämsta som finnes i språkväg”, nämligen ”korruptioner”. Med detta avsågs ord som varken var till exempel rent tyska eller franska, men heller inte svenska. Han hävdade också att man i *SAOL* blandat svenska och utländska ord på ett sätt som saknade motsvarighet i något annat land. Här svarade Söderwall (enligt Kjellberg) att man följt en holländsk modell och att de främmande orden behövdes för nyanseringen av språket. I övrigt bemötte Söderwall inte kritiken – om vi ska tro Kjellberg.⁸⁷⁵

Svenska Riksspråk-Förbundet och dess tidskrift måste betraktas som särskilt intressanta ur ett historiebruksperspektiv. På sätt och vis utgör de en språklig motsvarighet till Hazelius Skansen – denna parallell drar redaktören redan i det första häftet. Att ”samla, skydda och taga till vara” beskrivs här som ett av de viktigaste framstegen som skett under senare tid. Samlingarna på Skansen sägs väcka ”utländingens hänförelse och beundran”, och det vidtas åtgärder för att rädda ”gamla tempel, slott och borgar”. Det svenska språket liknas vid en sådan borg som emellertid inte fått någon uppmärksamhet.⁸⁷⁶

Vad vet vi då om denne O.C. Kjellberg? Han skriver själv att han i 30 års tid handlett ”en mängd bildade främlingar af de flesta nationer” i svenska språket.⁸⁷⁷ I *Nya Pressen* från den 17 maj 1885 finns ett omnämnande om att några ynglingar från Finland skulle få möjlighet att delta i en ”skollofskoloni” i London. Som arrangör fungerade just O.C. Kjellberg, som uppgavs vara lärare vid Tyska lyceum i Stockholm. Att kolonin ordnades i London berodde på att man där under sommaren skulle öppna två nya utställningar. Dessutom fanns det museer och samlingar i staden som kunde erbjuda ynglingarna ”mycket märkvärdigt och lärorikt”.⁸⁷⁸ O.C. Kjellberg utgav även en lärobok i engelska språket.⁸⁷⁹ Dessutom var han direktör för Svenska främlingsbyrån: I *Åbo Tidning* den 13 oktober 1888 meddelades att denna byrå grundats i Stockholm med syfte att bland annat bistå de utlänningar som besökte Sverige och ordna språkkurser för svenskar som avsåg att bege sig utomlands. Som direktör fungerade Kjellberg, som uppgavs vara språklärare bland annat vid Tyska skolan. Det sägs också att han hade lång erfarenhet av att undervisa

serien Svenska Riksspråk-Förbundets Skrifter (nr 7) men är inbunden i det första häftet av tidskriften. Därför har den även separat sidnumrering.

⁸⁷⁴ Åren 1884–1892 ledde Söderwall arbetet vid Svenska Akademiens ordboksredaktion. Efter Theodor Wiséns död 1892 var han chef för redaktionen fram till 1912. ’Söderwall, Knut Fredrik’, Svenska Akademiens ledamotsregister, <http://www.svenskaakademien.se/akademien/ledamotsregister> (22.1.2011).

⁸⁷⁵ Kjellberg, ’Redogörelse för Svenska Riksspråk-Förbundet och dess verksamhet’, s. 18.

⁸⁷⁶ O.C. Kjellberg, ’Till Svenske Män och Kvinnor samt Föreningar i Sverige och utlandet’, *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1906:1, s. 3.

⁸⁷⁷ Kjellberg, ’Till Svenske Män och Kvinnor samt Föreningar i Sverige och utlandet’, s. 15–16.

⁸⁷⁸ ’Feriekoloni i London’, *Nya Pressen* 17.5.1885. I samma tidning ingick en annons med rubriken ’Skollofskoloni i London’.

⁸⁷⁹ Axel Nelson (red.), *Svensk bok-katalog för åren 1911–1915* (Stockholm 1919), s. 241; C. Georg Starbäck & P.O. Bäckström, *Berättelser ur svenska historien*, 11:e bandet (Stockholm 1886), s. 227–228.

i svenska för utlänningar, och detta arbete skulle han fortsätta med som föreståndare för byrån.⁸⁸⁰

I akademiska kretsar verkar Kjellberg ha varit rätt så osynlig, för att inte säga ignorerad. Han uppgav själv att han redan år 1887 skickat in en uppsats om utländsk påverkan på det svenska språket till *Svensk Tidskrift* i Uppsala. Till en början fick han inget svar, men då han hörde sig för svarade redaktören, Karl Reinhold Geijer (1849–1922), att uppsatsen inte kunde publiceras eftersom han inte visste vem Kjellberg var. Det är förstås också möjligt, och kanske troligt, att det fanns andra orsaker till beslutet. I april 1903 skulle Kjellberg hålla ett föredrag i Uppsala (med tillstånd av rektor och konsistorium) om svenska språket från en ”fosterländsk synpunkt”. En enda åhörare infann sig, nämligen ärkebiskopen. Missödet beskrevs av föredragshållaren som ett nederlag för det svenska språket.⁸⁸¹

Kjellberg och hans tidskrift måste betraktas som ett udda inslag i debatten, men eftersom jag inte eftersträvar att skapa en heltäckande bild av diskussionen om språket utan i stället vill lyfta fram intressanta teman och exempel på ståndpunkter som jag betraktar som viktiga, förtjänar också inlägg som Kjellbergs en plats i diskussionen, särskilt i och med att han också behandlade svenskan i Finland. Någon representativitet eftersträvar jag inte här, utan jag är intresserad av olika tankar och åsikter som kunde föras fram i diskussionen.

Det är uppenbart att idealiseringen av svenskan i Finland var knuten till en uppfattning om att denna språkvarietet hade bevarat drag som gått förlorade i svenskan i Sverige. Här kan man dra en parallell till ett betydligt senare uttalande av finlandssvensken Artur Eklund. År 1924 publicerade han ett inlägg om diskussionen om finlandssvenskan, och det utgör samtidigt ett exempel på hur en beundran för det gamla och genuina kunde komma till uttryck i språkdiskussionen. Eklund ansåg nämligen att finlandssvenskan kunde bidra till det svenska skriftspråkets rikedom:

Vi ha våra landsmål, som äro kärnfull, gammaldags svenska, och den, vars språk-känsla ytterst bygger på dem, behöver inte känna sig skuldmedveten, om han någon gång uttrycker sig på ett sätt, som icke finner stöd i ordböckerna. Och vi ha vår gamla kultur, som i vårt språk avsatt märken i ålderdomliga uttryck, som mestadels kommit ur bruk i Sverige.⁸⁸²

Som stöd för sin argumentering anförde Eklund ett uttalande som den sverigesvenske arkitekten Torben Grut gjort efter ett Finlandsbesök: att ”t. o. m. språkets ord i denna den nordiska odlingens utmark bevarat en starkare klang än hemma”.⁸⁸³ Grut var för övrigt inte ensam om sitt nostalgiska perspektiv – vi finner det i ännu mer utpräglad form hos språkvetaren Axel Kock. I sin diskussion om språklig förändring skriver han om sverigesvenskarnas intresse för den finländska svenskan:

⁸⁸⁰ 'Hvad nytt från Stockholm?', *Åbo Tidning* 13.10.1888.

⁸⁸¹ Kjellberg, 'Redogörelse för Svenska Riksspråk-Förbundet och dess verksamhet', s. 3–5.

⁸⁸² Eklund, 'Språkgranskning', s. 103.

⁸⁸³ Eklund, 'Språkgranskning', s. 103.

Vi svenskar lyssna med särskildt intresse till svensk-talande finnars uttal af vårt gemensamma språk. Svenskan i finnens mun väcker hos oss på denna sidan om Bottenhafvet så många halft undanskymda minnen om våra fäders forntida kolonisation i österled, om den långa period, då svensk och finsk historia var gemensam, om gemensamt tillkämpade segrar och gemensamt utkämpade lidanden.⁸⁸⁴

Det verkar alltså som om det svenska intresset för Finland också bland språkforskare kan ha varit ”nostalgiskt” färgat.

5.2.2 Modernitet och funktionalism

[S]pråket är ett meddelelse-medel.

Alltså är *det* språkbruk *bäst*

som *bäst* meddelar det, som skall meddelas.⁸⁸⁵

I det föregående avsnittet fick O.C. Kjellberg och hans tidskrift fungera som ett (visserligen mycket radikalt) exempel på det tankemönster som Ulf Teleman kallat traditionism, och till vilket man också kan knyta den tidiga folkliks- och dialektforskningen. Motpolen till denna utgörs som tidigare nämnts av modernismen eller funktionalismen, med sin betoning på ett standardiserat och funktionellt ideal. Detta ideal finner vi inom industrin men också inom språket – det betraktades som självklart att en modern nationalstat skulle ha ett helt standardiserat nationellt skriftspråk. Teleman skriver:

Standardisering var naturlig i en tid då jämlika medborgare behövde ett gemensamt kommunikationsredskap och då även massproduktionen präglades av standardisering. Att språkets element och regler var standardiserade var lika naturligt som att byggelementen var det. Standardisering var effektiv vid bygandet av både texter och hus, vid skriftlig kommunikation såväl som vid konstruktion av maskiner.⁸⁸⁶

På vilket sätt är då denna utveckling relevant för språkplaneringen i Finland under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet? De förbättrade kommunikationerna, inte minst järnvägen, förbättrade på ett avgörande sätt människornas möjligheter att resa. Och då människor reser, vistas på olika orter och träffar nya människor uppstår idéer som sedan sprids och etableras. Inom språkvetenskapen utgjordes en sådan idé av den tidigare nämnda junggrammatiken, som från mitten av 1870-talet hade sitt fäste i Leipzig i Tyskland. Unga språkvetare från Uppsala reste till Leipzig för att studera, och då de återvände till Sverige förde de med sig nya tankar kring språkforskningen. Saara Haapamäki, som studerat den svenska grammatikens historia, konstaterar att en språkvetenskaplig tradi-

⁸⁸⁴ Kock, s. 130–131.

⁸⁸⁵ Adolf Noreen, *Spridda studier* I, andra upplagan (Stockholm 1912), s. 146.

⁸⁸⁶ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 38.

tion aldrig tidigare importerats så snabbt till Sverige: under en tid bedrevs junggrammatisk forskning synkront i Uppsala och Leipzig. En av orsakerna var just järnvägen och de förbättrade kommunikationerna mellan de bågge orterna.⁸⁸⁷ Motsvarande kommunikationer utnyttjades av det flertal finländska studenter som reste till Uppsala för att studera språk. På detta sätt fördes idéerna över till Finland, och, som framgår av diskussionen om Svenska rättstavningsällskapetets Helsingforsskrets och de olika aktörerna, kunde de ta sig mycket konkreta uttryck. Det moderna kom också att avspeglade sig i debatten om språket, särskilt då det gällde stavningen, vilket berodde på att stavningsreformerna samtidigt blev en pedagogisk och social fråga.

I det här avsnittet behandlar jag språkdebatten ur ett modernitetsperspektiv – det handlar till exempel om på vilket sätt demokratiseringsmotivet kom till uttryck i diskussionen om språket, både då det gällde lånord och rättstavning. Slutligen placerar jag in problematiken i en större samhällskontext och tar upp de utmaningar som utvecklingen innebar för de svenskspråkiga. Avsikten är att lyfta fram ”hotbilder” som på olika sätt kan ha påverkat aktörernas syn på svenskheten i sig men också på språket och dess roll.

Jag vill än en gång betona att det inte är möjligt att dra upp skarpa gränser mellan olika typer av argument och plocka in dem i tydliga kategorier. Min avsikt är i stället att visa på tendenser och ge exempel på olika ideologiskt färgade argument. En del aktörer förenade dessutom ett traditionalistiskt perspektiv med ett modernt sådant: här kan särskilt nämnas Artur Hazelius. Han var en viktig pådrivande kraft i början av rättstavningsdebatten, även om det handlade om tiden före radikaliserings på 1880-talet. Här kan man dra en parallell till arbetet med Nordiska museet och Skansen – som jag tidigare nämnde har det beskrivits som en ”demokratisering av historien”. Att nå ut till de breda lagren och sprida kunskap var alltså ett centralt motiv för Hazelius. Överlag är blandningen av traditionalism och modernism i Hazelius arbete fascinerande, men inte särskilt lätt att klarlägga. I sin översikt över Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet nöjer Sverker Sörlin sig med följande konstaterande: ”svenskarnas språk strömmade visserligen ur gamla nordiska källsprång men icke desto mindre måste det skrivas enkelt och klart”.⁸⁸⁸

Då det gäller särdragsdiskussionen och till exempel den ståndpunkt som Bergroth företrädde är det svårt att dra klara gränser mellan funktionalistiskt och emotionellt/nationellt. Ofta förenas dessa: det är viktigt att finlandssvenskarna kan göra sig förstådda i Sverige – kommunikationen måste alltså fungera – men samtidigt tillskrivs språket en stor betydelse för kulturen eller den andliga odlingen.⁸⁸⁹ Demokratiseringsmotivet har ingen synlig roll i diskussionen om särdragen i den finländska svenskan – den handlade inte om att förenkla språket utan om att skapa en klar och tydlig norm.

Att generationen efter Freudenthal hade en mer funktionalistiskt präglad språksyn var ett resultat av utvecklingen inom språkvetenskapen, men antagligen spelade också den tilltagande professionaliseringen och specialiseringen en viktig roll. Bland de finländska

⁸⁸⁷ Haapamäki, s. 222.

⁸⁸⁸ Sörlin, ’Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet’, s. 24.

⁸⁸⁹ Se till exempel R. F. von Willebrand [”-n-”], ’Skriv ditt svenska modersmål riktigt!’, *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1910* (Helsingfors 1910), s. 140–141. von Willebrands korta uppsats följdes av två andra, skrivna av Hugo Bergroth under signaturen ”-r-”.

aktörer som hade en modern syn på språket kan särskilt nämnas Karl Lindström men också Ralf Saxén, som behandlade svenskan i Finland i flera sammanhang, ofta med betoning på pedagogiska aspekter. I sin uppsats 'Språkförbättring och framtidssvenska' slog han fast att språket var en "förvärfvad egendom, en konstprodukt", och att människan var skyldig att försöka påverka sitt språk. Här utgick Saxén från den stora skillnaden mellan samtalsspråk och skriftspråk (så kallad normalprosa, det vill säga icke-skönlitterärt språk). Enligt Saxén innebar denna skillnad att en "mur" restes mellan olika samhällsklasser. Saxén var alltså inne på samma linje som en del nystavare, men han tog i stället fasta på uttryckligen lånordens åtskiljande funktion. Inlåningen var så omfattande att det skrivna språket antagligen inte längre kunde bli hela den "svenska nationens egendom". Därför var det viktigt att hindra utvecklingen och göra språket mer "inhemskt".⁸⁹⁰

Ralf Saxéns uttalande påminner mycket om den ståndpunkt som Arvid Mörne uttryckte och som jag citerade i inledningen, nämligen att det var nödvändigt att förenkla skrivsättet och försvenska ordförrådet för att nå ut till fler människor.⁸⁹¹ Även i dagspressen förekom liknande uttalanden – jag hänvisade tidigare till *Vikingens* behandling av rättstavningsfrågan i oktober 1874. Här tog man också upp språkrensningen och diskuterade Esaias Tegnér's uppsats 'Om språk och nationalitet'. I motsats till Tegnér underströk man kopplingen mellan språk och nation. Då det gällde språkrensningen ansåg man inte att vissa ord måste rensas ut bara för att de var utländska, i stället skulle man rikta in sig på ord som

uppbäras uteslutande af den bildade klassen och hvilka [sic] bortrensande därur icke blott blefve en vinst i nationelt hänseende, utan äfven i hög grad skulle bidraga till att öfverhufvud göra vår litteratur tillgängligare för de stora massorna. De gamle talade om tändernas stängsel om orden. I språket är mängden af utländska ord ett stängsel, som först måste nedbrytas, innan det vetande som språket gömmer i literaturen kan blifva nationens gemensamma egendom. Må därför språkrensningens nitet få utföra sitt verk.⁸⁹²

Citatet är ett intressant exempel på en kombination av ett nationalistiskt och ett funktionellt synsätt: språkrensningen har ett nationellt syfte men innebär också en "demokratisering" av språket: lånorden utgör ett hinder för de stora massorna och bör därför avlägsnas ur språket.

Allra tydligast är demokratiseringsmotivet ändå inom nystavningssträvandena. Då det gällde de radikaliserade kraven var det från år 1885 Uppsalaforskarna och Svenska rättstavningsällskapet som utgjorde den pådrivande kraften. Adolf Noreen formulerade principen för nystavningssträvandena, nämligen "bäst är den språkform som med nödig tydlighet förenar största möjliga enkelhet". Nystavarna betonade de pedagogiska aspekterna hos stavningen – det skulle vara lätt att lära sig skriva.⁸⁹³ Genom att lyfta fram stavningens roll i folkundervisningen betonade man vikten av att de stora massorna kunde ta

⁸⁹⁰ Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', s. 401–402.

⁸⁹¹ Mörne, 'Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes', s. 242.

⁸⁹² 'I rättskrifnings frågan' (forts.), *Vikingen* 31.10.1874.

⁸⁹³ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 66–67.

del av språket och i förlängningen också av ”den allmänna medborgerliga bildning, som det nutida samhället af hvar och en kräver”.⁸⁹⁴ Även C.G. Estlander kopplade reformarbetet till demokratiseringsprocessen:

Men i våra dagar, då man knappast vill fördraga de naturliga åtskilnaderna mellan människor, tål man desto mindre några af konventionell art. I denna tidens demokratiska strömning hafva ”nystafvarene” funnit ett värksamt bidrag för sitt ur vetenskaplig hänsyn gjorda yrkande på en ljudenlig ortografi.⁸⁹⁵

Ernst Lagus tog i sin diskussion om tyska och franska nystavningssträvanden fasta på Estlanders uttalande och konstaterade att det var glädjande att man också utanför Norden hade klart för sig ”att återvärden icke skall bliva otacksam för det befrielsearbete som nu utföres, miljoner männisjor till gangn ock båtnad”.⁸⁹⁶ Här handlade det alltså rent av om att befria den stora befolkningmassan. Som många andra knöt Lagus nystavningssträvandena till det moderna. I en diskussion om rättskrivningslärorna i skolan hävdade han att härledningsprincipen vilade på praxis och traditioner, medan den fonetiska principen betecknades som modern. Enligt Lagus var det svårt att förstå att härledningsprincipen, efter vad man kommit fram till angående språkets utveckling, kunde bero på annat än ”halsstarrighet, på konservatism af bekvämlighetsskäl, sålunda på en medveten svaghet”. Rädslan för det radikala hade gjort att man alltför länge tvingats leva i ett slags övergångsfas.⁸⁹⁷

Ännu längre gick den författare som dolde sig bakom signaturen ”J”. I skriften *Rättstafningsreformen och svenska akademien* inledde han med en mer allmän diskussion kring genomförandet av olika reformer och konstaterade att sociala reformer som stöddes av ”politiskt framåtskridande” i allmänhet genomfördes snabbt. Som ett exempel nämner han att ”de högre klassernas tilltal och hållning till personer af lägre samhällslager” förändrats. Andra reformer var emellertid svårare att genomföra: ”Men huru många äro de i vårt upplysta tidevarf, som våga bryta sed i fråga om osköna och hälsofientliga moder, officiella festmåltider, ett klumpigt titelväsende, en lättsinnig barnauppföstran, ett andefattigt umgängeslifs onatur och kräslighet?”. Och här kom ”J” även in på rättstavningen och gjorde en radikal jämförelse: ”Kristna människor hafva korsfäst, bränt och landsförvisat medborgare för deras tros skull: mot nystafvande kättare hafva både nu och i forna tider anklagelser förekommit, som röja en liknande ofördragsamhet.”⁸⁹⁸

De som argumenterade för nystavningen lyfte som sagt ofta fram reformernas sociala betydelse. Men rättstavningsfrågans sociala konnotationer kunde också vara problematiska i och med att mer konservativa debattdeltagare ansåg att resultatet av reformerna skulle bli en alltför enkel ortografi: ”en ock annan beklagar öppet, att, i händelse nyheterna jinge ijenom, drängars ock pigors stavsätt skulle bli det riktiga”, skrev A.V. Lund-

⁸⁹⁴ Lundell, *Om rättstafningsfrågan*, s. 1; Teleman, *Tradis och funkis*, s. 82–83.

⁸⁹⁵ Estlander, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1890, s. XXXIV.

⁸⁹⁶ Ernst Lagus, 'Rörelser på den tyska och franska rättstavningsens område', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* III (1889–1891), s. 149.

⁸⁹⁷ Lagus, 'Om rättskrifningsläran i våra skolor', s. 48–50.

⁸⁹⁸ ”J”, *Rättstafningsreformen och svenska akademien* (Stockholm 1876), s. 3–4.

berg i *Nystavaren*. Och han fortsatte: ”Ja. Det är just därhän vi vilja. Pig-ortografi är i våra öron intet okvädinsord. Snarare tvärtom. Kann utan allt för stor möda den stora allmänheten lära sig att bokstavera modersmålet rätt, då är ju detta en stor vinst.” Stavningen skulle alltid vara svår, men det var ändå viktigt att i mån av möjlighet göra den enklare.⁸⁹⁹

Intressant nog försökte också en del av dem som motsatte sig de radikalaste stavningsreformerna hänvisa till den sociala betydelsen: till exempel hävdade Esaias Tegnér d.y. att den radikala ljudenliga stavningen var ”ofolklig”.⁹⁰⁰ Enligt Tegnér skulle ett införande av alla de reformer som rättstavningssällskapet föreslagit öka klyftan såväl mellan den yngre och äldre generationen som mellan bildade och obildade:

[...] om alla dessa rättstavningsreformer samtidigt skola genomföras, så komma de unge och de gamle vida mindre än nu att hämta sin andliga näring ur samma källor. Det går väl an för de bildade, som läsa mycket; de vänja sig lätt vid två stavsätt, såsom de vänja sig vid två närskylda språk. Men för den stora del av vårt folk, som icke genom sin uppfostran är höjd *över* rättstavningen, och som icke håller stannat så lågt på bildningens skala, att den står *under* rättstavningen och anser alla skrivsätt lika goda – för det har ändringen en större betydelse.⁹⁰¹

Tegnér var inte en motståndare till stavningsreformerna, utan ansåg att många av dem var motiverade. Däremot visade han på ett övertygande sätt att flera av förslagen inte fungerade i praktiken och dessutom stred mot språkkänslan. Framför allt opponerade han sig emot en alltför hastig och omvälvande ändring av stavningen.⁹⁰²

Ibland gick åsikterna alltså i sär om vad som egentligen var ”folkligt”. Ett utmärkt exempel på denna problematik finner man i en diskussion om bibelspråket, där den språkliga ”demokratiseringen” kunde tolkas på olika sätt. *Vikingen* skrev i oktober 1873:

Att språket och, så att säga hela den nya dräkt, bibelordet blifvit iklädd, gjort det möjligt för en hvar att fatta och förstå skriftens innehåll samt med lätthet och behag läsa densamma, erkändes allmänt och man yttrade sin glädje deröfver, att det föräldrade och på många ställen obegripliga språket icke mer skulle afhålla någon från att göra sig bekant med bibeln.⁹⁰³

Bakgrunden till inlägget var att en finländare hade deltagit i Sverige i kyrkomötets enskilda överläggning om den nya översättning av Nya Testamentet som gjorts av C.A. Torén och H.G. Lindgrén och skickat referat till *Viborgs tidning*. Här finns det anledning att notera att man genom ovannämnda översättning ansågs ha tillgodosett ett behov som särskilt fanns inom de ”högre klasserna” i församlingen, även om röster också höjdes för bevarandet av den gamla språkformen. De som motsatte sig den nya översättningen och

⁸⁹⁹ A.V. Lundberg, ’Profässor E. Tegnér ock skolbänkarnas befålkning’, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* II (1887), s. 80–81.

⁹⁰⁰ Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, s. 17; Teleman, *Tradis och funkis*, s. 83.

⁹⁰¹ Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, s. 12–13.

⁹⁰² Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, se till exempel s. 8–9.

⁹⁰³ *Vikingen* 25.10.1873.

ansåg att man borde hålla fast vid den gamla, som då hade ett sekel på nacken, motiverade sin ståndpunkt just med att ”menigheten [...] utan tvivel med misstro och missnöje skall emottaga en så alldeles ny och främmande bibel” och dessutom skulle även de bildade, som ansågs vara kompetenta att inse att innehållet förblivit oförändrat, anse att språket inte lämpade sig för innehållet utan att det kommit alltför nära ”det vanliga talspråket” och saknade den högtidlighet som fanns i den äldre språkdräkten. Dessa invändningar fanns emellertid endast hos äldre personer – den yngre generationen ville läsa Bibeln på ett språk som låg nära det som användes av deras samtid.⁹⁰⁴

På ett mer övergripande plan kan konstateras att de radikala nystavarna blev en nagel i ögat för mer konservativa kretsar som kanske hade ett äldre och snävare bildningsideal men som framför allt hade en annan syn på språkets funktion: språket var inte enbart ett redskap för att till exempel tillägna sig kunskap, utan det hade en mycket djupare symbolisk betydelse som ett slags minnesmärke eller bärare av ett kulturarv. Ett typexempel utgörs här av Svenska Riksspråk-Förbundet, som jag behandlade i ett tidigare sammanhang. Junggrammatikerna å sin sida (till exempel Adolf Noreen och J.A. Lundell) betraktade språklig förändring som något naturligt, vilket skilde dem från anhängarna av den historisk-komparativa språksynen (till exempel J.E. Rydqvist). Talet skulle få utvecklas fritt, men det skrivna språket betraktades som sekundärt och kunde därför påverkas.⁹⁰⁵

Detta för oss över till en diskussion om aktörerna och deras roll. Då det gäller den radikala nystavningen utgörs centralgestalten av Adolf Noreen, och genom hans egna skrifter kan man dra slutsatser om hans syn på språket och dess roll i samhället. Samtidigt är det viktigt att se på hur Noreen uppfattades av sin omgivning. Ett sådant ”vittnesmål” finner vi hos Klara Johanson som studerade i Uppsala från hösten 1894 till våren 1897. Hon hyste emellertid ingen större uppskattning för undervisningen vid universitetet – den enda ljuspunkten var Noreens undervisning i nordiska språk:

Detta var vetenskap, ung, dristig, fruktbar och stadd i väldig framfart; den grönaste recentior anade vad det var fråga om och kände sig uppflyttad till en högre värld. Och detta var en professor över alla förväntningar, rättfångaren i Hameln som filolog. Facket kunde aldrig gripa mig som ett livsintresse, men min ytliga beröring med det skänkte mig omistliga värden: inblick i vetenskaplig metod, hum om språkets väsen och åskådning av den fullkomlige akademiske läraren.⁹⁰⁶

Nystavningen fick ett starkt fäste inom Uppsala kvinnliga studentförening, och Klara Johanson tillämpade själv den under lång tid.⁹⁰⁷ Det ligger nära till hands att anta att de demokratiseringssträvanden som nystavningen innefattade tilltalade de kvinnliga stu-

⁹⁰⁴ *Vikingen* 25.10.1873.

⁹⁰⁵ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 61–69.

⁹⁰⁶ Här efter Boel Englund, 'Klara Johanson. Den svåra konsten att förvalta sina tillgångar', Boel Englund och Lena Kårelund, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920* (Stockholm 2008), s. 300.

⁹⁰⁷ Englund, s. 300–301.

denterna, åtminstone de mer radikala som just Johanson. Det är dessutom mycket troligt att Noreen genom sin egen person och sin undervisning gjorde studenterna, däribland finländarna, mottagliga för de nya idéerna – denna fråga behandlas närmare i kapitlet om aktörerna.

* * *

Historikern Sten Högnäs har i en uppsats dragit paralleller mellan Norge och Finland då det gäller kopplingen mellan språkpolitiska och socialpolitiska frågor. Likheten gäller främst finskhets- respektive norskhetsivrare: ”Folkets språk skulle bli bildningens språk; ordförrådet skulle byggas upp på ett för de breda lagren begripligt sätt”, skriver Högnäs. Enligt honom var en demokratisering av språket på ”folklig grund” mycket svagare och mindre framgångsrik i Sverige, och på svenskt håll i Finland vann den i princip ingen terräng alls, anser Högnäs. Han hävdar att man åtminstone på kultursvenskt håll ställde sig främmande inför den norska landsmålsidén: ”här fick vi i stället Hugo Bergroths *Högsvenska*”, skriver Högnäs.⁹⁰⁸

Detta är ändå en förenklad bild. Högnäs förbiser till exempel stavningsdebatten, där ett av målen ju uttryckligen var att underlätta inläringen också för de breda folklagren. Dessutom innefattade också purismen ett element av demokratisering: att undvika utländska ord och uttryck och ersätta dem med svenska motsvarigheter var också ett led i att göra språket och det innehåll det skulle förmedla tillgängligt för fler människor än tidigare. Högnäs pekar visserligen på likheter mellan riksmålsanhängare och till exempel C.G. Estlander som ju företrädde kultursvenskheten, men då är det också på sin plats att ifrågasätta att den språkliga norm som etablerades av Bergroth verkligen var ”kultursvensk”. Genom Bergroths linje motarbetades ju differentieringen, vilket stämde väl överens med den uppfattning som såväl bygdesvenskhetens centralgestalt A.O. Freudenthal som övriga finländska aktörer i allmänhet hade. Att tala om Bergroths linje som kultursvensk leder också lätt in på ett gammalt missförstånd, nämligen att Bergroth skulle ha motarbetat dialekterna. Så var det inte – det understryker han också själv i inledningen till *Finlandssvenska* – i fokus stod uttryckligen de bildades språk, och här hörde språkdrag av lokal eller regional karaktär inte hemma. Bergroth motarbetade alltså provinsialismer, inte dialekter.

Som jag tidigare nämnde var demokratiseringsaspekten mer närvarande i diskussionen om purismen. Genom att ersätta lånord med svenska motsvarigheter blev språket mer tillgängligt. I diskussionen om finlandismerna är ”överlevnadsmotivet” framträdande, men man hänvisade också till språkets funktionalitet: man ska kunna göra sig förstådd också i Sverige. Mellan dessa betoningar finns egentligen ingen motsättning. Men här vill jag också lyfta fram Hagar Olssons kritik av den bergrothska språknormen: enligt henne var det inte så farligt om den finländska svenskan utvecklades i en egen riktning om man utgick från kommunikationen: det var ändå främst mellan de bildade en sådan

⁹⁰⁸ Sten Högnäs, ”Rika malmådror av ädel metall.” Folket som resurs’, Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 26.

kommunikation skedde, och då kunde man lika gärna använda något av de stora bildningsspråken.⁹⁰⁹ Här möjliggör det funktionella perspektivet en differentiering.

Men språkvårdsdebatten kan inte enbart betraktas i ljuset av en historisk eller en rationell språksyn – den måste också belysas mot bakgrund av samhällsutvecklingen överlag och framväxten av ett allt modernare samhälle. Moderniseringen – och demokratiseringen – skapade utmaningar för språkvården. I diskussionen om särdragen nämnde jag en artikel ur *Östra Nyland* (1915) där skribenten argumenterade mot ett språkligt förfall som hängde ihop med försämring av kulturen. Denna utveckling betraktades som en följd av demokratiseringen inom samhället: "[...] att kulturen såväl hos oss som mången annorstädes till följd af samhällets snabba demokratisering är stadd i starkt sjunkande, är väl tämligen påtagligt." Skribenten konstaterade att de breda lagren nu ryckte fram, och att ungdomar ur dessa utgjorde en stor del av eleverna och studenterna i de lärda skolorna och högskolorna. Samtidigt förde de med sig ett språk som präglats av deras uppväxtmiljö. En del av eleverna och studenterna från bildade hem tog också till sig detta språkbruk för att inte sticka ut, vilket innebar en försämring av språkkänslan. Också i tidningspressen kunde man upptäcka slangord, och de tenderade sedan att bli etablerade i det allmänna språkbruket. Slutsatsen blev, också här, att man måste arbeta för att skapa överensstämmelse mellan svenskan i Finland och standardsvenskan. Detta arbete måste bedrivas på alla plan, inte bara av filologer utan också i till exempel skolan och tidningspressen.⁹¹⁰

Diskussionen ovan hänger samman med en fråga som i allmänhet inte behandlas då man diskuterar den äldre finlandssvenska språkvården, närmare bestämt de förändrade förutsättningarna för den svenskspråkiga befolkningen i början av seklet. Det är viktigt att också beakta det allt starkare finska inflytandet och till exempel lantdagsreformen 1906 då man studerar diskussionen om språket och dess framtid. Det är uppenbart att man ställdes inför nya utmaningar, och det är naturligt att utvecklingen i allra högsta grad var något som engagerade och även utmanade den bildade krets som deltog i diskussionen. Det finns ett flertal exempel på att skribenter manade till samling kring det svenska, för att stå emot ett yttre – och ibland inre – hot. En del av dessa uttalanden är mer radikala än andra – det gäller till exempel Verner Ekers inlägg i *Östsvensk Tidskrift* 1917, där han inte direkt fokuserade på utmaningarna utifrån, utan på de svenskspråkigas uppgivande av det som var genuint svenskt i musik, klädedräkt, smak, seder och så vidare. För att konkretisera problematiken gav Eker ett exempel: han hade hört att en åländsk bonddotter som gifte sig hade med sig 46 blusar till det nya hemmet, men inga husgeråd: "Hur skola kvinnor av detta slag kunna hjälpa sina män att bevara jorden i svenska händer? Hur skola slika kvinnor kunna bevara svensk smak och svensk sed i hemmen?". För att svenskheten i Finland skulle överleva måste allmogen bevara sin egen kultur och inte minst sitt eget, svenska språk: "Den måste lära sig att vara svensk i allt, icke bara i tal ock skrift. Ty språket är vår sista försöksning, och den är lätt tagen, om vi uppge alla de övriga."⁹¹¹ Samma år, 1917, betonade också Hugo Bergroth att det var tack

⁹⁰⁹ Olsson, 'En ropandes röst i öknen'.

⁹¹⁰ 'Språkets förfall', *Östra Nyland* 13.3.1915.

⁹¹¹ Verner Eker, 'Smak och svenskhet', *Östsvensk Tidskrift* 1917:14–15, s. 113–115.

vare det svenska språket, som uppbar ”en gammal hög kultur”, som den svenska nationaliteten kunnat förbli så framträdande i ”landets liv”, trots att den till antalet var liten och dessutom hade mist sin politiska maktställning. Om dess språk och odling i framtiden inte längre var svenska, skulle förutsättningarna förändras på ett avgörande sätt.⁹¹²

Att man i en del kretsar upplevde utvecklingen som oroväckande och till och med hotande, framgår tydligt av Oskar Hultmans dagböcker. Detta gällde inte minst förfinskningen av samhället:

Suomalaistuminen liittyi erottamattomasti sosiaalisten erojen tasoittumiseen ja demokratisoitumiseen, jotka kaikki olivat niin Oskarinkuin 1800-luvun lopun ruotsinkielisten muistelmakirjailijoiden, kuten Anders Ramsayn ja Jac. Ahrenbergin, mielestä yhtäläisiä uhkia ja ikäviä kehityskulkuja. Ajatus suomalaisuuden hyökyaallosta, joka pyyhkäisee pois ruotsinkielisen, yläluokkaisen kulttuurin esiintyi myös 1910-luvun ”dagdrivare”-sukupolven kirjailijoiden teoksissa.⁹¹³

Så skriver Hanna Elomaa i sin avhandling *Idylliä etsimässä*. Hon visar också hur Oskar Hultman ännu under 1880-talet med iver engagerade sig i språkfrågan, men att denna ungdomliga iver senare förbyttes i pessimism när han märkte att förfinskningen inte gick att hejda. Han hade ingen finsk fosterlandskänsla, och han upplevde att han behandlades illa av finskspråkiga. Han förhöll sig också misstänksamt mot allt finskt.⁹¹⁴ Dessutom bidrog händelserna 1918 till hans bitterhet: orsakerna var delvis personliga (hans sommarställe i Tvärminne i närheten av Hangö plundrades), men han betraktade också utvecklingen på ett mer allmänt plan som ett bevis på det finska folkets många brister. I mars 1918 skrev han att man inte behövt utstå de senaste veckornas elände ”om vi ej haft finnar omkring oss”.⁹¹⁵ Enligt Hultman var det kriminella elementet också större i Finland än i något annat land.⁹¹⁶ Det var rätt så vanligt att man inom den svenska bildade klassen kopplade samman finskhet och socialism. När man betraktade kriget 1918 som

⁹¹² Bergroth, 'Det svenska scenspråket i Finland', s. 325.

⁹¹³ Elomaa, s. 347: ”Förfinskningen var nära knuten till utjämningen av sociala klyftor och till demokratiseringen, vilka enligt såväl Oskar som de svenskspråkiga memoarförfattarna, till exempel Anders Ramsay och Jac Ahrenberg, var hot och uttryck för en negativ utveckling. Tanken om en finsk våg som utplånar den svenskspråkiga överklasskulturen framträdde också i 1910-talets dagdrivarlitteratur.” Se även Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 11. Med ”dagdrivare” avses en grupp unga prosaförfattare som under perioden 1907–1917 strävade efter att skildra den moderna storstaden. Benämningen kom från Torsten Helsingius roman *Dagdrivare* som utkom 1914. Fenomenet berodde delvis på att man ville skapa en modern finlandssvensk litteratur, i vilken storstaden spelade en framträdande roll. Dessutom innebar den nya språkpolitiska situationen att man ansåg att den finlandssvenska litteraturen måste anpassa sig efter europeiska modeller för att kunna överleva. Om dagdrivarlitteraturen, se Massimo Ciaravolo, 'Dagdrivare och Runar Schildt', Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 47–54.

⁹¹⁴ Elomaa, s. 348–349.

⁹¹⁵ Oskar Hultmans dagbok 9.3.1918, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹¹⁶ Oskar Hultmans dagbok 17.4.1918, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo. Se även Elomaa, s. 360.

en kamp mellan barbari och bildning var steget inte långt till att se det som en kamp mellan två folkkaraktärer.⁹¹⁷

Oskar Hultman hade själv ansett att det var önskvärt att Finland blev självständigt, men han blev ändå besviken då han tyckte sig märka att Finland inte kunde fungera som en självständig stat.⁹¹⁸ Han hyste inget förtroende för folkrepresentationen, och det var han inte ensam om: missnöjet med den representativa demokratin hade brett ut sig bland de svenskspråkiga efter valresultatet 1906, och i en del kretsar använde man också rasbiologiska argument för att kritisera den allmänna rösträtten. Överlag bredde pessimismen ut sig bland de svenskspråkiga, och på 1920-talet drabbade den särskilt dem som stödde östsvenskheten och bygdesvenskheten. Enligt Sten Högnäs upplevde de sig svikna från alla håll: av det vita Finland, av kultursvenskarna och av Sverige.⁹¹⁹

Intressant nog verkar Hultman heller inte ha haft så mycket till övers för det finlandssvenska, som han åtminstone i vissa sammanhang betraktade som finskt. I samband med min diskussion kring begreppet ”finlandssvensk” nämnde jag att detta i allmänhet inte användes av Hultman, som av allt att döma hade svårt att acceptera den positiva gemenskap som begreppet signalerade. Hanna Elomaa har också visat hur Hultman kunde beskylla finlandssvenska personer och institutioner för dåligt ”finskt” beteende: ”Suomalaisuus tuntuu Oskarin päiväkirjoissa koko ajan laajentuvalta ilmiöltä niin, että lopulta se kattoi kaikki suomalaiset kielestä ja puoluekannasta riippumatta.”⁹²⁰ Det verkar som om Hultman delade upp finlandssvenskarna i två läger, där bara den grupp som i tillräckligt stor utsträckning tog avstånd från finskheten kunde accepteras.⁹²¹

5.3 Finländska filologer i Sverige

Tidigare i detta kapitel har jag visat på hur olika ideologier kom till uttryck i synen på språket. Lika viktigt är att placera in denna ideologiska påverkan i ett sammanhang där aktörerna lyfts fram, eftersom man på det sättet kan skapa sig en bild av hur idéer och åsikter sprids. Här fokuserar jag på en begränsad krets aktörer, varav de flesta var professionella språkforskare. Samtidigt är det självklart att också en mer allmän språklig medvetenhet kan ha aktualiserats i umgänget mellan icke-språkvetare. Arvid Mörne hävdade i en uppsats att

varje *personlig* beröring med rikssvenska stamfränder [framstår] som någonting värdefullt; ett samtal med en sverigesvensk är alltid givande, emedan det hos den finländska parten skärper sinnet för språkets svenskhets liksom å andra sidan beröringarna med finskan oavslutligt förslöa detta sinne.⁹²²

⁹¹⁷ Elomaa, s. 360.

⁹¹⁸ Elomaa, s. 361.

⁹¹⁹ Elomaa, s. 350 och 361; Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 204–205.

⁹²⁰ Elomaa, s. 367: ”Finskheten uppträder i Oskars dagböcker som ett allt mer omfattande fenomen, som till slut inbegrep alla finländare oberoende av språk och partiståndpunkt.”

⁹²¹ Elomaa, s. 370.

⁹²² Arvid Mörne, ’Sverige, Svenskfinland och den allsvenska samlingen’ (1924), *På finländsk grund. Uppsatser och tal från tre årtionden* (Helsingfors 1927), s. 203–204.

Samma tematik, det vill säga betydelsen av personliga kontakter, togs upp i en minnes-teckning över August Sohlman, publicerad i *Vikingen* sommaren 1874. I samband med att såväl Sohlmans som Johan Jakob Nordströms (1801–1874) frånfällen kommenterades lyfte man också fram ”personlighetens” betydelse för ”upprätthållandet af en lefvande vevvelverkan folken imellan”.⁹²³ Utvecklingen av disciplinen nordisk (eller skandinavisk) filologi i Finland är ett område där man tydligt kan spåra idéspredningen, i det här specifika fallet från Köpenhamn via Uppsala till Finland. Detta är ett tema som tidigare, i olika utsträckning, berörts och behandlats av Bengt Loman och Pirkko Lilius.

Dansken Rasmus Rask har ofta betraktats som den nordiska filologins fader. Rask besökte också Finland år 1818 i samband med att han stod i beråd att ge sig ut på en resa i Asien. Under detta besök kom han i kontakt med en del finländska filologer, till exempel A.J. Sjögren (1794–1855) som i sin tur var M.A. Castréns (1813–1852) lärare.⁹²⁴ I Köpenhamn resulterade intresset för de skandinaviska språkens forn- och nutid i att man år 1845 utnämnde N.M. Petersen till den förste professorn i skandinaviska språk. Petersen utmärkte sig särskilt genom verket *De danske, norske og svenske sprogs historie* (1829). Blivande forskare från bland annat Sverige sökte sig till Köpenhamn för att ta del av Petersens undervisning. Bland dessa kan särskilt nämnas Carl Säve, som tillämpade Petersens historisk-lingvistiska metod i sin avhandling om gutniskan, publicerad år 1847.⁹²⁵ Som jag tidigare nämnt blev Säve sedermera den förste professorn i nordiska språk i Sverige (1859). På samma sätt som Petersen i Köpenhamn lockade han till sig studenter från olika håll – som tidigare framkommit hörde A.O. Freudenthal till dem. Jag nämnde också i ett annat sammanhang att Freudenthal hade planer på att studera i Köpenhamn, men att han på grund av en lungsjukdom blev tvungen att avstå och i stället åka på rehabilitering till Alger.

Att impulserna från Sverige var av avgörande betydelse för språkdebatten i Finland är uppenbart. I en artikel i *Vikingen* den 30 mars 1872 hänvisade en insändarskribent till det allt större intresset för rättstavningsfrågor i Sverige: ”Man torde kunna antaga för gifvet, att äfven ’på denna sidan Bottenhafvet’ någon uppmärksamhet blifvit skänkt åt de ifriga sträfvanden för svenska språkets utbildning, som i vårt broderland Sverige allt mer och mer göra sig gällande.”⁹²⁶ I Adolf Noreens brevsamling kan man se hur Noreen kontaktades av språkintresserade både i Sverige och i Finland. Till de senare hörde Hugo Grönstrand som tagit till sig nystavningens principer, vilket kan illustreras med ett utdrag ur ett brev från den 26 augusti 1892. Grönstrand skriver:

Hötkerade Her Profesor! I den mohenda nogot djerva förhopningen at varken veka löje eler fala besverlig gor underteknad at til Eder, Her Profesor, rikta nogra frogor, föranleda av ok henförande sig til Eder brofyr ”De nordiska sproken” (Upsala 1887.).

⁹²³ ’August Sohlman’, *Vikingen* 11.7.1874.

⁹²⁴ Lilius, s. 17–18.

⁹²⁵ Lilius, s. 18–19.

⁹²⁶ ’Några ord om rättstafning’, *Vikingen* 30.3.1872.

Grönstrand ställer sedan en lång rad detaljerade frågor om innehållet i verket.⁹²⁷ I följande brev, daterat i april 1893, omnämner Grönstrand att han bifogat ethundra exemplar av sitt verk ”försök til svensk ret´stavningslära”. Han hoppades att Noreen skulle dela ut dessa bland intresserade.⁹²⁸ I ett senare brev beklagade sig Grönstrand över det negativa bemötande hans rättstavningslära fått i Finland.⁹²⁹

Bland andra finländare som stod i kontakt med Noreen kan nämnas Wentzel Hagelstam som i mitten av 1880-talet studerade en termin i Uppsala tillsammans med Karl Lindström.⁹³⁰ Noreens brevsamling innehåller ett rätt så stort antal brev från just Hagelstam, och i dem berättar denne bland annat om händelser vid universitetet och tjänstetillsättningar.⁹³¹ I ett brev daterat den 31 mars 1890 nämner Hagelstam till exempel att senaten förbjudit skolorna att använda Freudenthals rättskrivningslära och i stället bestämt att Svenska Akademiens stavning skulle följas.⁹³²

De flesta av de finländska filologer som omnämns i denna avhandling bedrev studier i Uppsala i slutet av seklet eller kring sekelskiftet. Ett undantag utgörs av Freudenthal, som tillhörde en äldre generation och studerade i Uppsala i början av 1860-talet. Freudenthals lärare var Carl Säve, men de yngre filologerna studerade för till exempel Adolf Noreen.⁹³³ Freudenthals studieår i Uppsala inledde *de facto* ”den finländska nordistikens historia”, som Bengt Loman uttryckt sig i sin studie av finländska studenters studier i Uppsala under perioden 1861–1914, alltså från och med Freudenthals studieår fram till första världskriget. Loman skriver:

Alla tidens mer framstående nordister vid universitetet i Helsingfors bedrev i ungdomen studier i Uppsala – språkvårdarna Lindström och Bergroth, dialektologerna Vendell, Hagfors, Anton Karsten, Klockars, Saxén och Thurman, de blivande professorerna Pipping, Hultman, T.E. Karsten och Sjöros.⁹³⁴

Flera av dessa personer har också behandlats i den här undersökningen, till exempel Karl Lindström som inledde debatten om särdragen i mitten på 1880-talet och Hugo Bergroth som fick ett mycket stort inflytande på den finlandssvenska språkvården genom utgivandet av *Finlandssvenska* år 1917. Här är det motiverat att lyfta fram ett brev från Lindström till Noreen där Lindström bad om ett utlåtande angående Freudenthals vetenskapliga kompetens – denne stod i fråga att tilldelas Svenska litteratursällskapets i Finland stora pris för sina insatser på språkvetenskapens område. I samma brev näm-

⁹²⁷ Brev från Hugo Grönstrand till Adolf Noreen 26.8.1892, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹²⁸ Brev från Hugo Grönstrand till Adolf Noreen 23.4.1893, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹²⁹ Brev från Hugo Grönstrand till Adolf Noreen 10.6.1893, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹³⁰ Brev från Wentzel Hagelstam till Adolf Noreen 7.1.1886 och 17.3.1890, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹³¹ Se till exempel brev från Wentzel Hagelstam till Adolf Noreen 17.3.1890.

⁹³² Brev från Wentzel Hagelstam till Adolf Noreen 31.3.1890, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹³³ Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 45.

⁹³⁴ Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 45–46.

de Lindström att två ynglingar från Helsingfors skulle åka till Uppsala för att studera dialekter. De två studenterna var Hugo Bergroth och K.J. Hagfors, och Lindström skrev om den förstnämnde att han var ”synnerligen väl förberedd för framgångsrika studier”.⁹³⁵ Mustelin har här noterat att Bergroth blev medlem av Rättstavningsällskapet först efter Uppsalavistelsen, vilket kan vara ett tecken på att han påverkats i sitt beslut av Noreen.⁹³⁶

Det finns också andra exempel på att man per brev så att säga ”introducerade” finländska studenter som stod i beråd att åka till Uppsala. Här avser jag till exempel ett brev från A.O. Freudenthal till Nils Linder. Brevet handlade huvudsakligen om *Nordisk familjebok*, men Freudenthal berättade också att det skulle inrättas en extraordinarie professur i svenska språket, att han lyckats få ämnet nordiska språk erkänt som examensämne i filosofie kandidat-examen och att en student nyligen erhållit laudatur i ämnet. Studenten i fråga var Herman Vendell, och Freudenthal passade på att nämna att Vendell skulle åka till Uppsala för att studera. Dessutom påpekade han att Vendells ”flit står öfver alt beröm”.⁹³⁷

Det var förstås inte bara språkforskare som reste till Sverige, även om studier i Uppsala är påfallande vanliga inom denna grupp. Som ett exempel bland många kan nämnas Hugo Pippings son Hugo E. Pipping som var ekonom och studerade en tid i Sverige. Dessutom fanns det kontakter som var av mer tillfällig natur, till exempel skandinaviska studentmöten: mellan åren 1843 och 1875 ordnades sju sådana studentmöten och i det sista av dem, som ordnades i Uppsala, deltog hela 87 finländska studenter.⁹³⁸ Det fanns också andra möten som lockade finländarna västerut, till exempel de svenska filolog- och historikermötena. I augusti 1912 arrangerades ett sådant möte i Göteborg, och bland deltagarna fanns P.O. von Törne som rapporterade om mötet i *Nya Argus*. Han uppgav att ett tjugotal finländare deltagit, däribland Hugo Pipping (d.ä.) som i samband med den avslutande supén tackade värdarna å finländarnas vägnar: ”[---] hans tal framkallade omedelbart som svar ’Du gamla du fria’, ett utbrott av känslor hos de svenska värdarne som vi förstodo att uppskatta för dess enhelhets och dess uppriktighets skull.”⁹³⁹ Bland övriga möten kan nämnas de nordiska skolmötena, där också finländare deltog. Det första mötet skulle ha hållits i Köpenhamn 1864, men det politiska läget gjorde att det inte blev av. Det första nordiska skolmötet ordnades i stället år 1870 i Göteborg, och det andra fyra år senare i Kristiania. Från dessa två möten har det inte bevarats någon berättelse, utan det är först från och med det tredje mötet i Köpenhamn 1877 som det går att följa med vad mötena innefattade och hur de utvecklades. Håkan Andersson, som studerat de nordiska skolmötena under perioden 1870–1910, har noterat att det var typiskt att man i

⁹³⁵ Brev från Karl Lindström till Adolf Noreen 27.12.1889, Adolf Noreens samling G 185o, UUB, Uppsala.

⁹³⁶ Mustelin, *Stafva eller stava*, s. 106.

⁹³⁷ Brev från A.O. Freudenthal till Nils Linder (redaktör för *Nordisk familjebok*) 10.6.1876, Redaktionen för *Nordisk familjebok* R 36, KB, Stockholm.

⁹³⁸ Ruth Hemstad, ’Det nordiske akademiske samarbeidet og skandinavismen’, Heidi Haggrén, Ruth Hemstad & Jani Marjanen (red.), *Civilsamhällets Norden. Papers presenterade på ett seminarium om nordiskt samarbete i januari 2004* (Helsingfors 2005), s. 16–18.

⁹³⁹ P.O. von Törne, ’Svenska filolog- och historikermöten i Göteborg’, *Nya Argus* 1912:18.

inledningarna till mötena ofta lyfte fram såväl skolans och lärarnas betydelse för kulturen och samhället som den nordiska gemenskapen.⁹⁴⁰

5.3.1 Oskar Hultman och Hugo Pipping

En av de språkvetare som valde att åka i väg för att studera i Uppsala var alltså Oskar Hultman. Han förde en noggrann dagbok som har undersökts av Hanna Elomaa i avhandlingen *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1920-luvulle*. Hultman (född 1862) studerade från år 1881 i Helsingfors för A.O. Freudenthal, och han var även engagerad i den nyländska studentavdelningens verksamhet.⁹⁴¹ Efter sin magisterexamen år 1887 fortsatte Hultman sina studier i Uppsala där han vistades under flera perioder.

De finländska studenternas roll i Uppsala är särskilt intressant med tanke på dels deras egen identifikation, dels deras roll i egenskap av finländare i sådana kretsar där den kulturella skandinavismen hade ett stort inflytande. En annan intressant (men svårbesvarad) fråga är naturligtvis på vilket sätt de finländska studenterna fungerade som grupp betraktad i den svenska universitetsstaden. Dessa frågor aktualiseras på olika sätt i det detaljerade dagboks materialet. Som ett exempel kan nämnas Hultmans anteckningar från en Uppsalavistelse mellan januari och juni 1899. Vid denna tid bodde också Hugo Pipping med sin familj i staden, och det är tydligt att konkurrensen mellan de bägge nordisterna kom att prägla deras förhållande, eller åtminstone Hultmans relation till Pipping. Tidigare hade nämligen Freudenthal markerat att han hoppades att Hultman skulle efterträda honom, men i oktober 1897 hade han uppmanat Pipping att förbereda sig för uppdraget genom att resa till Uppsala.⁹⁴²

Pipping hade inlett sin första vistelse i Uppsala i januari 1898 (han var då 33 år gammal). Av särskild betydelse för honom blev samarbetet med den två år äldre docenten Evald Lidén (1862–1939), som senare betecknade Pipping som sin bästa elev. Till vänkretsen hörde också till exempel Adolf Noreen och Elis Wadstein. Pipping tillbringade sommaren i Finland men återvände till Uppsala på hösten för en längre vistelse. Denna gång flyttade han över med hela sin familj som förutom hustrun Anna (f. Westermarck) bestod av tre söner, Rolf, Nils och Hugo Edvard. Familjen umgicks flitigt till exempel med familjen Noreen. Olav Panelius citerar i sin biografi över Pipping en passus ur ett brev från Evald Lidén (som år 1899 hade flyttat till Göteborg) som ger en bild av det livliga umgänget hemma hos familjen Pipping. En göteborgare hade besökt Uppsala men inte lyckats träffa Noreen. Han hade varit tvungen att avlägga sitt besök hos denne redan kl. 10 på morgonen och fick då höra att professorn sov. Lidén skriver: ”Som mannen känner Noreen ss. en morgontidig medborgare, såg han förbluffad ut, hvarpå det upplystes såsom tillräcklig förklaringsgrund: ’Han var hos doc. Pipping i går’.”⁹⁴³

⁹⁴⁰ Håkan Andersson, ’Skola och lärare i nordismens tjänst. De nordiska skolmötena 1870–1910’, *Utbildningshistoria 1989* (Uppsala 1989), s. 16–17. För en mer ingående diskussion om skandinaviska möten, se Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 172–229.

⁹⁴¹ Elomaa, s. 202–203. Elomaa undersöker familjen Hultmans identitet utgående från språk, klass och kön.

⁹⁴² Panelius, s. 61–62.

⁹⁴³ Panelius, s. 63–68.

Hultman och Pipping konkurrerade alltså om professuren i Helsingfors, och med tiden verkade allt fler förlora förtroendet för Hultman. Situationen var naturligtvis lite spänd, men det verkar som om Hultmans och Pippings intresse för utvecklingen i Finland förde dem en aning närmare varandra, särskilt som kejsaren under denna tid utfärdade sitt februarimanifest⁹⁴⁴. Pipping och Hultman diskuterade förryskningshotet och skaffade alla tidningar de kunde få tag i där förhållandena i Finland behandlades. I sin dagbok antecknar Hultman att Pipping uttryckt sin stora frustration över situationen i Finland, något som också framgår av de brev som Pipping skrev vid denna tid. I ett av dem, skrivet till vännen Axel Wallensköld och daterat den 3 mars 1899, konstaterar han ändå: ”En stor tröst för oss har varit det varma deltagande som visats oss här från så många håll.”⁹⁴⁵

Att umgänget ändå inte var konfliktfritt framkommer tydligt till exempel då Pipping våren 1899 bad Hultman följa med på en två veckors resa till kontinenten. Resan var ett uppdrag och hade att göra med anskaffandet av ett språkrör för ”den finska saken” i utländska tidningar. Hultman valde emellertid att avstå, vilket han utförligt motiverade i sin dagbok: för det första ville han inte avbryta sin Uppsalavistelse en månad tidigare än planerat, för det andra reste han hellre ensam än i sällskap och för det tredje misstänkte han att resan kunde vara ett slags ”fälla” med anledning av konkurrenssituationen mellan honom och Pipping.⁹⁴⁶ Av någon orsak verkar Hultman inte i detta skede ha haft en korrekt bild av vad arbetet skulle gå ut på – det handlade egentligen om att få kultureliten i Tyskland att medverka i en kulturadress. Pipping fick resa ensam, och anlände i mitten av maj till Berlin där han ledde en kommitté som utförde det praktiska arbetet med kulturadressen. Den bands sedan in i Stockholm och överlämnades till kejsaren.⁹⁴⁷

Såväl Hultman som Pipping intresserade sig för särdragen i finlandssvenskan. Tidigare nämndes Pippings föredrag om det bildade uttalet av den finländska svenskan (publicerat 1892). Hans intresse för uttalet hänger ihop med att han ursprungligen var fonetiker. Han övergick emellertid till filologin, och enligt Pippings biograf Olav Panelius är det sannolikt att det var i samband med Svenska landsmålsföreningens sammanträden som Pipping blev intresserad av skillnaderna mellan finländskt och sverigesvenskt språkbruk.⁹⁴⁸

I slutet av 1890-talet hade Pipping planer på att dels undersöka (det vardagliga) språkbruket i Finland och Sverige, dels göra en historisk översikt över detsamma. Han hade

⁹⁴⁴ Februarimanifestet innebar att lagar som berörde hela riket inte längre skulle stiftas av kejsaren och lantdagen tillsammans utan av kejsaren och det ryska riksrådet. Lantdagen skulle bara få avge utlåtande. Manifestet förblev i kraft till november 1905, då det återkallades. Se till exempel Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (Helsinki 2004), s. 615–634 och Päiviö Tommila, *Suuri adressi* (Porvoo/Helsinki/Juva 1999).

⁹⁴⁵ Brev från Hugo Pipping till Axel Wallensköld 3.3.1899. Här efter Panelius, s. 56–57. Även Hugo Bergroth och K.J. Hagfors läste finländska tidningar, till exempel *Hufvudstadsbladet* under sin Uppsalavistelse 1890. Brev från Hugo Bergroth till Charlotta Kristina Bergroth 28.1.1890, Hugo Bergroth-sällskapets arkiv SL5A 1007.1, SLS, Helsingfors.

⁹⁴⁶ Oskar Hultmans dagbok till exempel 20.2, 21.2, 10.3, 17.3 och 9.5.1899, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁴⁷ Panelius, s. 58–59.

⁹⁴⁸ Panelius, s. 60–61.

emellertid många andra intressen som upptog hans tid, bland annat omljudsläran eller närmare bestämt omljudsförändringarna i gutniskan. Pipping såg positivt på sina möjligheter att bli klar innan Freudenthal skulle avgå, vilket han räknade med att skulle ske tidigast hösten 1901. Freudenthal å sin sida uppmanade honom att ansöka om en docentur i svenska i stället för den nuvarande docenturen i fonetik. Av Pippings brev framgår emellertid att han var lite oroad inför flytten till Finland. I ett brev till Edvard Westermarck skriver han: ”Jag är nyfiken att se huru fennomanerna skola taga emot mig i Håfors. Persona ingrata har jag varit länge, men blir väl ingratissima nu sedan jag vistats så länge i Sverige [...]”.⁹⁴⁹ Olav Panelius har fört fram två möjliga förklaringar till hans misstro: för det första att han tidigare inte beviljats ett stipendium han ansökt om, för det andra att han hade en lite misstänksam läggning (vilken han för övrigt i så fall delade med konkurrenten Hultman). Då Pipping lämnade Uppsala fick han av vännerna i staden motta en runsten i papp med följande text:

Noreen och hans män i Uppsala reste denna sten åt Hugo, sin stallbroder, medan han var i livet, ett stort minnesmärke åt en käck man, och de gjorde över honom och över dem, som förfärdigade det, det största minnesmärke som man kan se. Och han byggde bro mellan Uppsala och Helsingfors. Ligga skall den så länge världen står.⁹⁵⁰

Trots den lite skämtsamma tonen kan denna handling ändå ses som ett tecken såväl på den beundran för vikingatiden som var utbredd i dessa kretsar som på Pippings betydelse som en länk mellan språkvetarna i Finland och Sverige.

Hösten 1905 blev det slutligen dags att utse Freudenthals efterträdare, och efter en utdragen behandling (som följdes med intresse också i Sverige) avgjordes ärendet till Pippings fördel. Detta var utan tvekan ett hårt slag för Hultman, det framgår tydligt av hans dagboksanteckningar. I november 1906 bestämde han sig under en av sina många promenader för att flytta till Sverige:

Det syntes mig nu så solklart, att det är en galenskap att dröja längre på denna ort, som jag alltid afskytt, där jag aldrig kan göra mig gällande som vetenskapsman, vare sig i mina landsmäns ögon eller i utlänningarnas, och där jag nu blifvit på det skamligaste, mest kränkande sätt behandlad.

Samma kväll gick han på en konsert i Solennitetssalen: ”Bakom mig hörde jag en ung dam tala Sverges-svenska – musik i mina öron!”.⁹⁵¹ Hultman besvärade sig, dock utan resultat, och i april 1907 utnämndes Pipping till professor. År 1908 ombildades hans tjänst till en ordinarie professur i nordisk filologi, och året därpå tilldelades Hultman en personlig extraordinarie professur i svenska språket och litteraturen.⁹⁵²

⁹⁴⁹ Brev från Hugo Pipping till Edvard Westermarck 24.3.1901, Edvard Westermarcks samling XXXVIII, ÅAB, Åbo; se även Panelius, s. 75–86.

⁹⁵⁰ Panelius, s. 86–87.

⁹⁵¹ Oskar Hultmans dagbok 18.11.1906, Slakten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁵² Panelius, s. 122–123.

I Pippings första studieplan hade det ingått en undersökning av skiljaktigheterna mellan det bildade språket i Finland och i Sverige, men han fullföljde inte detta arbete. Hans intresse för frågan fanns emellertid kvar. Då Hugo Bergroth senare givit ut *Finlandssvenska* publicerade Pipping en recension av boken där han hävdade att Bergroth gjort sig skyldig till "svartmålning" av språkbudet. Enligt Pipping var det oklokt att rensa ut goda uttryck bara för att de inte förekom överallt i språkområdet. Dessutom lyfte han fram likheterna mellan svenskan i Finland och Stockholmsspråket och betonade att det inte vore klokt att rensa ut sådana uttryck som kanske i framtiden skulle få en större spridning. Själva grundidén i Bergroths bok hade han emellertid inga invändningar emot: också han ansåg att det var viktigt att svenskan i Finland närmade sig svenskan i Sverige.⁹⁵³

Hugo Pipping återkom också senare till frågan om det svenska språket i Finland. Som exempel kan nämnas det festtal han höll i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtid 1931. Han betecknade differentieringen mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige som en "nedbrytande kraft", men han noterade samtidigt med tillfredsställelse de åtgärder som vidtagits av Hugo Bergroth och som bidragit till att hejda differentieringen.⁹⁵⁴

Oskar Hultman hade å sin sida redan år 1898 givit uttryck för sitt intresse för särdragen i samband med ett förslag som han inlämnade till Svenska litteratursällskapet. Här konstaterade Hultman att man visserligen länge varit medveten om att den bildade svenskan i Finland i både tal och skrift uppvisade skillnader i förhållande till den bildade sverigesvenskan. Denna medvetenhet hade lett till uppmaningar som "bättre svenska!" Hultman påpekade dock att de skribenter vars språk var bemängt med provinsialismer ofta inte hade *kunnat* skriva annorlunda. Att lita på sitt öra var ingen bra metod eftersom de svenskspråkiga i Finland var så vana vid sitt sätt att tala, och någon utförlig redogörelse för skillnaderna fanns heller inte. Det var en sådan redogörelse som Hultman nu efterlyste. Vissa typer av avvikelser kunde studeras av en finländare med språkvetenskaplig utbildning, medan andra aspekter, närmast ordförråd och meningsbyggnad, måste studeras av en person som hade riksspråket som modersmål. Med andra ord föreslog Hultman att en sverigesvensk under en längre vistelse i Finland skulle sammanställa en översikt över avvikelserna. Arbetet kunde förslagsvis finansieras med ett stipendium från Svenska litteratursällskapet.⁹⁵⁵

Freudenthal uppskattade visserligen Hultmans förslag, men betonade att Hugo Pipping redan riktat uppmärksamheten mot samma tema, eller mer specifikt det svenska "hvardagspråket" i Finland. Det vore därmed bäst att vänta in Pippings resultat innan

⁹⁵³ Hugo Pipping, recension av Hugo Bergroths *Finlandssvenska* i *Hufvudstadsbladet* 11.3.1917 och 5.7.1918. I den sistnämnda recenserade han även Gustaf Cederschiölds *Framtidssvenska*. Recensionen bar därför rubriken 'Finlandssvenska och framtidssvenska'. Se även Panelius, s. 156–158.

⁹⁵⁴ Hugo Pipping, festtal hållet vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1931, s. 91; se även Joel Rundt ("Rdt"), 'Språkets vård. Några reflexioner', *Svenskbygden. Tidskrift för folkliga kultursträvanden i Finland* 1931:5, s. 73–74.

⁹⁵⁵ Hultman, förslag inlämnat till Svenska litteratursällskapet och behandlat på styrelsemötet 15.12.1898, s. LXVIII–LXX.

man fattade något beslut i frågan. Ärendet sköts sedan upp till följande sammanträde.⁹⁵⁶ I samband med denna behandling hävdade Freudenthal att en undersökning av ”hela Finlands högsvenska” var en alltför stor uppgift. Han hänvisade igen till det faktum att Pipping redan arbetade med en liknande undersökning. Dessutom antog han att Svenska landsmålsföreningen inte var villig att dela med sig av sitt material till någon utomstående, och han föreslog än en gång att man skulle vänta på att Pipping och landsmålsföreningen presenterade sina resultat. Till sitt försvar sade Hultman att han snarast avsåg högsvenskan i ”de mera centrala delarna af landet”, inte i hela Finland. Hans förslag vann understöd av professor Fridolf Gustafsson som ansåg att det inte konkurrerade vare sig med landsmålsföreningens eller med Pippings arbete. Han föreslog därför att Pipping och Hultman (som inkommande vårtermin båda skulle vistas i Uppsala) skulle få i uppdrag att diskutera med svenska språkforskare och lämna in förslag till styrelsen. C.G. Estlander ansåg, precis som statsarkivarien R. Hausen, att landsmålsföreningens arbete var tillräckligt, och ville liksom Freudenthal skjuta upp ärendet på obestämd tid. Av annan åsikt var R.F. von Willebrand, som betraktade förslaget som mycket viktigt med tanke på att det verkade som om avvikelserna hela tiden ökade. Ernst Lagus föreslog å sin sida att arbetet skulle utföras av en kommission där även språkforskare från Sverige skulle ingå. Att ge uppdraget helt åt en sverigesvensk motsatte han sig på grund av att ”så många okunniga uttalanden om vårt högsvenska språk hade förnummits från det hållet”. Efter en omröstning kom styrelsen fram till att Hultman och Pipping i Uppsala skulle diskutera med språkvetare där och försöka hitta någon som var intresserad av uppgiften. Estlander reserverade sig mot varje sådan åtgärd.⁹⁵⁷

Utfallet av Hultmans förslag är lite oklart: en anteckning i Hultmans dagbok tyder på att det inte ledde till några åtgärder.⁹⁵⁸ I inledningen till *Finlandssvenska* skriver Hugo Bergroth om landsmålsföreningens arbete med att samla in finlandismer och konstaterar att man ”[p]å annat håll” var medveten om att det inte kunde leda till några betydande resultat eftersom en stor del av finlandismerna var svåra att upptäcka för en finländare. Man letade därför efter en sverigesvensk filolog och lyckades engagera Ruben G:son Berg.⁹⁵⁹ Som jag tidigare nämnt blev han den som utförde den dittills mest noggranna studien av finlandismer.

Oskar Hultmans ståndpunkt i frågan om särdragen framgår tydligt av det föredrag han höll i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1914. Föredraget bar rubriken ’Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland’. I detta anförande riktade Hultman uppmärksamheten mot de bildades talspråk och konstaterade att det skiljde sig betydligt från den bildade svenskan i Sverige, men att det bildade svenska talspråket inom Finland inte präglades av några större inbördes skillnader. Däremot

⁹⁵⁶ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets i Finland styrelsemöte 15.12.1898, *Förhandlingar och uppsatser* 12, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XXXIX (Helsingfors 1899), s. LXX.

⁹⁵⁷ Protokoll fört vid Svenska litteratursällskapets i Finland styrelsemöte 12.1.1899, *Förhandlingar och uppsatser* 13, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XLV (Helsingfors 1900), s. III–V.

⁹⁵⁸ Oskar Hultmans dagbok 14.2.1902.

⁹⁵⁹ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. III–IV.

fanns det en skarp gräns mellan allmogemålen och den bildade svenskan. Frågan var när och hur detta bildade talspråk hade uppstått. Precis som många andra som diskuterade särdragen utgick Hultman från betydelsen av riksdelen 1809. Han hävdade att en del av särdragen i den bildade svenskan i Finland uppkommit redan under den svenska tiden och att det ofta var svenskarna i Finland som själva var orsak till att den finländska svenskan utvecklades i en annan riktning än sverigesvenskan.

Såvida inga åtgärder vidtogs skulle klyftan mellan de två varieteterna fortsätta att växa, och Hultman lade därför fram ett förslag till hur differentieringen kunde hejdas. Enligt honom var det inte samtalspråket som skulle anpassas efter den sverigesvenska normen utan ”vår svenskas högre arter”, till exempel skriftspråket och det mer högtidliga talspråket. Lyckades man med detta skulle talspråket så småningom utvecklas i samma riktning. Det svenska språket i Finland måste framför allt vara *svensket*.⁹⁶⁰ Hanna Elomaa har hävdad att Hultmans syn på de språkliga idealen handlade om identifikation: ”Riikinruotsi oli ruotsalaista kulttuuria ihailleen Oskarin korvissa suorastaan musiikkia.”⁹⁶¹ Hultman skriver själv så här efter att ha gått på en föreställning i nationshuset:

Publiken omkring oss var till stor del rikssvensk; det glädde mig att höra dem tala – det var som en fläkt från forna, lyckligare tider, då man ej var livegen bland hel- och halvfinnarna utan kunde då och då hämta litet luft.⁹⁶²

Både Hultman och Pipping förespråkade alltså ett närmande till sverigesvenskan. I vilken utsträckning deras vistelse i Uppsala och deras kontakter med svenska filologer kom att påverka deras syn på den finländska svenskan är naturligtvis svårt att uttala sig om. Utgående från de brev och dagboksanteckningar som finns bevarade kan man konstatera att studierna i Uppsala var av stor betydelse för uppkomsten och upprätthållandet av ett nätverk förankrat i de tidigare riksdelarna. Dessutom är det sannolikt att vistelsen i en sverigesvensk miljö hade betydelse för den egna identifikationen, kanske genom att den aktualiserade identifikationsprocessen på ett annat sätt än vad som varit fallet hemma i Finland.

* * *

I A.O. Freudenthals omfattande brevsamling finns många brev som på ett intressant sätt belyser den nationella problematiken men också det svenska språkets ställning och värden av språket. En del av dem bidrar också till att fördjupa bilden av kontakterna mellan språkvätare i Finland och i Sverige. Jag har här valt att ta upp ett sådant brev, skrivet av Ivar Othman och daterat den 28 juni 1875. Ivar Othman var född 1856, vilket innebär att han bara var 19 år när han skrev brevet. Två år tidigare hade han blivit student, varefter han studerat filologi. Brevet ger en bra inblick i stora delar av den problematik som jag behandlar i denna avhandling, och därför förtjänar det en närmare analys. Av denna

⁹⁶⁰ Hultman, 'Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland', s. 231–249.

⁹⁶¹ Elomaa, s. 196–197; se även Oskar Hultmans dagbok till exempel 18.11.1906 och 11.4.1921, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁶² Oskar Hultmans dagbok 11.4.1921.

orsak har jag valt att citera brevet i sin helhet. I brevet berättar Othman om sin vistelse i Stockholm, och han skildrar särskilt ett besök hemma hos den konservativa auktoriteten J.E. Rydqvist. Brevet inleds med att Othman nervöst står utan Rydqvists dörr:

Då jag drog på klocksträngen i hans bostad, kände jag mig orolig och tvekan-
kande. "Hvad hade jag, den unge gule studenten, att skaffa hos den store man-
nen? Var det kanske ej annat än äran att få samtala med en af vår tids främste
män, ock nyfikenheten, som lockade mig? Ock dess utom, hvad värde skulle
han väl sätta på den ringa gård af min vördnad ock tacksamhet, som jag med
några fraser kunde gifva Honom?" Jag ringde, men önskade att han ej måtte
vara hemma. Missräkning – ett "stig in" – ock jag ruskade, så godt jag kunde,
stundens rädsla af mig, liksom dammet af min frack ock steg uppå. Det första
som mötte mitt öga, då jag såg mig omkring i den enkelt ock snygt utstyrd
salen, var en liten i nattrock ock tofflar insvept gubbe med hvitt fladdrande
hår, den skarpa näsan prydd med glasögon, bakom hvilka de hvassa ögonen
stucko fram, samt den hopfallna munnen, vitnande om ålderdomens förluster.
Jag drog djärfliga fram med mitt ärende, ock inbjöds icke ovänligt i ett inre
rum, som tydde på dess innebyggares vetenskapliga sysselsättningar. Efter en
inledning af några de vanligaste frågor, sporde han om flere förhållanden i
mitt hemland, för hvilka han tyktes hysa ett visst, ehuru mycket tvifvelaktigt,
deltagande. Äfven han visade en hos ålderdomen vanlig pessimistisk misstro
till att vårt land ginge en ljusare framtid till mötes, så många tryckande band
och hotande faror, det hade att utstå. Det var (tok-)roligt att i akt taga, hvilken
förändring gubbens väsende undergick, då han önskade veta, hvilka symp-
tomer den elaka sjukdomen inom rättskrifningen visat hos oss; med större
uppmärksamhet, än förut, afhörde han mitt svar, hans ögon började lysa med
liffligare glans, frågorna vordo färre, ock samtalet urartade småningom till en
föreläsning i ämnet, stundom afbruten af ett tviflande inkast från åhörarens
sida, hvilket oftast framkallade ett vresigt, nästan argt, "Hva'ba?" till svar. Då
jag, med i akt tagande af all vördnad, åter upprepade min fråga, gafs god-
hetsfullt en vidlyftig utredning af förhållandet, späckad med bevis af mycket
tvifvelaktig halt och styrka samt vimlande af de mest skrikande motsägelser.
Så påstod den ifrige gubben en gång, att hela den nya rörelsen vore ett skandi-
navismens verk, stödjande sig på onaturliga eftergifter för danskt bruk, ehuru
Sverige dock vore mycket folkrikare och mäktigare, än det lilla Danmark. En
stund därefter åkallade han som grund för bibehållandet af konson. q, att
hela Europa eger denne bokstaf, ock att det följaktigen vore orätt af Sverige
att särskilja sig ock bilda onyttiga rågränser med de öfriga bildade folken,
blott för att visa danskarne en artighet. Med en viss ängslig oro genomgick
han företeelserna med afseende å rättstafningen inom pressen ock literaturen,
blef högst obehagligt berörd af min påminnelse om att A.B. numera fullföljt
sin länge yttrade föresats, men tröstade sig med den framgång ock stora ef-
terfrågan, Ordlistan fått, utan att lyssna till den naturliga tydning, jag sökte
gifva denna omständighet. I anseende till motståndare visade han ett ganska
oförsonligt sinnelag, samt gjorde dem (främst "den där Hazelius") några rätt
sårande beskyllningar.

Sedan detta föredrag efter fullbordad timme var lyktadt, bugade jag mig, i mitt sinne tänkande på mina svikna förväntningar ock att ”Gubben är gammal”. Vid afskedet sände Rydqvist sin tacksamma hälsning till Dig.⁹⁶³

Om Othman kan ytterligare sägas att han avlade sin filosofie kandidatexamen fyra år senare, år 1879. Avhandlingen bestod av en översättning av landskapslagar. Tyvärr avled Othman i lungsot redan år 1885, i en ålder av endast 29 år. Av en dödsruna i *Nya Pressen* framgår att han hade haft för avsikt att resa till Sverige för att fortsätta sina studier, men att han av hälsoskäl tvingats avstå.⁹⁶⁴

Mötet mellan Rydqvist och Othman representerar på sätt och vis den stavningsdebatt som jag tidigare diskuterade och som inleddes efter rättstavningsmötet i Stockholm år 1869 och intensifierades i mitten på 1880-talet, då nystavarna med Adolf Noreen i spetsen samlades inom ramen för Svenska rättstavningsällskapet. Om vi letar efter mer allmänna politiska eller kulturella strömningar finner vi också ett sådant exempel då Rydqvist ger skandinavismen skulden för nystavningssträvandena. Han har en poäng här – ett mycket starkt motiv för rättstavningsmötet 1869 var ju att föra de nordiska språken närmare varandra. I brevet kan man också se uttryck för Rydqvists puristiska språksyn. Som jag tidigare nämnde utvecklades purismen så att den också kom att vända sig mot internordistiska lånord, och bland dem som kraftigast kritiserade danismerna finner vi just Rydqvist.

Utgående från brevet kan man konstatera att Rydqvist också hyste ett visst intresse för förhållandena i Finland (detta gällde också en del andra svenska språkforskare i till exempel Uppsala). Mötet mellan Othman och Rydqvist kan också betraktas som en del i upprätthållandet av nätverk. Det var nämligen rätt så vanligt att studenter som befann sig i Sverige sökte upp en äldre forskare för att framföra hälsningar från hemlandet, till exempel från Freudenthal. Denna praxis måste betraktas som ett sätt att upprätthålla nätverken i en tid då kommunikationerna visserligen utvecklades, men då man fortfarande träffades ganska sällan. Därför blev mötena ett slags komplement till brevväxlingen. Man kan också tänka sig att studenten eller den unga forskaren i fråga gynnades av att på det här sättet komma i kontakt med auktoriteter och äldre forskare. Hugo Bergroth skildrar till exempel i ett brev till sin mor hur han och K.J. Hagfors, som vistades i Uppsala vårterminen 1890, genast efter ankomsten till staden besökte J.A. Lundell och Adolf Noreen.⁹⁶⁵

Det finns emellertid också ett exempel på att kontakterna till Uppsala kunde vara problematiska, möjligtvis därför att uppgiftsfördelningen mellan Noreen i Uppsala och Freudenthal i Helsingfors var oklar – eller att den senare kände sig förbigången. I ett brev till Noreen skriver Hagfors att han hamnat i en konflikt med Freudenthal på grund av att han lagt fram en del av sin avhandling på det nordiska seminarier i Uppsala:

⁹⁶³ Brev från Ivar Othman till A.O. Freudenthal 28.6.1875, A.O. Freudenthals samling coll. 56.8, NB, Helsingfors.

⁹⁶⁴ 'Dödsfall', *Nya Pressen* 11.4.1885.

⁹⁶⁵ Brev från Hugo Bergroth till Charlotta Kristina Bergroth 21.1.1890 och 28.1.1890, Hugo Bergroth-sällskapets arkiv SLSA 1007.1, SLS, Helsingfors.

Jag var i dag till prof. Freudenthal – jag har varit hindrad att gå förut – för att höra hans åsikter i några praktiska frågor beträffande den blifvande afhandlingen. Bergroth hade underrättat honom om, att jag ventilerat en del af min afhandling på Nordiska seminariet, och jag hann knapt öppna min mun, innan han begynte förundra sig öfver min oklokhed. Huru skulle jag kunna disputera i Helsingfors under nuvarande förhållanden? Det blefve en omöjlighet. Huru skulle han kunna ge något omdöme öfver ett arbete, som på annat håll ventilerats, huru skulle han kunna veta, hvad jag själf gjort och hvad som är andras värk. Han mente, att ingenting annat återstode än att disputera i – Uppsala!

Hagfors föreslog olika lösningar på problemet, men Freudenthal sade sig behöva få ett intyg från Noreen för att kunna ge något utlåtande om avhandlingen. Hagfors var tydligt upprörd över det skeddade – hans avsikt hade enbart varit att skriva en så bra avhandling som möjligt.⁹⁶⁶ Några månader senare skickade han sin avhandling till Noreen för att få kommentarer. Han hade berättat för Freudenthal om sina avsikter, och denne hade nästan förbjudit honom att göra det: ”han var rädd för, att rättelser skulle inflyta”. Av brevet framgår att Hagfors kunnat tänka sig att åka till Uppsala för att ventilerat texten, ”men nog blefve Freudenthal rasande i det fall, och han skulle visst icke sedan taga någon befattning med den”.⁹⁶⁷ Problemet verkar ändå ha fått en lösning i och med att Freudenthal i ett brev till J.A. Lundell meddelade att han låtit ”nåd gå före rätt” – arbetet borde ha varit självständigt.⁹⁶⁸

5.3.2 Ett ömsesidigt intresse?

Av det tidigare citerade brevet från Ivar Othman framgick att J.E. Rydqvist hade ett visst intresse för förhållanden i Finland. Frågan är vad det svenska intresset för Finland egentligen innebar och vad det kan tänkas ha betytt för aktörerna. Det är också viktigt att betrakta detta intresse mot bakgrund av den kulturella skandinavismen, som var stark kring sekelskiftet 1900. Den var delvis en reaktion mot ett yttre ”hot”. Ruth Hemstad skriver:

Russifieringspolitiken i Finland og Tysklands harde minoritetspolitikk i Slesvig, som Danmark hadde mistet i den dansk-tyske krigen i 1864, virket klart mobiliserende på nordiske miljøer, først og fremst i Danmark og Sverige.⁹⁶⁹

I Hultmans dagboksanteckningar från Uppsalatiden kan man se flera exempel på hur intresset för det finländska kunde gestalta sig inom de akademiska kretsarna i Uppsala. Detta intresse kunde grovt taget delas in i tre typer, varav den första utgörs av de diskussioner som fördes mellan finländare och där spridning av information om förhållandena i hemlandet spelade en viktig roll. Den andra typen är mer osynlig i dagboks materialet

⁹⁶⁶ Brev från K.J. Hagfors till Adolf Noreen 20.5.1890, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹⁶⁷ Brev från K.J. Hagfors till Adolf Noreen 26.9.1890, Adolf Noreens samling G 185i, UUB, Uppsala.

⁹⁶⁸ Brevutkast från A.O. Freudenthal till J.A. Lundell 23.5.1890, A.O. Freudenthals samling coll. 56.12, NB, Helsingfors.

⁹⁶⁹ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 88.

men kan betecknas som filologisk. Den kom till uttryck till exempel då Ruben G:son Berg uppsökte Hultman för att denne skulle kommentera uppsatsen om Tavaststjernas språk (senare publicerad i *Finsk Tidskrift*)⁹⁷⁰ och då professor Noreen berömde Hultmans utredning av begreppet *finne* som publicerats i *Finskt Museum* år 1896.⁹⁷¹ Den tredje typen av intresse kunde betecknas som känslomässig eller nostalgisk – den tog sig uttryck i spontana framföranden av till exempel *Suomis sång* på något café eller under en konsert. Den 8 april 1899 gick Hultman på Orphei drängars konsert där nämnda sång framfördes. Efteråt talade han med professor Noreen som ”röjde en viss rörelse och framhöll, att man visst icke alltid sjunger Suomis s. stående här”.⁹⁷² Adolf Noreens uttalande visar att situationen i Finland och förryskningshotet väckte reaktioner också i Sverige. Hultman nämner också att han den 13 maj besökt en studentkonsert där bland annat ”Björneborgska marschen” framfördes. Stycket ”bissrades” och hela publiken reste sig.⁹⁷³ Det finns också ett flertal exempel på att man på svenskt håll intresserade sig för den språkpolitiska utvecklingen i Finland. Som ett exempel kan nämnas ett brev från Selim Lemström till Freudenthal år 1867, där Lemström berättar om ett besök i Uppsala. Han var, tillsammans med några andra språkforskare, inbjuden till Carl Säve där man bland annat diskuterade ”mycket ifrigt om fennomanerna och deras åtgöranden äfvensom om Ryssland och den ryska politiken i allmänhet”.⁹⁷⁴

Även Hugo Bergroth tangerade det svenska intresset för Finland i brev hem till modern. Efter att ha besökt Noreen och Lundell för första gången efter ankomsten till Uppsala i januari 1890 skrev han:

Noreen var ytterst liflig och hjärtlig – en särdeles glad herre – och bjöd sina ”finska vänner” att komma och rådfråga honom om hvad som hälst, närsom hälst och huru länge som hälst. [---] Lundell tog äfven synnerligen vänligt emot oss och pratade länge om ett och hvarje; tyktes känna finska förhållanden mycket väl.⁹⁷⁵

Bengt Loman har noterat att kontakterna med Uppsala var livliga fram till omkring 1914, då de avbröts. Orsakerna var flera: bland annat utövade den åldrande Noreen inte längre samma dragningskraft på studenterna. Detta framgår till exempel av Oskar Hultmans dagboksanteckningar. Som ett exempel kan nämnas en anteckning från den 29 juli 1904. Hultman hade i Stockholm sammanträffat med von Friesen (sannolikt Otto von Friesen) och fått veta att Noreen ”numera tyckes vara öfvergifven af sina närmaste och förnämsta lärjungar. Att Kock utan gensägelse är den främsta nordiska språkforskaren i Sverige sade

⁹⁷⁰ Oskar Hultmans dagbok 6.2.1899, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁷¹ Oskar Hultmans dagbok 15.5.1899, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo; Oskar Hultman, ’Språkliga forminnen. Ordet *finne*’, *Finskt Museum* 1896:11–12.

⁹⁷² Oskar Hultmans dagbok 8.4.1899, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁷³ Oskar Hultmans dagbok 13.5.1899, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁷⁴ Brev från Selim Lemström till A.O. Freudenthal 3.12.1867, A.O. Freudenthals samling coll. 56.6, NB, Helsingfors. Noteras kan att Freudenthal uppenbarligen tidigare beskrivit Uppsala som en tråkig stad, och hävdade att man först efter en längre tid lärde sig uppskatta den. Lemström höll med om detta.

⁹⁷⁵ Brev från Hugo Bergroth till Charlotta Kristina Bergroth 28.1.1890.

v. F. bl.a.”⁹⁷⁶ Det första världskriget påverkade naturligtvis kontakterna, och det samma gällde Ålandsfrågan i slutet av 1910-talet. Ungefär här kan vi börja iakttä en markering mot det sverigesvenska: till exempel i det tidigare nämnda talet som T.E. Karsten höll år 1920 i föreningen Brage underströk han betydelsen av att inte försöka bemöta förfinskningsen med ”en i Sverige och Svensk-Finland existerande nationell samkänsla”.⁹⁷⁷ Andra lyfte å sin sida fram vikten av att Ålandsfrågan inte splittrade samhörigheten mellan svenskarna i Sverige och Finland.⁹⁷⁸

Även om det är naturligt att påverkan främst skedde från Sverige till Finland verkar det alltså som om det inom de akademiska kretsarna i Sverige (och kanske särskilt i Uppsala) fanns ett visst intresse för de finländska förhållandena. Det framgår av Hultmans anteckningar, men också av en artikel av Ernst Lagus, där denne år 1891 sammanfattade rättstavningsdebatten i Finland. Han uppgav själv att han ombetts att göra detta av redaktören för *Nystavaren*, Otto Hoppe. Redan i inledningen uttryckte Lagus sin osäkerhet över huruvida rättstavningsdebatten i Finland kunde intressera en sverigesvensk publik, men han konstaterade ändå: ”Medvetandet, att tidsenliga förändringar av vår ortografi även på denna sidan Båttenhavet ega ivriga förespråkare, skall däck måhända sjänka meningssfränderna i det tjära broderlandet någon glädje [---].”⁹⁷⁹

Genom kontakterna till Finland var Uppsalafilologerna också förtrogna med det finländska arbetet med att kartlägga särdragen i den finländska svenskan. Hösten 1901 lade till exempel Rolf Nordenstreng fram en uppsats på seminariet för nordiska språk vid Uppsala universitet. Uppsatsen bar rubriken ’Finländsk svenska på 1700-talet’, och publicerades senare i Svenska litteratursällskapets skrifter. Diskussionen på seminariet och enskilda samtal med deltagarna i seminariet hade gjort att Nordenstreng fått göra en del ändringar i sitt arbete. Det visade sig nämligen att många av de ord som han betraktat som finländska särdrag också användes i vissa delar av Sverige, och en del var till och med ”oklanderlig rikssvenska”.⁹⁸⁰

Huruvida det svenska intresset sträckte sig utanför språkforskarnas och de mer hän- givna nystavarnas krets är dock svårt att uttala sig om. Det finns också tecken på att intresset kan ha varit rätt så begränsat till den bildade klassen, och dessutom kan det ha förändrats över tid. En intressant fråga är naturligtvis om unionsupplösningen och den påföljande ”anti-skandinavismen” kan ha minskat intresset också för Finland – här måste man också beakta den problematiska Ålandsfrågan. Jag går här inte närmare in på denna problematik, men jag vill ändå hänvisa till ett uttalande som gjordes av Arvid Mörne 1918. Han hävdade då att ”Finlands svenska befolkning är bland den civiliserade

⁹⁷⁶ Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 52–53; Oskar Hultmans dagbok 29.7.1904, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo.

⁹⁷⁷ Loman, ’Uppsala tur och retur’, s. 52–53; Karsten, *Varifrån har Finlands svensktalande befolkning kommit?*.

⁹⁷⁸ Se till exempel ’Åland’, *Studentbladet* 1919:2: ”Svenskar äro vi och svenskar vilja vi förbli. Men äro vi det verkligen i djupet av våra väsen, så böra vi ock ha klart för oss att Ålandsfrågan, denna enbart svenska fråga, på inga villkor får bli en sprängkil mellan Sveriges och Finlands svenskar.” Enligt författaren – av allt att döma redaktören för *Studentbladet* – var Åland en del av den svenska jorden i Finland.

⁹⁷⁹ Lagus, ’Rättstavningsfrågan i Finland’, s. 184.

⁹⁸⁰ Nordenstreng, inledning till uppsatsen ’Finländsk svenska på 1700-talet’, s. 20.

världens isolerade nationsfragment ett av de mest övergivna, de hänsynslösast ihjältigna”. Som jämförelse nämnde han fransmännens och danskarnas medvetenhet om att den franska befolkningen i Elsass-Lothringen respektive den danska i Sönderjylland var ”av-söndrade delar av deras stam, som bortom de politiska gränserna bevara nationaliteten och arbeta på den nationella kulturens bestånd”.⁹⁸¹ Mörne konstaterade att det visserligen fanns personer i Sverige som gjort stora insatser för att främja ett närmande mellan sverigesvenskarna och finlandssvenskarna, men att detta arbete inte slagit rot bland de stora massorna.⁹⁸² I ett annat sammanhang skrev han att de flesta rikssvenskar betraktade finlandssvenskarna som finnar.⁹⁸³ Här kan det naturligtvis handla om en förskjutning över tid, men uttalandet kan också tolkas som att det svenska intresset för Finland var ganska koncentrerat till den bildade klassen.

I det här sammanhanget vill jag också ta upp R.F. von Willebrands recension av svensken Adrian Molins bok *Svenska spörsmål och kraf*, eftersom recensionen i fråga erbjuder ett intressant perspektiv på frågan om det svenska intresset för Finland. Molin hade nämligen skildrat Finland i negativa ordalag, och von Willebrand såg sig därför tvungen att på ett mer allmänt plan ta upp de (visserligen mycket fåtaliga) ”anfall mot oss i vår kamp för lifvet” som kommit från svenskt håll. De var inte alls typiska för den svenska allmänheten men fick ändå allvarliga följder. De hade, på grund av situationen i Finland och med hänsyn till ”den sinnesstämning man hade rätt att vänta hos det forna broderfolket, gjort svenskhetens sak i Finland större skada än fennomanien någonsin förmått det”. von Willebrand försökte förklara de svenska angreppen med att man var mån om att inte stöta sig med Ryssland. Han antog dock att Molin hade andra motiv: von Willebrand gissade att denne, ”afsvuren fiende till allt ’klingklang’ som han är – tagit anstöt af mer eller mindre tomma ord i den retorik, han under sin studenttid väl understundom fått till lifs, där vid festliga tillfällen känslorna för Finland bragts i svallning”.⁹⁸⁴

Det engagemang som jag tidigare alltså funnit belägg för i Hultmans dagböcker kunde alltså också tänkas (i ett fåtal fall) ha skapat negativa reaktioner och en antipati mot det finländska. Detta är ändå bara ett antagande från von Willebrands sida. Lite längre fram i texten tar von Willebrand upp Molins uttalande om att en av Sveriges ”närmaste uppgifter” var att försvara den svenska kulturen och det svenska språket också mot öster där man hittills bara med ”tomma deklamationer” kunnat bemöta den ryska överhetens angrepp mot ”svenskt språk, svensk sed och lutersk tro i det gamla systerlandet, Finland”.⁹⁸⁵ von Willebrand konstaterade dock att Molin inte gav några förslag till hur stödet till den svenska kulturen skulle se ut, och att det därför var svårt att tro på löftet:

Vår erfarenhet har tyvärr varit den, att i det närmaste intet, utöfver älskvärdt och vänligt bemötande i det personliga umgänget, kommit den svenska nationalitetens lifsarbete i Finland till del från moderlandets sida; på mycket få undantag

⁹⁸¹ Arvid Mörne, *Sverige och det svenska Finland* (Helsingfors 1918), s. 43–44.

⁹⁸² Mörne, *Sverige och det svenska Finland*, s. 45–46.

⁹⁸³ Mörne, 'Sverige och Svenskfinland', s. 3.

⁹⁸⁴ R.F. von Willebrand, ”Svenska spörsmål och kraf”, recension i *Finsk Tidskrift* 1906:II, s. 319–320.

⁹⁸⁵ Citerad i von Willebrand, ”Svenska spörsmål och kraf”, s. 326.

när, inte ens så mycket som ett passivt intresse för hvad vi här, under så oerhörd tunga villkor, verka.⁹⁸⁶

Mot bakgrund av min frågeställning vill jag ändå hävda att det personliga umgänget, som von Willebrand nämner, verkligen haft en betydelse uttryckligen för de finländska filologerna och deras vetenskapliga verksamhet genom att det inneburit kontakter, alltså en integration i ett större nätverk av filologer, och givit dem en större spridning för deras vetenskapliga alster. Kontakterna till Uppsala var åtminstone utan tvivel av stor betydelse för dem som engagerade sig i rättstavningsfrågan i Finland. Detta framgår också tydligt av de brev till Adolf Noreen som finns bevarade.

I korrespondensen mellan A.O. Freudenthal och Artur Hazelius finns emellertid ett intressant exempel på ett problem som kunde uppstå i samarbetet mellan svenskspråkiga i Finland och sverigesvenskar. Hazelius var som bekant den som tog initiativ till grundandet av Nordiska museet i Stockholm, och av breven framgår att Freudenthal hade åtagit sig att samla in medel i Finland till museet genom att få fler personer att anteckna sig som medlemmar och betala medlemsavgift. Denna uppgift visade sig emellertid vara svår. De problem som Freudenthal beskriver ger också en tydlig bild av de särskilda svårigheter de skandinaviskt sinnade stod inför i Finland. Att så få ställde upp berodde enligt Freudenthal på att det fanns andra frågor, i anknytning till nationalitetsstriderna, som var av mer akut natur. Hit hörde ”upprätthållandet af svenska privatskolor och partitidningar, svenska folkupplysningen, svenska teatern i H:fors, svenska afdelningen i vårt etnografiska museum m.m.” Många hade tecknat bidrag till någon eller några av dem, men ville inte skänka medel till Nordiska museet. Dessutom var en skattehöjning att vänta på grund av värnpliktsinstitutionen.⁹⁸⁷

Samma problematik framgår av ett brev daterat två år senare. I detta brev meddelade Freudenthal att han inte ens försökt få ihop bidrag till ett aktuellt lotteri beroende på att det nyligen ordnats ett stort lotteri till förmån för den svenska teatergarantiföreningen. Dessutom förorsakade till exempel svenskhet partiets tidningar och skolorna utgifter.⁹⁸⁸ Hans åsikt delades också av R.F. von Willebrand som i ett brev till Freudenthal, daterat den 3 februari 1884, skrev: ”Men jag för egen del skulle icke ha samvete att för ett så pass fjärran liggande intresse göra anlopp på våra medborgares i dessa tider så strängt anlidade offervillighet äfven om det afsedda ändamålets allmänt skandinaviska betydelse kunde lifva en eller annan att skicka vinster till lotteriet.”⁹⁸⁹

Att man i Hultmans dagboksanteckningar kan iaktta ett visst intresse för de finländska förhållandena motsäger naturligtvis inte Mörnes tidigare citerade påstående om att detta intresse inte fick något fotfäste inom de breda folklagren. Till denna bild måste emellertid också fogas det faktum att det tydligen fanns faktorer som gjorde att de som i Finland ägnade sig åt den svensknationella rörelsen inte alltid hade möjlighet att satsa

⁹⁸⁶ von Willebrand, ”Svenska spörsmål och kraf”, s. 326.

⁹⁸⁷ Brev från A.O. Freudenthal till Artur Hazelius 3.12.1881.

⁹⁸⁸ Brev från A.O. Freudenthal till Artur Hazelius 14.12.1883, Artur Hazelius samling E2b, NMA, Stockholm.

⁹⁸⁹ Brev från R.F. von Willebrand till A.O. Freudenthal 3.2.1884, A.O. Freudenthals samling coll. 56.11, NB, Helsingfors.

på både svenskheten i Finland och det skandinaviska samarbetet, och av Freudenthals brev att döma verkar det som om arbetet i Finland kom i första rummet. Huruvida det fanns andra orsaker än ekonomiska är förstås svårt att uttala sig om, men det är tydligt att engagemanget i det samnordiska eller skandinaviska arbetet inte var oproblemiskt. Att skandinavismen som idé ändå spelade en avgörande roll då det svensknationella arbetet tog form är uppenbart.

* * *

Hitills i det här kapitlet har jag fokuserat på kontakterna över Bottniska viken, men det är viktigt att betona att nätverket var större än så: Uppsalafilologerna hade kontakter till många andra håll, inte minst till de andra nordiska länderna. Det är troligt att också de finländska filologerna kom i kontakt med eller integrerades i dessa större nätverk. Här syftar jag särskilt på de skandinavistiska nätverken – jag ansluter mig här till Ruth Hemstads slutsats att det inte fanns *ett* enda skandinavistiskt nätverk, utan i stället handlade det om flera delvis överlappande nätverk.⁹⁹⁰ Adolf Noreen var till exempel en av de mest framträdande svenska skandinavisterna, och han hade täta kontakter bland annat med den danske skandinavisten Sophus Bugge. Enligt Hemstad var Bugge en ”samlende patriark”, som var framträdande inom sin akademiska disciplin nordisk filologi och hade ett stort internationellt och nordiskt nätverk. Han brevväxlade flitigt just med Adolf Noreen, som hyllade Bugge till exempel under det femte nordiska filologmötet i Kristiania 1898.⁹⁹¹

Att jag här i första hand har fokuserat på kontakterna mellan Finland och Sverige betyder förstås inte att jag vill förneka den rent finländska kontextens förklaringskraft – tvärtom. Kontakterna till Sverige och betoningen av det skandinaviska måste, åtminstone delvis, ses som ett motdrag mot den allt starkare finskhetsrörelsen. Det är också viktigt att vara medveten om att diskussionen om det svenska språket i Finland hade sin motsvarighet på finskt håll, även om utgångspunkterna var annorlunda. Frågan är om den finska språknormeringen lämnat spår även i den svenska språkdiskussionen.

5.4 Kopplingar till den finska språkplaneringen – isolering eller påverkan?

I mitt material finns det ett flertal exempel på att de finländska aktörerna åtminstone i viss utsträckning följde med utvecklingen på andra håll, särskilt i länder som Tyskland och Frankrike (att man deltog i och följde med diskussionen i Sverige är självklart). I en tidigare nämnd artikel i *Finland* hänvisades till exempel till Frankrike då man talade om språklig konservatism: att byta statsskick hade visat sig vara en ”småsak”, men inom rättstävningen hade förändringarna gått långsamt, trots att skillnaden mellan fransk ortografi och franskt uttal var stor. Annat var det med Sverige, där det ena ”kotteriet”

⁹⁹⁰ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 170–171.

⁹⁹¹ Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter*, s. 160–166; se även s. 300–306 för en diskussion kring hur Noreens och Bugges vänskap påverkades av konflikterna i anslutning till unionsupplösningen.

efter det andra skapade egna regler för rättstavningen.⁹⁹² Ernst Lagus å sin sida intresserade sig för utvecklingen i Frankrike och Tyskland och skrev uppsatsen 'Rörelser på den tyska och franska rättstavningens område' som publicerades i *Nystavaren*. Uppsatsen baserade sig på ett föredrag han hållit på Helsingforskretsens möte. Föredraget publicerades också i *Nya Pressen* under rubriken 'Ortografireformen i Frankrike'.⁹⁹³ Syftet var att visa hur reformsträvandena fått ett allt starkare fäste också utanför det nordiska sammanhanget.

Men hur var det med den finska språknormeringen? Den var ju i högsta grad aktuell under 1800-talet, och man kunde tänka sig att de svenska filologerna också tog del av och till och med kommenterade den. Men fanns det någon påverkan mellan svenskt och finskt, eller var skotten vattentäta? Jag vill understryka att jag inte har gått igenom den finska diskussionen, utan jag fokuserar här på i vilken utsträckning man i den svenska diskussionen tog hänsyn till utvecklingen på finskt håll. I viss utsträckning är det möjligt att på basis av tidningsmaterial komma åt fennomanernas åsikter om det svenska språket, men de allra flesta inläggen handlar om de två språkens ställning i förhållande till varandra, inte det svenska språket i sig.

Det finska skriftspråket tog form på 1800-talet, och fick drag från olika dialekter. Under den första delen av seklet pågick den så kallade "dialekternas kamp", då man tvistade om huruvida de östfinska eller de västfinska dialekterna skulle ligga till grund för skriftspråket. Den gamla bokfinskan hade baserat sig på de dialekter som talades i sydvästra Finland, men så småningom började tyngdpunkten förskjutas österut, och samtidigt inleddes en diskussion om vilken dialekt som var mest lämpad att fungera som utgångspunkt för skriften. Arbetet med att reformera stavningen anses ha inletts på 1810-talet, även om det också tidigare gjordes vissa insatser. År 1820 började Reinhold von Becker i Åbo ge ut *Turun Wiikko-Sanommat* på en finska med tydliga östfinska inslag. Hans mål var visserligen inte att skriftspråket skulle basera sig på de östfinska dialekterna, men han ville ändå ta in östfinska element i språket för att gynna utvecklingen av detsamma. von Beckers idéer gav upphov till en intensiv diskussion. Bland dem som tog del i diskussionen och reformarbetet kan nämnas C.A. Gottlund, som beundrade de savolaxiska dialekterna, och Elias Lönnrot som visserligen föredrog de östfinska dialekterna men försökte finna ett slags medelväg. De östfinska dialekterna sköt inte de västfinska dialekterna åt sidan, utan resultatet blev en kompromiss utgående från de tavastländska dialekterna. Kompromissen etablerades genom Gustaf Renvalls grammatik från år 1840. Diskussionen fortsatte också därefter, men någon påtaglig förskjutning i östfinsk riktning skedde inte: redan efter 1845 flyttades tyngdpunkten igen en aning västerut. Petri Lauerma har sammanfattat resultatet som ett språk med en västfinsk stomme, men med ett ordförråd som berikats med inslag från de östfinska dialekterna.⁹⁹⁴

⁹⁹² 'Den nya svenska rättskrifningen', *Finland* 25.3.1886.

⁹⁹³ Lagus, 'Rörelser på den tyska och franska rättstavningens område', s. 131–149; Ernst Lagus, 'Ortografireformen i Frankrike', *Nya Pressen* 18.2.1890 (aftonnumret).

⁹⁹⁴ Petri Lauerma, 'Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella', Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* (Helsinki 2004), s. 136–164.

Diskussionen om utvecklandet av det finska språket pågick emellertid under hela seklet, och fram till ca 1880 hade det nufinska standardspråket funnit sin form. Den intensiva diskussion som förts i pressen började mattas av mot slutet av seklet. Taru Nordlund har noterat att man då i större utsträckning började intressera sig för språkvetenskapliga frågor, medan språkriktighetsämnen allt mer sällan togs upp till exempel i Finska litteratursällskapet.⁹⁹⁵

Precis som när det gäller diskussionen om det svenska språket kan debatten om finskan studeras ur ett ideologiskt perspektiv. E.N. Setälä har lyft fram två principer i 1800-talets språkplanering: den grammatiska ståndpunkten, som innebar att man tänkte sig att språket styrdes av lagar som måste upptäckas av språkforskaren, och folkspråkstanken, som betydde att man lyfte fram det talade, genuina språket som en förebild för skriftspråket. Dessutom fanns ett tredje perspektiv, det puristiska, som syftade till att rensa ut främmande element ur språket.⁹⁹⁶

Charlotta af Hällström-Reijonen har jämfört den finska språkvården med den svenska språkvården i Finland och noterat att det finns en del gemensamma drag, trots att utgångspunkterna och förutsättningarna var olika. af Hällström-Reijonen skriver:

Tydligast är likheterna i fråga om metaforen och purismen, även om min uppfattning är att den finska språkvården var mer principiell i sin purism gentemot svecismer än den svenska språkvården, som i sin purism gentemot fennicismen trots allt i rätt hög grad har styrts av funktionella argument.⁹⁹⁷

Det är därför också befogat att fråga sig om det förekom någon påverkan mellan språkvården på finskt respektive svenskt håll. Det övergripande intrycket är ändå att de två språkplaneringsprocesserna, den finska och den svenska, var helt åtskilda i början av undersökningsperioden. Det verkar som om man först efter sekelskiftet kan iaktta ett visst intresse över språkgränserna på detta område, även om det var begränsat. Ett exempel utgörs av ett inlägg av Gustaf Mattsson år 1911. Han lät då publicera en uppsats i *Nya Argus* där han kommenterade den nyare utvecklingen inom det finska språket. Mattsson utgick från ett föredrag som hållits av Knut Cannelin och publicerats i *Valvoja*. Mattsson påpekade att man på finskt håll verkade vara mer benägen att ta till sig nybildningar i språket, medan detta var betydligt svårare för de svenskspråkiga – domen blev ”detta är icke svenska”. Språkets ”större ålder och mognad” var ingen ursäkt eftersom språkutvecklingen på tyskt håll såg annorlunda ut med en helt annan attityd till nyheter. Mattsson gjorde denna iakttagelse i egenskap av en ”icke-filolog” som genom bland annat naturvetenskapen ”haft hundrade tillfällen att känna svenskans styvhet inför det nya, ställd mot tyskans smidighet och finskans nästan obegränsande gestaltningförmåga”. Enligt Mattsson skilde sig också engelskan och franskan från svenskan i detta avseende. Visserligen ansåg Mattsson att det faktum att svenskan inte tog emot ”vad som helst” i form

⁹⁹⁵ Taru Nordlund, 'Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat', Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* (Helsinki 2004), s. 286–296.

⁹⁹⁶ E.N. Setälä, *Kielen tutkimus ja oikeakielisyyt* (Helsinki 1921), s. 63–95.

⁹⁹⁷ af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 45.

av nybildningar var positivt, men inom vetenskapen kunde det leda till att man i stället anammade helt främmande ord. Då det gällde att ta in utländska termer i finskan hade Cannelin förespråkat en puristisk linje

ej av teoretiska skäl utan av önskan att göra dessa all världens kulturord så att säga substantiellt begripliga för det finska folket. Den läskunnige allmogeman-
nen må, säger han [Cannelin], utan vidsträcktare förkunskaper fatta uttrycken
för vad som ur den allmänna kulturen bör tillföras den nationella.⁹⁹⁸

Mattsson var själv ingen purist, men han tilltalades av möjligheterna till en bra finsk översättning av de så kallade kulturorden. I svenskan fanns inte samma möjligheter, hävdade Mattsson. Visserligen fanns det i finskan ett behov av att uppta en internationell fackterminologi, men han såg inget hinder för ett införande av båda grupperna. En del av orden skulle enbart användas av till exempel vetenskapsmän, så de kunde behålla sin utländska form men få en finsk ändelse. Mattsson hade själv en viss erfarenhet av en sådan dubbelterminologi eftersom han fungerat som medredaktör vid utgivandet av en tysk-finsk fysikalisk ordbok. Det som med tanke på min frågeställning är av särskilt intresse är Mattssons uppmaning till de svenskspråkiga att följa med den finska utvecklingen: ”Det är för oss svensktalande i Finland – för dem som vilja inse det – ett utomordentligt intressant och enastående studium att såsom närmaste grannar följa ett helt språks jämsning från natursaft till vin.” Tyvärr var det sällan man på svenska kunde ta del av uppsatser som Cannelins.⁹⁹⁹

Det finns också några exempel på att svenskspråkiga filologer uppmärksammade det finska arbetet. År 1913 konstaterade Hugo Bergroth om språkvården i Finland: ”Det slags rensningsarbete, som redan utförts på det finska skriftspråkets område, det förestår oss sålunda ännu i fråga om vårt finländsk-svenska talspråk och vardagligare skriftspråk; vi ha knappast ens vaknat till full insikt om dess behövlighet.”¹⁰⁰⁰ Här är Bergroth inne på samma linje som Karl Lindström i dennes uppsats om purismen. Lindström noterade där att produktionen av nya ord i finskan i stor utsträckning styrts av de puristiska tankarna.¹⁰⁰¹ Även Esaias Tegnér nämnde arbetet på finskt håll i sin uppsats ’Om språk och nationalitet’.¹⁰⁰²

Den som drog flest paralleller till finskan var ändå Ralf Saxén, som själv hade vuxit upp på en finskspråkig ort. I sin diskussion om språkförbättring hävdade han att utländska ord i allmänhet borde ersättas med inhemska i de fall det var möjligt. Ett sådant arbete hade redan bedrivits på många håll, och finskan utgjorde ett bra exempel, även om Saxén ansåg att man på finskt håll ibland gått till överdrift. Det fanns ändå många goda exempel på hur man i högfinskan tagit in ord ur dialekterna, även om man särskilt i början gick för långt och det kunde hända att ”professorn i finska språket med lexikon i hand

⁹⁹⁸ Gustaf Mattsson, ’Finskans nyare utveckling. Några lekmanreflexioner’, *Nya Argus* 1911:12, s. 105–106.

⁹⁹⁹ Mattsson, ’Finskans nyare utveckling’, s. 106.

¹⁰⁰⁰ Hugo Bergroth, ’Bruka ditt svenska modersmål riktigt! IV’, *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 1913* (Helsingfors 1913), s. 134–135.

¹⁰⁰¹ Lindström, ’Purismen’, s. 246–248.

¹⁰⁰² Tegnér, ’Om språk och nationalitet’, s. 135.

fick läsa alster af modern finsk skönlitteratur”. De nya författarna var mer moderata i sin hållning, och Saxén ansåg att den finska kulturen i allmänhet vunnit på att man skapat ett bildat språk på ”nationell grund”. I finskan kunde man på ett annat sätt än i svenskan söka normen i folkmålen – det svenska skriftspråket hade varit utsatt för ett långvarigt utländskt inflytande som gjorde att det inte längre gick att ”i språkriktighetsfrågor rådfråga t. ex. Närpesdialekten, men så har också å andra sidan Närpesbon svårt att förstå en högsvensk skriftlig framställning”. Vad Saxén grundade det sista uttalandet på är oklart. Hans poäng var att klyftan mellan de bildades och de obildades språk var alltför stor, och måste överbryggas med hjälp av ett mer ”nationellt” språk.¹⁰⁰³

Överlag var det ändå vanligare att man hänvisade till de stora språken, till exempel tyska och engelska. Oftast var det utländska stavningsreformer som tilldrog sig intresset. Som ett exempel kan nämnas en uppsats om den engelska nystavningsrörelsen, författad av R.E. Zachrisson och publicerad i *Finsk Tidskrift* 1915. Efter en historisk översikt och en överblick över aktuella reformsträvanden konstaterade Zachrisson att man i England verkade gå längre i sina reformförslag än i Sverige och Finland där man fått nöja sig med några förenklingar, ”ehuru inget annat språks stafning torde vara lättare att fonetisera eller i fonetisk omskrifning verka mindre stötande än svenskans”.¹⁰⁰⁴

I sitt festtal på Svenska litteratursällskapets årshögtid 1931 tog Hugo Pipping upp den finlandssvenska språkvården och Hugo Bergroths insats. Pipping utgick från frågan om hur kommande generationer skulle uppleva Runebergs språkbruk, om det skulle te sig ”vissnat och föråldrat”. Enligt honom fanns det en spänning mellan nedbrytande och bevarande krafter. Vad gällde finlandssvenskan hade man i viss mån lyckats motarbeta de nedbrytande krafterna:

Man har fått ögonen öppna för vådorna av en särutveckling hos finlandssvenskan, och tack var professor Bergroths skarpa iakttagelseförmåga och trägna mödor, minskas den språkliga klyftan mellan Sverige och Finland snart sagt dagligen. Men det är nödvändigt, att sammanhållningen bringas att omfatta vida större områden än nutidens Finland och Sverige.¹⁰⁰⁵

Pipping hävdade i stället att det handlade om en klyfta mellan nutid och framtid. Och här lyfte han fram Frankrike som ett exempel, Frankrike som hade en äldre kultur, och där författarna kände en plikt gentemot språkets framtid. I Frankrike hade man lyckats hejda språkets sönderfall: ”Franskan förändrar sig icke längre, och därför skall den leva”, skriver Pipping. Men också här fanns möjligheter: inte minst med hjälp av teatern, skolan och pressen kunde språkets sönderfall hejdas, och kommande generationer skulle inte bli tvungna att läsa Runeberg med ordbok i hand.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ Saxén, 'Språkförbättring och framtidssvenska', s. 402–405.

¹⁰⁰⁴ R.E. Zachrisson, 'Den moderna engelska nystavningsrörelsen i kritik-historisk belysning', *Finsk Tidskrift* 1915:II, s. 120–121.

¹⁰⁰⁵ Hugo Pipping, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1931, s. 91–93. Talet faller utanför min undersökningsperiod, men jag behandlar det här eftersom det så tydligt anknyter till det arbete som utförts av Bergroth.

¹⁰⁰⁶ Hugo Pipping, festtal hållet vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1931, s. 91–92.

5.5 Språkpolitiska spänningar: professuren i svenska

Även om frågan om den svenska språkvården i Finland på allvar aktualiserades under den senare delen av 1880-talet lyftes tanken fram också tidigare. Jag hänvisade redan till Freudenthals artikel 'Om svensk språkkunskap' från 1867/1868. Några år senare tog *Vikingen* upp vården av det svenska språket och den svenska litteraturen i Finland i en tredelad artikel. Man betonade här behovet av att också i Finland engagera sig i språkvården: "Det är väl sant, att moderlandet Sverige, hvad språkets vård beträffar, gör undan den väsendtliga delen af arbetet; men redan för att tillgodogöra oss de resultat, der vunnits, är det nödigt, att vi utveckla vår verksamhet."¹⁰⁰⁷ Dessutom ansågs det viktigt att man också i Finland till exempel ägnade sig åt studier av dialekterna. Tyvärr hade alltför litet blivit gjort:

Följden har ock blifvit, att vårt svenska språk här glidit ett godt stycke ned mot rotvälskans vanvårdade stadium, att kännedomen af detsamma och förmågan att rätt begagna det äro öfverhufvud vacklande och osäkra. De finnas måhända, som glädja sig deröfver, troende sig deri varsko ett tidens tecken; så mycket mera skäl att visa, att det endast är ett tecken på tillfällig domning, icke på sjunkande lifskraft.¹⁰⁰⁸

Enligt *Vikingen* var orsaken till den bristande vården att man haft en negativ och pessimistisk syn på det svenska språkets framtid i Finland, men nu vågade man hoppas på att de yngre generationerna med ny iver skulle arbeta för det svenska språket och den svenska litteraturen i Finland, och det var viktigt att de insåg att denna verksamhet utan tvekan var fosterländsk till sin karaktär.¹⁰⁰⁹ Medvetenheten om vikten av att värna språket och litteraturen måste först väckas hos den bildade klassen, och därifrån skulle den sedan spridas och gå i arv. Det fanns redan föreningar som arbetade för det finska språket i Finland, och man ville nu lyfta fram behovet av en motsvarande förening på svenskt håll. Ett av verksamhetsområdena skulle då vara just språkvården.¹⁰¹⁰

I den tredje delen av artikeln argumenterade författaren för inrättandet av en ordinarie lärarplats i svenska vid universitetet. Denne skulle ansvara för undervisningen och ha hand om kunskapsproven i svenska och fungera som en vetenskaplig representant för det svenska språket. En sådan tjänst skulle innebära att intresset för det svenska språket ökade, och innehavaren kunde fungera som både "vetenskaplig vårdare och väktare".¹⁰¹¹ *Vikingen* återkom till temat och lyfte i januari 1872 igen fram behovet av en ordinarie lärartjänst i svenska vid universitetet:

För att vinna en genomgående förändring i detta tillstånd af vanvård och likgiltigt förbiseende, hvari vårt svenska modersmål hos oss för närvarande befinner sig och hvilket betingar såväl en oursäktlig lucka i vår bildning, som en förödmjukande osäkerhet och förbistring på vår literaturs område, är det nödigt att

¹⁰⁰⁷ 'Svenska språkets och litteraturens vård i Finland I', *Vikingen* 3.7.1871.

¹⁰⁰⁸ 'Svenska språkets och litteraturens vård i Finland I', *Vikingen* 3.7.1871.

¹⁰⁰⁹ 'Svenska språkets och litteraturens vård i Finland I', *Vikingen* 3.7.1871.

¹⁰¹⁰ 'Svenska språkets och litteraturens vård i Finland II', *Vikingen* 10.7.1871.

¹⁰¹¹ 'Svenska språkets och litteraturens vård i Finland III', *Vikingen* 24.7.1871.

taga sin tillflykt till verksamma medel. Man måste börja från sjelfva grunden. Man måste tillse, att vid högskolan, som utgör bildningens och kunskapens centralpunkt, det svenska språkets intressen äro tillgodosedda, i det såväl tillfälle till ett grundligt och vetenskapligt studium af detsamma beredes, som ock strängare fordringar i avseende på dess kannedom uppställas. Allt detta kan icke ernås med mindre detta språk erhåller sin särskilde målsman vid högskolan.¹⁰¹²

För att understryka behovet av en sådan ”målsman” påpekades att det i det finska språket fanns inte mindre än tre ordinarie lärare (en professor, en extraordinarie professor och en lektor). Detta var en stor orättvisa, även om utvecklandet av det finska språket visserligen krävde mer omfattande lärarinsatser. Man underströk också att det inte dög med vilken ”språkman” som helst – det skulle vara en ”vetenskapligt bildad lärare”, som kunde uppfylla de krav som ställdes på universitetslärare vad gällde undervisning och övrig universitetsverksamhet. Den lärarplats som *Vikingen* talade för skulle omfatta de nordiska språken i allmänhet, eftersom studiet av det svenska språket var så nära förknippat med fornnordiskan.¹⁰¹³

Samma år fick lantdagen motta ett petitionsmemorial om inrättandet av en professor i svenska och fornnordiska språk.¹⁰¹⁴ Memorialet lämnades in i adeln av K.J. Edelsköld, och motsvarande inlägga lämnades in i borgarståndet av C.A. Öhrnberg, F. Kiseleff och Leo Mechelin. I det petitionsmemorial som lämnades in till borgarståndet konstaterades bland annat att ”[e]n stor och betydande del av det finska folket äger i svenska språket ett aktat och älskat modersmål.” Inrättandet av en lärostol

vore endast en skyldig gärd af aktning och rättvisa emot ett språk, till hvilket vårt land står i outplånlig förbindelse och mot den ansenliga del af landets inbyggare, som älskar och i all framtid skall älska detta språk och som med bekymmer och oro motser den vanvård, som hotar detsamma.¹⁰¹⁵

Efter en remissdebatt i samtliga stånd gick petitionen vidare till allmänna besvärutskottet.¹⁰¹⁶ Utskottet begärde i sin tur ett utlåtande från konsistoriet.¹⁰¹⁷ I brevet, som riktades till rektor, skrev referendariesekreteraren i ecklesiastikexpeditionen Waenerberg att sena-

¹⁰¹² 'En ordinarie lärareplats i svenskan och öfriga nordiska språk vid vårt universitet', *Vikingen* 13.1.1872; se också Lille, s. 210.

¹⁰¹³ 'En ordinarie lärareplats i svenskan och öfriga nordiska språk vid vårt universitet', *Vikingen* 13.1.1872; se också Lille, s. 210–211.

¹⁰¹⁴ Lille, s. 211. För en mer detaljerad redogörelse för diskussionerna kring inrättandet av professuren, se Engman, *Språkfrågan* (manuskript).

¹⁰¹⁵ *Protokoll fördt hos Vålloftige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872* I, 20.2.1872 (Helsingfors 1872), s. 148–151. Av protokollet framgår att även Helsingfors stads fullmäktige tagit samma initiativ. Se även 'Petitioner om inrättande af profession i svenska språket vid vårt universitet', *Vikingen* 21.1.1872.

¹⁰¹⁶ Om debatten, se *Protokoll fördt hos Högl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1872* I, 23.2.1872 (Helsingfors 1872), s. 165–177; *Presteståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1872* I, 5.3.1872 (Helsingfors 1896), s. 244–255; *Protokoll fördt hos Vålloftige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872* I, 20.2.1872, s. 148–151; *Suomen talonpoikais-säädyn pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1872* I, 1.3.1872 (Helsinki 1895), s. 103–105.

¹⁰¹⁷ Se till exempel Lille, s. 227.

tens ordförande med anledning av en skrivelse från det allmänna besvärskottet bett att konsistoriet till utskottet i fråga skulle avge ett utlåtande om ”de studerandes insigter i svenska språket samt arten af den handledning, som i detta språk vid Universitetet eger rum”.¹⁰¹⁸

Den 28 mars upplästes brevet i konsistoriet som diskuterade frågan och gav i uppdrag till en kommitté bestående av fakulteternas och fakultetssektorernas dekaner att med hjälp av den diskussion som förts göra upp ett förslag till utlåtande.¹⁰¹⁹ Redan några dagar senare, den 3 april, konstaterades att kommittén utfört sitt uppdrag. Förslaget lästes upp och granskades på konsistoriets möte varefter det bestämdes att yttrandet skulle skickas vidare till allmänna besvärskottet.¹⁰²⁰

Vad hade kommittén då kommit fram till? Först och främst måste det noteras att det varken i brevet till rektor eller i kommitténs utlåtande uttryckligen talas om en professur i svenska, utan det är studenternas kunskaper i svenska och handledningen i språket som står i fokus. I utlåtandet konstateras att många av studenterna är svenskspråkiga eller använder svenska som samtalspråk, och att de praktiska kunskaperna i svenska språket är tillfredsställande. Det sägs också att svenskan vunnit terräng i och med att latinet fått träda tillbaka. De teoretiska insikterna var emellertid bristande:

Osäkerheten om de viktigaste språkregler och ordens rätta betydelse äfvensom orthografien, är i verkligheten ganska allmän och ganska förvillande samt inverkar menligt på förmågan att uttrycka sig med den korrekthet, klarhet och bestämmdhet, som är nödiga vilkor icke blott för den vetenskapliga framställningen, utan jemväl för samhällets praktiska behof, särskildt vid embetsverken.¹⁰²¹

Vid universitetet erbjöds ingen språklig handledning. Professorn i estetik och modern litteratur hade i uppdrag att intyga att de blivande skollärarna hade nödvändiga kunskaper i svenska, men han kunde inte åläggas att också ansvara för språkundervisningen. Studenterna erbjöds endast ”förberedande enskilda skriföfningar” för professorerna vid den teologiska, filosofiska och juridiska fakulteten och för en docent i fornnordiska (den sistnämnda var alltså Freudenthal som hade en tillfällig anställning). Därefter bedömdes deras skrivprov av fakulteterna. Här lades emellertid störst vikt vid det vetenskapliga innehållet, inte språket. Någon systematisk handledning i svenska fick studenterna inte, möjligtvis med undantag för den undervisning som docenten kunde erbjuda i samband med privata kollegier. Slutsatsen lydde därför:

Då sålunda den undervisning i svenska språket, som för närvarande meddelas vid Universitetet, saknar vetenskaplig och bestående form, kan Cons[istorium] så mycket mindre anse densamma motsvara behovet, som svenska språket i

¹⁰¹⁸ Brev från referendariesekreteraren i ecklesiastikexpeditionen till rektor vid Kejsarliga Alexandersuniversitetet 25.3.1872, Konsistoriets arkiv, inkomna brev Eb 36, HUA, Helsingfors.

¹⁰¹⁹ Konsistoriets protokoll 28.3.1872, Konsistoriets protokoll Ca 46, HUA, Helsingfors.

¹⁰²⁰ Konsistoriets protokoll 3.4.1872, Konsistoriets protokoll Ca 46, HUA, Helsingfors.

¹⁰²¹ Brev från konsistoriet till Finlands ständers allmänna besvärskott 3.4.1872, Konsistoriets arkiv, registraturen 1872 Da 46, HUA, Helsingfors.

Finland fortfarande utgör ett outhärligt vehikel för vetenskapen, kyrkan, samhällsinstitutionerna, litteraturen och den allmänna bildningen.¹⁰²²

Det allmänna besvärskottet förordade inrättandet av en fast tjänst i svenska språket, inte minst eftersom det redan fanns tre motsvarande lärartjänster i det finska språket. Enligt de uppgifter man inhämtat från konsistoriet var de teoretiska färdigheterna i svenska språket betydligt mer bristfälliga än de praktiska. Bland annat därför skulle man anställa en vetenskapsman, inte en ”språkmästare för den praktiska undervisningen”. Utskottets utlåtande undertecknades den 17 april 1872 och publicerades till exempel i *Vikingen* den 11 maj.¹⁰²³

Av prästeståndets behandling av allmänna besvärskottets betänkande framgår att långt i från alla insåg behovet av en professur. Till exempel kunde hr Renvall inte förstå talet om att svenska språket skulle vara utsatt för vanvård i Finland. Hur kunde det vara så i ett land där man i de flesta bildade hem talade svenska, där den svenska litteraturen hade goda representanter och där föreläsningarna vid universitetet hölls på svenska? Enligt Renvall slog petitionen larm ”der ingen fara hotar”. Mot detta påstående opponerade sig till exempel hr Lampén som hävdade att man överallt klagade över det svenska språkets vanvård, såväl vid skolor som vid ämbetsverk. Lampén var medlem av ett domkapitel och hade själv märkt att också de som blev präster ofta hade svaga kunskaper i svenska språket. Efter en diskussion förkastades petitionen med 23 röster mot 12.¹⁰²⁴

Även bondeståndet förkastade petitionen, vilket enligt *Vikingen* inte var särskilt överraskande: bönderna var knappast insatta i vetenskapliga frågor. Av prästeståndet kunde man ha förväntat sig mer, men där hade man framhållit att det fanns andra vetenskapliga intressen som var mer akuta. Att använda ett sådant argument var överraskande – det brukade man inte göra när man behandlade andra petitioner. *Vikingen* framhöll överlag att prästeståndet anfört en rad lösa skäl, och att förkastandet av petitionen berodde på ”skuggrädsla för några inbillade partistämplingar”.¹⁰²⁵

Petitionsförslaget antogs av såväl ridderskapet och adeln som borgarståndet. De förra införde en ändring enligt vilken man i petitionen skulle anhänga om ”en lärostol i svenska litteraturen och fornnordiska språken”, medan borgarståndet gick in för formuleringen ”inrättande af en profession, i svenska och fornnordiska språken och literaturerna”.¹⁰²⁶

Frågan om professuren gav också upphov till en rätt så hetsig diskussion i pressen. Det fennomanska *Morgonbladet* hävdade att ett förkastande av petitionen inte innebar någon

¹⁰²² Brev från konsistoriet till Finlands ständers allmänna besvärskott 3.4.1872.

¹⁰²³ 'Allmänna besvärskottets betänkande i anledning af petitionerna om en svensk profession', *Vikingen* 11.5.1872.

¹⁰²⁴ *Presteståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1872* II, 14.5.1872 (Helsingfors 1895), s. 1075–1108; 'Presteståndet och frågan om en profession i svenska och fornnordiska språken', *Vikingen* 15.5.1872.

¹⁰²⁵ *Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat Valtioapäivillä v. 1872* II, 13.5.1872 (Helsinki 1895), s. 482–487; 'En liten efterräkning', *Vikingen* 18.5.1872.

¹⁰²⁶ *Protokoll fördt hos Högl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1872* II, 14.5.1872 (Helsingfors 1872), s. 183–187; *Protokoll fördt hos Välloflige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872* II, 18.5.1872 (Helsingfors 1874), s. 1250–1257; 'Finland. Landtdagen', *Vikingen* 15.5.1872; 'Finland. Landtdagen', *Vikingen* 22.5.1872.

kränkning av de svenskspråkigas rättigheter.¹⁰²⁷ *Vikingen* noterade därför med förvåning att man ofta lyfte fram det finska språket och betraktade det som en "lifsfråga" för de finskspråkiga och samtidigt förnekade "att det svenska språkets upprätthållande, vård och ans kunde vara likasåväl en fråga af genomgripande vigt för den svenska befolkningen i landet".¹⁰²⁸ Bakgrunden till diskussionen i *Morgonbladet* var att tidningen *Österbotten* publicerat ett inlägg om lantdagen och språkfrågan där man noterat den diskussion i bondeståndet som förts om frågan om den svenska tjänsten vid universitetet. *Österbotten* hade bland annat talat om en bitterhet hos den finska allmogen "emot deras svenska ståndsbröders språk". Som ett exempel lyfte man fram att en av talarna till och med ansett att en professur i ungerska, som ju var släkt med finska språket, var mer önskvärd. *Morgonbladet* ansåg att man därmed skapade missämja mellan den svensk- och den finskspråkiga allmogen, som tidigare inte varit indragna i nationalitetsstriden. *Morgonbladet* hävdade i stället att den finska allmogens bitterhet mot det svenska språket bara gällde situationer där svenskan kränkte den finska befolkningens rättigheter.¹⁰²⁹

Frågan om en professur hade alltså en språkpolitisk laddning och betydelse, men åtminstone på svensksinnat håll tillskrevs den också stor betydelse med tanke på språkvården. I *Vikingen* pekade man på farorna med ett vanvårdat språk och hävdade att framtiden för det svenska språket i Finland var oviss: tidigare hade det i Finland funnits män vars språkbehandling väckt beundran också "på andra sidan Bottenhafvet", men frågan var hur situationen skulle se ut framöver. Intressant nog lyfte man här fram de förändrade kraven inom språkvetenskapen och -vården och hänvisade till den "rensnings- och utvecklings-process" som inletts:

Den tid är nu förbi eller blir det åtminstone snarligen, då den eller den berömde författaren eller skalden kunde på alvar citeras som fullgod hemulsman för det eller det ordet, stafnings- eller uttrycknings-sättet i svenska språket [--].¹⁰³⁰

Det räckte alltså inte längre med stilistisk färdighet, utan det krävdes också språklig färdighet och grammatiska insikter. Nu krävdes inte längre bara anlag, utan också studier i språkets lagar. Om inte svenskundervisningen i Finland förbättrades så skulle ljudet i skällan förändras i Sverige: "Redan nu hafva svenske recensenter vid bedömandet af härstädes utgifna arbeten haft anledning att göra många och grundade anmärkningar mot språket." Det fanns anledning att tro att kritiken skulle bli allt mer påtaglig, såvida nivån på undervisningen inte höjdes. Lärarna måste vara kompetenta: det räckte inte med "nödtorftig" läsning av samma läroböcker som eleverna använde. Så var situationen nu, och tidigare hade det varit ännu värre: det kunde var och en inse, såvida ens ögon inte skymdes av det "fennomanska partinitet".¹⁰³¹

¹⁰²⁷ 'Morgonbulletin', *Morgonbladet* 20.4.1872.

¹⁰²⁸ *Vikingen* 24.4.1872.

¹⁰²⁹ 'Morgonbulletin', *Morgonbladet* 20.4.1872; 'Landtdagen och språkfrågan', *Österbotten* 6.4.1872.

¹⁰³⁰ 'Stilistik och Grammatik. Ett memento om den svenska språkundervisningen i Finland', *Vikingen* 16.3.1872.

¹⁰³¹ 'Stilistik och Grammatik', *Vikingen* 16.3.1872.

Frågan om den svenska professuren togs också upp i svensk press, vilket *Vikingen* noterade med stor tillfredsställelse. Den tidning som citerades var *Nya Dagligt Allehanda*, som visste berätta att adeln och borgarståndet i Finland lämnat in en petition angående inrättandet av en professur. Den svenska tidningen uppmärksammade också betydelsen av en sådan tjänst för det svenska språket i Finland:

Utom det gagn i rent språkligt afseende, som en ganska väsendtlig del af landets bildade befolkning af en sådan profession skulle hafva och det således för den allmänna kulturen främjande i den samma, skulle derigenom äfven en ganska helsosam föreningslänk med det forna moderlandets fortskridande andliga utveckling åvägbringas. Och vi hålla före, att såväl den svensk-finska som ock sjelfva den s. k. specielt finska bildningen skulle röna ett ganska välgörande inflytande deraf, att tillfälle bereddtes till en grundligare odling af det svenska språket i Finland, hvilket derigenom allra bäst bevaras från att förfalla i provincialism och en viss vanvård [---].¹⁰³²

Här tillskrevs professuren alltså också en betydelse för bandet och kontakterna mellan Sverige och Finland och inte minst för möjligheterna att upprätthålla ett gott svenskt språk i Finland.

På julaftonen 1873 konstaterade signaturen ”S” i *Vikingen* att frågan om professuren avancerat genom att senatens ekonomidepartement förordat inrättandet av en lärostol som skulle vara extraordinarie. Nu återstod alltså bara ett beslut på ”högsta ort”. Även om detta var ett steg i rätt riktning, ville ”S” ändå peka på vissa problem som var förknippade med att lärostolen var just extraordinarie, bland annat att besättandet av sådana tjänster inte skedde på samma kritiska, vetenskapliga grunder som då det gällde ordinarie tjänster, och att innehavaren av en extraordinarie tjänst inte kunde räkna med att få en tillräckligt stor pension. Dessa omständigheter var besvärande då det gällde ”ett nytt läroämne af stor både fosterländsk och praktisk vigt”. Så hade man inte gjort i Sverige då det gällt professorer i svenska språket, och som ”S” också var noga med att påpeka: så var heller inte fallet då det gällde det finska språket.¹⁰³³ År 1876 inrättades slutligen en extraordinarie professur i svenska språket och litteraturen genom en kejsarlig kungörelse utfärdad i juni. Kungörelsen publicerades i *Finlands Allmänna Tidning* den 18 augusti.¹⁰³⁴

¹⁰³² Citerat i *Vikingen* 15.4.1872.

¹⁰³³ ”S”, ’Den svenska professionsfrågan’, *Vikingen* 24.12.1873.

¹⁰³⁴ *Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1876:16 (Helsingfors 1877); *Finlands Allmänna Tidning* 18.08.1876, se även till exempel *Hufvudstadsbladet* 19.8.1876. Kungörelsen löd som följer: ”Vi ALEXANDER den Andre, med Guds Nåde, Kejsare och Sjelfherrskare öfver hela Ryssland, Tsar af Polen, Storfurste till Finland, etc. etc. etc. Göre veterligt: Sedan vid Sednast hållna landtdag med Finlands Ständer såväl Ridderskapet och Adeln som Borgareståndet till Oss framburit underdånig petition om att en lärostol i svenska och fornnordiska språken samt litteraturen blefve vid Vårt Alexanders Universitet i Helsingfors inrättad, hafve Vi, efter det Vår Senat för Finland med infordradt underdånigt utlåtande i anledning af öförmälda önskningsmål till Oss inkommit, i enlighet med Senatens tillstyrkan, täckts i Nåder förordna, att vid Alexanders Universitetet skall inrättas en extra ordinarie profession i svenska språket och litteraturen med en årlig lön af femtusen mark, att utgå ur finska allmänna statsmedel, samt sådan undervisningsskyldighet och öfriga åligganden, som på förslag af Universitetets Consistorium

Även utnämningen av den nya professorn blev komplicerad: som Max Engman har visat var man bland annat oense om hur tillsättandet av tjänsten skulle gå till. I samband med att kejsaren förordade inrättandet av en extraordinarie professur fick konsistoriet i uppdrag att komma med förslag till bland annat den nya professorns undervisningskyl-dighet. Uppgiften gick till C.G. Estlander, som föreslog att professuren skulle besättas så som var brukligt, men samtidigt ansåg han att man då tjänsten första gången tillsattes kunde tillämpa ett kallelseförfarande. Estlander, och alla ledamöter i Historisk-filologiska sektionen utom G.Z. Forsman, ansåg att Freudenthal kunde utses till professor bara han uppvisade ett intyg över kunskaper i finska språket. Forsman ansåg i stället att tjänsten skulle lediganslås, och han hävdade också att det fanns andra kandidater som kunde komma i fråga. Efter att kejsaren godkänt det tillsättningsförfarande som föreslagits önskade konsistoriet anhålla om att Freudenthal skulle kunna utnämnas utan ansökan. Förslaget mötte emellertid motstånd och gick aldrig till kejsaren. I stället fick Freudenthal ansöka om tjänsten, och kunde slutligen utnämnas till extraordinarie professor hösten 1878.¹⁰³⁵ Han hade kvalificerat sig för tjänsten med avhandlingen *Über den Närpesdialekt*¹⁰³⁶.

Diskussionen om professuren aktualiserar flera viktiga frågor: det är till exempel tydligt att språkpolitiska spänningar kom till uttryck i debatten om huruvida en sådan tjänst verkligen var nödvändig. Här är det möjligt att urskilja två olika betraktelsesätt där det ena utgår från språkets starka samhällsposition och det andra från språket i sig (och de faktiska kunskaperna i svenska språket). På svensksinnat håll lyfte man fram behovet av att vårda språket, och samtidigt aktualiserades frågan om den finländska svenskans status eller gångbarhet i Sverige. Dessutom ska man inte glömma frågan om personliga spänningar och konflikter – denna problematik aktualiserades redan i samband med utnämningen av Freudenthal till docent på 1860-talet.

* * *

Avsikten med det här kapitlet som helhet har varit att lyfta fram de ideologiska drivkrafterna bakom språkdiskussionen. Jag har i första hand fokuserat på fyra ideologier: skandinavism och purism samt traditionalism och purism. Det har emellertid visat sig vara svårt att dra gränser mellan olika typer av argument: det går inte att entydigt skilja mellan känslomässiga eller ideologiska sådana, knutna till exempel till den svenska nationaliteten i Finland, och andra argument som snarare betonar språkets funktion. Ett exempel utgörs

framdeles kunna i Näder bestämmas; och må af blifvande innehafvare af nu ifrågavarande lärostol icke fordras större kunskap i finska språket, än som enligt gällande författningar bör besittas af öfrige Professorer vid Universitetets filosofiska fakultet, med undantag af Professorn i pedagogik och didaktik. [---]"

¹⁰³⁵ Se till exempel konsistoriets protokoll 25.11.1876 (bilagor: utdrag ur Historisk-filologiska sektionens protokoll 27.9, 1.11 och 11.11.1876) och 12.12.1876 samt 28.3 och 25.4.1877, Konsistoriets protokoll Ca 50, HUA, Helsingfors; konsistoriets memorial 25.4.1877, brev från Johan Philip Palmén (tf. vicekansler) till kansler 22.5.1877, brev från Bernhard Indrenius (föredragande) till tf. vicekansler 1.11.1877, Kanslersemetets för kejsarliga Alexander-universitetet akt III Fa 15, HUA, Helsingfors. För en mer detaljerad redogörelse, se Engman, *Språkfrågan* (manuskript).

¹⁰³⁶ A.O. Freudenthal, *Über den Närpesdialekt. Bidrag till ordbok öfver Närpesmälet* (Helsingfors 1878).

av möjligheten att etablera finlandismer i det svenska standardspråket. Här kan man argumentera för att de fyller en lucka, alltså har en konkret funktion i språket, eller betona att de utgör ett slags arv, något värdefullt som bevarats från generation till generation och kanske gått förlorat i standardspråket.

De fyra ”ismerna” jag behandlat går många gånger i kors: i skandinavismen finns ofta ett traditionalistiskt drag, kanske en tanke om ett gemensamt, ärorikt förflutet och ett värdefullt språkligt arv. Men samma tendens finns i purismen, som syftar till att skala bort långodset och skapa ett rent, svenskt språk – gärna påverkat av äldre svenska språkformer. Detta var en idé som till exempel Esaias Tegnér opponerade sig mot:

Språkenhetsnitet vänder sig gärna först med en protest mot de utländska ord, som af en eller annan anledning kommit eller hota att komma in i språket. Det är retsamt nog att man väl oftast med ett främmande ord – purism – nämner ett sträfvande, som går ut på att motarbeta främmande ord. Med oviljan mot de invandrande främlingarne förenar sig ofta en motsvarande förkärlek för modersmålets egna fornord och fornformer.¹⁰³⁷

Att ta in ord ur dialekterna eller fornspråket var ofta motiverat i och med att sådana ord i allmänhet var lättare att förstå än utländska ord, men ”att däremot onödigtvis leta fram gamla ’götiska’ ord blott för att anbringa dem som en *purpureus pannus* på sin tankes hvardagsdräkt är ej en smula bättre än att för samma grannlåts skuld smycka sitt tal med utländskt ordglitter”.¹⁰³⁸

Dessa ”gamla” språkdrag kunde emellertid också vara i högsta grad funktionella – det har till exempel Telemann visat i sin studie. Purismen hade olika dimensioner och vände sig först mot tyska och franska inlån, men blev senare också en reaktion mot de skandinavistiska strömningarna inom språkplaneringen. Det är sannolikt att det svenska utmönstrandet av utländska drag i språket också inspirerade finländska aktörer att avlägsna finlandismer ur språket, men jag har också velat lyfta fram stavningsdebatten och på ett mer allmänt plan en ökad språklig medvetenhet som bakomliggande faktorer. Och sist men inte minst måste man beakta samlingsrörelsen och den nationella konsolideringen på svenskt håll i Finland. Det svenska i Finland var ett synnerligen aktuellt tema under 1910-talet när Bergroth utgav sitt verk (se också följande kapitel för en diskussion om språket på teatern). I rättstavningsdebatten hamnar den ”nationella” problematiken mer i skymundan, även om diskussionen alldeles i början var skandinavistiskt färgad. Här blir i stället demokratiseringssträvandena mer påtagliga. Tanken om demokratisering tar sig också in i den puristiska kontexten i och med att ett språk bemängt med utländskt långods anses utestänga de stora massorna. Intressant nog finns det också något exempel på att nystavningen betraktas som exkluderande, vilket tydligt illustrerar hur komplex det ideologiska sammanhanget är.

I följande kapitel har jag valt en mer konkret utgångspunkt. Min avsikt är där att lyfta fram två domäner som förekom i språkdiskussionen, närmare bestämt folkskolan och teatern, för att se vilken betydelse dessa tillmättes av aktörerna.

¹⁰³⁷ Tegnér, ’Om språk och nationalitet’, s. 126.

¹⁰³⁸ Tegnér, ’Om språk och nationalitet’, s. 131–132.

6 NORMER FÖR OLIKA DOMÄNER

Då jag analyserade inläggen i diskussionen om särdragen under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet kunde jag iakttä en viss diskrepans mellan teori och praktik. Detta innebär att det fanns en vetenskapligt grundad förståelse för att svenskan i Finland utvecklades i en egen riktning, men att denna förståelse, eller språksyn, inte kom till uttryck i det praktiska arbetet där man gick in för att arbeta för språklig enhet. Som ett exempel nämnde jag en artikel av Karl Lindström där denne menade att det fanns förutsättningar för att utveckla ett eget språk för de svenskspråkiga i Finland. Samtidigt konstaterade han att svenskan i Finland inte fick avlägsna sig alltför mycket från svenskan i Sverige om man ville undvika att de svenskspråkiga i Finland blev språkligt isolerade och att språkförbistringen inom landet ökade.¹⁰³⁹ Med andra ord hävdade han att förutsättningarna fanns för ett svenskt språk i Finland oberoende av svenskan i Sverige, men att främst praktiska omständigheter gjorde att differentieringen måste hejdas. Jag lyfte också fram att det bland sverigesvenska språkforskare fanns en förståelse för utvecklingen, och jag hävdade att denna ståndpunkt var förankrad i en allmän förståelse för språklig förändring som fenomen. Denna uppfattning fanns också hos språkvetarna i Finland – Karl Lindströms uttalanden kan ses som ett uttryck för den – och det finns också andra belägg. Det verkar ändå som om de svenskspråkigas faktiska situation omöjliggjorde en praktisk acceptans av differentieringen – det fanns hotbilder som krävde ett annat förhållningssätt.

För att bättre komma åt den praktiska sidan av problematiken har jag valt att lyfta fram två domäner som behandlades i diskussionen och som direkt berördes av språkplaneringen. Jag vill än en gång understryka att jag inte studerar hur normerna förverkligades inom de olika domänerna utan att jag i stället studerar vilken plats de olika domänerna intog i diskussionen och varför. De domäner jag har valt ut är folkskolan och teatern. Valet av dem motiverades redan i inledningen, men jag tillåter mig här en upprepning. Att folkskolan omfattas av undersökningen beror på den viktiga roll den spelade särskilt inom rättstavningsdebatten där en av drivkrafterna var att underlätta inläringen för de stora massorna. Dessutom är folkskolan en viktig domän eftersom läroböckerna var ett effektivt medel i arbetet med att etablera en norm inom befolkningen. Lärarnas roll diskuterades, men i fokus stod ändå eleverna och deras möjligheter att ta till sig bildningen på ett så effektivt och ändamålsenligt sätt som möjligt.

¹⁰³⁹ Lindström, ”Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?”, s. 170–171.

Då det gällde teatern lyfte man fram den som en förebild för det bildade talspråket, även om skådespelarna naturligtvis först måste ta till sig och anpassa sig efter normerna. Det finns två mycket belysande källor som behandlar teaterspråket. Den första är en artikel av Ernst Lagus från år 1894 och den andra en ”programskrift” för teaterspråket, skriven av Hugo Bergroth år 1916. Inläggen erbjuder två intressanta perspektiv: Lagus diskuterar teaterspråket som ett medel i konsolideringen av den finländska svenskan medan Bergroth går in på själva normen för den svenska som talas på scenen. Dessutom behandlades frågan i en rad tidningsartiklar.

Innan jag går närmare in på folkskolan och teatern vill jag emellertid kortfattat ta upp två andra domäner, som vore av stor relevans för min undersökning, men där materialet tyvärr är mycket magert. Det handlar om förvaltningen och vetenskapen. Dessa domäner är betydligt svårare att komma åt eftersom de inte på samma sätt var en del av diskussionen som de två övriga, vilket gör att det är svårt att finna adekvat material. Däremot är det viktigt att i korthet beröra dem eftersom man i den samtida litteraturen hade kunnat notera att en stor del av särdragen i svenskan i Finland hänförde sig just till förvaltningen. Utvecklingen inom vetenskapen förutsatte å sin sida en utvidgad och utvecklad terminologi.

Även om det är svårt att komma åt en diskussion kring fack- och förvaltningsspråket tangerades det ibland av aktörerna. Till exempel lyfte Freudenthal fram det juridiska språket som ett exempel på ett område som borde bli föremål för språkvårdande åtgärder. Enligt honom var den juridiska stilen torr och präglad av långa satser och många språkfel. Eftersom Freudenthal hade en historisk språksyn ansåg han att de gamla landskapslagarna borde fungera som en förebild.¹⁰⁴⁰ Den kritik som Freudenthal förde fram gällde alltså främst stilen (om man bortser från språkfelen). Hugo Bergroth konstaterade å sin sida att facktermerna hade en särställning, till exempel inom administrationen: ”I fråga om dem synes en viss mer eller mindre berättigad konservatism göra sig gällande hos oss.”¹⁰⁴¹

Allmänt kan sägas att det offentliga språket har varit ett ofta förekommande tema i den modernare språkvårdningsdiskussionen, och på sätt och vis kunde den kritik som Freudenthal förde fram i slutet av 1880-talet nästan lika väl härröra från det sena 1900-talet då man lyfte fram behovet av ett klart och lättfattligt myndighetsspråk, vilket resulterade i den så kallade klarspråkskulturen.¹⁰⁴² Det finska språkets påverkan på den offentliga svenskan i Finland, ett ofta omdiskuterat tema, är dock snarast ett 1900-talsfenomen. Tidigare hade man tillämpat lagarna från den svenska tiden, men efter år 1906 skrevs lagarna på finska för att sedan översättas till svenska. Detta gäller också andra myndighetstexter. Denna omständighet har, som Mikael Reuter påpekat, lett till att ”inte bara samhällsterminologin utan hela sättet att uttrycka sig inom politik och förvaltning” kommit att präglas av finskan.¹⁰⁴³

Då man diskuterar förvaltningsspråket aktualiseras naturligtvis betydelsen av riksdeleningen för den språkliga differentieringen. Som jag visade i kapitel 3 var detta ett tema som också engagerade aktörerna. Den svenske professorn Axel Kock ansåg till exempel

¹⁰⁴⁰ Freudenthal, 'En blick på svenska språkets utvecklingshistoria', s. 68–69.

¹⁰⁴¹ Bergroth, 'Vårt språk II'.

¹⁰⁴² Teleman, *Tradis och funkis*, s. 222.

¹⁰⁴³ Reuter, s. 30–31.

att skillnaderna mellan den finländska svenskan och den bildade svenskan i Sverige var ett uttryck för den gamla lagen om att upplösning av sociala eller politiska band leder till språksplittring.¹⁰⁴⁴ Detta påstående ifrågasattes av R.F. von Willebrand, även om han medgav att riksdeleningen haft en viss inverkan. Han konstaterade nämligen att det uttryckligen var *ämbetspråkets* inflytande som upphört år 1809. Men ämbetspråket var till sin natur konservativt, och i jämförelse med till exempel tidningsspråket eller det mer vardagliga skriftspråket uppvisade det betydligt färre skillnader i förhållande till sin sverigesvenska motsvarighet. von Willebrand lyfte i stället fram den sociala skilsmässan, eller egentligen en kombination av sociala och politiska faktorer: kontakterna mellan Finland och Sverige minskade kraftigt efter 1809.¹⁰⁴⁵ Han hävdade också att utvecklingen nu hade vänt, främst tack vare de förbättrade kommunikationerna. Dessutom fanns det omfattande såväl kulturella som kommersiella kontakter som även de motverkade den finländska svenskans isolering.¹⁰⁴⁶

I inledningen till *Finlandssvenska* diskuterade också Hugo Bergroth konsekvenserna av riksdeleningen. Precis som von Willebrand betonade Bergroth att många finlandismer funnits redan under den svenska tiden. Bergroth konstaterade att

intresset hos de styrande i Sverige för vårt land icke kunde vara lika stort som för de nära liggande rent svenska landskapen, och att sverigesvenskarnas förbindelser med stamfränderna i Finland inte på långt när voro så livliga som deras förbindelser inbördes.¹⁰⁴⁷

De geografiska förhållandena motverkade alltså en konsolidering mellan de båda språkliga varieteterna, men som en motvikt fungerade enligt Bergroth den politiska samhörigheten som bland annat innebar att många tjänstemän och innehavare av höga ämbeten i Finland kom från Sverige, och dessa utbildade i sin tur de lägre tjänstemännen och prästerna i landet. I praktiken innebar detta att den bildade svenskan i Finland under andra hälften av 1700-talet inte innehöll särskilt mycket fler provinsialismer än den bildade svenskan i Sverige. Situationen förändrades i och med händelserna år 1809 som på längre sikt också kom att påverka det svenska språket i Finland genom att detta allt mer avlägsnade sig från sverigesvenskan. Även Bergroth lyfte fram de förbättrade kommunikationerna, men underströk att besöken i Sverige inte var lika långvariga och frekventa som tidigare då det till exempel var vanligt att finländska studenter studerade vid universitet i Sverige. Tidigare hade det kommit sverigesvenska ämbetsmän och professorer till Finland, men de hade nu bytts ut mot affärsmän. Dessutom stiftades de finländska lagarna inte längre på de svenska riksdagarna.¹⁰⁴⁸

Här kom Bergroth alltså in på lagstiftningen, och han lyfte särskilt fram i hur stor utsträckning det svenska lag- och kanslispråket i Finland avlägsnat sig från sin sverigesvenska motsvarighet. Han hänvisade till J.A. Lundell som år 1893 givit ut en ordlista

¹⁰⁴⁴ Kock, s. 131.

¹⁰⁴⁵ von Willebrand, 'Om språkets förändring', s. 337–339.

¹⁰⁴⁶ von Willebrand, 'Om språkets förändring', s. 339.

¹⁰⁴⁷ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 7.

¹⁰⁴⁸ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 8–9.

över svenska språket. Lundell hade också gått igenom finländsk litteratur, och de specifikt finländska ord han hittade märkte han med ”ff”.¹⁰⁴⁹ I listan ingår totalt 1050 sådana ord, och ungefär 400 av dem hör till lag- och kurialspråket. Orsaken var enligt Bergroth att institutioner och andra ”förhållanden” utvecklats i en annan riktning i Finland än i Sverige, men först och främst att man inte samarbetat med varandra. Sammantaget konstaterade Bergroth att provinsialismerna i Finland uppgick till tusental, inklusive ”kotterspråken” (fackspråket). De särdrag som förekom mer frekvent i det allmännare språket uppgick till lite fler än ettusen.¹⁰⁵⁰

Att komma åt en eventuell diskussion kring svenskan i Finland som kanslispråk är svårt eftersom det finns så litet material på området. I brist på en egentlig ”debatt” eller ens diskussion valde jag att försöka närma mig problematiken utgående från ett ordboksprojekt. I början av 1880-talet hade nämligen Finska litteratursällskapet givit ut en skrift med titeln *Ruotsalais-suomalainen Virkakielen Sanasto. Ainekokoelma, jonka Armollisen määräyksen mukaan on toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Boken hade sammanställts av E. Avellan, J. Sjölin och A. Andelin. Härefter tillsattes en kommitté med uppdrag att färdigställa ett mer omfattande verk. Efter att ha arbetat i några månader lade kommittén fram manuskriptet till *Ruotsalais-Suomalainen Laki- ja Virkakielen Sanasto, Svensk-Finsk Lag- och Kurialterminologi*, för litteratursällskapet. Under arbetet hade kommittén kommit fram till att ”[s]uomen kielen vapaasti voipi liikkua ja on liikuttu niillä aloilla, jotka kuuluvat komitean työpiiriin, jospa monesti hyvin erikaltaisia sanoja onkin käytetty osottamaan yhtä käsitettä”. Kommittén ansåg att den genom sitt arbete hade skapat en större stabilitet i den finska terminologin. Ordlistan innefattade också mer allmänna ord från områdena kyrka, skola, hälsovård och lantmäteri.¹⁰⁵¹

Några kommentarer till de svenska termerna i listan görs inte, vilket naturligtvis är beklagligt med tanke på min undersökning. Frånvaron av en diskussion kring den svenska terminologin kunde förstås tolkas som att den betraktades som självklar eller att den överensstämde med det sverigesvenska språkbruket, men av Lundells tidigare nämnda ordbok och Bergroths inledning framgår alltså att det fanns betydande skillnader. En rimlig förklaring är att frågan ännu inte aktualiserats – diskussionen tog som bekant fart först vid mitten av 1880-talet. Då ordlistan gavs ut stod dessutom det finska språket och dess användning i förvaltningen i fokus, inte den svenska terminologin. Här vill jag betona att jag inte gått igenom orden i ordboken och jämfört dem med sverigesvenska motsvarigheter eftersom en sådan studie faller utanför syftet med avhandlingen – att uttryckligen studera diskussionen om normer, inte tillämpningen av dem.

År 1903 utkom J.G. Soncks *Ruotsalais-suomalainen laki- ja virkakielen sanasto. Svensk-finsk lag- och kurialterminologi* (utgiven av Finska litteratursällskapet). Inte heller i detta

¹⁰⁴⁹ J.A. Lundell, *Svensk ordlista med reformstavning ock uttalsbeteckning* (Stockholm 1893).

¹⁰⁵⁰ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 9–10 och 12.

¹⁰⁵¹ F.W. Rothsten, förord till *Ruotsalais-Suomalainen Laki- ja Virkakielen Sanasto, Svensk-Finsk Lag- och Kurialterminologi* (Helsingfors 1883). ”På det finska språket har man fritt kunnat röra sig och rört sig inom de områden som faller inom kommitténs verksamhetsområde, även om ofta mycket olika ord har använts för att beteckna ett och samma begrepp.” Om förvaltningsordböckerna, se även Paavo Pajula, *Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin* (Helsinki 1960), s. 194–201.

(i övrigt utförliga) förord diskuteras den svenska terminologin, vilket i och för sig är väntat med tanke på att boken är svensk-finsk, och författaren därför antagligen har kunnat ta in svenska ord ur språkbruket utan att behöva ta ställning till dem på samma sätt som till de finska motsvarigheterna och förklaringarna. Vad materialet beträffar kan nämnas att Sonck bland annat använt sig av författningssamlingar och ordsamlingar som inlämnats av enskilda personer.¹⁰⁵²

Var kunde man då finna belägg för en diskussion kring svenskan som administrationsspråk? Var detta kanske något som diskuterades inom senaten? För att söka svar på dessa frågor har jag gått igenom en del av de handlingar som uppkommit i samband med translatorernas arbete.¹⁰⁵³ Under 1800-talet fanns translatorer i ryska och finska språket vid senatens allmänna kansli, och från år 1893 lydde de under ekonomiedepartementets kansli.¹⁰⁵⁴ Det fanns inga särskilda translatorer för det svenska språket, men translatorerna översatte mellan finska, ryska och svenska. År 1917 slogs det fast att det vid senaten skulle finnas en övertranslator och en translator som skulle utföra översättningar mellan finska och svenska. I november sammanfördes translatorerna vid senaten i en translatorsbyrå med tre avdelningar, en finsk, en svensk och en rysk. Redan året därpå, 1918, flyttades de ryska translatorerna till utrikesexpeditionen, så därefter bestod byrån enbart av en finsk och en svensk avdelning.¹⁰⁵⁵

Det arkivmaterial som translatorsverksamheten givit upphov till innefattar bland annat föreskrifter om verksamhetens uppbyggnad och translatorernas arbete.¹⁰⁵⁶ Tyvärr finns det inga anteckningar om den språkliga delen av arbetet – materialet är snarast av administrativ karaktär. Det verkar som om eventuella språknormer inte nedtecknades – åtminstone så sparades de inte för eftervärlden. Genom att verksamheten var så pass liten är det troligt att normerna förmedlades genom direkt och antagligen muntlig kommunikation, inte i form av skriftliga anvisningar.

För att undersöka om terminologin var något som diskuterades i det lagstiftande arbetet valde jag också att studera de protokoll som kyrkolagskommittén gav upphov till under 1850- och 1860-talet, men inte heller här finns någon diskussion om språket, utan det är sakfrågorna som står i fokus. Protokollen från tidigare kommittéarbete under seklets första hälft innehåller heller inte några egentliga diskussioner om språket. Däremot kan man notera att kommittén i det första protokollet, från den 14 februari 1818, konstaterade följande:

Stylen bör bli concis, värdig och alfvarsam; således ej raisonnerande eller för mycket modern, utan i det närmaste sådan, som i vår Allmänna Lag. Man vinner derigenom mer rum, och föreskrifterne blifva mer bestämda och tydliga.

¹⁰⁵² J.G. Sonck, *Ruotsalais-suomalainen laki- ja virkakielen sanasto. Svensk-finsk lag- och kurialtermologi*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 103 (Helsinki 1903).

¹⁰⁵³ För en närmare diskussion om översättningsverksamheten inom förvaltningen, se Engman, *Språkfrågan* (manuskript).

¹⁰⁵⁴ *Finlands statskalender 1893* (Helsingfors 1892).

¹⁰⁵⁵ *Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1917:46 och 107 samt 1918:159. Se även Engman, *Språkfrågan* (manuskript).

¹⁰⁵⁶ Se till exempel handlingar rörande Translatorsbyråns personal, Translatorsbyråns arkiv He 1, RA, Helsingfors.

[---] För att vinna likhet i stilen hela verket igenom, synes den slutliga Redactionen af En hand böra verkställas, samt sedan underställas Committéns slutliga ompröfning, innan Förslaget genom tryck öfverlämnas till Allmänhetens vidare granskning.¹⁰⁵⁷

Alla tecken tyder på att frågan om förvaltningspråket som sådant aktualiserades senare, kanske i takt med att det finska inflytandet ökade. År 1922 kritiserades till exempel förvaltningspråket i ett inlägg i *Viborgs Nyheter*. Skribenten hävdade att svenskan i ämbetsverkens årsberättelser och de statliga kommittéernas betänkanden ofta var ”en talanglös översättning från finskan”, och full av språkfel. Riksdagsutskottens betänkanden skrevs på finska och översattes av riksdagens svenska kansli. Antalet betänkanden ökade kraftigt, och kansliet saknade tillräckliga resurser för att åstadkomma goda översättningar. Också regeringens propositioner till riksdagen var språkligt sett bristfälliga, och inte heller språket i lagtexterna kunde godkännas: ”Vilken skillnad råder icke mellan den svenska lagtext, som ständerlantdagarna skapade och våra dagars svenska lagspråk!”. Att ägna större omsorg om förvaltningspråket var viktigt av flera orsaker, inte minst eftersom det påverkade språket överlag, och detta var särskilt betydelsefullt i en tid ”då vi äro isolerade från Sverige och nödgas undvara det reglerande och befruktande inflytande, som rikssvenskt språkbruk utövat på finlandssvenskan”.¹⁰⁵⁸

Inte heller fackspråket tilldrog sig någon större uppmärksamhet, även om det behandlades i några sammanhang. En sådan diskussion ingår till exempel i Karl Lindströms tidigare nämnda artikel om purismen. Som tidigare har nämnts var Lindström överlag kritisk, och han lyfte särskilt fram fackspråket som ett exempel på ett område där purismen måste betraktas som förkastlig. Detta motiverade Lindström med att vetenskapliga termer och facktermer måste anses vara i det närmaste ”internationellt gods”. Inom det tyska postväsendet hade man emellertid gått in för en annan modell som innebar att man skapade nya ord på inhemsk grund: tyskarna hade infört ord som *postlagernd* för *poste restante*, *ingeschrieben* för *rekommandiert* och *briefumschlag* för *couvert*. Lindström förhöll sig tveksam till dessa åtgärder eftersom postverket var internationellt, och dessutom konstaterade han att tyskarna ersatt ett stort antal vetenskapliga och allmänt vedertagna uttryck med egna ord. ”Vi behöfva endast tänka oss hvilket fruktlöst arbete skulle åhvälfvas naturforskarnes i de skilda landen, om de för alla sina djur, plantor och stenar ej skulle hafva de latinska namnen, utan vore tvungna att för hvarje nytt species uppfinna nya inhemska namn”, påpekade Lindström. Han konstaterade att ingen ditills framfört en sådan idé, däremot hade man i språkvetenskapliga arbeten ersatt latinska termer med inhemska sådana. Detta var till exempel fallet med en del danska verk, vilket nu försvårade läsningen av dessa.¹⁰⁵⁹

Lindström drog också paralleller till det finska språket där en del purister försökt ersätta latinska termer med finska. Man hade emellertid till stor del blivit tvungen att

¹⁰⁵⁷ 'Protocoll, hållet vid den till öfverseende af 1686 års Kyrko-Ordning i Nåder tillförordnade Committés Första sammankomst', Kyrkolagskommitténs protokoll (1818–1863), Åbo ärkestifts domkapitels arkiv I I:25, Åbo landsarkiv (ÅLA), Åbo.

¹⁰⁵⁸ *Viborgs Nyheter* 11.5.1922.

¹⁰⁵⁹ Lindström, 'Purismen', s. 250–251.

ge upp dessa försök. I folkskolan användes däremot de inhemska benämningarna med motiveringen att eleverna där inte förstod latin. Detta avfärdade Lindström med utgångspunkt i den moderna språksynen: i de flesta fall är det inte möjligt att påvisa sambandet mellan begreppet och ordet. Ordet är nämligen ett konventionellt tecken som man automatiskt förknippar med begreppet. Genom att använda inhemska benämningar i folkskolan försvårade man dessutom elevernas fortsatta studier.¹⁰⁶⁰

I en anmälan av en skrift av den norske puristen Knud Knudsen tog också Hugo Bergroth i korthet upp fackspråket. Knudsen var purist och förespråkade följaktligen en utpräglat inhemsk medicinsk terminologi. Bergroth påpekade å sin sida att man särskilt inom den populärare medicinska litteraturen borde vinnlägga sig om ett ”renare” språk som var lättare att förstå för den bildade allmänheten: nu var det vanligt att man också i sådana sammanhang använde utländska ord, trots att det fanns inhemska motsvarigheter.¹⁰⁶¹

Överlag är det ändå svårt att hitta material om hur man diskuterade fackspråket och skapandet av nya termer och begrepp. Som ett exempel kan nämnas att *Tidskrift utgifven af Juridiska föreningen i Finland* inte innehöll någon sådan diskussion under min undersökningsperiod.¹⁰⁶² Det är naturligtvis svårt att slå fast orsaken till bristen på material. Den kan både bero på att det saknades en diskussion kring dessa frågor och på att diskussionen inte lämnat några spår i materialet. Den förstnämnda förklaringen verkar emellertid mest trolig, och stöds av ett uttalande av Hugo Bergroth i förordet till den första upplagan av *Finlandssvenska* (1917). Här konstaterar författaren nämligen att han inte tagit med ord ur fackspråket i sin framställning, eftersom det inte gjorts någon systematisk jämförelse mellan finlandssvensk och sverigesvensk fackterminologi.¹⁰⁶³ I inledningen till landsmålsföreningens lista över särdrag skrev även Freudenthal att tekniska termer och fackuttryck nästan helt saknades på grund av att ”sådana i allmänhet varit så till bruk som betydelse föga bekanta för den studentkrets, på hvars sammanträden uppteckningarna skett”.¹⁰⁶⁴

6.1 Folkskolan

En diskussion om språket på 1800-talet måste inte bara knytas till nationen och det nationella medvetandegörandet utan i allra högsta grad också till skolan. I den nationella mobiliseringen eller konsolideringen blev folkskolan en viktig arena – jag nämnde tidigare att skolan har betraktats som en ”nationell homogeniseringsapparat”.¹⁰⁶⁵ Som jag tidigare nämnt spelade skolan en viktig roll i debatten om stavningen, som i och med det moderna samhällets framväxt blev en såväl social som pedagogisk fråga.

¹⁰⁶⁰ Lindström, 'Purismen', s. 251.

¹⁰⁶¹ Hugo Bergroth, recension av K. Knudsens bok *Våre læker og morsmålet*, *Finsk Tidskrift* 1890:I, s. 322–323.

¹⁰⁶² Denna slutsats baserar sig på en genomgång av innehållsförteckningarna för perioden 1860–1920 samt stickprov.

¹⁰⁶³ Bergroth, *Finlandssvenska*, s. V.

¹⁰⁶⁴ Freudenthal (utg.), 'Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan', s. 35.

¹⁰⁶⁵ Hettne, Sörlin & Østergård, s. 168–172. .

Kopplingen mellan skola och nationell mobilisering var på inget sätt unik för Finland eller Norden. Till exempel har Eugen Weber i sin bok *Peasants into Frenchmen* konstaterat att skolan, och särskilt byskolan, anses ha gjort det franska folket franskt, eller ”civiliserat” invånarna, som många 1800-talspedagoger uttryckte saken.¹⁰⁶⁶ Utbildningssystemet i Frankrike ställdes visserligen inför lite annorlunda utmaningar än den svenskspråkiga skolan i Finland – det var nämligen vanligt att varken lärare eller elever kunde franska.¹⁰⁶⁷ En betydande likhet utgörs emellertid av skolans nationella syfte – att skapa en nationell medvetenhet hos eleverna – och både i Frankrike och i Finland kom detta att ske till stor del genom undervisningen i historia och geografi. Här fick också det franska språket en funktion: ”French became more than a possession of the educated: it became a patrimony in which all could share, with significant results for national cohesion, as the 1914 war would show.”¹⁰⁶⁸

I inledningen hänvisade jag till Sven-Erik Hansén som konstaterat att modersmålet som skolämne kan studeras ur tre olika perspektiv: det språkcentrerade, det ämnesinriktade och det samhällseliga. Hansén har också konstaterat att folkskolans tillväxt avspeglade samhällets utveckling i övrigt och styrdes av både ideologiska och ekonomiska motiv. Inom den förstnämnda gruppen finner man till exempel de nationella motiven som var framträdande i just modersmålsämnet.¹⁰⁶⁹

Valet av bildningsspråk var inte var självklart i stater med flera etniska grupper utan kunde resultera i motsättningar, så också i Finland där såväl språkets samlande som splittrande funktion manifesterades i nationsbygget.¹⁰⁷⁰ På finskt håll ledde arbetet till att det finska språket officiellt erkändes som ”högsspråk”, en ställning som tidigare varit enbart svenskan förunnad. Svenskan förlorade emellertid inte sin plats i offentligheten. Språkkonflikten gällde i första hand den högre utbildningen, men också folkskolan bidrog till att det uppstod olika intressemotsättningar. Undervisningen i folkskolan gjorde att människor blev medvetna om språkets roll som maktfaktor och om hur viktigt språket var för att man skulle kunna avancera i samhället.¹⁰⁷¹

Såväl Uno Cygnaeus¹⁰⁷² (1810–1888) som J.V. Snellman betonade att undervisningen i skolan skulle ske på elevernas modersmål. I en kungörelse som utfärdades år 1871 bekräftades principen om att undervisningen i folkskolan skulle ske på befolkningens

¹⁰⁶⁶ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914* (Stanford 2004 [1976]), s. 303.

¹⁰⁶⁷ Eugen Weber, s. 310 och 314.

¹⁰⁶⁸ Eugen Weber, s. 332–336. Se även Haugen, ’Dialect, Language, Nation’, s. 930: ”In France, as in other countries, the process of standardization was intimately tied to the history of the nation itself. As the people developed a sense of cohesion around a common government, their language became a vehicle and a symbol of their unity.”

¹⁰⁶⁹ Hansén, *Folkets språk i folkets skola*, s. 2–4.

¹⁰⁷⁰ Hansén, *Folkets språk i folkets skola*, s. 3.

¹⁰⁷¹ Hansén, ’Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan’, s. 83.

¹⁰⁷² Uno Cygnaeus har kallats ”folkskolans fader i Finland”. Cygnaeus föreslog i slutet av 1850-talet att man skulle inrätta ett seminarium för folkskollärare och betonade vikten av att det också grundades skolor för flickor. Cygnaeus fick i uppdrag att som statsstipendiat resa runt i Europa och bekanta sig med folkbildningen där. Efter hemkomsten utgav han *Förslag rörande folkskoleväsendet i Finland* (1861). En bearbetad form av förslaget utgjorde grunden för den första folkskolförordningen som utfärdades 1866. Cygnaeus ledde det första folkskollärarseminariet,

eget modersmål. Denna princip befästes sedan i en komplettering till lagstiftningen år 1893. Samtidigt infördes en bestämmelse om att elever med olika modersmål inte skulle gå i samma skola om detta kunde undvikas, och därmed kom uppdelningen av elever att ske på språklig grund.¹⁰⁷³

Likheterna mellan den finsk- och den svenskspråkiga folkskolan var många. I lagstiftningen gjordes ingen skillnad mellan dem, lärarna gick samma utbildningsprogram och genom inrättandet av en överstyrelse och en inspektionsinstitution skapade man förutsättningar för att folkskolan i administrativ bemärkelse utvecklades på ett enhetligt sätt. Samma myndigheter kontrollerade den finskspråkiga och den svenskspråkiga folkskolan, och samma regler gällde oberoende av språk. År 1881 infördes den första egentliga läroplanen, vilket innebar att det skapades en enhetlig norm för till exempel klassindelning och timplaner. Med tiden uppdelades modersmålsämnet i olika element och kom att innefatta läsning, skrivning och grammatik. Detta gällde bägge språkgrupperna.¹⁰⁷⁴

De läroplansreformer som genomfördes tog ingen hänsyn till om eleverna var finsk- eller svenskspråkiga. Läsprogrammet förblev identiskt för båda språkgrupperna ända in på 1900-talet. Läsundervisningen ansågs ha ett stort ansvar för den moraliska fostran, och under lång tid, ända fram till andra världskriget, användes Zacharias Topelius *Boken om vårt land* (utgavs år 1875 på svenska och år 1876 på finska) som läsebok i både svensk- och finskspråkiga skolor. Boken bidrog till att fördjupa det nationella medvetandet hos invånarna, och genom sitt sätt att skriva lyckades Topelius göra det möjligt för såväl finsk- som svenskspråkiga att identifiera sig med fosterlandet. Enligt Topelius existerade det endast en nationalitet i Finland, den finska, som omfattade såväl finsk- som svenskspråkiga.¹⁰⁷⁵ Som jag tidigare har diskuterat kunde denna tanke emellertid inte accepteras i svensksinnade kretsar, och Elis Lagerblad publicerade en mycket kritisk recension i *Finsk Tidskrift* där han hävdade att Topelius försökt ”bortblanda” det faktum att det i Finland fanns en ”nationel olikhet”.¹⁰⁷⁶

Förutom de enhetliga drag i den finsk- och den svenskspråkiga folkskolan som redan nämndes förekom det också sådana drag som var specifika för respektive språkgrupp. Ett av dem var problematiken kring den språkliga normen i skolan och i samhället.¹⁰⁷⁷ Enligt Sven-Erik Hansén gjorde rättstavningsdebatten att den svenska skolan i Finland fick en inramning och att orienteringen mot Sverige markerades genom att den norm som Svenska Akademien slog fast även skulle gälla som norm för stavningen av det svenska språket i Finland.¹⁰⁷⁸

I en diskussion kring modersmålsundervisningen och språkvården i folkskolan återkommer Hansén till frågan om själva språknormen och sammanfattar situationen i slutet av 1800-talet så här:

som grundats i Jyväskylä 1866, och var medlem i överstyrelsen för skolväsendet. Se till exempel 'Cygnæus, Uno', *Uppslagsverket Finland*, <http://www.uppslagsverket.fi> (6.2.2012).

¹⁰⁷³ Hansén, 'Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan', s. 95–96.

¹⁰⁷⁴ Hansén, 'Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan', s. 85–86.

¹⁰⁷⁵ Hansén, 'Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan', s. 89–90.

¹⁰⁷⁶ Lagerblad, recension (del II) av Zacharias Topelius *Boken om vårt land*, s. 303.

¹⁰⁷⁷ Hansén, 'Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan', s. 90.

¹⁰⁷⁸ Hansén, 'Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan', s. 94–95.

Språkvårdsdebatten under 1800-talets sista decennier speglar den situation som fortfarande karakteriserar den finlandssvenska folkgruppens språkliga ställning. De språkliga idealen och mönstren togs utifrån, från Sverige, samtidigt som trycket inifrån, från finskan och dialekterna, hotade att isolera svenskan i Finland från den övriga svenska språkgemenskapen. Folkskolan skulle ju ansvara för den grundläggande medborgerliga bildningen och därför är det av intresse att försöka få en uppfattning om hur man på ledande håll inom folkskolan förhöll sig till tidens språkdiskussion.¹⁰⁷⁹

I ett annat sammanhang i avhandlingen har jag problematiserat påståendet om att idealen togs ”utifrån” – jag underströk där att det handlar om en förståelse av vad som är ”utifrån” och ”inifrån”, som inte är självklara under min undersökningsperiod då man betonade bandet till Sverige och en gemensam svensk språknorm. Den politiska nationen, storfurstendömet eller staten Finland, var inte alltid den självklara ramen. Frågan är alltså mer komplicerad än man vid första anblicken kunde tro. Däremot är folkskolans viktiga roll i processen ställd utom allt tvivel. Precis som Hansén hävdar var målet ända från folkskolans inrättande att få eleverna att behärska högspråksnormen. Att lära ut ett korrekt språkbruk visade sig emellertid vara allt annat än lätt, och även lärarnas språkliga kompetens kom att ifrågasättas. På ett allmänt folkskolmöte 1887 krävdes åtgärder för en bättre undervisning i modersmålet, vilket också kom till uttryck i lärarutbildningen.¹⁰⁸⁰

Sven-Erik Hansén har, med utgångspunkt i undervisningen, lyft fram två personer som varit särskilt viktiga i språkvården i Finland: Hugo Bergroth för den högre utbildningen och Karl-Johan Hagfors för den grundläggande utbildningen. Den senare var verksam som modersmållärare vid seminariet i Nykarleby i ungefär fyrtio år. Som tidigare har framkommit hade han ett intresse för den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan: i kapitlet om särdragen hänvisade jag till hans recension av Rolf Nordenstrens uppsats om finländsk svenska på 1700-talet, där han pekade på brister i författarens kunskaper om österbottniska dialekter.¹⁰⁸¹ Hagfors hade naturligtvis ett pedagogiskt perspektiv och betonade i ett tidigt skede vikten av att lärarna hade god förmåga att uttrycka sig i tal och skrift. Då det gäller Hagfors syn på dialekterna har Hansén noterat en intressant motsättning: samtidigt som Hagfors ansåg att han hade nytta av sin dialekt då han undervisade i grammatik så bidrog han till uppfattningen om att dialekterna var problematiska i folkskolan genom att de kunde försvaga elevernas förmåga att uttrycka sig korrekt i skrift. Hansén konstaterar att det är svårt att veta hur man i praktiken förhöll sig till dialekterna i folkskolan: de behandlades till exempel i läroplanen men inte i läroböckerna, men han har ändå kunnat dra slutsatsen att hållningen var ”restriktiv”.¹⁰⁸²

Då det gäller Bergroth konstaterar Hansén intressant nog att hans böcker fick ett begränsat utrymme i läroprogrammet vid seminarierna. Överlag tyder allt på att hans program för språkvården fick ett betydligt mindre utrymme i folkskolan och folkskol-

¹⁰⁷⁹ Sven-Erik Hansén, 'Folkskolan och den finlandssvenska språkvårdsdiskussionen framväxt', *Språkbruk* 1988:3, s. 5.

¹⁰⁸⁰ Hansén, 'Folkskolan och den finlandssvenska språkvårdsdiskussionen framväxt', s. 5.

¹⁰⁸¹ Hagfors, 'Finländsk svenska'.

¹⁰⁸² Hansén, 'Folkskolan och den finlandssvenska språkvårdsdiskussionens framväxt', s. 4–6.

lärarutbildningen än vid läroverken. En förklaring kan vara målgruppen: Bergroth vände sig till den bildade klassen och blivande medlemmar av denna, som stod inför andra utmaningar än eleverna i folkskolan:

Till den bildade klassens utbildning hörde att ge grundliga insikter i svenska språket utifrån den rådande språkvetenskapliga ståndpunkten. Hit hörde problematiken kring finlandssvenskan och dess förhållande till rikssvenskan. Inom den bildade klassen var det mera fråga om att "putsas" bort provinsiella drag från det högspråk som var den bildade klassens modersmål. I folkskolan innebar dialektalande elevers möte med högspråket att ett nytt språk skulle läras in.¹⁰⁸³

Citatet ovan visar att skolans roll i modersmålsundervisningen såg olika ut i olika delar av landet. Det verkar närmast ha varit en självklarhet att det var den bildade Helsingforsspråket som skulle fungera som utgångspunkt – jag har åtminstone inte funnit någon mer ingående diskussion om alternativ.

Skolan och undervisningen aktualiserades i ett flertal fall i språkdiskussionen i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet – detta gällde såväl diskussionen om särdragen som stavningsdebatten. Min avsikt är här inte att ge någon översikt över dessa inlägg, utan jag har valt ut några som jag anser vara belysande med tanke på skolans eller mer specifikt folkskolans roll i problematiken. Ett av dessa inlägg står Karl Lindström för. Jag nämnde tidigare hans artikel 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?' (1888) där han betonade att målet måste vara enhet mellan den finländska svenskan och det svenska riksspråket. Lindström presenterade också ett program för hur man skulle uppnå enhet, och här spelade undervisningen en avgörande roll: "Det är i och genom skolan, som åt eleverna skall bibringas en riktig uppfattning af de språkliga företeelserna." Lindström föreslog därför ett utökat antal timmar ägnade åt modersmålsundervisningen och högre krav på lärarnas teoretiska kunskaper. Lindström berörde också lärarutbildningen – han hoppades att fordringarna i svenska för de lägre vitsorden i kandidatexamen skulle omfatta färre isländska arbeten och fler nysvenska sådana. Han lyfte också fram vikten av en satsning på korrekturläsning av läroböckerna. Ett gott exempel kunde stateras av pressen.¹⁰⁸⁴ Det är intressant att notera hur Lindströms uttalanden avspeglar en ny, modernare språksyn som inte som tidigare framhäver betydelsen av insikter i fornisländska, ett område som i hög grad intresserade till exempel Freudenthal.

Diskussionen om särdragen hade alltså också en koppling till skolan, och detta gällde i ännu högre grad rättstavningsdebatten med sin tydliga sociala och pedagogiska dimension. Jag citerade tidigare J.A. Lundell som betonade att frågan om stavningen hade en klar koppling till pedagogik och uppfostran och därmed också en stor betydelse för folkets framtid. De sociala och pedagogiska dimensionerna överlappade varandra – Lundell hävdade att stavningen måste reformeras så att den blev lättare för alla svenskar att

¹⁰⁸³ Hansén, 'Folkskolan och den finlandssvenska språkvårdsdiskussionens framväxt', s. 6–7.

¹⁰⁸⁴ Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', s. 175.

lära sig. På så vis kunde de skaffa sig den medborgerliga bildning som förväntades av dem.¹⁰⁸⁵

Också lärarna intresserade sig för debatten. Som ett exempel kan nämnas ett möte som ordnades i samband med Nykarleby seminariums årsexamen 1883. I mötet deltog seminariets lärare, folkskollärare och andra intresserade, och man diskuterade bland annat rättstavningen. De inlägg som lades fram visar tydligt vilka olika åsikter det fanns angående skolans roll. Till exempel ansåg lektor Hellgren att folkskolan måste vara konservativ på rättstavningens område och hålla sig till det stavsätt som ”följes af våra förnämsta författare”, och dessutom skulle folkskolan inte fungera som banbrytare. Hellgrens uppfattning kritiserades av lektor Wichmann som ansåg att det var nödvändigt att genomföra en reform: ord bör skrivas som de uttalas – den grundsatsen hade redan erkänts av personer som var insatta i området, och följdes också av professor Freudenthal i Helsingfors. De flesta deltagare instämde i att det var både nödvändigt och antagligen också möjligt att genomföra en reform.¹⁰⁸⁶

Att rättskrivningsfrågan hade en särskild betydelse för skolväsendet var uppenbart. Frågan aktualiserades till exempel också i den tidigare nämnda diskussionen om Topelius *Boken om vårt land*. År 1879, då boken tillämpats tre år i skolorna, granskade nämligen Elis Lagerblad den i två artiklar i *Finsk Tidskrift*. Någon närmare genomgång av Lagerblads synpunkter är inte möjlig här, men av särskilt intresse är att han kritiserade fokuseringen på innehållet och inte formen – *Boken om vårt land* fungerade som en lärobok i geografi och historia, men inte i modersmålet, vilket var beklagligt med tanke på att detta ämne hade tilldelats så få timmar i läroplanen. Lagerblad lyfte också fram en del språkliga brister, bland annat i meningsbyggnaden: ”Det är sagostylen, som häruti bryter fram”.¹⁰⁸⁷ Även ortografin i boken kritiserades: *Boken om vårt land* skulle användas av de lägre klasserna, och det var just då man ägnade särskilt mycket tid åt rättskrivningen. Något föredöme var boken emellertid inte, eftersom den innehöll en hel del inkonsekvenser.¹⁰⁸⁸

Frågan om stavningen i skolan behandlades i ett flertal sammanhang, bland annat av signaturen ”el” (Ernst Lagus) i *Nya Pressen* år 1885. Enligt Lagus var inställningen till frågor som berörde skolan i grunden konservativ, och han ansåg heller inte att det var där nya påfund skulle prövas. Men om en teori stod på vetenskaplig grund och var genomförbar var det viktigt att också införa den i skolan. Lagus vände sig kraftigt mot de konservativa anhängarna av härledningsprincipen: att motarbeta den fonetiska principen berodde på ”en konservatism, som söker sin like, ty den beror icke på kärlek till det gamla, utan på ett envist fasthållande vid det orätta därför, att detta är det bekvämaste”. Ett av argumenten för härledningsprincipen ville Ernst Lagus emellertid begrunda närmare, nämligen påståendet att man i Finland inte hade rätt att införa ändringar i det svenska skriftspråket som inte redan införts i ”moderlandet”. ”Detta motiv kunna vi förstå, men långt ifrån gilla. Der en bestämd förbättring kan införas, böra vi ej vänta tills andra genomfört den, ty vi äro oss själva närmast, och en sanning behöfver icke *mängdens* auktoritet.” (Se

¹⁰⁸⁵ Lundell, *Om rättstafningsfrågan*, s. 1.

¹⁰⁸⁶ 'Från Nykarleby seminarii årsexamen', *Nya Pressen* 30.6.1883.

¹⁰⁸⁷ Lagerblad, recension (del I) av Zacharias Topelius *Boken om vårt land*, s. 507–510.

¹⁰⁸⁸ Lagerblad, recension (del I) av Zacharias Topelius *Boken om vårt land*, s. 513.

kapitlet om rättstavningsdebatten för en närmare diskussion om finländarnas ”rätt” att delta i språkplaneringen.) Här tog Lagus också hänsyn till de specifikt finländska förhållandena då han pekade på finskspråkiga elevers möjlighet att lära sig svenska. De var vana vid en fonetisk stavning, och att lära sig skriva svenska var därför som ”en ny värld”. Att följa härledningsprincipen försvårade alltså de finskspråkigas inläring av det svenska språket, hävdade Lagus.¹⁰⁸⁹

Året därpå återkom Ernst Lagus till temat i en uppsats i Pedagogiska föreningens tidskrift. Här betonade han vikten av att de olika skolorna i landet följde en och samma rättsskrivningslära, och att man också i skolböcker i andra ämnen tillämpade samma ortografi. Men det räckte inte med att normen var gemensam – den skulle också vara riktig och hållbar. Och en sådan norm kunde bara grunda sig på den moderna, fonetiska principen, inte på härledningsprincipen. Men trots att Lagus personligen var mer ”radikal”, ville han för skolans del införa det så kallade övergångsförslaget, eftersom en mer långtgående fonetisk stavning ännu inte var tillräckligt etablerad för att tillämpas i undervisningen.¹⁰⁹⁰

Frågan var vilken rättsskrivningslära som skulle tillämpas i skolorna. Den bästa, enligt Lagus, var *Svensk Språklära af Eug. Schwartz och Ad. Noreen*, men i och med att den bland annat var alltför vetenskaplig lämpade den sig inte för skolorna. Även Nyströms rättsskrivningslära¹⁰⁹¹ hade sina förtjänster, men den mest lämpliga var ändå Freudenthals bok, inte minst därför att den också uppmärksammade det utpräglat finländska språkbruket och för att till exempel eleverna i finska skolor kunde ha nytta av ordförteckningarna. Dessutom hade den redan införts vid flera folkskolor och även vid några privata lyceer, och tillämpades förstås också av Freudenthal själv i undervisningen vid universitetet. Lagus ansåg visserligen att Freudenthal kunde ha gått ett steg längre särskilt i fråga om *v*-ljudet och dubbelskrivning av konsonant, men å andra sidan baserade han sin bok på rättstavningsmötets övergångsförslag.¹⁰⁹²

Folkskolan blev ett instrument för strävan efter språklig enhet, både i fråga om särdragen och om stavningen. Denna uppfattning delades också av samtiden, till exempel av Isidor Flodström som år 1884 lyfte fram tre viktiga faktorer i arbetet för en språklig enhet, nämligen ”[u]ppkomsten av ett skriftspråk, dettas stadgande, samt skolundervisningen”.¹⁰⁹³ Också i fråga om rättstavningskonstaterade Karl Lindström att lärarnas ord vägde särskilt tungt.¹⁰⁹⁴

Lärarnas roll var emellertid inte självklar, särskilt inte i förhållande till vetenskapsmännen. Detta framgår med stor tydlighet av ett meningsutbyte mellan Adolf Noreen och Esaias Tegnér d.y. i tidskriften *Nystavaren*. Att jag nämner detta åsiktsutbyte beror på att Noreen och Tegnér utan tvekan också var auktoriter för de finländare som engagerade sig i språkvården. Rent konkret gällde diskussionen vem som egentligen var kompetent att bestämma hur reformen av stavningen skulle se ut. Noreen lyfte fram ”skolmännen”, medan Tegnér hävdade att ”ingen *blott praktisk* skolman utan värkligt vetenskapliga stu-

¹⁰⁸⁹ Ernst Lagus [”el”], ’Frågan om rättsskrifningsläran vid våra skolor’, *Nya Pressen* 30.9.1885.

¹⁰⁹⁰ Lagus, ’Om rättsskrifningsläran i våra skolor’, s. 44–51.

¹⁰⁹¹ F.G. Nyström, *Svensk rättsskrifningslära från ljudenlighetens synpunkt* (Stockholm 1875).

¹⁰⁹² Lagus, ’Om rättsskrifningsläran i våra skolor’, s. 51–52.

¹⁰⁹³ Isidor Flodström, ’Om språklig enhet’, *Finsk Tidskrift* 1884:I, s. 281.

¹⁰⁹⁴ Lindström, ’Rättstafningsfrågan i Sverige’, s. 11.

dier skall vara kompetent att göra en enda liten ändring i vår rättstavning”.¹⁰⁹⁵ Noreen såg å sin sida ingen motsättning i detta: han lyfte fram lärarens viktiga roll då det gällde att upptäcka behovet av reformen, men också språkvetarens roll då det gällde själva genomförandet. Enligt Noreen uppfyllde Tegnér’s förslag inte de krav som undervisningen ställde, vilket var en uppenbar brist: ”rättstafningsreformen är dock i allra främsta rummet – en undervisningsfråga”.¹⁰⁹⁶

Enligt Tegnér var det emellertid troligt att en person som endast var lärare skulle föredra en radikal reform, ännu radikalare än den som Rättstavnings-sällskapet hade föreslagit. Han lyfte i stället fram en annan grupp:

Men det finnes pedagoger, som ej *blott* äro yrkesmän; det finnes sådana som där-jämte känna sig som lemman i ett fosterländskt helt, som besinna att detta hela har många andra intressen än de ortografiska, och som önska att också de barn, hvilkas undervisning blivit lagd i deras hand, med sitt hjärtas fibrer så fast som möjligt skola växa in i det samhälle som fostrar dem. Sådana pedagoger måste bedömma rättstavningsfrågan ur annan synpunkt, och jag vågar säga att denna andra synpunkt är högre. Lyckligtvis är det säkerligen också den, som de flästa af våra skolmän helst skola välja.¹⁰⁹⁷

Här kopplade Tegnér samman rättstavningen med de fosterländska intressena. Han hävdade också att han hade allas bästa för ögonen, inte endast de bildades. Däremot höll han fast vid att ”alla demokratiska teorier om en framtida ortografisk ’jämlighet’ mellan den skolbildade och den okunnige tillhöra utopiens område”. Tegnér fortsätter: ”Vårt Rättstavnings-sällskap må driva sina reformer så långt det vill, det skall ändå aldrig lära ’Sjar-lätta Stavenius’ och hennes systrar att skriva en tio raders brevlapp såsom bildade damer, eller förekomma att vår skomakare vill ha betaldt för att han ’lapatt ett par piäkksår’”.¹⁰⁹⁸

Det är också möjligt att peka på skillnader i fråga om vem som egentligen fungerade som målgrupp, alltså vem man ansåg skulle gynnas av en reform. Esaias Tegnér lyfte fram behovet av en reform för att tillgodose de bildades språkkänsla, medan Noreen ansåg att målgruppen var de breda folklagren. Som situationen nu såg ut hade stavningen en social betydelse som innebar att den fungerade som ”det schibbolet, som åtskiljer bildade och obildade”.¹⁰⁹⁹ Noteras kan att Tegnér också ansåg att hans förslag innebar en ”pedagogisk lättnad”, så därmed insåg bägge parterna att undervisningen spelade en mycket viktig roll.¹¹⁰⁰

Polemiken mellan Noreen och Tegnér sammanfattades av August Schagerström, som konstaterade att debatten såg ut att bli lika intensiv som meningsutbytet mellan Rydqvist och Hazelius efter rättstavningsmötet år 1869. Enligt Schagerström hade dagens nysta-

¹⁰⁹⁵ Noreen, ’Professor Es. Tegnér och rättstafningsfrågan’, s. 14; Tegnér, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*, s. 135.

¹⁰⁹⁶ Noreen, ’Professor Es. Tegnér och rättstafningsfrågan’, s. 14–15.

¹⁰⁹⁷ Esaias Tegnér, ’Antikritiska anmärkningar om svensk rättstavning’, *Nystavaren. Tidskrift för rätt-skrivningsfrågor* I (1886), s. 60.

¹⁰⁹⁸ Tegnér, ’Antikritiska anmärkningar om svensk rättstavning’, s. 61.

¹⁰⁹⁹ Noreen, ’Professor Es. Tegnér och rättstafningsfrågan’, s. 15.

¹¹⁰⁰ Esaias Tegnér, ’Antikritiska anmärkningar om svensk rättstavning’, s. 59–60.

vare emellertid en mycket bättre utgångspunkt än de som 1869 förespråkade en reform. Två olika slag av motståndare hade redan fått ge vika: de reaktionära, vilka som förebilder hade gammalt uttal eller utländska förebilder, och de konservativa som ansåg att det inte behövdes någon förändring – allt var bra som det var.¹¹⁰¹ De motståndare som fanns kvar utgjordes av det ”moderata framtidspartiet”, som inledningsvis hade gjort gemensam sak med de övriga nystavarna men som tagit avstånd från det program som rättstavnings-sällskapet presenterat. De principiella utgångspunkterna var desamma – ortografin måste reformeras i fonetisk riktning – men det var bland annat omfattningen av reformen som orsakade splittring. Den främste företrädaren för den moderata inriktningen var just Tegnér.¹¹⁰²

* * *

Sammanfattningsvis kan konstateras att folkskolan kan studeras ur ett flertal olika perspektiv och på flera olika nivåer. Man kan välja att fokusera på folkskolans roll för spridandet av bildning till alla människor i nationen, men man kan också ta fasta på folkskolans roll i den nationella mobiliseringen. Dessutom hänger dessa två angreppssätt ihop eftersom det var just det faktum att alla gick i folkskola som gjorde att skolan blev ett så effektivt instrument i det nationella medvetandegörandet. Den finskspråkiga och den svenskspråkiga folkskolan uppvisade många likheter, men också skillnader. En av dessa skillnader utgjordes naturligtvis av tillämpningen av språkliga normer. Den svenskspråkiga folkskolan blev ett medel i strävan efter språklig enhet, det vill säga det som jag kallat överlevnadsstrategi.

6.2 Teatern – ”en härd för språklig ans”

Finlandssvenskan som scenspråk har varit föremål för debatt många gånger det senaste seklet. Ralf Långbacka har pekat på tre olika faktorer eller utgångspunkter som har påverkat diskussionen: dels ska teatern på något sätt reflektera verkligheten, dels ska scenspråket fungera som en modell för talspråket och dels har teatern spelat en viktig roll inom språkpolitiken.¹¹⁰³ Här har jag valt att fokusera på den andra aspekten, att den svenska som talas på scenen samtidigt utgör ett slags förebild för talspråket, eller som det slagkraftigt uttrycktes i *Nya Pressen* 1912: ”endast den scen, där vår egen språkdialekt talas, kan blifva den kulturfaktor, som man af en nationalteater fordrar att den skall vara: det vill säga få betydelsen af en härd för språklig ans och folkuppfostrande idéers spridning.”¹¹⁰⁴ Genom att diskutera teaterns roll som en sådan härd kommer man in på en intressant diskussion kring scenspråket i sig, med andra ord: hur ska förebilden se ut? I det här

¹¹⁰¹ August Schagerström, ’Professor E. Tegnér mot Rättstavnings-sällskapet’, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 107.

¹¹⁰² Schagerström, ’Professor E. Tegnér mot Rättstavnings-sällskapet’, s. 108.

¹¹⁰³ Ralf Långbacka, ’Dialekt och teater’, Bengt Loman (red.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion* (Åbo 1981), s. 136.

¹¹⁰⁴ ’En inhemsk svensk skådebana. Förslag till frågans lösning II’, *Nya Pressen* 11.12.1912.

avsnittet fokuserar jag alltså på teaterns roll inom språkvården. Jag behandlar inte den svenska dramatiken i Finland, även om produktionen av pjäser också påverkades av debatten om den inhemska teatern: Ralf Långbacka har till exempel pekat på två höjdpunkter inom produktionen av svensk dramatik i Finland. Den första inföll under perioden 1845–1865, då man hade stora planer på en inhemsk teater med ett eget teaterhus, och den andra efter att planerna igen aktualiserats i mitten av 1880-talet.¹¹⁰⁵

I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet gästspelade sverigesvenska och tyska teatersällskap i Finland, och de använde sin egen språkliga varietet eller sitt eget modersmål på scenen. När de första teatrarna sedan grundades i Finland kom skådespelarna från Sverige.¹¹⁰⁶ Idén om att inrätta en finländsk inhemsk teater uppstod i mitten av 1800-talet, och frågan diskuterades av Zacharias Topelius i två artiklar i *Helsingfors Tidningar* i november 1847. I detta sammanhang tog Topelius upp möjligheten för en svensk teatertrupp att verka till exempel i Helsingfors. Både svenska och tyska sällskap hade rest runt i de finländska städerna, men inte blivit fasta eller stående någonstans. De tyska teatertrupperna hade ofta språket emot sig (dessutom var ”tyskeriet [...] något för Finnen främmande”). Annat var det med de svenska sällskapen. Teaterpubliken hade ofta svenska som modersmål, och också i övrigt uppfattades de svenska skådespelarna snarast som ”landsmän”. De svenska trupperna hade därmed ofta med framgång uppträtt i Finland. Orsakerna till att inget svenskt teatersällskap slagit ned i Finland var alltså sannolikt inte ekonomiska. Till exempel var den teaterbesökande publiken i Helsingfors alltför liten för att man skulle kunna uppföra samma pjäs många gånger. Det skulle innebära att man ofta måste förnya sin repertoar, vilket naturligtvis var betungande för skådespelarna. Dessutom vore sommaren antagligen en besvärlig tid för stående sällskap ”då både årstiden är ogynnsam och en rysk eller tysk societé inkräktat Helsingfors”.¹¹⁰⁷ Lösningen kunde vara att truppen bytte vistelseort och även framförde pjäser i Åbo och i Viborg. På lång sikt tänkte sig Topelius att man kunde börja rekrytera också inhemska skådespelare som antingen kunde finska eller skulle lära sig det finska språket. På så vis skulle det bli möjligt att uppföra pjäser också på finska. Med tiden kunde man sedan skilja den finska och den svenska scenen åt (men låta dem kvarstå under samma direktion), och därmed skulle Finland ”äga en nationaltheater jemte den svenska”.¹¹⁰⁸

Den första finländska teatern blev Nya teatern som grundades år 1860 i Helsingfors. Teatern döptes år 1887 om till Svenska teatern. Några månader före grundandet hade Zacharias Topelius återkommit till teaterfrågan och diskuterat möjligheten att grunda en nationell teater i Finland. Han konstaterade att detta borde vara ekonomiskt möjligt, men han påpekade samtidigt att många var skeptiskt inställda till finländska skådespelare:

En annan fråga är om vårt land kan förse theatern med dugliga inhemska skådespelare, d. v. s om den sceniska konsten egentligen lämpar sig för den vidtbe-

¹¹⁰⁵ Ralf Långbacka, 'Teater och drama före kriget', Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 185.

¹¹⁰⁶ Långbacka, 'Dialekt och teater', s. 136–137.

¹¹⁰⁷ Zacharias Topelius, 'Teaterns framtid i Finland', *Helsingfors Tidningar* 13.11.1847.

¹¹⁰⁸ Zacharias Topelius, 'Teaterns framtid i Finland', *Helsingfors Tidningar* 13.11 och 20.11.1847.

kanta finska flegman, att icke tala om vår något breda näbb och våra, som det påstås, medfödda otympliga fasoner.¹¹⁰⁹

Enligt Topelius berodde misstron på att man var van vid att höra sverigesvenska och tyska talas på scenen, men han hävdade ändå att det var möjligt att lösgöra sig från uppfattningen om att det som hade med teatern att göra alltid var utländskt. Med tiden skulle det gå att få fram en inhemsk teater på bägge språken. Topelius föreställde sig emellertid inledningsvis en teater där man talade både finska och svenska, och senare, när det finska språket hade utvecklats tillräckligt mycket, kunde teatern delas upp i en finsk- och en svenskspråkig del.¹¹¹⁰ I praktiken kunde finska och svenska inte existera på samma teater, utan år 1872 grundades den första finskspråkiga teatern, *Suomalainen teatteri*.¹¹¹¹

I detta sammanhang kan det tilläggas att också själva begreppet ”nationalteater” visade sig vara problematiskt. I *Helsingfors Dagblad* utspelade sig våren 1862 en intressant debatt mellan Fredrik Berndtson (”F. B.”) och redaktionen om vad som egentligen kunde betraktas som ”nationell” och om den finländska svenskans egenart. Debatten inleddes med ett inlägg från Berndtson, där denne kommenterade ett förslag om att man skulle grunda en teaterskola i Helsingfors. Berndtson ifrågasatte denna metod för att skapa en nationell teater eftersom en sådan var så mycket mer än ett teaterhus med inhemska skådespelare. Enligt honom innebar en nationalteater i stället ”en dramatisk litteratur på landets eget språk, uppvuxen ur folkets egen verldsåskådning, seder och historia”. Och förrän en sådan litteratur fanns, var en nationalteater otänkbar. Berndtson betonade även att den svenska teatern i Finland aldrig skulle kunna bli en nationalteater, eftersom den var ”en för den egentliga nationen fremmande konstanstalt”.¹¹¹²

Fredrik Berndtson ifrågasatte också starkt skolans möjligheter att utbilda goda skådespelare (han befarade bland annat att resultatet skulle bli en rad medelmåttor). Några höga tankar om den finländska svenskans användning på scenen hade han heller inte:

Språket har liksom musiken sin bestämda rytm, och om den störes, är äfven talets harmoni störd. Denna harmonins rubbning benämnes karakteristiskt nog *brytning*, och den svenska, som i Finland talas, har genom den finska accentens inflytande undergått en sådan rubbning. Derföre är denna svenska äfven på scenen mindre användbar. Den blir genom sin egendomliga, bestämda, betoning enformig och mindre böjlig för känslans och passionens oändligt olika nyanser samt saknar den musik, som ligger i tonfallets rikare omväxling. Man jemföre den svenskfinska dialekten med den högsvenska, som talas af de bättre bland våra svenska skådespelare, och man skall utan svårighet finna hvaruti skilnaden består.¹¹¹³

¹¹⁰⁹ Zacharias Topelius, ’Är en nationaltheater i Finland möjlig?’, *Helsingfors Tidningar* 3.3.1860.

¹¹¹⁰ Topelius, ’Är en nationaltheater i Finland möjlig?’.

¹¹¹¹ Gösta Kjellin, ’Teater på två språk’, Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900* (Helsingfors/Stockholm 1999), s. 385–386.

¹¹¹² Fredrik Berndtson [”F. B.”], ’Frågan om teaterskola’, *Helsingfors Dagblad* 15.4.1862.

¹¹¹³ Fredrik Berndtson [”F. B.”], ’Frågan om teaterskola’, *Helsingfors Dagblad* 16.4.1862.

Helsingfors Dagblad lät några dagar senare publicera ett genmäle:

Men för hvilka spelar då en trupp här i landet? Vore det då en så förmäten själfkänsla hos oss, om vi rent ut sade, att vi hellre vilja se och höra passionens oändligt fina nyanser just genom mediet af denna samma flegma och denna finska brytning, än genom en rörlighet och en sjungande deklamation som blir oss allt mer och mer fremmande? Hvem skulle af brytningen stötas? Främst naturligtvis vår bildnings sakförare, desse samme, som i sina mest vårdade samtal låta höra alldeles samma brytning, och som veterligen icke heller erna aflägga den, då de beträda predikstolen, eller katedern, då de deltaga i styrelsens och den blifvande riksdagens förhandlingar. Besynnerligt, att en brytning i det svenska språkidiomet kan framhållas som ett brott, men icke vår brytning i den svenska kulturen och de svenska samhällsinstitutionerna!¹¹¹⁴

Helsingfors Dagblad tog upp problemen med att definiera ”nation” och ”nationell”, och hade därför valt att inte tala om en nationalteater (eller en nationell teater) utan om en ”inhemsk” teater. Denna betecknades som en lägre grad av ”nationell”, men man tänkte sig ändå att teatern med tiden skulle bli nationell i ordets ”emfatiska” betydelse.¹¹¹⁵ *Dagbladets* genmäle fick Berndtson att återkomma till frågan om vad en nationalteater egentligen var: en finsk nationalteater kunde bara uppstå då

finnar på finska språket från egen scene tolka dramatiska framställningar ur finska folkets lif och historia [---]. En svensk nationalteater i Finland eller en finsk nationalteater på svenska språket eller en finsk-svensk nationalteater, är blott en oredig föreställning om något, som icke låter förverkliga sig.¹¹¹⁶

Av särskilt intresse är Berndtsons och *Dagbladets* olika åsikter om det svenska språket i Finland. Enligt Berndtson insåg även förespråkarna för en ”svensk-finsk” nationalteater att det svenska språket och den svenska bildningen var främmande i Finland, men de ville låta dem ”framträda under den egendomliga form och färg, som de i Finland erhållit, så skall nog ändå det finskt nationela komma i dagen”. Aktörerna skulle tala svenska ”med den finska brytningen” och ”i sitt sätt förete den af våra förhållanden betingade särskilda arten af svensk bildning”, så skulle man få till stånd en ”riktig nationalteater”, trodde man. Fredrik Berndtson var själv av en helt annan åsikt: han ansåg att en teater är svensk om skådespelarna uppträder på svenska, oberoende av om de är födda i Finland och deras språk därför uppvisar en del speciella drag. Enligt honom begick man ett misstag då man ville tillskriva särdragen en stor betydelse medan de i själva verket var något ”tillfälligt, oväsentligt, hvilket den finska nationaliteten skall akta sig från att erkänna såsom sin *nota characteristic*”. *Helsingfors Dagblad* misstog sig då man ville utveckla det svenska till något säreget, som skulle kunna bli en ”finsk-svensk” nationalitet:

¹¹¹⁴ 'Med anledning af theaterskolefrågan', *Helsingfors Dagblad* 22.4.1862.

¹¹¹⁵ 'Med anledning af theaterskolefrågan', *Helsingfors Dagblad* 22.4.1862.

¹¹¹⁶ Fredrik Berndtson ['F. B.'], 'Ännu några ord i theaterskolefrågan', *Helsingfors Dagblad* 30.4.1862.

Då någon så väsentlig och karakteristisk betydelse icke kan tilläggas den svenska befolkningens i Finland uttal af språket eller sedvanor och yttre typ i allmänhet, att de skulle bilda en slags specifik nationalitet, så torde mitt påstående att den finsk-svenska brytningen egentligen är en provincialism icke kunna jäfvas.

Berndtson hade ingen tro på den finländska svenskans självständiga utveckling i Finland till ett nationellt språk:

Om jag fattat saken rätt, så tror man sig kunna skapa ett nytt egendomligt svenskt språk, en svenska som icke mera är svenska, utan finsk nationalitets-svenska, och först genom detta idiom skall det nu blifva den finska nationaliteten möjligt att finna det rätta uttrycket för sin bildning, sina känslor och tänkesätt.

Och han fortsatte i ironisk ton:

Då författarna i Finland börja skrifva arbeten på en svenska, som man har svårt att begripa och med ett innehåll, som blott af den finsk-svenska nationaliteten kan fattas och njutas, då tycker jag just att litteraturen skall komma att blomstra. Lyckan är, att hvarje författare, som gör det ringaste anspråk på att gälla såsom sådan, och skrifver på svenska, först och främst bemödar sig att behandla språket rent och korrekt. En vackrare, renare och rikare svenska, är [sic, läs ”än”] den som skrives af Runeberg och Topelius finner man hos ingen svensk författare.¹¹¹⁷

Redan då den svenskspråkiga teatern i Helsingfors grundades fanns det alltså delade åsikter om den finländska svenskan på scenen, och det fanns många som motsatte sig hela idén: den finländska svenskan ansågs i motsats till sverigesvenskan inte vara lämplig för scenen.¹¹¹⁸ Det hände också att synpunkter om språket vid teatern ledde vidare till en mer allmän språklig diskussion. I *Hufvudstadsbladet* den 22 mars 1881 konstaterades att tidningen *Helsingfors* hade ”satt sig i sinnet att skapa en ’fråga’ af den obetydligaste sak i världen, nemligen vårt påpekande af några inkonsekvenser hos flere sjuetter vid svenska teatern i sättet att tala språket från scenen”. Den som kommit med kritiken mot *Hufvudstadsbladet* var en teaterrecensent. *Hufvudstadsbladet* svarade med att i skarpa ordalag peka på brister i recensentens resonemang: bland annat hade han blandat ihop den talade högsvenska med svenskt skriftspråk. Genom att betrakta dem som synonymer hade han gjort skriftspråket till dialektens motsats. *Hufvudstadsbladet* lyfte fram att de riktiga motsatsparen var skriftspråk kontra talspråk respektive dialekt kontra talad högsvenska. Av allt att döma berodde meningsskiljaktigheten alltså på oklara definitioner: *Hufvudstadsbladet* hade hävdatt att ingen levande människa talar skriftspråk, vilket recensenten av allt att döma tolkat som att man ansåg att man skulle tala dialekt på scenen. I stället hade man från *Hufvudstadsbladets* sida tänkt sig att man skulle tala högsvenska på sce-

¹¹¹⁷ Berndtson, ’Ännu några ord i theaterskolefrågan’.

¹¹¹⁸ Långbacka, ’Dialekt och teater’, s. 137.

nen – man ville särskilt undvika ”vulgär platthet” och i stället framhålla som förebild ”de bildades talspråk”: ”vår teater må vara en ’mönsteranstalt’ med afseende på det *talade* språket.”¹¹¹⁹

Det fanns en misstro mot användningen av finländsk svenska på scenen, men denna skepsis delades inte av alla. I början av 1890-talet föddes på allvar idén om en teater där skådespelarna skulle tala finländsk svenska, och år 1892 grundades ett sällskap med syftet att arbeta för grundandet av en svensk inhemsk teater i Helsingfors. Sällskapet drev också en scenskola, men projektet rann ut i sanden efter några år. Den första teatern där skådespelarna talade ”finlandssvenska” blev Svenska inhemska teatern som grundades i Åbo år 1894. Fem år efter att Svenska inhemska teatern grundats bildades Folkteatern i Helsingfors, som även den var en rent inhemsk scen.¹¹²⁰

Svenska inhemska teatern debuterade sommaren 1894 i Ingå med Minna Canths *Inbrottsstölden*. En vecka senare framfördes pjäsen *Charleys tant* av Brandon Thomas. Teatern debuterade mer offentligt i Hangö (med *Charleys tant*).¹¹²¹ Svenska inhemska teaterns första föreställningar var också de första svenskspråkiga föreställningarna i Finland med enbart inhemska skådespelare. Den nya teatern leddes av Anton Franck, och alla skådespelare var finländare med svenska som modersmål. Den första föreställningen lockade fullt hus. Ingrid Qvarnström, som studerat den svenska teatern i Finland, konstaterar att publiken förmodligen i första hand fäste uppmärksamhet vid själva pjäsen, men att det också fanns personer som noterade att skådespelarna talade finländsk svenska, inte sverigesvenska. Qvarnström hänvisar till en teaterkritiker som hävdade att han inte störs av att skådespelarna talade finländsk svenska i stället för sverigesvenska men i stället lyfte fram att språket ännu inte var enhetligt. Detta kunde emellertid åtgärdas med hjälp av undervisning.¹¹²²

Ursprungligen var teatersällskapet tänkt att vara ambulerande, men Åbo kom ändå med tiden att utgöra den fasta punkten. Qvarnström skriver: ”I Åbo föddes den inhemska teatern och där vann den även sin varmaste förståelse.” Det dröjde dock rätt så länge innan denna ”förståelse” slog rot inom den stora publiken, i början var det främst några entusiaster, särskilt lektorn Gustaf Cygnaeus och hans maka, den sverigefödda Mina Cygnaeus (född Backlund), som arbetade för projektet. På grund av den skepsis som fanns gentemot teatern blev de första åren svåra. Misstron man möttes av skildras av Qvarnström på följande sätt:

Sedan långa tider var man i Åbo bortskämd med de rikssvenska sällskapens utmärkta prestationer och van att höra det rikssvenska uttalet ljuda från de bräder som föreställde världen. Och detta förhållande hade gått allmänheten så i blodet, att det inhemska uttalet från scenen ansågs pinsamt vardagligt och skorrade i öronen.

¹¹¹⁹ ’Den allra nyaste språkfrågan’, *Hufvudstadsbladet* 22.3.1881.

¹¹²⁰ Kjellin, s. 389.

¹¹²¹ Långbacka, ’Teater och drama före kriget’, s. 186; Ingrid Qvarnström, *Svensk teater i Finland II. Finlandssvensk teater* (Helsingfors 1947), s. 7. Qvarnström nämner för övrigt inte föreställningarna i Ingå.

¹¹²² Qvarnström, s. 7.

I Åbo applåderade man även underhaltiga rikssvenska skådespelare med ett av provincialismer vanställt språk, om man bara slapp höra ”svenska inhemskan” eller ”hemskan”.¹¹²³

Ledaren för teatern, skådespelaren Anton Franck, hade bland annat studerat i Tyskland och tidigare varit verksam vid såväl den svenska teatern i Helsingfors som den finska Arkadiateatern. Franck kom att spela en mycket viktig roll i utformningen av den nya teatern, och han arbetade med målet att skapa ett scenspråk som utgick från de svenskspråkigas i Finland sätt att tala. Ingrid Qvarnström konstaterar dock att Franck själv inte alltid förmådde ”avhjälpa sina sujetters bristande språkbehandling”. Att deras uttal ändå med tiden förbättrades var först och främst Mina Cygnaeus förtjänst. Hon fungerade nämligen i årtal som deras lärarinna.¹¹²⁴ Att Cygnaeus var född i Sverige är naturligtvis intressant, men jag har inga uppgifter om hurudan svenska hon själv talade – eller lärde ut.

Efter de första föreställningarna i Hangö gav sig sällskapet ut på en turné och besökte bland annat Ekenäs, Forssa, Nystad, Raumo, Björneborg, Kristinestad och Tammerfors. Teatern besökte också huvudstaden, men där var mottagandet svalt, och kritikerna skrädde inte orden. Qvarnström konstaterar att det visserligen var ganska djävt av det unga sällskapet att uppträda i Helsingfors, men att bristen på förståelse för själva idén var anmärkningsvärd och ”torde få anses typisk för allmänheten i Helsingfors”.¹¹²⁵ Från Helsingfors reste teatersällskapet vidare till Åbo där det fick en uppmuntrande recension, skriven av just Gustaf Cygnaeus, där denne konstaterade att det var en fördom att den inhemska svenskan inte var lämplig för scenen.¹¹²⁶

6.2.1 Ernst Lagus och den finländska svenskan på scenen

Diskussionen om den finländska svenskan på scenen intensifierades efter grundandet av Svenska inhemska teatern. Ett tidigt inlägg gjordes av Ernst Lagus i *Finsk Tidskrift* år 1894, och det kan också betraktas som en del i den mer allmänna diskussion om den finländska svenskan som inletts vid mitten av 1880-talet. Lagus inledde sin artikel med en diskussion kring skillnaderna mellan det bildade svenska språket i Finland och det bildade svenska språket i Sverige (det vill säga rikssvenskan). Han konstaterade att det redan nu fanns så stora skillnader dem emellan att man snart kunde börja betrakta den finländska svenskan som ett särskilt idiom. Att det skulle komma att ske ett närmande mellan de två varieteterna ansåg Lagus vara osannolikt, tvärtom skulle skillnaderna med all sannolikhet bli fler. Här gjorde Lagus en jämförelse med det danska språket i Norge där förändringar i de politiska och sociala förhållandena hade medfört att det vuxit fram ett språk som inte längre kunde kallas danska. Också engelskan i Nordamerika hade genomgått en liknande utveckling, om än inte så omfattande att det uppstått praktiska problem.¹¹²⁷

¹¹²³ Qvarnström, s. 15–16.

¹¹²⁴ Qvarnström, s. 10.

¹¹²⁵ Qvarnström, s. 11–14.

¹¹²⁶ Här enligt Qvarnström, s. 15.

¹¹²⁷ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 431.

En viktig fråga i Ernst Lagus resonemang var huruvida man kunde tala om en finländsk högsvenska vid sidan om rikssvenskan. Detta skulle förutsätta att det fanns uppenbara skillnader både mellan det som Lagus kallade litteraturspråket, det vill säga skriftspråket, i Finland och i Sverige och mellan det bildade talspråket i Finland och i Sverige. Angående skriftspråket var skillnaderna inte så tydliga, men då det gällde de bildades talspråk var situationen en annan. Där var skillnaderna så uppenbara att man verkligen kunde tala om en särskild finländsk talsvenska. Visserligen var skillnaderna stora också inom det svenska språkområdet i Finland eftersom det inte fanns något normerat talspråk, men de gemensamma dragen var ändå fler än de åtskiljande. Dessutom verkade en del av de provinsiella särdragen vara på tillbakagång, vilket enligt Lagus var en förutsättning för att det skulle bli möjligt att konsolidera det svenska språket i Finland. Denna konsolidering måste ske på finländsk grund eftersom de svenskspråkiga i Finland inte kunde ta till sig det sverigesvenska uttalet. Frågan var vem som skulle utföra detta arbete och hur det skulle gå till.¹¹²⁸

Enligt Lagus måste man gå till väga på samma sätt som man gjort i de stora kulturländerna, det vill säga först undersöka gemensamma och särskiljande drag och lyfta fram språket på en viss ort som ett centralidiom som sedan skulle få fungera som bas för konsolideringen. Att det var vetenskapsmän som måste utföra arbetet var enligt Lagus självklart, eftersom de hade bäst insikt i vilka reformer som var lämpliga och dessutom hade en bra överblick över språket. Efter att en kartläggning blivit gjord ”så skall dessa dialekters konsolidering småningom försiggå med läroböckernas mängd och kommunikationernas snabbhet som bundsförvanter och med en inhemsk svensk nationalscen såsom centralhärd”.¹¹²⁹ Här kan man alltså se hur det moderna samhället med den utbyggda undervisningen och de förbättrade kommunikationerna tillmättes en stor betydelse i konsolideringsprocessen.

Vilket var då det centralidiom som skulle fungera som utgångspunkt? För Lagus var svaret självklart: de bildades talspråk i Helsingfors. En av orsakerna var att det bildade Helsingforsspråket skiljde sig mindre från rikssvenskan än de flesta andra språkarter, vilket var viktigt för att den finländska svenskan skulle avlägsna sig så litet som möjligt från sverigesvenskan. Lagus påpekade visserligen att det hävdats att ”Sydösterbottens bildade talspråk avviker mindre från rikssvenskan än helsingforsiskan”. Detta verkar ändå inte ha rubbat hans uppfattning om det idealiska centralidiomet.¹¹³⁰ Därmed uppstår frågan om Lagus betraktade det som självklart att den språkliga förebilden skulle finnas i landets administrativa centrum, det vill säga så att den språkliga och den politiska makten sammanfördes. Denna fråga togs senare, år 1913, upp igen av Svante Dahlström i *Studentbladet* då han behandlade och försvarade den inhemska teateridén: ”En av de brister, vilka först göra sig märkbara på tal om den svenska stammen i Finland är bristen på bildat talspråk. Ur vilket inhemskt svenskt språkområde skola vi välja vårt normalspråk och i vilken riktning skola vi underkasta detsamma kultur?” Endast långsamt hade man börjat bli medveten om scenens betydelse för ”språkkulturen” –

¹¹²⁸ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 431–433.

¹¹²⁹ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 433.

¹¹³⁰ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 433–434.

här drog skribenten paralleller till både Frankrike och Sverige, där språket på scenerna fungerade som en viktig förebild.¹¹³¹

Signaturen ”Österbottning” var inne på ett liknande tema år 1915. Vid denna tid höll en konsolidering av den finländska talade svenskan på att ske: ”Detta har väl en icke ringa grund uti förhållandet, att scenspråket framdrives allt starkare i riktning mot den inhemska svenskan såsom norm”, skrev ”Österbottning”. En viktig fråga var om dialekten i en viss stad borde upphöjas till norm: ”den stora frågan är: vad skall vara normen? Helsingforssvenskan? Åbosvenskan? Vasasvenskan?”¹¹³²

Men låt oss återvända till Ernst Lagus artikel. Efter den mer allmänt principiella diskussionen gick Lagus igenom de mest framträdande skillnaderna mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige varav den tydligaste utgjordes av de olika accentförhållandena¹¹³³ som enligt Lagus gjorde det omöjligt att tänka sig en sammangång av de båda högspråken:

Det är lönlös möda för oss här östanhafs att söka tillegna oss den s. k. svenska accenten vare sig på scenen eller utom densamma. En sådan sträfvan – icke alldeles okänd äfven i bildade kretsar, närmast bland lärare, tyvärr, och öfriga personer som uppträda inför offentligheten – förtjänar i bästa fall ett godt leende, men kan vid samspråk med en Svergesbo t. o. m. vålla missförstånd.

Lagus betonade hur viktigt det vore att man undersökte accentförhållandena i den finländska svenskan. Enligt honom var det uppenbart att finskan påverkat accenten i vissa delar av landet.¹¹³⁴

De övriga stora skillnaderna utgjordes av kvantitetsförhållandena och ljudförhållandena. Den finländska kortstavigheten i ord som *mina*, *dina*, *honom*, *sådan* och *redan* var så allmänt utbredd (genom inflytandet från dialekterna och finskan) att den måste betraktas som språkriktig, trots att detta uttal enligt Lagus ”förefaller en Svergesbo nästan motbjudande”. I den finländska högsvenskan fanns den korta betonade stavelsen kvar eftersom påverkan från dialekterna varit så betydande. Dessutom påverkades högsvenskan av uttalet i det finska språket. Vad ljudförhållandena beträffar betonade Lagus att det också inom Sverige rådde en stor variation och att scenspråket inte heller där var helt normerat på denna punkt. Detta kunde man också märka på den svenska scenen i Helsingfors. Som exempel på särdrag särskilt i Helsingforssvenskan nämner Lagus uttalet av *e* och *ä*.¹¹³⁵ Här fanns emellertid stora likheter med stockholmskan, som var den varietetet

¹¹³¹ Svante Dahlström, ’Den inhemska teateriden’, *Studentbladet* 1913:25.

¹¹³² ”Österbottning”, ’Språkreformer och -vinningar’, *Vasabladet* 8.8.1915.

¹¹³³ I Sverige förekommer både grav och akut accent, medan endast den akuta förekommer i det finländska talade standardspråket. Med akut accent avses den accent som infaller på en stavelse med hög ton, medan grav accent infaller på en låg ton.

¹¹³⁴ Lagus, ’Den finländska svenskan på scenen’, s. 434–436.

¹¹³⁵ Lagus, ’Den finländska svenskan på scenen’, s. 437–440. Särskilt den yngre generationen helsingforsare hade ett brett *ä*-ljud bara framför *r* (till exempel i *järn* och *berre*), i övrigt ett mer eller mindre tydligt *e*-ljud (i till exempel *äta* och *stjåla*). Den äldre generationen hade ofta ett öppnare *ä*-ljud, och det hävdades att 20 eller 30 år tidigare hade till exempel uttalet av *häst* med *e*-ljud varit okänt.

som dominerade på den svenska scenen i Finland. Bland de övriga skillnaderna i uttal nämnde Lagus *o*-ljudet i pluraländelsen i till exempel *flickor* och *lampor*, ”det kraftfullt klingande *r*-ljudet” i svenskan i Finland och *sje*-ljudet.¹¹³⁶

Sammanfattningsvis konstaterade Lagus att det fanns så många skillnader mellan de bildades talspråk i Finland och riksspråket i Sverige att man redan nu kunde tala om en finländsk ”högsvenska”. Han ansåg emellertid att det krävdes mer forskning kring de olika avvikelserna, och dessutom återstod mycket arbete innan konsolideringen av det svenska talspråket i Finland var klar. Att man skulle lyckas med att införa den finländska svenskan på scenen var Lagus övertygad om. En förutsättning var dock att antalet inhemska skådespelare ökade och att de finländska skådespelarna under övergångsperioden behöll sitt eget uttal och inte försökte härma det sverigesvenska uttalet.¹¹³⁷

De argument som Lagus förde fram kan jämföras med Karl Lindströms på 1880-talet då diskussionen om särdragen i den finländska svenskan inleddes. Lindström ansåg också att det var möjligt för de svenskspråkiga i Finland att utveckla ett eget språk. Precis som Lagus hänvisade han till utvecklingen i USA. Lindström ansåg även han att svenskan i Finland inte kunde få avlägsna sig alltför mycket från svenskan i Sverige, annars fanns det en risk för att de svenskspråkiga i Finland blev språkligt isolerade och att språkförbistringen inom landet ökade.¹¹³⁸ Sammanfattningsvis kan man alltså säga att båda filologerna insåg att förutsättningarna fanns för ett svenskt språk i Finland oberoende av svenskan i Sverige, men främst praktiska omständigheter gjorde att en sådan utveckling måste hejdas.

6.2.2 På väg mot en nationalisering: debatten 1900–1916

Då August Arppe år 1894 blev intendent för Svenska teatern i Helsingfors hoppades många på att den inhemska teateridén skulle ta ett steg framåt. I praktiken dominerade ändå det sverigesvenska inslaget. År 1898 inleddes emellertid diskussioner om grundandet av en inhemsk teater. Initiativet kom från svenskhetsvännen Jonathan Reuter, och några föreningar (till exempel Arbetets Vänner) deltog. I januari 1899 grundades så Folkteatern, som inledningsvis leddes av Arppe och Eugène Nygrén och senare även av Alexander Slotte. Som Ralf Långbacka har noterat fyllde Folkteatern två viktiga syften: förutom att den uppfyllde idén om en inhemsk teater bidrog den också till att bredda teaterpubliken: folkligheten blev ett viktigt mål.¹¹³⁹

Vad Svenska inhemska teatern beträffar så grundades år 1901 en garantiförening, men redan följande år ombildades den till ett aktiebolag. Turnéerna minskade, och teatern blev så småningom fast stationerad i Åbo.¹¹⁴⁰ Teaterns ekonomiska situation var problematisk, och år 1904 fick man ta en tillfällig paus i verksamheten. Detta föranledde Folkteatern att hösten 1904 inleda turnéer runtom i landet: under det kommande spelåret

¹¹³⁶ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 440–442.

¹¹³⁷ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 442–443.

¹¹³⁸ Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig emot de avvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', s. 170–171.

¹¹³⁹ Långbacka, 'Teater och drama före kriget', s. 187.

¹¹⁴⁰ Långbacka, 'Teater och drama före kriget', s. 186.

gav teatern hela 133 föreställningar utanför Helsingfors.¹¹⁴¹ I början av 1910-talet gick ett par av de manliga skådespelarna vid Svenska inhemska teatern över till teatern i Helsingfors vilket gjorde att man blev tvungen att vända sig till Sverige för att hitta ersättare. Det var naturligtvis viktigt att åtminstone utåt hålla fast vid den ursprungliga målsättningen, det vill säga att alla skådespelare skulle vara finländare, så därför engagerades de sverigesvenska skådespelarna endast som gäster. Ingrid Qvarnström lyfter fram det lite märkliga faktum att teatern, samtidigt som den började leva upp till sin tänkta funktion som en plantskola för den inhemska dramatiken, också blev tvungen att frångå principen om att anlita endast inhemska artister. När skådespelarna fick lite mer erfarenhet valde de oftast att söka sig till teatern i Helsingfors, vilket gjorde att Åboteatern fick se sig om efter ersättare. Detta ledde till att Svenska inhemska teatern fick en blandad ensemble bestående av både finländska och sverigesvenska skådespelare.¹¹⁴²

Överlag verkar det som om tanken på en inhemska teater hade vunnit fotfäste i början av 1910-talet. I *Hangöbladet* lyftes samtidigt fram behovet av att fler människor, inte bara helsingforsare och Åbobor, skulle få tillgång till den inhemska scenkonsten.¹¹⁴³ Det framstår dessutom som om de artiklar på temat som *Åbo Underrättelser* lät publicera hösten 1909 bidrog till att väcka ett större intresse för den inhemska scenkonsten också på övriga håll. *Åbo Underrättelser* hade gjort en så kallad *enquête* där ett tjugotal författare hade uttalat sig om ämnet.¹¹⁴⁴ På så vis fick teaterfrågan stor synlighet, och förutom i *Hangöbladet* diskuterades frågan till exempel i *Wiborgs Nyheter*. I denna tidning hade "G. W." bland annat noterat att teaterfrågan fått allt större utrymme i pressen, men att detta inte verkade gälla *Hufvudstadsbladet*, vilket enligt skribenten inte var särskilt förvånande eftersom det främst var "för landsortens teaterbehov en lans nu skall brytas".¹¹⁴⁵

I slutet av februari 1910 lät *Hufvudstadsbladet* ändå publicera en artikel där den pågående diskussionen sammanfattades. Man noterade att enkäten i *Åbo Underrättelser* hade innefattat en rad olika åsikter, och diskussionen hade varit ganska splittrad. *Åbo Underrättelser* hade avslutat den genom att föreslå att man skulle inrätta en kommitté med sakkunniga som skulle arbeta för en svensk nationalscen i Finland. *Hufvudstadsbladet* konstaterade att åsikterna om huruvida det fanns förutsättningar för en fullgod inhemska scen överlag gick i sår: en del ansåg att det var fullt möjligt om man tog till vara de förmågor som fanns, medan andra till och med påstod att de svenskspråkiga i Finland saknade "dramatiska anlag". Vissa betonade också att Svenska teatern var en "värdefull kulturbygga" mellan Finland och Sverige. Samtidigt hade man noterat att förutsättningarna för Svenska teatern hade förändrats: ofta kom unga sverigesvenska skådespelare till

¹¹⁴¹ Föreställningarna fördelade sig på följande sätt: Lovisa: 3, Tammerfors: 4, Borgå: 6, Björneborg: 10, Vasa: 42 och Åbo: 68 föreställningar. Man hade fått förstärkning av skådespelare från Svenska inhemska teatern, vilka annars inte hade haft arbete. Se Karlsson, s. 67.

¹¹⁴² Qvarnström, s. 49–50.

¹¹⁴³ *Hangöbladet* 12.2.1910.

¹¹⁴⁴ Gunnar Castrén, 'Åbo Underrättelsers enquête i teaterfrågan', *Åbo Underrättelser* 18.11.1909. Det första svaret publicerades i nämnda tidning. Svaret var inskickat av docenten Castrén i Helsingfors som var negativt inställd till en nationalisering av teatern och i stället ansåg att man borde dra nytta av "alla de fördelar den språkliga gemenskapen med Sverige skänker oss".

¹¹⁴⁵ "G. W.", 'Vår svenska teater – i anledning av en enquête', *Viborgs Nyheter* 12.2.1910.

Finland för att skaffa sig kunskap och erfarenhet för att sedan återvända hem till Sverige, vilket fick negativa följder för det konstnärliga arbetet på teatern.¹¹⁴⁶

Då det gällde själva språket hänvisade *Hufvudstadsbladet* till Hugo Bergroth som hävdade att man gjort för stort nummer av ”högsvenska”. Den högsvenska som talades på scenen var också den uppblandad med dialekter, och dessutom måste också den inhemska svenska på scenen betraktas som ”högsvenska”, ”så vidt rollerna äro rätt utskrifna ur de i regeln högsvenska originalen eller översättningarna”. I praktiken handlade det alltså mer om en uttalsfråga än om en språkfråga. Som en parentes kan tilläggas att Bergroth vid den här tiden antagligen var rätt så okänd bland allmänheten eftersom *Hufvudstadsbladet* talade om ”en inhemsk språkman, lektor Hugo Bergroth”.¹¹⁴⁷

I *Hufvudstadsbladet* noterades också att frågan hade fått stor relevans för landsorten, som för tillfället inte fick sina behov tillgodosedda. Svenska inhemska teatern i Åbo, som var den enda inhemska landsortsteatern, hade stora ekonomiska problem och saknade tillräckligt stöd inom den bildade klassen. En lösning kunde vara att man bildade en garantiförening – detta förslag hade redan vunnit stöd i flera landsortsstäder.¹¹⁴⁸ I slutet av februari 1910 hölls ett möte där man beslutade att inrätta en kommitté som fick i uppdrag att i Åbo och andra landsortsstäder inrätta en garantiförening för Svenska inhemska teatern, och att ordna ett nytt möte med representanter från såväl Helsingfors som övriga landet för att diskutera den inhemska teateridén och dess förverkligande.¹¹⁴⁹

Frågan om den svenska teaterns betydelse för bandet mellan Finland och Sverige dök upp i flera sammanhang. En skribent i *Tammerfors Nyheter* hävdade att det var genom litteraturen detta band skulle upprätthållas, ”ej genom några på diverse landsmål snackande skäligen medelmåttliga artister hvilkas enda företråde framom de nuvarande inhemska sujetterna är att de blifvit födda i Sverige och tillägnat den Stockholmska accenten”. Det fanns personer som hävdade att det svenska språket i Finland skulle bli isolerat om skådespelarna inte talade sverigesvenska, men detta var, enligt skribenten i *Tammerfors Nyheter*, ett påstående som saknade grund: det var ett faktum att den svenska som för tillfället talades på Svenska teaterns scen inte var enhetlig utan innehöll både provinsialismer och språkfel. Betydligt viktigare var det att språket på teatern var vårdat och korrekt:

Om detta språk framföres med en främmande klang [här avses sverigesvenskt uttal], vänjer sig örat ej i lika hög grad vid ett riktigt språk, som om det framsades med det uttal, som användes af det finska språkområdets befolkning. Våra ansträngningar böra därför riktas, ej på att efterapa den högsvenska accenten, utan fastmer gå ut på att motarbeta det onaturliga i språket såsom inflytelser från finskan och ryskan, ja, vi ville gå så långt att t. o. m. finlandismer ej borde uppmuntras. Från scenen borde de åtminstone ej få ljuda.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁶ 'Svensk teater i Finland. Diskussion och framtidsplaner', *Hufvudstadsbladet* 26.2.1910.

¹¹⁴⁷ 'Svensk teater i Finland. Diskussion och framtidsplaner', *Hufvudstadsbladet* 26.2.1910.

¹¹⁴⁸ 'Svensk teater i Finland. Diskussion och framtidsplaner', *Hufvudstadsbladet* 26.2.1910.

¹¹⁴⁹ 'Mötet i teaterfrågan. Ett gott steg framåt taget för den inhemska skådebanans betryggande', *Åbo Underrättelser* 28.2.1910.

¹¹⁵⁰ 'Vår inhemska scen ännu en gång', *Tammerfors Nyheter* 4.4.1910.

En annan fråga som dryftades var teaterutbudet utanför huvudstaden. Det verkar också som om man i Åbo hyste en viss bitterhet mot att man i den övriga landsorten inte var villig att stödja Svenska inhemska teatern. I maj 1912 noterades i *Åbo Underrättelser* att den finska nationalteatern firade sitt 40-årsjubileum samtidigt som ”vår ena inhemska svenska scen ligger i dödskampen”:

Åbo har, icke av nöjeslystnad utan av verklig önskan att utföra kulturarbete, upprätthållit härvarande svenska scen i halvtannat decennium, med de dryga förluster detta kostat. Det övriga svensktalande Finland har lugnt sett på, likgiltigt för plikten att hjälpa till, som hade saken varit en rent främmande.

Man förvånade sig stort över att det till exempel i Vasa inte gick att åstadkomma en garantiteckning för teatern (”och dess folkparti gitter ej ens svara på en fråga om understöd”). Här hoppades man alltså på en större förståelse från Svenska folkpartiets sida.¹¹⁵¹

Folkteatern i Helsingfors verkade från 1902 i Arkadiateatern (som tidigare använts av den finska teatern), men huset ansågs vara brandfarligt och stängdes i början av år 1907. Då inledde Folkteatern i stället ett samarbete med Svenska teatern, ett samarbete som visserligen inte var helt oproblematiskt och som innebar att Folkteatern åtminstone i början fick foga sig efter Svenska teatern.¹¹⁵² Initiativet till samarbetet hade kommit redan år 1902 från Folkteatern, men Svenska teatern avböjde. En tanke med sammanslagningen var att Folkteatern skulle locka en ny publik: Svenska teaterns publik tillhörde de högre klasserna, medan Folkteatern kunde locka även arbetarbefolkningen till teatern. Dessutom skulle Folkteatern fungera som en teaterskola för finländska skådespelare, och dessa kunde sedan eventuellt gå över till Svenska teatern. Birgitta Karlsson har noterat att Folkteatern i sitt förslag till samarbete höll en mycket låg profil i förhållande till Svenska teatern, en omständighet som hon anser kan ha berott på att den inhemska teatern fortfarande hade en ganska svag ställning och att sammanslagningen gav Folkteatern en viss trygghet. Därför var det också bäst att undvika en uppenbar konkurrenssituation.¹¹⁵³ Efter att Arkadiateatern stängts flyttade Folkteatern in till Svenska teatern. De följande åren blev problematiska i och med att det uppstod tävlan mellan de bägge teatern: man konkurrerade om repetitionsutrymmen, föreställningstider och ekonomiska resurser. År 1913 döptes Folkteatern om till Svenska teaterns inhemska avdelning, vilket innebar att Svenska teatern hade två avdelningar, en finlandssvensk och en rikssvensk (sverigesvensk). Ett formellt beslut om en sammanslagning av de två avdelningarna fattades 1915, och reformen genomfördes från och med hösten 1916.¹¹⁵⁴

Men hur såg man då på den inhemska teaterns roll? I maj 1913 publicerades ett upprop till allmänheten, där denna inbjöds att gå med i den nygrundade Svenska teaterföreningen i Finland, vars syfte var att ”trygga och främja de svenska teatersträvandena i Finland ävensom att höja och vidmakthålla intresset för den svenska inhemska skådebanan och dess arbete inom landet”. För att väcka intresse för frågan använde man en formulering

¹¹⁵¹ 'Finsk teater och svensk i Finland', *Åbo Underrättelser* 23.5.1912.

¹¹⁵² Långbacka, 'Teater och drama före krigen', s. 187.

¹¹⁵³ Karlsson, s. 60–62.

¹¹⁵⁴ Karlsson, s. 72–73; se även Långbacka, 'Teater och drama före krigen', s. 187.

som liknar den jag citerade i inledningen till kapitlet om teatern: ”För varje språkområde är en nationell skådebanan den naturliga härden för modersmålets yttre rykt och ans, liksom den är ägnad att uppamma en inhemska dramatik, varav den fosterländska kulturen har ett allmänt insett behov.”¹¹⁵⁵ I *Vasabladet* noterade man att den nya föreningen också åtagit sig att ”vidmakthålla intresset för scenisk konst även på landsbygden”.¹¹⁵⁶

Detta mål dryftades senare också av Svante Dahlström i skriften *Den inhemska teateriden*, som ingick i Svenska teaterföreningens nya skriftserie. Där slog han fast att en kungstanke för den inhemska scenen var att den också skulle rikta sig till hela den svenska befolkningen i Finland.¹¹⁵⁷ Här knöt Dahlström alltså behovet av en nationalscen till den svenska samlingens mål och syften. Dahlström tog också upp teaterns betydelse för det svenska språket, och jag tillåter mig här ett längre citat:

En på höjden av språklig kultur stående finländsk svensk nationalscen skulle genom att låta sitt mönsterspråk höras av tusenden måhända inom några årtionden bryta bygd i vårt vardagsspråks vildmarker samt låta rättvisa vederfaras vår språkliga egenart, framdragande dess goda egenskaper i distinkta former. Det svenska språket i vår munart har en allvarsammare, kraftigare karaktär än den något vekare sverigesvenskan, och väl talad är vår finländska svenska ett kraftfullt och klangfullt skönt språk.

Den nationella scenen kan rädda en vacker utveckling åt vårt talspråk, som utan det sceniska mönsterspråkets ledning troligen är dömt till vanvård och okultur i ytterligare femtio år.¹¹⁵⁸

Och frågan om språket på scenen blev allt mer brännande. Då jag diskuterade den sverigesvenska synen på svenskan i Finland nämnde jag en intervju med Adolf Noreen från 1914. I samma intervju berördes också den svenska teatern i Finland. Frågan var vid denna tid mycket aktuell, och det verkar som om man gärna ville få ett uttalande från en auktoritet som Noreen. Nu kunde denne inte uttala sig om inhemska svensk scenkonst i Finland eftersom han inte satt sig in i ämnet och heller inte sett någon sådan teaterföreställning. I det allmänna uttalande han ändå gjorde var han inne på ett liknande spår som Ernst Lagus: om man ville höra sverigesvenska talas på scenen måste man anlita skådespelare från Sverige, men ville man ha finländska skådespelare måste man också vänja sig vid att den finländska svenskan användes på scenen: ”Att söka efter en rikssvenskt uttal är absurdt.” Enligt *Hufvudstadsbladet* ansåg Noreen också att farhågorna för att den sverigesvenska teaterns försvinnande skulle innebära att kontakterna mellan Finland och Sverige avtog var obefogade: kontakterna kunde upprätthållas med hjälp av gästspel av såväl enskilda individer som sverigesvenska teatersällskap.¹¹⁵⁹

Bland dem som förespråkade en inhemska svensk teater i Finland finner vi rektor Bernhard Estlander (son till C.G. Estlander), som i mars 1914 festalade på Svenska teatern i

¹¹⁵⁵ ’Upprop till den svenska allmänheten’, *Åbo Underrättelser* 31.5.1913.

¹¹⁵⁶ ’En ny kulturell sammanslutning’, *Vasabladet* 3.6.1913.

¹¹⁵⁷ Svante Dahlström, *Den inhemska teateriden*, Scenisk konst och kultur I (Borgå 1915), s. 24.

¹¹⁵⁸ Dahlström, *Den inhemska teateriden*, Scenisk konst och kultur I, s. 34–35; se även till exempel ’Den inhemska teateriden. En skrift av Svante Dahlström’, *Vasabladet* 1.4.1915.

¹¹⁵⁹ ’Finländsk svenska och rikssvenska. En intervju med Adolf Noreen’, *Hufvudstadsbladet* 6.4.1914.

Helsingfors. Han ifrågasatte här att ”den sceniska konsten” skulle utövas av skådespelare från Sverige. Även om det fanns ett speciellt band mellan Finland och Sverige, så fanns det också ”en djup nationell åtskillnad”: ”Icke blott att svenskarnas språk har ett annat tonfall än vårt, deras karaktär, deras lifssyn, deras sätt att röra sig, att uppträda, att tänka och tala, är icke vårt.” Dessutom lyfte Estlander fram nationalscenens betydelse för det svenska språkets fortbestånd i Finland.¹¹⁶⁰

I sitt tal året därpå återkom Bernhard Estlander till frågan, och hans inlägg kommenterades i *Fyren* av signaturen ”Inhemskare”. Skribenten tog fasta på att Estlander hävdat att idén om en inhemsk svensk teater väckt större stöd på finskspråkigt håll:

Kan det verkligen förvåna rektor Estlander, att han på det finska hållet mött förståelse för och gillande af den kulturella rörelse, som i sina praktiska följder för det motsåndssvaga folkelementet i landet betyder isolering från moderlandet?

Vapenbröder pläga i allmänhet förstå och gilla hvarandra, när de mötas, och det är väl föga förvånansvärdt, att en antirikssvensk rörelse, en rörelse, som ytterst går ut på att rivva den sista bryggan till svenskhetens hufvudhård och kraftkälla, som går ut på att försvaga den farliga, *antifinska* känslan af samhörighet med Sverige, är en söt lukt på det finska hållet.¹¹⁶¹

Kritiken till trots nationaliserades (eller ”finlandsvenskifierades” för att citera Ralf Långbacka) Svenska teatern i Helsingfors alltså år 1916. Som Långbacka har noterat var det med en mycket liten majoritet som garantiföreningen för Svenska teatern fick igenom sina krav.¹¹⁶² Nationaliseringen blev en viktig milstolpe: sedan dess har skådespelarna kommit från Finland, och de har talat finlandssvenska på scenen. Ingrid Qvarnström poängterar emellertid att det är möjligt att denna nationalisering inte kunnat ske, eller åtminstone skett senare, utan Svenska inhemska teatern eftersom de första skådespelarna vid Svenska teatern i Helsingfors kom därifrån.¹¹⁶³ Birgitta Karlsson har å sin sida diskuterat Folkteaterns roll. Hon antar visserligen att utvecklingen också utan Folkteatern hade gått mot en inhemsk teater: år 1908 hade Svenska teaterns elevskola börjat utbilda inhemska artister, och grundandet av Svenska Teaterföreningen 1913 innebar att det fanns en organisation för dem som arbetade för en inhemsk scen. Däremot är det möjligt att utvecklingen hade gått långsammare utan Folkteatern.¹¹⁶⁴

Men språket vid teatern var långt från sluddiskuterat i och med nationaliseringen. I *Åbo Underrättelser* konstaterade man till exempel i slutet av februari 1916 att inledningen varit ogynnsam: teatern hade inlett sin verksamhet med en rikssvensk och en dansk ledare. Detta var bekymmersamt, och dessutom ansåg en del att redan strävandet efter en inhemsk svensk scen innebar att man isolerade den finländska svenskan från sverigesvenskan. Man ville betona att detta inte var fallet: den mest uppenbara skillnaden var ju uttalet – och att försöka ta till sig det sverigesvenska uttalet var både onaturligt och onyt-

¹¹⁶⁰ ’Inhemsk svensk scenkonst. Ur rektor B. Estlanders festtal i går å Svenska teatern’, *Hufvudstadsbladet* 20.3.1914.

¹¹⁶¹ ”Inhemskare”, ’Förståelig förståelse’, *Fyren* 1915:44.

¹¹⁶² Långbacka, ’Dialekt och teater’ och ’Teater och drama före kriget’, s. 187.

¹¹⁶³ Qvarnström, s. 56–57.

¹¹⁶⁴ Karlsson, s. 73.

tigt. Man hänvisade till den intervju tidningen några år tidigare hade gjort med Adolf Noreen och där denne hade betonat att man skulle vara noggrann då det gällde ordmaterialet och ordformerna, annars kunde svenskan i Finland bli svår att förstå i Sverige. Men Noreen ansåg inte att man borde ta efter det sverigesvenska uttalet. Nu efterlyste *Åbo Underrättelser* en ”sammanfattande populär, men likvisst på modärn vetenskaplig bas gjord handbok över normerna för vår finländska ’högsvenska’”. En sådan saknades fortfarande, trots att flera forskare hade behandlat temat: Uschakoff och Ernst Lagus på 1880- och 1890-talet, Pipping, Hultman med flera. För närvarande arbetade Hugo Bergroth med ett arbete om uttalet, och man hade även hört att han skulle ha diskuterat en handledning för scenspråket med Svenska teaterns direktion.¹¹⁶⁵

Östra Nyland kunde å sin sida med nöje konstatera att teaterföreningen som språkgranskare anställt en ”erkänd förmåga på området”, universitetslektorn Hugo Bergroth. Denne hade utarbetat en handledning för språket, som gått vidare för behandling av en kommitté, förstärkt med ”tvenne lingvistiska experter”. Kommittén hade givit förslaget sitt stöd, och därefter hade det slagits fast att Bergroths handledning skulle fungera som utgångspunkt för den språkliga granskning som nu skulle införas vid teatern. Man hade också inrättat en särskild språkkommission med uppdraget att ”efter hand i detalj genomföra ett enhetligt scenspråk” (i kommissionen ingick till exempel just Bergroth). Språkgranskaren, alltså Bergroth, skulle gå igenom pjäserna och avlägsna eventuella provinsialismer, och om möjligt diskutera dem med författaren och/eller översättaren, som skulle ersätta dem med uttryck ur högsvenska språket, ”så framt han icke af stilistiska eller andra grundade skäl önskar deras bibehållande”. Till språkgranskarens uppgifter hörde också att se till att skådespelarna följde uttalsnormerna.¹¹⁶⁶

6.2.3 Hugo Bergroths program för finlandssvenskan på scenen

Ett år innan Bergroth gav ut *Finlandssvenska* skrev han alltså ett utlåtande om det svenska scenspråket i Finland till delegationen för Garantiföreningen för Svenska teatern i Helsingfors (utlåtandet publicerades 1917). I sitt utlåtande betonade Bergroth att språket var ett av de största problemen inom den inhemska teatern, vilket också kritikerna noterat. Bergroth skriver: ”[---] ännu den dag som i dag är karakteriserad gärna på detta håll den finländska scensvenskan – d. v. s. uttalet – såsom ett rått, okultiverat, styvt, med falska tonfall rikligen bemängt språk.” Även om Bergroth tog avstånd från sådana omdömen medgav han att de delvis kunde vara berättigade i fråga om enskilda skådespelares uttal.¹¹⁶⁷ Bergroth lyfte särskilt fram den bristande enhetligheten i scenspråket, ett problem som var större i Finland än i Sverige. Detta gällde enligt Bergroth främst accenten. Det fanns en del skådespelare som med mindre lyckat resultat försökte härma det sverigesvenska tonfallet, och vid sidan om dessa försök förekom det ganska ofta ett starkt sjunkande tonfall som brukade betecknas som ”finskt”. Det fanns emellertid också ett vårdat finlandssvenskt uttal, som enligt Bergroth borde vara idealet på scenen.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵ 'Vår finländska svenska och vårt scenspråk', *Åbo Underrättelser* 27.2.1916.

¹¹⁶⁶ 'Svenska teatern och vårt svenska språk', *Östra Nyland* 9.4.1916.

¹¹⁶⁷ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 3–4.

¹¹⁶⁸ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 5–6.

Enligt Bergroth var det oklart varför det uppkommit en så stor accentvariation. Han pekade dels på skådespelarnas olika utbildning, dels på bristande instruktioner vid teatern. Av de finlandssvenska skådespelarna i landet hade en del utbildats i Sverige, andra hade haft sverigesvenska lärare medan en del hade haft finländska lärare. Dessutom hade vissa skådespelare arbetat med sitt uttal på egen hand. En viktig faktor var också att det varit oklart vad som faktiskt var det bästa språket på scenen.¹¹⁶⁹

Tonfallet var emellertid inte det enda som varierade, utan variationen gällde också andra aspekter av talspråket. Detta hade sin grund i att ljudskicket i den finländska svenskan inte ännu hade utretts ordentligt. ”Högsvenskans” ljudskick hade dessutom varit klarlagt i endast omkring trettio år.¹¹⁷⁰ Behovet av enhet motiverade Bergroth därför på följande sätt:

Då det nu gäller att av Svenska teatern i Helsingfors skapa *en nationalscen för det svenska Finland*, en scen som skall utgöra en förebild för våra svenska landsortsteatrar och samverka med dem, bland annat också genom ömsesidigt utbyte av artister, en scen som skall ha till uppgift att låta oss finlandssvenskar höra det svenska språk vilket bör vara *vårt* språkideal, det vill säga det *svenska högsvenska språket*, modifierat genom de uttalsegenheter vår nation icke kan tänkas vara i stånd att frigöra sig ifrån; så är det väl uppenbart, att vårt nuvarande vacklande scenspråk måste unifieras, göras enhetligt, *normeras*. Det gäller då främst att fastställa *principerna för normeringen*.¹¹⁷¹

Härefter redogjorde Bergroth för två olika ståndpunkter, två ytterligheter, som påminner mycket om de uppfattningar som han diskuterade i *Finlandssvenska* och som jag tog upp tidigare i avhandlingen då jag behandlade indelningen i olika ståndpunkter. Enligt det ena resonemanget kunde bara en viss variant av språket betraktas som norm eller som högsvenska språknormen eller högsvenskan. Denna norm måste förstås också omfatta det svensktalande Finland: ”den av svensk befolkning bebodda delen av vårt land är, rent språkligt sett, fortfarande att betrakta blott som en del av Sverige.” Scenspråket måste alltså vara detsamma över hela det svenska språkområdet. På samma sätt som man inte kunde tänka sig ett särskilt norrbottniskt scenspråk kunde man heller inte tänka sig ett finlandssvenskt sådant. Slutsatsen enligt detta resonemang blev alltså: ”*vid de svenska scenerna i Finland bör talas ett i alla avseenden rent (sverigesvenskt) högsvenska språk*.”¹¹⁷²

Förespråkarna för det motsatta resonemanget utgick från att den svenska nationaliteten i Finland efter separationen från Sverige hade hamnat i en helt ny situation. Tidigare hade den bara utgjort en liten del av hela den svenska nationen, men efter riksdelningen hade den plötsligt blivit den politiskt och kulturellt ledande representanten för en ny nation, den finländska (eller tidigare: den finska). Trots att det fortfarande förekom kontakter med Sverige skulle den svenska nationaliteten först ensam och senare tillsammans

¹¹⁶⁹ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 6–7.

¹¹⁷⁰ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 7–8.

¹¹⁷¹ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 8–9.

¹¹⁷² Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 9–10.

med den finska bedriva en helt självständig verksamhet. Följden av detta måste vara att den svenska befolkningen i Finland inte längre kände samma samhörighet med sverigesvenskarna, och det finländskt nationella inom till exempel konst och litteratur kom att spela en allt mer framträdande roll. Av denna orsak fanns det enligt Bergroth åtminstone bland de äldre finlandssvenskarna många som ansåg det vara korrekt och till och med nödvändigt att i litterär och konstnärlig verksamhet använda sig av ett finlandssvenskt idiom. För scenspråkets del innebar detta alltså att man på scenen skulle tala ett rent finlandssvenskt språk.¹¹⁷³

Bägge synsätten kunde kritiserars, men idén om att det språkliga idealet, högsvenskan, skulle vara detsamma för hela det svenska språkområdet var enligt Bergroth åtminstone teoretiskt sett den riktiga. Den praktiska tillämpningen på scenen skulle däremot vålla problem och svårigheter för skådespelarna, som borde vistas en längre period i Sverige och få undervisning där. Detta skulle i förlängningen innebära ett hårt slag mot den inhemska scenkonsten. Av denna orsak kunde principen inte genomdrivas i sin helhet. Bergroth tog också avstånd från en efterhärming av den svenska accenten: den enda riktiga lösningen var att skådespelarna använde sig av ett finlandssvenskt uttal.¹¹⁷⁴ Här var han alltså av samma åsikt som Lagus som också han konstaterade att det var lönlöst att försöka lära sig den sverigesvenska accenten.¹¹⁷⁵ Därefter tog Bergroth upp den fråga som jag lyfte fram i början av detta avsnitt, nämligen scenspråkets roll som en förebild för det talade språket. Här konstaterade han något mycket viktigt:

En av nationalteaterns betydelsefullaste uppgifter i varje land är den att i fråga om språket, särskilt det talade språket, utgöra ett föredöme för nationen. Men det ideal nationalscenens språk representerar får icke vara ouppnåeligt. Ett ouppnåeligt språkideal blir aldrig ett eftersträvat ideal och förlorar sålunda sin betydelse som vägledande förebild. Ett sådant oupphinneligt ideal skulle emellertid det högsvenska tonfallet och den högsvenska ljudartikulationen skapa vid vår teater. Ty om deras inlärande redan beredde artisterna stora svårigheter, så är det väl absolut otänkbart att publiken, nationen, någonsin skulle kunna efterbilda dem.¹¹⁷⁶

Här lyfte Bergroth alltså fram befolkningens, eller egentligen nationens, möjligheter att anpassa sig efter språkbruket vid teatern, något som var en förutsättning för att teatern alls skulle kunna vara en fungerande förebild. En förutsättning var att skådespelarna inte försökte härma den sverigesvenska accenten, i stället skulle de använda sig av ett vårdat finlandssvenskt uttal.

Det fanns också invändningar mot idén om ett rent finlandssvenskt scenspråk. Dessa grundade sig i huvudsak på andra omständigheter än uttalet. Ett viktigt argument var att samma norm borde gälla över hela språkområdet. Precis som många andra språkvetare ansåg Bergroth att det var helt naturligt att språket utvecklades olika i områden som var

¹¹⁷³ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 10–11.

¹¹⁷⁴ Bergroth *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 11–12.

¹¹⁷⁵ Lagus, 'Den finländska svenskan på scenen', s. 435.

¹¹⁷⁶ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 12–13.

politiskt åtskilda från varandra. Men denna utveckling skulle i förlängningen leda till att det utvecklades en ny dialekt eller till och med ett helt nytt språk. Detta var ett bra argument mot upprättandet av särskilda normer för svenskan i Finland. Den svenska nationaliteten var beroende av att det svenska språket i Finland inte utvecklades alltför långt från det svenska språket i Sverige, och därför måste finlandssvenskan föras närmare högsvenskan (det vill säga det sverigesvenska riksspråket) och utvecklas i samma riktning som den. Med andra ord pläderade Bergroth för att ”*högsspråket blir språknorm även i Finland*”. Detta gällde främst skriftspråket och därefter till exempel former, ord och uttryck i talspråket, men även i fråga om uttalet var det viktigt att undvika alltför stora avvikelser från högsspråket.¹¹⁷⁷

De två ovannämnda ståndpunkterna var alltså ytterligheter, och de hade i sin tur givit upphov till två förmedlande förslag eller principer. Enligt den första principen, den ”finländska”, skulle man utgå från ett allmänt finlandssvenskt uttal och rensa ut uttalsformer som framstod som mindre värdade. Enligt den ”högsspråkliga” principen skulle man däremot utgå från högsvenskan, och bara ändra uttalet på vissa punkter, till exempel om det högsvenska uttalet i något fall var ”mindre klangrikt” än det finlandssvenska samt i fråga om uttalet av pluraländelsen *-or*.¹¹⁷⁸

Bergroths egen uppfattning var att normen för det finlandssvenska scenspråket måste bygga på högsvenskan. Denna åsikt delades också av en stor del av skådespelarna, och synsättet började slå rot också utanför teatern. Detta hängde enligt Bergroth ihop med att man började inse vikten av att samma norm gällde över hela språkområdet: ”det svenska Finland, ehuru – liksom landet i dess helhet – politiskt skilt från Sverige, och med en i viss mån självständig kultur, är *rent språkligt sett* fortfarande att betrakta blott som en svensk provins.”¹¹⁷⁹ Vissa inskränkningar måste emellertid göras, eftersom det sverigesvenska uttalet till vissa delar var omöjligt att prestera för en finländare. Dessutom fanns det vissa situationer där det finlandssvenska uttalet var att föredra. Bergroths slutsats blev: ”En normering på högsspråklig grund medför en vinning som mer än uppväger alla verkliga eller inbillade olägenheter: den tryggar för all framtid det svenska språkets och därmed också den svenska odlingsens fortbestånd i vårt land.”¹¹⁸⁰

Det program som Bergroth presenterade påminner mycket om den diskussion som tidigare förts med utgångspunkt i den så kallade överlevnadsstrategin. Den viktigaste skillnaden är att det var mer detaljerat och mer inriktat på de praktiska möjligheterna. Samma år som hans betänkande publicerades, det vill säga 1917, utkom också *Finlands-svenska* som gav hans uppfattning om det språkliga idealet stor spridning. Allmänt kan sägas att både Lagus och Bergroths inlägg i språkdiskussionen är mycket belysande med tanke på att de gäller det talade språket, som i debatten ofta hamnat i skuggan av det skrivna.

Den senare delen av 1910-talet var utan tvekan en aktiv tid för Bergroth. I februari 1917 höll han ett tal i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtid, och talade

¹¹⁷⁷ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 13–15.

¹¹⁷⁸ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 17.

¹¹⁷⁹ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 28–29.

¹¹⁸⁰ Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*, s. 36. För konkreta rekommendationer och en diskussion kring undantagen, se s. 29–35.

då om 'Det svenska scenspråket i Finland'. Här går jag inte i detalj in på innehållet i talet, men det kan nämnas att Bergroth betonade vikten av att språket på scenen i så stor utsträckning som möjligt skulle följa den högsvenska normen, med undantag för vissa egenheter som en finländare inte kunde tillägna sig (i praktiken den musikaliska accenten och bildningen av vissa språkljud). Han kom också in på en mer allmän diskussion om språklig förändring: "där ett och samma språk talas inom två politiskt skilda områden, inom skilda stater, gestalta sig förhållandena, därest de få utveckla sig fritt och obehindradt, med naturnödvändighet så, att språket utvecklas i olika riktning i de olika landen, tills det slutligen sönderfaller i två skilda språk." Bergroth hänvisade också till de tre skandinaviska språken, och poängterade att om utvecklingen fortsatte i samma riktning skulle man snart ha ett fjärde, finländskan.¹¹⁸¹

I det här sammanhanget är det värt att notera att Bergroth också tog upp frågan huruvida en inhemsk teater kunde bidra till att det finlandssvenska talspråket höll sig så nära det "allmänna högsvenska uttalet gällande reglerna". Enligt Bergroth uppfattades detta av en del som en paradox, trots att det var "den enklaste, naturligaste sanning". I Helsingfors hade det länge funnits en sverigesvensk teater, men den verkade inte ha haft något betydande inflytande på det språkliga planet. Åbosvenskan stod närmare den högsvenska normen, trots att teatern i Åbo var inhemsk:

Vi ha lyssnat till det högsvenska uttalet på vår scen utan en tanke på att själva söka tillägna oss det; naturligt nog, ty detta uttal företer flere genomgripande, delvis starkt framträdande egenheter, som vi icke kunna tillägna oss. Förhållandet blir ett helt annat då vi skapa oss en inhemsk svensk scen.¹¹⁸²

Tidningen *Fyren* var snabb med en ironisk kommentar. Man hävdade nämligen att det fanns en tydlig paradox i resonemanget: Bergroth ansåg att målet borde vara

ett eget scenspråk med egenartad ans och hyfsning, och samtidigt böra vi genom att rykta och rensa vårt finländska talspråk från diverse finländska egenheter, från störande och söndrande egenart, närma detta så mycket som möjligt till högsväret i Sverige. Är icke detta tre trappor upp och tre trappor ned?¹¹⁸³

Skribenten opponerade sig också mot Bergroths påstående om att den sverigesvenska teaterns språkliga betydelse i Finland varit ringa: "[---] hur ofta förstärkte man icke i unga dagar sitt anspråkslösa förråd af vältalighetsblomster med rikssvenska praktblomster – blifvande trumfar på konventet och i fransäsen med flamman – via paradiset på gamla Svenska Teatern!" Den bildade ungdomen talade nu mer "rikssvenskt" än i skribentens ungdom, trots att man kunde förvänta sig något helt annat på grund av den kraftiga

¹¹⁸¹ Bergroth, 'Det svenska scenspråket i Finland', s. 324–327. Talet publicerades även i förkortad form i *Hufvudstadsbladet* 6.2.1917. I protokollet från årsmötet noterades att talet mottogs "med livliga bifallsyttringar av allmänheten". 'Årsmötet den 5 februari 1917', *Förhandlingar och uppsatser* 30, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXIV (Helsingfors 1917), s. XCV.

¹¹⁸² Bergroth, 'Det svenska scenspråket i Finland', s. 322.

¹¹⁸³ 'Scenspråk – eller skenspråk?', *Fyren* 1917:5–7, s. 4.

finska inflyttningen. Visserligen var det inte enbart tack vare teatern som influenserna från Sverige var så starka, utan till detta bidrog också till exempel de täta kontakterna och kommunikationerna mellan Finland och Sverige och importen av sverigesvensk litteratur. Att det bildade uttalet i Åbo i högre grad skulle överensstämma med den bildade sverigesvenskan kunde skribenten inte alls hålla med om, och han förstod heller inte varför Bergroth jämförde utvecklingen mellan de olika skandinaviska språken med förhållandet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige, det vill säga att svenskan i Finland kunde komma att utvecklas till ett separat språk. En sådan slutsats kunde man inte dra enbart på basis av ”smärre uttalsolikheter mellan sverigesvenska och finlands-svenska”. Slutligen uttryckte skribenten i *Fyren* sina farhågor för att det nya finlands-svenska scenspråket skulle komma att te sig främmande för alla.¹¹⁸⁴ Av allt att döma var inlägget skrivet av redaktören själv, det vill säga Rafael Lindqvist (1867–1952). Lindqvist var chefredaktör för *Fyren* mellan åren 1904 och 1922.¹¹⁸⁵

En av dem som ifrågasatte avskaffandet av den sverigesvenska teatern i Helsingfors var Hugo Pipping, som framförde kritik mot beslutet i sin recension av Bergroths *Finlandssvenska* och Cederschiölds *Framtidssvenska*. Pipping ville betona att teatern överallt i världen var ett av de bästa medlen för att upprätthålla ett enhetligt högspråk. Samtidigt konstaterade han att mycket var vunnet om man följde Bergroths anvisningar.¹¹⁸⁶ Pipping hade redan i juni 1904 kommenterat ämnet i en artikel i *Helsingfors-posten* där han utgått från förhållandena i Tyskland, där det fanns ett gemensamt ”Bühnensprache”. Detta hade flera fördelar, inte minst var det en ”språkskatt” som ”konserverar språket bättre än hvilken ’Antibarbaros’ som helst. Läroböcker läsas stundom af några hundra individer, stundom af ingen, men på teatern går hvar man”. Pipping ansåg också att den tyska scenkonsten i sig dragit nytta av det gemensamma språket:

Skådespelaren är vingklippt, om han ej tillhör en scen, där han kan samarbeta med andra, som tala samma dialekt och därtill äro hans vederlikar i begåfning. Ty samspelet är icke samspel, om hvar aktör talar sin dialekt, eller om geniet faller på knä för en landtrolla.

Pipping ansåg att ”dialektklyfningen” mellan Finland och Sverige ännu inte gått så långt, och att det absolut inte fanns någon orsak att påskynda den genom att skapa en separat norm för teaterspråket i Finland.¹¹⁸⁷

Oskar Hultman kommenterade dagen därpå Pippings åsikt i en diskussion med Georg Schauman och sade sig vara ”i allo ense med honom i denna punkt”. Schaumans ståndpunkt framgår tyvärr inte av Hultmans dagboksanteckningar. Hultman hyste överlag inga höga tankar om den finländska svenskan. Enligt honom skulle man följa samma språkliga ideal som i Sverige, och dessutom var inhemska teaterföreställningar i allmänhet sämre än svenska. Hans dagboksanteckningar visar att frågan om teaterspråket verk-

¹¹⁸⁴ ’Scenspråk – eller skenspråk?’, *Fyren* 1917:5–7, s. 4–5.

¹¹⁸⁵ ’Lindqvist, Rafael’, *Uppslagsverket Finland*, <http://www.uppslagsverket.fi> (14.8.2011).

¹¹⁸⁶ Hugo Pipping, ’Finlandssvenska och framtidssvenska’, recension av Hugo Bergroths *Finlandssvenska* och Gustaf Cederschiölds *Framtidssvenska*, *Hufvudstadsbladet* 5.7.1918.

¹¹⁸⁷ Hugo Pipping, ’Den finländska svenskan som teaterspråk’, *Helsingfors-posten* 4.6.1904.

ligen var något som diskuterades av de bildade. I slutet av november 1915 träffade han till exempel Gustafsson och Carpelan ”vilka nödvändigtvis ville diskutera frågan ’sverigesvenska eller inhemska skådespelare?’ Båda höllo på de inhemska och på den finländska svenskan, som jag däremot sade mig ej ge mycket för.” Några dagar senare träffade han Chydenius i universitetets tidningsrum och diskuterade teaterfrågan med honom: ”Vi voro i huvudsak av samma åsikt – att vi här i Finland böra hava samma språkideal som Sverigesvenskarna, och att de inhemska prestationerna i teaterväg stå vida lägre än de svenska.”¹¹⁸⁸

Från år 1916 fanns det alltså ändå en finlandssvensk nationalscen, Svenska teatern i Helsingfors. Men hur gick det med Svenska inhemska teatern? Den existerade bara två år till: 1918 döptes den om till Åbo svenska teater. Ingrid Qvarnström sammanfattar betydelsen av teatern på följande sätt:

Sin största betydelse hade Svenska inhemska teatern haft däri att den bevisat, att vi finlandssvenskar kunde skapa något eget av värde och med utvecklingsmöjligheter även på den dramatiska konstens område. Svenska inhemska teatern, den första scenen i Finland med enbart finländska sujetter, blev det påtagliga beviset på att idén ingalunda var en utopi.¹¹⁸⁹

Året därpå, 1919, grundades Wasa teater, som blev den tredje fasta scenen i Svenskfinland. Här, precis som i Åbo, anlätade man emellertid också skådespelare från Sverige, och som Ralf Långbacka har noterat var det sverigesvenska inslaget ofta dominerande i Vasas.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁸ Oskar Hultmans dagbok 5.6.1904, 26.11.1915 och 2.12.1915, Släkten Hultmans samling B:2, ÅAB, Åbo. Se även Elomaa, s. 196–197.

¹¹⁸⁹ Qvarnström, s. 54–56.

¹¹⁹⁰ Långbacka, ’Teater och drama före kriget’, s. 187–188.

7 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Under den senare delen av 1800-talet aktualiserades det svenska i Finland på flera sätt. För det första ägde en konsolideringsprocess rum där språkets roll som en sammanhållande faktor betonades. Processen inleddes redan efter mitten av 1800-talet då det uppstod en liten skandinavistiskt influerad svensknationell krets kring A.O. Freudenthal. Mot slutet av seklet, i och med det finska språkets frammarsch, intensifierades processen och perioden 1890–1920 blev avgörande för konstruktionen av en ”finlandssvensk” identitet.¹¹⁹¹ För det andra började man på allvar intressera sig för språket i sig, eller den språkliga varietet som jag i min avhandling kallat ”den finländska svenskan”, och som i slutet av min undersökningsperiod fick beteckningen ”finlandssvenska”.

I den här avhandlingen har jag studerat den tidiga svenska språkplaneringen i Finland i en idéhistorisk kontext. En viktig fråga har varit hur diskussionen om språket påverkades av den ”svensknationella” konsolideringsprocessen. Jag har också lyft fram några ”ismer” som på olika sätt avspeglat sig i språkplaneringen, närmare bestämt skandinavism, purism, traditionalism och funktionalism. Jag har även betonat aktörernas roll, och deras plats i ett större sammanhang, ett nätverk som omfattade såväl Finland som Sverige.

Språkplaneringen tillskrivs en viktig roll inom den process som brukar kallas nationsbygge. Genom språkplaneringen kan man välja att understryka gemenskaper men också att markera gränser i förhållande till andra – man kan alltså tala om en exkluderande och en inkluderande funktion. Begreppet nationsbygge är visserligen problematiskt då det gäller svenskan i Finland – här handlar det närmast om att skapa en på språket baserad ”nationalitet” (eller identitet) inom ramen för den politiska enheten (storfurstendömet och senare staten) Finland.

Språkplanering är en process med flera dimensioner. I min avhandling har jag valt att i första hand fokusera på korpusplaneringen, eller närmare bestämt diskussionen om särdragen i den finländska svenskan (det vill säga finlandismerna) och stavningen. Den förstnämnda diskussionen har berörts i olika sammanhang, men den har inte studerats ut uttryckligen ett idéhistoriskt perspektiv. Dessutom har det handlat om mera kortfattade framställningar. Den senare diskussionen har skildrats av Olof Mustelin, så därför har min avsikt inte varit att i någon större utsträckning redogöra för debatten i sig utan att lyfta fram sådana aspekter som har att göra med den finländska svenskans förhållande till sverigesvenskan och med synen på svensk språkvård i Finland. Det handlar med andra ord om frågor som kan bidra till att fördjupa bilden av språksynen överlag, och som

¹¹⁹¹ Se till exempel Lönnqvist, ’Retoriken i den etniska mobiliseringen’, s. 18.

också kan öka förståelsen av diskussionen om särdragen, där förhållandet till den bildade svenskan i Sverige var avgörande.

Att det fanns skillnader mellan sverigesvenskt och finländskt språkbruk var inget nytt i slutet av 1800-talet – sådana skillnader hade noterats betydligt tidigare, särskilt då det gällde uttalet. En diskussion om särdragen uppstod dock senare, under senare delen av 1800-talet, då först A.O. Freudenthal och senare Karl Lindström behandlade dem i uppsatser. Mot slutet av seklet började man arbeta med att kartlägga skillnaderna. Ett viktigt steg togs av Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors som år 1893 började uppteckna skiljaktigheter mellan den finländska svenskan och sverigesvenskan och i början av 1900-talet publicerade en förteckning över dem.

I min behandling av särdragsdiskussionen har jag delvis utgått från en uppdelning i olika ståndpunkter som gjorts av Hugo Bergroth och som även diskuterats av Bengt Loman, som talat om en national-liberal språksyn som betonade den finländska svenskans egenvärde respektive en strömning som lyfte fram enheten inom det svenska språket. Den senare har jag betecknat som en överlevnadsstrategi. Av mitt material framgår att dessa kategorier – särskilt i form av ytterligheter, som Bergroth framställer dem i *Finlandssvenska* – är problematiska. Det finns nämligen endast få exempel på att någon argumenterade för en differentiering eller en mer renodlad national-liberal ståndpunkt. Här handlar det närmast om den unga författarinnan Hagar Olsson, som år 1916 i mycket skarpa ordalag kritiserade språkrensingsarbetet. Hon fick ett tämligen överlägset bemötande av *Studentbladets* redaktion, vilket fick litteraturforskaren Valfrid Vasenius att ingripa till hennes försvar. Lika långt gick inte Georg Schauman, trots att även han varnade för överdrifter i språkrensningen. Dessa inlägg publicerades på 1910-talet, och är exempel på att man ansåg att jakten på finlandismer gått för långt. Utmärkande är också att kritiken kom från personer som inte var språkvetare: bland filologerna var överlevnadsstrategin starkt rotad, även om det fanns en del mindre variationer.

Det är uppenbart att kritikerna utgör undantag – även Hugo Bergroth hävdade i ett sammanhang att det i mitten av 1910-talet var ovanligt att någon försvarade provinsialismerna. I inledningen till *Finlandssvenska* tog han emellertid inte ställning till de två synsättens utbredning – här handlar det kanske snarast om ett effektivt retoriskt grepp: han visar på två ytterligheter, för att sedan hävda att hans avsikt är att finna en förmedlande lösning. I praktiken var hans program för språkvården inte särskilt förmedlande. Bengt Loman skriver: ”När det gäller skriftspråkets grammatik, ordförråd och fraseologi företräder Bergroth alltså en kompromisslös högsvensk linje. Han ivrar för ett gemensamt svenskt språkideal.”¹¹⁹² Bergroths syn på talspråket, och särskilt uttalet, var visserligen mer nyanserad.

Ibland kommenterade aktörerna, däribland just Bergroth, också själva debatten och dess utveckling. Med hjälp av dessa uttalanden har jag försökt klargöra de olika ståndpunkternas utbredning vid olika tidpunkter. Bergroth hävdar till exempel att det var vanligt att man under den senare delen av 1800-talet försvarade den finländska svenskans egenart och dess oberoende av sverigesvenskan. Sådana belägg är svåra att finna, så av allt att döma handlar det om en diskussion som inte lämnat spår i materialet. Det är också

¹¹⁹² Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 83–84.

sannolikt att det i många fall handlade om att man inte ansåg att det fanns skäl att ingripa i utvecklingen, snarare än att man förde fram något som kunde liknas vid en national-liberal ståndpunkt – och än mindre en national-liberal strategi. Det är viktigt att komma ihåg att det i början av min undersökningsperiod inte fanns någon sammanställning över särdragen, vilket naturligtvis gjorde att det blev svårare att förhålla sig till dem. Antagligen fick man i hög grad utgå från det egna språkbruket. Kritiska inlägg från 1910-talet visar att man även då tenderade att försvara ord och uttryck som man själv använde. Intressant nog finns det tecken som tyder på att utgivningen av landsmålsföreningens lista i viss mån dämpade diskussionen. Listan kritiserades också för att ge en bild av att skiljaktigheter närmast förekom i de lägre stilarterna, och för att bara uppta en del av särdragen.

Min analys av materialet som helhet visar att det verkligen fanns en överlevnadsstrategi, men också att den uppträdde i olika former: man kunde till exempel försvara en anslutning till den sverigesvenska normen på ett övergripande plan, men ändå vara tolerant då det gällde enskilda avvikelser i språkbruket – särskilt det egna. Det handlar helt enkelt om gränsdragningar. Dessutom är det viktigt att skilja mellan olika typer av särdrag. Det är nämligen tydligt att ”svenska” särdrag uppfattades som de minst problematiska, medan det finska inflytandet måste motarbetas. Någon motsvarande national-liberal strategi fanns det inte, även om några personer lyfte fram den finländska svenskans egenvärde. Ofta handlar det om ett försvar av vissa typer av särdrag, inte om en strävan efter att låta svenskan i Finland gå sin egen väg. Det handlar alltså inte om en kamp mellan två olika strategier för det svenska språket i Finland.

Man måste också fråga sig om det finns en skillnad mellan teori och praktik. Den moderna språksynen, kopplad till junggrammatiken, innebar att man hyste en förståelse för att språket förändrades och för att det skedde en differentiering mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland. Å andra sidan fanns det praktiska omständigheter som gjorde att man fann det nödvändigt att motarbeta denna differentiering: enheten var viktig för att de svenskspråkiga i Finland skulle kunna upprätthålla sitt språk och sin kultur. De sverigesvenska aktörerna reagerade överlag inte negativt på differentieringen, vilket sannolikt berodde på att de inte hade samma behov av att ta ställning till konkreta strategier. När till exempel Adolf Noreen i ett sammanhang kommenterade finlandismer hade han snarast ett funktionellt perspektiv där den ömsesidiga förståelsen var i fokus. De finländska språkforskarna hade å sin sida ett annat behov av att reflektera kring språkutvecklingens betydelse för den svenskspråkiga nationaliteten och den svenska kulturen i Finland, vilket avspeglade sig i den strategi de valde. Men det är också viktigt att vara medveten om att målet kunde vara detsamma, även om bevekelsegrunderna skilde sig från varandra. Att man förespråkade enhet kan också ha varit ett utslag för språklig pragmatism där en fungerande kommunikation var avgörande.

Diskussionen om drivkrafter eller ideologier visar att det är mycket svårt att inordna argument i olika ”ideologiska kategorier”. De ideologiska motiven gick ofta i kors och kunde till och med dölja varandra. Med tanke på dessa omständigheter har min avsikt heller inte varit att konstruera klara kategorier, utan att visa på komplexiteten i debatten och argumentera för en bred tolkning av bland annat drivkrafterna inom särdragsdiskussionen. Det är till exempel svårt att veta i vilken grad intresset för särdragen styrdes av den puristiska språkvården i Sverige (särskilt i och med att det också är oklart hur aktörerna

själva uppfattade purismens roll i just förhållningssättet till särdragen). I stället vill jag peka på en mer övergripande språklig medvetenhet, som purismen naturligtvis var en del av. Såväl stavningsdebatten som frågan om den svenska nationalitetens ställning – och överlevnad – i Finland ökade intresset för språket i stort. Dessutom fanns det andra faktorer som aktualiserade frågan om språket och språknormen, inte minst diskussionen om den finländska svenskan på scenen som delvis sammanföll med 1910-talets särdragsdebatt.

Men även om den ideologiska kontexten är svårtolkad så är det ett faktum att vissa ideologiska argument var mer framträdande i vissa delar av debatten. I nystavningssträvandena kan man tydligt iakta en återspeglning av det moderna samhällets framväxt och av demokratisering – alla ska ha möjlighet att lära sig läsa och skriva och på så vis ta del av den bildning som varje medborgare förväntas ha. I diskussionen om särdragen behandlas i större utsträckning den nationella problematiken och frågan om de svenskspråkigas kulturella och språkliga överlevnad.

Tolkningen av argumenten försvåras i viss mån också av undersökningens diakrona karaktär: under den period jag studerar hinner det ske en rad förändringar på såväl det språkliga som det samhälleliga planet vilket gör att också kategorierna förskjuts och förändras. Dessutom har det framkommit att det är viktigt att inte ta för givet att aktörerna upplevde samma mönster eller kontinuiteter som man ur ett modernt perspektiv kunde förvänta sig. Även om man i allmänhet anser att Karl Lindström inledde diskussionen om särdragen år 1885 – vilket också Bergroth hävdar – finns det också något (enstaka) exempel på att man åtminstone i viss grad upplevde 1910-talets debatt som ”ny”, vilket tyder på att omständigheterna och/eller sättet att argumentera hade förändrats. Här har jag velat peka till exempel på den nya situation som den svenskspråkiga bildade klassen politiskt sett hamnade i efter lantdagsreformen 1906 och som rimligtvis aktualiserade ett flertal frågor om de svenskspråkigas situation och framtid. Det är rimligt att de nya utmaningar som demokratiseringsprocessen gav upphov till också fick betydelse för identitetskonstruktionen, och här ingick språket som en viktig del. Med andra ord kan man säga att behovet av strategier växte. Den norm som Hugo Bergroth etablerade kan delvis ha varit ett resultat av denna utveckling, men också av en ökad språklig medvetenhet överlag.

Då det gäller just den språkliga medvetenheten vill jag återknyta till stavningsdebatten. Den inleddes som bekant redan efter rättstavningsmötet 1869 och var inledningsvis färgad av skandinavismen, som med tiden ändå kom att spela en undanskymd roll. I stället framträdde andra motiv, särskilt socialt och pedagogiskt färgade sådana. Stavningsdebatten intensifierades i mitten av 1880-talet, samtidigt som Lindström publicerade sina inlägg om särdragen i den finländska svenskan. Det är ändå viktigt att komma ihåg att de bara var delvis samtidiga: på 1910-talet, då Bergroth gjorde sitt mest betydande arbete, var stavningen inget hett tema, även om det fanns krafter som även efter 1906 års stavningsreform ville genomdriva nya förändringar.

I Sverige blev rättstavningsdiskussionen mer splittrad än i Finland, och det framfördes flera olika reformförslag. I Finland fanns i stället *en* tydlig auktoritet på området, A.O. Freudenthal, som år 1881 gav ut en rättskrivningslära som i princip följde rättstavningsmötets övergångsförslag. Det finns exempel på att man efter utgivandet reagerade på

undertiteln, ”med särskildt afseende på Finland”, vilket visar att det i någon mån fanns en medvetenhet om behovet av att följa samma språknorm som i Sverige. Hur stor denna medvetenhet egentligen var är omöjligt att säga eftersom det inte går att dra några slutsatser om de diskussioner som inte lämnat avtryck i materialet. Jag vill ändå hävda att frågan om stavningen, som uppenbarligen engagerade många språkmän och lekmän, skapade en medvetenhet om språkvårdens möjligheter och begränsningar. Det förekom också en liten diskussion om möjligheterna – eller rätten – att på finländskt håll driva på reformer. Här kan man ana en lyhördhet, som i vissa fall nästan kan betecknas som ängslig – inför den sverigesvenska språkvården och de sverigesvenska auktoriteterna.

I ett av kapitlen i min avhandling har jag valt att lyfta fram aktörerna och deras kontakter med varandra. Den aktör som förekommer i flest sammanhang är utan tvekan A.O. Freudenthal – det är närmast slående hur han figurerar i alla tänkbara situationer där det svenska i Finland aktualiseras. Det är kring honom den svensknationella kretsen uppstår, det är han som riktar uppmärksamheten mot de svenska dialekterna i Finland, han pekar tidigt på särdrag i den finländska svenskan, han tar initiativ till grundandet av Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors, han blir den första professorn i svenska språket i Finland och det är han som sprider rättstavningsmötets förslag i Finland genom sin lärobok. Det är ingen tvekan om att han var en banbrytare då det gällde att uppmärksamma och undersöka det svenska språket i Finland.

A.O. Freudenthals betydelse för den svenska kulturen och det svenska språket är utan tvekan stor, men det är sannolikt att hans framträdande person också var problematisk, inte minst i spänningen mellan svenskhets- och finskhetsvänner, och att hans roll inom den svensknationella rörelsen påverkade attityderna i vissa frågor. Detta gällde i så fall såväl inrättandet av en professur i svenska vid universitetet som frågan om vilken rättstavningsnorm som skulle följas i skolorna. Det är också intressant att reflektera kring det faktum att Freudenthal, trots sin framträdande roll, representerade en äldre skola inom filologin eller språkvetenskapen, medan hans elever i en annan utsträckning påverkades av nya strömningar och influerades av till exempel Adolf Noreen i Uppsala.

Också då det gällde kontakterna till Sverige intog Freudenthal en pionjärroll: kring år 1860 reste han till Uppsala för att studera och knyta kontakter, och han följdes senare av sina elever – det blev en tradition att åka till Sverige för att studera, och genom dessa vistelser skapades nätverk som inkluderade såväl finländska som svenska forskare. Betydelsen av dessa Sverigevistelser för språksynen och den egna identifikationen är svår att mäta, men den bör inte underskattas. Även om det hände att man vid den här tiden pekade på ett bristande svenskt intresse för finländska angelägenheter verkar det ha funnits ett genuint intresse och ett uppriktigt engagemang inom de akademiska kretsarna, och man insåg uppenbart också vikten av ett nätverk som var förankrat på bägge sidor om Bottniska viken.

En analys av nätverket, eller nätverken, öppnar också upp för nya perspektiv för den som är intresserad av de kulturella och politiska strömningar som påverkade normeringsdiskussionen. Genom att studera dem som deltog i arbetet och de argument de förde fram i olika sammanhang är det nämligen möjligt att skapa sig en uppfattning om hur idéer spreds och tog plats i nya sammanhang samt hur de formades och ställdes mot bakgrund av skeenden i samhället. Därför faller det sig också naturligt att i en undersök-

ning koppla ihop språkliga och samhälleliga strävanden för att på så sätt skapa en djupare förståelse av debatten, såväl om nationen som om språket, och det klimat i vilket den ägde rum.

I det sista kapitlet i avhandlingen lyfte jag fram två domäner som var relevanta i diskussionen om språket under min undersökningsperiod, närmare bestämt folkskolan och teatern. Min avsikt är framför allt att peka på vilken betydelse dessa domäner tillmättes inom språkplaneringen. Folkskolan spelade en viktig roll i debatten om stavningen eftersom denna hade en tydlig pedagogisk dimension. I folkskolan fick alla en medborgerlig bildning, och ett språk med en enkel och funktionell stavning (baserad på uttalet) betraktades som ett viktigt instrument i denna bildningsprocess. Med andra ord kan man här också tala om språkets roll i demokratiseringsprocessen, som i sin tur är en viktig del av moderniteten som överlag karakteriserades av en hög nivå av standardisering, inte bara inom språket utan också inom till exempel den expanderande industrin.

Då det gäller teatern har jag valt jag att lyfta fram två inlägg som måste betraktas som särskilt intressanta. Det ena gjordes av Ernst Lagus på 1890-talet och det andra av Hugo Bergroth på 1910-talet. Deras synpunkter är inte endast intressanta vad beträffar språket på scenen, utan också för det bildade svenska talspråket i Finland överlag – jag konstaterade bland annat att Lagus betraktade den svenska teatern i Finland som en viktig faktor i konsolideringen av svenskan i Finland, och Hugo Bergroth betonade vikten av att språket vid teatern skulle fungera som en förebild för det talade språket, en förebild som inte fick vara omöjlig att efterlikna. Då det gäller teatern är det särskilt intressant att notera att det fanns en oro för att en inhemska teater skulle klippa av banden till Sverige – man ansåg alltså att de sverigesvenska teatersällskapen fungerade som ett slags brobyggare. Den bergrothska normen upprätthöll på sätt och vis denna funktion (kopplingen till Sverige), även om den var tillåtande i fråga om uttalet. Att efterlikna den sverigesvenska accenten var helt enkelt inte praktiskt möjligt.

Avslutningsvis är det på sin plats att återknyta till Bo Lönnqvists modell av samlingsrörelsen eller definitionen av finlandssvenskarna som en etnisk grupp. Det finns tydliga kopplingar såväl till definitions- som kartläggningskedet, inte minst genom A.O. Freudenthals person. Dennes tankar om den svenska nationaliteten (eller nationen) och om beteckningen på de svenskspråkiga finländarna går hand i hand och innefattar såväl en inkluderande som en exkluderande mekanism, där de svenskspråkiga inkluderas i ett större svenskt sammanhang samtidigt som de finskspråkiga exkluderas. Svenska landsmålsföreningen är ett utmärkt exempel på kartläggningsarbetet – här handlade det inledningsvis om dialekter och folkkultur, men från 1890-talet om provinsialismer. Definitionen och kartläggningen utgör de första stegen i skapandet av en svensk identitet i Finland, men det är viktigt att komma ihåg att det inte handlar om en 60-årig process mot en och samma ”finlandssvenska” identitet. Innehållet i och ramarna för identiteten förändras genom att det mot slutet av perioden, från och med 1890-talet och sekelskiftet, också sker en viss kontrastering mellan finlandssvenskt och sverigesvenskt, vilket är en markering som inte hade passat in i den svensknationella identitetskonstruktion som pågick i början av perioden.

Här är det intressant att notera att denna markering spelar en undanskymd roll i diskussionen om särdragen, där behovet av en enhetlig norm betonas och slutligen etableras

genom Bergroths språkvårdande arbete. Däremot kan man säga att till exempel Hagar Olssons kritik mot språkrensningen innebär en tydlig markering (de svenskspråkiga i Finland är inte svenskar). Samtidigt ska man vara medveten om att Olsson är ett undantag och en representant för den regellöshet som enligt Clas Zilliacus utmärkte de modernistiska författarna. Det är också viktigt att komma ihåg att diskussionen om särdragen, oavsett anslutningen till den sverigesvenska normen, samtidigt innebar att medvetenheten om en viss "finlandssvensk" särart ökade, och därför ska man inte förringa betydelsen av denna process av varseblivande med tanke på konsolideringen som helhet.

SUMMARY

In this thesis, I study the Finland-Swedish language planning between 1860 and 1920 from an ideological perspective. This time period, especially the years between 1890 and 1920, was crucial for the construction of a linguistically based Finland-Swedish identity. The process began as early as the end of the 1850's, when a small group of students at the university in Helsinki gathered around A.O. Freudenthal. According to him, people who spoke the same language constituted a *nation* (or *nationality*). Thus, the Swedish-speaking population in Finland was part of the Swedish nationality, although it politically belonged to the Finnish people (*folk*). This language-based definition of a nationality became very important among the "Swedish-minded" in Finland (sometimes referred to as *svekomans*). Their national movement represented a reaction to the Finnish one, which was led by J.V. Snellman and G.Z. Yrjö-Koskinen. When the Finnish language strengthened its position towards the end of the century, the Swedish national consolidation process was intensified and engaged a broader segment of the people.

My main objective is to study the ways in which this "national mobilization process" affected language planning. Additionally, I explore the related and interconnected ideologies of scandinavism, purism, traditionalism, and functionalism. I focus on two different linguistic aspects: the distinctive features of the Finland-Swedish language (i.e. the *finlandisms*), and the spelling debate.

As early as 1867, the philologist A.O. Freudenthal criticized the careless use of the language and argued for a more active language cultivation. He also outlined some emerging linguistic tendencies typical for the Swedish of Finland. The actual discussion, however, started in 1885, when university instructor Karl Lindström published two articles in *Finsk Tidskrift*. Three years later, he continued his discussion on the topic. According to Lindström, it was quite expected that the Swedish of Finland tended to differ from the Swedish of Sweden; he made reference to the development of the English language in the United States. Although he indicated that some variance could be acceptable, he thought that Finland-Swedish should be kept close to Standard Swedish in order to avoid linguistic confusion and prevent the Swedish-speaking population in Finland from becoming isolated.

Towards the end of the 19th century, there was a growing interest in Finland-Swedish and finlandisms. The Swedish Dialect Society of Helsinki (Svenska landsmålsföreningen), which earlier had been collecting information about the Swedish dialects in Finland, started collecting finlandisms in 1893 and published a list of them in 1902. The initiative came from Freudenthal, who had founded the society in the 1870's, and who had been appointed extraordinary professor of Swedish language in 1878.

University instructor Hugo Bergroth dealt with the Finland-Swedish language in several publications and papers in the 1910's. In 1917, he published his most well-known book, *Finlandssvenska* (The Finland-Swedish language), in which he asserted that educated Finland-Swedish should follow Standard Swedish norms. The following year he also published a textbook, *Högsvenska*, based on *Finlandssvenska*. According to Bergroth, so-called provincialisms – i.e. words, expressions or structures that were not used in Standard Swedish – should be avoided in order to prevent Finland-Swedish from developing into a separate language. An important strategic objective with this policy was to guarantee the survival of the Finland-Swedish nationality and culture in Finland. Bergroth's view on the Finland-Swedish language and the linguistic ideal continues to have an influence on Finland-Swedish language planning today.

The discussion about finlandisms engaged mainly academics from Finland, although a few Swedish philologists also commented on them. The spelling debate, however, involved both Swedish and Finland-Swedish people, and was also much more intense. It started after the 1869 Scandinavian orthographic congress in Stockholm. An important objective was to bring the Scandinavian languages closer to each other, and one way of doing this was to reform the Swedish orthography in a phonetic direction. A transcript of the proceedings was published in 1871 by the secretary of the Swedish section, Artur Hazelius. J.E. Rydqvist, a member of the Swedish Academy, reacted very strongly to the reforms suggested by the meeting. The first edition of the Academy's spelling dictionary, *Svenska Akademiens ordlista* (*SAOL*), was published in 1874 and can be described as very conservative. The debate was radicalized in 1885, when an orthographic society (*Svenska rättstavningsällskapet*) was founded in Uppsala. The society was chaired by Adolf Noreen and supported radical phonetic reforms of the Swedish orthography. Some changes were introduced in the 1889 edition of *SAOL*, but it also contained several alternate spellings, which caused confusion. By a government resolution in Sweden in 1889 and in Finland in 1890, the spellings used in this edition of *SAOL* were to be used in the public education system. In the 7th edition of *SAOL* in 1900, many of the old optional forms were excluded. In 1906, a government proposal was signed that suggested that one should write *tt* instead of *dt* and *v* instead of *f*, *fv* and *hv*. The proposal was put before the parliament in 1907, and the new spellings were introduced in schools the same year.

The above-mentioned discussions are important parts of the language planning process during the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. They share some commonalities: the spelling debate was radicalized around the same time as finlandisms were brought up for discussion, and many Finland-Swedish philologists took part in both debates. However, when Hugo Bergroth developed his policy in the 1910's, spelling was no longer the most burning question on the agenda, although some certainly continued to promote more changes – even after the reform in 1906. The debate in Sweden was more heated than in Finland, since there were several competing proposals. In Finland, there was one clear authority, A.O. Freudenthal, who published a spelling guide in 1881, based on the so-called transitional proposal (*övergångsförslaget*) of the congress in 1869.

Generally, language planning is considered to play an important role in nation-building processes. Language planning can serve several functions within nation-building: for instance, it can be used to create inner cohesion but also to create or emphasize differ-

ences between languages. The concept of nation-building is, however, problematic when it comes to the Swedish-speaking population of Finland. In this case, the process resulted in the construction of a linguistically based identity (or “nationality”) within the political unit (the Grand Duchy and later the Republic) of Finland.

In his book *Finlandssvenska*, Hugo Bergroth outlined different views on provincialisms. Some strongly supported the idea of linguistic unity and considered every provincialism erroneous, while others believed that provincialisms reflected the true spirit of the Finland-Swedish people. Additionally, there were moderate views between the two extremes. Hugo Bergroth’s aim was, according to himself, to find a solution somewhere in the middle. He stated that one must circumvent the splintering force in the development without losing the creative element. Differences in pronunciation could be acceptable to a certain extent, but with regards to morphology and the lexicon, the Finland-Swedish language had to adapt to Standard Swedish norms.

In 1983, linguist Bengt Loman also discussed the different views on the Finland-Swedish language. According to him, there were “national-liberal” standpoints that meant that one defended the Finland-Swedish language and its distinctive features. This view was strongly opposed by those who emphasized that Finland-Swedes had to follow Standard Swedish norms in order to survive as a nationality in Finland; this latter view can be termed the survival strategy.

My analysis shows that the survival strategy is almost completely dominant, especially among Finland-Swedish philologists, while “national-liberal” views are hard to find in the source material, despite Hugo Bergroth’s claims that these views were the most common when the debate started in the 1880’s. According to my material, the national-liberal position cannot be considered strategic in the same way as the survival strategy. There are examples of people defending certain distinctive Finland-Swedish expressions, but this does not automatically mean that they wished for the Finland-Swedish language as a whole to develop into an independent language. Some people considered certain finlandisms useful and thought that they could be adopted by Standard Swedish, and others defended certain words or expressions that they used themselves. The survival strategy is, however, clearly strategic and deals with the future of the Finland-Swedish language and culture. However, after the publication of Bergroth’s works in the 1910’s, a few people (Georg Schauman, Hagar Olsson and Valfrid Vasenius) reacted against what they considered excessive language purification, but they are to be considered exceptions.

An important question is whether there is another way to conceptualize the views on provincialisms than a simplified polarized division. I suggest that there was a discrepancy between theory and practise. Karl Lindström, who started the debate, claims that the philologists in Sweden to a large extent understood or even accepted that the Finland-Swedish language developed in another direction than the Swedish language of Sweden. It is my assertion that this can be explained with the new, scientific view on linguistic change that occurred towards the end of the 19th century. Earlier, the historical language had constituted the linguistic ideal, meaning that changes were considered a problem; the younger generation of philologists saw change as something natural, something that takes place in all language communities. According to them, it was completely understandable that the Finland-Swedish language had begun to differ from the Swedish writ-

ten and spoken in Sweden. The philologists in Finland, however, had another problem to deal with: the national one, connected with the Swedish nationality and its possibility of maintaining a language and culture of its own within the political nation of Finland. Their solution, therefore, was to encourage linguistic unity.

Regarding orthography, my aim is to point out aspects in connection to the relationship between the Swedish language in Finland and in Sweden, and its effects on language planning in Finland as a whole. For instance, there was a discussion about whether people in Finland should be involved in the reforms, or if they should wait for the reforms to be established in Sweden. The spelling debate was dominated by motives connected to the development of a modern society: democratization and the will to make it easier to learn to read and write, and thereby acquire the education that was expected from its members. In the discussion on Finland-Swedish on the other hand, arguments connected with the Swedish nationality in Finland and its future are common. It is, however, obvious that arguments cannot easily be divided into “ideological categories.” Since ideologies often-times are hard to separate from each other, one must aim to point out tendencies, rather than create strict divisions or models.

In order to create a better understanding of the language planning process as a whole, as well as the spreading of ideas, I have also focused on the key individuals that took part in the discussions. At this time, it was very common among Swedish-speaking philologists from Finland to go to Sweden, especially Uppsala, to study. These visits were important for the construction of networks in Finland and Sweden. These networks in turn promoted the spreading of ideas and also led to tangible results, e.g. the Helsinki division of the Orthographic Society that was founded in 1887 (an idea that originated with professor Adolf Noreen in Uppsala). Since educational motives were common in the spelling debate, I have chosen to study what role the elementary school played in the discussion. Another important “domain” is the theater, since the language spoken onstage was considered normative for spoken Finland-Swedish. Therefore, it plays an important part in the discussion about the relationship between the Swedish language in Finland and in Sweden, and as a tool for creating linguistic unity.

My study shows that the Swedish language planning in Finland at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century was strongly connected to the national consolidation process and the construction of a Finland-Swedish identity. By emphasizing linguistic unity, one searched to guarantee the future of the Swedish language and culture in Finland. The group of key individuals is quite small, and the majority of them discussed both finlandisms and orthography. They also share other commonalities: several of them were students of A.O. Freudenthal, and also engaged in the Swedish national movement. Language policy was affected by several circumstances, e.g. the strengthened position of the Finnish language, but it is also important to study the two debates in relation to each other. The spelling debate created a linguistic consciousness and put focus on the Finland-Swedish language and the role of Finland-Swedish language planning. Hence, it also created an environment for the discussion about finlandisms and the making of a linguistic policy codified in the work of Hugo Bergroth.

Bilaga 1.

*Nordiska rättstavningsmötets förslag till stavningsreform*¹¹⁹³

Mötets förslag delades upp i två avdelningar, varav den första betecknades som ett övergångsförslag som ansågs kunna tillämpas omedelbart. Övriga förslag, som skulle genomföras senare, ingick i den andra avdelningen.

Första avdelningen

1. Bruket af **e** såsom tecken för **ä**-ljudet inskränkes, i synnerhet där **e** har hvarken fonetisk eller etymologisk grund. Snarast bör **e** utbytas mot **ä** vid återgifvandet af **ä**-ljudet i ljudförbindelsen **jä**.
2. Bruket af **o** såsom tecken för **å**-ljudet inskränkes, i synnerhet där **o** har hvarken fonetisk eller etymologisk grund.
3. **w** såsom tecken för **v**-ljudet utbytes emot **v**.
4. **q** såsom tecken för **k**-ljudet utbytes emot **k**.
5. **th** såsom tecken för **t**-ljudet utbytes emot **t**.
6. **f** såsom tecken för **s**-ljudet utbytes emot **s**.
7. Fördubbling af medjudstecken afskaffas framför en tillkommen böjningsändelse, som börjar med **d** eller **t**.
8. **ck** bör anses såsom förkortningstecken för två sammanskrifna **k**, hvarföre, om stafvelseindelning sker, aldrig **c** skrives på den ena raden och **k** på den andra.
9. Oriktig sammanskrifning av ord undvikas.
10. Främmande ord, som kunna anses fullt upptagna i modersmålet, skrivas på inhemskt vis.
11. Den så kallade gotiska bokstafsformen utbytes emot den latinska.

Andra avdelningen

12. **f** såsom tecken för **v**-ljudet utbytes emot **v**.
13. **fv** såsom tecken för **v**-ljudet utbytes emot **v**.
14. **x** såsom tecken för ljudförbindelsen **ks** utbytes emot **ks**.
15. Fördubbling af medljudstecken i slutet af de ofta förekommande oböjliga orden **at**, **ok**, **til**, **up** afskaffas.

¹¹⁹³ Hazelius, *Om svensk rättstavning* 2.

Bilaga 2.

Rättstavningsällskapets förslag till ändringar i den svenska rättstavningen

Rättstavningsällskapets förslag, utarbetat inför det första mötet år 1885.

Allmänna regler.

- A. Nedanstående speciella regler lida följande allmänna inskränkningar:
- alla ord med vacklande uttal behållas vid sin nu gängse stafning i det afseende hvarti uttalet vacklar;
 - nomina propria behållas vid sin nu gängse skrifning, så vida icke de enkla ord, af hvilka de kunna vara sammansatta, undergått förändring, t. ex. *Västerås* (*väster*). Äro flere stafsätt i bruk, föredrages det, som kommer uttalet närmare, t.ex. *Sverige*, *Simrishamn*, *Växjö*, *Tomas*, *Sofi*.
- B. Stamordets skrifning behålles i tydliga sammansättningar och i ord med slutstavvelserna *-bar*, *-dom*, *-het*, *-sam*, *-skap*; t. ex. *Uppsala*, *kunnjöra*, *kvinnfolk*, *spannmål*, *brännvin*, *kunnskap*, *manddom*.

Speciella regler.

- e* som tecken för *a-ljud* utbytes mot *a*, utom i förstafvelsen *en-*, t. ex. *patsiangs* (*patience*), *sjangtil* (*gentil*),
- dj*, *e*, *g*, *gj*, *hj*, *i*, *lj* som tecken för *j-ljud* ersättas af *j*, t. ex. *jup*, *linjal*, *sorj*, *svalj*, *borjare*, *galje*, *jöra* (*göra*), *jorde* (*gjorde*), *juta* (*gjuta*), *jöt* (*göt*), *järta*, *ijäl* (*ihjel*), *linje*, *reguljär* (*regulier*), *juster*. Härigenom inskränkas *j-ljudets* beteckningar från åtta till en.
- c* (utom i *ck*), *ch*, *g*, *q*, *qu* som tecken för *k-ljud* utbytas mot *k* (*ck*), t. ex. *konkret* (*concret*), *ock* (*och*), *fuchsia* (*fuchsia*), *ansikte*, *sicksack* (*zigzag*), *kvarn*, *kö* (*queue*). Men *vigsel*, *tilltagsen*, *riksdagsman*, *lågt*, *trygt*, *hastigt*, *vigt*, *blygt*, *högt*, se ofvan A a.
- cc*, *x*, *xc* som tecken för *ks* utbytas mot *ks*, t. ex. *aksent*, *aksel*, *eksentrisk*. Genom reglerna 3 och 4 inskränkas *k-ljudets* beteckningar från de n. v. sju till två.
- g* och *n* som tecken för *äng-ljud* utbytas mot *ng* utom före *k* och i prefixet *en-*, t. ex. *lungna*, *talang*, *salong*, *basäng*, *pangsjon* (*pension*), *sjangtil*. Men *byggning*, se A a.
- c*, *ps*, *sc*, *z* som tecken för *s-ljud* utbytas mot *s* (*ss*), t. ex. *sigarr*, *speseri*, *glass* (*glace*), *salm* (*psalm*), *senisk* (*scenisk*), *sigenare*, *sink*.
- t* och *z* som tecken för *ts* utbytas mot *ts*, t. ex. *patsient*, *trapets*. Genom reglerna 4, 6, 7 inskränkas beteckningarna för *s* från nio till en.
- ch*, *g*, *ge*, *j*, *sc*, *sch*, *sh*, *si*, *sk*, *skj*, *ssi*, *stj* som tecken för *sje-ljud* utbytas mot *sj* (*ssj*) eller ännu hållre mot ett af *s* och *j* bildadt nytt tecken, t.ex. *sjarad*, *retusjera*, *sjelé*, *dilisjangs*, *bagasj*, *sersjant*, *sjasmin*, *ansjovis*, *kresjendo*, *sjatull*, *passja*, *punsj*, *afissj*, *sjal* (*shawl*), *revisjon*, *sjöt* (*sköt*), *sjarlakan*, *marsjalk*, *sjuta* (*skjuta*), *misjon*, *själk* (*stjellk*).
- xi* som tecken för *k* med följande *sje-ljud* utbytes mot *ksj* eller hållre *k* med det nya tecknet för *sje-ljud*, t. ex. *refleksjon*. Härigenom inskränkas "sje"-ljudets beteckningar från nu brukliga fjorton till en.

- 10) *kj* som tecken för *tje-ljud* utbytes mot *tj*, t. ex. *tjortel*.
- 11) *dt* som tecken för *t-ljud* utbytes mot *t* (*tt*), t. ex. *bunt*, *hantera*, *skritt*, *ont* (ondt), *milt* (mildt), *rött* (rödt), *bett* (bedt), *oaktat*, *kallat* (kalladt), *dömt* (dömdt).
- 12) *f*, *fv*, *hv* som tecken för *v-ljud* utbytas mot *v*, t. ex. *svär* (sfer), *arv*, *halv*, *avund*, *brev*, *brevet*, *halva*, *vimla*, *vissla*, *vila*. Men *groft*, *aktift*, *kräft*, se A a. Härigenom inskränkas *v-ljudets* beteckningar från fyra till en.
- 13) *e* som tecken för *ä-ljud* utbytes mot *ä* utom i
- pronomina, t. ex. *henne*, *den*, *detta*, och partiklarna *efter*, *eller*, *ej*, *nej*, *men*, *med*.
 - förbindelserna *ekt*, *elj*, *ell*, *em*, *ens*, *ent*, *ept*, *esk*, *ess*, *est*, *ett*, föregångna af annan stafvelse, t. ex. *konfekt*, *konselj*, *formell*, *poem*, *eksempel*, *september*, *amanuens*, *dosent*, *ordentlig*, *konsept*, *romanesk*, *adress*, *prinsessa*, *professor*, *protest*, *kvartett*.
Alltså: *barmhärtig*, *bängel*, *älfenben*, *fäm*, *hälvete*, *härtig*, *kasärn*, *lakäj*, *läjon*, *näkter*, *pänning*, *präst*, *stärbbus*, *träanne*, *värs* o. s. v. Men *ernå*, *erinra* o. s. v. samt stafvelser, som icke ha hufvudaccenten, t. ex. *entlediga*, *berså*, *blyerts*, se ofvan A a. Härledda ord behålla stamordens stafning, t. ex. *karaktäristisk* (karaktär), *väsentlig* (väsen).
- 14) Alla stumma bokstäfver strykas, t. ex. *älst* (äldst), *sjampanj* (champagne), *glass* (glace), i *morse* (morgse), *å* (äh), *värd* (verld), *nämd* (nämnd), *nämt* (nämnt), *jämt* (jemnt), *lungt* (lugnt), *supé* (souper), *avi* (avis).
- 15) Den hittills gällande regeln, att långt konsonantljud dubbelskrifves, utsträcker till **alla** fall, utom *m* i slutet af ord och före *l*, *n*, *r* samt *n* i slutet af pronomina (t. ex. *han*, *min*, *den*, *man*, *en*) och partiklarne *an*, *men*, *än*; alltså: *kann*, *mann*, *männ*, *mun*, *Svänn* (Sven), *vänn*, *allmänn*, *inn*, *ijänn*, *släss*, *reell* o. dyl.; *dömma*, *dommare*, *ungdommen*, *ammen*, *artikkel*, *multippel tittel*, *kapittel*, *grammattisk* (grammatisk), *kottiljong* (cotillon) m. fl.; *bettla*, *joddla*, *vittling*, *idissla*, *jisslan*, *kräckla*, *kvinnlig*, *sinnlig*, *vittna*, *sjillnad*, *ursjillning*, *saffran*, *innre*, *erinnra* o. s. v.
- 16) Den hittills gällande regeln, att långt konsonantljud enkelskrifves före annan konsonant än *l*, *n*, *r* och böjnings-*s*, utsträcker till alla fall; alltså: *snabt*, *bygde*, *bygd*, *bygt*, *snygt*, *spräkete*, *käkt*, *stälde*, *alt*, *sant*, *knäpte*, *knapt*, *tort*, *kyste*, *läpja*, *lätja*, *vilja*. Men *brunns*, *kvinnsperson*, *finns*, *fanns*, *minns*, se ofvan B.
- 17) Dubbelt tecken för kort konsonantljud ersättes af enkelt, t. ex. *adera*, *afär*, *suflett*, *staftli*, *ofentlig*, *akord*, *lakera*, *balett*, *balong*, *elips*, *haleluja*, *paralell*, *kolekt*, *amoniak*, *komité*, *komun*, *abonent*, *honett*, *sonett*, *aplåd*, *raport*, *arest*, *diaré* (diarrhé), *perong* (perron), *surogat*, *assessor*, *dresera*, *kosack*, *atentat*, *atest*, *diletant*, *katun*, *literatur*, *pitoresk*, -- dock så att pluraler och verb på *-era* följa stamordet, t. ex. *professorer* (professor), *adressera* (adress.)

Källor och litteratur

Otryckta källor

Helsingfors universitetets centralarkiv (HUA), Helsingfors

Kanslersämbetets arkiv II

Kanslersämbetet akt III (Fa 15).

Konsistoriets arkiv, inkomna brev

Brev från referendariesekreteraren i ecklesiastikexpeditionen till rektor vid Kejsarliga Alexandersuniversitetet 25.3.1872 (Eb 36).

Konsistoriets arkiv, protokoll

Konsistoriets protokoll 28.3.1872 (Ca 46).

Konsistoriets protokoll 3.4.1872 (Ca 46).

Konsistoriets protokoll 25.11.1876 (Ca 50).

Konsistoriets protokoll 12.12.1876 (Ca 50).

Konsistoriets protokoll 28.3.1877 (Ca 51).

Konsistoriets protokoll 25.4.1877 (Ca 51).

Konsistoriets arkiv, registraturen 1872

Brev från konsistoriet till Finlands ständers allmänna besvärskott 3.4.1872 (Da 46).

Studentmatriklar

Helsingfors universitetets studentmatrikel 1908–1912 (Bb 6).

Kungliga Biblioteket (KB), Stockholm

August Sohlmans politiska korrespondens

Brev från George Stephens till August Sohlman 21.1.1856 (Ep. S 42:7).

Redaktionen för Nordisk familjebok

Brev från A.O. Freudenthal till Nils Linder 19.11.1874, 10.6.1876, 12.4.1878 och 24.5.1893 (R 36).

Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors

Axel Olof Freudenthals samling

Brev från Henrik Backlund till A.O. Freudenthal 7.1.1889 (coll. 56.1).

Brev från C. Carstens till A.O. Freudenthal 11.3.1893 (coll. 56.2).

Brev från Hugo Gyldén till A.O. Freudenthal 13.9.1868 (coll. 56.4).

Brev från Elis Lagerblad till A.O. Freudenthal 18.11.1886 (coll. 56.5).

Brev från Selim Lemström till A.O. Freudenthal 3.12.1867 (coll. 56.6).

Brev från Nils Linder till A.O. Freudenthal 21.4.1886 (coll. 56.6).

Brev från Adolf Noreen till A.O. Freudenthal 6.11.1885 (coll. 56.7).

Brev från Arvid Nyberg till A.O. Freudenthal 16.9.1882 (coll. 56.8).

Brev från Ivar Othman till A.O. Freudenthal 28.6.1875 (coll. 56.8).

Brev från Carl Säve till A.O. Freudenthal 26.5.1867 och 29.8.1870 (coll. 56.10).

Brev från R.F. von Willebrand till A.O. Freudenthal 3.2.1884 (coll. 56.11).

Brevutkast till Nils Linder 25.4.1886 (coll. 56.12).

Brevutkast till J.A. Lundell 23.5.1890 (coll. 56.12).
Brevutkast till Pedagogiska centralavdelningen i Åbo 20.1.1882 (coll. 56.12).

Nylands nations arkiv

Mötesprotokoll 27.4.1859 (NN: Ca1.2).
Nylands Dragon 1858:15 (NN: Hd3.10.1), 1860:3 (NN: Hd3.10.3).

Nordiska museets arkiv (NMA), Stockholm

Artur Hazelius samling

Brev från A.O. Freudenthal till Artur Hazelius 4.3.1875, 20.11.1880, 3.12.1881 och 14.12.1883 (E2b).

Riksarkivet (RA), Helsingfors

Senatens arkiv

Ekonomiedepartementets protokoll 5.2.1890 (Ca 393, mikrofilm Sen 529).
Ecklesiastikexpeditionens betänkande 19.12.1889 (De 82).

Translatorsbyråns arkiv

Handlingar rörande Translatorsbyråns personal (He 1).
Överstyrelsen för skolväsendet III
Överstyrelsen för skolväsendet till HKM 1.11.1889 (Da 5).

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Helsingfors

C.G. Estlanders samling

Brev från A.O. Freudenthal till C.G. Estlander 8.9.1878 (SLSA 252.3).

Ernst Lagus samling

Brev från Karl Lindström till Ernst Lagus 22.10.1886 (SLSA 623.4).

Hugo Bergroth-sällskapetets arkiv

Brev från Hugo Bergroth till Charlotta Kristina Bergroth 7.6.1889, 20.6.1889, 8.7.1889, 20.7.1889, 5.8.1889, 18.8.1889, 26.8.1889, 21.1.1890, 28.1.1890 och 24.3.1890 (SLSA 1007.1).

Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors

Protokoll 7.11.1892, 21.11.1892 och 6.2.1893 (SLS 213u).

Uppsala universitetsbibliotek (UUB), Uppsala

Adolf Noreens samling

Brev från A.O. Freudenthal till Adolf Noreen 26.10.1885 (G 185h).
Brev från Fridolf Gustafsson till Adolf Noreen (å Historisk-filologiska sektionens vägnar) 7.2.1906 samt 1.3.1906 (G 185i).
Brev från Hugo Grönstrand till Adolf Noreen 26.8.1892, 23.4.1893 och 10.6.1893 (G 185i).
Brev från Wentzel Hagelstam till Adolf Noreen 7.1.1886, 17.3.1890 och 31.3.1890 (G 185i).
Brev från K.J. Hagfors till Adolf Noreen 20.5.1890 och 26.9.1890 (G 185i).
Brev från Elis Lagerblad till Adolf Noreen 27.10.1886 (G 185m).

Brev från Karl Lindström till Adolf Noreen 15.1.1888 och 27.12.1889 (G 185o).

Carl Säves samling

Brev från A.O. Freudenthal till Carl Säve 31.5.1865, 12.2.1866, 12.3.1866 och 9.12.1866 (G 267d).

Svenska rättstavningsällskapets samling

Mötesprotokoll 28.11.1885 och 27.9.1888 (U 2069p).

Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo

Alice Cronwalls samling

Biographica o. a. handlingar rörande släkterna Cronvall och Levj (D 59/23).

Släkten Hultmans samling

Oskar Hultmans dagbok (B2):

1899: 6.2, 20.2, 21.2, 10.3, 17.3, 8.4, 9.5, 13.5 och 15.5.

1902: 12.2 och 14.2.

1903: 22.11.

1904: 5.6 och 29.7.

1906: 18.11.

1914: 7.4 och 8.4.

1915: 26.11 och 2.12.

1918: 9.3 och 17.4.

1921: 11.4.

Edvard Westermarcks samling

Brev från Hugo Pipping till Edvard Westermarck 24.3.1901 (XXXVIII).

Svenska rättstavningsällskapets Helsingforsrets

Mötesprotokoll, 28.10.1887 (A:2).

Treårsberättelse, 28.10.1890 (A:2).

Åbo landsarkiv (ÅLA), Åbo

Åbo ärkestifts domkapitels arkiv

Kyrkolagskommitténs protokoll (1818–1863) (I I:25).

Tryckta källor

Tidningar

Dagens Press 1914 och 1916.

Finland 1886 och 1890.

Finlands Allmänna Tidning 1876.

Folkvännen 1884.

Fyren 1915 och 1917.

Hangöbladet 1910.

Helsingfors Dagblad 1862 och 1870.

Helsingfors Tidningar 1847, 1856 och 1860.

Helsingfors-posten 1904.

Hufvudstadsbladet 1876, 1881, 1883, 1893, 1903, 1910, 1911, 1914, 1915, 1917, 1918 och 1927.

Ilmarinen 1848.

Kotka Nyheter 1923.

Morgonbladet 1872 och 1881.

Nya Pressen 1883, 1885, 1886, 1890 och 1912.

Päivälehti 1900.

Svenska Pressen 1922.

Tammerfors Nyheter 1910.

Uusimaa 1900.

Vasabladet 1913 och 1915.

Vestra Nyland 1882.

Viborgs Nyheter 1910, 1917 och 1922.

Vikingen 1871, 1872, 1873 och 1874.

Wiborgsbladet 1889.

Åbo Tidning 1883 och 1888.

Åbo Underrättelser 1831, 1909, 1910, 1912, 1913 och 1916.

Österbotten 1872 och 1873.

Östra Finland 1889.

Östra Nyland 1881, 1882, 1915 och 1916.

Tidskriftsartiklar och övriga tryckta källor

Andersson, Otto, 'Brage, en vetenskaplig och kulturell uppgift. Föredrag hållet vid föreningen Brages möte den 4 november 1906', *Årsskrift I. Utgifven af föreningen Brage 1906* (Helsingfors 1907), s. 11–19.

Berg, Ruben G:son [”Lennart Hennings”], 'Språkliga iakttagelser i K. A. Tavaststjernas arbeten', *Finsk Tidskrift* 1899:II, s. 185–207.

Berg, Ruben G:son, 'Runebergs språkbruk', *Pedagogisk tidskrift* 36 (1900), s. 69–83.

Berg, Ruben G:son, 'Lexikaliska bidrag till finländskan i våra dar', *Språk och stil* 3 (Uppsala 1903–1904), s. 123–138.

- Berg, Ruben G:son, 'Finländska anteckningar' (ingår i kategorin "Smärre bidrag"), *Språk och stil* 5 (Uppsala 1905), s. 99–100.
- Bergroth, Hugo, recension av K. Knudsens bok *Våre læker og morsmålet*, *Finsk Tidskrift* 1890:I, s. 322–323.
- Bergroth, Hugo, 'I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finland inom litteraturen ock prässen sedan 1869?', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 49–62.
- Bergroth, Hugo, 'Ett par ord om vår rättstafning', *Kalender utgifven av Svenska Folkskolans Vänner* 1901 (Helsingfors 1901), s. 136–143.
- Bergroth, Hugo, 'Apropå ett felrim hos Runeberg', *Språk och stil* 10 (Uppsala 1911), s. 145–148.
- Bergroth, Hugo, 'Om finländsk-svenska apiko-gingivaler', *Svenska landsmålens Fästskrift till H. F. Feilberg* (Stockholm 1911), s. 237–241.
- Bergroth, Hugo, *Etthundra i det finländskt-svenska skrifspråket särskilt tidningsspråket, förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan* (Helsingfors 1912).
- Bergroth, Hugo, 'Bruka ditt svenska modersmål riktigt! IV', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner* 1913 (Helsingfors 1913), s. 133–145.
- Bergroth, Hugo, 'Några finländska tillägg och randanmärkningar till Svenska Akademiens Ordbok häft. 1–47', Hugo Pipping (utg.), *Studier i nordisk filologi* 5, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXIII (Helsingfors 1914), s. 1–52.
- Bergroth, Hugo, 'Våra provinsialismer, inledningsföreläsning hållen vid de akademiska sommarkurserna i Åbo 1914', *Frågor för dagen* 3 (Borgå 1915).
- Bergroth, Hugo, 'Ett nytt svenskt ordboksarbete', *Nya Argus* 9 (1916), s. 15–18.
- Bergroth, Hugo, 'Det svenska scenspråket i Finland. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1917', *Förhandlingar och uppsatser* 30, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXIV (Helsingfors 1917), s. 321–340.
- Bergroth, Hugo, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland, Scenisk konst och kultur* 4 (Borgå 1917).
- Bergroth, Hugo, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (Helsingfors 1917).
- Bergroth, Hugo, *Högsvenska. Kortfattad hjälpreda vid undervisningen i modersmålet* (Helsingfors 1918).
- Bergroth, Hugo, 'Genmäle', *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 55 (1918), s. 225–229.
- Bergroth, Hugo, 'Den bildade finlandssvenskan', Gabriel Nikander (utg.), *Det svenska Finland. Folket och odlingen*. Första bandet (Helsingfors 1922), s. 311–321.
- Bergroth, Hugo, 'Om kvantitetsförhållandena i den bildade finlandssvenskan', *Studier i nordisk filologi* 13, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 162 (Helsingfors 1922), s. 1–54.
- Bergroth, Hugo, *Svensk uttalslära med särskilt beaktande av skiljaktigheterna mellan det finländska och det högsvenska ljudskicket till undervisningens tjänst och för självstudium* (Helsingfors 1924).

- [Brage] (föreningen Brage), *Årsskrift I. Utgifven af föreningen Brage 1906* (Helsingfors 1907).
- Cederschöld, Gustaf, *Om svenskan som skriftspråk*, Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola IV (Göteborg 1897).
- Cederschöld, Gustaf, *Framtidssvenska* (Stockholm 1917).
- Cronwall, Alice, 'Provinsialismerna i skrift- och talspråket', *Studentbladet* 1916:10, s. 92–93.
- Cronwall, Alice, 'Språkrenseri', *Studentbladet* 1917:1, s. 2–3.
- Dahlström, Svante, 'Den inhemska teateridén', *Studentbladet* 1913:25, s. 261–262.
- Dahlström, Svante, *Den inhemska teateridén*, Scenisk konst och kultur I (Borgå 1915).
- Eker, Verner, 'Smak och svenskhet', *Östsvensk Tidskrift* 1917:14–15, s. 113–115.
- Eklund, Artur, 'Språkgranskning', *Studentbladet* 1924:6, s. 102–103.
- Estlander, C.G., 'Fennomanska studier', *Finsk Tidskrift* 1882:I, s. 6–275.
- Estlander, C.G., 'Renans åsigtter om hvad en nation är', *Finsk Tidskrift* 1886:II, s. 81–98.
- Estlander, C.G., 'Min ställning i språkfrågan', *Finsk Tidskrift* 1887:I, s. 274–288.
- Estlander, C.G., hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årsmöte 5.2.1888, *Förhandlingar och uppsatser* 3, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland IX (Helsingfors 1888), s. XXX–XXXI.
- Estlander, C.G., hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årsmöte 5.2.1890, *Förhandlingar och uppsatser* 5, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XVIII (Helsingfors 1891), s. XXXIII–XXXVI .
- Estlander, C.G., hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årsmöte 5.2.1896, *Förhandlingar och uppsatser* 10, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XXXIV (Helsingfors 1897), s. XXXIV–XXXVII.
- Finlands statskalender 1893* (Helsingfors 1892).
- Flodström, Isidor, 'Om språklig enhet', *Finsk Tidskrift* 1884:I, s. 278–285.
- Freudenthal, A.O., 'Några ord i nationalitetsfrågan II', *Nylands Dragon* 1860:3.
- Freudenthal, A.O., *Einar Skälaglam's Vellekla öfversatt och förklarad* (Helsingfors 1865).
- Freudenthal, A.O., 'Om tonfallet i nyländska bygdemålet', *Album utgifvet af Nyländingar* III (Helsingfors 1866), s. 33–40.
- Freudenthal, A.O., 'Om svensk språkkunskap', *Album utgifvet af Nyländingar* IV (Helsingfors 1868), s. 166–184.
- Freudenthal, A.O., *Om svenska allmogemålet i Nyland*, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten 15 (Helsingfors 1870).
- Freudenthal, A.O., 'Om svenskarne i Nyland', *Land och Folk. Illustrerad Tidskrift för folkklifsteckningar och reseskildringar* 1874, s. 193–215.
- Freudenthal, A.O., *Über den Närpesdialekt. Bidrag till ordbok öfver Närpesmålet* (Helsingfors 1878).
- Freudenthal, A.O., 'Polemik', *Finsk Tidskrift* 1878:II, s. 244–246.
- Freudenthal, A.O., *Svensk rättskrifningslära, på grundvalen af nordiska rättstafningsmötets öfvergångsförslag och med särskildt afseende på Finland* (Helsingfors 1881).
- Freudenthal, A.O., *Om svenskarnes inflyttningar till Finland* (Helsingfors 1882 [1881]).

- Freudenthal, A.O., recension av första upplagan av Nils Linders bok *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (1882), *Finsk Tidskrift* 1884:I, s. 392–393.
- Freudenthal, A.O., 'En blick på svenska språkets utvecklingshistoria. Föredrag vid årsmötet den 5 februari 1888', *Förhandlingar och uppsatser* 3, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland IX (Helsingfors 1888), s. 62–79.
- Freudenthal, A.O., *Vöråmålet. Ljud- och formlära. Ordlista med register, språkprof*, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XII (Helsingfors 1889).
- Freudenthal, A.O., hälsningstal vid Svenska litteratursällskapet i Finland årsmöte 5.2.1893, *Förhandlingar och uppsatser* 7, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXIV (Helsingfors 1893), s. LXIII–LXV.
- Freudenthal, A.O., (utg.), 'Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan', *Förhandlingar och uppsatser* 15, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland LI (Helsingfors 1902).
- Freudenthal, A.O., 'Genmäle till d:r R. Saxéns uppsats "Finländsk svenska"', *Finsk Tidskrift* 1904:I, s. 448–450.
- Grönvik, Axel, 'Hagar Olssons bok', *Studentbladet* 1917:1, s. 4.
- Gustafsson, Fridolf, 'Ur talsvenskan i Finland. Med ett ortografiskt förslag', *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* (Helsingfors 1894), s. 55–58.
- Hazelius, Artur, *Om svensk rättstafning 1. Om rättstafningens grunder* (Stockholm 1870).
- Hazelius, Artur, *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för Nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningsättet jämte berättelse om mötet* (Stockholm 1871).
- Hipping, And. Joh., *Om svenska språkdialecten i Nyland*, Föredr. För Vet. Soc. D. 29 april 1846 (Helsingfors 1846).
- Hoppe, Otto, kommentar i Hugo Bergroth, 'I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finnland inom literaturen och prässen sedan 1869?' *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 63.
- Hornborg, Eirik, 'Ras, språk och nation', *Finsk Tidskrift* 1914:I, s. 231–250.
- Hultman, Oskar, 'Språkliga fornminnen. Ordet *finne*', *Finskt Museum* 1896:11–12, s. 81–84.
- Hultman, Oskar, förslag inlämnat till Svenska litteratursällskapet i Finland och behandlat på styrelsemötet 15.12.1898, *Förhandlingar och uppsatser* 12, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXXIX (Helsingfors 1899).
- Hultman, Oskar, 'Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland. Föredrag vid Svenska Litteratursällskapet årshögtid den 5 febr. 1914', *Förhandlingar och uppsatser* 27, Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXV (Helsingfors 1914), s. 231–249.
- Hultman, Oskar, 'Nekrolog över Axel Olof Freudenthal', *Arkiv för nordisk filologi* ny följd 25 (1913), s. 95–102.
- Hultman, Oskar, 'Härstamma Finlands svenskar från Sverige?', *Finsk Tidskrift* 1920:I, s. 427–475.

- Hultman, Oskar, 'Finlandssvenskarnas härkomst. En replik till prof. Karsten', *Finsk Tidskrift* 1921:II, s. 3–69.
- ”J”, *Rättstafningsreformen och svenska akademien* (Stockholm 1876).
- Karsten, T.E., *Varifrån har Finlands svensktalande befolkning kommit? Den fjärde nordgermanska nationaliteten* (föredrag hållet vid föreningen Brages årsfest 28.2.1920).
- Karsten, T.E., 'Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst I', *Finsk Tidskrift* 1920:II, s. 189–225.
- Karsten, T.E., 'Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst II', *Finsk Tidskrift* 1920:II, s. 294–323.
- Karsten, T.E., 'Finlandssvenskarnas härkomst. Ett svar till prof. O. F. Hultman', *Finsk Tidskrift* 1921:II, s. 158–176.
- Kjellberg, O.C., förord, *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1906:1, s. 2.
- Kjellberg, O.C., 'Redogörelse för Svenska Riksspråk-Förbundet och dess verksamhet', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1906:1, s. 1–28 (separat sidnumrering).
- Kjellberg, O.C., 'Till Svenske Män och Kvinnor samt Föreningar i Sverige och utlandet', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1906:1, s. 1–6.
- Kjellberg, O.C., 'Svenska språket i utlandet. B) Svenska språket i Finland', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:4, s. 161–165.
- Kjellberg, O.C., 'Språket i de nedre samhällslagren', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:4, s. 187–190.
- Kjellberg, O.C., 'Har Riksspråk-Förbundets idé vunnit framgång?', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 193–197.
- Kjellberg, O.C., 'Ett nytt räddningsförsök', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 225–232.
- Kjellberg, O.C., 'Nyförvärfvade ledamöter', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 236–240.
- Kjellberg, O.C., 'Svenska språket i embetsverken', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 248–256.
- Kjellberg, O.C., 'Redogörelsen' (forts. från årg. 1), *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1907:5–6, s. 257–288.
- Kjellberg, O.C., 'Svenskan i Finland' (forts.), *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1908:1, s. 12–16.
- Kjellberg, O.C., 'Striden om svenska språket', *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift* 1908:1, s. 17–24.
- von Knorring, Frans Peter, *Språk-forskningar* (Stockholm 1844).
- Kock, Axel, *Om språkets förändring*, Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola III (Göteborg 1896).
- Lagerblad, Elis, 'Boken om vårt land' (recension, del I), *Finsk Tidskrift* 1879:I, s. 507–516.
- Lagerblad, Elis, 'Boken om vårt land' (recension, del II), *Finsk Tidskrift* 1879:II, s. 302–317.
- Lagerblad, Elis [”E. L.”], 'Några ord i rättskrifningsfrågan', *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 20 (1883), s. 47–60.

- Lagerblad, Elis, 'Bullersminnen', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner* 1922 (Helsingfors 1922), s. 36–42.
- Lagus, Ernst, 'Om rättskrifningsläran i våra skolor', *Tidskrift utgiven af Pedagogiska föreningen i Finland* 23 (1886), s. 44–52.
- Lagus, Ernst ["Dargar"], 'Den svenska rättstavningsrefärmen', *Verdandi V. Strödda blad utgifna af föreningen Verdandi* 1887, s. 38–54.
- Lagus, Ernst, 'Rörelser på den tyska och franska rättstavningsens område', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* III (1889–1891), s. 131–149.
- Lagus, Ernst, 'Rättstavningsfrågan i Finnland', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* III (1889–1891), s. 184–191.
- Lagus, Ernst, 'Den finländska svenskan på scenen', *Finsk Tidskrift* 1894:I, s. 431–443.
- [Lantdagen], *Protokoll fördt hos Högl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1872 I*, 23.2.1872 (Helsingfors 1872), s. 164–177.
- [Lantdagen], *Presteståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1872 I*, 5.3.1872 (Helsingfors 1896), s. 235–255.
- [Lantdagen], *Protokoll fördt hos Vålloflige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872 I*, 20.2.1872 (Helsingfors 1872), s. 148–180.
- [Lantdagen], *Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1872 I*, 1.3.1872 (Helsinki 1895), s. 103–125.
- [Lantdagen], *Protokoll fördt hos Högl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1872 II*, 14.5.1872 (Helsingfors 1872), s. 162–189.
- [Lantdagen], *Presteståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1872 II*, 14.5.1872 (Helsingfors 1895), s. 1074–1108.
- [Lantdagen], *Protokoll fördt hos Vålloflige Borgareståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872 II*, 18.5.1872 (Helsingfors 1874), s. 1250–1257;
- [Lantdagen], *Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat Valtiopäivillä v. 1872 II*, 13.5.1872 (Helsinki 1895), s. 482–497.
- Lesch, Bruno, 'Normer för vårt talspråk', *Studentbladet* 1916:5, s. 41–42.
- Lesch, Bruno, 'Tala svenska!', *Hälsning till sydvästra Finlands svenska allmoge* 1917 (Åbo 1916), s. 5–7.
- Lesch, Bruno, 'Finlandssvenska och högsspråk', *Östsvensk Tidskrift* 1917:6, s. 43–45.
- Linder, Nils, *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (Stockholm 1882).
- Linder, Nils, *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (Stockholm 1886, andra omarbetade upplagan).
- Lindström, Karl, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', *Finsk Tidskrift* 1885:II, s. 264–273.
- Lindström, Karl, 'Studier på svensk språkbotten i Finland II', *Finsk Tidskrift* 1885:II, s. 452–462.
- Lindström, Karl, recension av andra upplagan av Nils Linders bok *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (1886), *Finsk Tidskrift* 1886:II, s. 380–382.
- Lindström, Karl, *Rättstafningslära* (Helsingfors 1887).

- Lindström, Karl, 'Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?', *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 23 (1888), s. 167–176.
- Lindström, Karl, 'Rättstafningsfrågan i Sverige', *Finsk Tidskrift* 1888:I, s. 3–23.
- Lindström, Karl, 'Purismen. Historisk öfverblick', *Finsk Tidskrift* 1889:I, s. 241–252.
- Lindström, Karl, 'Svenska akademien och rättstafningsfrågan', *Finsk Tidskrift* 1889:II, s. 364–376.
- Lindström, Karl & I. A. Heikel, *Svensk grammatik*, andra upplagan (Helsingfors 1899).
- Lundberg, A.V., 'Profassor E. Tegnér och skolbänkarnas befolkning', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* II (1887), s. 75–117.
- Lundell, J.A., Recension av L.W. Fagerlunds bok *Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar*. I *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliif. Tidskrift utgifven på uppdrag af landsmålsföreningarne i Uppsala, Helsingfors och Lund, första bandet* (Stockholm 1879–1881), s. 725–730.
- Lundell, J.A., *Om rättstafningsfrågan. Tre föreläsningar* (Stockholm 1886).
- Lundell, J.A., *Svensk ordlista med reformstavning och uttalsbeteckning* (Stockholm 1893).
- Lundström, Vilhelm ["V. Lm."], recension av Hugo Bergroths bok *Våra provinsialismer* (Helsingfors 1915), *Allsvensk Samling. Tidning utgifven af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet* 1916:4.
- Lundström, Vilhelm ["V. L-m."], 'En Finlandsresa i svenskhetsärenden. En "rapport" af Sekreteraren', *Allsvensk Samling. Tidning utgifven af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet* 1919:1, s. 8–9.
- Lyttkens, Ivar Adolf & Fredrik Wulff, *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent* (Lund 1885).
- Lyttkens, Ivar Adolf & Fredrik Wulff, *Om grunderna för ändringar uti Svenska språkets rättskrivning* (Lund 1886).
- Mattsson, Gustaf, 'Svenskt kulturarbete i Finland II. Författarekåren', *Argus* 1910:22, s. 201–202.
- Mattsson, Gustaf, 'Finskans nyare utveckling. Några lekmannareflexioner', *Nya Argus* 1911:12, s. 105–106.
- Munch, P.A., *Samlede afhandlingar, udgivne efter offentlig foranstaltning af Dr. Gustav Storm* III 1851–1856 (Christiania 1875), s. 401–437.
- Mörne, Arvid, 'Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes. Några synpunkter', *Finsk Tidskrift* 1900:II, s. 233–246.
- Mörne, Arvid, 'Svenskhet och patriotism', *Finsk Tidskrift* 1900:II, s. 451–461.
- Mörne, Arvid, *Sverige och det svenska Finland* (Helsingfors 1918).
- Mörne, Arvid, 'Sverige och Svenskfinland', *Svenskbygden* 1924:1, s. 1–4.
- Mörne, Arvid, 'Sverige, Svenskfinland och den allsvenska samlingen' (1924), *På finländsk grund. Uppsatser och tal från tre årtionden* (Helsingfors 1927), s. 199–208.
- Mörne, Arvid, *Vandringsdagen. Lyrik i urval 1924–1935* (Helsingfors 1936).
- Nordenstreng, Rolf, 'Till frågan om vår finländska svenska', *Finsk Tidskrift* 1900:II, s. 184–200.

- Nordenstreng, Rolf, 'Finländsk svenska på 1700-talet', *Förhandlingar och uppsatser* 16, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland LVI (Helsingfors 1903), s. 20–84.
- Nordenstreng, Rolf, 'Riktlinjer för svensk språkförbättring', *Svensk Tidskrift* 1916, s. 484–498.
- Nordenstreng, Rolf, 'Kråkspråk och svenska. Några principspörsmål rörande långods och nybildningar i vårt språk', *Svensk Tidskrift* 1917, s. 277–289.
- Nordenstreng, Rolf, *Finnarna som ras, folk och kulturbärare* II. *Den nutida finska kulturen och det finska folklynnnet*, Studentföreningen Verdandis småskrifter 267 (Stockholm 1923).
- Nordenstreng, Rolf, *Skapnad och skaplynne. Hur vårt yttre röjer vårt inre* (Stockholm 1929).
- Nordenstreng, Rolf, *Människoraserna och deras uppkomst enligt den nyaste biologiens rön* (Stockholm 1933).
- Noreen, Adolf, 'A. O. Freudenthal: Über den Närpesdialekt' (recension), *Finsk Tidskrift* 1878:II, s. 143–147.
- Noreen, Adolf, 'Professor Es. Tegnér och rättstafningsfrågan I', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 11–38.
- Noreen, Adolf, *Vårt språk* I. *Nysvensk grammatik i utförlig framställning* (Lund 1903).
- Noreen, Adolf, *Spridda studier* I, andra upplagan (Stockholm 1912).
- Norrby, Robert, 'Hvad har D:r Saxén med ortnamnens hjälp bevisat om den svenska befolkningens ålder i Finland?', *Finsk Tidskrift* 1902:I, s. 406–416.
- Nyblom, C.R., 'Finsk-svensk litteratur', *Nordisk Tidskrift* 1878, s. 798–807.
- Nyström, F.G., *Svensk rättskrivningslära från ljudenlighetens synpunkt* (Stockholm 1875).
- Olson, Emil, 'Några anmärkningar till R. G:son Bergs "Lexikaliska bidrag till finländskan i våra dar"', *Språk och stil* 5 (Uppsala 1905), s. 138–168.
- Olsson, Hagar, 'En ropandes röst i öknen', *Studentbladet* 1916:26, s. 256–257.
- Pipping, Hugo, 'Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 119–141.
- Pipping, Hugo (utg.), *Studier i nordisk filologi* 5 (Helsingfors 1914).
- Pipping, Hugo, hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1931, *Förhandlingar* Ny Följd 7, Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXIX (Helsingfors 1931), s. 91–93.
- Pipping, Hugo (utg.), *Studier i nordisk filologi* 13 (Helsingfors 1922).
- Pipping, Hugo E., 'Sverige och Finland', *Studentbladet* 1920:12, s. 122–123.
- Pipping, Rolf, 'Finlänning', *Studentbladet* 1912:11.
- von Qvanten, Emil ["Peder Särkilax"], *Fennomani och skandinavism* I (Stockholm 1855).
- Ramsay, August, 'Referat af Pedagogiska föreningens förhandlingar. Centralafdelningen den 24 april 1885', *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 23 (1886), s. 55–62.
- Renan, Ernest, *Hvad är en nation? Föredrag, hållet i Sorbonne den 11 mars 1882* (Helsingfors 1882).
- Rothsten, F.W., förord till *Ruotsalais-Suomalainen Laki- ja Virkakielen Sanasto/Svensk-Finsk Lag- och Kurialterminologi* (Helsingfors 1883).

- Ruin, Hans, 'Språket I', *Östsvensk Tidskrift* 1917:6, s. 41–42.
- Rundt, Joel [”Rdt”], 'Språkets vård. Några reflexioner', *Svenskbygdens. Tidskrift för folkliga kultursträvanden i Finland* 1931:5, s. 73–74.
- Rydgqvist, J.E., *Ljudlagar och skriflagar* (Stockholm 1870).
- Saxén, Ralf, *Finska länord i östsvenska dialekter* (Helsingfors 1895).
- Saxén, Ralf, 'Finska länord i östsvenska dialekter', *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliiv. Tidskrift utgiven på uppdrag av landsmålsföreningarna i Uppsala, Helsingfors ock Lund XI* (Stockholm 1895–1898), s. 1–278.
- Saxén, Ralf, 'Ännu några ord om svenskarnas inflyttning till Finland', *Finsk Tidskrift* 1902:I, s. 272–281.
- Saxén, Ralf, 'Finländsk svenska', *Finsk Tidskrift* 1904:I, s. 299–314.
- Saxén, Ralf, 'Polemik. Svar till prof. A. O. Freudenthal', *Finsk Tidskrift* 1904:II, s. 79–80.
- Saxén, Ralf, 'Ett storverk på den nysvenska språkforskningens område' (recension av delar av Adolf Noreens verk *Vårt språk*), *Finsk Tidskrift* 1908:I, s. 33–41.
- Saxén, Ralf, 'Språkförbättring och framtidssvenska', *Finsk Tidskrift* 1918:II, s. 401–421.
- Saxén, Ralf, 'Vår finländska svenska', *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 55 (1918), s. 71–95.
- Schagerström, August, 'Professor E. Tegnér mot Rättstafningssällskapet', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 107–170.
- Schagerström, August, 'I rättstafningsfrågan', *Pedagogisk tidskrift* 22 (1886), s. 55–72.
- Schauman, Georg, 'Carl Gustaf Estlanders minne', *Nya Argus* 1916:21, s. 183–185.
- Schauman, Georg, 'Ständscirkulation och nationalitet', *Nya Argus* 1916:23, s. 201–203.
- Schauman, Georg, 'Språkrenseriet', *Studentbladet* 1917:3, s. 22–23.
- Schwartz, Eugène & Adolf Noreen, *Svensk språklära för högre undervisning och till självstudium* I (Stockholm 1881).
- Schybergson, M.G., hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid 5.2.1899, *Förhandlingar och uppsatser* 13, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XLV (Helsingfors 1900), s. VII–VIII.
- Sjöros, Bruno, 'Högsvenskt och finlandssvenskt uttal', *Nya Argus* 1925:4, s. 47–48.
- Snellman, J.V., 'I hvad förhållande står språket till nationaliteten?', *Fosterländskt album* 1845:II, s. 3–59.
- Sohlman, August, *Det unga Finland* (Stockholm 1855).
- Sonck, J.G., *Ruotsalais-suomalainen laki- ja virkakielen sanasto. Svensk-finsk lag- och kuralterminologi*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 103 (Helsinki 1903).
- Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1876:16 (Helsingfors 1877).
- Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1908:39 (Helsingfors 1909).
- Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1917:46 (Helsingfors 1918).
- Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1917:107 (Helsingfors 1918).
- Storfurstendömet Finlands författningssamling* 1918:159 (Helsingfors 1919).
- [Studentbladet], 'Redaktionens tillägg', *Studentbladet* 1916:26, s. 257.
- [Studentbladet], 'Dåligt språk', *Studentbladet* 1916:27, s. 263–265.
- [Studentbladet], '”En förnuftig gräns”', *Studentbladet* 1917:4, s. 33–34.
- [Studentbladet], 'Åland', *Studentbladet* 1919:2, s. 9.
- Sundén, D.A., *Svensk rättskrifningslära* (Stockholm 1870 [sjätte upplagan 1880]).

- [Svenska litteratursällskapet i Finland], protokoll fört vid styrelsemötet 15.12.1898, *Förhandlingar och uppsatser* 12, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XXXIX (Helsingfors 1899), s. LXV–LXXI.
- [Svenska litteratursällskapet i Finland], protokoll fört vid styrelsemötet 12.1.1899, *Förhandlingar och uppsatser* 13, Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XLV (Helsingfors 1900), s. I–VI.
- [Svenska litteratursällskapet i Finland], protokoll fört vid årsmötet 5.2.1917, *Förhandlingar och uppsatser* 30, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXIV (Helsingfors 1917), s. XCIII–XCVIII.
- [Svenska rättstavningsällskapet], medlemsförteckning, *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 187–198.
- [Svenska rättstavningsällskapet], 'Berättelse över förhandlingarna vid rättstavningsmötet i Stockholm den 17 ock 18 augusti 1892', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* IV (1892–1897), s. 39–118.
- Tamm, Fredrik, *Swedish Philology*, Philological Society 1877.
- Tegnér, Esaias, 'Om språk och nationalitet', *Svensk Tidskrift* 1874:II, s. 105–145.
- Tegnér, Esaias, *Natur och onatur i fråga om svensk rättstävning* (Uppsala 1886).
- Tegnér, Esaias, 'Antikritiska anmärkningar om svensk rättstävning', *Nystavaren. Tidskrift för rättskrivningsfrågor* I (1886), s. 39–70.
- Topelius, Zacharias, *Finlands krönika 1860–1878*. Utg. av Rainer Knapas, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 660 (Helsingfors 2004).
- von Törne, P.O., 'Svenska filolog- och historikermötet i Göteborg', *Nya Argus* 1912:18, s. 155–156.
- Uschakoff, I. [”J. U.”], 'Om e och ä såsom ljudtecken i svenska språket. Ett inlägg i en dagens fråga', *Finsk Tidskrift* 1883:I, s. 285–297.
- Vasenius, Valfrid, 'Ännu en ropandes röst', *Studentbladet* 1916:27, s. 266–267.
- Vendell, Herman, 'Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1891', *Finländska bidrag till svensk språk- och folklichsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* (Helsingfors 1894), s. 1–50.
- Vendell, Herman, 'Svenska landsmålsföreningen i Finland 1892–1894', *Finländska bidrag till svensk språk- och folklichsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* (Helsingfors 1894), s. 304–314.
- Warelius, Anders, 'Bidrag till Finlands kändedom i ethnografiskt afseende', *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen 1847* (1848), s. 47–130.
- von Willebrand, R.F., 'Om språkets förändring', *Finsk Tidskrift* 1898:I, s. 331–351.
- von Willebrand, R.F., [”R. v. W.”], 'Anmärkningar till ovanstående', *Finsk Tidskrift* 1899:II, s. 207–211.
- von Willebrand, R.F., 'Våra böcker och vårt språk', *Finsk Tidskrift* 1903:I, s. 451–461.
- von Willebrand, R.F., '”Svenska spörsmål och kraf”', recension i *Finsk Tidskrift* 1906:II, s. 304–328.
- von Willebrand, R.F. [”-n-”], 'Skriv ditt svenska modersmål riktigt!', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner* 1910 (Helsingfors 1910), s. 140–148.
- Zachrisson, R.E., 'Den moderna engelska nystavningsrörelsen i kritisk-historisk belysning', *Finsk Tidskrift* 1915:II, s. 102–123.

Åberg, G.A., *Svensk ordlista för rättskrifning, enligt e.o. prof. A. Freudenthals rättskrifningslära* (Helsingfors 1886).

Öhberg, Viktor, *Läsebok för folkskolans två lägre årsafdelningar* (Helsingfors 1886).

Litteratur

Ahlbäck, Olav, *Svenskan i Finland* (Stockholm 1956).

Ahlbäck, Olav, 'Folkmålen', Finn E. Sommerschild (red.), *Den svenska folkstammen i Finland* (Helsingfors 1940), s. 223–231.

Alapuro, Risto, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987).

Allardt, Anders, 'Axel Olof Freudenthal', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner* 1911 (Helsingfors 1911), s. 14–21.

Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket* (Stockholm 1986).

Ambjörnsson, Ronny, 'Nätverkssamhället', *Dagens Nyheter* 17.10.2005.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London/New York 2003 [1983]).

Andersson, Erik, 'Språkvård genom litteratur', Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 21–22.

Andersson, Håkan, 'Skola och lärare i nordismens tjänst. De nordiska skolmötena 1870–1910', *Utbildningshistoria 1989* (Uppsala 1989), s. 15–23.

Andersson, Nils & Henrik Björck, 'Förord', Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm/Stehag 1999), s. 9–11.

Andersson, Nils & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm/Stehag 1999).

Barth, Fredrik, 'Introduction', *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Oslo 1969).

Berntson, Lennart, Gudmundur Hálfðanarson & Henrik Jensen, *Tusen år i Europa 4, 1800–2000* (Lund 2004).

Björklund, Siv, Merja Koskela & Marianne Nordman (red.), *Språk som formar vår(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen* (Vasa 2002).

Bregenhøj, Carsten (red.), *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker*, Meddelanden från Folkkultursarkivet 18, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 632 (Helsingfors 2001).

Brunstad, Endre, 'Mellom rasjonalitet og patriotisme. Om svensk purisme', Helge Sandøy, Randi Brodersen & Endre Brunstad (red.), *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*, Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet 15 (Volda 2003), s. 147–179.

Ciaravolo, Massimo, 'Dagdrivare och Runar Schildt', Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 47–54.

Cobarrubias, Juan & Joshua A. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning: International Perspectives* (Berlin/New York/Amsterdam 1983).

- Coleman, Michael C., 'You Might All Be Speaking Swedish Today': Language Change in 19th-century Finland and Ireland', *Scandinavian Journal of History* 35 (2010:1), s. 44–64.
- Dahl, Hjalmar, *Finlands svenskar* (Helsingfors 1956).
- Elmevik, Lennart (utg.), *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1990* (Stockholm 1991).
- Elomaa, Hanna, *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1920-luvulle* (Turku 2006).
- Enckell, Olof, *Den unga Hagar Olsson* (Helsingfors 1949).
- Englund, Boel, 'Klara Johanson. Den svåra konsten att förvalta sina tillgångar', Boel Englund & Lena Kåreland, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920* (Stockholm 2008), s. 277–314.
- Englund, Boel & Lena Kåreland, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920* (Stockholm 2008).
- Engman, Max & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983).
- Engman, Max, 'Finns and Swedes in Finland', Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (Carbondale/Edwardsville 1995), s. 179–216.
- Engman, Max, 'Historikernas folk', Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 31–46.
- Engman, Max, 'Folket – en inledning', Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 7–18.
- Engman, Max & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715 (Helsingfors/Stockholm 2008).
- Engman, Max, *Ett långt färväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (Stockholm 2009).
- Engman, Max, *Språkfrågan* (manuskript).
- Fewster, Derek (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000).
- Fierman, William, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, Contributions to the Sociology of Language 60 (Berlin/New York 1991).
- Fishman, Joshua A. (ed.), *Readings in the Sociology of Language* (The Hague 1968).
- Fishman, Joshua A. (ed.), *Advances in Language Planning* (The Hague/Paris 1974).
- Fishman, Joshua A., 'Language Planning and Language Planning Research: The State of the Art', Joshua A. Fishman (ed.), *Advances in Language Planning* (The Hague/Paris 1974), s. 15–33.
- Fishman, Joshua A., *DO NOT Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy* (New Jersey 2006).
- Frängsmyr, Carl, *Uppsala universitet 1852–1916 2:2* (Uppsala 2010).
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism* (Ithaca/New York 1983).

- Gullberg, Tom & Kaj Sandberg (red.), *Medströms – motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman den 27 september 2005* (Helsingfors 2005).
- Gunneriusson, Håkan (red.), *Sociala nätverk och fält*, Opuscula historica Upsaliensia 28 (Uppsala 2002).
- Haapamäki, Saara, *Studier i svensk grammatikhistoria* (Åbo 2002).
- Hagerman, Maja, *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* (Stockholm 2006).
- Haggrén, Heidi, Ruth Hemstad & Jani Marjanen (red.), *Civilsamhällets Norden. Papers presenterade på ett seminarium om nordiskt samarbete i januari 2004* (Helsingfors 2005).
- Hannaford, Ivan, *Race: The History of an Idea in the West* (Washington D.C. 1996).
- Hansén, Sven-Erik, *Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866-1927* (Åbo 1988).
- Hansén, Sven-Erik, 'Folkskolan och den finlandssvenska språkvårdsdiskussionens framväxt', *Språkbruk* 1988:3, s. 4–10.
- Hansén, Sven-Erik, 'Den svenska folkskolan i Finland och språkfrågan – rikriktning och differentiering', Siv Björklund, Merja Koskela & Marianne Nordman (red.), *Språk som formar vår(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen* (Vasa 2003), s. 81–98.
- Harling-Kranck, Gunilla, 'De finlandssvenska dialekternas regionala indelning. Förslag till gränsdragningar', Bengt Loman (red.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion* (Åbo 1981), s. 65–80.
- Hasselberg, Ylva, Leos Müller & Niklas Stenlås, 'Åter till historiens nätverk', Håkan Gunneriusson (red.), *Sociala nätverk och fält*, Opuscula historica Upsaliensia 28 (Uppsala 2002), s. 7–31.
- Haugen, Einar, 'Dialect, Language and Nation', *American Anthropologist* 68 (1966), s. 922–936.
- Haugen, Einar, 'Language Planning in Modern Norway', Joshua A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language* (The Hague 1968), s. 673–687.
- Haugen, Einar, 'Språkrøkt-språkvård eller språkplanlegging-språkplanering? Opplegg til en debatt', Svenska Akademien och Svenska språknämnden (utg.), *Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde* (Lund 1979), s. 110–118.
- Haugen, Einar, 'The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practise', Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning: International Perspectives* (Berlin/New York/Amsterdam 1983), s. 269–289.
- Hemstad, Ruth, 'Det nordiske akademiske samarbeidet og skandinavismen', Heidi Haggrén, Ruth Hemstad & Jani Marjanen (red.), *Civilsamhällets Norden. Papers presenterade på ett seminarium om nordiskt samarbete i januari 2004* (Helsingfors 2005), s. 16–31.
- Hemstad, Ruth, *Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen* (Oslo 2008).
- Hettne, Björn, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen* (Stockholm 1998).

- Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge 2004 [första utgåvan 1990]) s. 163–192.
- Hofberg, Herman m.fl., *Svenskt biografiskt handlexikon 2. Alfabetiskt ordnade lefnadsteckningar af Sveriges namnkunniga män och kvinnor från reformationen till nuvarande tid*, andra omarbetade upplagan (Stockholm 1906).
- Holmström, Roger, *Hagar Olsson och den öppna horisonten. Liv och diktning 1920–1945* (Helsingfors 1993).
- Hreinsson, Einar & Tomas Nilson (red.), *Nätverk som social resurs. Historiska exempel* (Lund 2003).
- Hroch, Miroslav, *Die Vorkämpfer der Nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica XXIV (Praha 1968).
- Huldén, Lena, 'När kommo svenskarna till Finland', Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646 (Helsingfors 2002), s. 13–38.
- Huumo, Katja, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* (Helsinki 2004).
- Hyvik, Jens Johan, *Språk og nasjon 1739–1868*, Norsk målreising I (Oslo 2009).
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, 'För den heliga svenskans skull' – redigeringen av Tavaststjernas *Lille Karl*, *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi* XXXXIV (2005), s. 11–87.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, 'Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog. Det sverigesvenska förlagsargumentet i finlandssvensk språkvård', *Språk och stil* 17 (2007), s. 153–192.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, Nordica Helsingiensia 28 (Helsingfors 2012).
- Hämäläinen, Pekka Kalevi, 'Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina', Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto, *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen arkisto 86 (Helsinki 1985), s. 407–420.
- Högnäs, Sten, *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm 1995).
- Högnäs, Sten, 'Rika malmädror av ädel metall.' Folket som resurs', Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626 (Helsingfors 2000), s. 19–30.
- Itkonen, Satu & Kaija Kaitavuori (red.), *Våra nationella kulturinstitutioner* (Helsingfors 2007).
- Ivars, Ann-Marie, 'Vad säger dialekterna om bebyggelsehistorien', Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646 (Helsingfors 2002).
- Ivars, Ann-Marie & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 646 (Helsingfors 2002).
- Ivars, Ann-Marie, 'Förord', Olof Mustelin, *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 664 (Helsingfors 2004), s. 7–8.

- Ivars, Ann-Marie, 'Svenskan i Finland på 1800-talet', Ann-Marie Ivars, Mikael Reuter, Pia Westerberg & Ulla Ådahl-Sundgren (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006* (Helsingfors 2006), s. 17–28.
- Ivars, Ann-Marie, Mikael Reuter, Pia Westerberg & Ulla Ådahl-Sundgren (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006* (Helsingfors 2006).
- Jansson, Torkel, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809* (Stockholm 2009).
- Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations* (London 1997).
- Jernudd, Björn H., 'The texture of language purism: an introduction', Björn H. Jernudd & Michael J. Shapiro, *The Politics of Language Purism*, Contributions to the Sociology of Language 54 (ed. Joshua A. Fishman) (Berlin/New York 1989), s. 1–19.
- Jernudd, Björn H. & Michael J. Shapiro, *The Politics of Language Purism*, Contributions to the Sociology of Language 54 (ed. Joshua A. Fishman) (Berlin/New York 1989).
- Johansson, Runar, 'Skandinavismen i Finland', *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXIV* (Helsingfors 1930), s. 217–333.
- Joseph, John Earl, *Eloquence and Power: The Rise of Language Standards and Standard Languages* (London 1987).
- Jussila, Osmo, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (Helsinki 2004).
- Juva, Mikko, 'Skandinavismens inverkan på de politiska strömningarna i Finland', *Historisk Tidskrift* 1957:4, s. 329–341.
- Karam, Francis X., 'Toward a Definition of Language Planning', Joshua A. Fishman (ed.), *Advances in Language Planning* (The Hague/Paris 1974), s. 103–124.
- Karlsson, Birgitta, 'Folkteatern. "Den inhemska teateridéns trojanska häst". Åren 1898–1906', *SFV-kalendern* 1998 (Helsingfors 1998), s. 50–73.
- Kedourie, Elie, *Nationalismen. En studie av nationalismen som ideologi* (Stockholm 1995 [första engelska upplagan 1960]).
- Kemiläinen, Aira, *Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*, *Studia Historica Jyväskyläensia* III (Jyväskylä 1964).
- Kemiläinen, Aira, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto, *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, *Historiallinen arkisto* 86 (Helsinki 1985).
- Kemiläinen, Aira, *Finns in the Shadow of the "Aryan": Race Theories and Racism*, *Studia Historica* 59 (Helsinki 1998).
- Kjellin, Gösta, 'Teater på två språk', Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900* (Helsingfors/Stockholm 1999), s. 385–391.
- Klinge, Matti, *Studenter och idéer. Helsingfors studentkårs historia* 7 (Helsingfors 1978).
- Klinge, Matti, *Runebergs två fosterland* (Helsingfors 1983).
- Klinge, Matti, 'Alla finnar är svenskar', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland* 1. *Studier i språk och nationalitet efter 1860*, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 511 (Helsingfors 1983), s. 42–49.
- Klinge, Matti, *Finlands historia* 3. *Kejsartiden* (Helsingfors 1996).
- Kloss, Heinz, '"Abstand Languages" and "Ausbau Languages"', *Anthropological Linguistics* 9 (1967), s. 29–41.

- Kloss, Heinz, *Research Possibilities on Group Bilingualism; a Report. International Documentation and Interdisciplinary Research in the Field of Bilingualism, Biculturalism and Related Phenomena* (Quebec 1969).
- Kloss, Heinz, *Grundfragen der Ethnopolitik im 20. Jahrhundert. Die Sprachgemeinschaften zwischen Recht und Gewalt* (Wien 1969).
- Knapas, Rainer, '1800-talet – institutionernas födelse', Satu Itkonen & Kaija Kaitavuori (red.), *Våra nationella kulturinstitutioner* (Helsingfors 2007), s. 9–14.
- Knif, Henrik (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009).
- Knif, Henrik (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 4. Republiken M–Ö*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:4 (Helsingfors/Stockholm 2011).
- Kotsinas, Ulla-Britt, 'Stockholmspråk i förändring', Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*, Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41 (Lund 1988), s. 133–147.
- Kummel, Bengt, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen* (Åbo 1994).
- Laidmets, Ruth, Utvecklingen av estlandssvenskarnas nationalitetskänsla och finlandssvenskarnas eventuella roll i den. Kulturella kontakter mellan estlandssvenskar och finlandssvenskar 1850–1940, avhandling pro gradu, Tartu universitet 2005.
- Landgrén, Lars-Folke, 'Axel Olof Freudenthal', Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 279–281.
- Lauerma, Petri, 'Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella', Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* (Helsinki 2004), s. 136–176.
- Laurén, Christer, *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (Helsingfors 1985).
- Lilius, Pirkko, *The History of Scandinavian Language Studies in Finland 1828–1918, The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* (Helsinki 2008).
- Lille, Axel, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (Helsingfors 1921).
- Lindblad, Göran, *Vem är det? Svensk biografisk handbok 1925* (Stockholm 1924).
- Lindén, N. et al. (utg.), *Nordisk familjebok 15* (Stockholm 1911).
- Lindman, Sven, 'Kultursvenskhet', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 169–177.
- Lindman, Sven, 'Den unge C G Estlander och språkfrågan', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 521 (Helsingfors 1985), s. 6–18.
- Lindqvist, Anders G., *En folkrörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938* (Helsingfors 2006).
- Loman, Bengt (red.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion* (Åbo 1981).

- Loman, Bengt, 'Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren', *Språk i Norden 1982* (Stockholm 1982), s. 45–76.
- Loman, Bengt, 'Perspektiv på Bergroth', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svensket i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 71–97.
- Loman, Bengt, 'Axel Olof Freudenthal. Finlands första professor i svenska språket och litteraturen', *Folkmålsstudier*, Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 1985, s. 15–39.
- Loman, Bengt, '"En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring"', Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier* (Stockholm 1986), s. 1–141.
- Loman, Bengt, 'Uppsala tur och retur 1861–1914', Lennart Elmevik (utg.), *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1990* (Stockholm 1991), s. 45–55.
- Långbacka, Ralf, 'Dialekt och teater', Bengt Loman (red.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion* (Åbo 1981), s. 135–144.
- Långbacka, Ralf, 'Teater och drama före krigen', Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000), s. 185–199.
- Løkensgard Hoel, Oddmund, *Mål og modernisering 1868–1940*, Norsk målreising II (Oslo 2011).
- Lönnqvist, Bo, 'Retoriken i den etniska mobiliseringen', Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001), s. 16–25.
- Lönnqvist, Bo, 'Myten om den finlandssvenska familjen', Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2011), s. 26–36.
- Lönnqvist, Bo, Anne Bergman & Yrsa Lindqvist (red.), *Brage 100 år. Arv – förmedling – förvandling*, Brages årsskrift 1991–2006 (Helsingfors 2006).
- Mattfolk, Leila, *Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan*, Nordica Helsingiensia 26 (Helsingfors 2011).
- McCull Millar, Robert, *Language, Nation and Power: An Introduction* (Hampshire/New York 2005).
- McNeil, John & William McNeil, *Mänskliga nätverk. Världshistorien i ett nytt perspektiv* (Stockholm 2006).
- Medelius, Hans, Bengt Nyström & Elisabet Stavenow-Hidemark (red.), *Nordiska museet under 125 år* (Stockholm 1998).
- Melin-Köpiälä, Christina, *Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter*, Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41 (Uppsala 2006).
- Mickwitz, Joachim, 'Västindisk rom i Gamlakarleby. Ett nätverksperspektiv', *Historisk Tidskrift för Finland* 93 (2008:1), s. 68–86.
- Molin, Torkel, *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet* (Umeå 2003).

- Mustelin, Olof, 'Finlandssvensk' – kring ett begrepps historia', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 50–70.
- Mustelin, Olof, *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 664 (Helsingfors 2004).
- Möller, Tommy, *Svensk politisk historia 1809–1975* (Lund 2004).
- Mörne, Arvid, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (Helsingfors 1927).
- Mörne, Arvid, *På finländsk grund. Uppsatser och tal från tre årtionden* (Helsingfors 1927).
- Mörne, Arvid, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning* (Helsingfors 1936).
- Nelson, Axel (red.), *Svensk bok-katalog för åren 1911–1915* (Stockholm 1919).
- Nikander, Gabriel (utg.), *Det svenska Finland. Folket och odlingen*. Första bandet (Helsingfors 1922).
- Nordlund, Taru, 'Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat', Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* (Helsinki 2004), s. 286–322.
- Nylund, Markus, 'Ett vågadt projekt'. En idéhistorisk analys över grundandet och utgivningen av det i Finland svenska allmogebudet *Folkvännen* (1859–1862), avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi 2011.
- Pajula, Paavo, *Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin* (Helsinki 1960).
- Palmenfelt, Ulf, *Per Arvid Säves möten med människor och sägner. Folkloristiska aspekter på ett gotländskt arkivmaterial* (Stockholm 1994).
- Panelius, Olav, *Hugo Pipping*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 353 (Helsingfors 1955).
- Petersson, Gertrud (red.), *Studier i svensk språkhistoria*, Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41 (Lund 1988).
- Petersson, Gertrud, *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande* (Lund 2005 [1996]).
- Pipping, Hugo, 'Axel Olof Freudenthal', *Förhandlingar och uppsatser* 25, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CV (Helsingfors 1912), s. 271–283.
- Pipping, Hugo E., 'Finlands ställning till skandinavismen', *Förhandlingar och uppsatser* 34, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CLVII (Helsingfors 1921), s. 131–198.
- Pipping, Rolf, 'Hugo Bergroth', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 33, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 365 (Helsingfors 1958), s. 7–46.
- Powell, Walter W., 'Neither market nor hierarchy: network forms of organization', Graham Thompson et al. (ed.), *Markets, Hierarchies & Networks: The Coordination of Social Life* (London/Newbury Park/New Delhi 1993 [1991]), s. 265–276.
- Puntila, L.A., *Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty* (Helsinki 1944).
- Qvarnström, Ingrid, *Svensk teater i Finland II. Finlandssvensk teater* (Helsingfors 1947).
- Ramel, Stig, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige. Ärad statsgrundare i Finland* (Stockholm 1997).

- Ramel, Stig, *Sprengtporten. Förrädaren och patrioten* (Stockholm 2003).
- Rask, Henry, 'Hymn till Nyland. Arvid Mörne och en landskapssång som tystnade', Tom Gullberg & Kaj Sandberg (red.), *Medströms – motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman den 27 september 2005* (Helsingfors 2005), s. 320–334.
- Rentzhog, Sten, *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen* (Stockholm 2007).
- Reuter, Mikael, 'Svenskan i Finland på 1900-talet', Ann-Marie Ivars, Mikael Reuter, Pia Westerberg & Ulla Ådahl-Sundgren (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006* (Helsingfors 2006), s. 29–45.
- Ruin, Hans, 'Svenskhetens Don Quijote', *Dagens Nyheter* 20.2.1955.
- Samuelson, Jan, *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 705 (Helsingfors 2008).
- Sandström, Caroline, 'Från "svensk språkdialect" till "svenska folkmål"', Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 626 (Helsingfors 2000), s. 177–187.
- Sandström, Åke, 'Den svenska identiteten och synen på Finland 1808–1860', Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunistik? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002).
- Sandström, Åke, 'Sökandet efter en ny svensk identitet. Om svensk självsyn och synen på Finland 1808–1860', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (Helsingfors/Stockholm 2008), s. 381–402.
- Sandøy, Helge, Randi Brodersen & Endre Brunstad (red.), *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*, Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet 15 (Volda 2003).
- Schulman, Maria, 'Brages folkdräkter – tidlösa i 100 år?', Bo Lönnqvist, Anne Bergman & Yrsa Lindqvist (red.), *Brage 100 år. Arv – förmedling – förvandling*, Brages årsskrift 1991–2006 (Helsingfors 2006), s. 66–79.
- Schybergson, M.G., *Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXI (Helsingfors 1916).
- Setälä, E.N., *Kielen tutkimus ja oikeakielisyyks* (Helsinki 1921).
- Sjöblom, Kenth, 'Reinhold Felix von Willebrand', Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 974–976.
- Skinnar, Ulf, Hur mycket var klockan? Införandet av normaltids i Finland, avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi 2005.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford 1986).
- Smith, Anthony D., *National Identity* (New York 1991).
- Solstrand-Pipping, Helena, 'Finlandssvenskan i går, i dag och i morgon', *Språkbruk* 1993:3, s. 3–9.
- Sommerschild, Finn E., (red.), *Den svenska folkstammen i Finland* (Helsingfors 1940).
- Starbäck, C. Georg & P.O. Bäckström, *Berättelser ur svenska historien*, 11:e bandet (Stockholm 1886).

- Steinby, Torsten, 'Carl Gustaf Estlanders festtal i Svenska litteratursällskapet', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 521 (Helsingfors 1985), s. 351–364.
- Stenbäck, Henrik, *Studentblad i 100 år – Tidspegling och provokation* (Helsingfors 2011).
- Stenius, Henrik, 'Ruotsinkieliset järjestäytymisperinteet', Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987), s. 173–174.
- Stewart, William A., 'A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism', J.A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language* (The Hague/Paris 1968), s. 531–545.
- Strömborg, Signe, 'Artur Hazelius, en svensketens storman', *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner* 1925 (Helsingfors 1925), s. 93–96.
- Stähle, Carl Ivar, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstävning', *Språkvård* 1969:4, s. 2–12.
- Stähle, Carl Ivar, 'Stockholmsspråket och finlandssvenskan', *Folkmålsstudier* 27 (Åbo 1981), s. 1–13.
- Suominen, Tapani (red.), *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002).
- Svenska Akademien och Svenska språknämnden (utg.), *Språkförm och språknorm. En bok till Bertil Molde på 60-årsdagen den 16 september 1979* (Stockholm 1979).
- Söderhjelm, Werner, *Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmningar* (Borgå 1915).
- Söhrman, Ingmar, *Språk, nationer och andra farligheter* (Stockholm 1997).
- Sörlin, Sverker, 'Inledning', Elie Kedourie, *Nationalismen. En studie av nationalismen som ideologi* (Stockholm 1995 [första engelska upplagan 1960]), s. 7–24.
- Sörlin, Sverker, 'Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet', Hans Medelius, Bengt Nyström & Elisabet Stavenow-Hidemark (red.), *Nordiska museet under 125 år* (Stockholm 1998), s. 17–39.
- Sörlin, Sverker, *Mörkret i människan. Europas idéhistoria 1492–1918* (Stockholm 2004).
- Tandefelt, Marika (red.), *Viborgs fyra språk under sju sekel* (Helsingfors 2002).
- Tandefelt, Marika, *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland* (Helsingfors 2003).
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, *Svenska Akademiens grammatik I* (Stockholm 1999).
- Teleman, Ulf, *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (Stockholm 2002).
- Teleman, Ulf, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm 2003).
- Thelander, Mats, 'Delad vårdnad och dubbelt medborgarskap – svenskans lott under 200 år. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 2009', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 84, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 725, s. 7–20.
- Thompson, Grahame et al. (ed.), *Markets, Hierarchies & Networks: The Coordination of Social Life* (London/Newbury Park/New Delhi 1993 [1991]).

- Tidigs, Julia, *Flerspråkighet i Finlands svenska litteratur: Jac. Ahrenberg och Elmer Diktonius* (u.u.).
- Toftegaard-Pedersen, Arne, *Urbana odysseer. Helsingfors, staden och 1910-talets finlands-svenska prosa* (Helsingfors 2007).
- Tommila, Päiviö, *Suuri adressi* (Porvoo/Helsinki/Juva 1999).
- Tägil, Sven, (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (Carbondale/Edwardsville 1995).
- Vares, Vesa, 'Georg Schauman', Henrik Knif, (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 4. Republiken M–Ö*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:4 (Helsingfors/Stockholm 2011), s. 1376–1379.
- Vikør, Lars S., *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis* (tredje upplagan, Oslo 2007).
- Villstrand, Nils Erik, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia*, Skrifter utgivna av Svensk-österbottiska samfundet 65 (Vasa 2002).
- Villstrand, Nils Erik, *Riksdelen. Stormakt och riksprängning 1560–1812*, Finlands svenska historia 2, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702:2 (Helsingfors/Stockholm 2009).
- Walette, Anna, *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år* (Malmö 2004).
- Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914* (Stanford 2004 [1976]).
- Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft I*, hrsg. J. Winckelmann (Mohr/Tübingen 1956).
- Wellander, Erik, *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård* (Stockholm 1939).
- Wichmann, V.K.E., [Gånge Rolf], 'Ernst Lagus', *Kalender utgiven av Svenska folkskolans Vänner 1923* (Helsingfors 1923), s. 152–154.
- Widmark, Gun, *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000* (Uppsala 2000).
- Willner, Sven, 'De finlandssvenska författarna och nationalitetsfrågan', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511 (Helsingfors 1983), s. 267–281.
- Wolf-Knuts, Ulrika, 'Johan Oskar Immanuel Rancken – den finlandssvenska folkloristikens fader', Carsten Bregenhöj (red.), *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker*, Meddelanden från Folkkultursarkivet 18, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 632 (Helsingfors 2001), s. 9–23.
- Wrede, Johan (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900* (Helsingfors/Stockholm 1999).
- Wrede, Johan, 'Den nationella romantikens tid', Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900* (Helsingfors/Stockholm 1999).
- Wrede, Johan, 'Carl Gustaf Estlander', Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 710:2 (Helsingfors/Stockholm 2009), s. 244–247.
- Wright, Sue, *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation* (Hampshire 2004).

- Zilliacus, Clas, 'Finlandssvensk litteratur', Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000).
- Zilliacus, Clas (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen. 1900-talet* (Helsingfors/Stockholm 2000).
- Åström, Anna-Maria, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001).
- Åström, Anna-Maria, 'Är en dubbelidentitet möjlig?', Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001), s. 37–49.
- Åström, Anna-Maria, 'Kulturmöten och kulturell kontrastering', Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633 (Helsingfors 2001), s. 53–57.
- Østerud, Øyvind, *Hva er nasjonalisme?* (Oslo 1994).

Elektroniskt material

Falk, Maria (utredare), *Domämförluster i svenskan*

<http://www.spraknamnden.se/arkiv/domanforluster.PDF> (24.4.2006).

Helsingfors universitets studentmatrikel, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkelii/1853-1899/>.

Databasen Libris, <http://libris.kb.se>.

Databasen Manusam (ÅAB), <http://trip.abo.fi/aadb/manusam/>.

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se>.

Nygård, Pia, 'Språkattityder i Sverige', *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket* (2002), <http://www.sweden.gov.se/content/1/c4/14/43/b849a623.pdf> (10.4.2007).

Raseborgs festspel, Raseborgs slott,

<http://www.raseborg.org/raseborg/festspel/rasehistorik/> (23.6.2011).

Svenska Akademien, ledamotsregister,

<http://www.svenskaakademien.se/akademien/ledamotsregister> (21.3.2011).

Svenska Akademiens ordbok, <http://www.saob.se>.

Tryckeriteatern,

<http://www.tryckeriteatern.org/raseborg/festspel/sommarteater/torparsol/torparsolprod/torparsolupphov/> (14.8.2011).

Tuomi, Tuulia, *Alla tiders urverk!*

Utställning på Finlands urmuseum,

<http://www.kellomuseo.fi/PerusRuotsi.htm> (11.4.2007).

Uppslagsverket Finland, <http://www.uppslagsverket.fi>.

Wassholm, Johanna, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G. Ehrström 1808–1835* (Åbo 2008), <http://bibbild.abo.fi/ediss/2008/WassholmJohanna.pdf> (24.1.2011).

Uppsala 22/X 86.

Broder Ernst!

Länge har jag ämnat tillskrifva dig, men uppskjutit dermed för att ej behöfva skrifva mer än en gång. Jag har nämligen en ganska vidlyftig korrespondens med hemlandet, och det är dessvärre olyckligt tidsödande - jag har här i Uppsala naturligtvis sammanträffat med rättsstafrningsreformens vildaste förkämpar. De intressera sig mycket för den goda sakens framgång i Finland. Noreu gladda sig mycket och öfverläta utlåtande. Han